

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

XXII. ÉVFOLYAM. 1911.

(ÚJ FOLYAM : VII.)

MELLÉKLETE :

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

BUDAPEST,

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
I. Értekezések.	
<i>Bán Aladár</i> : A Kalevipoeg	1
<i>Benedek Róza</i> : Bolond Istók	72, 142
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom	23, 89, 157, 212, 285, 352
<i>Mészáros Gyula dr.</i> : Magna Ungaria	277
<i>Nagy Géza</i> : Nagy Magyarország	10, 80, 148
— — Még egyszer a baskir-magyar kérdéstről	342
<i>Pröhle Vilmos dr.</i> : Isten kardja a japániakuál	209
<i>Róheim Géza</i> : Sárkányok és sárkányölő hősök	129, 193
<i>Sebestyén Gyula dr.</i> : Emlékezés Kriza Jánosra	65
<i>Solymossy Sándor dr.</i> : A főrévi népszínhátékok	257, 321
II. Néphit és népszokások.	
<i>Bátky Zsigmond</i> : Adatok a fehér gyászviselethez	33, 101
<i>Istvánffy Gyula</i> : A borsodmegyei palócok	162, 222, 292, 363
<i>Orosz Endre</i> : Oláh turkajárás Apahidán	304
III. Népköltészet és népzene.	
<i>Bartók Béla</i> : A magyar nép hangszerei: I. A kamasztűlök	305
<i>Elek Oszkár</i> : Régi angol néplegenda a belpoklostról	166
<i>Kenesei Ilona</i> : Krisztus-legendák	47
<i>Matunák Mihály</i> : Jánosik-dalok	232
<i>Szegedy Rezső dr.</i> : Szilágyi és Hajmasi mondája a horvát népköltészetben	41
<i>Szémán István</i> : Mátyás király a magyarországi ruthén népmondában	236
<i>Veress Gábor</i> : Székely balladák	50, 106
IV. Irodalom.	
<i>Bán Aladár</i> : Hurt Jakob: Setukeste laulud	116
— — E. F.: Communications	247
— — Reiterskiöld, Edgar: Källskrifver Till lapparnas mythologi	248
<i>Berze Nagy János dr.</i> : Dr. Gopcsa László: Órnemű regék	310
<i>Brassai Antal</i> : Borbély György és Borbély Sándor: Nyelvünk védelme, Gyomlálás a magyar nyelv kertjében	60
<i>Gálos Rezső</i> : Dr. Forke, Alfred: Die indischen Märchen und ihre Bedeutung für die vergleichende Märchenforschung	114
— — Dr. Tesdorpf, Paul: Beiträge zur Würdigung Charles Perraults und seiner Märchen	313
<i>H. A.</i> : Marienescu, At: Fara Severinului sau Oltenia	59
— — Brepohl, F. W.: Die Zigeuner im byzantinischen Reich	119
<i>Hellebrandt Árpád</i> : Néprajzi könyvészet 1909-ről	123, 249, 314, 373
<i>Heller Bernát</i> : Keleti könyvtár	55
— — Dähnhardt, Oskar: Natursagen	169
<i>Kransz Sámuel dr.</i> : Kutschera, Hugo Freiherr von: Die Chasaren	109
<i>Oszteru Salamon Pál dr.</i> : Orientalisches Archiv für Völkerkunde, Kunst- und Kulturgeschichte des Orients	121
<i>Sebestyén Gyula dr.</i> : Arany László: Magyar népmese-gyűjtemény	372
<i>Timár Kálmán</i> : Mikó László: Rustán császár históriája	240
<i>Trócsányi Zoltán dr.</i> : Rein, G.: Suomi ja Suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500 vuodelta ja 1600 alkupuoliskolla	244
— — Suomalaisen Tiedeakatemia:n Taimituksia. Sarja B. Nid. I. — Annales de la Société Scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. I.	369
<i>Wagner L.</i> : Dr. Margalits Ede: Isten a világ közmondásaiban	243

V. Kisebb közlemények.

	Lap
<i>Berze Nagy János</i> : A zászlós kopja emléke Hevesben	124
— — Kiszakadt a menyasszony dummája	177
—én: Kemény Zsigmond az ó-szekely balladáról	125
<i>Gálos Rezső</i> : A pörüljárt szerelmesek meséjéhez	382
— — Elásott esontók vérezése	382
<i>K. Br.</i> : Szibériai őslakók hiedelme a mammutról	61
<i>Kálmány Lajos</i> : A Patkó-nóta kétértelműségéről	380
<i>Lám Frigyes</i> : A Kyffhäuser-monda	251
s. s.: A művelt osztályok theozófiája és vampir-hiedelme	252
Sajtóhiba	126
<i>Sebestyén Gyula dr.</i> : Kőműves Kelemené	377
<i>Szivos Béla</i> : Hajduszoboszlói patkány bővülés	381
<i>Timár Kálmán</i> : Magyar párhuzam a „Pfaiffe Amis” elbeszéléseihez	60
— — Az építőáldozat babonája és mondája	177
— — Párhuzamok a Gesta Romanorum történeteire	250
— — A levágott fej gyónása	317
<i>Zilahy József</i> : Tápó	126

VI. Néprajzi hírek.

Adományok a M. Néprajzi Társaságnak	62
Alapítvány társaságunk részére	126
A hazai néprajzi gyűjtemények gyarapodása	127
Kahaé Nav. Ferencz halála	254
Mészáros Gyula kisázsiai tanulmányútja	255
A Kalevipoeg jubileumához	255
A Kalevipoeg jubileumán kiűntetett magyar műfordító	319
Kálmány Lajos fölépülése	320
Dr. Kúmos Ignác és Strausz Adolf kiűntetése	320
Bécsi előadás a régős-énekekről	383
A „Folklore Fellows” szövetség magyarországi szakosztálya	383

VII. Társulati ügyek.

Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1910. nov. 30-ki üléséről	63
Ugyanaz az 1910. december 21-ki üléséről	64
Ugyanaz az 1911. január 25-ki üléséről	127
Ugyanaz az 1911. február 22-ki üléséről	128
Ugyanaz az 1911. márczius 17-ki választmányi üléséről	178
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. márcz. 29-én tartott rendes évi közgyűlése	179
I. <i>Dr. Csánki Dezső</i> alelnök megnyitó beszéde	179
II. <i>Dr. Sebestyén Gyula</i> főtitkár jelentése	180
III. <i>Kövecsesi Dancs Árpád</i> pénztárnok jelentése	185
IV. A Magyar Néprajzi Társaság 1910. évi zárószámadása és 1911. évi költség-előirányzata	188
V. A számvizsgáló bizottság jelentése	190
Jegyzőkönyvi kivonat a Magyar Néprajzi Társaság 1911. márcz. 29-én tartott rendes évi közgyűléséről	190
Ugyanaz az 1911. ápr. 26-ki üléséről	256
Ugyanaz az 1911. máj. 31-ki üléséről	384
Ugyanaz az 1911. okt. 25-ki üléséről	384
Ugyanaz az 1911. nov. 29-ki üléséről	385
A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke az 1911. év végén	387

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTI:

DR. SEBESTYÉN GYULA.

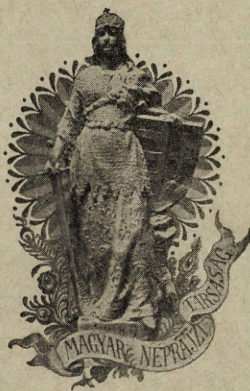

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a rölszólalások és lakozimbefelen-
tések pedig
Kővecsesi DANCŠ ÁRPÁD
pénztárhoz (Bpest, II. Toldy
Ferencz-u. 50. sz.) küldendők.

A folyóiratot illető küldemények
SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tartozó ira-
tok pedig
SOLYMOSSY SÁNDOR-hoz
(Bpest, VII. ker. Zugló-u. 16. sz.)
küldendők.

Előfizetési ára 6 kor. Bolti ára 10 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Bán Aladár</i> : A Kalevipoeg	1
<i>Nagy Géza</i> : Nagy Magyarország (I.)	10
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom (I.)	23
Néphit és népszokások.	
<i>Bátly Zsigmond</i> : Adatok a fehér gyászviselethez (I.)	33
Népköltészet és népzene.	
<i>Dr. Szegedy Rezső</i> : Szilágyi és Hajmási mondája a horvát népköltészetben	41
<i>Kenesei Ilona</i> : Krisztus-legendák	47
<i>Veress Gábor</i> : Székely-balladák (I.)	50
Irodalom.	
<i>Heller Bernát</i> : Keleti könyvtár	55
<i>H. A.</i> : Dr. At. Marienescu: Fara Severinului sau Oltenia	59
<i>Brassai A.</i> : Borbély György és Borbély Sándor: Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében	60
Kisebb közlemények.	
<i>Tímár Kálmán</i> : Magyar párhuzam a „Pfafe Amis“ elbeszéléseihez	60
<i>K. Br.</i> : Szibériai őslakók hiedelme a mammutról	61
Néprajzi hírek.	
Adományok a M. Néprajzi Társaságnak	62
Az 1911. évi rendes közgyűlés	63
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1910 nov. 30-ki üléséről	63
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1910 decz. 21-ki üléséről	64

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

további intézkedésig a nagyközönség számára

 z á r v a.

Kutatóknak a gyűjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznapon-
kint 9—1 óráig.

A KALEVIPOEG.

A magyar néprajzi tudomány terén már többször hangoztattuk azt a sok teendőt, melynek betöltése a nagy ural-altáji népcsalád kebelében a legműveltebb s aránylag legkedvezőbb helyzetben élő magyarságot Európa színe előtt kötelezi a vele közelebbi vagy távolabbi rokonságban levő népek mindennemű szellemi kincsének felkutatása, egybegyűjtése, ismertetése és feldolgozása körül.¹ A velünk legszorosabb nyelvi kapcsolatban levő finnugor népek tanulmányozásában is sok feladat van még előttünk. S e feladatok megoldása mindennap sürgetőbbé válik a szerint, a mint e népek vagy gyorsan fejlődnek az irodalom, tudomány és közművelődés terén — mint a finn és az észtek — vagy rohamosan közelednek külön népiségük elvesztése felé, mint a többi finnugor népek legnagyobb része.

Jelen alkalommal megkíséreljük a magyar értelmiség figyelmét ráirányítani egy oly kérdésre, mely szintén az elhanyagolt, megoldatlan feladatok számát növeli. Hányan vannak t. olvasóink közül, akik alig hallottak valamit arról, hogy a finnugor népek között nem csupán a finn-nek, hanem a vele legközelebbi rokonsági kötelékben álló észteknek is van oly nemzeti éposza, mely létét első sorban az ősi hagyományokhoz szívósan ragaszkodó népnek köszöni s a melynek tüzetesebb megismerése nagy haszonnal járna a magyar folklóre s ezáltal a magyar epikai költészet fellendítésére és tartalmasabbá tételére. Erről az époszról fogunk szólni következő sorainkban.

Az 1911. év nevezetes dátum az orosz uralom alatt élő, de nemzeti nyelvéhez és hagyományaihoz göröcsően ragaszkodó észtek népre nézve. *Épp a folyó évben lesz 50 esztendeje, hogy az észtek nemzeti éposznak, a Kalevipoegnak befejező része megjelent.* Létrejöttét végelemzésben annak az európa-szerte fölébredt érdeklődésnek tulajdoníthatjuk, mely a népköltés felé fordult a XIX. század elején. Ezt az érdeklődést *Wolf Frigyes Ágost* híres Prolegomena-ja² s *Herder* népköltési gyűjteményei³ keltették föl s a különböző nemzetek vetekedve fogtak népköltési termékeik gyűjtéséhez és kiadásához. *Herder Hupel Vilmos* észtek lelkész közvetítésével hét észtek népdalt vett föl gyűjteményébe — természetesen német fordításban — s ezek

¹ L. különösen *dr. Sebestyén Gyula* legutóbbi főtítkári jelentését és folyóiratunk 1910. évi VI. füzetében megjelent „Turáni Társaság“ című cikkét.

² Prolegomena ad Homerum. Halle, 1795.

³ Volkslieder. 1778. újabb, halála után megjelent bővített kiadása: Stimmen der Völker in Liedern. 1846.

számát második gyűjteményében még egygyel megtoldotta. Hupelnek azonban kevés érzéke volt a népköltészet egyszerű szépsége iránt; gyermekeknek, vénasszonyosan bőbeszédűeknek mondja a népdalokat.¹ Az első, a ki az észti népköltés becsét fölismerte *Schlegel Chr. H. J.* volt, ki népdalokat és közmondásokat gyűjt (1820 körül). Czikkeiben kiemeli az észti népköltés főbb vonásait: a gyöngédséget, eredetiséget s a hajlékony, olvadékony nyelvet és verselést. A XIX. század első felében nagy a felbuzdulás az észti irodalomban; kiemelkedő vezérférfia e szellemi mozgalomnak *Rosenplünter J. H.*, ki nyelvészeti munkássága közben a népköltésre is kiterjeszti figyelmét s először hívja fel a figyelmet azokra a paraszti népekre, kik — mint Finnországban is — valóságos letéteményesei a nemzet ősi hagyományainak. Ilyenek még az ő idejében majd minden faluban akadtak, de számuk rohamosan kezdett fogyni a modern kultúra s a költészettel hadilábon álló pietizmus terjedésének arányában. *Knüpffer A. F. J.* (1777—1843) az első, ki nagyobb népköltési gyűjteményt szerzett össze, mely 600 dalt tartalmazott, de nyomtatásban csak néhány személyt adott ki. Knüpffernél már fontos följegyzést találunk az észti naiv éposz hősről, Kalevipoegről, kinek neve már Hupel írásaiban is előfordul. Szerinte ez a név óriást jelent. „A népmonda szerint a mely területet Kalevipoeg faekéjével fölzántott, azokon többé fű nem sarjad. Ez a gonosz óriás a női nemre is rávetette magát, míg őt — ide a keresztény mythologia csodálatosan szövődik be — Krisztus megfogta s egy mocsárba lökte, melyből azonban mégis kivergődött. Krisztus végre egy folyóba taszította és vidrává változtatta.“ E szűkszavú följegyzésben is fölismerhető már a később egybeállított éposz kerete!

Az észti irodalom fölvirágoztatásában kiváló szerep jutott az Észti Tudós Társaságnak, melynek megalapítása *Fählmann Fr. Róbert* (1799—1850) érdeme.² *Schultz G. I.* — írói álnevéen Bertram — így jellemzi őt: „Fählmann észti születésű s megvan benne a turáni fajnak minden jó tulajdonsága, de nincs egyetlen rossz sem“. A Tudós Társaság 1838-ban kezdi meg működését, melyben Fählmann tevékeny részt vesz. E társaság átveszi a Dorpatban megjelenő „Das Inland“ című tudományos folyóiratot, s itt közli *Schüdlöffel G. H.* nevezetes mondasorozatát, melyben először lép ki Kalevipoeg, Kalev fia, a mondák homályából mint óriás hős, kinek alakja megtermékenyíté a nép képzeletét s a kinek hőstettei számos helyhez fűződő regében magasztaltatnak. Schüdlöffel igyekszik a külön mondákat némi egységbe olvasztani s így a naiv éposz megalkotásának eszméjéhez közeledik. Az éposz megteremtésének gondolata azonban Fählmann lelkéből pattant ki. S erre a közvetetlen lökést nem Schüdlöffel említett sorozata, hanem az 1835-ben első alakjában megjelent *Kalevala* adta meg.

¹ Lásd: *Uno Karttunen: Kalevipoegin kokoonpano* (A Kalevipoeg egybeszerkesztése) cz. művét, mely Helsingforsban jelent meg 1905-ben. Erre a jeles munkára tárgyalásunkban többször is hivatkozni fogunk. Az észti népköltés termékeinek gyűjtőit *Oskar Kallas* ismerteti: „Übersicht über das sammeln estnischer runen“ cz. cikkében. F. U. F. II. 1902.

² E társaság megalapításának történetére nézve l. *Ahlqvist: Viron nykyisemmästä Kirjallisuudesta. Suomi, 1855.* (Észtország újabb irodalmáról, V. fej.)

Fählmann 1839-ben az újonnan megalakult É. Tud. Társaság első nyilvános ülésén a Kalevipoeg-mondákról tartott felolvasást, melyben ki-mondja a nép tanulmányozásának szükségét, föltárja az ész-t mondák szé-p-ségét s kiemeli azt a tényt, hogy a mondákban Kalevipoeg uralkodó helyet foglal el. Ugyanezen évben Schultz tart előadást e tárgyról a tár-saságban; szavai valósággal varázserővel hatottak az elmékre és szivekre s joggal nevezi őket *Karttunen* a Kalevipoeg létrehozó igéinek (syntysanat). Érdekesek e szavai: „Gondolják meg, mily emelőleg hat a földre tiprott népre történeti létének és nagyságának fölébresztett tudata. Úgy van, mint a koldus, kihez váratlanul így szólnak: király fia vagy! Mert van-e, a mi elvitathatatlanabban mutatja meg valamely nép történeti jelentőségét, mint az, ha éposza van . . . Adjunk a népnek époszt és történelmet s minden nyerve van! Az utóbbihoz elég anyagunk van, az előbbihez gyűjtsünk még többet!¹ Schultz előadása befejezéséül pár sorban összefoglalja a külön mondák tartalmát. Ha e pár sort egybevetjük az előbb közölt Knüpf-fer-féle jegyzettel, csodálatos egyezést találunk közöttük, melyet még jobban meg-erősít a teljes Kalevipoeg tartalmával való összehasonlítás. E három váz-latnak egyezése a fővonásokban azt bizonyítja, hogy az ész-t mondákban csakugyan megvoltak az époszi alkotás elengedhetetlen követelményei: a főcselekmény egysége és egy kimagasló hős minden epizódot egyesítő alakja. Schultz vázlata ez: „Kaleva, észak óriáskirálya, és Linda tizenkét fiúnak adnak életet, a kik közül Soini² csakhamar kitűnik, mert már, mint Hercules, bölcsőjében elárulja erejét. Gyermekkorában eladják őt egy kovácsnak. A fiatal hős a kovácshoz fordul, hogy megtanuljon kardot készíteni. Soini elkeseredik rabsága miatt, agyonüti a mester fiát és kierő-szakolja magának a varázsfegyvert. De az atya átka nyomon kíséri és e kard által kell majd neki elvesznie.³ Élete ettől fogva szüntelen való küz-delem, melyből mindig győztesen kerül ki. Tetteinek fénypontja az alvilágba való leszállás. Paripájának és kardjának elvesztése, bátor bátyjaival való találkozása, a tenger és föld megrendítése — mind igen költői epizódok, s az ő hősi halála, melyet saját kardja okoz, épp oly nagyszerű és meg-rázó, akár a burgundok halála és a nibelungok pusztulása.“⁴

Fählmann az É. Tud. Társ. megbízásából nagy szorgalommal fogott a népmondák gyűjtéséhez. Mint egyik, Kreutzwaldhoz intézett levelében írja „életfeladatává tette a Kalevipoeg szétszórt részeinek egybeállítását.“

¹ Karttunen 21—22. l.

² Azaz Kalevipoeg.

³ A Kalevipoegben ez így van kifejezve:

Atkozott légy mindörökre,
Fegyver által roskadj földre.
Kard élitül érjen veszted.
Amikor nem is sejtéd.
Tegyen tönkre tennen szablyád,
Ontottad vér lázadjon rád!

(VI. é. 697—702.)

⁴ *Reimann*: Kalevipoeg. übertragen von Löwe. Einleitung, XII—XIII. l.

De váratlan halála megakadályozta nagy tervének végrehajtásában. A Kalevipoeg ügye igen sokat veszített benne, mert nagy részét sirba vitte annak, a mit éles emlékezetébe vésve őrzött.

Fählmann halála után az É. T. Társ. nyomban *Kreutzwaldhoz* fordult, hogy vegye kezébe az elejtett fonalat s készítse el a Kalevipoeget. Kreutzwald (1803—1882.), ki már mint író és költő jó nevet szerzett magának, el is vállalta a fontos megbízást, csupán azt kéri, hogy Fählmann iratait s a többi népköltési gyűjteményt bocsássa rendelkezésére a társaság. Ezután fölhívja a művelt közönséget, hogy juttassa hozzá mindazon idevágó adatot, melyet a néptől megszerezhet; de kevés eredménnyel. Annál többet fírad azonban ő maga, hogy az eddig egybehordott anyagot újjal egészítse ki. Sachssendahlhoz intézett levelében írja: „Semmi fáradságot nem sajnálok és semmi eszközt sem hagyok figyelmen kívül, a mely czéлом eléréséhez közelebb segít. Ha sikerül a Kalevipoegról szóló mondákat úgy összeállitanom, hogy a külön töredékek egy természetes egészbe illeszkedjenek: akkor megoldottam feladatomat és a Kalevipoeg életem főműve lesz, ha csak a halál annak befejezése előtt nem kényszerít letenni tollamat.“¹ Minthogy a művelt osztály részéről igen kevés támogatásban részesül, közvetlenül a néphez fordul. De az ő idejében nagyon bajosan ment a néptől régi mondákat szerezni, mert a pietisztikus vallási irány elfordította a sziveket a költészettől. Legjobb segítőre talált Märt Mohn nevű szolgájában, a ki „valóságos élő meséskönyv, dalforrás“ volt.

Kreutzwald eleinte azt hitte, hogy két-három év alatt elkészülhet munkájával. Az első fogalmazványt három év alatt be is fejezte, s ez Fählmann tervei alapján a következő részekből állott: 1. rövid ajánlás; 2. előszó; 3. bevezetés négy énekben, melyekből három teljesen Fählmanntól származott, s 4. a tulajdonképi éposz tizenkét énekben (14.800 sor) Hercules hőstetteinek mintájára. Ezt a fogalmazást azonban nem adta sajtó alá, a minnek főoka az volt, hogy időközben sok új anyag került elő. Művét gyökerestül átdolgozta. Az újjá alakított mű első részét 1855-ben benyújtotta a cenzurához, hogy a sajtóengedélyt megnyerje. A censor azonban nagyon alaposan végezte munkáját; minden oly szót, kifejezést törölni akart, a mely örömről, reményről, derüről szólt.² Ez az eljárás annyira elkésériti Kreutzwaldot, hogy kéziratban akarja hagyni az egész művet s hónapokig kezébe sem veszi a tollat.³ Majd az a terv is fölmerül, hogy az époszt a szabadabb Finnországban adják ki. Végre mégis sikerül a censort engedékenységre bírni s a Kalevipoeg első kötetének nyomása a *Reinthal*tól készített fordítás kíséretében 1856-ban Dorpátban megkezdődik. A munka folytatása azonban lassan halad, mert a német fordítás késedelmesen készül, Kreutzwald nincs vele megelégedve s panaszkodik, hogy „Reinthal az észti énekes gondolatát nem fekete

¹ Zur Entstehungsgeschichte des Kalevipoeg. Mittheilungen aus Briefen des Dr. F. R. Kreutzwald an die Herren Dr. Sachssendahl und Pastor Reinthal. Zusammen gestellt und kritisch beleuchtet von Dr. L. von Schroeder.

² Schroeder, i. m. 23. l.

³ I. m. 25. l.

kabátjában, hanem urasabb, gyakran nagyon is megfinomított német öltözetben mutatja be, miáltal az észtil nem tudó olvasó könnyen téves véleményre alkozhat magának az észtil nép szellemi termékeiről.¹ Ehhez járult, hogy a készülő munka megjelent részeit túlságosan szigorú elbírálás alá vette a már említett *Schultz* (Bertram),² a mi Kreutzwaldot nagyon bánította. Csüggedéséből azonban kiragadta s új munkakedvvel töltötte el az a szíves fogadtatás, melyben Szentpétervárott részesítették őt barátai (1859.) és jóakarói, köztük oly tekintélyes tudósok, mint *Schiefner* és *Wiedemann*. Végre maga Schultz is annyira megváltoztatta nézetét, hogy a Kalevipoeg utolsó öt énekét ő fordította németre Kreutzwaldal együtt az elkedvetlenedett és betegeskedő Reinthal helyett. Így végre tíz évi munka után elkészült az éposz s a befejező IV. kötet 1861 nyarán napvilágot látott. A teljes mű 20 énekre, 19.047 sorra terjed, a második kiadás³ 54 sorral rövidebb. Az époszhoz Kreutzwald több mint 2000 változatot használt fel. A mű csakhamar kivívta magának az elismerést az irodalomban és a nemzeti életben egyaránt s külföldön is becsületet szerzett az észtil névnek. Egészen le van fordítva finnre, németre háromszor, részben orosz, angol és magyar nyelvre.⁴

*

A Kalevipoeggal megjelenése óta sokan foglalkoztak esztétikai és tudományos szempontból. Voltak, a kik a népéposz keletkezésének kérdését hibásan fogva fel, kárhoztatták Kreutzwald eljárását, hogy a népmondákat nagy szabadsággal kezelte. Tény az, hogy a Kalevipoegról szóló mondák a nép ajkán nem alkottak szigorú egységet. Sok monda volt, a melynek hősére csak időjárással ragadt reá a Kalevipoeg név. A közös tulajdonság, mely e különböző helyen és időben keletkezett mondákat szerves egészbe való olvasztásra alkalmassá tette, nem más, mint a szereplő hősnek óriás ereje és csodás tettei. Bár az egységes cselekmény keretei, mint láttuk, már a régebbi följegyzésekben is föltűnnek, Kreutzwaldnak mégis elég nehézséggel kellett megküzdenie szerkesztő munkájában. Sok töredék nem illett bele a tervezett keretbe, mert a legkülönbözőbb elemek vegyültek benne össze; egyik változat ellene mondott a másiknak, stb.

Kreutzwald a nehézségek elhárításában négy módot követett s ezek: 1. összekötő kapcsokat létesít az eredetileg teljesen különálló mondák között; 2. egybeolvaszt több különálló változatot, melyet a nép ugyanazon történetről alkotott; 3. elmellőzi az oly mellékeseményeket, melyek tervébe nem voltak beilleszthetők; 4. ha ugyanazon esemény tévesen fűződött két külön helyhez, az egyiket figyelmen kívül hagyja.⁵ Mint látjuk, Kreutzwald helyesen és természetesen járt el. Ő is abból a fölfogásból indult ki, mint *Lönnrot*

¹ Schroeder: 33. l.

² Schroeder: 47—48. l.

³ Megjelent 1862-ben Kuopióban, Finnországban.

⁴ Löwe-Reimann XXIX—XXXII. l. Magyarra Vikár Béla fordította le az I. éneket a Budenz-album számára.

⁵ Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat, III. 88. l.

a Kalevala egybeállításában, hogy e változtatásokat maga a nép is elkövette; tehát neki is, ki a népének szellemében jár el, joga van erre.

Egy dologban azonban elüt a Kalevipoeg a finnek naiv époszától. A Kalevala ugyanis teljesen verses népköltési termékekből van egybeállítva. Kreutzwald azonban a Kalevipoeg nagyobb részét prózai mondákból készítette és ő maga öltöztette versbe. Azokat a részeket, melyek a népnél is verses alakban élnek, csillagokkal (*) jelölte meg. Általában ezek a részek népiesebbek és szebbek. Vannak azonban oly részek is, melyeknek földolgozása e jelzés szerint teljesen tőle származik és mégis a költemény legragyogóbb részei közé tartoznak, minő pl. a kardszerzés epizódja a VI. énekben. Ezek a részek oly lendületesek, színesek és költőiek, hogy Kreutzwald tehetségéről a legékebben szóló bizonyosságot teszik. Csak itt fordul elő némi kuszáltság a mese szövésében és terjengősség az előadásban. Az észti népies verselés két főrajtságát: a parallelizmust és alliterációt általában jól alkalmazza; csupán az előbbi ellen vét, mivel vannak sorai, melyekben a gondolatritmusnak e legősibb nemét nem használja.

A mi a nagyobb époszi alkotások főkövetelményeit: az egységes cselekményt, a jellemzés életszerűségét és a világképet illeti, azt mondhatjuk, hogy ezek körül különösen az első nagyobb mértékben van meg benne, mint a Kalevalában. Kalevipoeg alakja annyira kimagaslik a többi szereplő közül, hogy az ő egyénisége minden mellékeseményt szorosban bekapcsol a költeménybe. Benne olyan hatalmas egyént látunk, kinek alakját maga a nép rajzolta meg évszázados szeretettel és rajongással. Hogy azután ez az alak honnan jutott valamikor az észti nép gondolatvilágába, ismét külön kérdés, melynek tárgyalására jelen alkalommal nem térünk ki. Bizonyos azonban az, hogy erre az alakra ráruházta a nép mindazon tulajdonságokat, melyeket dicsőknek, szépeknek, magasztosaknak tartott s így oly nemzeti eszményképet teremtett, kinek tragikus halála az egykor szabad, féktelen észti nép rabságba jutását sötét színekkel példázta.

Kreutzwald tehát derekas munkát végzett. Erre tiszta népi származása¹ és hosszas költői munkássága képesítette. Nem adhatunk tehát igazat *Comparetti*-nak, ki túlságos szigorral ítéli meg Kreutzwald munkáját.² Ő a Kalevipoeget nem tartja eredeti alkotásnak, hanem csak a finn Kalevala visszfényének. Helyesen jegyzi meg erre *Reiman*, az észti irodalomtörténetnek jeles bűvára,³ hogy a Kalevipoeg bármely hasonnemű költői alkotással szemben megállja helyét. Mint minden naiv éposz, mérhetetlen hatást tett a nemzeti élet fejlődésére minden irányban. Az irodalomban és tudomány-

¹ Érdekes tudnunk, hogy Kreutzwald hogyan jutott német névéhez. Atyja jobbágy volt, ki csak fölszabadításakor (1816-ban) kapott nevet; Ristmets-nek nevezték el zsellérbirtokáról, a mit azután a kor szokása szerint egyszerűen németre fordítottak. Lönnrot hasonló módon jutott a svéd névhez. Nagyatya vette fel e nevet a zsellértanyájáról, a mi annyit tesz, hogy „iharfagyökér“. A pap fordította az eredetileg finn nevet svédre.

² *Der Kalevala etc.* Halle, 1892. 42—44. l.

³ *Dem Audenken Friedrich Reinhold Kreutzwald's. Finnisch-ugrische Forschungen*, III.

ban szembeszökő a hatása. Egyrészt új virágzást teremtett a szépirodalomban; az újabb észtlők a Kalevipoegből merítik ihletüket, lelkesedésüket. A folklóre példátlan föllendülése is innen ered. Százak mennek ki a nép közé, hogy megmentsék, egybegyűjtsék a veszni induló régi hagyományokat, — ezeknek a névtelen, önzetlen munkásoknak vezére, atyja, gyámolítója a „*vana vara kuningas*“ (az öskincs királya) *Hurt Jakob* volt.¹ Méltán mondhatjuk e szerint, hogy a Kalevipoeg az lett, a minek Kreutzwald szánta: „észtl nemzeti mű“. S mi bátran megadhatjuk neki az éposz nagy nevét, melylyel Kreutzwald túlságos, majdnem érthetetlen szerénységből nem merte művét illetni, hanem, mint nálunk *Arany János* a Buda Halálát hún regének, Kreutzwald a Kalevipoeget egyszerűen *észtl regének* nevezte.

*

Még egy fontos kérdésről akarunk szólni: mily viszonyban áll a Kalevipoeg a Kalevalához?

Ha a Kalevipoeg és a Kalevala s egyéb finn és észtl népköltési termékek tartalmával megismerkedünk, nyomban észreveszszük a sok egyezést, mely közöttük található. Ez a megegyezés kiterjed a versformára és az előadás módjára, a stílusra is. A mily közeli rokonságban van a finn és az észtl nép, épp oly szoros a viszony népköltési hagyományaik között is. De valamint a történeti kutatás kiderítette, hogy nem az észtl nép lett a finnből, hanem megfordítva: az ős-észtlk vándoroltak csónakon a Finn-öböl észtlki partjaira, Finnországnak délnyugati részébe: azonképp az újabb folklorisztikus vizsgálódás kimutatta, hogy a közös eredetű époszi anyagnak legnagyobb része nem Finnországban, hanem az észtlk földjén született. A finn és észtl népköltési termékeknek közös eredetét már régebben hitték Finnországban. Így pl. *Lönnrot* annyira egynek vette a két poézist, hogy az észtl Salme-éneket (Kalevipoeg, I. é.) finnre fordítva a Kanteletárba is fölvette „Suomettaren kosijat: Suomi-lány kérői“ czímen s később felhasználta a Kalevala második kiadásában is (XI. é.).²

Krohn Károly, a finn folklóre nagynevű művelője „Kalevalan runojen historia“ (I–IV. 1903–1906) czímű művében gyönyörűen rajzolja a kalevalai mondák keletkezését és vándorlását a földrajzi módszer biztos alapján.

De a finn és az észtl népversek e tartalmi rokonsága korántsem bizonyítja a történeti kor előtti eredetet; sokkal több bizonyító erővel bír erre nézve a forma. Még eddig egyetlenegy költői tárgyról sem lehetett kimutatni, hogy mind a finnek, mind az észtlk a közös őskorból örökölték. Az epikai versek Ingermanlandon át vándoroltak Észtlországból Finnországba, vagy ellenkező irányban. Keletkezésük — mint a legtöbb germán és román népversé is — nem vihető régebbre vissza, mint a XIII. századra.

A közös tárgyú — sőt sokszor majd szószerint azonos — finn-észtl versek legnagyobb részének Észtlország a hazája. Sokkal kisebb számban

¹ L. Kallas O. id. művét.

² Kaarle Krohn: Die Freierei der Himmelslichter. F. U. F. 1903. 15–16. l.

vannak, melyek Ingermanlandban és Karjalában (keleti Finnországban) s még kisebbben, melyek nyugati Finnországban keletkeztek. Lássunk néhány érdekes példát.

Az észti éposz főhőse Kalev fia. E hős alakjának rokonsága a finn Kullervóhoz¹ a Kreutzwaldtól tett nagy változtatások mellett is szembeötlő.² Így pl. Kullervo nem ismeri szüleit. Kalevipoeg sem látta atyját, mert: „Hogy atyja már sírba szálla, Akkor jött csak a világra (Kalevipoeg II. 60—61). Vagy: Kullervo csodás testi ereje már a bölcsőben nyilvánul; széttépi pólyáját, összetöri bölcsőjét — szakasztott így éneкли ezt az észti nép Kalev fiáról:

Anyja ottan ült mellette,
Bölcső talpát billegette,
Dalt dudolt a gonosz csontnak,
Csitítót a csintalannak.
De csak fújta a fiúcska,
Kajdált, a mint kedve hozta...
Siet anyja segítségért,
Keresni, ki kisdedhez ért,
Ki tud csecsemőt csitítani,
Száját szavakkal lecsukni,
Rossz fiúra ráolvasni.

Hogy vége a bajos hónap,
A lármás hetek lemúltak:
Kisded széttépé a pólyát,
Széjjel szaggatá szalagját,
Bölcső bordáját betörte,
Perdüle a pusztá földre;
Két kacsóján kúszni próbál,
Kéz láb, macskamódra mászkál,
Hempereg egy, két havon át,
Harmad hónapból darabkát —
S a kis hunczut már jární tud!

(II. é. 643—664.)

Észti eredetű a Kalevala II. énekében levő epizód az égis erő *óriás-tölgy*-ről, mely eredetileg lakodalmi ének volt. A dalos leány ültette ezt a fát, hogy ebből készítse majdan neki a bátyja a kelengyész ládát. Ez a leánydal a letteknél is megvan, de hogy hol eredetibb, nem lehet eldönteni.³ A Kalevipoeg ide vonatkozó részét bemutatjuk, hogy az olvasó egybeazonlíthassa a Kalevala említett részével.

A dalhajó pihenjen meg,
Mely annyi szép perczet szerzett,
Álljon meg a nóta-sajka
Kis szigetnek kikötőjén,
Keskeny szoros köves szélén.
Jer a tájat megszemlélni,
Terebélyes tölgyet nézni,
Mit a lében leltek egyszer,
Ringatott a róna tenger.
Magasra nőtt már a tölgyfa,
Sűrű lett a naptól lombja,
Záporosó fejlesztette,
Majd fölhatott az egekre,
A felhőket verte ága,
Naphoz ért a koronája.

Ködöt vont a tölgy az égre,
Halavány a mennynek fénye,
A nap és a hold elbújtak,
Nem ragyogott este csillag,
Sötét árnyék szállt a földre
S mindent fátyollal fődött be.
Nőtt a tölgyfa növekedve,
Törzse magasra tört egyre;
Fölnyulott a fölök közé,
Csúcsa a menny szélit szélé.
Sziget apja járkált szerte,
Tudakozva bolygott messze,
Bejárt gyalog sok országot
Ménin messze útra szállott,
Hogy keressen segítséget,

¹ A Kullervo-monda a Kalevala XXXI—XXXVI. énekében van, de külön feldolgozásban is Krohn Gyulától; ez *Vikár Béla* fordításában szintén megjelent. 1909.

² L. bővebben *K. Grotenfelt*: Die Sagen von Hermanarich und Kullervo. F. U. F. 1903.

³ K. A. Franssila: Iso tammi liitteineen. 1900.

Fölfogadjon munkás népet,
 Ki a burkos fát kivágja
 Ledöntse a tölgyet sárba,
 Ágait lenyesse róla,
 Kemény fáját földolgozza:
 Ramazából hajót gyártson,
 Törzsökéből várat rakjon.

Merre megfordult az apó,
 Szájáról így szakadt a szó:
 „Vágjátok ki a vastag fát,
 Nyessétek le néki ágát,
 Döntsetek le koronáját!
 Az ég tőle elsötétül,
 Eltűnik a nap az égvől,
 Csillagok se tündökölnek,
 Nem süt holdvilág se többet.“

Igy felelnek minden neki:
 „Nem tudunk mi segíteni!
 Égig ér már a tölgy ága,
 Felhőkig a koronája,
 Erősebb a tölgy minálunk:
 Kicsorbúl a fejsze rajta,
 Kérgivel nem bír a balta.“

Visszatér az apó mostan,
 Hazafelé ballag búsan.
 Felesége jön feléje,
 Mit végezett, kérdi tőle.
 Felel neki férje nyomban:
 „Biz hiába fáradoztam,
 Nincs, ki kivágja a nagy fát,
 Lehántaná sírú lombját,
 Űstökét ki földre ütné,
 Karcsú ágait leszelné.“

Most az urát az anyóka
 Behívja a kamarába,
 Hol a sasfi megkötözve,
 Guzsban gubbasztott a törpe.

Az anyóka így szólta:
 „Széna gereblyélni mentem,
 Gyöngé sarjut gyűjtöttem,
 Kezemben arany gereblye,
 Rézből remekelt nyél benne.
 Míves ezüst minden foga,
 Aranyból rajt' a karika.
 Vagy két rendet gyűjtöttem,
 Harmadikba belekezdtem,
 S mit leltem a lazna alatt?
 Nem mást, egy kis sasmadarat.
 Ez az otthon nevelt sasfi,
 Mit nappal a nap kelesztett,
 Éjjel anyó ágyba rejtett.
 A sasfit én hazavittem,
 A kamrában megkötöttem.
 S mi volt a sas szárnya alatt?

Ember volt a sasszárny alatt.
 Pirinkó volt ez az ember,
 Alig nőtt meg két araszra,
 Kalev-hüvelyk volt a hossza.
 És mi volt a hóna alatt?
 Fejsze volt a hóna alatt.“

Apó kérdi az emberkét,
 Faggatja a fürge törpét:
 „Kis pajtikám petyegj hékám,
 Tán ledöntened a tölgyfát,
 Levagdálnád lombos ágát?“

Tátogott a törpe erre,
 Keletyelt a kis emberke:
 „Megteszem én, mit te kívánsz,
 Ha megoldod kötelékem,
 Kibocsátsz a guzsból éngem.“

Megoldták a kötelékét,
 Kibocsátották a törpét,
 Fölcsaptak alkura véle.
 Mit ígérték néki érte,
 A nagy tölgyet ha kivágja?
 Aranytál lesz a napszámja!

Kisiet a kis emberke,
 Tölgy tövéhez lép tipegve;
 S a tölgy mellett elkezd nőni,
 Éktelenre ékesedni.
 Nő egy rőfre, nő kettőre,
 Iperedik öltre többre.

Törpéből lett óriásfi
 Törekszik a tölgyet vágni;
 Vágja egy nap, vágja két nap,
 Vágja még a harmadik nap.
 Ime kezd a tölgy inogni,
 Dülöngözik hajladozva
 S végig vágódik a porba;
 A szigeten hever törzse,
 Űstöke meg a tengerbe'.

S mit fábrikáltak a fábul?
 Kettős hid lett derekából,
 Bűrű támadott belőle
 Tengerre a levegőbe'.
 Egyik szára Észtországig,
 Finnországig ér a másik —
 Ez lett az a híres *finn-hid*.

Hajó lett a koronája,
 Böszme bárka felső ága,
 Ladik lett a közepéből,
 Ágaiból város épül,
 Hulladéka hitvány gálya,
 Terüis tutaj a forgácsa.

Abból, a mi megmaradtott:
 Szegény ember házat rakott
 Bús özvegyek tanyájául,
 Rongyos árvák oltalmául,

Hol ezek, ha eső szakad,
Zápor ömlik, zivatar dúl,
Menedéket találjanak.
Abból, a mi megmaradott:

Bívós dalnak lett a háza,
Énekesnek szűk szobája,
Hol az tündérmesét mondjon,
Daloljon a kályhapolczon . . .

(VI. é. 763—908.)

*

S most vegyünk búcsút a rokonnép feltett nemzeti kincsétől, mely *Schiefner* szavai szerint „épület, melyben az ész hazafi szíve minden fájdalomával és örömeivel, vágyával és törekvésével megpihenhet s abban mindig új enyhülést és vigasztalódást fog találni“. Küldjünk testvéri üdvözlét a nehéz sorsban élő rokonnak e jubileumi év kezdetén, kívánva, hogy az a szellemi erő, mely a sötét századoknak borújában is ily ragyogó sugarakat árasztott, derítsen jobb kort az ész hazára és derék népére! . . .

Bán Aladár.

NAGY MAGYARORSZÁG.

(Első közlemény.)

A mult évben rövid időközben egymás után két tanulmány látott napvilágot, az egykori Nagy Magyarországról, mely a tatár uralom előtt a Közép-Volgától és Alsó-Kámától keletre, Nagy Bolgárország szomszédságában, a mai baskir földön feküdt. Az egyik tanulmányt dr. Mészáros Gyula, a másikat Némäti Kálmán írta.¹ Képzelnem sem lehet nagyobb ellentétet, mint a mi a két munka között akár a tárgyalás módjánál, akár a felfogásnál, akár pedig végső következtetésüknél fogva van.

Mi az alábbiakban Mészáros Gy. művét akarjuk szóvá tenni s ha kissé részletesebben kiterjeszkedünk e munkára, teszszük ezt részint a kérdés fontosságánál fogva, részint azon okból, nehogy úgy tünjék fel, mintha meggyőzték volna az ellenkező felfogást, úgy a fentebbi munkában fejtegetett, mint felolvasásokban s hirlapokban hirdetett „negatív eredmények“ a keleten visszamaradt magyarság nyomai keresésének fölösleges volta felől.

Dr. Mészáros Gyula, ki nem most járt először a Volga vidékén, 1909 nyarán a M. N. Múzeum és a Közép- és Keletázsiai Társaság magyar szakosztályának támogatásával tett kutatásokat a baskirok között, hogy nyelvük, népeletük és történetük emlékein kívül azon esetleges magyar nyomokat is felkeresse, melyek az őshazában visszamaradt, Julián által a XIII. század harminczes éveiben még ott talált, de aztán a tatár uralom idejében szétzüllött s talán a baskirokba olvadt magyarságtól erednek. A baskir-magyar kérdés tárgyalását és az eddig feltételezett baskir-magyar kapcsolat alap nélküli voltának minden áron leendő bebizonyítását foglalja magában e munka.

Lássuk, mennyiben fogadható el a fiatal szerző azon kissé merész állítása,

¹ *Magna Ungaria. (A baskir-magyar kérdés).* Írta: dr. Mészáros Gyula. Budapest. 1910. 8-r. 144 l. — *Nagy-Magyarország ismeretlen történelmi okmányja.* Fölfedezte: Némäti Kálmán könyvtárőr. Budapest főpostán. Budapest. 1911. 8-r. 78 l. 6 kézirati és 4 régi térképi hasonmással.

hogy a baskir-magyar kérdést „negatív eredménnyel végérvényesen meg is oldotta“ (138. lap).

Öt részre terjed a munka. Legelőbb is „A Keleten maradt magyarság emlékei“ cím alatt 19 lapon ismerteti a XIII. századbéli magyar domokos-rendi barátok, Ottó és Julián s az újabb korból Turkolyi Sámuel (1710—1725), nagylaki Jaksics Gergely (1804) és Orlay János (1791—1804), továbbá Szabó Nazarius ferenczrendi gvardián (1805 körül) utazásait. Az utóbbiak által részint Krimben, részint a Kaukázusban talált magyarokról szerzővel együtt elég annyit megjegyeznünk, hogy nyilván a tatárok által a XVII. század folyamán s részben még a XVIII. század elején is tízezerszámra elhurczolt rabok ivadéakai. Ilyen lehetett az az Irrédi nevű palóczos beszédű kaukázusi tatár murza is, kivel Jaksics és Orlay beszélt.¹ „Baskirok és magyarok“ a második résznek a címe, melyben a 24—45. lapon kemény bírálat alá veszi szerző a Ricardus-féle értesítést Julián nagy-magyarországi útjáról s magának Juliánnak levelét; erre a helytelen szempontból tárgyalt részre még visszatérünk. A harmadik, legterjedelmesebb (46—100 l.) s hozzátehetjük, legértékesebb és legtöbb új dolgot tartalmazó rész a baskir nép történetét adja elő részint saját hagyományaik, részint Hiszâmu-d-din (XVI. század) és Šehâbu-d-din Merdsâni tatár történetírók, meg egy eredeti baskir krónika után, melyet maga Mészáros Gy. fedezett fel az orenburgi kormányzóság Topak nevű falujában. A negyedik részben (101—138. l.) a baskir nyelv tanuságait foglalja össze a hangtan, alaktan és szókincs szempontjából. Végül az utolsó részben hat lapon baskir helyneveket, falvak, folyók és tavak, hegyek és jumaszvidéki dülöneveket közöl az orenburgi kormányzóság orszki, verkhnjeuralyszki és eseljabinszki kerületeiből, meg a permi kormányzóság déli részéből, az oszai kerületből, kiegészítve ezzel az R. G. Ignatjev által összeírt, A. Bezszonov által jegyzetekkel együtt Orenburgban 1881-ben kiadott, nálunk legelőbb dr. Jankó János által méltatott,² majd dr. Munkácsi Bernát által³ tüzetesen ismertetett folyó-, tó- és hegyneveket, melyek az ufai kormányzóság birszki, zlatouszki és belebeji kerületeiből származnak.

Mіндеzen különböző szempontok arra szolgálnak, hogy bebizonyítsa a szerző, mily tarthatatlan az a tudományos feltevés, mintha a baskir népben volnának felfedezhetők — ha egyáltalán felfedezhetők — a Keleten visszamaradt magyarság nyomai. De csak annyit bizonyított be, hogy eddigelé még nagyon kevés nyomra lehet rámutatni. De rá lehet mutatni; sőt rá lehet dr. Mészáros Gyula munkájából is, a ki, ha meg tudott volna szabadulni attól az előleges elfogultságtól, hogy e tekintetben hiába való minden kutatás, mert *nem lehetnek a mai baskirok a Keleten maradt magyarság utódai*, talán mindjárt ő neki magának is sikerült volna néhánynyal szaporítani az eddigi gyér nyomokat.

Mindenekelőtt legyünk tisztában azzal, hogy más dolog eltatárosodott magyaroknak tartani a baskirokat, mint a hogy például Pauler Gyula gondolta; megint

¹ Részletesebben szoltam erről az Arch. Értesítő XXVI. köt. 1906. évf. 386. s köv. lapjain.

² *A magyar halászat eredete.* Budapest (Zichy J. gróf harmadik ázsiai utazása. I. k. 1.) 1900. 624. l.

³ *Baskir helynevek.* (Ethnographia. XIII. 1902. 156—179. l.)

más dolog, ha a baskir néptömeg egyik vagy másik töredékében keressük a Julián ott jártakor már eltatarosodásnak indult baskiriai magyarság nyomait.¹

Az utóbbi szempontból nagyon figyelemre méltók dr. Török Aurel ama sorai, melyekben a baskirok anthropologiai sajátosságairól szólva,² azt írja Maliëff és Ujfalvy Károly kutatásai után, hogy az orenburgi kormányzóság bursiáni és az ufai kormányzóság bjelebei (belebei) kerületében különösen a Dema (Dim) folyó vidékén lakó baskirok tartják magukat a legtisztább vérűeknek s némi megvetéssel néznek a többire, kik tatárokkal s más népségekkel keveredtek s nem is érdemlik meg igazán a baskir elnevezést. (98. s köv. l.) Ez a tisztavérű baskir a hegy-ségben lakik, míg a kevertvérű a pusztaságon tanyáz. Ez utóbbi De Youferow szerint mongol-tatár eredetű s jellemzi a széles, lapos kiálló pofa, a csúcsán meg-lapult orr, kifejezett áll, nagy fej és középtermet. Az erdőségek baskirja ellenben hosszúkás, ovális arcú, a pofa nem lapos, sem ki nem álló, görbült orrú, magas termetű s inkább a kaukázusiakhoz, úgy mint a georgiaiak és cserkeszek típusához közeledik (102. l.) s mint Ujfalvy élőszóval is mondta dr. Török Aurélnak, *szakasztott mása a magyar típusnak.* (74. l.) Szőke baskir ma már alig található, legalább Ahlquist félszázaddal előbb már nem talált ilyeneket s az azóta végzett anthropologiai kutatások sem tudnak róluk, de hogy a XVIII. század elején még voltak szőke (vagyis a magyarságnál is nagyon elterjedt „fínn“-típusú) baskirok, az eléggé megbízható Strahlembereg állítja.³

A Bjelaja és mellékfolyói vidékén kell tehát keresni a magyar nyomokat nyelvben, helynevekben, szokásokban s erkölcsökben; ámde ezekről a baskirokról, kik, mint Ujfalvy szerint (Anthr. Füz. 99. l.) a Dema (Dim) folyó mellékiek, a többieknél hívebben őrték meg eredeti szokásaikat, erkölceiket és hagyományai-
kat, nem igen szól Mészáros Gyula, rendesen másokra hivatkozva említi őket; így például az 58-ik lapon Hiszâmu-d-din XVI. századbéli tatár történetíró után, midőn felsorolja azon folyókat, melyek közelében voltak a baskirok egykori száll-lásai; köztük a belebeji kerületben lakókról annyit mond, hogy ezekről is „tudnak a feljegyzések“. Más esetben is azt tapasztaljuk, hogy a belebeji, meg a többi Bjelaja (baskirul: Ak-Idel = Fehér Itel) és mellékfolyói, a Szeremszan, Dim, Szim, Indser, Ufa (Baskirul: Üfe-Idel) stb. melléki baskirságról a krónikásokat szólal-tatja meg szerző, de nem hivatkozik a saját tapasztalataira. Mi ezeket az adato-
kat is köszönettel fogadjuk s felhasználjuk az alkalmat, hogy közülük kihalászsunk két személynevet. Egyiket Hiszâmu-d-din említi, midőn elsorolja azon baskirokat, kik Bolgár városba mentek, hogy a mohamedán vallásra térjenek; köztük volt a Bjelaja vidékéről a Szeremszan-Keremszan melléki *Kaldar* fia, *Aldar* (74. l.), kinek neve nem egyéb, mint a különben alán-összét eredetű magyar *Aladár* (l. Ethnographia. 1904. 8. lap. és 1909. I. füz.); nem állítom, hogy ez is a magyar-
kapsolat adatai közé tartozik, sőt az „Aldar“ alaknál fogva inkább lehetséges,

¹ Julián levelének, melyet a perugiai püspökhöz irt, mindjárt az elején olvassuk a Dudik-féle másolat szerint e szavakat: „Omnes Thartari, qui eciam Vngari pagani vocantur.“ Árp. Új. okm. VII. 554. l.

² Az *uralvidéki baskirokról.* (Anthropologiai Füzetek. I. Budapest. 1882. 67 – 106. lap.)

³ Hunfalvy P. *A vogul föld és nép.* Pest. 1864. 342. l.

hogy közvetlen az alánoktól való, a kiknek emlékét őrzi a zlatouszti kerületben az *Alán-kul* (alán tó) és *Alanca* tó, a belebeji kerületben pedig a *Csigim* folyó neve (l. Ethnographia, 1902. 163., 164., 166. l.), mely utóbbi megfelel a kaukázusi *Csegem* folyónévnek az osszétok és hegyi kabardok földjén. A másik, bennünket közelebről érdeklő személynév a kazáni Sehâbu-d-din Merdsâni krónikájából közölt nemzetségnév fordul elő, melyen a belebeji Irektaj nemzetség tagjai közt egy *Kalman bi* nevűt találunk (98. l.). Régi személynveink eredete szempontjából nagyon fontos ezen adat, mert kitűnik belőle, a mit különben eddig is valószínűnek tartottam, hogy *Kálmán* királyunk nevét csak a hasonló hangzás miatt kötötték össze a *Colomanus*, *Columbanus* keresztnévvel, egyébként pedig az Árpádház azon hagyományos ősi nevei közé tartozik, melyeket Keletről hoztak magukkal. Hiszen mindjárt maga Kálmán király „*Rex Calman*“-nak nevezi magát érmein. (Turul IX. 1891. 124.)

A Török Aurél által felhozott anthropologiai bizonyítékok után meglehetősen kételkedéssel fogadjuk s enyhén szólva, elhamarkodottnak találjuk Mészáros Gyula azon kijelentését, hogy nincs semmiféle alapja az erdei és pusztai baskirok megkülönböztetésének, mert sem ethnikai, sem nyelvi szempontból nem különbözik egymástól annyira az északi erdei és a déli pusztai baskir, hogy ez a körülmény náluk osztályozási alapul szolgálhatna. (61. l.) A különbség foka lehet vita tárgya, de azt, hogy van különbség, nemcsak a régebbi orosz ethnographusok állítják, hanem az újabbak is megállapították, köztük a komoly tudósnak ismert Ujfalvy K. I. Megengedem, hogy Orenburgban jobban összekeveredtek egymással s ezért nem tűnik fel annyira a baskirok két csoportja közti különbség. Ismétlem ugyanis, hogy — a mennyire látom Mészáros Gyula művéből — személyes tapasztalatai csak az orenburgi baskirokra terjednek ki. Így például a 62-ik lapon felsorolja az orszki, verkhnyeuralszki és eseljabinszki kerület nemzetségeit, minők például a tatár eredetű *Kepszak* (Kipesak) és *Kataj*; már a többi régi annalesek, Nazarov, Leo von Bergholz és Szokolov után említi. Ez utóbbiak közül kiemeljük a *Jormati* nemzetséget, mely a birszki kerület tó-nevei közt is előfordul *Jarmetevo* alakban (Ethnographia, 1902. 162. l.); e névre már Pauler Gyula felhívta a figyelmet, mert szemmel láthatólag megfelel a *Gyarmat*, *Gyirmót* községneveinkben fennmaradt honfoglaláskori *Kurtu-Germatu* magyar törzsnévnek.¹ Talán a baskir *Duvan*, *Doan* s a középkori magyar (*Alap*)-*Tiván* nemzetségnév is kapcsolatba hozható. A nemzetségnév közt különben szép számmal találunk népneveket. Ilyenek: *Büler* (biler, bolgár), *Körgöz* (kirgiz), a régi mongol „mekrit“ vagy „merkit“ törzs emlékét megőrző *Mirkit*,² *Miser*, *Törkmen*, aztán a török-tatár többszámú végzettel ellátott nevek: *Arlar* (arok, votjákok), *Nogajlar* (nogajok) *Szartlar* (szártok); megemlítem még a krimi tatár eredetű *Girej* nemzetségnévet.

Ugyanezen fentemlített három orenburgi kerületből valók azon mondák, hagyományok és történeti emlékek — Mészáros Gyula kifejezése szerint legendák is, melyeket saját maga jegyzett le közvetlenül a nép ajkáról s a melyek a bas-

¹ A név eredetére vonatkozó véleményemet l. a Turul. XXVIII. 1910.

² A mekritéről l. gr. Kuun Gézáról: *A magyarok első nyomai az allai őshazában.* (Erdélyi Múzeum. XII. 1895. 58.) V. ö. Bálint G. *A mongol császárság története.* (U. o. 217., 248., 250., 257. l.) Említi őket Plan Carpini és Rubruquis is.

kirok eredetéről, vándorlásáról, mohamedán hitre való téréséről és történelméről szólnak; így a cseljabinszki kerületből valók a 48., 52., 64. és 70-ik, az orszki kerületből a 49., 71., 82—83. s a verkhneuralyszkiból az 51. és 88-ik lapon közölt mondák, melyekre mint a saját feljegyzéseire hivatkozik. Baskir falu-, víz-, hegy- és dülőneveket is ezen három kerületből jegyzett fel, kevés permi kormányzóságbeli helynevekkel együtt (141—144. l.) A nyelv tanuságainál (111. l.) megint csak az orenburgi kormányzóság (főleg a Szakmar felső folyásánál tanyázó) baskirjainak nyelvére hivatkozik, mint a kazáni tatárral szemben a legeredetibb baskir nyelvre.

Míndez arra mutat, hogy az ufai baskirokból nagyon keveset látott Mészáros Gy., holott az általa közölt (61. l.) statisztikai adatok szerint számuk is több mint fele az egész baskirságnak, de — a mi még fontosabb — ott található a legtisztább baskirok. Igaz, hogy Mészáros Gy. az orenburgiakat mondja ilyeneknek.

Ezekből pedig egész elfogulatlanul csak annyit következtethetünk, hogy *Mészáros Gy. legutolsó utazása óta sincs még átkutatva az egész baskir terület*, a mi különben természetes is, körülbelül akkora, vagy még nagyobb területről lévén szó, mint a mai Magyarország.¹ Itt még sok a teendő, sok a megfigyelni való s nagyon is korai és elhamarkodott az az ítélet, mely már ez idő szerint tarthatatlannak mondja azt a föltevést, mintha valami nyoma lehetne a visszamaradt magyarságnak a mai baskirokban.

Vegyük pl. a helyneveket. Mészáros, mint említettük, egy pár permi falu- és folyónév kivételével csak az orenburgiakat közli; a szamarai és vjatkaí baskir helynevekről nincs tudomásunk, míg az ufaiaknál a már idézett Ignatjev-Bezszonov-féle közlésre vagyunk szorulva, ezek pedig — különösen az oroszos alakoknál fogva — semmiesetre sem pontosak. De még így is fölötte becsesek s nagyon kár, hogy Mészáros Gy. a Munkácsi B. által emelt kifogások újabb lével való fölmelegítése helyett nem vette magának azt a fáradságot, hogy revideálta volna a helyszínen s helyesbítette volna a hibás adatokat.

Így pl. hasztalan hozta fel Munkácsi B. (Ethnographia. XIII. 169. l.), hogy a *-tau* végű tónévek, mint a birszki kerületben a *Buljuk-tau*, *Burli-tau*, *Bubiš-tau* s a belebeji kerületben *Zurma-tau* nem jogosítanak fel arra, hogy a *-tau* a tavak neve után szerepel, mint a hogy Jankó általánosságban említette, mert a birszki hegynevek közt is ott van a *Buljuk-tau* és *Burli-tau*, a *Bubiš-tau* tónév pedig rosszul értett vagy hibásan följegyzett alak a *Budiš-tau* helyett, melyet

¹ Újabb P. M. Rasdolsky kutatott az ufai kormányzóság baskirjai közt; kutatásairól, melyeket 1904 nyarán végzett, a sz.-pétervári antropológiai társaság 1904-ki évkönyvében ad rövid jelentést. Eszerint a birszki kerületben június 21-től aug. 8-ig egy sereg falut járt be s ethnographiai anyagot (jogi szokások, jegyzetek az öngyilkosság, az eskü, a házasságon kívüli együttélés stb. felől) gyűjtött. Azután Belebej városba ment s egy Teregulov nevű tatár kíséretében, ki tolmácsa volt neki, mert a baskirok nem tudnak oroszul, fölkereste Csukadytomak községet, hol még *veggyületlen baskirok laknak ősi földjükön, ezek az úgynevezett fekete baskirok*. Teregulov befolyása következtében sikerült neki egész családok tagjain végezni antropológiai méréseket, úgy hogy 200 személyt mért meg. (Stieda értesítése az Archiv für Anthropologie-ban. Neue Folge. Band VI. 1907. 323. l.)

megtalálunk a birszki hegynevek közt, míg a *Zurma-tau* tónév összeköttetésbe hozható a *Zurmancsa* hegy nevével.¹ A tény az, hogy van az ufai kormányzóságban négy *-tau* végzetű tónév, sőt több is, ha t. i. nem toll- vagy sajtóhiba a „lacus“ (tó) e helyett „locus“ (hely) Fejér György „De peregrinis nominibus Magyarorum avitorum sedium indiciis“ című művében (Pesth. 1837. 11. l.), midőn orosz forrásokra hivatkozva azt írja, hogy az Ufa folyó a *Karatau nevű tónál* (in Karatau lacu quodam) ered.

Ezen a tényen mit sem változtat, ha Mészáros Gy. a következő szavakkal ismétli Munkácsi kifogásait és igyekszik gyengíteni előlegezett véleményének igazolására ezen rendkívül — mondhatnám, döntő fontosságú adat erejét (140. l.): „*-tau* állítólag baskir tónevek után fordul elő, s így tehát a magyar *tó* szóval függene össze. Ilyen egybevetések csak gondatlan orosz lejegyzés és a török nyelvek területén való teljes járatlanság révén jöhetnek létre. A török-tatár nyelvekben *tao* mindenütt annyit jelent, mint „*hegy*“. A magyar *tó* pedig *kul*. Ignatjev is így közli: *De néhány helynévénél, a hol a baskir neki valamely hegy mellett levő tóról* beszélt, a tavat jelentő *kul* (kül) szó *valami módon* elmaradt s így jött létre a tévedés.“

Munkácsinál, a ki Jankó J. többet sejtető szavai után némileg csalódott, érthető, hogy midőn maga is átvizsgálta Jankó forrását, itt Budapesten kételyei támadtak Ignatjev egyes adatainak pontos volta felől. Mészáros Gyulától azonban mást vártunk, nem pedig véleményt, hogy azért kell hegy mellett levő tó nevére gondolnunk, mert a török-tatár nyelvekben *tau* a. m. „*hegy*“. Mert hiszen úgy is fel lehet fogni és magyarázni a dolgot, hogy ha már csakugyan névátvitelről van szó, a *tó* *nevét vitték át a mellette levő hegyre*, s nem megfordítva, mert az az eltatárosodott baskir már nem tudta azt, hogy a *tau* „*tavat*“ jelent, azt hitte, nem egyéb, mint az ő „*hegy*“ jelentésű *tau* szava s összezavarta a kettőt. Legalább ez a dolog természetes menete, ellenben semmi értelme sincs tónevekben, ha ezek a nevek török-tatár nyelvű népségtől s nem egy régebbi elemtől származnak.

Mészáros Gy. a helyszínén járt. Neki tehát az lett volna a feladata, hogy utána jár: mennyiben igazolhatók vagy Munkácsi kételyei, vagy Ignatjev adatai s mennyiben nem? Mert egészen más színe és fontossága lett volna annak, ha azt mondja Mészáros Gy.: kutattam a helyszínén Ignatjev *-tau* végű tónevei után, de nem találtam ilyeneket; *Buljuktan*, *Burlitan*, *Bubis-* (vagy *Budiš*) *tau* és *Zurma-tau* hegynevek, senki sem tudott arról, hogy ilyen nevű tavak is volnának. Ha pedig tónevekkül is megtalálja (vagy mint a *Zurmatan*-t, csakis tónévnek): akkor viszont az lett volna a további feladata, hogy utána néz, nincsenek-e azon a területen, hol ezek fordulnak elő, egyéb magyarnak tekinthető helynevek is, melyek esetleg az ottani földrajzi viszonyokkal is kapcsolatba hozhatók? Így például a *Bubis-* vagy *Budis-tau* nem poshadt, büzös vízű-e, a mi érthetővé tenné a „*büdös tó*“ elnevezést. Az Ignatjev-féle jegyzékben van ez a folyónév: *Belek*; vajjon nem olyan-e a vize, hogy télen sem fagy be, meleg a forrása, tehát ráillik

¹ A *zorma*, *zarm* különben a régi magyar helynevek közt is föltalálható. Így pl. a tihanyi apátság alapító levelében 1055. (Szamota-Zolnai: *Magyar Oklevél-Szótár*, 887. és 1202. l. V. ö. még Melich J. Nyelvtud. Közl. XXXV. 1905. 118—119.)

a „meleg“ név s vajjon nem közvetlen mellette fekszik-e a részletesebb térképeken látható *Beleges* község?

Ismétlem, nem a *-tau* végű tónevekről szóló közlemény jelentőségének lekicsinylését vártuk Mészáros Gyulától, hanem azt, hogy határozott tényekre hivatkozzék: vannak vagy nincsenek ilyen tónevek. Hiszen éppen az a lényege a kérdésnek, hogy orosz följegyzés szerint még ma, körülbelül 600 év multával Julián magyarjainak eltűnése után is találhatók itt-ott Baskiriában, Rubruquis szavai szerint „Pascatirban, mely Nagy Magyarország (Major Ungaria)“ ilyen *tau* azaz magyar *tó* szóra végződő tónevek. Ez olyan nagy fontosságú, hogy nem lehet egypár szóval agyonütni.

Ha pedig vannak *tau* végződésű baskir tónevek s ezt — legalább egyelőre — ténynek vehetjük: akkor a *Varjas* folyónév is, melynek jelentését Bezszonov ismeretlennek mondta (Ethn. XIII. 160, 170. l.), aligha lesz a baskir „or“ (földvár középső gödre) és ozmán „jaš“, tatár „ješ“ (könny, nedvesség) szóval a „gödör nedvességének“ magyarázható név, hanem, miként a birszki és belebeji baskir-tatár *Kargala* (kargali = varjas) folyó neve, megfelel a magyar *Varjas* helynévnek s *Budzja-Varjaš* a *Bodza-Varjasnak*. Megjegyzem még, hogy egy 1812-ben Bécsben orosz hivatalos adatok után kiadott térképen a Bjelaja alsó folyása felé a *Now. Warjasch* községnév is feltalálható.¹

Jankó megemlítette még a Kámába torkolló birszki *Buj* folyónevet „bö“ értelemmel, melyet Bezszonov és Mészáros Gy. török-tatár *buj, boj* „hosszúság“, „termet“, „folyópart“ szóval magyaráz. Megvan azonban úgy a birszki, mint zlatouszki kerületben a *Bij* folyónév is, ez pedig már csakugyan megfelelhet a magyar „bö“ szónak, nem pedig a Bezszonov által felhozott török-tatár „bij“-nek (a. m. fejedelem), a minek folyónévben nincs sok értelme.

Ilyen magyar nyomok kereshetők még a birszki *Altavka* „folyónévben“, mely aligha a m. „ala-tau = tarka „hegy“ (Bezs.), inkább megfelel a magyar „al-tó“ (alsó tó) szónak. Ugyancsak Birszkben van: *Parej* Bezs. sz. a persa eredetű „peri“ (természetfölötti lény) szóból, v. ö. azonban a magyar „paraj“ szóval és *Parajd, Parád* helynévvel; *Kuvaš* és *Kuvaška* folyónév, a *Kuvaš* megvan a zlatouszki kerületben is, Belebejben pedig mint hegynév s *Kir-Kuvaš* összetételben mint folyónév; Bezs. sz. a. m. „kuu-baš = tapló“, de a magyar „köves“ szóra is gondolhatunk; ilyen a *Murtiš* (v. ö. magy. martos) folyónév; továbbá *Szarjuzka-Baza*, melynek előrésze talán a. m. „száraz“, vagy „sáros“, van egy községnév is az Ufa középfolyása mellett: *Sarus* (szaruz), a föntebb idézett 1812-ki térkép szerint; míg Belebejben a *Šarašla* (sáros?) folyónevet találjuk; többször előfordul a *Tilgaz, Tjolgaz, Tjolgaza* folyónév, talán a. m. „tölgyes“. A zlatouszki kerületben van a *Bagraš* (bokros?) és *Nurguš* (nyerges?) hegynév. Belebejben találjuk az *Agir, Agirka* folyó- és *Agirkul* tónevet; Bezszonov ez utóbbit az „ajgirkule = csődör-tó“ szóval magyarázza, de talán a magyar *Eger, Egres, Egerpatak* helynevek is számbajöhetnek. Ugyanitt fordul elő az *Aprikul* folyónév, Bezs. sz. a. m. „apra = kovász, savanyú“, azonban a magy. *eper, eperj* szóra is gondol-

¹ Carte des europäischen und eines Theils des asiatisch-russischen Reichs von Iwan Danielow.

hatunk. A belebeji *Furus* tónévvel v. ö. a háromszéki *Furuspatak* folyónevet Ikafalva határában. A már fönntebb említett *Belek* folyónévre felhozható a magy. „meleg“ szó; a térképeken az Ufa alsó folyásától keletre *Beleges*, *Beleguese* községnevet találjuk.¹ Ezek sorába tartozik a belebeji *Gurba* (v. ö. magy. görbe) folyónév is, valamint a *Nariš* („nyáras“ értelemben, v. ö. Nyárád, viz Marosszé-ken és Borsódban.) Az imént idézett térképeken találom ezen községneveket: a Felső-Úfától kissé délre *Schokurowát* vagy *Soukharewát* (v. ö. a magyar *Sukuró* helynévvel), ettől nyugatra a Közép-Ufa mellett a már említett *Szarust* (sáros? száraz?), északnyugaton a Káma felé haladva, egymásután következik *Almaz* (mint folyónév, Birszkben: *Alamaz*), *Szalmaz* és *Szenasz* község (a birszki folyónevek közt l. még: *Jormaz*, *Markimaz*); nem tudom, mennyiben azonosíthatók ezek a magyar „almás“, „szalmás“ és „szénás“ szókkal, de ha csakugyan azonosíthatók: magyaros képzésüknél fogva, azonfölül a két utóbbi nyelvtörténeti szempontból is igen nagy fontosságú volna, mert azt bizonyítanák, hogy a szláv szók meghonosodása már jóval előbb megkezdődött a honfoglalás koránál, a mi különben egyáltalában nem volna meglepő Ibn Roszteh és Gurdêzi azon adatai után, hogy a lebediai magyarok szláv rabszolgákat tartottak.

Még tovább északra, a permi kormányzóságban, Kungurtól délkeletre a Szylva folyó mellett találjuk a már idézett térképeken *Szlaroe Szabarszkoe* (Ó-Szabar) községet, melynek neve azon „Szabar-toi-aszfaloi“ nevű magyarokra emlékeztet, kik Konstantin szerint elszakadva a honfoglalóktól, keletre szorultak s tovább is viselték a magyarok régi nevét, a „Szabar-toi-aszfaloit.“²

Még a Mészáros Gy. által följegyzett helynevek közt is akad egy-kettő, melyet a magyar nyomok közé sorolhatunk. Így pl. az orszki kerület víznevei közt találom ezt: *Kondoros* (Köndörösi), a mi a magyarázat szerint annyi volna mint „egy napi megállás?“ (142. l.); kinek ne jutna eszébe az alföldi *Kondoros* puszta, az Arany J. és Szabolicska M. által megénekelt „kondorosi csárda“? Egy másik ilyen víznév: *Kuvesle* vagy *Küvesle* (Kuwészle) s mint hegynév *Kuvesle-taoe* (u. o.); magyarázat nincs hozzá, úgy látom tehát, nem tartozik az ismert jelentésű baskir helynevek közé; — vajjon nem a magyar „köves“ szó rejtőzik-e ezen helynévben?

Még egy névre akarom felhívni a figyelmet.

A Baskirföld északkeleti szélén van az *Ui* (Új) folyó, mely áttörvén az Ural hegység keleti ágát, Petropavlovsk és Troiczk városok mellett elhaladva Berezovszkaja város közelében szakad a Tobol folyóba. Hunfalvy Pál mondja, hogy a vogulok és zürjének felfogása szerint a kisebb folyók a nagyobb folyók „*ujjai*.“ Ez a jelentése fönntebb északon a zürjén *Szoszva*, vogul nyelven *Tajt*, *Taut* folyónévnek, mely *Tavda* alakban az oroszokhoz is átment, mint a déli *Szoszva* és *Loszva* egyesüléséből keletkezett folyónak a neve.³ Ezek a szerint

¹ Danielow I. id. térképe és Carte de la Partie Européenne de l'empire de Russie. Au dépôt imperiale des Cartes à St. Pétersburg. 1809.

² V. ö. Ethnographia. XVIII. 1907. 264--265. l. Megjegyzem, a permi kormányzóság cserdini kerületében Malaja-Anyikován a honfoglaláskori magyar leletekkel szorosan egyező boglárokat találtak. L. Pósta B. *Régészeti tanulmányok orosz földön*. (Zichy J. gr. harmadik utazása III. 250. l.) V. ö. Arch. Ért. 1906. 412—414. l.

³ Hunfalvy Pál: *A vogul föld és nép*. Pest. 1864. 75. l.

következnek egymás után az Új folyó fölött, a hogy az ösmagyarság fölött helyezkedtek el északnyugat felé a zürjének, északkeleten a vogulok. Ime! ez is egy nyoma az egykori baskiriai magyarságnak. Megjegyzem különben, hogy Bezssonov „hegyszakadék“, „völgy“ jelentésűnek magyarázza az Új folyó nevét.

Azt is megemlíthetjük, hogy két monda, melyet Mészáros Gy. a cseljabinszki kerületben jegyzett föl, *csudak*, *csutok* néven említi a régi csúd lakosságot. (50. l.) „Azelőtt ezen a helyen — így kezdődik a Szelyezjanszkij-poszeloki monda — „*csudak*“-ok éltek“. A Butakovszkij-poszelokból való monda szerint pedig: „Élt valamikor a világon egy „*csutok*“ nevű nép.“ Említettem fentebb a török-tatár többesszámú *-lar*, *-ler* raggal képzett baskir nemzetségneveket, mint: *Ar-lar* = arok, *voj-lar*ok, *Szar-lar* = szártok, *Nogaj-lar* = nogájok, azt is tudjuk, hogy a jakutok *Szakhalar-nak* = szakák nevezik magukat; alig lehet kétségünk tehát, hogy a *csudak*, *csutok* is ilyenforma név és izről-izre megfelel a többesszámú magyar *csúd*-ok szónak.

Nagyon nyomós történeti bizonyítékok utalnak arra, hogy nem szabad könnyedén átsiklani az efféle adatokon és kicsinylőleg mellőzni a baskir-magyar kapcsolatnak itt röviden érintett példáit. Ha gyéren mutatkoznak a nyomok, ebből csak annyit következtethetünk, hogy kevés volt a visszamaradt magyar s nagy az a Baskiriába nyomult tatár tömeg, mely felszívta amazt.

Történeti adatok szerint, melyeket Mészáros Gy. is felsorol, de valami sajátságos ferde szempontból néz, legelőbb a magyarságot nevezték *badsgarok*-nak, *madsgarok*-nak, *baskirok*-nak s csak azután ment a név a jajak-, bjelaja- és szakmaramelléki tatárságra. A „magyar“ név változata-e a *madsgar*, *badsgar*? vagy, a mit valószínűbbnek tartok, a volgavidéki „öt-nép“, az utugurok nevének talán az altáji turk uralom idejében keletkezett középázsiai török fordítása-e (*bes-agir*, *bes-agur* = öt-ugor. V. ö. Ethnographia 1907: 263—265)? ezúttal nem kutatom. Ha az utóbbi eset áll is, a magyarfajta törzseket értették a turkok ezen elnevezés alatt, a minék aztán az lett a további következménye, hogy akár ők, akár a perzsák és arabok lassankint összezavarták a Mogyeri, Megyeri törzs nevével.

Bizonyos annyi, hogy az a két arab-perzsa író, az iszphani Ibn Roszteh (913 körül) és a ghaznavidéki Gurdózi (1052 körül), kik Kelet-Európának a IX. század dereka körüli, tehát honfoglaláselőtti néprajzi és történeti viszonyairól írnak, adataikat a Dsaihani khoraszáni vezér (892—943) művéből meritvén, csak egy *madsgar* nevű népről beszélnek s *ez a magyar volt*. Akkor még a bessenyők a Khárizmi tó (Aral) fölötti kietlen pusztaságtól északra, kelet felé a kipesakok, délnyugat felé a khazarok szomszédságában tanyáztak, Konstantinus Porphyrogenitus szerint az Atil (Ἀτίλ) és Jaik (Γεΐγγ) folyók mellett s köztük és az eszgelbolgárok közt terült el „a turk fajbéli *madsgarok*“. Konstantin *mazarjai*-nak (Μαζάρροι) első határa (ez tehát az északkeleti határ); tartományuk fában, vízben, tavakban bővelkedett s délnyugat felé leért a másik határ a Fekete-tengerig, melybe két nagy folyó ömlik; fennhatóságot tartanak a szlávokon s megrohanják a ghuzokat, szlávokat és oroszokat s eladják a foglyokat a rümi (byzanci) birodalom területén. A szlávokról még megjegyzik, hogy országuk lapályos, sűrű erdők vannak benne, fejedelmük a „szubands“ = zsupan s köztük legtekintélye-

sebb, a „fejedelmek fejedelme“ Swjatopolk,¹ t. i. a nagymorvaországi Szentopluk vagy Szvatopluk.

Kétséget sem szenved tehát, hogy itt a honfoglalás előtti magyarságról van szó, mely a IX. század elején kezdett terjeszkedni a mai Dél-Oroszországban s hatalmat gyakorolni a szomszédos szláv népek fölött, úgy hogy az egykorú Georgius Monachus szerint, már az Al-Dunáig kalandoznak ezen majd ungroknak (Ούγγροι), majd hunnoknak (Ούννοι), majd turkoknak (Τούρκοι) nevezett magyarok, mint 839 körül Baldimer bolgár kagán szövetségesei Theophilus görög császár ellen, míg Kelet felé a Volgáig értek, az eszegel-bolgárok földjéig, érintkezve a besenyőkkel.²

A honfoglalás után minden megváltozott.

Azok az arab írók, kik a X. században jártak a Volga-vidéken, már két *basgurd*, *bedsgurd*, *basdsirt* népről beszélnek. Isztakhri, a ki 951 körül a magáéba iktatta Abu Zeid Belkhi († 934 k.) művét, azt írja:³ „Kétféle *basdsirt* van. Egyik fajuk a ghuzzok lakta földrész szélén tanyázik, a bolgárok mögött; úgy mondják, hogy számuk körülbelül két ezer férfira tehető, ezek megközelíthetetlen erdőkben laknak, a hol őket senki meg nem hódíthatja. A bolgárok fennhatósága alatt állnak. A másik *basdsirt* faj a besenyőkkel határos s úgy ők, mint a besenyők turk fajú népek s határosak a rómi (byzanci) birodalommal.

Isztakhrit némi bővítésekkel átírta Ibn Haukal (977—978 k.) s az utolsó sorokat így módosítja: „A legtöbb baskir a besenyők szomszédságában lakik s ezek és a besenyők a török népfajból valók; határosak a rómi birodalommal.“⁴

Még egyszer visszatér, úgy Isztakhri, mint Ibn Haukal a baskirokra a besenyőknél (bedsenekijje), kikről megjegyzi, hogy a turkoktól elszakadt törzs s szállásai a kazarok és rúmiak (byzanciak) közt vannak, de régebben nem ott voltak, aztán így folytatják: „*Besdsert* végül szomszédjai a besenyőknek és ezek a besenyők turkok s szomszédjaik a rúmiaknak.“⁵

Ezek a besenyőkkel szomszédos *besdsertek* a honfoglaló magyarok, mert a másik, amazoknál jóval kisebb számú, valami tízezer főből álló baskirság a bolgárok mögött lakott, a bolgárok és besenyők közt pedig egész a kazarok földjéig a burtaszok tanyáztak, kiket körülbelül tíz napi út választott el a besenyőktől, míg a burtasz föld, Gurdézi és Ibn Roszteh szerint, szélességben úgy, mint hosszúságban 17 napi járó földre terjedt és még három napi járó föld terült el köztük és a bolgárok közt, úgy hogy Isztakhri és Ibn Haukal egy hónapra teszi a besenyő föld és Itzil (Itil, Volga) közti távolságot. Már most tudnunk kell, hogy ez utóbbiak szerint a kirgizek lakta földrész közeléből ered az Itszil folyó s aztán a keimakok és ghuzzok lakta földrészek közt folyik el határt állítva közöttük, utóbb nyugat felé folyik Bulghâr tartománya mögött, majd ismét kelet

¹ A magyar honfoglalás kútfői. Szerk. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor. Budapest. 1910. 167—174. l. V. ö. 150—151. és 174—180. l.

² Az *izgil* népet említik az ó-turk föliatok is. (V. ö. A honfoglalók és a turkok. Ethnographia 1908.)

³ A magyar honfoglalás kútfői 240. l.

⁴ U. o.

⁵ U. o. 241. l.

felé irányul egész a míg Rús tartományát éri, honnan aztán a bulghârok és burtászok földjén át a Kazar (Kaspi) tengerbe folyik.

Világos, hogy az ekkép leirt Itszil (Itil) felső folyása alatt csakis a baskirok és tatárok által ma is *Ak-Idelnek*, *Fehér-Idelnek* nevezett Bjelája értendő, mely Ufától kezdve a Kámába való ömléséig észak-nyugati irányt vesz. A továbbiakban már a Volga felső folyásáról beszélnek, a mint kelet felé orosz földről a bolgárok földje felé folyik. Azt is megtudjuk ebből, hogy a Bjelája forrásvidéke választotta el egymástól a ghuzokat vagy uzokat, kik Konstantin szerint már a IX. század vége felé benyomultak a Volga (Atil) és Jaik közti területre a bese-nyők régi lakóhelyére és a kimakokét, kik Maszudi szerint a guzz törzsek közé tartoztak s földjük az előbbieik által említett határtól, a Bjelája forrásvidékétől a Fehér Arastig (Irtisig), Kazvini szerint 35 napi járásnyira terjedt.¹

Az imént említett Maszudi († 956—957 körül) csak a nyugati, míg a 921/22-ben a volgai bolgároknál járt Ibn Fozlán (Ibn Fadhlán) csak a keleti *bedsgardokat*, *basgurdokat* említi.

Ibn Fozlán annak a követségnek volt a tagja, melyet Dsafar Moktadir-Billah khalifa küldött 921-ben a mohamedán hitre tért *Almus* bolgár királyhoz, ki, mint Maszudi írja, egy *álom* következtében fogadta el ezen vallást.² A követség 70 nap alatt ért az Aral melléki Kharezm fővárosából, Ürgendsből Bulgárba, a „szlávok“ fővárosába. Ezen útban találta Ibn Fozlán a basgurokat; sorait ekkép idézi nagy földrajzi művében a XIII. századbeli Jakut:³

„A basgurdokról szólóban megemlíti (t. i. Ahmed ben-Fadhlân), hogy egy törökfajú nép földjére érkeztek, melynek neve *Basgurd*. Ettől a néptől igen nagyon óvakodtunk, mert ezek a legrosszabbféle törökök, a leghatalmasabbak, és ott, a hol arról van szó: gyilkolni, a legbátrabbak. Ha valaki közülök ellenségre talál, fejét veszi s azt a törzs hátrahagyásával magával viszi. Szakálukat beretválják. A tetűt megeszik s azt ruhájuk összevarrása közt szorgalmasan felkutatják s fogaikkal megrágják.“ Elmondja aztán, hogy mindegyik egy priapus-alakú bálványt hord a nyakában, 12 isteni lényben hisznek (természeti tünemények, fák, víz, föld sat. istene), de mindegyiknél feljebb valónak tartják az égben lakozó Istent. „Olyanokat is láttunk a basgurdok közt — mondja tovább, kik a kígyókat vagy halakat isten gyanánt imádták. Megint mások közülök a darvakhoz fohászkodtak sat.“ Ez az, a mit Ibn-Fadhlân erről a népről beszél, végzi Jakut.

Hogy Basgurd tartomány Konstantinápoly és Bolgár közt fekszik: Jakut hozzászólása lesz, a ki a magyarországi izmaelita baskiroktól hallhatta ezt az adatot, természetesen az Azenidák aldunai Bulgáriáját értve a Bolgár alatt, de úgy látszik, azzal már nem volt tisztában, hogy ezalatt nem az Ibn-Fozlánféle Bolgár értendő.

¹ Gr. Kuun G. *Adalékok Ázsia s Kelet-Európa ethnographiájához.* (Erdélyi Múzeum. V. 1893. 441. l.)

² Honfogl. Kútfői. 262. l. Ibn Roszteh és Gurdözi a bolgár király czimének mondják az *almust*. U. o. 163. l.

³ U. o. 199—201. l. Lehet, hogy Jakut tette meg Bulgárt a szlávok fővárosának, összezavarván azzal, a mit a magyarországi baskiroktól hallott az aldunai bolgárokról. Talán a „sz-k-l-b“ (szaklab) és „sz-k-l“ (aszkil, eszegel, dsekil) „eszegel“ nevek hasonlósága is hozzájárult a zavar előidézéséhez.

Jakut ugyanis 1220 körül néhány mohamedánnal találkozott Aleppóban, a kiket baskiroknak nevez. Egyet megszólítván, kérdezősködésére azt felelte:¹ „A mi hazánk Konstantinápolyon túl van egy nép országában, mely a frankok közt lakik s melyet *hungarnak* neveznek. Mi bár mozlímok vagyunk, az ő királyuknak engedelmeskedünk. Országának szélén mi vagy 30 helységben lakunk. Melyek mindegyike hasonló nagyságát tekintve egy kis városhoz, de a *hungarok* királya nem engedi, hogy köfállal erősítsük meg azokat, félvén, hogy fellázadunk ellene. Mindenfelől keresztyének vesznek körül bennünket. *Mi a hungarok (magyarok) nyelvét beszéljük*, úgy öltözködünk, mint ők, hadseregökben szolgálunk s velök együtt hadakozunk minden ellenségük ellen.“

Bár Jakut különbséget tesz itt a baskirok és magyarok közt, kiket „*hungaroknak*“ nevez, ez a megkülönböztetés csupán a vallásra vonatkozhatik s baskir mindössze annyit jelent: „mozlím magyar,“ hungar pedig „keresztyén magyar.“ Hogy itt specialisan urálvidéki baskir eredetű magyarországi mohamedánokról volna szó, mint Mészáros Gy. vitatja (30. l.) alig hihető. Hiszen a magyarországi izmaeliták többnyire bolgárok és kalizoknak is nevezett kozárok voltak, a mely u'óbbiak azonban a XII. századbéli Kinnamos szerint nemcsak a „perzsákehoz hasonló vallást“ követtek, hanem zsidó hitűek is voltak közöttük.² Kinnamos kalizai a Száva vidékén laktak tömegesen; Jakut baskirjai, kik a hungar király országának széléről valók, nyilván ezek közé tartoztak s így beszélhettek a szomszédos aldunai Bolgárországról, úgy szintén Konstantinápolyról is, melylyel apáik II. Géza és III. István idejében elég sokat harcoltak.

Maszudi bárom más néppel együtt említi a *bedsgardokat*. Azt mondja ugyanis, hogy Kazár- és Alánország szomszédságától kezdve nyugat felé az utóbbiak, meg a nyugati országok közt négy közös őstől származó vitéz török nemzet van, mindegyik külön királylyal, némelyik tartománya a Fekete-tengerig határos. Hadviselésüket kiterjesztik egész a byzancezi birodalomig s az Andalusziát határoló tartományokig, győzedelmeskedve a különböző népeken. Ezen népek elseje *jadsni*, vele szomszédos a *bedsgard*, ezzel határos a *bedsna*, a legharciasabb köztük, ezek szomszédságában van a *nökerdeh*.³ Miféle eltorzított nevek rejlenek a „*jadsni*“ és „*nökerdeh*“ mögött, nem sejtjük. De némi magyarázatot nyújt Ibn Haukal, a ki ezeket mondja: „megesik néha, hogy Abdul-Rahmánt megtámadják a rúszok, turkok, szlávok és besenyők hajói“.⁴

Azzal folytatja Maszudi, hogy 320-ban (Kr. u. 932) háborúba keveredtek e népek a byzanceziakkal. Ezen *bedsgardok* azonban félreismerhetlenül a magyarok voltak, kik 934-ben egész Konstantinápolyig dúlták Thráéziát. A magyar hagyomány Zuárdot és Kadocsát mondja e hadjárat vezéreinek, midőn Béla király jegyzője szerint bevették Scereducyt (Sredec, Szofia) és egész Fülöp király váráig (Philippopolis) hatoltak. A hidsra 332-ik évéből (Kr. u. 943) a négy turk király

¹ Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája Budapest 1876. 335—336. l.

² Részletesebben szóltam róluk Turul. XXVIII. 1910. évf. Egykori lakóhelyükre mutat Nestornál a Kaspi tenger ezen neve: „Kvaliz tenger“ és Szaratovon alul a Volga balpartján *Kaliskija* város neve.

³ U. o. 279. l.

⁴ U. o. 240. l.

egy másik hadjáratát is elmondja Maszudi, midőn a négy nép határán megostromoltak egy igen nagy és népes várost, a hegyek és tenger közti fekvésénél fogva megközelíthetetlen Valendart, melyet bevettek s feldúltak, három nappal később pedig Konstantinápoly alá vonultak, hol 40 napig táboroztak. Ezen bedsgárok is a magyarok voltak s megfelel a 943 ki hadjárat annak a görögországi hadjáratnak, melyek vezéreitül Lélt, Bulcsut és Botondot mondják hagyományaink, a midőn Béla király jegyzője szerint (42. l.) a Wazil-kapuig vagyis a Belgrádból Konstantinápolyba vezető hadi úton a Traján kapunak nevezett balkáni szorosig nyomultak.

A III. Abderrahman cordovai (andaluziai) khalifa elleni 940-ki kalandos magyar hadjáratról Liudprand után tudunk. (Pertz. III. 332.) A magyarok előbb Olaszországba rontottak, de Hugó olasz király és provence-i gróf rávette őket, hogy III. Abderrahman ellen menjenek. A Hugó által adott kalauz egy kietlen pusztaságon át vezette őket, hol vizet is alig kaphattak; három napi lovaglás után azonban, árulástól tartva, gyorsan visszafordultak. Ezen Miramamma szultán (t. i. emir el-Muminin)¹ elleni hadjárat szintén bekerült a magyar krónikákba, melyek azt is megemlítik, hogy a hadjáratban részt vett „hunok“ egy része visszamaradt Cataloniában.²

Nem a baskirokról, hanem a magyarokról beszél tehát Maszudi s lakóhelyüket nem a besenyőktől kelet felé eső földekre teszi, mint Mészáros Gyula gondolja, mert a kazároktól és alánoktól nyugat felé tanyázó népek között a besenyők voltak a kazárok és alánok szomszédjai, míg a másik három nép alatt vagy a három társfejedelem uralma alatt levő magyarok három főtörzse, a Konstantinnál levő sorrend szerint a Kabar (Soba-Moger), Nyék és Megyer nép értendő vagy pedig a magyarokon kívül a besenyők közvetlen szomszédságában lévő és orosz fennhatóság alá tartozó szláv törzsek, az ultinok és lenzeninok vagyis az Ibn Hauk által az Abderrahman ellen harcoló négy nép közt említett ruszok és szlávok. Ezzel esetben pedig a *nökerdeh* további eltorzítása lehet a Gurdêzi által a magyarokról szóló, részben a magyarok szomszédjaiul említett *nender* vagy *nendez* nép nevének, ez ismét El Bekrinél *ant-n*³ vagyis végső elemzésben „nökerdeh“ a. m. „ant“, „antin“, „ultin“. A *jadsni* pedig *lenzenin*-nek (leigyel, lengyen, lyedsen) felelhet meg.⁴

Maszudi csak a besenyőket érthette a kazárok és alánok szomszédjaiként, mert mint említettem az ő idejében Kazárország határától az Aldunáig terjedt a besenyő föld. Konstantinus ugyanis azt mondja a 42-ik fejezetben,⁵

„Az alsó Dunánál, szemben Disztrával (Szilisztria) Patzinakia fekszik (fentebb a 37 fejezet szerint a Giazi-Khophon Ἰαζυχοπύον törzs kerülete, Bolgáriától fél napi

¹ Ezt a címet a spanyolországi khalifák közül éppen III. Abderrahman kezdte legelőbb használni.

² L. erről még Turul XXVI. 1908. 116—117.

³ Honf. Kútfői. 170., 195—196. l.

⁴ C. M. Frähn (Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St.-Petersburg. 1823. 46—47. l.) Ibn el Vardit idézi, a ki *Kadsli*-nak (Kachlij) nevezi az első népet s ez a kanglinak, kaugarbesenyőnek felelne meg, míg a *nukard*, *nukarod* a. m. Novgorod.

⁵ U. o. 131. l. V. ö. 117 l.

járó földre), mely onnan Szarkelig, a kazárok váráig terjed.“ Szarkel vára, mint alább mondja, a Don (Tanais) folyó mellett épült s innen a Dunáig 60 napi járó földnyi távolság volt, a besenyő határtól pedig Khazáriáig a 37-ik fejezet szerint öt napi, Alániáig hat napi járó föld.

Nagy Géza.

A MAGYAR SZÉLMALOM.

(Első közlemény.)

Szanaszét a város végén a szélmalmok
Széles vitorlákkal.
Úgy szeretek állni
A szélmalmok előtt! clnézem ezeket
A mint vitorlájok hányja, egyre hányja
A cigánykereket.

Petőfi.

1848-ban írja Petőfi kiskúnsági kortesúttjáról visszatérve e sorokat. Vonatkoznak pedig arra a városra, a melyben első gyermekéveit töltötte: nemes Kiskúnfélegyháza városára, a hol 1855-ben, tehát a szabadságharc után, még 62 szélmalom kalimpált. Fél évszázad múltán, az 1906. év végén, a statisztikai hivatal kimutatása szerint már csak 19 szélmalom állott ugyanott.

És így vagyunk mindavval, a mi népies, a mi poétikus.

A szüz anyaföldet már nem faeke hasítja; kiszorította a gőzeke. Az „életet“ már nem tapossák ki: működik a gőzeséplő. Halász őseink késő unokái a cigányhorog helyett Kirby- és Limmerick-rendszerű gyári készítménnyel horgásznak.

A rohanó kultúra ekevasa belészántott ösfoglalkozásaink: a halászat és pásztorélet területére és a friss szántás nyomán nemesak áldás fakad, de ür is marad. Érti ezt a rohamosan fejlődő, izig-vérig modern, ipartűző Amerika legtipikusabb képviselője: *Roosevelt Tivadar* is, a mikor *Herman Ottó* ösfoglalkozási gyűjteménye láttára felkiált: „Sajnálom, hogy a pásztoréletnek ez a poétikus része már kiveszett!“ Nem stereotip uralkodói megjegyzés ez, hanem egy súlyos szavú, gondolkodó férfi mély értelmű, önkéntelen sóhaja. De vád is mindazok ellen, kik a poétikummal összefüggő tanulságot, alkalmazottan szólva: a tárggyal összefüggő szókinest nem iparkodnak megmenteni.

Az ösfoglalkozások teljes tárgyi és szóanyaga meg van mentve — egy emberöltőre visszamenőleg.

De forog a nép kezén sok egyéb, nem ugyan ősi, de szintén fontos tárgy és forog evvel ajkán az ehhez tapadó szókinest is. És ez az idegen soron hozzánk került, újabb keletű, de gyakran mégis százados múltú *mezőgazdasági* anyag.

Néhai jó *Hunfalvy Pál* csak azt szerette volna még megérni, hogy a magyar mezőgazdálkodás könyvét valaki megírja, mert érezte, hogy ebben az idegen hatások daczára is, a magyar gondolkodás és néplélek tükröződik.

Ezt a czélt vélelem szolgálni, a mikor a mezőgazdasági nyerstermények egyik földolgozóját, a gabonát őrlő szélmalmot iparkodom megrajzolni úgy tárgyi, mint szóanyagában, a hozzá fűződő történeti és ma is élő viszonylatokkal.

Mielőtt a szélmalom mesterszó anyagának: szerszámjának, szerszámjárásának és a szélmolnárság szervezetének tárgyalásához kezdenék, a teljesség érdekében helyénvalónak tartom magának a szélmalomnak eredetéről, útjáról és mesterszó anyagának eredetéről szólani.

A szélmalom szóanyaga részben az irodalomból, részben saját gyűjtésemből került ki. Gyűjtéseimet Kiskúnfélégyházán, Künszentmiklóson, Fülöpszálláson, Óbecsén és Beodrán végeztem. A biharudvari adatokat *Herman Ottó*,¹ a puszta-kaszapereghieket (Csanád megye Kovácsháza járás, ma „Kaszaper“ puszta Tótbán-hegyeshez tartozva) *Berczik Árpád*,² a szegedvidékieket *Tömörkény István*,³ a „kiskúnságiakat“ *Madarassy László*⁴ gyűjtötte; a kishegyesiek *dr. Hirka Antal* úrtól erednek.

Tanulmányom megírására kedves mesterem, főnököm és atyai támogatóm *Herman Ottó* úr buzdított, a ki látva első kicsiny gyűjtésemet, megbízottattnézsem át az ide vágó irodalmi, szótári és történeti anyagot, támogatott tanulmányútaimon és kegyes volt útinaplói adatainak felhasználását megengedni, egyben utasításokat adott a gyűjtött anyag feldolgozására. Jóságos támogatását őszinte hálával köszönöm.⁵

I.

Malom.

Malom, a régiségben és egyes vidékeken még ma is: *molna*⁶ néven „általában oly kerékműves szerkezetet értünk, a mely egyes, erre alkalmas anyagokat por-szerűvé változtat“,⁷ azaz megőröl.

Okiratos történetünkben először 1075-ben találkozunk a malomnak a régi *moln* vagy *molm* töből alakult nevével a *molmhalmu* = Malomhalmu, földrajzi névben.⁸

¹ „A szélmalom mesterszavai.“ *Technologiai Lapok* 1889. 234. o.

² „A szélmalom egyes alkatrészeinek elnevezése.“ *MNyr.* VII. 45—46. o.

³ „A paraszti nyelv.“ *Pesti Napló* 1903. VI/7. és *MNyr.* XXXIII. 55. o. Adatai szives levéli tudósítása szerint pontosan meghatározva a szegedi alsótanyai átokházi kapitányság Rivó dűlőjében levő szélmalom gazdájától, a Halasról bevándorolt Varga Benjamintól erednek.

⁴ „A kiskúnsági szélmalom.“ *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának Értesítője* IV. 1903. 118—122. o.

⁵ Dr. Sebestyén Gyula igazgató-őr úrnak a monoszlai papucos szélmalom felvételét, dr. Vargha Gyula min. tan. úrnak a földrajzi elterjedésre vonatkozó statisztikai adatokat, Csitány Béláné úrnőnek a Hollandiára vonatkozó beceses adatokat, Berczik Árpád (Budapest), Zoltai Lajos (Debreczen), Tömörkény István (Szeged), Gerenday József (Kiskúnfélégyháza), Hegyfok Kabos (Túrkeve), dr. Dorning Henrik és Edvi Illés Aladár (Budapest) uraknak levélbeli közléseiket, Erneyi József, Madarassy László és dr. Györffy István uraknak szóbeli adataikat, Bakó Miklós (Künszentmiklós), Vécsey Géza (Óbecse) és Uhlig László (Kiskúnfélégyháza) uraknak kalauzolásukat köszönöm. Nagy hálára köteleztek igen beceses adataikkal: Zoltai Lajos úr Debreczenről, Madarassy László úr a Kiskúnságról, Péterfi Jenő barátom a medeséri (erdélyi) favázás szélmalomról és Vezényi Elemér festőművész úr, kinek a vázlatos rajzokat köszönöm.

⁶ A szlovén *mlin* vö. Simonyi „A magyar nyelv“ 1889. II. 48. o.

⁷ *Frecskay: Mesterségek szótára: Molnármesterség* 3. o.

⁸ *Vö. Magyar Nyelvőr* IX. 105. o.

Szótáraink *Szikszai Fabriczius Balázs* 1590. évi Nomenclaturájától¹ kezdődőleg ismerik mind több és több fajtát.

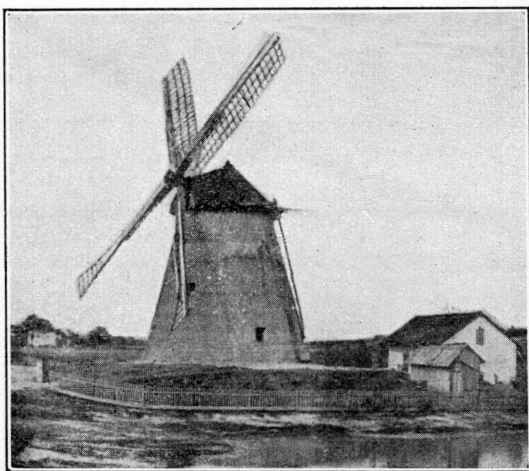
A hajtóerő szerint vannak:

- I. *emberi* v. *állati* erővel,
- II. a *víz* erejével,
- III. a *gőz* erejével és
- IV. a *szél* erejével hajtott malmok.

II.

A szélmalom.

A szélmalomban a szél erejét használják fel a malomkö hajtására. A fölfelé keskenyedő malomház tetején kinyúló hatalmas gerendához nálunk négy vagy hat (Hollandiában, a szélmalomok hazájában 4—8 is) *vitorla* vagy hajtószárny (kelep) van erősítve. (1. ábra). A szél belekapaszkodva a vitorlákba, forgásba hozza a *szeles keréket* a mely alkalmas fogaskerék-szerkezetek közvetítésével hajtja a malomkövet. Ez a szerkezet tehát — különösen magasabb légrétegekben — az állandóan fújó szeleket hasznosítja. A szél irányának gyakori, majdnem folytonos változása miatt azonban úgy kellett a szélmalmot megépíteni, hogy vitorlája a szélirány változásának megfelelően forgatható legyen.

1. ábra. Szélmalom. — Kiskúndorozsma.

Ezt úgy oldották meg, hogy a fából (könnyű anyag) készült malomházat egy függőlegesen álló tengelyre építették, a mely körül azután forgott. Ez a régebbi típus az ú. n. *bakos* v. *német szélmalom*, a melynek malomháza és teteje tehát szorosan összefüggött. (2. ábra).

Ez az ősi típus idők múltán — a XVII. század derekán — Hollandiában úgy tökéletesedett, hogy magát a malomházat téglából és vakolatból szilárdan, tehát maradandóan építették meg, tetejét pedig a *szeles tengelylyel* együtt a malomház falpárkányára, sok helyen a falpárkányra erősített letompított ékekre helyezték. Így már a tető (és evvel a vitorlák) szabadon volt forgatható a szilárd malomház falpárkányán v. falkoszoróján (majorpank; a német: mauerbank). Ez a fejlett, könnyebben kezelhető típus a *tornyos* v. *hollandi szélmalom*. (Ilyenek a mi összes, mai szélmalmaink.)

A szélmalom megtervezője mindezeideig ismeretlen. Általában khinai talál-

¹ I. h. 203: Mola, molendinum = malom.

mánynak tartják,¹ többek szerint azonban több helyen önállóan keletkezett.² Az bizonyos, hogy Európába Keletről származott, „a hol használható vízi erők hiányában az emberek figyelme a szélre irányult, mint erőforrásra.“³

A szélmalomról szóló első irodalmi adatot is a Keletről bírjuk *Ibn Haukal* arab író tollából, a ki a IX. században Kr. u. azt írja, hogy Szedsészstanban, az iráni felföld keleti szélén széltében használják.

1040. körül kereszties vitézek hozzák magukkal az eszmét, a mely kontinensünkön először Franciaországban ölt testet. Ez még a primitívebb *bakos* típus. Európában először egy francia oklevél említi 1105-ben. Franciaországból jut el a többi európai országba. Angolországi előfordulásáról elsőnek egy 1143. évi adat szól. 1332-ben Bartolomeo Verde Velencének ajánlja: építsen szélmalmot. Spanyolországban állítólag csak 1393-ban épült az első szélmalom.

Francia földről, Normandiából Flandrián át jutott Meyer⁴ szerint 1439-ben Németalföldre, a hol széles körben elterjed és a holland festészetnek is jellegzetes alakjává lesz. Itt Németalföldön alakult ki 1650 körül, tehát a XVII. század derekán a *tornyos* típus.

Madarassy László szerint⁵ nálunk a XVII. század óta, *Lenz* Ödön szerint⁶ a XIX. század óta (!) ismerik a szélmalmot.

A szótárak és szószedetek azonban mást mondanak.

1577. A kolozsvári glosszák már 1577-ben ismeri a *Zelmalom* szót. A kéziratban magában át is van javítva *Zelmalom*-ra = ventimola (Dd₂).⁷

1604-ben Szenczi Molnár Albert *szélmalom*-nak írja = Mola pneumatica. Ugyanígy MA. 1611., 1621., 1644., 1708. évi kiadásában.

1643. Comenius A. I.: Janua l. l. (75): „szél avagy szárnyas malmok: molae ventosae siva⁸ alatae (a Nyt. Sz. szerint az idézet az 1673. évi kiadásból van véve).

1708. Pariz Pápai: *szél malom*: Mola pneumatica, ventosa.

1767. Pariz Pápai: *szélmalom*: Mola pneumatica, ventosa; Mola alata; eine Wind Mühle...

1771. Faludi F: Nemes úrfi (303): „... mint a *szélmalom*“.

1831. Kresznerics: *szél malom*: Mola pneumatica.

1838. Tájszótár: nem ismeri!

Az első magyar szótári adat 1577-ből való, tehát még a XVI. századból. Csak az a kérdés, hogy a kolozsvári glosszákba mint fordítás, vagy mint közhasználatú szó került-e? Erre vonatkozólag *Pálfi Márton*, a glosszák felfedezőjének és

¹ V. ö. *Madarassy* i. h. 118. o.

² „Das Buch der Erfindungen, Gewerbe und Industrien.“ Leipzig, 1877. II. 51. o.

³ *Frecskay* János: „A szélmalom és csavarhajó.“ Találmányok Könyve 1878. 12–21. o. V. ö. még „Das Buch der Erfindungen“-nel.

⁴ Cony. Lex. XI.

⁵ *Madarassy* i. h. 118. o.

⁶ *Lenz*: Pallas Lexicon XII. 24. o.

⁷ V. ö. MNyr. XXXVI. 17. o. *Pálfi Márton* szerint a *zelmalom* még 1577 előtt beírt glossza. L. még fent.

⁸ Sajtóhiba, e. h. sive.

első ismertetőjének¹ cikkére utalok. Szerinte a glosszák írója *Ajtai Máté* vagy *Böloni Fülöp*; egyik forrása *Hunyadi* Demeter unitárius püspök (1579—1592) szóbeli előadása vagy esetleg írott szójegyzéke volt. „Az bizonyos, hogy háromszéki születésűek voltak.“ Föltehető, hogy glosszatorunk a nép ajkáról vette a szót, mert a glosszator mindenkor az élő nyelv, a meglevő szókinés magyarázója.

Azt a feltevést, hogy a kolozsvári glosszák írója a népnyelvből vette a szót, más adat is támogatja, mert — bár a statisztika hivatal utolsó, 1906. évi közleményei szerint az egész királyhágóntúli részen csupán egy szélmalom áll Homoród-Remetén, Udvarhely megyében — levélbeli kérdezősködéseimre Erdélyből azt a választ kaptam, hogy Udvarhely megyében Székelypálfalván, Bágyon, Zsiberken, Koboron és Medeséren is volt és van szélmalom (a mely utóbbiról még külön is szó lesz).

A szélmolnárság magas fejlettségére vall Erdélyben az a körülmény hogy ügyes szélmolnárok nemesak a szerszámjártást de a szélmalom építését is ismerték, annyira, hogy *Malonyay Dezső*² ezt írhatja: „a szélmónár . . . egymaga épített egy szélmalmot a hegyre; vasban nem sok kárt tett az építésnél, mert a fogaskerekek is mind kifőzött vacorkorfából vannak“,³ — a helyet azonban nem adja meg.

2. ábra. Bakos szélmalom. — Coevering. Hollandia.
Csitány Béláné felvétele.

A mi a felmerülő kérdést illeti, hogy t. i. honnan került a szélmalom Erdélybe; arra vonatkozólag mind a történelem, mind más analógpéldák is azt mondják hogy *hozzánk a szélmalom egyenesen Hollandiából került*. A kolozsvári glosszák keletkezését megelőzőleg már erős összeköttetésben állottak az erdélyi fejedelmek Hollandiával. A kereskedelmi összeköttetésekön kívül tudjuk, hogy a protestáns

¹ MNyr. XXXVI. 14. o.

² A Magyar Nép Művészete II. köt. 35. o.

³ A mi különben ország-, sőt világszerte fából készül. L. K.

teológusok legkiválóbbjai Hollandiában (Utrecht, Leyden) folytatták tanulmányaikat és szaktudáson kívül sok gyakorlati eszmét hoztak magukkal.

A nyelvtudományi irodalom első tanulsága a szélmalom kérdésében az, hogy *Magyarországon a XVI. század derekán* már megvolt a szélmalom.

Németországban széltiben a *bakos*-typus van elterjedve. Ez a körülmény arra enged következtetni, hogy a szélmalom Hollandiából, a hol széles körben volt elterjedve, került hozzánk. Mivel azonban Hollandiában is csak a XVII. század derekán alakult ki a *tornyos* típus, Magyarországon pedig, a nyelvtudományi irodalom tanúsága szerint már a XVI. században megvolt, azt is fel kell tennünk, hogy a szélmalom *bakos* alakja már a XVI. században jött be, valószínűleg Hollandiából, a szélmalmok hazájából; *tornyos* alakja pedig a XVII. vagy XVIII. században egyenesen és határozottan Hollandiából. (Németországban alig van *tornyos* típusú szélmalom.)

Állításomat támogatja *Zoltai Lajos*-nak a „Debreczeni Friss Ujság“ 1901. év május 3. (120. sz.) számában megjelent következő című cikke „Az első szélmalom Debreczenben és más egyebek“. E cikk bő kivonatát *Zoltai Lajos* úr szíves volt 1910 május 1-én kelt levelében közölni. A cikk idevágó részének kivonata így szól: „A debreczeni szélmalmok őse az a szélmalom volt, a melynek fennállását én (*Zoltai*) egy 1770-ben bíróilag felvett tanukihallgatási jegyzőkönyvből tudtam meg. A Vay-család és Debreczen városa között bizonyos birtokok felett folyt perben 18 kérdésre nézve számos debreczeni és debreczenvidéki tanut hallgattak ki. E kérdések közül kettő arra várt feleletet, hogy a várud-utczai (annak előtte boldogfalvai-nak nevezett) kapun kívül levő szárazmalmok hol, a kaputól hány lépésre feküdtek: a *Szeles* nevű vendégfogadó e malmok közelében épült e és hogy e malmok, illetőleg az ezek helyén épült „*Szeles*“ boldogfalvai vagy debreczeni földön állottak-e?

Valamennyi tanu tapasztalásból vagy hallomásból boldogfalvai földön levőknek vallotta. A boldogfalvai szárazmalmokat csak két tanu érte meg: a 102 éves Szalay Gergely debreczeni czivis (született 1678 körül) és a 93 éves Kis János téglási lakos (született 1685 körül). Ezek azt vallották, hogy a szárazmalmok elpusztulása után sok időre (a tanuvallomások egybevetéséből következtetve 1720—30 körül) Debreczen városa azok helyén *szélmalmot csináltatott*, de kevés sikere lévén, mellé vendégfogadót is állított, melyet a rövid idő múlva elromlott szélmalomról *Szeles*-nek neveztek. A 73 éves Vida Mihály mikepéresi lakos hit alatt vallotta, hogy ő esodájára ment a boldogfalvai szélmalomnak, a mikor hírét hallotta. (A malom külső képéről, belső berendezéséről, felszereléséről a tanuk nem nyilatkoztak. Ez irányban nem is vallották őket.) Más forrásra nem hivatkozhatom. *Nem lehetetlen, hogy ezen szélmalom tervét valamelyik németaföldi akadémián tanult debreczeni diák hozta magával*, vagy pedig Miskolezi Ferencz tipográfus, a kit a város 1717-ben a Csipkés Komáromi György-féle bibliafordítás lenyomatása végett Leydaba küldött s a ki 1720 után hosszú ideig szenátorságot viselt Debreczenben. A *Szeles* csapszék a múlt század 50-es éveiben szűnt meg, a mikor helyét a vasuti pályaudvar foglalta el“. Eddig *Zoltai*.

Míg *Zoltai* tisztán helyi kutatások alapján megy vissza a XVIII. századig és végeredményben szintén egyenesen Hollandiából származtatja a szélmalmot,

addig *Szenczi Molnár Albert* 1604. évi kiadásán túl haladva, a kolozsvári glosszák a XVI. század derekára utalnak.

III.

A szélmalom Hollandiában.

Fekvésénél és természeti viszonyainál fogva Hollandia kontinensünknek az a területe, melyen a szélmalomok a legnagyobb számban emelkednek. Ezeknek köszönheti életét a holland nép, mert ezek segítették Hollandiát legveszedelmesebb ellenségével: a vízzel viselt harcában.

A mikor a rengeteg mennyiségben elötörő földárja egymásután borította el a holland városokat és falvakat: a serény holland nép nem vándorbotot vett a kezébe, hanem ásót; csatornákat húzott, gátakat emelt. E gátakon szorosán egymás mellett emelkednek a szélmalomok. Hosszú időn át csupán ezek szárították ki a holland földet.

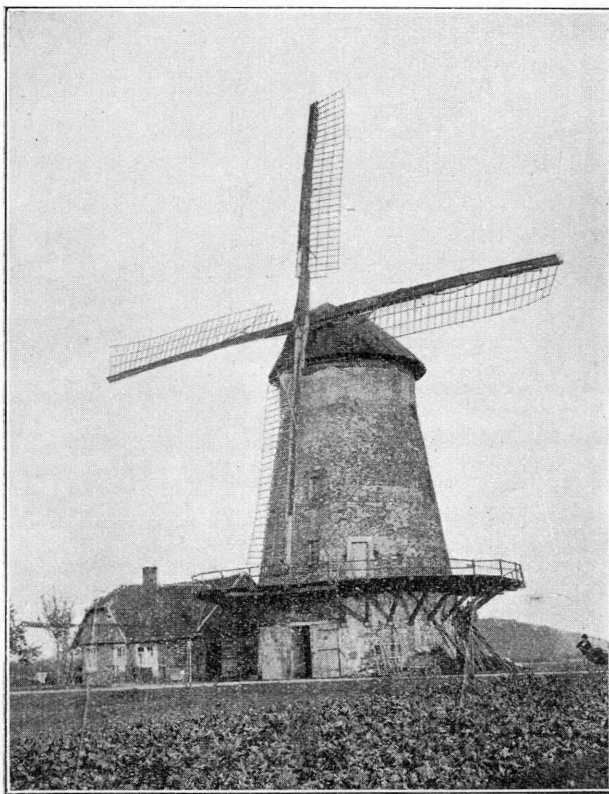
Haarlem, Dordrecht, Rotterdam, Amsterdam gátjai hihetetlen számú windmolen = szélmalom tartanak. *George Forster* 1790-ben Rotterdamban közel 2000 szélmalomot talált.¹ *Havard* francia utazó a múlt század 60-as éveiben az amsterdami városház tornyából tizezernél többet számolt meg.

Nemesak a gátakon és a helységek határában, hanem bent a városokban, gyakran a házak fölött is vannak szélmalomok. Ez utóbbiak magas talapzaton, ezölöpös párkányszaton emelkednek égnek, *Forster* szavaival élve; „um den Wind besser zu fangen“.²

A talajszárító, így földmentő szélmalomokon kívül nagy számban vannak

¹ *Forster* George: „Ansichten vom Niederrhein, von Brabant, Flandern, Holland, England und Frankreich im April, Mai und Juni 1790“. Universal Bibliothek II. Teil. 193. o.

² *Forster* i. h. 155. o.

3. ábra. Bástyás szélmalom Felsősegesden. (Somogy m.)
A M. N. Múz. népr. oszt. gyűjt.

Hollandiában ipart fűző szélmalomok is. Egy friz paraszt fedezte fel a szélmalommal való fűrészelést s egyedül Dordrecht környékén 26 ilyen fűrészszelem dolgozott.¹ Sok még a papírórló, dohánytörő, kendertörő, olajütő stb. szélmalom is.

Alakjuk szerint a hollandiai szélmalomok kimeríthetetlenek. A karsú *tornyos* típustól a magas párkányú, tömzsi galambdúczalakú *bakos* típusig, a sík földön álló, a Magyar-Alföld szélmalmaihoz hasonló alakoktól a rotterdami, emeletmagaságú párkányzathból kiálló keceses építményekig az alakok egész sorozata fejlődik ki. Ilyen a felsősegesi (Somogy m.) bástyás szélmalom. (3. ábra.) Ezekhez járul egy érdekes orosz alak: mozgó házikó, mellső oldalán szélvitorlával. („Die Woche“ 1905, 995. o.) Olyan, mintha a dorozsmai mozgó kunyhó homlokfalára vitorla volna erősítve.²

Herman Ottó 1897. évi németországi útján Bréma és Berlin között figyelte meg a szélmalomokat, Bréma körül, Delmenhorstban még magas, Hannover felé mindegyre alacsonyabb, galambdúczalakú szélmalomokat talált.³ 1910-ben Luckenwalde határában, Lipcse táján és Riesában ugyancsak bakos szélmalomokat figyelt meg, a melyeknek vitorlája azonban vászon és deszka helyett salugáterrel volt felszerelve.

A hol annyi a szélmalom, mint Hollandiában, ott egészen természetes az, hogy a tájképfestészet legjellegzetesebb alakjává lett. A mint a holland földet nem lehet elképzelni szélmalom nélkül, úgy holland tájképet is alig lehet a nélkül elképzelni.

Itt említem meg a híres potsdami szélmalmot, melyhez a következő históriai anekdota fűződik: Nagy Frigyes kastélyának tőszomszédságában állott egy porosz paraszt szélmalma, melyet Nagy Frigyes telkestül meg akart venni, hogy lerombolhassa, mert kalimpálása zavarta. De a szélmolnár nem akart megválni malmától és a mikor Nagy Frigyes — hosszas pörpatvar után — erőszakhoz akart nyúlni, a tulajdonos porosz önérettelmondta e históriai szavakat: „Es giebt noch Richter in Preussen“. És a malom — a „historische Windmühle“ — ma is áll.

IV.

A szélmalom Magyarországon.

Ha elfogadjuk, hogy hozzánk egyenesen Hollandiából került a szélmalom és pedig a nyelvtörténeti irodalom tanítása szerint a XVI. sz. derekán, el kell fogadnunk, hogy az első típus a primitívebb *bakos* vagyis mozgóházú alak volt, mert hiszen a fejlettebb *tornyos* típus 1650 körül jelentkezik magában Hollandiában.

Hogy Magyarországon eredetileg tényleg a *bakos* szélmalom volt elterjedve, az kitűnik *Gáthy* János szatmári ügyvédnek a Tudományos Gyűjtemény 1832. évi folyamába írt köv. soraiból: „Szélmalomok hazánkban számosan találhatók, de hogy ezeket hívjuk a' legnyomorúságosabbaknak (t. i. az összes malmok között), elég okot ad reá tökéletlen alkotmányok, méltó volna tehát helyekbe a' Hollandiai szélmalomokat állítani, ezek mint valóságos házak mozdulatlanul állanak, és csak

¹ Meyer: Conv. Lex. V. 75. o.

² V. ö. Herman Ottó: „A magyar ösfglalkozások köréből“. Budapest, 1899. 14. kép.

³ Herman Ottó Úti naplójából — szíves engedelmével.

a' háztető forog a felnyúló vitorlával a' szél mentire".¹ Világosan kitűnik ebből, hogy abban a korban a szerző előtt ismeretes magyarországi szélmalmok háza a tengelyvel együtt forgott, azaz: *bakos* volt.

Vahot Imre 1846-ban Pesten megjelent „Magyarföld és népei eredeti képeiben stb.“ című könyvének címképén is egy *bakos* szélmalom áll — a hely megnevezése nélkül.

A magyarországi szélmalmokról a legrégebb határozott adatot — mint fentebb említettem — *Zoltai Lajos* úr, Debreczen város Múzeumának őre volt szíves velem közölni.² E szerint „Debreczenben a XVIII. század elején, valószínűleg 1720 körül épült az első szélmalom, a várostól délre, az elpusztult Boldogfalva határában, a melyet Debreczen még akkor csak zálogjogon bírt, a mostani vasuti állomás területén. Későbbi feljegyzésekből, egy birtokper tanukihallgatási jegyzőkönyvből tudom, hogy ennek a malomnak esodájára jártak a környékbeli emberek. A malom a XVIII. század derekán elpusztultván, telkén a város csapszékét építtetett, a melyet a malomról mindvégig Szelesnek neveztek. Azután csak 1863—1870 közt épültek ismét szélmalmok Debreczenben.“

Szabó Pajkos József öreg szélmolnár kiskúnfélegyházimalmának (4. ábra.) kőpadján a következő fölírás olvasható: „Mótzár Ferentz Fő Nótárius úr építette az 1826-dik Esz^{ben}“; disztítés: ágak között ostyás kehely.

4. ábra. Szabó Pajkos József szélmalma Kiskúnfélegyházán. A M. N. Múz. népr. oszt. gyűjt.

1827-ben Illés István félegyházi lakos épített Kúnszentmiklóson egy szélmalmot, mely lebontva, 1889-ben Kiskúnlaczházára került. Erre különben még sor kerül.

Kúnszentmiklós vasuti állomása mögött egy puskalövésnyire áll három szélmalom; két év előtt még mindhárom hatvitorlás volt; 1909 őszén az országút mellettit tulajdonosa négyvitorlásra szerelte le. Ennek kőpadján van kifaragva a következő: „Kis Ferencz molnár mester. Építöttem 1829-ik 28-dik Decz.“ A malom ma is vígan forog.

¹ *Gáthy* János Hűtös Ügyvéd Szathmárban. „A Malmokról.“ Tudományos Gyűjtemény 1832. I. 69—75. o.

² In. litt. 1910 ápr. 24.

Az újabb keletűek közül való egy fülöpszállási szélmalom, köpadján a köv. felirattal: „Ezen három | kövü Szélma | lmot Kiskún- | Félegyházi la | kos molnár- | ter Kesik András | és Hunti An | taly készítették | az Úr Isten | segítette őket. — Ez a kilen | cedik ma | lom mely | készült | karjaimon | Taresd | meg oh Fő | Hatalom 1852“.

Idővel mind több és több szélmalmost emeltek. A statisztikai adatok szerint 1863-ban 475 szélmalom állott Magyarországon. Az összeírás a magyar királyi helytartótanács rendeletére történt. A magyar királyi központi statisztikai hivatal (régében m. kir. stat. hiv.) adatai szerint az anyaországban:

1873-ban a szélmalomok száma	854
1885-ben „ „ „	650
1894-ben „ „ „	712
1906-ban „ „ „	691

Az 1885—1894. évi látszólagos emelkedésre vonatkozólag *dr. Vargha Gyula* min. tan., igazgató megjegyzi,¹ hogy az 1885-iki összeírásból sok kimaradt. Horvát-Szlavonországban 1906 végén 9; a Magyar Birodalom területén tehát összesen 700 szélmalom állott.²

A pusztulás tagadhatatlan. Oka pedig a gőz előnyomulása. Bár a befektetés (= felállítási költség) kicsiny volta és az üzemköltség teljes hiánya, továbbá az a körülmény, hogy kezeléséhez két munkaerő bőven elég, indokoltá tenné fönntartását. A szélmalomok napi örlőképessége 2—99 q között változik; átlag 15—20 q.

A szélmalomokat maguk a szélmolnárok ácsolták; néhol ők emelték a malomfalat is. Az összes gerendák, fogaskerekek, vitorlavázak megfaragása kemény munka volt, mert aprólékos pontosságot követelt meg. A czéhrendszer idejében nem is szabadult föl az inas, míg remekbe nem faragta a kiszabott munkát. (L. alább a czéhrendszernél.) Maguk az ács-szélmolnárok tisztában vannak munkájuk értékével, a mit ki is fejez a hódmezővásárhelyi szólás:

„Nem mind molnár, ki szekerezét fog a hóna alá“.³

A lényeges faragáson kívül a legtöbb malomban találkozunk díszítésekkel is. Különösen a lisztesládákat és az aluhajtós szélmalomok (l. alább) ú. n. *köpadját*, vagyis azt a széles deszkalapot, a mely a malomkövet fedi el szemünk elől, faragják ki ékesen. Morócz Lajos uram fülöpszállási szélmalomának köpadján Kesik András és Hunti Antal félegyházi molnármezterek faragtak heraldikailag is érdekes díszítést; a baloldali köpadon a magyar czímer és a gyűrűs holló, a jobb oldalon egymással szemben két nagysörényű, vékonyderekű oroszlán tart egy kaszát, ill. szénás vellát. Sok helyen kifaragják a malom közepén függőlegesen álló *kis bálványt* is.

¹ „A magyar szent korona országainak malomipara az 1906. évben.“ Magyar Statisztikai Közl. Új sorozat 26. köt. 1909. 26. o.

² Legtöbb szélmalom van a Duna-Tisza közén: 527 (Szegeden 66; Hódmezővásárhelyen 23; Kiskúnhalason 21; Kiskúnfélegyházán 19); a Tisza-Maros szögén 113; Felső-Magyarországon 1; a Dunántúl 28 és Erdélyben 1 (Homoródremete, Udvarhely m.). A legrészletesebb statisztikai adatokat *Vargha Gyula* igazgató úr volt szives rendelkezésemre bocsátani. — A hazai földrajzban Szélmalomkert és Szélmalomtelep. Pest-P.-S.-K.-K.-megyei helységnevekben szerepel a szélmalom.

³ M. Nyr. II. 333.

Ugyancsak félegyházi mester: Illés István faragott ki 1827-ben a kúnszentmiklósi szélmalom kőpadján „oroszlánokat bárdokkal“. E faragott kőpad ez idő szerint Kiskúnlaczházán van Lieber Imre tulajdonában.

Igen szép faragásokat közöl *Malonyay* Dezső „A Magyar Nép Művészete“ II. kötetének: Székelyföld, 176. oldalán erdélyi vizimalmok kőpadjáról. Itt is meg van — mint a fülöpszállásban — Mátyás hollója(?) és az elmaradhatatlan tulipán.

A szélmalom, bár Alföldünknek igazán jellegzetes tájképi alakja, a magyar művészetben napjainkig keveset szerepelt. Az 1910. évi tavaszi tárlaton *Edvi Illés Aladár* egész sorozatot mutatott be; ő az első magyar művész, a ki a ma már egyedül Kúnszentmiklóson és Kiskúnfélegyházán meglévő *hatvitorlás* szélmalmot megörökítette.

Lambrecht Kálmán.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Adatok a fehér gyászviselőkhöz.

(Első közlemény.)

A Dunántúl déli határán (Alsó-Somogy, Ormánság) lakó magyarság fehér népénél főképpen az öregebbjénél — részben a férfiaknál is, de erre most nem tekintünk¹ — különös gyászviselőket találunk, melynek lényege az, hogy a gyászruha színe nem fekete, a mint az ma általánosan szokásos, hanem annak éppen ellenkezője, tudniillik *fehér*.² A gyász vagy teljes, azaz az egész öltözet fehér vagy részleges. E pontot illetőleg részletes adataink nincsenek, de mégis úgy látszik az első eset a korosabb asszonyokra, vagy különösebben özvegyekre illik. A millennáris kiállítás csökölyi házában bemutatott gyászoló özvegyasszony például³ tetőtől talpig fehér ruhában volt.

Az ormánságiakról is azt olvassuk,⁴ hogy viseletük a korral folyton fehéredik, a *piros* szint később a *kék*, majd a *tiszta fehér* váltja fel, annak megfelelően változik tehát gyászruhájuk is, mely az ünneplőtől csak (!) abban különbözik, hogy a patyolat helyett fehérítetlen házi vásznat, azaz füstöst öltenek.

Ennek a kétségtelenül sajátos viseletnek eredetéről egy-két pongyolán odavetett állítást is elejtenek az Ormánság ismertetői. *Baksay* pld. ezt írja⁵: „mondják — tudniillik az arczot eltakaró patyolatkendőről — török szokás, inkább patarénus vagy méginkább bibliai az egész fehér öltözködéssel együtt“.

¹ Közismert tény, hogy az asszony nép jóformán mindenféle hagyományhoz állhatatosabban ragaszkodik, mint a férfinep.

² *Osztr. Magy. Mon. Írásban és Képen* I. 405. IV. 302., 346. (*Baksay Sándor*).

³ *Jankó*, Az ezred. orsz. kiáll. népr. faluja 17.

Egy gyászoló öreg csökölyi asszony fényképével *Garay Ákos* festőművész úr volt szíves megajándékozni. (1. á.) Ezen a képen a ködmön is teljesen fehér. Bemondása szerint az öregek ezt a ruhát — mely különben ünneplő is — többé nem vetik le. Ugyanaz a szokás a drávamenti Rinyaszentkirályon is.

⁴ *Lukácsy Imre*: Az Ormánság népe 22.

⁵ *I. m.* I. 405.

Várady még könnyebben végez vele,⁶ s azt mondja, hogy ez keleti és pedig kiváltképen mongol-kinai szokás.

Lukácsy erről a pontról egyenesen nem nyilatkozik ugyan, de ismervén munkájának ezélatosságát (tudnillik az ormánságiak honfoglalás előtti avar voltát bizonyítgatja), talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy ő is e szokás keleti eredete mellett foglal állást.⁷

A dolog azonban nem ilyen egyszerű. A ki a leíró néprajz bármely ágazatával összehasonlító alapon kissé foglalkozott, jól tudja, hogy ilyen természetű kérdések megoldására ma még alig-alig gondolhatunk s az efféle könnyen szelnek eresztett magyarázatok „jószándékú“ vagy inkább mondhatnánk jámbor egyeztetési kísérletnél egyebet nem érnek.⁸

Nekem sem szándékom, hogy ilyenbe bocsátkozzam, mindamelllett azt hiszem időszerű, ha közzéteszem azokat az irodalmi adatokat, melyeket e szokásra vonatkozólag a velünk szomszédos népek köréből — a kinnél az tudnillik gyakorlatban volt vagy van, a kik tehát ránk hatással lehettek — a magam tanulságára kijegyezgettem. Azt

Gyászoló öreg asszony. Csököly, Somogy m.

évvel ezelőtt az észtek-nél is általános volt. (Heikel, *die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen* etc. 18. Erről egy képet is közöl II. Th. p. 4. Bild 7.)

A cseremiszek-nél az áldozatot, tehát ünnepi aktust végző egyén fehérbe öltözik. (U. o. 18.)

A csuvasok-nál is fehér inget húz az áldozó család, fehér kost áldoz, „mert Isten mindenben a fehéret szereti“. (Mészáros, *A csuvas ősvallás emlékei* 117.)

Ezek az adatok azonban ilyen elszigetelt állapotban e helyen semmit sem bizonyítanak.

Nem tudom, a kínai rokonítást nem Krauss munkájából (l. lentebb) vette e szerző, a ki odavetőleg jegyzi meg, hogy a horvátoknál fehér a gyász színe, mint a kínaiaknál. Hogy pedig a jelen esetben könnyebb délszláv, mint kínai hatásra gondolni, azt Várady, mint dél-baranyai ember, bizonyára jól tudja. Munkájának az Ormánságra vonatkozó részét különben Lukácsy (i. h.) volt ormánsági ref. lelkész szellemes csevegésnek mondja, nézetem szerint jogosulatlanul.

⁶ Baranya vm. monografiája. I. 179.

⁷ „Némelyek azt állítják, hogy a török hódoltság idejéből maradtak volna meg azok a török fajra emlékeztető viseletek“ stb. Más-hol: „a gyászos felek hétköznapi ruhájukban mennek a koporsó után. Ez is keletre utal“. (Negatív gyász.)

⁸ L. *Ethnographia* I. 371. Katona L.: Megjegyzések a magyar-török párhuzamhoz.

A messze keleti mongol vagy éppen kínai (!) rokonság helyett legyen szabad területileg és fajilag is közelebb eső népektől származó pár adatot felhoznom. Az ünnepi fehér ruhaviselet (mely mint látni fogjuk, a gyászruhával gyakran egyezik), több mint 100

gondolom, hogy ezekből az adatokból, melyeket könnyű lenne mégjobban megszaporítani, bár egyáltalán nem állítom, hogy valami megoldás, de egy és más a továbbnyomozásra útbaigazító újmutatás és érdekes tanulság is ki fog derülni számunkra. Főcélja mégis a figyelem felkeltése.

Lássuk előbb a németföldi adatokat. *Hottenroth* egyik munkájában⁹ ezt olvasuk: „a *fehér gyász* a XV. században keletkezett s eredetileg a francia királynők előjoga volt, miért is azóta minden özvegygé lett királynőt fehér királynőnek neveztek. A fehér gyászruhát később az ú. n. sirató asszonyoknak engedték át, a kiket a koporsó mellé ültettek, mikor a halottat a temetőbe vitték. Ezt a szokást a forradalom (XVIII. század vége) szüntette meg“.

Hogy szerző honnan vette ezt az adatot, nem mondja meg s így azt sem tudhatjuk, mi volt az indító oka ez új gyászdivat keletkezésének. (Alkalmasint keleti eredetű). *Racinet* nagy kosztüm-munkájában¹⁰ egy franciaországi özvegyasszony képét közli a *középkorból* s látjuk, hogy az barnaszínű ruhát visel, egy XVI. századbeli ugyancsak gyászoló francia nő ellenben tiszta feketében van, de kihajtott gallérja *fehér*. Azt is tudjuk, hogy a Meroving-kor feketében gyászolt.¹¹

A germán törzsek közül a teutonoknál a gyász színe szintén fekete volt,¹² ugyancsak fekete ruhát öltöttek Németországban a gyászolók a későbbi századokban is.¹³ A XV. század első felében azonban itt is megjelenik a *fehér gyász*.¹⁴

Hottenroth egy polgári rendű gyászoló nő képét közli 1600-ból Strassburgból. Az alak tetőtől talpig fehér ruhában van; szoknyája bő, földig érő; száján át arca és nyaka köré a „*Stürze*“ nevű vászonkendő van kötve, mely elől olyan széles, mint maga a test s olyan hosszú, hogy a kezeket, mint valami zsákban el lehet alája rejteni.¹⁵ A fejre elől mélyen a homlokra lenyúló hátul zsákszerű főkötőfele borul. Az egész testből csak a szem, orr és arcz felső fele nincs eltakarva.

Ez a fehér gyászviselet tehát — szerzőnk szerint — francia hatásnak tulajdonítandó.¹⁶ A XVIII. század közepén e helyen már csak nemesi temetéseknel lehetett a két sirató asszonyt a halottas kocsii jobb és baloldalán ülve ilyen öltözetben látni.¹⁷

Teljesen *fehér gyászruhás* nemes asszony képét közli *Hottenroth*¹⁸ Baseltől

⁹ *Deutsche Volkstrachten* etc. Frankfurt (1898=I., 1900=II., 1902=III. K.) I. 59.

¹⁰ *La costume historique*, Livr. 10.

¹¹ *Hottenroth. Handbuch d. deutschen Tracht*, Stuttgart 89.

¹² *U. o.* 9.

¹³ *U. o.* 222. stb.

¹⁴ *U. o.* Taf. 7.

¹⁵ I. Taf. 2. Ezt a kendőt Württembergben 1720-ban eltiltották. Ennek híján *külön fehér kendő* alá rejtették a kezét. Alkalmasint itt keresendő a mi, főképen *templomi kézbevaló kendőnk* eredete is. *U. ott.* Taf. 41. 1.

¹⁶ *U. o.* Fig. 37. 4, a XVII. sz. vége, Strassburg.

¹⁷ *U. az, Handbuch* etc. 750.

¹⁸ I. Fig. 47. 2. A *Zur Geschichte d. Costume*, (München évsz. nélkül) című munkában a svájcei nők gyászruhájának színe a XVII. sz. 3. felében fekete, de a fejrevaló *fehér*; ilyen volt a templomi ruha is!

is a XVIII. század első feléből. Az egész testből ennél is csak a szem-orr-tájék marad fedetlenül.¹⁹

A fehér ruhában való gyászolás azonban nemcsak a francia határ szomszédságában a Rajna mentén terjedt el a XVI—XVIII. században, hanem szerte egész Németországban úri, polgári és paraszti rendnél egyaránt, teljes, de még inkább részleges alakban.

Az egész testet tetőtől talpig betakaró bő, zsákszerű, finomabb anyagból való fehér burok a parasztságnál fehér lepedővel pótoltatott, a középosztálynál pedig a gyász fehér szimboluma lassanként a fejrevalóra lokalizálódott. Ha *Hottenroth* háromkötetes munkáját átlapozzuk, látni fogjuk, hogy a gyászoló nők fejrevalója áll- és szájkendője vagy néha gallérja, vidékenként és az egyes korokban rendkívül változatos formákat ölthetett, de mindig *fehérnek* maradt meg, míg a ruházat többi darabja másszínű, apáczakék (!) barna, vagy fekete lett. A gyászjelvény megfogyatkozása egészen annyira ment, hogy az sok helyütt csak két, a fejről a mellen át lelógó fehér szalagból állott.

Megemlítjük még, hogy Németországban — legalább több vidéken²⁰ — templomi-ünnepi alkalmakkor is ugyanezt az öltözetet vették a nők magokra, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy némely alkalomkor pld. keresztelőre menet, a száját nem takarták el.

Ma már a fehér gyászviselet Németországban — legalább a németeknél — a multé, de úgy látszik, valami hagyomány még tarthatja magát felsőbb körökben, mert egy helyen azt találjuk, hogy Bismarck halálakor az özvegy császárné a mély gyász ideje alatt fekete ruhát hordott *fehér* csipkével s ezt a gyász enyhültével később letette, s csak a fekete ruhát hordta tovább.²¹

Régebben Csehország németjeinél is el volt terjedve,²² de ma már itt is kipusztult. Érdekes azonban, hogy az elzárt Alpokban, legalább Tirolban és Salzburgban nyoma maradt.²³ Ez utóbbiról ezt olvashatjuk: „A hegységben igen régies, de már kiveszőben van a fehérség gyászruhája. Magas kalap, alatta fehér

¹⁹ A gyászolás ilyen módon való „talpig gyászban“, „földig gyászban“ *Nyelvtört. Szót.* 1157) megnyilatkozásának (a gyászoló szférája és a külvilág közé elzáró burok illesztése) lélektani oka többféle lehet. A legközönségesebb íme: ösztönszerű védelem a beburkolózásban; a halott félrevezetése a tőle való félelem miatt a szokatlan öltözetben; megengesztelése az övéhez hasonló mez felvételével stb. Ezek az elsődleges okok irányítják — egyebek mellett — a mai úri és paraszti gyászviseletet is. Főképpen a száj eltakarása fontos, a melyen különféle varázsló hatások juthatnak be a testbe. Szerfelett elterjedt hiedelem. Ide tartozik az is, a mit Baksaynál olvashatunk a drávamelléki magyarságról, (i. m. 405.): „Ez a kendő meg is marad haláláig, azzal a különbséggel, hogy mikor élemedik az asszony, patyolatjával a száját is eltakarja, úgy hogy csak orra és két szeme látszik“. Lásd pld. *Paget*, Hungary 1855, tót asszonyokon.

De más oldalról a halott testnyílásai, különösen a száj eltakarásának (az áll felkötése, lepellel, álarczczal való leborítása stb.) sokféle fajtája, mint részleges óvintézkedések, még a koporsóba zárás és sírgödörbe temetés mellett is, szintén ebbe a hiedelemkörbe valók. (*Bátky*: Zsugorított temetkezés. *Természettud. Közl.* 1910.)

²⁰ *III. k. Fig.* 71. 4, XIX. sz. eleje Augsburg stb.

²¹ *Zeitschrift f. Ethnologie*, Berlin 1901.

²² *III. k. Taf.* 39 1. 1730. Eger vidéke.

²³ *Osztr. Magy. Mon. Írásban és Képben* X. 327., IV. 439.

főkötő, fejtől térdig fehér lepedő, az áll alatt összetűzve, alól fekete szoknya stb. A félgyásznál szintén a kontyról hátrafelé csüngő fehér lepedő.²⁴

Csaknem egészen napjainkig fentmaradt azonban ez a sajátságos gyászvisélet Németország egy kiveszőben lévő *szláv* néptörzsénél a szorboknál, vagy vendeknél. Teljesen fehérbe öltözött gyászoló vend asszonyokat lehet látni pl. a nürnbergi és berlini múzeumokban.

Tetzner könyvében²⁴ a XVIII. század második feléből származó képet látunk, mely gyászruhába öltözött vend nőket ábrázol. Ezt írja rólok: „tetőtől-talpig vászon lepedőbe takaróznak (*plachta*), egyéb ruhájok azonban a burok alatt a rendes marad“. *Hottenroth* is közöl²⁵ egy gyászruhás vend asszonyt Szászországból 1816-ból. Ez is tiszta fehérben van, helyesebben szintén nagy fehér lepedőbe van burkolózva. Szája be van kötve s fején a régi magas, magyar süveghez hasonló, fehér fátóval takart sapkafélét visel. Ezt nemcsak gyász, hanem más templomi ünnepek alkalmával is hordták. Ez a viselet is, melynek nyomai valaha a vendiség lakta német tartományokban mindenütt és a legújabb időkig kimutathatók, lassanként vesztit teljességéből — a *plachta* kisebb lesz, nem fűdi el az egész testet, majd egészen eltűnik s csak a fejrevaló marad fehér — s nemsokára egészen kivesz. Vannak vidékek, a hol a fehér gyásznak csak az a csökevénye maradt meg, hogy ilyen alkalomkor fehér homlokkötőt vagy fehér zsebkendőt hordanak.²⁶

De nemcsak a szorbségnél volt ez valaha általános, hanem a régi poroszoknál, litvánoknál és philippovánoknál (részben ma is) is,²⁷ a kik mindyájan fehér ruhában temetkeztek, következésképpen bizonyára gyászoltak is.

Abból a tényből, hogy a fehérben való temetkezés és gyászolás a németországi *szlávok*nál nagyon régi idő óta *általános* volt, a német bűvárok azt követ-

²⁴ *Die Slaven in Deutschland* 307., 325.

²⁵ *III. Taf. 14.*

²⁶ *Tetzner* i. m. 325.

Ad 26. *Bajorországban*, a XVII. században szélében hordtak ilyen fehér fejkendőket, melyeket esőkendőknek vagy lepedőknek hívtak (*Hottenroth, Handbuch* 743.) Eső elleni védőszerepüket azonban elvesztették annyira, hogy esőben levetették. *Felső-Frankóniában* még ma is hordják és pedig nagy lepedő alakban, közepén három ujjnyi vörös sávval (mint nálunk), mely sávot német járuléknak tartanak. U. o. 58. (*Vörös szegély az ó-germán nők vászonruháján, Hirt, Die Indogermanen* 465.)

Ezt az egész testet betakaró, a németek szerint porosz—szláv eredetű fehér vászonlepedőt vagy abroszfélét, mint esőkendőt, ma is megtaláljuk még a tótságnál, lengyel-ségnél, némely délszlávoknál stb. s a magyarság közül (*legalább manapság*) azoknál, melyek velök érintkeznek. Pld. A *palóczok* esőben a *hamvast* (ez az általános neve) borítják magokra s ebben temetkeznek. (*Értesítő* 1909, 147.) Az *Ormánságban* az *abrosz* 2 m. hosszú, 1 m. széles *piros csikos* szegélyzetű, házi szövésű abrosz, mely az itteni nőnek majd annyi, mint a suba stb. (*Baksay* i. m. 406.)

Hetesen hűvös időben régebben a *pirossávu* köczöltet terítették magokra. (Köczöle a *casula*-ból származott; érdekes, hogy a toursi püspök 800-ban ilyen abroszt küld a salzburginak, „hogy tiszteletreméltó fejét az esőtől megóvja“, *Hottenroth* i. m. 106.) Ezt feltétlenül a vendektől vették át, írja *Bellosics* (i. m. 275.), kik máig is viselik.

Megvan a köczöle a *szlavóniai* magyaroknál is. (*Balassa, A szlavóniai magyarokról* 14.) *Szendrey* egyik értekezésében (*Adatok a magyar viselet történetéhez*, 5. o.) olvassuk, hogy a *lófő* stb. asszonyok nyáron abroszt, vagy kendőt terítették magokra stb.

²⁷ U. o. 23., 85., 242.

keztetik, hogy ez a szokás ősrégi szláv eredetű.²⁸ Az újabban felmerült, fentebb említett — állítólag — francia divatnak ehhez nincs köze. Annyi megállapítható, hogy a fehér halotti ruha az ó-germán korban nem említették, a németországi korai vas-kori leletekben nyoma sincs. Ellenben figyelmet érdemel az, hogy a világosságnak, a fehér fénynek kultusza különösen a szláv mitológiában maradt meg ősi eredetiségben. A halál istensége egyedül a szlávoknál *fehér asszony*²⁹ (a magyar szépasszony) s így a fehér színnek, mint a halál attributumának nagy szerepe volt a temetésnél és gyásznál.³⁰ Fehér lepedőbe takarták a halottat s fehérbe öltöztek a hozzátartozók is.³¹

Ennek a felfogásnak kedvezett a keresztyénség is, mely a fehér színt az ártatlanság, tisztaság, erény színének tette meg, a halottat pedig ezekkel az attributumokkal felruházták.³²

Még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fehér gyász legkezdetlegesebb, legjellegzetesebb jelvénye a testet beburkoló *nagy fehér lepedő* volt (ehhez járult az ajak és homlokkötő), mely alatt lehetett a ruha akár egészen fekete is. (Ez különben, mint fentebb láttuk, ősi szláv viseletdarab még a *negatív* gyász idejéből). Azt sem szabad felednünk, hogy pl. az ó-poroszkok és az őket környező többi szlávok hite szerint a fonás-szövés az istenek előtt kedves foglalkozás volt (egy ingrealó vászondarab pénzül is szerepelt), azért ezeknél a népeknél nagyon el volt terjedve a fehér — azaz vászomból szabott — női viselet, mely Nyugat-Oroszországnak még nevet is adott³³ (Fehér-Oroszország).

²⁸ Pld. *Hottenroth, Handbuch* etc. 58. stb.

²⁹ *Ethn. Mith. aus Ungarn* V. 93.

³⁰ Fehér ruhával álmodni halált jelent.

³¹ Ennek a szokásnak maradványaira a magyarságnál is rátalálunk. Csak egy-két kéznél lévő példát! „Ha leány hal meg, a halottvivő leányok *fehérbe* öltöznek.“ (*Jankó, Balatonmelléki lakosság néprajza* 402.) A palócok menyasszonyi *fehér* ruhában temetkeznek, a halottat *fehér* leányok vagy asszonyok temetik (*Ethnographia* 1894. 181.) stb. A sírból kikelő kísértetek *fehér* lepedőben járnak stb. „A nők halotti ruhája *fehér* szoknya, hasonló váll- és előruha“ — írja *Köváry (A magyar családi és közéleti szokások* stb. 106.). Más helyen: „A nő keservesek *lenszövetből* burkot illesztettek fejükre, melyről hátul fátyolszerűleg hosszú vég csüngött a földig. Vállukon egyszer ványolt *durva posztópalást*.”

Míg én élek, feketébe járok,
Ha meghalok, *fehérbe* sétálok.
Vagy: Édes anyám, keresd ki a *fehér* ruhám,
Mert most menek olyan útra,
Honnét többé ne vár' vissza.

(*Papp. Palóc népköltemények*, Sárospatak, 1865, 25. stb.)

³² Fehér lepedőbe burkolózva gyászolnak a libáni keresztyén maronita nők (*Racinet i. m.*) s fehér lepedőben temetkeznek az örmények is. (*Zeitschr. f. Ethn.* 1901.)

³³ *Heikel i. m.* 2. Valószínű, hogy a hajdani *Fehér-Horvátország* is ettől kapta nevét (*Pauler, Honfoglalás kútfüi.* 114.), talán a fehér és fekete hunnok is stb. (l. *Fischer K.* ismert munkáját), de az is lehet, hogy a nemzeteket alkotó sötét és világos komplexiójú népeletről, miként a kazárokról állítják. (U. o. 235.) *Fehér* színű öltözékdarabok Közép- és K.-Németországban szláv eredetűeknek tartatnak. (*Hottenroth* II 3. III. 83.) Már a X. században a legjobb vásznat Cseh-, Morvaország és Szilézia állította elő a Német birodalomban (*U. az Handbuch* etc. 186.) s ez a mesterség azóta is virágzik ezekben az országokban. Nyugaton a gyapjú feldolgozása volt divatban.

Így van ez részben némely délszlávoknál ma is.³⁴

Mínthogy pedig a *magyar fehér gyászviselet* fentebb említett területén délszláv hatást előre is feltételezhetünk, de azt az illető vidékek leírói is elismerik,³⁵ az elmondottak után annak idején a szomszédos délszláv népeknél is kerestem adatokat e gyászviseletre vonatkozólag. Találtam is néhányat. Íme: „Egyébként a gyászuha Horvát-Szlavóniában *fehér*, fekete ellenben az öröm és jókedv színe“.³⁶

„Halálesetnél először is a nők öltének gyászt (t. i. ugyanott) tarka himzésű ruháik helyett *fehéret* vesznek föl.“³⁷

A *Moslavina* vidéken (Szlavonia) „körülmenyesen van megszabva a „zalba“, a gyászviselet, mely csodálatosképpen *fehér* csak az öv fekete. Ezt a fehér ruházatot az özvegyek mind halálukig megtartják.“³⁸

Topuszko vidékén a gyász színe *fehér* vagy *kék*.³⁹ *Poszavina*-vidékén (Száva

³⁴ A tipikus *ny.-i délszláv* női ruha legtöbb darabja ma is fehér. Ez az *ösi viselet* s a gyász alkalmával *ehhez* térnek vissza, azaz a színes holmit *levetik*. A *Topuszkó*-vidéki (Zágráb m.) nő inge, szoknyája, köténye, fejrevalója (bizonyára harisnyája is) fehér (*Földr. Közl.* 1902. 313.). *Modrus-Fiumében* az ing, szoknya és kendő fehér, az öv színes (*U. o.* 1887, *Erödy B.*). A *krajnai* nők fehérben járnak (*Die Illyr. Provinzen u. ihre Einwohner* 1812.), abban járnak az *isztriaiak* télen-nyáron, csak télen kötnek fekete kendőt (*Hacquet Abbild. u. Beschreibung der Wenden etc.* 1801.). A *szlavóniai* nők rendes ruhája fehér, (*Csaplovics, Slavonien I.* 99.). A *határövidéki* nők hosszú, bő, fehér ingben, tarka kötőben, fehér kendőben járnak (*Jowitsch Sp. Ethn. Gemälde d. Militärgrenze* 1835.)

³⁵ *Lukácsy i. m.* 22. *Vikár B. Ethnographia* II. 122.

³⁶ *Krauss Fr. Die vereinigten Königreiche etc.* 91. Érdekes, hogy ezzel ellentétben *Dalmáciában, Montenegróban* a gyásznak úgy adnak kifejezést, hogy a fehér fejkendőt feketével cserélik fel. (*U. az, Sitte u. Brauch d. Südslaven* 241., a férfiak pedig gyász alkalmával az inget, kabátot, nadrágot, sapkát stb. kifelé fordítják. U. ott. Ugyancsak így gyásznak *Boszniában a szerbek. Erdélyben az oláhok is* stb.) Egy más adat szerint (*Osztr. Magy. Mon. stb.* XXI. 100.) a *Tengerparton* fehér és fekete ruhában járnak, mely utóbbi a hagyomány szerint még a *Zrinyiekért és Frangepánokért* öltött közgyász emléke. *Veglia-szigetiekről* *Czink Lajos* azt írja (*Földr. Közl.* 1887.), hogy ruhájok fekete, a kit gyász ér, az *sárga* szalagot ölt.

Braunschweigban a gyász jele az, hogy a *fekete* szalagok közé egy éppen olyan hosszú *vörös* szalagot tűznek. (*Hottenroth I.* 11.) Kis gyerekeket különben *vörös* kendővel szokás gyászolni, pld. a *palócoknál* *Gömörben* (*Földr. Közl.* XII. 205.), vagy *Kalotaszegen* stb. (A *vörös* szín a halotti kuluszban [vörös halotti ruha, — szemfedő — gyászuha stb.], *Samter, Geburt, Hochzeit und Tod* 1910, 191. stb. o.)

A leány koporsója rendszeren *piros*, de feketébe temetik. (*Gáspár, Hazánk lóti népe, Bpest, 1879.* 44.) A *Nyelvtört.* Szótárban többször előfordul a „*megfejejtett koporsó*“ szó. (I. 786.)

³⁷ *Osztr. Magy. Mon. stb.* XXI. 92.

³⁸ *U. az.* VIII. 531.

³⁹ *Földr. Közl.* 1902. 313. A bevezetésben említettük, hogy az ormánságiaknál a korosodással a *piros* színt a *kék* s ezt a *fehér* váltja fel. Mindenesetre feltűnő találkozás. *Hacquet-nél* pedig (*i. m.*) a *likai határövidéki szerbekről* azt olvassuk, hogy a harisnya a leányoknál *fehér*, az asszonyoknál *vörös*, az özvegyeknél *kék*. Ugyanígy a *lengyeleknél* (*Galiczia*). Egész ruhájok fehér, csak harisnyájok *kék*. (*Lud I.* 20.)

A *morlákok* gyásza: férfiak *violabarna* és *kék* sapkát öltének, nők *kék* és fekete kendőt. (*Die Illyr. Provinzen etc.* 112.) *Németországban* a gyász színe igen sok helyen

mellék, Bosznia) a gyász alkalmával *fehér* ruhát öltenek, de leggyakoribb, hogy *fehér szalagot* kötnek a fej körül.⁴⁰

Szarajevóban az öreg *orthodox* asszonyok azzal mutatják ki gyászukat, hogy fejüket *fehér* vászonnal körültekerik. (A férfiak ugyanezt teszik veres sapkájukkal). A halottas menetben *fehér* köpenyben vesznek részt s ezt hordják egy évig.

Régebben *Hercegovinában* is *fehér* volt a gyász színe.⁴¹

Ez a rövid összeállítás mutatja, hogy a fehér gyászviselet alkalmasint ősi időkre visszavezethető szokása napjainkban is nagyon el van terjedve a velünk szomszédos délszláv népeknél (eredete persze a multak ködében vész el) s nem tartjuk valószínűtlennek, hogy ez a körülmény legalább ahhoz lényegesen hozzájárult, hogy az, a drávamelléki magyarságnál is mai napig ránk öröklődött. E néprajzi szempontból igen becses viseletnek minden tekintetben való tüzetes ismertetése felette kívánatos lenne, a míg nem késő.

A németországi adatok pedig legalább is óvatossá tesznek bennünket népegyeztető kísérleteinknél. (*Paget Jánosné*, Wesselényi Polyxena olaszthoni és schweizi utazásaiban 1842., I. k. 225. írja: Nápolyban tetőtől-talpig fehérbe burkolt, álarcczal eltakart személyek lépdelnek a holttest előtt.)

Bátky Zsigmond.

kék (fentebb említettük, hogy régen *apáczakék*), fehér diszítéssel. *Köváry* írja (i. m.), hogy a gyászoló nők *violaszín* vagy *szederjes* posztószoknyában voltak.

Minden bizonnyal régi reminiszczencia lappang abban a népdalunkban is, melynek vége így szól:

Inkább meggyászolom háromszínű gyászba,
Pénteken *pirosba*,
Szombaton *fehérbe*.
Vasárnap délután tiszta feketébe.

(Dr. Sebestyén Gyula gyűjtése Ménfőről, Győr m.)

Krizánnál I. 152 így olvashatni:

Délig feketébe, délután *fejérbe*,
Estefelé pedig *lilaszín* selyembe.

Pappnál i. h.:

Délyig feketébe,
Délután *fejérbe*,
Estétő' regvelyig
Rózsaszín selyembe.

Ugyanígy *Limbay-nál* III. k. 27., 28., *Kálmán*, *Koszorúk* I. 117., *Erdélyi-nél* II. 132., III. 67., *Arany-Gyulai-nál* VI. 36., *Thaly*, *Adalékok* I. 225.

⁴⁰ *Wissenschaft. Mitt. aus Bosnien* etc. IV. k.

⁴¹ *U. ott.* A boszniai mohammedánok is *fehérben* gyászolnak. A halottra is fehér inget húznak s fehér vászonlepedőbe bugyolálják. *U. ott.* 417.

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

Szilágyi és Hajmási mondája a horvát népköltészetben.

A XVI. század legszebb magyar tárgyú széphistóriája, a *szendrei névtelen* „Szilágyi és Hajmási“-ja, mióta szélesebb körökben ismertté lett, több fordítást, néhány figyelemreméltó újabb feldolgozást és tudományos irodalmunkban reá vonatkozó értekezések egész sorozatát vonta maga után: *Vörösmarty Mihály* már 1829-ben balladában dolgozza fel a tárgyat, újabban *Gyulai Pál*, majd *Jakab Elek* költői elbeszéléssé bővíti a két magyar vitéz és a császárléány regényes történetét; német fordításban már 1822-ben válik ismeretessé,¹ *Kollár János* pedig 1834-ben tót nyelven, mint a XV. századból való tót népéneket közli;² *Gegő Elek* 1838-ban ismerteti a mondát, a mint prózai alakban a csángó nép ajkáról hallotta;³ a 60-as években a „Koszorú“ füzetek közlik a ballada-töredéket, majd a teljes balladát, a mint a székelység ajkán él;⁴ így kerül azután a „Népköltési Gyűjtemény“ darabjai közé⁵; *Toldy Ferencz* keresi eredetét; előbb szerb népének fordításának gondolja, mire az előadás menetéből, keletkezése helyéről és a párviadal szinteréről következtet; később megváltoztatja nézetét, a szerb nyelvből való fordítás hipotézisét elveti, magyar alkotásnak hirdeti; hőseiben történeti személyeket keres;⁶ *Kardos Albert*, miután már kimutatta, hogy a Kollár János közölte s a XV. századba helyezett tót népének hamisítvány,⁷ feleslegesnek gondolja a történeti alap keresését; ősrégi mondának tartja, mely utolsó alakját a XV. században nyerte;⁸ *Herrmann Antal* egy újabb székely változattal kapcsolatban egybeállítja mindazon magyar, szerb, erdélyi, szász, oláh, cigány s egyéb népmondákat és népénekeket, melyekben rokon vonásokat talál;⁹ *Sebestyén Gyula* nyomban kimutatta, hogy az újabb székely változat hamisítvány;¹⁰ *Thury József* pedig történeti forrásokat, főleg okleveleket kutatott fel, keresve a költeményben szereplő hősökre vonatkozó adatokat, hogy ezek alapján kimutassa a mondának olyszerű alakulását, minőt Szilágyi Áronnak sikerült a Toldi-mondára vonatkozólag kimutatnia,¹¹ Német szaklapokban újabb fordítás is jelent meg; *Heinrich Gusztáv* és *Herrmann Antal*

¹ *Hormayer-Mednyánszky*: „Taschenbuch für vaterländische Geschichte.“ 1822.

² „Narodnie Izpiewansky“ I. k., 45. l.: „Michal Sziladi a Waclaw Hadmazi“.

³ „A moldvai magyar telepekről.“ 80. l.

⁴ 1864. évf. II., és 1865. évf. I. f. 257. l.

⁵ *Arany L.-Gyulai P.*: „Népköltési Gyűjtemény“, I. k., 160—161. l.

⁶ „Magyar költői régiségek“ 1828. — „A magyar költészet története“, Pest, 1854. I. k., 120. l. „A magyar költészet közikönyve“ 1875.

⁷ „Nemzet“ 1884. okt. 29-iki szám.

⁸ „Egyetemes Philologiai Közlöny“ IX. (1885.) 585. l.

⁹ „Szilágyi és Hajmási című népballada és rokonságai“, „Budapesti Szemle“ 1888. 55. k., 284. l. Újabb adalékait l. „Kisfaludy-Társaság Évlapjai“ új foly., XXIV. köt., (1889—90.) 134. l.

¹⁰ „E. Philologiai Közlöny“, XIII. (1889.) 506. l.

¹¹ „Szilágyi és Hajmási históriája“, „Irodalomtörténeti Közlemények“, III. (1893. 293. lap.

ismertetései a német tudós világgal is közölték az ezen mondára vonatkozó kérdéseket.¹

A mondához füződő, már gazdagnak mondható irodalmat óhajtanám néhány adalékkal a délszláv népköltészetből bővíteni, melyekre az eddigi kutatók még nem mutattak rá.

Kukuljević Iván (1816—1889), a horvát irdalom egyik legtevékenyebb alakja, ki az illirismus korában mint költő és szónok, később pedig mint történetíró nevezetes, 1847-ben saját költeményeit kiadva, közli azon horvát népkölteményeket is, melyeket maga gyűjtött.² Ezen népénekek között találunk egyet, mely első pillanatra is elárulja a Szilágyi és Hajmási-mondával való rokonságát. A népéneket közlöm saját fordításomban, melyben tartalmi és alaki hűségre törekedtem:

Zrinyi bán és a császárléány.

Pasa uram indult vadászatra,
Vadat lesett, emigy foháskodva :	Vitéz Zrinyi felel ilyen szókkal :
„Jó Istenem, juttas gazdag zsákmányt,
Zsákmányul add nékem Zrinyit, a bánt	35. „El nem hagylok, gyenge tested védem,
Haza viszlek, Isten úgy segítjen !“
5. S feleségét. szép Teréziánát !“
És a kérést Isten meghallgatta.
Zárták a bánt császár tömlöczébe,
Szenved a bán immár három éve ;
A harmadik mikor végét járja,	Siet most már a császár leánya,
Siet szólni jó édes anyjának :
„Isten áldjon, jó öreg anyácska,
40. Vezess kérlek, el a felső házba,
Vess nekem ott puha fehér ágynat,
Hadd nyugodjam, talán múlik lázam !
Kora reggel ne zavarjon senki,
Késő estig akarok pihenni !“
10. Levélke jó a bán udvarába ;
Szól a levél Zrinyi jó anyjának :
„Áldjon Isten, édes öreg anyám !
Búmat üzze csengő hangú szerszám,
Küldj fiadnak aranyból tamburát !“	45. Elvezetik fel a felső házba,
Vetnek neki puha fehér ágynat,
Nyugton hagyják, nem zavarják délig,
Nyugton hagyják, nyugoszik éjfélig.
15. Anyja szívét nyomja nehéz bánat,
Arcza halvány, szeme könnybe lábad ;
Elkészül a csengő hangú szerszám :
Három ifjú ötvös mesterműve ;
Dolgoztak rajt' három álló napig.	50. Kilenez kulcsal kinyit kilenez ajtót,
Tizediknek szétrepeszti zárát.
Kivezeti Zrinyit tömlöczéből ;
Aztán siet meleg istállóba
S kivezeti a két legszebb ménét :
20. Öreg anyja el is küldte mindjárt.
Be szépen is szól a büvös szerszám !
Vénasszony ha lisztet szítal s hallja,
A lisztet mind le a földre szórja.
S Zrinyi bánnak bús nótáját hallja	55. Egyik „Fecske“, a másik meg „Tündér“.
Lóra kapnak gyorsan menekülnek.
Császárváros kapujának őri
Látják őket s illetéknép kérdik :
„Hová valók vagytok, honnan jöttök,
25. Török császár gyönyörű leánya.
Három éjjel szemét be sem húnnya ;
Negyedik nap odafigyel újra.
S megint hallja Zrinyi bús nótáját.
Oda is megy tömlöcz ablakához,	60. Szép leventék, ugyan merre mentek ?“
Jó kedvében szolt a császár lánya.
Jó kedvében illetéknép szóla :
„Fogorvosért törökök császára
Meneszt minket Szófia várába ;
30. Oda is szól vitéz Zrinyi bánhoz :
„Vitéz Zrinyi, hogy ha megesküszöl,
Hogy el nem hagysz. megvédsz üldö-
zóktől,
Kivezetlek apám tömlöczéből“.	65. Orvosai Szófia várának,
Odvas foggal ügyesen elbánnak.“ —
Mennek tovább, hegytetőre érnek,

¹ *Aigner Lajos* „Ungarische Volksdichtungen“, 1883, 93. l. — „Ungarische Revue“ 1883., 762. l. — „Ethnographische Mitteilungen aus Ungarn“, I., 65 l.

² „Pjesme s dodatkom narodnih pjesama puka hrvatkoga“, Zagreb, 1847., 142. l.

- Könnye csordul Zrinyi két szemének :
 „Mi bajod van? kedved búra fordul!
 70. Jaj, Istenem, szemed könnybe borul!
 Tán beteg vagy, talán fáj a fejed?
 Talán nős vagy s otthon vár kedvesed?
 Hogyha nős vagy és van hű hitvesed,
 Ne aggódjál, cselédlánya leszek!“ —
 75. Búsul a bán, árva szót sem szólva,
 Nyargal a pár, árva szót sem váltva.
 Útjukba jön szomszédja a bánnak,
 S megismeri rég nem látott urát:
 „Gyászos hírrel fogad házad népe,
 80. Hű hitvesed nyugszik temetőbe.“
 Hallja a szót, át is érti mindjárt,
 Arca vidul, hangja csendül tisztán:
 „Nem baj, szegényt nyugossza — az
 Isten!
- Hozok oly nőt, kinek párja nincsen;
 85. Szebb az arcza, nemesb a családja.“
 Fehér házát sietve eléri.
 Három napja voltak itt a házban,
 S írást hoztak császár leányának;
 Levelet irt anyja leányának:
 90. „Gyere haza, drága egyetlenem,
 Hagyd el, kérlek, gyaur házát menten;
 Felesége lehetsz török nagyvezirnek!
 De mosolyog császár szép leánya,
 Anyját szánja, mosolyog magába’:
 95. „Édes szülöm, jó öreg anyókám
 Hogyha tudná, mi a gyaur szerelme,
 Török férfit dehogy emlegetne!
 Szeret a gyaur, mint galamb a párját,
 A török csak — mint esődör a kanczát.“

A gyűjtő megjegyzi, hogy az ének egy ogulini hajdútól való (od jednog ogulinskog ajduka) Hogy hogyan érti azt, hogy: „od jednog ogulinskog ajduka“ (= „egy ogulini hajdútól“), vajjon úgy-e, hogy ez az ének az illető hajdú alkotása, avagy pedig úgy, hogy tőle csak hallotta, kérdéses; az előbbi eset sem lehetetlen, hiszen énekszerző, ki különösen lakodalmak alkalmával a vendégsereget új alkotások éneklésével szórakoztatja, a nép egyszerű fiai között sűrűn akad. Az ének pajzánkodó befejezése mindenesetre olyan, a minőt nem igen találunk a délszláv vitézi énekekben; úgy látszik, hogy vigadozó férfitársaság kedélyéből lahotát akar kiváltani. Ha tehát a nép ajkán élő hősi énekkel van is dolgunk, az utolsó 12 sor valószínűleg az énekes toldaléka.

Ha ezen vitézi éneket összevetjük a magyar Szilágyi és Hajmási-mondával, rögtön érezzük, hogy noha a magyar monda egyik leglényegesebb eleme, t. i. a két vitéz szerepe s ezeknek küzdelme a leány birtokáért, hiányzik is benne, mindamelllett sok az olyan mozzanat, mely határozottan a magyar monda hatására vall s sokkal közelebb áll ehhez, mint ama délszláv vitézi énekekhez, melyekre az eddig kutatók rámutattak, vagy melyeket magam a délszláv népköltészetben találtam. Így a fogságban sinlődő vitéz magyar (óár a horvátság a Zrinyieket horvát hősöknek tekintti) történeti alak, illetőleg történeti család nevét viseli; a hosszú rabság miatti panasz megindítja a szultán leányának szívét; ez hajlandó őket (illetve őt) kiszabadítani, ha megkapja az ígéretet, hogy őt is magukkal viszik (illetve viszi); az ígéretet megkapja, sajátkezüleg szabadítja ki őket (illetve őt); az útjukba eső akadályt legyőzik; a vitéz, vagy a vitézek egyike nős; a császárléány önmegadással, lemondással is hajlandó sorsát elviselni; az utolsó akadály is, mely boldogulásának útjában van, elhárul; a cselekvény befejezése a leányra nézve kedvező.

Feltűnő, hogy több mozzanat közelebb hozza vitézi énekünket a szendrei névtelen feldolgozásához, mint a székely népballadához: mindkettő megjelöli a fogság helyét; a szendrei névtelennél:

„Egy időkorban két vitéz úrfi rabbá esett vala,
 Konstantinápolyban török császárnak bevitettek vala.“

a horvát vitézi ének is határozottan említi *Carigradot* (= Császárváros), Konstantinápoly délszláv nevét:

„Srila ih je *carigradska straža*“, azaz:
 „Császárváros kapujának őri
 Látják őket... (57. sor).

A székely balladában a két vitéz csak énekel a fogságban, míg a névtelen szép históriájában és a horvát vitézi énekben hangszeren is játszik:

„*Kobza* kezében, keserves nótát szépen veri vala.“

A székely ballada nem emeli ki, mint a névtelen feldolgozása, hogy a császár leánya *titkon* cselekszik; megfontoltan, *később*, nem pedig rögtön:

„Császár leánya *titkon egykoron* hozzájuk ment vala;

a horvát vitézi ének ezt a *titkon*, megfontoltan, *egykoron*, napok múltán való cselekvést részletesen is kialakítja.

A szendrei névtelen kiemeli, hogy a kiszabadítás *éjfélkor* történik; mint a hogyan ezt énekünk is erősen hangsúlyozza, míg a székely balladák a kiszabadítás idejét nem említik.

A székely balladában nincsen akadály, melyet vérontás nélkül hárítanak el a menekülők, míg a szendrei névtelen feldolgozásában és a horvát vitézi énekben egy-egy ügyes kifogással sikerül tovább menekülniök:

„Harminczadokon őket kérdezik, hogy hova mennének?
 „Nagyszombat felé az farkasokkal szőröncsét próbálni,
 Hogyha az Isten szőröncsét adna, oda igyekezünk.“

Mennyire emlékeztetnek ezen válaszra a horvát vitézi énekben a császárleánynak szavai!

A sok egyezés határozottan arra utal, hogy a horvát vitézi ének a magyar monda hatásának sokat köszönhet, és pedig inkább a szendrei névtelen feldolgozásának, mint a székely népballadának; holott a népek költészetének egymásra való hatásának természetéből inkább az következik, hogy a századokon át a nép ajkán élő énekek vonnak maguk után más nemzetbeli fiak ajkán élő éneket, mintsem műköltőnek alkotása, mely századokon át ismeretlenül valamely kódex lapjain rejtőzik, mint a szendrei névtelen feldolgozása. Jelen esetben azonban speciális viszonyokkal van dolgunk.

Nincs kizárva, sőt valószínű, hogy a fordításban közölt horvát népének késői alkotás, a XIX. század közepe felé keletkezett, sőt talán éppen annak a névtelen ogulini hajdunak alkotása, kit a gyűjő említ; megtalálhatjuk vagy legalább feltételezhetjük az utat-módot is, melyen a szendrei névtelen alkotása a horvát hajdu énekét befolyásolhatta.

Kollár János már 1834-ben közli a szendrei névtelen feldolgozását tót fordításban, — mint XV. századi tót népéneket. Gaj Lajos, az illir mozgalom megindítója és vezetője, mint a pesti egyetem hallgatója, sűrűn érintkezik Kollár Jánossal, a pesti evangélikus egyház tót prédikátorával, a panszlávizmus eszméinek

szenvedélyes hirdetőjével, sőt éppen Kollárnak hatása alatt indítja meg Zágrábban az illir mozgalmat. A lelkes illirek odaadással tanulják az összes szláv nyelveket, folyóiratuk, a „Danica Ilirska“ élénk figyelemmel kíséri az összes szláv népek és nemzetiségek irodalmát, főleg népköltészeti gyűjteményeit; Kollár János szorgalmas munkatársa is a „Danica“-nak; tót népköltési gyűjteményét, melyből a „Danica“ több fordítást is közöl, az olvasóközönség is ismeri. Az illir mozgalom vezetői elvegyülnek a nép közé, izgatják; a népköltészet alkotásait is gyűjtik s megismertetik a nép fiaival is a többi szlávok költészetét. Ily ismertetés útján válhatott a tót fordításban megismert magyar monda, melyben tót alkotást véltek, legalább néhány nagy vonásával ismertté a nép körében is.

A horvát nép ajkán pedig élt számos vitézi ének, melyben hasonló motívumok jelentkeznek, és éppen ezen elemek ismerete magyarázza meg, miért alakult vitézi énekünk az ogulini névtelen hajdu, vagy a horvát nép ajkán a Szilágyi és Hajmási mondájának hatása alatt úgy, a mint Kukuljević gyűjteményében találjuk.

Sűrűn találkozunk a délszláv nép vitézi dalaiban *török fogságban sínlődő hőssel, ki hangszerrel és énekkel enyhíti a tömlőcz keservét*; ezek közül különösen figyelemre méltó *Smiljanić Ilija*, ki Osman bég fogságába esik; ott sínlődik már *három esztendeje*; *panaszát, sóhajait* meghallja a bég; beküldi hozzá a tömlőcz örét, hogy kérdezze meg, mit óhajt. Smiljanić Ilija kérése csupán az, engedje meg a bég, hogy levelet küldhessen haza édes anyjának, kitől *arany tamburát* akar kérni, hogy zenével szórakozhassék.¹

Egy más énekben Smiljanić Ilija a nököt kedvelő, meggyerő hős; szép, leányarczú vitéz.²

Ismét más ének említi, hogy Smiljanic Ilija, a Rigómezőn vitéztül hadakozik; a törökök kézre akarják keríteni, de ő leterít mindenkit, ki feléje közeledik.³

Mindenesetre feltűnő, hogy ezen hősnek nemcsak neve, hanem néhány jellemvonása is emlékeztet részben a mondai, részben a történeti Szilágyi Mihályra, kit a délszlávok *Mihajlo Svilojević* néven említenek; róla *Miklošić F.* nézete szerint Zrinyi Péter írt a népies vitézi ének mértékében hősi dalt 1663-ban.⁴ A horvát nép ajkán is él róla, mint ilynevű (*Svilajin bán*) hősről vitézi ének, melynek tárgya azonban egészen más, mint a székely mondáé; elmondja ugyanis, hogy Svilajin bán párviadalra szólítja Kraljević Márkot, de a küzdelemben elesik.⁵ Oly népi vitézi éneket, mely Szilágyiról szól és több rokon vonást tartalmazna a székely mondával, eddig sem a szerb, sem a horvát népköltészetből nem ismerünk.

Sűrűn találkozunk más délszláv népénekekben azzal a motívummal is, hogy a fogságban sínlődő hőst valamely császár vagy király leánya kiszabadítja, és pedig azon feltétellel, ha esküvel fogadja, hogy nőül veszi. Ily ének a „Marko Kraljević és a szerecsen király leánya“, melyet Strauss magyarra fordított⁶ és melyet Her-

¹ *Kračić*: „Srpske narodne pjesme“ Pancsova, 1880., 11. l.

² U. o. 61. l. „Tri pobratima“.

³ U. o. 153. l. „Smiljanica majka“.

⁴ L. *Surmin György*: „Povjest književnosti hrvatske i srpske“, Zágráb, 1898., 14. l.

⁵ „Hrvatske narodne pjesme, skupila i izdala Matica Hrvatska; dio prvi, junačke pjesme, knjiga druga, Zagreb, 1897.“ 181. l.

⁶ „Vasárnapi Ujság“, 1888. évf. 8. sz.

mann Antal is említ fentebb idézett értekezésében: Márk királyfi elbeszéli édes anyjának, hogy két évig szenvedett a szerecsen király fogságában; a király leánya megsajnálta és megígérte neki, hogy kiszabadítja, ha feleségül veszi; Márk megfogadta ezt, a leány kiszabadította, ellátta kincsekkel és együtt szöktek; de nem vette feleségül, mert eliszonyodott tőle, valahányszor meg akarta esőkolni.¹

Ezen éneknek más változatai éltek és élnek most is a Dalmát- és a Horvátország különböző részeiben lakó horvát nép ajkán. A „Matica Hrvatska“ népköltési gyűjteménye közöl egy állítólag a XVIII. század végén feljegyzett, Dalmácia délvidékén hallott éneket: „Marko Kraljević prevario Arapku djevojku“ czímen; melyben ismét néhány figyelemre méltó mozzanatot találunk: Márk királyfi beszélget édes anyjával; elbeszéli neki, hogy az arabs fogságból egy előkelő leány segítségével szabadult ki; a leány minden este, minden reggel eljött a tömlőcz ablakához; egyszer hajnalban így szólt hozzá: *Márk királyfi, esküdjél meg Istenedre, hogy hites kedveseddé teszesz; akkor kiszabadítlak a szerecsen fogságból.* Márk megfogadja; a leány kiszabadítja; menekülnek, de midőn egy magas fennsíkra érnek, lefejezi a leányt. Anyja helyteleníti a tettet; azt mondja, hogy ő szívesen látta volna ezt a jószívű leányt udvarában.²

Egy más, és pedig Luka vidékéről való énekben Márk királyfi a szerecsen király fogságában szenved. A király huga megsajnálja s visz neki ételt, italt s ruhát. A király megtudja ezt és elhatározza, hogy kivégezteti Márkot. Erre a leány elmegegy, *magához veszi a tömlőczajtók kulcsait, bemegy Márkhoz és így szól hozzá: Márk királyfi, ha esküszóval monddod, hogy még nincsen feleséged, hogy engem elvisszesz Prilip várába és feleségül veszesz, kiszabadítlak a tömlőczből.* Márk megesküszik minderre, mire a leány kiszabadítja. Elmennek az istállóba, kivezetnek négy lovat, háromra kincses ládákat raknak; a negyedikre, melynek neve „Tündér“, felülnek. Menekülve *magas fennsíkra* érnek; ekkor a leány látja, hogy Márk búsan nézi a fekete arczot; ezért leszáll, hogy a Bojana vizében (a Bojana nevű bolgár falu melletti folyócskában) megmossa arczát, hogy fehérré legyen. Márk elgondolkodik, mit is mondanak majd a szomszédok, ha ő szerecsen leányt hoz feleségül: bizony, kinevetik majd. Ezért otthagyja a leányt s tovább nyargal. A leány kiált utána, *ha nem akarja feleségül, vigye cselédleánynak, vagy rabnőnek,* csak ne hagyja itt elpusztulni. De minden kérése hiábavaló. Ekkor a szerencsétlen leány a vízbe öli magát. Mikor Márk hazaérkezik és mindezt elmondja édes anyjának, akkor a jószívű öreg asszony helyteleníti fiának kegyetlen tettetét és rábirja, hogy menjen vissza, hozza el a leányt. Márk engedelmeskedik, de a leánynak már csak holttestét találja s eltemeti a folyócska partján.³

Más változatok részletesen rajzolják a leány álnokságát, tettetését is. Ilyen az, melyet Ivanković Mara közöl Raguzából: a leány megmondja Márknak, hogy súlyos *betegséget fog színelni*; kérni fogja királyi bátyját, — kit őt nagyon szereti —, hogy maga ápolja; nem engedi majd két éjszakán át sem aludni, hogy a harmadik

¹ Az éneket közli *Karadžić Vuk Stef.*: „Srpske narodne pesme; novo državno izdanje u Biogradu od 1887.“ I. k., 50. l.

² A Hrvatska Matica említett gyűjteményében, II. k., 44. l.

³ U. o.

éjjel annál mélyebb álomba merüljön. Mikor már menekülnek s a leány észreveszi, hogy Márk elszomorodik s őt talán el is akarja hagyni, akkor kéri a vitét, hogy ha nem akarja feleségül venni, vigye magával *rabszolga*leánynak. A cselekvény befejezése itt is a leány sorsára nézve oly kedvezőtlen, mint a többi eddig említett változatban.¹

Némileg kedvező befejezést csak egy változatban találtam, t. i. abban, melyet Živan Antal Mitrovicza (Szlavónia) környékéről küldött be; de ezen befejezés sem olyan, minő a székely mondáé vagy a szendrei névtelen feldolgozásáé. Ezen változatban Márk hamisan esküdött, mert *van felesége*. A lovaknak, melyeken Márk és a leány menekülnek, nevét is említi: az egyiké *Fecske*, a másiké *Tündér*, mint az ogulini névtelen énekében. Márk éjjel a hegytetőn visszahagyta a leányt. Mikor Márk felesége ezt megtudja, elhozatja a szerencsétlent és összeházasítja sógorával, Kraljević Andrással.²

Ezen változatok ismerete világossá teheti előttünk, hogy a horvát nép vagy éppen az ogulini hajdu, ki ismer ilyen és hasonló históriákat, ha csak futólag is hallja a székely mondát vagy éppen a szendrei névtelen széphistóriáját, a régebben ismert és újabban megismert motívumokból könnyű szerrel kombinálhatja a cselekvényt úgy, mint a hogyan ezt a „Zrinyi bán és a császárléány“-ban találjuk: alkot új bevezetést és befejezést, a cselekvény hőségé új történeti alakot tesz, a horvát-ság előtt kevésbé ismert Szilágyi helyébe lép a horvát történeti mondákban annyira ismeretes Zrinyi-család valamely keresztnévvel meg nem nevezett tagja; a horvát mondák hatása alatt csak egy foglyot szerepeltet, a cselekvény részleteinek kialakításában a „Szilágyi és Hajmási“ és a horvát mondák elemeit kombinálja és az újonnan megismert história hatása alatt a leányra nézve kedvező kimenetelt alkot.

Dr. Szegedy Rezső.

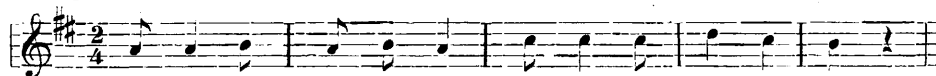
Krisztus-legendák.

1.

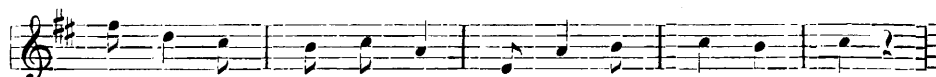
Az úr Jézus Krisztusról.

M. ♩ = 112. Mérsékelt ütemben.

Komárom.

1. Mi - kor az úr Jé - zus e - zen a föl - dőn járt,

Egy gaz - dag vá - ros - ban szál - lás - ra nem ta - lált.

Egy gaz - dag vá - ros - ban szál - lás - ra nem ta - lált.

2.

„Gazdag kocsmárosné, adjál nekem szállást.“

(Az Isten kedviért, kinszenvedésiért.)

¹ U. o. 349. l.

² U. o. 347. l.

3.

„Szegény utas ember, menj el, menj el, menj el!
Vendégeim vannak, a kik te belőled,
A kik te belőled csak csúfot üznének.“

4.

„Menj el, menj el, menj el a falu végére!
(Ott lakik egy asszony, Veronika asszony.)“

5.

„Veronika asszony, adjál nekem szállást,
(Az Isten kedviért, kinszenvedésiért!)“

6.

„Adok szállást, adok, szegény utas ember!
Az Isten kedviért, kinszenvedésiért!“

7.

„Van én nékem ágyam, szép felvetett ágyam.
(Meg is nyugatsz benne, szegény utas ember!)“

8.

„Veronika asszony! lesz neked ezekért
Az magos mennyekben tündöklő koronád!
Tündöklő koronád, terített asztalád!“

E legendát a 60-as években Komáromban házról házra járó öreg énekeskoldusok énekelték. Változata töredékben a zalavármegyei Czerszegről dr. *Sebestyén* Gy. Dunántúli gyűjteményében (Népk. Gyűjt. Új foly. VIII.) 226. lapon található. Ugyanott található jegyzetek szerint a Kath. Szemle 1891. évi V. köt. 676. lapon *Horváth* Cirill közleményében is megjelent ennek változata Somogy, vagy Zalamegyéből. Egy hasonló Krisztus-legendát közölt *Kálmány* is: Szeged népe, III. 306.

2.

Ugyanaz más változatban.

M. $\text{♩} = 76$. *Kissé elhúzva.* Nagybaráti (Győr vm.)

Mi - kor az ú r Jé - zus Krisz - tus a föl - dő n járt, Je - ru - zsá - lem

vá - ros - ban szál - lás - ra nem ta - lált.

2.

Beméne egy házba, vendégfogadóba:
„Adj Isten jó estét, neked édes Uram!“

3.

„Hogyha adnál szállást a Jézus Krisztusnak,
A Jézus Krisztusnak, az ő érdemiért!“

4.

„Nem adhatok szállást a Jézus Krisztusnak,
A Jézus Krisztusnak, az ő érdemiért.“

5.

„Mert vannak énnékem nagy gazdag vendégim,
A kik ő belőle nagy csúfot üznének.“

6.

„Menj el, Péter, menj el, a város végére.
Ott lakik egy asszony, árva özvegyasszony!”

7.

„Árva özvegyasszony, Veronika asszony!
Hogyha adnál szállást a Jézus Krisztusnak!
A Jézus Krisztusnak, az ő érdemiért!”

8.

„Adok szállást, adok, a Jézus Krisztusnak.
A Jézus Krisztusnak, az ő érdemiért.”

9.

„Van énnékem házam, szép felvetett ágyam,
A legszebb békében lefekhetik Jézus.”

10.

„Veronika asszony, lesz neked ezekért
A magas mennyekben tündöklő koronád!”

Egy 70 éves öreg asszony éneke után jegyeztem le.

3.

A kánnai menyegző.

(Töredék.)

M. ♩ = 112. *Mérsékelt lassítással.* *Nagybaráti* (Győr vm.)

Nagy la - ko - dal - mat ők kez - dé - nek, Jé - zust is meg-

hi - vák ven dég - nek. Úgy meg - tán - czol - tat - ták Mag - dol -

M. ♩ = 69. *Lassan, elhúzva.*

nát, Mind széj - jel - rug - dos - ta pat - kó - ját. Refr. Kán-nán,

me - nyeg - ző - ben!

Ugyanaz a 70 éves öregasszony énekelte, a ki az előbbi legendát; de a többi verset már elfeledte, mert ő is csak a nagyanyjától hallotta.

Közli: *Kenesei Ilona.*

Székely balladák.

(Első közlemény).

1.

Kádár Kata.

Elbeszélve. M. M. $\text{♩} = 52$. Eredeti hangnem „fisz“ moll.

Borszék.

Gyu - la - i - né é - dös ä - nyám, Én - ged - je meg
a

aszt az ë - gyet, Hadd kér - jem meg Ká - dár Ka - tát,
a.

Job - bá-gyunk-nak szép lë - á - nyát.

„Nem engedem édes fiam,
S nem engedem édes fiam,
Van udvarban szép kisasszony
Azt kérje¹ meg anyámasszony.“

Gyulainé kisebb fia
Bémene az istállóba,
Felugra a pej lovára,
Elindula guzsalyasba.

Elindula guzsalyasba²
Elindula ő Brassóba.

Talála egy oláh ficsurt³
„Mond meg nekem oláh ficsur,
Mi hír vagyon a városba’,
Mi hír vagyon a városba?’“

„Egyéb hirt én nem hallottam,
Kádár Katát elvesztették.
Feneketlen tóba vet’ték,
Feneketlen tóba vet’ték.“

„Gyere vissza oláh ficsur
Mutasd nekem meg a mé’ tót
Neked adom a lovamat,
A lovamat a nyereggel“.

Elmene az oláh ficsur.
Megmutatta neki a tót.
Neki adá ő a lovát,
Neki adá a nyereggel.

„Ejsze rózsám vagy meghótál,
Vagy felőlem gondolkoztál.“
„Se nem élek, se nem halok,
Csak felőled gondolkozok“.

Neki állt az oláh ficsur
Beléugrott a mé’ tóba.
Gyulainé édes anyja
Aztat mindjárt meg is tudta.

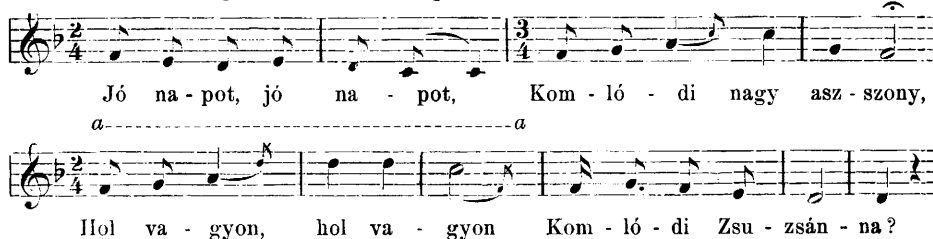
Gyulainé azt megtudta,
Mindjárt onnét kiásatta.⁴

2.

Komlódi Zsuzsánna.

Elbeszélve. M. M. $\text{♩} = 66$. Eredeti hangnem „disz“ moll.

Borszék.

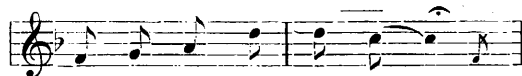

Jó na - pot, jó na - pot, Kom - ló - di nagy asz - szony,
a-----a

Hol va - gyon, hol va - gyon Kom - ló - di Zsu - zán - na?

¹ kéri. ² és ⁴ E két sort a dallam a—a részére énekelté. ³ legény, ifjú.

Minden második versszaknál az *a*-*a* részt így énekelte:

„Nem láttam, nem láttam, tegnap mind itt jára,
Magát mulatozta, virágját gyomlálta.“

„Jó napot, jó napot, Komlódi nagyasszony,
Hol vagyon, hol vagyon, Komlódi Zsuzsánna ?“

„Elküldtem, elküldtem a Maros széjére,
Arany halat fogjon, magát mulatozza.“

„Jó napot, jó napot, te kis halász legény,
Hol vagyon, hol vagyon Komlódi Zsuzsánna ?“

„Nem láttam, nem láttam, tegnap mind itt jára,
Arany halat fogta, magát mulatozta.“

„Jó napot, jó napot, Komlódi nagyasszony,
Hol vagyon, hol vagyon Komlódi Zsuzsánna ?“

„Elküldtem, elküldtem a hóhér kezébe
Hogy vegye a vérét egy meszes cseberbe.“

„Jó napot, jó napot, te kis hóhér legény,
Hol vagyon, hol vagyon Komlódi Zsuzsánna ?“

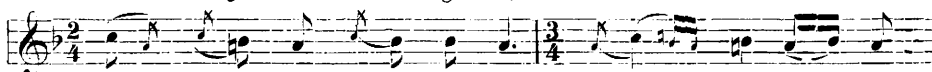
„A vérét vérevel egy patak mossa el,
Könyvemet könyvével egy föld takarja el.“

3.

Kőmives Kelemen.

Elbeszélve. M. M. $\text{♩} = 40$. Eredeti hangnem „fisz“ moll.

Borszék.

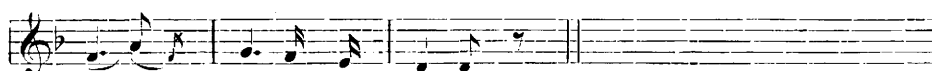
Ti - zen - két kő - mi - ves el - in - dult egy

a

út - ra, El - in - dult egy út - ra

a

fel ma-gas Dé - vá - ra.

Rakni is kezdették magas Déva várát
S az kít reggel raktak, estére leomlott.

„Uram s én Istenem, ez mi dolog légyen,
Hogy ez a mi dolgunk állandó nem lészen.

Kőmives pajtásim aztat mondom néktek:
Meik felesége hamarabb idejő,

Vegyük piros vérét s keverjük a mészbe,
Úgy lesz a mi dolgunk állandó estére.“

Kőmives Kelemen azt látta álmába',
Hogy a felesége útba van indulva.

Kedves felesége azt látta álmába',
Talán az ő urát a kőfal megütte.

„Uram s én Istenem adj egy szálás erdőt,
Adj egy szálás erdőt s egy nagy zápor esőt,

Hogy a feleségem ide ne jöhessen,
Hogy a feleségem ide ne jöhessen.

Szálás erdő leve, zápor eső leve,
Méges feleségem ide is eljőve“.

„Jó napot, jó napot, Kőmives Kelemen“
Hozott Isten, hozott kincsem,¹ feleségem,
Miért jöttél ide halottad földére?²

No ha ide jöttél halottad földére,
Állj a kőfal közé, rakjunk bé a mészbe.“

Mikor térdig rakták, megkérte az urát:
„Uram, édes uram, tréfa ez vagy való?“

„Nem tréfa bizony ez kincsem feleségem,
Igy volt a fogadás, így kell lenni immá’.“

Mikor övig rakták, megkérte az urát:
„Uram, édes uram, tréfa ez vagy való?“

„Nem tréfa bizony ez kincsem, feleségem,
Igy volt a fogadás, így kell lenni immá’.“

Mikor nyakig rakták, megkérte az urát:
„Uram, édes uram, tréfa ez vagy való?“

„Nem tréfa bizony ez kincsem feleségem,
Igy volt a fogadás, így kell lenni immá’.“

„No hát ha nem tréfa, Kőmives Kelemen,
Ird fel a nevemet kőfal oldalára,
S erezd el poromat a fekete földbe“.³

Fel is írta nevét s elereszté hírét
S elindula haza maga falujába.

Elindula haza maga falujába
S eleibe futott három éves fia.

„Ápám, édes ápám, hol van édes anyám?“
„Hadd el fiam, hadd el, haza jó estére.“

„Este is eljőve, mégse jöve haza
Az én édes anyám, ápám, édes ápám.“

„Hadd el fiam, hadd el haza jó' reggelre,
Ha nem jó' reggelre, haza jó' majd délre.“

„Reggel is eljőve, mégse jöve haza
Az én édes anyám, ápám, édes ápám.“

¹ kincsem. ² és ³ E sort a dallam a—a részére énekelte.

„Ne várd fiam, ne várd az édes anyádat,
Kőfal közé raktuk, mész közé kevertük.“

„No hát édes apám csináltasson nekem
Diófa koporsót s temetessen engem
Édes anyám mellé, édes anyám mellé“.¹

4.

Rokai Kata.

(A Kőműves Kelemenné előző dallamára.)

Remete falvában történt úgy nagy csuda.
Rokai Katának véletlen halála.

Ki vala gyilkosa? Portik Embris maga,
Kerek bikkfa székét a fejibe vágta.

Kerek bikkfa székét a fejibe vágta.
Kérges kapczájával az torkát meggyúrta.

„Udvarom, udvarom, szép kerek udvarom
Nem seper meg többé az én gyenge karom.

Palántom, palántom, szép kerek palántom
Nem gyomlál meg többé az én gyenge karom.

Elvisznek engemet örökes helyemre
S tégedet elvisznek örökes tömleczre.“

„Vesztett volna retek a fekete földbe'
És Rokai Kata az anyja méhébe'”

Ne született volna fejem vesztésére.²
Hogy ne láttam volna az ő szép természetét,
Az ő szép természetét, kék lenvirág szemét.“

Somolyai³ tömlecz négy szegre van rakva
Az a Portik Embris nyugodalmas háza.

5.

Molnár Anna.⁴

(Töredék.)

Elbeszélve. M. M. ♩ = 46. Eredeti hangnem „fisz“ dur. Borszék.

Mol - nár An - ná, Mol - nár An - na, Gye - re ve - lem hosz - szú út - ra,
Hosz - szú út - ra, bol - dog - ság - ra, Saj - gó Már - ton
jó ka - to - na.

¹⁻² E sort az a-a részre énekelte. — ³ Csiksomlyói.

⁴ Az énekes csak a dallam alatti szövegre emlékezett s később se jutott több eszébe, csak nagyon töredékesen.

6.

Márton Józsi.

Elbeszélve. M. M. ♩ — 46. Eredeti hangnem „bé“ dur.

Borszék.

Már - ton Jó - zsi, mit gon - dol - tál, Mi - kor ha - zul el - in -
dul - tál? Én é - gye - bet nem gon - dol - tam,
Ké - részt hegy-be el - in - dul - tam!

Az bárdomat jobbra fogtam,
Öt oláhot elvagdaltam,
40 árvát útra hagytam,
Onnét haza elindultam.

Ebéd után lefeküdtem,
Égy cseppet elszünderettem,
Hogy én abból felébredtem,
Kapum eleibe mentem.

Hát két esendőr áll előttem.
Csendőr urak miért jöttek?
„Azért jöttünk, hogy elvigyünk
Örökös tömleczre tegyünk.“

„Ne sirj édös feleségem,
Ne zokog árva gyermekem,
Fenn az Isten igaz bíró,
Megveri a hamis író.

Somolyai tömlecz¹
Négy szegre van rakva,
Az a Márton Józsi
Örökös bú háza.

„Sohasem köszöntem
Az akasztófának,
Na már most reméllem
Ott kell én meghalljak.“

7.

Görög Ilona.

Elbeszélve. M. M. ♩ 44. Eredeti hangnemben.

Borszék.

Á - nyám é - dös á - nyám mé - ges meg ké' hall - jak,
Mé - ges meg ké' hall - jak Gö - rög I - lo - ná - ért.

„Ne hallj fiam, ne hallj, Bakalaki László,
Csináltassunk olyan híres csoda tornyot,
Hátha el fog jönni oda szép látásra“.

„Anyám, édös anyám, engedjen el engem,
Engedjen el engem csoda torony látni“.

„Nem engedlek lányom, megkötik a hálót,
Mégkötik a hálót, megfogják a rókát.“

¹ E két utolsó versszakot a Kőműves Kelemen dallamára énekelte.

„Anyám, édes anyám, mégis meg ké' halljak,
Mégis meg ké' halljak Görög Ilonáért“.

„Ne hallj fiam, ne hallj Bakalaki László,
Csináltassunk olyan csoda hires malmot,
Béla gyöngyöt hullat és ezüst pénzt járat“.¹

„Anyám, édes anyám engedjen el engem,
Engedjen el engem csoda malmot látni“.

„Nem engedlek lányom, megkötik a hálót,
Mégkötik a hálót, megfogják a rókát“.

„Anyám, édes anyám mégis meg ké' halljak,
„Hallj meg fiam, hallj meg Bakalaki László.“

„Ereszszen el anyám a halottas házhoz“.
„Öltözz feketébe s fekete selyembe“.

„Látod most öltözik Görög szép Ilona
S elindul, hogy jöjjön a temetésedre.

„Most már az úton jár kiért te meghótál,
Most már kapudba jön kiért te meghótál.“

„Most már ajtódban áll kiért te meghótál,
Most már melletted áll kiért te meghótál.“

„Sohasem láttam én olyan szép tetemet,
Kinek az ő karja ölelőleg álljon,
Kinek az ő szája mosolyólag álljon“.²

„Enyém vagy, enyém vagy Görög szép Ilona,
Görög szép Ilona, gyöngyből kötött rózsza.“

Veress Gábor.

IRODALOM.

Keleti Könyvtár. II. sorozat I. rész. *Keleti tanulmányok. Goldziher Ignác* születésének hatvanadik évfordulójára írták tanítványai. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1910. Ára 3 K. IV. sorozat I. rész. *Hornyánszky Aladár: A profétai ekstasis és a zene.* U. o. Ára 1-50 K.

A Keleti Könyvtár IV. sorozata az ethnographiának és vallástörténetnek van szentelve. Hornyánszky Aladárnak itt közzétett tanulmánya egészében a néprajzi irodalom körébe vág. De a „Keleti Tanulmányok“ is, melyek társulatunk egykori alelnökének ünneplésére gyűltek egybe, egyes részeikben folyóiratunkra is tartoznak. Tartalmuk a következő: *Csengeri János: Goldziher Ignác* (Óda), — *Goldziher Ignác* irodalmi műveinek jegyzéke. Összeállította *több tanítványa*, — *dr. Richtmann Mózes: Arab* vonatkozású tanulmányok magyar nyelven az utolsó négy évtizedben, — *Krcsmárík János: Muzulmán* vallási tankönyvek az annektált tartományokban, — *Büchler Sándor: Keleti Tudósítások a kazárokról*, — *dr. Mészáros Gyula: Az iszlám* elterjedése Nagy-Magyarországban, — *Hornyánszky Aladár: Dämonüzés*

¹ és ². E sor a dallam második felére énekelve.

szerekkel és cselekményekkel az Ó-Testamentomban, — *Büchler Adolf* (London): A héber kudar gyökérszó alapjelentése, — *Kégl Sándor*: Szelim szultán mint perzsa költő, — *Heller Bernát*: A Barsziszsa-legenda változatai s eredete, — *Kern Frigyes* (Berlin): Abú Hanifa élete és iratai, — *Stein Aurél* (Oxford): Régi helyi kultusz nyomai mohammedán Belső-Ázsiában.

Már maga a bibliographia is érdekel bennünket. Szerepel benne az *Ethnographia* is (III. 335—351: Az összehasonlító vallástudomány ethnographiai kapcsolatai), továbbá a *Revue des Traditions populaires* (1907. XXII. 164. Singulière manière de prêter serment), a *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* (1897. 440—2: Die verweigerte Kniebeugung) valamint, több értekezéssel, ennek elődje: a *Zeitschr. für Völkerpsychologie*. Két évtizede, hogy a *Globus*nak állandó munkatársa. De számos más folyóiratban is, kivált a *Revue de l'Histoire des Religions*-ban, közzétett néprajzi jelentőségű dolgozatokat.

Büchler S. A Magyar Honfoglalás Kútföiből összeállítja azt, a mit a keleti írók a kazárokról mondanak. Akad benne néprajzi anyag is elég: P. a kazár királynak a döntése, a mely igaz fiúnak és jogos örökösnek azt ismeri el, a kinek vére az elhunytnek csontjáról le nem folyik, hanem rajta tapad, ez a döntés tiszta folklore a salamoni ítéletek köréből.

Mészáros Gyula több változatot közöl és fejt ki arról a legendáról, a mely megmagyarázza, miként hódította meg az iszlám a baskirokat. A legendát folyóiratunk olvasói az *Ethnographia* múlt évi első cikkéből ismerik. (XXI. 4—6.)

Egészében néprajzi jelentőségű Hornyánszky Aladár járuléka; egy fejezetet adott alább tüzetesebben ismertetendő könyvéből.

Folyóiratunk tárgykörébe vág az én dolgozatom is, melyet a f. é. február 25-iki fölolvasó ülésen be is mutattam társulatunkban. Tárgya a következő legenda-típus: szent életű remete az ördögtől szorongatva három bűn közül kényszerül választani; ittasság, fajtalanság és emberölés közt. Kelletlenül az ivásra fanyalodik, mámorában azután vét az erkölcs ellen, végül pedig megöli bűnének áldozatát vagy tanuját.

Dunlop és D'Ancona Indiában keresik ennek a legendának is eredetét, Hartmann M. a szyr egyházban. Goldziher professzor, a ki Barsziszának külön értekezést szentelt, eldöntetlenül hagyja az eredet kérdését és függővé teszi kimutatandó népies változatoktól, a melyek Kelet és Nyugat közt vándorolhattak. Azt hiszem, ezt a közvetítő néphagyományt megtaláltam a Hárut-Márut legendában. Értekezésem, miután a keleti és nyugati változatokat részletesen bemutatta, azt vitatja, hogy az egyház az iszlámtól vette át ezt a legendát. Erre vall az a tény, hogy Európában az első kimutatható változatok Spanyolországban az iszlám behatásának kapujában és éppen az iszlám behatásának idején jelentkeznek. Erre vall továbbá az a nevezetes vonás, hogy a bor, — az egyik arabs elnevezés szerint a súlyos bűnök anyja, — egyenesen a fajtalanság és gyilkosság mellé sorakozik. Itt csak pedzhetjük, hogy maga a mohammedán legenda úgy látszik perzsa csillagmythosból fejlett ki.

Néprajzilag is nagyérdekű Stein Aurél dolgozata. Belsőázsiai utazásain nevezetes jelenséget észlelt. Oly ziarat-okra, mohammedán zarándokló helyekre jutott, melyek eredetileg buddhista szentélyül szolgáltak volt, a miről a stúpa, a buddhista

ereklye-torony, még most is tanuságot tesz. Sőt az egyik helyen megmaradt a buddhista kultuszból származó szobor, a védő kökerítés pedig tele van orthodox muhammedánok fogadalmi ajándékaival. Most már a moszlim v̄eli-tisztelet (v̄eli = helyi szent) örködik a buddhismus régiségei fölött. Szemléltető példája ez annak a vallási synkretizmusnak, a melyet Goldziher professornak az iszlámról most megjelenő könyve záró fejezetében gazdag kialakulásában bemutat.

*

Hornyánszky Aladár műve: „A prófétai ekstasis és a zene“ jóval többet ad a címénél. Kiindul Sámuel könyvének abból a szakaszából, a mely elmondja, hogy az imént királylyá fölkent Saul egy csapat prófétával találkozott, hogy őt is megszállotta Isten szelleme és hogy ő is prófétált (Hornyánszky fordítása szerint: örjöngött). [I. Sám. IX, 1—X, 16]. Már most javarészt azt kutatja, hogy az ősi Izrael miként képzelte az Isten szellemét, a ruah Elohim-ot, általában a szellemet és szellemeket, a jókat és kivált a gonoszokat. A biblia minden zugába elható gyakorlott szemmel és a mai bibliamagyarázó irodalom gondos fölhasználásával összeállítja, csoportosítja, rendszerbe foglalja mindazokat a jelenségeket, nagyrészt inkább czélzásokat, nyomokat és csökevényeket, melyek arról tesznek tanuságot, hogy a régi Izrael is hitt jó meg rossz szellemekben. Az ősember úgy érezte, hogy köröskörül szellemek rejtőznek; gondolkodása, szavai, cselekedetei arra irányultak, hogy igézéssel magához csalogassa a jó szellemeket és hogy ellenvarázssal elűzze a gonosz indulatúakat. Fák, források, sírok, romok, puszták teli vannak velük. Minden a szokottól eltérő lelki vagy testi állapotot démon idéz elő: demontól van megszállva az álomfejtő, a költő, a hős, a hazug, a gyáva, az indulatos, a beteg, az örült, mindenki, a ki a középszeren alul vagy fölül kerül. Ebből a fölfogásból kiindulva, Hornyánszky, illetőleg a bibliakutatás azon iránya, melyet ő követ, a biblia korabeli ember életében mindenütt ott találja a szellemektől való óvakodást. Elfogadja és behatóan kifejti azt a fölfogást, hogy a régi Izraelben minden ékszer tulajdonképen amulettként szolgált; a tisztasági törvényeket szellemek elleni védekezésre magyarázza, a biblia rendelte jelképekben (imarajt, imaszij, ajtófélfára irt istennév) régi népies talismánok megnevesített maradványait látja. Az átok, az áldás, az eskü, a csatakiáltás, a zene mind a démonokért történik: cselekvője magától és övétől el akarja háritani és a megátkozottra, megtámadottra reá akarja szabadítani őket. Ilyen az ősi Izrael pan-daemonismusa.

Ezt a rendszert gazdag, sok helyütt kimerítő részletezéssel fejti ki Hornyánszky és áradozó verve-vel (az idegen szók használata a szerzőről a bírálóra átragad) adja elő. Az ő rendszere hézagot, az ő előadása kétséget alig ismer. Minthogy pedig az adatok igenis mutatnak hézagokat, sok képzeleti elem hatol a tények közé. Például: „Ki róla (scil. Jahve szelleméről) beszél, az előtt a mozgó levegő képe lebeg. Valami légnemű fluidumra gondol mit egyik tartóból a másikba lehet töltögetni.“ (20. l.) A mi nem éppen lehetetlen, azt már fönttartás nélkül fölhasználja. Például: „A varázsigék éneklő recitálásának egyenes leszármazottja a szent iratok cantilenáló olvasása a zsidóságnál, az iszlámban és a keresztyén egyházban“. (72, 1. j.) Ez oly föltevés, mint mikor Dalmantól elfogadja, hogy a

zsoltárok dallama alig különbözött azoktól a durva rythmusoktól, melylyel öszvérét hajtja a beduin. (13. 4. l., j.) Magába alaptételébe sokszor ismételt tényként belejutott egy merőben képzeleti alkotó rész: azokat a „prófétákat“, kik közé Saul keveredett, titkos politikai szövetkezet (15. l.) tagjainak, „a szabadságharcz szolgálatában izgató és őrző szedett-vedett nabik“ nak (116. l.) tekinti. De nem magyarázza meg, mely politikai czélokért rajongtak, miféle elnyomó ellen tüzeltek a szabadságharczra.

Rendszeresítő elmékre mindig leselkedik a rendszertúlajtás veszedelme. Hornyánszky sem kerüli el. Ilyen túlság, a midőn (igaz, hogy némi óvatossággal) más értelmű gyászszertartásokat is körébe von: „Lehet, hogy . . . a gyászoló azért hintett fejére földet vagy hamut, azért hempergett a porban és azért húzta le saruját, hogy az elholtak szellemét elkergesse.“ (59. l.) Túlzás, ha a költői beszéd képei mögött néprajzi nyomokat szimatolnak. Ha pl. a próféta a szédülés szelleméről (Jes. XIX, 14) vagy a mély álm szelleméről (Jes. XIX, 10) szól; alig lehet démonokra gondolnunk. (41. l. j.) Az ily démonhajbászás nem csak a bibliának költőisége, de néha erkölcsi tartalma iránt is igazságtalan. A Szent-Irás (Lv. XIX, 14) tiltja, ne átkozzunk süketet; szerzőnk azt hiszi, azért, mert a süket nem védekezik az átokidézte szellemek ellen. (73. 2. j.)

Néprajzi föladataira vállalkozván, Hornyánszky az összehasonlítás módszerével és eszközeivel él; az arabs párhuzamokért leginkább Goldziher és Wellhausen műveihez fordul, az asszír-babilonaiakért Schrader, Jeremias és Jastrow-hoz, az összefoglaló sémi néphitelméletekért Baethgen, Baudissin és Schwallyhoz. A későbbi zsidóság babonáját Blau Lajos művéből ismeri. Általános néprajzi okulást leginkább Ploss-Bartels-ből merit. Sajnálunk kell, hogy mellőzte Oskar Dähnhardt hatalmas anyaggyűjteményének első kötetét (Sagen zum Alten Testament), mely szinte az ő czéljaira van megalkotva. Egy pillantás Dähnhardt könyvének „Sachregister“-jébe (teszem s. v. Menstruation, Speichel, Teufel) meggyőzheti, mennyi fölvilágosítást értékesíthet a saját kutatásai részére.

Egy aggodalmat kelt bennünk Hornyánszky értékes könyve. Más hatást fog kelteni az olvasóban mint a milyent szerzője elérni óhajtott. Hornyánszky azt a néphitet elemzi, rajzolja, rendszeresíti, a mely ellen a próféták hirdetése és a pentateuchusi törvényhozás küzdött. Az olvasó ellenben sok helyütt úgy érzi, mintha a bibliának gondolkodásával, erkölcsével ismerkednék meg. Például a 40. l. azt a hiedelmet keltheti, hogy a mosaismus és a jahveismus megtűrte Isten mellett másodrangban, mint középlényeket, a dämonokat. Valójában ezek a mythos-maradványok a próféták folytonos ostromát állva húzódtak meg a néplélek alján. Hozzájárul, hogy ugyancsak szerzőnk igazi szándéka ellenére, egyik-másik kevésbbé szerencsés kitétel bántani fogja a bibliatisztelő olvasót. Például: „hol idáig egyes genius loci-k lakoztak, Jahve etablirozta magát.“ (41. l.) És ugyan ily hangnemből: „Jahve csupán a nevét adja hozzá. Hivatalosan képviseli kifelé a firmát.“ (42. l.) A vándor prófétákat, a kiket pedig éppen szerzőnk a szabadság harczosaivá avat, egy helyütt (113. l.) „exaltált koldus- és cigánynépség“-nek nevezi „handa-bandájuk“-ról ismételtelen esik szó. Az ily apróságok bántó ellentétben állanak a mű tudományos komolyságával.

Könnyebb egyes részleteket hibáztatni, mint arról a sok okulásról számot

adni, a melyet szerzőnknek köszönünk. Magát a rendszert bemutattuk. Vegyük egy-két alkotó részét. Az ősi néphit szerint a romokban gonosz szellemek tanyáznak. Már most Hornyánszky összeállítja mindazokat a mozdulatokat és cselekvéseket, a melyekkel a bibliakorabeli ember a romok mellett elhaladt: fejét rázta, kezét lengette, füttyült. Egységes és meggyőző magyarázattal mind ennek démonüző szándékot tulajdonít. (97—99. l.) Fölötte finom megjegyzést fűz (98. l., 3. j.) I. Sám. XXV, 22-höz. Dávid esküszik: úgy tegyen Isten Dávid ellenségeivel most és jövőre, azaz: büntesse meg Isten Dávid ellenségeit, ha életben hagyok valamit Nabal házában. Hornyánszky fölismeri ott az euphemismust: Dávid a helyett hogy magát átkozná, ellenségeit átkozza. Ezt a magyarázatot fényesen igazolja a későbbi nyelvhasználat. Ha a talmudi irodalomban szó esett Izrael bűnéről vagy bűnhődéséről, akkor Izrael ellenségeit emlegették Izrael helyett; hasonlóan a tudósok helyett a tudósok ellenségeit. (B. Joma 72, 6.)

A munka bölcsészetdoktori értekezésül van szánva. Ilyenmü értekezést minálunk is, külföldön is ritkán írnak ekkora készültséggel, ekkora szemkörrrel. Nemcsak a szentírásmagyarázatnak, hanem a magyar néprajzi irodalomnak is értékes gyarapodását jelenti.

Heller Bernát.

Dr. At. Marienescu: Fara Severinului sau Oltenia. (A szörényi bán-ság vagy Kis-Oláhorország) București, 1910 42 l. 4°. A rumén akadémia évkönyveiből. II. sorozat, XXXII. kötet.

A bukuresti rumén akadémia kiadványai nálunk nem részesülnek kellő figyelembevételben. Pedig sok van azokban, a mi minket közletről érdekel. Van tudományos értékü anyag, melyből mi is okulhatunk; de van olyan adat is, a mit nekünk kellene helyreigazítanunk.

Marienescu Atanáz dr., nyug. m. kir táblai bíró, a ki Nagyszebenben serény munkában tölti öreg napjait, a ki régebben szorgalmasan résztvevett a Magyar Néprajzi Társaság munkálkodásában, sok magyar érdekü dolgot írt. Legújabb értekezése a szörényi bán-ság történetével foglalkozik, főleg *Pesty* Frigyes ismert régebbi háromkötetes müve nyomán, de felhasználva az újabb rumén irodalmat, különösen *Hurmuzaki* gazdag anyagát. Kiinduló pontja azonban a Névtelen Jegyző. A téma természetesen nagyrészt a magyar társadalom történelmének keretébe tartozik.

A 14-ik lapon különösen érdekes rész található, melyet itt fordításban közlök:

„Mondottak feljebb, hogy Batu kán 1235-ben megverte a kúnokat s hogy 40,000 kún család Magyarországra menekült s a kiket IV. Béla azután letelepített a Jászságban, melyet a kúnokról Kúnságnak neveztek. Az Olt és Dnyeszter közti Kumania ruménjeinek a kún hadseregben kellett szolgálniok és a kúnok sok rumént hoztak magukkal a Kúnságban valószínűleg sok rokot is. A Codex dipl. Comitum Zichy 268 szerint *Hurmuzaki* kiadásában, I. 2. l. 6. sz. 1347-ről ez áll: Kuneseg kún kapitány a Csertán nemzetségből, a ki megszállott Magyarországon, megengedte 12 kúnnak, hogy Tötös mester birtokán maradhatnak. *Densusanu* Miklós azt az észrevételt teszi, hogy ezen kúnok nevének nagy része rumén. Ez úgy magyarázandó, hogy a kúnokkal rumének is jöttek a Tisza és Duna közé,

sőt Mocsosny János (Péter, András, Antal, György és Luczián atyja), midőn 1852-ben unokáinak Sándornak és Eugeniának nevelője voltam, vitatkozván velem arról a témáról, vajjon a régi rumének átkeltek-e a Tiszán nyugat felé, elbeszélte nekem, hogy 1848 előtt a kúnságban utazván, ott az öreg rumének közt talált olyanokra, a kik még ruménul beszéltek és a házukban látott keleti ritusú Szűz-Mária képet.

Szórványosan most is laknak rumének a Duna-Tisza közén és a Tisza jobb partján (az 1900. számlálás szerint Jász-Nagykún-Szolnokban 108, Pest-Pilis-Solt-Kiskúnbán 357). De ezek aligha a kúnokkal bejötték ivadékai. H. A.

Borbély György és Borbély Sándor: Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében. A nyelv a népszíche legpregnansabb megnyilatkozása. Története a nemzet történelmének varázstükré. Sajátságai a nemzeti karakter jellegzetes vonásainak aequivalensei. Minden magyar ethnographust érdekelhet az a könyv, melyet az idézett címmel éppen most adott ki két szellemileg is édes testvér, a nemzeti művelődés két régi bajnoka, *Borbély György* zalaegerszegi főgymnasiumi tanár és *Borbély Sándor*, a váczi orsz. siketnéma-intézet igazgatója. Abból a rengeteg idegenszerűségből, melyek megfertőztették a genuin magyar nyelvet, vagy 150 szemenszedett barbarismust tárgyalnak a szerzők, kimutatván idegen származásukat, a magyar nyelv szellemével ellentétes voltukat és a helyes magyaros kifejezéseket. A számos magyar antibarbarusban volt már szó a legtöbb itt tárgyalt szólásról, de van új megfigyelés is, sőt némely igazán meglepő revelatója a magyar néplélek és gondolkodásmód szubtilitásainak. A könyv fejezetei mint tárczacikkek jelentek meg vidéki lapokban. Nem támasztanak tehát semmi tudományos igényt. De azért igen élvezetes előadásúak, nem kevésbé tanulságosak. Nem philologiai értekezések, de sehol sem tudománytalanok. Itt-ott kissé szószaporítók és hazafias frázisokat ismétlők. De a nagy közönség széles rétegeinek vannak szánva és nemcsak oktatni akarnak, hanem lelkesíteni is. A könyvet az Első Váczi Sajtó állította ki igen csinosan. A 12 ívnyi becses munka ára csak 1 korona. 50 példánynál pedig csak 60 fillér. Megrendelhető Borbély Sándornál Vácson. Brassai A.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magyar párhuzam a „Pfaffe Amis“ elbeszéléseihez. A „*Pfaffe Amis*“ érdekes változatára akadunk *Pázmány Kalauza* III. könyvének 2. részében (P. P. összes munkái. III. köt. 149—50. l.):

Fabula. Úgy bánnak ezek a szegény községgel, mint amaz udvari tréfás ember, ki magát kép-íróvá tette volt, és egy faluban a fizetést felvévén, bérekeszkedett egyedül a szentegyházba, mellyet meg kel vala festeni. A polgárokkal jól tartatván magát, semmit nem írt. Egy-nehány napi henyelés-után tudtára adá a községnek, hogy véget ért munkájában; azért néki nyitván a templomot, mutogatni kezdé a fejer kő-falon (hogy már) a képeket, mellyek ot nem valának; és hogy az emberek ne itilnék őtet tréfás czigánynak, elhitévé véllek, hogy ezeket

a szent képeket senki nem láthatta, valakinek felesége nem jámbor. Hogy azért a szegény község gyalázatba ne hozná feleségét, ki-ki mind azt tetteté, hogy jól látta, a mit nem látott, és a képek szépségét csudáltatta. Az új tanítók-is erőssen mutogatták, a mi nincsen; de mivel elhitték az emberekkel, hogy Szent Lélektől fosztatott, a ki nem látta az ő álmokat: a szegény község, hogy ne láttassék Szent Lélek-nélkül lenni, megcsallya magát, és elhitei magával, hogy nyilván látta a sz. Írásban az ő tulajdon feje hiúságos álmodozását.

Pázmány fabulája *kombinált szerkezet*. A „*Pfaffe Amis*“ megfelelő elbeszélésében a fattyak nem láthatják a képet. A P.-nál előkerülő motívum a Stricker sorozatának egy másik elbeszéléséből van véve. Midőn szent Brandán építendő egyházára gyűjt alamizsnát Amis, szabja ki föltételül, hogy csak olyan asszonyoktól fogad el adományt, kik urokat soha meg nem csalták. Ez a két elbeszélés keveredik egybe P. szerkezetében. P. bizonyára csak hallomásból ismerte a fabulát, különben idézné forrását is.

Timár Kálmán.

Szibériai őslakók hiedelme a mammutról. A jukagirok hagyománya több ízben emlékszik meg a mammutról, melynek neve nálunk: *xolhut*. A mammutnak a lelke (*xolhut-aibi* = a mammut árnyéka) épp úgy, mint még most is élő számos állaté a samánoknál az őrszellem szerepét viszi. Oly samán, a kit a mammutnak szelleme támogat, a legnagyobb befolyással bír a tömegre. E tények azt bizonyítják, hogy a hagyomány nem önkényes, mammut-leletekhez fűződő, hanem hogy oly korban gyökerezik, a midőn még kortársa volt a mammut az autochthon szibériai embernek. Hogy a jukagirok élénken emlékeznek reá, azt megvilágítja pl. az a mese is, hogy két samánnak (apa és fia) lelke egy mammut lelkének hátán lovagolt. Egy másik hagyomány meg elmondja azt, hogy mikép tűnt el a mammut a föld színéről.

A mammut teremtését a Legfőbb Szellem egy tévedése okozta. Egy rendkívül nagy állatot akart teremteni, de nem számolt a föld arányaival és segédforrásaival. Megteremtette a mammutot, de földünk nem bírta el a mammut lábait, növényzete meg nem volt elegendő arra, hogy a mammutesordákat táplálja. A mammut egész fákkal táplálkozott; agyaraival ledöntötte azokat és fogaival péppé morzsolta. Ez aztán magyarázata annak is, hogy igen rövid idő alatt Szibéria egész északi vidékén eltűnt a fa. Hogy ez most tundrás, azt így magyarázza a jukagir mese. Kezdetben mindenütt sík terület volt Szibéria, de e rengeteg nagy állat helyét elhagyván, lábaival ránehezedett a földre és ez ettől besüppedvén, megalkotta a völgyeket és a medreket, a melyekben a patakok és folyók keletkeztek. Lápos vagy homokos talajon eltűnt a mammut, mert a föld alá süppedt, a hol aztán át is telelt. Gyakran összegyűlt a víz abban a lyukban, mely alatta keletkezett és egész tócsát, sőt tavat alkotott. Lassankint teljesen eltűnt a mammut a föld színéről és csontvázai a megfagyott földben találhatóak.

Nizsnjekolymyszk eloroszosított jukagirjainál feljegyeztem egy mondát a mammut eltűnéséről, a mely ezt a bibliai özönvíz korához fűzi. Az özönvízkor Noé egyéb állatok mellett egy mammutpárt is föl akart venni bárkájába. De midőn az egyik csak egyik lábával a tutaj előrésszére rálépett, majdnem felborította az egész

tutajt. Noé megijedt és sietett barkáját e szörnyetegtől eltávolítani. Így nem menekülhetett a mammut és az özönvízben elveszett.

A csukások azt hiszik, hogy a mammut a gonosz szellemeknek a rénszarvasa, azaz nélkülözhetetlen házi állata. Szerintük a föld alatt él és szűk rejtékutakon mozog. Ha a földből mammut-agyart kinyúltni látnak, azt kiásni és kihúzni kell, mert különben az agyar újból a földbe furakodik. Egyszer — így mesélik — a csukások a földből kinyúló mammut-agyart letek. Bűbájos szavakkal igéztek, mire a mammut kibújta a föld alól. Egész télen át a mammutból élhettek.

Egy érdekes mesét hallottam tungúzoktól. Az ochocki tengertől a Sztanovoi hegység alatt Kolymba mentén, egy éjszakát a „Kemennan-“ vagy „Mammut-tó“ partján töltöttem. E név eredetét úgy magyarázták nekem, hogy nemrég egy tungúz család a tóhoz közel tanyázott. Midőn reggel felkeltek, a jégből két pár hatalmas mammut-agyart láttak kinyúltni. A tungúzok ennek láttára megborzadtak, a tó környékéről elmenekültek, de újonnan kiszemelt táborhelyükön az egy kis fiút kivéve mindnyájan meghaltak.

Megjegyzendő, hogyúgy a jakagirok, mint a csukások és tungúzok nyelvén a mammut-agyarnak a neve: „mammut-szarv“ és nem agyar vagy fog, mintha a ma élő nemzedéknek fogalma sem volna a mammut külsejéről. De másrészt tudják a bennszülöttek, hogy a szibériai mammutnak volt sűrű, bozontos farka, és hogy az említett „szarvak“ szájából kinyúltak.

A mammut-agyar kivitele Szibériából, különösen Új-Szibéria szigeteiről még ma is tekintélyes; a moszkvai piacra Jakutskból kb. 1800 pud kerül. Egy pár agyar súlya 200—500 fontnyi; Jakutsk-tartomány évenként kb. 152 mammutot vet a piacra. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy e kiviteli cikk közel 200 esztendő, akkor Szibériának csak egy tartományából már e kétszáz évben kb. 25.400 mammutnak az agyara került forgalomba. Hozzá kell tennem, hogy régente sokkal nagyobb volt a kivitel, mint ma.¹

K. Br.

NÉPRAJZI HIREK.

Adományok a M. Néprajzi Társaságnak. Mióta folyóiratunk nagyobb és költségesebb formában jelenik meg, társaságunk költségvetésében az egyensúly csak úgy volt fenntartható, hogy főbb pénzügyintézeink társaságunkat éveken át hathatós anyagi támogatásban részesítették. E nemes adományok során az *Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár* újabban 100, a Magyar Országos Központi Takarékpénztár pedig 50 koronával járult előző évi küldeményeihez.

¹ E közlemény szerzője, *Jochelson* Valdemár, a Riabusinszky-expedíció vezetője. Ezt az expedíciót az orosz földrajzi társaság küldte ki, hogy Kamcsatkát és az aicsuti szigeteket kutassák. A „The American Naturalist“ 1909 januári számából átvette a „La Revue des Idées“ februári száma, a honnan tekintettel arra, hogy a mammutra vonatkozólag sok hagyomány ismeretes a vogulok és osztjások közt is, folyóiratunk számára lefordítottam.

K. Br.

Az 1911. évi rendes közgyűlés. Társaságunk f. é. febr. 22-én tartott választmányi ülése elhatározta, hogy az idei rendes évi közgyűlést márcz. hó 29-én, szerdán d. u. a M. Tud. Akadémia I. emeleti üléstermében fogja megtartani. Az idei közgyűlés tárgyai az elnöki megnyitón, főtítkári és pénztárnoki jelentésen, az 1910. évi zárószámadás és 1911. évi költségeloirányzat bemutatásán s a számvizsgáló bizottság jelentésén kívül a tisztikar három évre. az 50-ről 75 tagra kiegészítendő választmány pedig az új alapszabályok értelmében már három csoportra osztva. egy. két és három évre választatik meg. Mivel e fontos ülésre a társaság minden tagja hivatalos és minden tagja az indítványozás jogával is élhet. tájékoztatásul ide iktatjuk az új alapszabályoknak erre vonatkozó következő rendelkezését: „A közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítvány a közgyűlést legalább két héttel megelőzőleg a titkárság útján a választmánynak bejelentendő. Ha az indítványok a választmánynak be nem jelentettek, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére tűzhető. (11. § c.)

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1910 november 30-án a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében megtartott fölolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak *dr. Csánki Dezső* alelnök elnöklése mellett: *Sebestyén Gyula* főtítkár, *Solymossy Sándor* titkár, *K. Dancs Árpád* pénztáros, *Máder Béla* ellenőr, továbbá: *Balásy D., Bán A., Bátky Zs., Beluleszko S., Erdélyi L., Huszka J., br. Nyáry A., Munkácsi B.* tiszt. tag. *Versényi Gy.* választmányi tagok; *Megele Ö., Vásárhelyi G., Spitzer M., Fábian G., Biczó Ilona, Kiss Ilonka, Kövér Erzsébet, Kende J., Eröss L., Forgó S., Varga B.* rendes tagok és vendégek.

Első előadó *Szinte Gábor*, ki a „*Székely ház*“-ról értekezik.

Második: *Rohcim Géza* fölolvassa „*Sárkányok és sárkányölő hősök*“ című értekezését.

Az ezt követő választmányi ülésen *dr. Sebestyén Gyula* főtítkár jelenti: A Zsatkovich-féle rutén monografiát a Néprajzi Osztály látja el képekkel és tárgyi leíró bővítésekkel; ajánlja, hogy a mű a „Néprajzi Társaság Könyvtára“ 3. köteteként lsson napvilágot s Hornyánszky nyomdája előzetes költségvetést terjeszzen be róla. — *Dr. Herrmann Antal* vál. tag értesítést küldött, hogy a váci nyomdát átvette: javasolja, hogy kisebb ügyirati nyomtatványokat a Társaság nála készíttessen. — *Dr. Kont Ignác*, a párisi Sorbonne-on a magyar nyelv és irodalom tanára, hallgatói számára kéri az Ethnographiát, valamint a nélkülözhető régebbi évfolyamokat. Kérését maga részéről melegen pártolja. — Főtítkár végül fölemlíti, hogy Főrév község lakossága az idén is előadja híres középkori karácsonyi népszínjátékát. Ennek a kivesző szokásnak megörökítése kötelesség. Javasolja, szólítsa fel a Társaság a Néprajzi Osztályt, hogy az előadást fényképekben, fonogrammban vegye fel, a jelmezeket lehetőleg szerezze meg és kézírataikat vizsgálja át. A Társaság részéről csatlakozzék a kiküldendőkhöz *Solymossy Sándor*, a ki Főrévet és a játékokat ismeri.

A választmány főtítkár indítványait magáévá teszi és jelentését tudomásul veszi.

Kövecsesi Dancs Árpád pénztáros jelenti: pénztárállomány 7027 K 77 f, ebből a) kézi pénztárban: 432 K 16 f, b) postatakarékban 2963 K 61 f, c) Leszámitoló bankban: 3632 K.

Új tagokul ajánlatnak: *Abrahám Margit* áll. polg. isk. tanítónő Nagy-Enyed (aj. Berze Nagy J.); *Huszár Mihály dr.*, plébános Solomvár (Zala m., aj. Kiss Márton); *Sárossy Gergely* polg. isk. igazg. Marczali (aj. K. Dancs Á.); *Dorner Aurél* áll. tisztv. Bpest (aj. Máder B.).

Rendes tagokul egyhangúlag megválasztatnak. A választmány pénztáros jelentését tudomásul veszi.

K. m. f. — *Csánki Dezső* s. k. alelnök, *Solymossy Sándor* s. k. jegyző. — Hitelesítjük: *Bátky Zsigmond* s. k., *Szinte Gábor* s. k., választmányi tagok.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaság választmányának 1910. évi december hó 21-én d. u. 5 órakor a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósági tanácstermében megtartott üléséről.

Jelen vannak: *Szalay Imre* min. tan., elnök, *dr. Csánki Dezső* alelnök, *dr. Sebestyén Gyula* főtitkár, *K. Dancs Arpád* pénztáros, *dr. Solymossy Sándor* titkár, továbbá: *Alexics Gy.*, *B. Balogh B.*, *Bán A.*, *Bátky Zs.*, *Beluleszko S.*, *Erdélyi Z.*, *Fabó B.*, *Huszka J.*, *Jancsó B.*, *Mahler E.*, *Melich J.*, *br. Nyáry A.*, *Réthy Z.*, *Szinte G.*, *Téglás G.*, *Versényi Gy.* és *Vikár B.* választmányi tagok.

Szalay Imre elnök ismerteti az ülés napirendjét.

Az előző ülés jegyzőkönyve olvastatván, hitelesítettik.

1. *Dr. Sebestyén Gy.* főtitkár jelenti, hogy az alapszabálytervezet a belügyminisztériumtól megerősítéssel leérkezett, ismerteti a közzététel tervét, mihez a vál. hozzájárul.

2. *K. Dancs Á.* pénztáros előterjeszti a legutóbbi pénztárzárlat eredményét. Készpénz összesen 7062 K 28 f, ebből kézipénztárban: 314 K 69 f, postatakarékban: 3041 K 59 f és Leszámítoló bankban 3706 K.

Új tagajánlások: *dr. Darkó Jenő* főisk. tanár, Debreczen (aj. Pápay József); *Wolf Sándor* bornagykereskedő, Kismarton (aj. Semayer V.).

Rendes tagokul megválasztatnak.

3. *Elnök* napirendre tűzi az öt évre történő szerkesztőválasztást. Ismerteti az alapszabályok erre vonatkozó 10. pontját. — *Dr. Sebestyén Gy.* a maga és szerkesztőtársa nevében megköszöni az eddigi bizalmat és támogatást; 14 éve szerkesztik a folyóiratot s már érezték a hosszú változatlanúság nehézségeit és hátrányait. Felmentetésük esetén továbbra is a folyóirat támaszai maradnak. A maga részéről új erők foglalkoztatását látná legszívesebben, mert hiszen a Társaság első éveiben is sűrűn változtak a szerkesztők s nem a folyóirat rovására. Az ő ügyükről lévén szó, elhagyja az üléstermet.

Elnök a vál. nézetének ad kifejezést, midőn a Társaság nevében a szerkesztőknek hosszú évi fáradtságos, felelősségteljes és eredményes munkájukért hálás köszönetet mond s ezt jegyzőkönyvben is meg kívánja örökíteni.

A választmány az indítványt határozattá emeli. Az utána történt hozzászólások (*br. Nyáry*, *Bán A.*, *Nagy G.*, *Csánki D.*, *Vikár B.*, *Alexics Gy.*, *Solymossy S.*, *Melich J.*) tisztázván a vál. fölfogását, elnök szavazás alá bocsátja az elvi kérdést: *egy vagy két szerkesztőt óhajt-e a választmány?* A megejtett titkos szavazás eredményeképp *egy szerkesztő* mellett 10, *kettő* mellett 8 szavazat szól. Második kérdés: *kit óhajt a választmány szerkesztőnek?* A titkos szavazás eredménye: 2 szavazólap üres. Munkácsi és Vikár 1—1 szavazat, *dr. Sebestyén Gyula* mellett 15 szavazat.

Elnök kihirdeti, hogy a választmány 5 évre *dr. Sebestyén Gyulát* bizza meg a folyóirat szerkesztésével.

Elnök végül *indemnitást* kér a közgyűlésig terjedő időszakra.

A választmány megadja. Ezzel az ülés véget ér.

K. m. f. *Szalay Imre* s. k. elnök, *dr. Solymossy Sándor* s. k. jegyző. — Hitelesítjük: *dr. Versényi Gyula* s. k., *Vikár Béla* s. k., vál. tagok.

Hivatalos nyugtázás

az 1910. évi december hó 1-től 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1905. évre: Margalits Ede dr.	6 K — f.
1906. évre: Margalits Ede dr. — Vass Miklós dr. — Összesen	12 K — f.
1908. évre: Gerecze Péter dr.	6 K — f.
1909. évre: Ifj. Antal Gyula — Asbóth János (2 kor.) — Pápay József — Pásztor Bertalan dr. — Patrubány Lukács dr. — Összesen	26 K — f.
1910. évre: Ágner Lajos dr. — Aradi áll. tanítóképző — Asbóth János — Balatoni Múzeum-Egyesület Keszthely — Kövecsei Dancs Árpád — Gerencsér István dr. — Greszler Gyula dr. — Hornyánszky Viktor — Kolozsvári áll. ipari szakiskola — Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Bpest — Pápay József — Salló Ervin — Sáropataki főisk. könyvtár — Szegedi áll. főgimn. tanári könyvtára — Tolna vármegye Múzeuma Szekszárd — Összesen	90 K — f.
1911. évre: Bajai áll. tanítóképző (6 K) — Békéscsabai áll. fels. leányiskola (6 K) — Eperjesi „Széchenyi Kör“ (6 K) — Eötvös-Kollegium Bpest (6 K) — Kassai praem. kanonokrend főgimnáziuma (6 K) — Képviselőházi könyvtár, Bpest (6 K) — Kismartoni polg. iskola (6 K) — Nagyszombatiközs. polg. fiúiskola könyvtára (6 K) — Nyiregyházi közs. polg. fiúiskola (6 K) — Pancsovai áll. főgimn. (6 K) — Zirczi eziszt. r. apátsági könyvtára (6 K) — Összesen	66 K — f.
Alapítványi díjat fizetett: Joannovics György	100 K — f.
Összesen befolyt hátralékokból	50 K — f, jan. 1-től 1554 K 14 f.
1910. és követk. évi díjakból	156 „ — „ — „ — „ 3118 „ — „
alapítványi kamat	— „ — „ — „ — „ 12 „ — „
alapítványi díjból	100 „ — „ — „ — „ 210 „ — „

Budapest, 1911 február hó.

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldy Ferencz-u. 50.)

➡ **Megjelent:** ➡

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.
(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

➡ **Ára 8 korona.** ➡

A Magyar Néprajzi Társaság tisztikara.

Elnök :

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök :

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Katona Lajos dr. †
(II. Krisztina-körút 33.)

Főtitkár :

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Titkár :

Solymossy Sándor dr.
(VII. Zugló-utca 16. II.)

Pénztáros :

Kövecsesi Danes Árpád
(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Ellenőr :

Máder Béla.
(Országház-tér 11.)

A Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagjai :

a) Fővárosiak :

Alexics György dr.

Almásy György dr.

Asbóth János

Balásy Dénes

Balassa József dr.

Bán Aladár dr.

Barátosi Balogh Benedek

Bátky Zsigmond dr.

Beluleszkó Sándor dr.

Borovszky Samu dr.

Erdélyi Lajos dr.

Ernyey József

Fabó Bertalan dr.

Feichtinger Győző

Galgóczy János

Goldziher Ignác dr.

Giesswein Sándor dr.

Gróh István

Herrmann Antal dr.

Huszka József

Jancsó Benedek dr.

Kúnos Ignác dr.

Mahler Ede dr.

Melich János dr.

Mészáros Gyula dr.

Nagy Géza

Nyáry Albert báró dr.

Réthy László dr.

Strausz Adolf

Semayer Vilibáld dr.

Szendrei János dr.

Szily Kálmán dr.

Szinnyei József dr.

Szinte Gábor

Tagányi Károly

Téglás Gábor

Tolnai Vilmos dr.

Versényi György

Vikár Béla

Zsilinszky Mihály

b) Vidékiek :

Baróti Lajos dr.

Bellosics Bálint

Erdélyi Pál dr.

Gönczi Ferencz

Istvánffy Gyula

Kada Elek

Karácsonyi János dr.

Kálmány Lajos

Lehoczky Tivadar

Posta Béla dr.

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTI:

DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egy-
szerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,
a (főszólalások és lakozimbejelentés-
ések pedig
Kövecesi DANCS ÁRPÁD
pénztárhoz (Bpest, II. Toldy
Ferencz-u. 50. sz.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 12 kor.

A folyóiratot illető küldemények
SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tartozó irat-
ok pedig
SOLYMOSSY SÁNDOR-hoz
(Bpest, VII. ker. Zugló-u. 16. sz.)
küldendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Dr. Sebestyén Gyula</i> : Emlékezés Kriza Jánosra	65
<i>Benedek Róza</i> : Bolond Istók. (I.)	72
<i>Nagy Géza</i> : Nagy Magyarország (II.)	80
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom (II.)	89
Néphit és népszokások.	
<i>Bátky Zsigmond</i> : Adatok a fehér gyászviselethez (II.)	101
Népköltészet és népzene.	
<i>Veress Gábor</i> : Székely-balladák (II.)	106
Irodalom.	
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Kutschera, Hugo Freiherr von: Die Chasaren	109
<i>Gálos Rezső</i> : Dr. Forke Alfred: Die indischen Märchen und ihre Bedeutung für die vergleichende Märchenforschung	114
<i>Bán Aladár</i> : Hurt Jakob: Setukeste laulud	116
<i>H. A.</i> : Brepohl F. W.: Die Zigeuner im byzantinischen Reich	119
<i>Dr. Osztern Salamon Pál</i> : Orientalisches Archiv für Völkerkunde, Kunst- und Kulturgeschichte des Orients	121
<i>Hellebrant Arpád</i> : Néprajzi könyvészet 1909-ről	123
Kisebb közlemények.	
<i>Berze Nagy János</i> : A zászlós kopja emléke Hevesben	124
—én: Kemény Zsigmond az ó-székely balladákról	125
<i>Zilahy József</i> : Tápió	126
Sajtóhiba	126
Néprajzi hírek.	
Alapítvány társaságunk részére	126
A hazai néprajzi gyűjtemények gyarapodása	127
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1911 jan. 25-i üléséről	127
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1911 febr. 22-i üléséről	128

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
 (Városliget, Iparcsarnok)
további intézkedésig a nagyközönség számára

 z á r v a.

**Kutatóknak a gyűjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznapon-
 kint 9—1 óráig.**

EMLÉKEZÉS KRIZA JÁNOSRA.

— Felolvastatt a Kisfaludy-Társaság f. é. márcziusi ülésén. —

Kriza János, az 1875-ben elhunyt erdélyi unitárius püspök, nevét az ó-székely balladák felfedezésével és összegyűjtésével írta be a magyar irodalom történetébe.

Midőn székely népköltési gyűjteményének első fele a „Vadrózsák“ I. kötete gyanánt 1863-ban megjelent, az akadémiai tagsággal már 1841-ben megtisztelt szűkszavú népies költőt és műfordítót a Kisfaludy-Társaság is sietett megválasztani. Születésének mostani százéves fordulóját pedig ugyane társaság azzal kívánta maradandó formában megünnepelni, hogy a „Vadrózsák“ említett örökbecsű kötetét a gyűjtő arcképével, önéletrajzával, Gyulai Pálhoz írott leveleivel kibővítve és kritikai jegyzetekkel is ellátva másodsor kiadta a Magyar Népköltési Gyűjtemény XI. és XII. kötete gyanánt. Tehát abban az irodalmi vállalatban, melyet Kriza leghathatósabb buzdítója és lelkes erdélyi munkatársa, Gyulai Pál keltett új életre, és a melyben Kriza halála után a „Vadrózsák“ tervezett II. kötetének értékes anyaga is megjelent.

Bármily megnyugtató is az, hogy Kriza szétszórt gyűjtései így elvégre egy fedél alá kerültek, az emlékezet fátklyáinak világánál mégis csak észre kell vennünk azt, hogy a székely gyűjtő eredetileg szűkebb hazáját, Erdélyt kívánta szolgálni. Midőn a M. Tud. Akadémia a magyar népköltési gyűjtések ügyeit elintézés végett a Kisfaludy-Társasághoz irányította és ez a munkálatokat 1843-ban meg is kezdte, Krizának már gyűjteménye volt. Sőt 1842-ben, a magyarországi mozgalmak előtt, már ki is bocsátott egy aláírási ívet a „Vadrózsák“ című gyűjteményre. A remélt felkarolás elmarad ugyan, de a nyilvánosságra juttatott hazafias törekvésnek az a hatása mégis megvolt, hogy az erdélyi gyűjtők a Kisfaludy-Társaságnak 1846—48-ban megjelent „Népdalok és mondák“ című népköltési gyűjteményét sem támogatták.

Később Gyulai unszolására Kriza az 1853. évi Szépirodalmi Lapokban és Új Magyar Múzeumban közölt gyűjteményéből néhány mutatványt. De a tervezett kötet évek mulva sem jelent meg. Ezért Kriza gyűjtői türelmetlenkedni kezdettek s közülök Nagy Lajos az 1858-ki Kolozsvári Közlönyben kiadta a „Barcsai“ című ó-székely balladát, melyet Erdélyi János a Szépirodalmi Közlöny hasábjain külön cikkben méltatott. Erre aztán Gyulai is kibontakozott a hivatalos elfoglaltsággal túlhalmozott s egyébként is kissé nehézkes Kriza köréből. Az Erdélyi Muzeumegylet 1860. évi febr. havi tudományos ülésén „Adalék népköltészetünkhöz“ czímen nagyhatású magyarázatok kíséretében nyilvánosságra hozta saját gyűjtéseit. Ez a Buda-

pesti Szemle 1860. évi első kötetében s utóbb az Erdélyi Múzeum Évkönyvében is megjelent dolgozat indította aztán Krizát arra, hogy a gyűjtemény megjelenésére nyíló újabb alkalmat már két kézzel megragadja. Gyulai határozatos sürgetésére elfogadta gr. Mikó Imrének azt a szintén Gyulaitól származó nemes ajánlatát, hogy a gróf nemcsak saját gyűjtéseivel járul hozzá a tervezett kötet sikeréhez, hanem anyagilag is hajlandó biztosítani megjelenését.

Ám a várva-várt népköltési gyűjtemény ügye még nem volt túl minden veszedelmen. Gyulait a Kisfaludy-Társaság 1860-ban tagjává választotta, s mivel Erdélyi Jánost a sárospataki ref. főiskola tartotta lekötve, itt hathatósan felkarolták Gyulainak azt az indítványát, hogy az Erdélyi-féle népköltési gyűjteményt újabb gyűjtések alapján újabb folyamattal kellene kiegészíteni. Ez és Gyulainak a tervezett új folyam szerkesztőjévé történt megválasztása 1861-ben történt, a mikor Kriza Jánost viszont az unitárius egyház választotta meg püspökévé. Ilyen körülmények közt a „Vadrózsák“ kiadási munkálatainak megkezdését annak kell tulajdonítani, hogy ekkor Gyulai Pál még Kolozsvárt, Kriza közelében tanárkodott. „Barátságos zaklatásaival“ — a hogy magát Kriza kifejezi — hozzájárult a rendezetlen anyag megszerkesztéséhez s az első ívek nyomdai ügyeinek intézéséhez is. Mikor aztán Gyulai 1862 derekán végleg Pestre költözött, Kriza a félbeli munka folytatásául kinyomott ivateket a mostani második kiadás függelékében közölt érdekes levelekkel küldte átnézés végett barátja után.

Gyulai a tettek embere volt s a fővárosban csakhamar módját ejtette annak, hogy a magára hagyott Krizát a szűkebb haza határain kívül is hathatósan felkarolja. Arra támaszkodva, hogy a készülő gyűjteményből Arany János pompás székely mondásokat és népdalokat mutatott be a Szépirodalmi Figyelő májusi és júliusi számaiban, megérkezése után az egyik júliusi számban már megkezdte „Két ó-székely ballada“ című cikksorozatának közlését. A *Bátori Boldizsár és Julia szép leány* című két népköltési termék kommentárja hatalmas szavú beharangozás volt a készülőfélben lévő székely gyűjtemény megjelenéséhez. Ott, a hol Lévay József a skót balladákat és vándor énekmondókat, Hunfalvy Pál a finn népköltészetet, Széll Farkas a szerb guzlások epikáját ismertette s Fábian István a finn Kalevalából a Kullervo-episodot egész terjedelmében le is fordította! És a kik a magyar népléleknek valami hasonló értékű megnyilatkozásán álmodoztak, most áhitattal hallották, hogy Kriza a székely földön csakugyan ráakadt a régi epikai dalok ama forrására, a melyből nem a magyar puszták és kunyhók lírai vagy mesei tárgyú történetei, hanem a régi várurak és lovagok komor emlékei kerülnek elő. Fogyatékos rimelésű, vagy éppen rimtelen szövegüket nem versszakok, hanem rövid dalsorok, ütemek tagolják. A mi dallamosság a bennük áradó gondolat-rithmusban van, az talán nem is zenei resonantia már, hanem a felajzott lelkek hangos szívverésének és gondolat-rajzásának valami titkos velejárója. Gyulai éles szeme észreveszi, hogy némelyik csak töredék, melyről aztán nekünk kell kitalálni, hogy a magyar népepika korábbi gazdag tenyészetéről tesznek tanúbizony-

ságot. De az ekként megritkult értékes régiségekből harmincz ódon ballada szerinte fölér a magyar műköltés összes e nemű termelésével. Igen, Arany János folyóiratában olvasták ezt, — Arany János két rendkívülinek mondható ballada-éve után!

Az így felcsigázott várakozás daczára a „Vadrózsák“ félig már elkészült kötete csak a következő év elején jelenhetett meg.¹ A legjobb magyar balladáknak jelzett *Kádár Kata* és *Budai Ilona* teljes mértékben igazolták Gyulait. A *Megölő Istefán*, a *Möndölécskék* és a többi népmese sem czáfolt rá arra a másik merésznek tetsző állításra, hogy Gyulai magyar népmesét úgy elbeszélve, mint a hogy itt van egy pár, még nem olvasott és nem is hallott soha. Pedig e téren a megelőző években irodalmunknak nagyon gazdag aratása volt. Erdélyi külön kiadványa (1855) után Gaal György három kötet meséje következett (1857—59), közvetlenül előtte (1861—62) pedig Merényi és Arany László kitünően elbeszélte meséi jelentek meg. Végül igazolva volt, hogy Kriza kötete csakugyan felölelte a népköltés több olyan ágát is, a melyre az Erdélyi-féle gyűjtemény még nem fordított figyelmet. Közölt táncszókat, találós meséket, szólásmódokat, közmondásokat és népies neveket. Sőt mivel mindent tájszólás szerint jegyzett le, közölt egy tartalmas tájszótárt és egy tudományos tájékoztatást a székely nyelv különböző árnyalatairól.

A gyűjtemény esztétikai értékéről és irodalomtörténeti jelentőségéről Gyulai után bajos lett volna valami újat mondani. Annál nagyobb volt Kriza öröme, hogy mások nyomban felismerték azt a benne rejlő másik értéket, a mire ő a gyűjtés és kiadás terhes munkálatai folyamán olyan nagy súlyt fektetett. És ez a gyűjtemény nyelvi tartalma volt; az a hamisítatlan székely nyelv, melynek tájszerűségét Gyulai egy szépirodalmi czélokot szolgáló népköltési gyűjteményben nem találta helyén valónak. De Kriza anyyira székely volt, hogy a székely nép sajátos nyelvét sehogy sem tudta elválasztani sajátos költészetétől. A népköltés élő adalékait élő nyelvemlékeknek tekintette és ilyeneknek is kívánta megrögzíteni. Gyűjtőit rákényszerítette a fonetikus lejegyzésre s ha ez nehezen ment, csak egy hang miatt is hosszú levelezést kezdett. Mikor aztán a lejegyzés elvégre sikerült, a kolozsvári nyomdával új betűket metszetett és az új betűk pontos alkalmazásával még a szedőket is alaposan meggyötörte.

A nagy rátermettséggel végzett nyelvészeti megfigyelések eredményeit legelőször Arany János tüntette ki azzal, hogy Kriza gyűjteményéből lapjában legelőször is székely szólásmódokat közölt mutatvány gyanánt. Midőn a gyűjtemény megjelent, a M. Tud. Akadémia nyomban Krizának ítélte oda az 1863. évi Sámuel-díjat. E díjat egyébként Arany János titkári jelentése szerint „az 1863-ban nyomtatva megjelent értekezések közül *Kriza János* I. tagnak a „Vadrózsák“ I. kötetéhez csatolt „Néhány szó a Székely

¹ Itt kell megemlítenünk, hogy Kriza a kötet élén főúri pártfogója iránt ezzel az ajánlással róttá le háláját: „*Hígvégi Gróf Mikó Imre* erdélyi nyugalmazott kincstárnagy, cs. k. belső titkos tanácsos úr ő nagyméltóságának, minden szép, igaz és jó hazafias szellemű pártolójának, a nagy székely embernek, mély tisztelettel ajánlva.“

Nyelvjárásokról“ című dolgozata nyerte el, mint a mely ama nyelvjárásokat igénytelen modorban bár, de alaposan és világosan tünteti elő, s ezáltal a székely szólás ismeretét nem kis mértékben előbbre viszi“. ¹ Az Akadémia következő 1864. évi május 24-ki ülésén Fogarasi János, a nagy szótár szerkesztője „Kriza János székely népköltési gyűjteménye nyelvészeti tekintetben“ czímen ismertette a *Vadrózsák* gazdag anyagát s ennek nyomán Csengery Antal is írt róla egy terjedelmes tárczát a Pesti Napló május 28-ki számába.

Ez a tudományos siker Krizát arra buzdította, hogy gyűjtőivel lehetőleg gyorsan kiegészíttesse a *Vadrózsák* II. kötetének anyagát. Gyulai előzetes jelentése szerint e kötetben Kriza eredetileg csupa népmesét óhajtott kiadni. De e tervétől épp Gyulai előzetes jelentése térítette el. Örökké fülébe csengett az a szédületes állítás, hogy harmincz ó-székely ballada fölér a mi összes e nemű műirodalmi termelésünkkel. Még az első kötet meg sem jelent, Gyulai „Részvét Könyve“ Arany János „Koszorú“-ja és a „Fővárosi Lapok“ már megkezdik az újabban felfedezett balladák közlését.

De a míg a szerény erdélyi unitárius püspök pap-társait, barátjait csaknem az imádság hangján buzdítja az avatag régiségek rejtekeinek felkutatására, a „Fővárosi Lapok“ hasábjain megjelenik egy kiméletlen ünneprontó és nyíltan megvádolja Krizát és gyűjtőit azzal, hogy felséges székely balladáik oláh eredeti után készült hamisítványok. Egyben meg is jelölte, hogy a *Kömives Kelemennének* az Alexandri Vazul gyűjteményében található *Argesi zárda* vagy *Manole mester* a *Molnár Annának* pedig a Marie-nescu A. M. magyarországi gyűjteményében is meglévő *Toma* című oláh népballada volt a forrása. E meggyanusításból valóságos irodalmi háború, vagy a hogy Arany János megjegyezte, „Vadrózsa-per“ keletkezett. A vitában a fővádlotton kívül többen résztvettek. ² Noha a két oláh elbeszélő költemény már magyarul is megjelent, a perben végérvényesen döntenet csak abban az irányban lehetett, hogy ha kölcsönzés forog is fenn, akkor az csakis népi eredetű lehet. Ma, midőn több gyűjteménnyel és az összehasonlító folklornak is messzebb elnyúló eredményeivel rendelkezünk, a *Kömi-*

¹ A M. Tud. Akadémia Évkönyvei, X. köt. V. rész, 58. l.

² A vádló Grozescu Julián volt, a ki a „Fővárosi Lapok“ 1863. évi 114. számában közli a „Toma“ fordítását s „Fölvilágosításul“ *Egy pár székely „vadrózsá“-ról* czímen megírta terjedelmes vádiratát. Bizonyára G. J. valamely honfitársa volt az a névtelen levélíró is, a ki Gyulait már 1860-ban gyanakodva figyelmeztette a Molnár Anna oláh változatára. Erre közölte Gyulai utóbb megjelent felolvasása végén a *Jegyzet az „Adalék népköltészetünkhöz“* című értekezéshez fűzött bő felvilágosítását. Az újabb támadásra a „Pesti Napló“ 118. számában Arany László, a „Fővárosi Lapok“ 119. számában Tihany, a köv. 124. számban pedig maga Kriza válaszolt *A két „vadrózsáról“ egy pár szó* czímen. Grozescu *Válasz a székely „vad rózsák“ védelmezőinek megtámadásaira* czímen a 131. számban már szelidebb formában ujitotta meg alaptalan állításait. Ugyane számban közölte Kriza *Homlódi Zsuzsánna* című pompás ó-székely balladáját, mely — a szerkesztő megjegyzése szerint — Grozescu azon állítása ellen, hogy a székely népköltés balladákban szegény, igen jó alkalmi czáfolat volt. A „Pesti Napló“ és a „Koszorú“ névtelen támadásaival is bővült pert végül behatóan tárgyalta Alexics György *Vadrózsa-per* című cikke az „Ethnographia“ 1897. évi VIII. kötetében.

ves *Kelemennére* vonatkozólag elég pontosan megállapíthatjuk, hogy tárgya, a melyet nemcsak az oláhok, hanem a horvátok, szerbek, bulgárok, görögök és albánok is általánosan ismernek, tényleg balkáni eredetű.

Kriza és gyűjtőtársai csakhamar tisztába jöttek azzal, hogy a gyanúval szemben legtöbb ereje annak van, ha a székely balladatárgyak számos népi változatait összegyűjtik. Az így fokozott munkakedvnek aztán az a fölöttébb örvendetes eredménye lett, hogy a *Vadrózsák* mesegyűjteménynek tervezett II. kötete számára három annyi eredeti ó-székely ballada gyűlt össze, mint a mennyi a híressé vált I. kötetben megjelent.

És ez a II. kötet, melynek annyi remek balladája jelent már meg mutatványul, elvégre is rendezetlen állapotban került elő a tíz év múlva elhunyt Kriza kézírata hagyatékából. Ezt pedig annak kell tulajdonítani, hogy az I. kötet nyomdai előállítására csaknem kétannyiba került, mint a mennyivel (számszerint 500 frttal) gróf Mikó Imre támogatta. A nyomdai számla kiegyenlített részét az elkelt példányok jövedelméből kellett volna fedezni. De ez a Gyulaihoz írott levelekben jelzett anyagi zavarok miatt annyira nem sikerült, hogy Kriza halálakor a bizományosnak még mindig 198 frt követelése volt.¹

Nem volnánk igazságosak, ha elhallgatnánk azt, hogy Kriza köreit utóbb már a Kisfaludy-Társaság Népköltési Gyűjteménye érdekében munkálkodó Gyulai is megzavarta. Az erdélyi gyűjtők tömegesen hozzácsatlakoztak s midőn Gyulai és Arany László két kötete 1872-ben megjelent, a páratlanul gazdag „magyarországi és erdélyi” anyagot nyújtó I. kötetben volt annyi remek ó-székely ballada is, a mennyinél többet Kriza tervezett II. kötete sem nyújthatott.

Hihetőleg ez a körülmény indította Krizát arra, hogy a M. Tud. Akadémiához fordult a kiadás foganatosítása végett. Itt a nyelvtudományi bizottság rögtön a kiadás mellett foglal állást, de a kötet kéziratát nem tudta megkapni. Ezért az I. osztály 1875. évi január 18-ki ülésén, melyen a titkár a Nyelvelméltár első három kötetét, tehát a Kriza-codexet tartalmazó II. kötetet is bemutatta, „indítványoztatott, hogy Kriza Jánosnak *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteménye vétessék fel az akadémiai kiadványok közzé s költsége pótlólag iktattassék be az osztály költségvetésébe.”² Hogy a szükséges költségvetés elkészíthető legyen, Krizát felszólítják gyűjteménye benyújtására. Kriza nyomban hozzáfogott a rendezéshez; de még a kezdet nehézségein sem volt túl, midőn márczius 26-án hirtelen elhalálozott.

A rendezetlenül maradt anyag utóbb a Kisfaludy-Társaság birtokába került s Gyulai gondozásával megjelent a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának 1882-ben kiadott III. kötetében.

Mivel e székelyföldi gyűjteményben csak 29 ballada, 32 dal, 4 mese és 2 helyi monda származik a Kriza-hagyatékából, a kétkedő lelkekből már

¹ Nagy Péter erdélyi ref. püspök 1876 nov. 29-én kelt levelében írta meg Gyulai Pálnak. (A m. nemz. múzeumi orsz. Széchenyi-könyvtár irod. levelestárában.)

² A M. Tud. Akad. Értesítője, 1875. IX. 9.

több ízben előtört az a kérdés, hogy hová lett a *Vadrózsák* II. kötetének anyaga? Sajnos, e kérdésben benne foglaltatik az a gyanú is, hogy nem került-e esetleg valami belőle Gyulai gyűjteményének I. kötetébe, a melyben van ó-székely ballada Kriza és környezete gyűjteményéből és van egy pompás székelységgel elmondott Kriza-mese is. A fentiek után elég Gyulai bevezető soraira utalnom. Az I. kötet előszavában világosan megmondja, hogy a gyűjtők Kriza szétszórva megjelent balladáihoz nem nyultak „tudván, hogy azok a *Vadrózsák* II-ik kötetének részei s csak egy pár oly darabot vettünk fel, melyet ő maga küldött be gyűjteményünkre“. A III. kötet előszavában viszont ez olvasható: „Kriza hagyatékát nemeslelkű özvegye bocsátotta rendelkezésünkre. Azonban az rendezetlen volt s magában foglalta a *Vadrózsák* anyagát is, kiválasztottunk belőle minden kiválaszthatót, de a nagybecsű balladákon kívül, melyek egy részét Kriza még életében a lapokban közzétette, nem sok értékest találtunk“.

Arról tehát, hogy a szerkesztők kezén valami elkallódott volna, nem lehet szó. Hanem igenis megállapítható az, hogy Kriza a II. kötet anyagát is éppen úgy a rendezés és kiadás folyamán kívánta kiegészíteni, mint a hogy ezt az I. kötet megjelenése alkalmával is cselekedte. Ez eredményezte aztán azt, hogy az első kötet csaknem egy évig készült s a szerkesztés körül mégis mulasztások történtek. Ugyancsak a kiadás előtt dolgozta át ügyes kézzel és tökéletes székelységgel a népmeséket. Ezt nevezte leveleiben vastag lére-eresztésnek, vagy önnön magánvaló áteresztésnek. Ilyesmire természetesen Gyulai és Arany László már nem vállalkozhatott, sőt a mai tisztultabb felfogás szerint még Krizának sem lett volna szabad.

Most, midőn a Kisfaludy-Társaság kiadásában a *Vadrózsák* kötete felügyeletemmel újra megjelenik, hangsúlyoznom kell, hogy a sok tekintetben hibás, de nagy és értékes irodalmi mulattal bíró első kiadás teljes egészét érinthetetlen kánonszövegnek tekintettük. Kegyeletes gondnal megőriztük a székely nyelv hangtani lejegyzését. Tudtuk, hogy az ilyen mértékű tájnyelviség már nagyon megnehezíti a népköltés egyszerű bájának érvényesülését. Ámde tisztában voltunk azzal is, hogy a székelység e tökéletes nyelvemlékeit ma már nemcsak a magyar nyelvtörténet, hanem a magyar nemzet kialakulásának és elhelyezkedésének legrégebb történelme is nélkülözhetlen kútfejének tekinti. A székelyek eredetének kérdésében ugyanis éppen azoknak a finom tájnyelvi árnyalatoknak van döntő szerepük, a melyeket Kriza még a keveredési folyamat kezdődése előtt kitünően megfigyelt.

A jelzett irodalomtörténeti hűség kedvéért hagyunk benne minden műirodalmi terméket, a mivel Kriza azt akarta bizonyítani, hogy az ő és a vele egyivású erdélyi fiatal költők műveiben már a nép lelke szólal meg. Ez annak idején is tévedés volt; ugyanaz a tévedés, a melyből folyólag Kriza a székely népdalok közé annyi fel nem ismert, vagy félreismert félnépi terméket kevert.

Ámde ehhez nyomban hozzá kell tennünk, hogy Kriza a rendszeres gyűjtés terén úttörő volt. Vállalkozása a kezdetleges váci és sárospataki névtelen gyűjtemények után következett. Ezekben pedig csak úgy össze van

keverve a népi és a népieskedő, vagy csak egyszerűen éneklésre szánt műirodalmi termelés, mint a hogyan összekeverték Pálóczi Horváth Ádám és Jankovich Miklós kézirati gyűjteményei, vagy a még régebbre visszanyúló Szencsey- és Mátray-féle kuruczkori kötetek.

A „világi énekek“ deákos műveltségű gyűjtői után nálunk Kriza működésében jelentkezik először néprajzi eligazodás. Ezt pedig a berlini egyetemen sajátította el. Itt ugyanis a francia, angol és német nyelvismerettel fölfegyverkezett fiatal székely éppen akkor kopogtatott be, midőn Grimm Jakab német mythológiája 1835-ben megjelent. Figyelme a néphagyományok kimeríthetlen mélységeire térül. Megismeri a nagy nyugati nemzetek irodalmait, a melyekben a népköltészetből kibontakozó legrégebb és legújabb jelenségek foglalkoztatják. Több idegen költőből fordít, de lelkét leginkább Burns-ével érzi rokonnak. Ezért kezdi hazatérte után a népies lírát művelni, s talán gyors elhallgatása is szorosán összefügg azzal, hogy e téren a hirtelen feltűnt lírai magyar lángelme még az angol gunyhók híres fiát is messze túlszárnyalta.

Alig tévedek, ha azt állítom, hogy a nagy angol népköltővel egyidejűleg Kriza megismerte az angol balladák híres gyűjtőjét, Percy püspököt is. Egyik levelében vele mentegetőzik azok ellen, a kik püspöki méltóságát nem tartják a népköltési termékek gyűjtésével összeegyeztethetőnek. Ezért hiszem, hogy ez a buzdító példa már akkor is előtte lebegett, midőn túlszárnyalt népies lírájától elpártolt s a székely népköltés vadrózsáit kezdte gyűjteni.

E téren bámulatos rátermettsége megmentette attól, hogy túlszárnyalják. A vele egy téren működő Erdélyi és Gyulai a Kisfaludy-Társaság képviselőiben elibe kerültek ugyan, de a rohamosan emelkedő pályán a szerény atyamestert mindig maguk fölé emelték. Erdélyi teljes tudásával méltatja a Kriza gyűjteményéből először nyilvánosságra hozott balladát. Gyulai pedig a róla tartott szép emlékbeszédben a székely balladák Percyjének nevezte el.

Nekünk, az ünneplő hálás utódoknak, Kriza János irodalomtörténeti jelentőségének megállapításával már a tapasztalatokból merített csalhatatlan ellenpróba is rendelkezésünkre áll. Bebizonyult, hogy ha Kriza és gyűjtőtársai 40—50 ó-székely balladával meg nem ajándékozzák irodalmunkat, a megmérhetlen értékű kincsek egy része örökre elveszett volna. Hiszen a mai gyűjtő a jól megjelölt nyomon még a leggondosabb utánjárással is csak néhány romlott változatot, vagy törmeléket bir felfedezni. Ma már a székely végeken sem él több ballada, mint a dunántúli és felső-magyarországi végeken. És ebből nemcsak az következik, hogy a székelylyel azonosnak bizonyult ősrégi magyar epikáinknak is hatalmas tenyészete volt, — hanem következik az is, hogy a magyar ballada-termő területeknek a mentés utolsó pillanatában nem volt Kriza Jánosa.

Dr. Sebestyén Gyula.

BOLOND ISTÓK.

(Első közlemény.)

Ki volt Bolond Istók? Egyelőre csak azt tudjuk róla, hogy a közmondásban él. Tudjuk továbbá, hogy Petőfi és Arany Byron-féle „Ich-Roman“-jaikat, vagyis életrajznak szánt költeményeiket e Bolond Istók nevével és álarczával látták el.

Bolond Istókot Petőfi „A csavargó“ című költeményével 1844-ben ekként vezette be irodalmunkba:

„Betérek Debreczenbe
Bolond Istók gyanánt,
S tovább megyek, ha ittam
Bort és öleltem lyányt“.

A közszájon forgó alakot röviden érinti s tovább megy, — akár csak az igazi, ki beérte a bekukkanással.

A *Bolond Istók* című nagyobb költeményében már egy gondtalan, tréfás, deákos humorú bolondot fest, kinek neve alá rejtőzve gondol vissza vándoréveire. E művében szembeállítja a maga örök ifjúságát egy „hófejér“ hajú aggasztán búskomorságával. A világtól elzárt, életunt öreg tanyája mellett zivatar vonul el s bőrig áztat egy arra haladó szegény vándorlegényt, Bolond Istókot; és ez, hogy védekezzék:

„... köpenyét, mint Caesar,
Rá voná a képire...
Azaz, hogy rá vonta volna,
Ha lett volna köpenye“.

E helyett bunda nélkül is vidáman így filozofált:

„Istenemre, én vagyok tán
A világon a legjobb keresztyén,
Mert biz annyiszor még senki sem
Keresztelkedett meg, mint én“.

„... Leáztathat rólam
Az eső minden ruhát,
De nem áztathat le egyet, a
Filozófiát.

Az már aztán a szabó,
A ki ezt a ruhát varrja;
S milyen olesó! ingyen kapni,
S mégis milyen kevés hordja!“

Ő hordta és győzte a záport türelemmel, sőt elmélkedése közben

„... oly jóízűt kaczagott,
Hogy a zápor megbosszankodott rá,
S még kegyetlenebbül szakadott“.

De végre is az ifjú kedvétől szivárványos lett az égbolt, mint a hogy derültté, életteljessé varázsolta bolondos ötleteivel, tiszta szíve hitével, tréfás színezetű, optimisztikus életbölcseletével a komor tanya szomorú gazdáját. Vele együtt természetesen az olvasót is, mert az események a költemény folyamán mindenben igazolják a bolond filozófiáját.

E költeményt Petőfi az optimisztikus életbölcseiség dithyrambusának szánta; és Petőfi humora éppen abban nyilatkozik meg, hogy ezt az élettapasztalatokon

leszfűrt mély tudományt rongy mezbe, bolondos mezbe burkolva, Istókkal hirdetteti.

Arany János felfogása Bolond Istókról azonos Petőfiével. Arany egy vigszomorkásnak tervezett humoros költemény írásába fog. A humor háttere mindig komoly, s valóban mint mezőn a napfény kergeti az árnyat, úgy kísérik egymást Arany stanzáiban is a tréfa és ború. És a hol benne vidám és gondtalan Arany, ott igazi Bolond Istók. Mikor Arany hőst keres a fenti hangulathoz, az eredményt így jelenti be:

„ . . . talán még hősem is kerül:
 Ahá! Bolond Istók: ez jó nekem!
 Bár hősi tette most nem jut eszembe
 S a monda sem fog rá semmit, egyen
 Kívül: mikor bekukkant Debreczenbe“.

Az eposzi hitel iránti erős érzéke tehát itt is kifejezésre jut, midőn rámutat a mondásra, melynek azonban eredetét nem tudja adni. De azért nem teszi le lantját, nagy büszkén „megcsinálja“ ő a történetet, s megírja Bolond Istók születése, bekukkanása s első szerelmi csalódása történetét. Önletrajzát Istók álarcza alatt. Ez álarczal aztán fesztelenül festi Arany, mint rügyezik benne a költői lélek, mely előbb czélt tévesztve, a színészi pályára vonta őt. Leírja, hogy addig mesterkedett, furfangoskodott Bolond Istók, az idealista diák, míg elvégre megszökött a kollégiumból s a morzsa színésztársasággal vándorútra indult az „arany fővényel ékes Nyír“ felé:

„Istók az utat élvezé örömmel,
 Mint a kalitból menekült madár.
 A bámulást nem győzte volna szemmel,
 Midőn kitágult a sík láthatár.
 Könnyű podgyással utazik, de keb'e
 Úgy érzi könnyebb mint málhája is
 Aggódni a jövődön semmi kedve.
 Búsuljon a ló“.

Éz a hős már egészen Arany, kit fiatalkori vándorló kedve, gondtalansága s bárgyúságig türelmes volta avat most Bolond Istókká. Túrte, hogy annakidején az egész színésztársaság Bolond Istókja legyen. Mindent ő végzett s jutalma gúny lett. Túrt és boldog volt, mert humorosan fogott fel mindent.

Boldog volt, míg tartott az ígézet. De midőn bántani kezdte az, hogy a látott művészet nem „isteni“, midőn restelte is már, a mit ott mivel (egy-hangú szerepeit, a kortina-festést, színlap-írást és kihordást), midőn Klárcsi, a tündérkép, kihez hajlott az első szerelem zománczos, tiszta érzelmeivel, meghívja magához éjjel: „Kísérjen haza Bolond úr!“, akkor:

„Megérlelé kiábrándult szerelme,
 Mit eltökélni nem birt hamarabb“

s búcsút mondva a színészetnek, hazafelé, utolsó vándorútjára tért.

Az ifjúság ez első tiz-tizenhat évével, ez elveszett földi paradicsommal, eltűnt Istók, s a mult, mint koporsó, bezárult mögötte. Álmodott Bolond Istókként s felébredt Arany János gyanánt. De míg álmodott, ugyanaz a népi Istók volt, a ki volt Petőfi is.

A két költemény hangulata merőben ellentétes. E hangulatbeli különbséget részben a változott politikai viszonyok, (Petőfi 1847-ben, Arany 1850-ben írt) részben a két költő kedélyalkatának és életkörülményeinek határozott ellentétéből vezethetjük le. De mégis találunk e két mű közt érintkező pontokat is, ott, hol belőlük a *hagyomány szálai* csillannak felénk.

Erre vonatkozólag Arany csak annyit sejtetett, hogy az ő lelkében pusztán a Debreczenhez kötött Bolond Istók tartalmatlan alakjának képzete él. Holott kétségtelen, hogy neki Petőfivel együtt még más forrása is volt. Alább kiderül, hogy a furfangos, bolondos legény típusa valóban megvan abban a népi forrásban, a melyből a közmondás tartalmatlan bolondjának neve csak előtérbe került.

Így *Dugonicsnál* (Magyar példabeszédek és jeles mondások I. 1820. 114. l.) csak ez olvasható: „Lévai szüleményektől hallottam, hogy ez a Bolond Istók Léván született volna, egész életében nem is lett volna más ingerje, hanem hogy minden esztendőben meglássa egyszer Debreczen városát. Nem is ment tovább az első háznál benne, ismét hazatért és kóborlásával megelégedett“.

Erdélyi (Magyar közmondások könyve, 1851. 206. l.) e magyarázathoz hozzászéli, hogy az ország némely vidékén Bolond Mihókot mondanak Istók helyett. De kifejezi azt is, hogy Istókot oly tipikus névnek veszik a magyar nemzetre nézve, minő a németnek „Michl“.

Ballagi Mór (Magyar Pédabeszédek Gyűjteménye I. köt. 1850. 41. l.) és *Margalits Ede* (Magyar Közmondások, Budapest, 1896.) a fent említettekkel megegyeznek, sőt utóbbi hozzászéli, hogy régibb eredete ki nem mutatható. Dugonics forrása *Szirnyay* volt, ki „Hungaria in parabolis“ cz. 1804-ben kiadott munkájában a 88. lapon ezt írja: „Morionum de genere memorabiles sunt apud Hungaros: Oktondy, Bonfordy, Bolond Istók Debreczenbe . . .“ Ez a legrégebbi adat, melyben Bolond Istók neve előfordul. (E forrásra utal *Tóth Béla* is: Magyar Anekdota-kincs II. k. 143, 144. l.)

Magam is utána jártam Léván és Debreczenben, de ott sem a civisek, sem a tanult úri osztály nem tudnak semmi bővebbet róla. Ezért kétlem is, hogy a lévaiaknak valaha lett volna Bolond Istókjuk. Analog eset lesz ez az állítólag Mosony vármegyében Óváron született Markalféval. Markalf ugyanis abból a több évszázados népkönyvből tévedt ide, a melyben Bölcs Salamon király rút külsejű, de furfangos elméjű parasztja gyanánt szerepel.

Azt hiszem, hogy Bolond Istók esetében sem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy tulajdonképen nem is Léváról, hanem a *népmeséből* tévedt Debreczenbe. Hiszen a magyar nép két nagy fia szintén a helyi vonatkozással bíró közmondás nyomán hatolt be a mesék világába, hogy a népnek azt az okos bolondját is megismerhessék, a kit aztán humoros kedvükben a saját életük regényének hőse gyanánt maguk helyett szerepeltettek.

A nép okos bolondjának ekként irodalomtörténetivé lett típusa a legelterjedtebb mesetípusok egyike hazánkban. E típus meséinek ősibb jellegű változataiban még a valóságos bolond szerepel; de a magyar nép ajkán ma már egy változat sincs, mely a furfang, elmeél csiráját magában ne rejtené. Legtöbbje azonban az okos bolondnak fejlettebb mesetípusát szerepelteti.

A Bolond Istók-mesék között első helyen áll a hasonló nevű „*Csacsi Csicsa*“.

Dunántúl, Köveskállán, Zala vármegyében jegyezte le dr. *Sebestyén* Gyula (Magyar Népköltési Gyűjt. VIII. k. 444—461.) A hozzáírt jegyzetben ezt olvasom: „Csicsa neve a duntúli nyelvben tréfás változata az Istóknak“. Istók, Pista, Csicsa. Csicsa legtöbbször bárgyúságból, de itt-ott már szándékosan csapja be a falubelieket. Egyetlen borjútát agyonüti s midőn a bőrrel bújdosik, egy kutyát a magára öltött bőrrel úgy megijeszt, hogy az kaparni kezd. A kapart lyukból kincs kerül elő. A falu gyerekei kérdik: „Na, Csacsi Csicsa bácsi, hogy kel a borjúbőr?“ Mire így felel: — Egy tere aranyon. Erre mind agyonütötte szarvasmarháját, a kinek csak volt s a bőrt vitte eladni. Kalandjainak se szeri, se száma. A koreszmárosékat egymásra uszítja s midőn hallja, hogy azok hogyan hegedülik egymást: — „No jó, gondolja Csicsa, ha ti ennyire vagytok, akkor én nyugodtan alhatom“. Mert Csicsa nem volt az az ember, aki fut, ha nem is kergetik. Midőn a tolvajok lopni kényszerítik, a felesége ökreit lopja el: — Ha rajt érnek, ki kutyának mi gondolja rá! A magamét lopom.

Miután agyonütik, halála után is folytatja kalandjait. Mert holttestének ideoda csempészése annyi zürzavart idéz elő, a mennyit Csicsa élve sem okozott.

Más mesékben, hol a halottcsempészés motivuma megvan, nem őt magát, hanem áldozatát csempézik.

E szép mese a bolondot gyakran a fejlődés legprimitivebb fokán tünteti fel, hol inkább passzív alak, mint e közmondásokban is: *Mindenütt Istók* (ki mindenben bűnbak, kit bolondnak tekintenek); *Rajkó vét, Istókot verik* (használgák oly értelemben, hogy a bűnös helyett Istók szenved); *Istók munkája* (bolond munka). Ezekben Istók a bárgyún türelmes, igazát érvényesíteni nem tudó, de nem is akaró, bohó legény, ki egy darabig szó nélkül mindent eltűr, nem üt vissza, nem kiáltoz, derült humorral viseli sorsát.

Mivel Csicsa, vagyis Istók nem szerepel a népmesékben mindig e néven, kénytelen voltam a névtől függetlenül folytatni vizsgálódásaimat. Így leltem aztán hasonló karakterű bolondot az *Arany—Gyulai* „Magyar Népköltési Gyűjteménye“ III. kötetének 8. számú székely meséjében, *A bolondos legényben*. E mese motívumai: eladás és kincslelés. (Az eladás tárgya: egy bika; a vevő: egy nyikorgó fűzfa, melyet a névtelen bolond, mivel fizetni nem akar, kidönt és helyén kincset talál.)

Merényi „Eredeti népmeséinek“ II. kötetében a *Bolond Jankó* mesemotívumai ezek: Eladás és kincslelés. Itt a hős azért adja el tehenét egy fiatal sudar fának, mert az elkezdett előtte hajlongani, csikorogni. Másnap, hogy nem akar fizetni, belevágja fejszéjét, mire a fa oldalából óriás mennyiségű pénz dől ki. A pénz méréséhez vékát kér kölcsön a paptól. Agyonüti a leskelődő papot s a bolond a halottcsempészésben (mint a mese elején az ördög-lefőzésben) nagy furfangot árul el.

Ugyane furfang lep meg *Istvánffy* Gyula „Palócz mesék a fonóból“ Liptó-Szt-Miklós, 1890. cz. gyűjteményben a *Bolondos Jankó, meg az ördög*, melynek motívumai: ördög-lefőzés, eladás, kincslelés, véka-kölcsönzés, halottcsempészés. (Eladás tárgya: egy „tehenke“; vevő: egy kétágú összenőtt fa.) Továbbá *J. Haltrich* „Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen“ Berlin, 1856. cz. gyűjteményének 61. számú meséjében, melynek címe: *Der siebenmal Getöd-*

tete, a motivumok szintén ezek: Eladás, kincslelés, véka-kölesönzés, halottsempészés.

A legmagasabb nivón, népmeséink közt legművészebb kialakulásban találjuk e mesetypust: *Jókai* „A magyar nép adomái“ (Pest, 1857.) című gyűjteményében. Címe: *Csalóka Péter kalandjai*. Hogy a mi hősrünk szerepel benne, mutatják Csalóka Péter jelleme és meséjének motivumai. Csupán külső máza más, itt ugyanis egy furcsa, együgyűséget kigondoló bolondot rejt a furfangos álarcz. De mégis csak az okos és bolond művészi harmoniája ömlik el Csalóka Péter alakján.

E csallóközi mese hőse eladja 200 frtért az állítólag fizetni tudó sapkáját a rátóti lovaslegényeknek, kik miután rájönnek a csalásra, bosszút akarnak állani. De nindig kifog rajtuk. Végül halálra keresik, belekötik egy zsákba és vízbe akarják fojtani. Mielőtt azonban két haragosa azt végrehajtaná, betér a kocsmába. Ezalatt Péter a tulkokat hajtó mézáros hangját meghallja s elkezd fenhargon kiabálni: — Eb lesz Liptóban viczispán! Ezzel a zsákba csalja a mézárosot, a kit aztán helyette csakugyan beledobnak a liptói halastóba. A tizenkét ökörrel hazatérő Csalóka Péter végül azt hirdeti, hogy a vízből hozta ökreit, A legényeket elfogja a gazdagodás láza, beleugrálnek a vízbe s ott is vesznek szépségesen.

Ugyane mesét mondja el kivonatolva *Jókai* Mór „A magyar nép humora“ című cikkében (Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képm. I. k. Magyarország. 345. l.), hol Csalóka Pétert a német Eulenspiegel „társalakjának“ nevezi. Igen helyes ez óvatos „társalak“ kifejezés. Mert Eulenspiegel bosszúálló, rosszindulatú s így típusunkkal nem azonosítható. A mi bolondunk raffineriáját, tréfás kedvét nem a bosszú mozgatja, nem a rosszindulat sarkalja, nem a szenvedély tüze szítja, hanem bohó kedve, deákos humora, tréfázkodásra való ösztöne, melyek ártatlansággal, jóhiszeműséggel, mondhatni jószívűséggel és mindig bizonyos fokú szellemi fölényvel párosulnak. Ez az a bolond, ki egyéniségével ferdeségei mellett is meglepő okosságával és ötleteivel mulattat bennünket, és a kit jó szerencséje elvégre is diadalra juttat.

E követeléseknek a párhuzamba vont magyar mesék bolondjai mind megfelelnek.

Ugyancsak e bolondot állítja elénk az említett Haltrich-féle magyarországi szászgyűjtemény, *Der dumme Hans* című meséje. E mese motivuma négy tréfa. Közöttük kettő az eladásból és kincslelésből keletkezik. Így az első szerint Hans szemét és hulladékkal telt hordójáért, melyben állítólag az élet vizét szállítja, egy gazdag uraságtól pénzt csikar ki. A falubeliekkel elhiteti, hogy a pénzt a szemét és hulladékért kapta. Utánozzák, rajta vesztenek s bosszúból agyonütik tehenét. A következő tréfa szerint Hans tehenét felfalják a kutyák. Rozoga viskójába kettőt sikerül behajtania. Egyiket addig veri, míg az kinjában a falat kaparja, hol Hans kincset lel. Ráfogja, hogy a kutya fizetett kincsesel a tehenlakomáért. Mire mind leölik teheneket s midőn a kutyák nem fizetnek, halálra szánják Hansot. A harmadik tréfa szerint Hans neszt vesz a falubeliek szándokának és a maga helyére, mert már úgyis vén, nagyanyját fekteti s így helyette az öreg pusztul el. Furfanggal pénzt csikar a holttestért s a falubeliek mind leölik nagyanyáikat, hogy

pénzt szerezzenek érték. Végül a Csalóka Péter meséből ismert zsákból való szabadulás és irigy haragosok halála zárja be a kalandok sorát.

Bolond Istókot szerepelteti még *Benedek Elek* „Székely népmesék és baladák“ (Budapest, 1885.) című kötete is *Bolondos Gyurka* néven. Továbbá ugyancsak *Benedek Elek* („Vidám Mesék“ Az Athenaeum mesekönyvtára 4. kötetében) e címmel: *Bolond Istók*. Az utóbbi a szerzőnek hozzám intézett felvilágosítása szerint eredeti székely népmese. (Motívumai: eladás, kincsszerzés, hordóba feneklés, furfangos kimenekülés.) Érdemes megemlíteni, hogy *Endrei Zalán* Andersen egyik meséjének fordításában a hasonló jellegű bolondot szintén *Bolond Istók*-nak hívja. Andersen meséje pedig csaknem szó szerinti változata *Arany László* „*A nyelvész királykisasszony*“ című meséjének. (Összes művei. IV. k. 257. l.) Andersennek egy másik meséje, melyet *Endrei* e címmel fordított: *Kis-Kolozs és Nagy-Kolozs* szintén e típus kiváló példánya.

Bolond Istók e mesetipusát természetesen meg kell találnunk a külföldi mesegyűjteményekben is. De mivel kész megállapításra nem utalhatunk, a kutatásban mindig azokat a mesemotívumokat kell megfigyelni, melyek a típust meghatározzák. Én a jelen esetben két ilyen meghatározó főmotívumot látok: *a*) Az eladást és kincslelést; *b*) a zsákból (hordóból) való szabadulást és az irigykedők pusztulását.

Az első még a teljes bolondot, a fogyatékosága miatt csaknem kellemetlen ember-típust állítja elénk.

A mese-alakulás további folyamán maga a nép fejleszti primitivebb régi típusát s mire a mesemotívumok sorozata a második főmotívum anyagával befejeződik, már készen is van az okos-bolond nemesített típusa.

Az első főmotívum megvan mindenütt. Visszavezethető az indus *Pantschatantrára* hova valószínűleg buddhista írásokból került, mert *Benfey*¹ szerint csakis a vallási alapon fejthető meg. A buddhista hit azt vallja, hogy ha valaki előbbeni életében kincset szerzett, akkor az a következő életében emberi alakban közeledik hozzá s ha az emberi alakot agyonüti, visszaváltozik eredeti lényegévé arannyá. Így járt a sanskrit Vetálapancavinçati-beli király is. Midőn ugyanis a jogát követő szerzetesnek, ki nem akarta hűségesen szolgálni, fejét leütötte, az abban a pillanatban *aranyemberré* vált. A király hazavitte s általa oly gazdag lett, mint a gazdagság istene. E mélyen gyökerező vallásos hiedelem, megfelel a mi kincsszerzési motívumunknak. A bolond is rombolás árán lel kincset.

E buddhista mese összefügg *Aesopus Egy ember, a ki összetörte a bálványt* című meséjével is. E mese szerint egy embernek volt egy fabálványja s mivel szegény volt, esdekelt hozzá, hogy tegyen jót vele. Mivel nem tett jót vele, sőt még szegényebb lett, haragra lobbant, lábánál fogva megragadta s úgy a falhoz vágta, hogy összetört. Feje azonnal szétesvén, arany ömlött ki belőle, a melyet a szegény ember összeszedett és így kiáltott fel: „Csavaros eszű és hálátlan vagy hitem szerint, mert mikor tiszteltelek, semmivel se segítettél meg, mikor pedig megvertelek, sok szép jóval jutalmaztál“.

¹ *Pantschatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen.* 1859. I. Teil 447 lsz.

E motivum nyoma megvan az Ezeregyjéj következő elbeszélésében: Egy opiumszívó Bagdad környékéről, a ki, hogy szenvedélyét kielégítse, mindenét elpredálja, egy nap, elindul a vásárra, hogy eladja utolsó vagyonát, egy sovány tehenet. De azt senki se akarja megvenni. Egy fához köti, mert egy varjú károgását meghallva azt hiszi, hogy az 10 pénzért meg akarja venni a tehenet és hogy az árát megfizeti csütörtökön. Csütörtökön azonban úgy veszi észre, hogy a varjú őt visszatúsítja, akkor feléje hajítja pipáját, s a hogy egy opiumszívóhoz illik, mindenfelé keresgél és talál egy kincset, melyből ő azonban csak 10 pénzt vesz el.

A mi szempontunkból az sem érdektelen, hogy az ópiumszívó kapzsi felesége az egész kincset elveszi és ráfogja, hogy előtte való nap találta, midőn hús- és haleső volt. A férje is ezt vallja a rendőrség előtt, mire mint bolondot lecsukják. A felesége tanácsára végre kijelenti, hogy esni még sohase esett más, mint eső.

E bölcs kijelentés után a rendőrség elrendeli a szabadon bocsátását, mert bolondsága elmúlt.

A kereszténység területén az érintett keleti motivum megmarad, de vevő gyanánt már kőszent, szentkép vagy szobor szerepel. Így: *Beauvois*, (Contes populaires de la Bourgogne, 1862. 203. sz.). Itt a hős *Cadet Cruchon* nevet vett fel. Egy hallgatag szentnek adja el vásznát, de ez a reklamációnál nem akar fizetni, ezért összetöri botjával a szentet és a test alsó részében kincset talál. — *Romania*, 9. sz. (Contes populaire de Lorraine 1880. 400 l.). A mese címe: *Jean Bête*. A bolond vásznát egy szentnek adja el, mert az nem böbeszédű. A szent fejét a szél ide-oda mozgatta. — *Pitré*, Novelle popolari toscane, 32. sz. — *Karl Simrok*, (Deutsche Märchen. Stuttgart, 1864). *Peter auf dem Markt*. Parasztasszony szolgáját vajjat eladni küldi, s az visszajövet a vajjat egy kőszentre keni, mert azt hiszi, hogy az meg akarja venni. A vaj a napon megolvad, a fiú azt hiszi, sok volt a szentnek és ezért rosszul van; később, gondolja, ha jobban lesz a szent, eljö és beszélnek az áráról. Otthon megnyugtatja a gazdasszonyát ilyenformán: Egy embernek adta el a vajjat, ki a környékben jó hírnévnek örvend: „Die Leute hielten ihn für heilig, bei dem habe es mit dem Gelde gute Wege.“ — *Basile*, (Pentamerone, 4. sz. *Nardiello*, a bolond neve. Vászon az eladás tárgya, s a vevő egy szobor (Statue). A vége az Ezeregyjébeli mese végéhez hasonlít: akkor kapta a kincset, mikor mazsola és mandula hullott az égből. — Ugyancsak mazsola és fügeeső zárja be a következő mesét. *Gonzenbach*, (Sicilianische Märchen. Leipzig, 1870. I., 249. sz.). A bolond neve *Giufa*. Az anya Giufának vásznat ad festeni. Eladja egy zöld gyíknak. Mikor az nem adja vissza a vásznat, széttöri a körakást, a házát, hova elbujt s alatta kincset talált.

Az itt következő változatok szerint a vevő lehet fa, útjelző dúcz, madár; az eladás tárgya pedig egyetlen állat, bőr, vászon stb. is. — Az orosz *Afanasief V.* 52. sz., lefordítva: Russian Folk-Tales by Ralston. London, 1873. 49. Címe: *The Fool and the Birch-Tree*. Három testvér legfiatalabbja, kit *Simpelton*-nak hívnak egy ökröt kap örökségbe. Midőn eladni indul, egy öreg fához ér, melyet a szél ide-oda mozgat. Azt hiszi, hogy a fa meg akarja tőle az ökröt venni, ott-hagyja az állatot és másnap eljö a pénzért; mire visszajő, eltűnt az ökr. A fiú az árát, a fizetést követeli és mivel feleletet se kap, veszi a fejszét, belevágja a fába; erre az egyik hasadékból kincs hull ki, melyet a rablók odarejtettek. Ime

előttünk csaknem szószzerinti változása a Bolond Istók meséjének, az oroszoknál. — *Ralston*, Haltrich 61. számú meséjén kívül még egy vend elbeszélésre *Weckenstedt*: *Wendische Sagen*, 1880. 64. old. Brandenburgban mesélik, hogy két testvérnek nagy nyája volt. Elhatározták, hogy két istállót építenek, a kiébe több fut bele, azé lesz mind. Az okos fából, a bolond gyepből épített. A hazatérő éhes csorda a bolondéba futott,¹ csak egy béna vánszorgott az okoséba. A bolond mégis cserélt az okossal. Majd eladni indul állatját s az erdőben egy lúczfenyőhöz köti. — E feltűnő egyezés után meg kell hogy említsük *Schott*: *Wallachische Märchen*, 1845. 22. sz., 1. és 2. *Bakála*. (Ez a bolond neve). Egy embernek van három fia, a legfiatalabb Bakála. Osztóznak az örökségen. Három istállót építenek, kettő kőből a harmadik galyból készült. A tehen a bolond galy-istállójába fut.

Más motívumokkal vegyülve megvan még: *Über die Sprache der Nord-Ostjaken*, Helsingfors, 1880, 15. Szibériai osztják mese. — *Sebillot*, *Contes populaires de la Haute Bretagne*. Paris, 1880. I. 224. oldal. Czime *Jean le Diot* (Idiot). Elad egy tehenet egy köszentnek, a melyet mérgében széttör és talál benne egy csomó pénzt. — *Contes Kabyle (Rivière)*. Recueil de contes populaires de la Kabylie du Djurdjura (Paris, 1882.) 179. old. A kecskéjét eladja egy kukuknak, elrontja a házat, a kunyhót és kincset talál. A mese úgy végződik, mint *Gonzenbaché*. — *Union*. Le Folk-lore du pays basque. Paris, 1883. 95. old. Tehenet ad el egy szobornak stb. — Hasonló mesevegyülést mutat fel egy másik, bretagnei mese, hol szintén eladásról van szó. A bolondos legény vásznat ad el egy szentnek. *Luzel, Jean de Plonbezre* a bolond neve. — V. ö. Archivio per lo studio delle tradizioni popolari italiani 10, 313. *Basset*, Logmân berbère, 1890. — Archiv für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. 33 Band. 670 old. Rumänische Volksmären gesammelt von Pauline Schullerus. 4. sz. *Päcäla*. Egy szegény ember, kinek csak egy felesége meg egy jámbor tehene van, eladja utóbbi egy szarkának, a ki egy cserfán zörög s onnan a szemétdombra száll. *Päcäla* utánna s a szemétdombon kincset talál. De (mint az 1001-éjszakai ópiumszívó) csak 20 frtot vesz el belőle, a mennyiben a szarkával kialkudott. Felesége kenyér- és húsesőről beszél. — *Stumme*, *Maltesische Märchen*, 1904. IV. k. XV. 50 old. *Dschahan*: Egy lusta fiú, kit apja folyton szid, s kinek neve *Dschahan*, egy kereskedőhöz megy tanulni. Az egy darab szöveggel eladásra küldi, eladja egy köszobornak, kit *Signoranak* szólít. Annak félig letört feje mozog. E mozgásból feleletet olvas, majd leüti a fejet és kincset talál. — *Pol de Mont und Alfons de Cock*: *Vlaamsche vertelsess* (1898. Gent.) 154 old. X. Czim: *Van den Jongen, die zijne koe aan*, 8 old. Heer verkocht. — *Rossey*, *Contes de Bournois* p. 220; *Dummling schlägt das Kruzifix*. — *Siesken*, a bolond eladja egyetlen tehenét egy fészületnek és hazatérve az úton arany erszényt talál. A fészületet nem zúzza szét. — *Kristenses*: *Tra Bindestue og Kolle*. (Aus *Strickstube und Malzdarre* 1. 131. (Kopenhagen 1896): *Drengen, der var ude paa Handelen* (Der Bursch, der auf den Handel auszog.) Rövid tartalma: egy asszonynak volt egy buta fia. Elküldte vaját eladni. Azt az utasítást adja, hogy annak adja el a vaját, a kit az úton elsőnek talál. Az út

¹ Hasonló a mesekezdet Istvánffy Bolondos Jankójában, Haltrich „Der siebenmal Getödtete“ cz. meséjében és Arany-Gyulai: A bolondos legényben.

mentén az első nagy követ kérdezi, nem felel. Azt hiszi, hogy nyolcz nap mulva akar fizetni. A vaját melléje helyezi, de nem keni rá, mint „Peter auf dem Markte“. Nyolcz nap mulva ide-oda mozgatja a követ, felfordítja s megtalálja a hagyományos kincset.

Ismét *Sebillot*-nál: *Le Folk-lore de France*, 1907. IV. k. 164. (Jegyz. 5. *Bladé*, *Contes de Gascogne* t. III. p. 126—128.) A szobrokat mint élő lényeket tekintik, mindenütt mozognak a fejek. — *Grundtvig*. *Gamle danske Kinder*. (Alte dänische Erinnerungen. Kopenhagen, 1861. II. 206. Az eladás motívuma, mint eddig, a vevő egy kő.

Végül álljon itt még néhány adat. *Lambert*: *Conte du Langue d'oc*, 74—75. — *Revue des trad. pop.* XI. 505. 461. XII. 51. — *Carnoy*, *Litterature orale de la Picardie* 190. lsz. *Kiot Jean* (Jean le Diot). *Kiot Jean* vaját ad el. Vevő egy Krisztus-kép. — *Kúnos*, *Oszmán-török Népköltési Gyűjtemény* I. köt. 13. 20. sz.

Némi figyelemmel észre kell venni, hogy az itt bemutatott motívum már magában rejti a furfang csiráját. A bolond ugyanis gyakran szándékos megtréfálásra használja fel nyert kincsét, ráfogván, hogy értéktelen tárgyáért kapta azt. És a mesefejlődés ezen fokán a bolond tulajdonképen már nem is bolond, hanem bolondokká vannak tartva azok, a kik ezt elhiszik neki. A bolond itt már felette áll környezetének. Ezzel aztán kialakulni kezd az a második főmotívum is, mely a bolond meséket az okos bolond nagy jelentőségű mese-típusává avatja.

Benedek Róza.

NAGY MAGYARORSZÁG.

(Második közlemény.)

Mészáros Gyula máskép magyarázza. Azt hiszi, hogy Maszudi a baskirokról s nem a magyarokról beszélt, midőn azt mondta, hogy Kazárország határában laktak, a besenyők szomszédságában, mert a magyarok már 950—51 előtt elköltöztek e vidékről, ellenben alább tévesen felcserélve és azonosította a madsgarok = magyarok nevét a bedsgarok = baskirok nevével, mert az már szerinte is a magyarokra vonatkozik, hogy Konstantinápolyig és nyugat felé Andaluziáig kalandoztak. A baskirok ugyanis egy Bergholz L. után közölt baskir monda szerint (53. l.) valami ezer évvel előbb délfelé éltek a Volga és Don folyók partjain s ezzel jegyzi meg Mészáros Gyula, megegyezik Maszudi értesítésének első része. Csak Maszudi († 956—57 k.) ideje után nem sokkal később cserélték fel a baskirok lakhelyüket az északabbra fekvő uralvidéki hazával. De hogy mikor történt: arra nincsenek történeti adatok vagy legalább így hiszi Mészáros Gyula. (56—57. l.)

Dehogy nincsenek! Csak nyitott szemmel kell nézni az adatokat s nem azzal a czélatossággal, hogy tagadni kell mindent, a mi felhozható a baskir-magyar kapcsolat mellett.

Ugyanaz a Konstantinus Porphyrogenitus császár írja meg, kinek egyik helyét Mészáros Gyula is idézi (57. l.), de az előzményeket — úgy látszik — nem olvasta el. Azt mondja ugyanis Konstantin a műve 38-ik fejezetében: ¹ „A turkok

¹ Honf. kútfői. 119—121. l.

népe régente közel lakott Khazáriához, a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk (t. i. Lebedias, Λεβεδίας = Eleud) után neveztek. Abban az időben nem hitták őket turkoknak, hanem valami okból szabar-toi-aszfaloinak (Σαβαρτοιάσφαλοι). A besenyők pedig, kiket előbb Kangarnak (Κάγγαρ) neveztek, haddal megtámadták a khazárokat, de legyőzettek, elvesztették földjüket és a turkok földjén voltak kénytelenek megszállani. Háború támadván a turkok és az akkor Kangarnak nevezett besenyők közt, a turkok tábora megveretett és két részre oszlott. Az egyik rész keletnek ment lakni, a perzsa részek felé és ezeket mai napig a turkok régi nevén szabartoiaszfaloi-nak nevezik. (L. fentebb 4. l.) A másik rész pedig nyugat felé ment lakni vajdájával és fővezérével, Lebediassal, az Atelkuzunak nevezett tartományba, a hol most a besenyők népe lakik. Szól a háborúról előbb is, a 37-ik fejezetben, hol így adja elő:¹

Tudnivaló, hogy a besenyők (Πατρίνακίται) kezdetben az Atil (Ἀτίλ) és Jaikh (Γεήχ) folyónál laktak a mazarok (Μαζάροι) és úz (Οὔζ) nevűek szomszédságában. 50 évvel ezelőtt az említett úzok — kiket fentebb a 10. fejezetben a khazárok szomszédainak mond) — szövetségben a khazárokkal, megtámadták és legyőzték a besenyőket és kiűzték őket földjükből, úgy hogy azt, mai napig az úzok birják. A menekülő besenyők országot kerestek, hol megszálljanak. Így jutottak arra a földre, melyet most bírnak és ott találva a turkokat, háborúban legyőztek és kiűzték őket és ott megszállottak és azon uralkodnak 55 év óta a mai napig“.

A dolog menete egész világos. A besenyők támadása, midőn az úzok vagy ghuzzok kiűzték őket a Volga-Jajk közti területéről, a IX. század végén, Konstantinus időkorá előtt valami 55 évvel, Regino adatából kiindulva talán 889-ben történt.²

Midőn tehát a IX. század nyolczvanas éveinek vége felé a magyarok földjére nyomultak a besenyők, a fentebbiek szerint kettészakították a magyarokat; nyilván azokat vágták el a don- és dnyeperközi s innen a Dnyeper és Al-Duna közé tolt honfoglalóktól, kik a volgamelléki eszegel-bolgárok szomszédságában, vagyis a khorasszániak szemében (Ibn Roszteh, Gurdézi) a *madsgarok* első határán laktak s a kiket Konstantin is *mazarok*-nak (Μαζάροι) nevez. Az a nyomás pedig, mely a besenyők és a helyükbe tóluló úzok részéről jött, a perzsa részek, a Szamanidák Khoraszánja felé toltá őket, nem pedig Kazár- és Alánország felé. Ezért talál az arab követség 921-ben az Aral-tó vidékéről, Ürgendsből Bolgárba való menet közben baskurokat, a kik Isztakhri szerint a ghúzok földjének szélén laktak, tehát semmi esetre sem a besenyők szomszédságában. S ezekkel még fél-század mulva is fenntartották a magyarok az összeköttetést. „Ezek a nyugat felé lakó turkok — mondja Konstantin³ mind a mai napig követeket küldenek a tur-

¹ U. o. 115. l.

² „Anno dominicae incarnationis DCCC.LXXX.VIII. Gens Ungarum ferocissima et omni belua crudelior, retro ante seculis ideo inaudita, quia nec nominata, a Sythiis regnis et a paludibus quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est.“ És: „Ex supradictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pecenaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est.“ Honf. kútfői. 320—321. l.

³ U. o. 123. l.

koknak imént említett, keleten, Perzsia felé lakó népéhez, szemmel tartják őket és gyakran választ is nyernek tőlük.

Voltak tehát keleten is magyarok, még a honfoglalás után is s az itt részletesen elemzett adatokban megvan a magyarázat, miért beszélnek a „turkok“ kettészakítása előtti időkből származó adatok csak egy „madsgar“ népről, míg a honfoglalás utáni viszonyokról értesülő arab írók már kétféle, egy nyugati és egy keleti „badsgardról“ tudnak, a hogy Konstantin is megkülönbözteti a nyugot felé lakó „turkokat“ a besenyők által tőlük elszakított s a perzsa részek felé vándorolt „turkoltól“, kikről a leghitelesebb forrásból, Árpád kisunokájától, Termatzustól és a harmadik magyar fejedelemtől, Bulesu karkhasztól értesülhetett, mert hisz még ebben az időben is küldtek a keleti testvérekhez követeket s nyilván ezen összeköttetés magyarazza meg, hogy a midőn 967 körül Szvjatoszláv kievi nagyfejedelem (964—972) feldúlta a Volgavidékét, úgy hogy a tíz évvel később ott járt Ibn Haukal szerint „mindent elpusztítottak, a mi az Itil partján létezett s kiirtották a kazárok, bolgárok és burtaszok népét“,¹ a bulárföldi izmaeliták az „igen nemes“ Billa és Boku vezérlete alatt az akkori magyar nagyfejedelemnél, Taksonynál kerestek menedéket. De Konstantin adatából, mely „szabar-toi-aszfalo“ néven említi a keleten visszamaradt magyarokat, azt is megmagyarázhatjuk, hogy került a baskir föld szélére a *Sztaroe Szabarszkoe* (Ó-Szabar) helynév, mely oroszos formában ugyan, de mégis a keletre visszaszorult „turkok“ *szabar-toi-aszfalo* nevének maig fennmaradt emléke.²

Az eddig felhozott történelmi adatok kisebb-nagyobb határozottsággal ugyan azon nép kétfelé szakadt ágának tüntetik föl a magyart és baskirt s esakis az nem látja meg, a ki a mai nyelvi adatokból akar bizonyos történelmi tényekre következtetni s nem számol azzal, hogy a Priskus Rhetor korától fogva az unugur nép ősi területének tartott urali erdős vidék is átadhatta török-perzsa *baskar*, *madsgar* nevét az oda korán benyomuló török-tatár elemnek, a nélkül, hogy ezen török-tatár nyelven beszélő népnek a maga egész tömegében eltatárosodott magyarnak kellene lennie.

De arról már nagyon is lehet szó, hogy egyes részeiben lehetnek és vannak beolvadt s kisebb-nagyobb fokig tatárokkal kevert magyarok. Mert arra megint kétségtelen adatok vannak, hogy a tatár uralmat közvetlenül megelőző időkből voltak a Baskiriának nevezett területen magyar nyelven beszélők.

Látszik is Mészáros Gy. egész előadásán, mennyire útjában van neki Richárd domokosrendi barátinak azon értesítése, melyet IX. Gergely pápa (1227—1241) számára készített rendtársa, Julián nagymagyarországi újtjáról, ki még II. Endre életében, IV. Béla ifjabb király költségén és megbízásából indult el negyedmagával az őshazában visszamaradt magyarok fölkeresésére és megtérítésére, miután az előtte ott járt Ottó mindjárt hazatérése után egy hétre meghalt, csak annyiról

¹ Honf. kútf. 233. l.

² Gondolhatnánk a nagy bolgárországi *Szuvar* városra, de ez El-Belkhi szerint nem volt messze Bolgar várostól, ez pedig, mint Mészáros Gyula írja (32. l.) a kazáni kormányzóság szpaszki kerületében volt, a Volga balpartján, körülbelül 20 versztnyi távolságban a folyótól, míg *Sztaroe Szabarszkoe* fenntebb van észak felé a permi kormányzóságban, a Szilva folyó mellett. (L. még fenntebb 4. és 7. l.)

értesíthette rendtársait, merre kell keresni a pogány magyarokat. Akármilyen sovány is föld- és néprajzi tekintetben Richárd jelentése s bármennyire sikertelen maradt is a kitűzött cél, a pogány magyarok megtérítése, a mit magukra vállaltak azok a magyar szerzetesek: egy nagy eredménye mégis volt útjuknak, találtak az őshazában magyarokat s Julián „bármit akar vala nekik, akár a hitről, akár egyébről előadni, a legszorgalmasabban hallgatják vala, mivel nyelvök teljességgel magyar vala és megértik vala őt és ő azokat.“¹

Vámbéry „A magyarok eredete“ cz. művében (1882. 487—501. l.) azzal gondolta értéktelenné tenni e nagyfontosságú adatot, hogy kétségbe vonta Richárd levelének hiteles voltát s későbbi koholmánynak nyilvánította. De megfeledezett arról, hogy magának Juliánnak is fennmaradt egy levele a második útvjáról,² a mikorra azonban már elpusztították a tatárok a Volga vidékét s ezt tudva, Mészáros Gy. már nem mer magának a jelentésnek hitelességében kételkedni, csak egyes földrajzi és történeti adatainak helyes voltát teszi kérdésessé s itt kiterjeszkedik Julián levelére is.

Alig lehet kétségünk a felett, hogy a pápai udvarral többet is tudattak azon kívül, a mit e két levél foglal magában. Hiszen Julián mindjárt hazatérése után, 1237 első napjaiban, Rómába ment, hogy jelentést tegyen útvjáról, a mit azonban rendtársa, Richárd foglalt írásba IX. Gergely pápa (1227—41) részére, mert Julián már félév múlva, 1237 nyarán ismét útnak indult Nagy Magyarország felé, a miről az egykorú Albericus Monachus a nálunk járt trois-fontains-i cistercita barát is megemlékszik, ki az 1237-ik évnél azt mondja: híre jött, hogy a tatárok Kun- és Magyarországba szándékoznak törni; a hír valóságának kipuhatolására négy prédikáló barátot küldtek Magyarországból, a kik 100 nap alatt eljutottak a régi Magyarorszáig. Visszatérve jelentették, hogy már elfoglalták a tatárok a régi Magyarországot s hatalmuk alá vetették.³

A magyar barátok jelentései közül egyik sem maradt fenn eredetiben, hanem másolatban; a Richárd-féle egy XIII. század végéről való vatikáni „Liber Censuum“ czimű codexben, melyből a korábbi pontatlan másolatok helyett újra megjelent a „Honfoglalás Kútffőiben“, egy másik, szintén a XIII. század végéről vagy a következő elejéről való vatikáni codex pedig Julián „Epistola de vita Tartarorum“ levelét őrizte meg. Ezek azonban csak „Magna Hungaria“-ról szólnak, de nyilván azt is tudatták valami módon, hogy Nagy Magyarországot a volgavidéki kun-tatár-saraczen népség Baskardországnak nevezte.

¹ Quecumque volebat, tam de fide, quam aliis eis proponere, diligentissime audiebant, quia omnino habent Ungaricum ydiuma et intelligebant eum et ipse eos. (Honf Kutf. 471 l.)

² A levél tulajdonkép a tatárokat ismerteti, a hogy Susdalban hallotta Julián a tatárok elől menekült oroszoktól, bolgároktól, és magyaroktól. Nálunk Wenzel G. közölte két változatban, t. i. az egymással nem mindenben egyező Hormayr- és Dudik-féle kiadások után az „Árpádkori Új Okmánytár“ VII. kötetében. Pest, 1869. 549—554 és 554—560. l.

³ „Igitur rumor erat, hunc populum Tartarorum in Comaniam et Hungariam velle venire; sed utrum hoc verum sit, missi sunt de Hungaria quatuor fratres Predicatores, qui usque ad veterem Hungariam per 100 dies iverunt. Qui reversi nunciaverunt, quod Tartari veterem Hungariam ian occupaverant et sue ditioni subiecerant.“ *Chronica Albrici Monachi Trium Fontium ad a. 1237.* (Pertz. Mon. Germ. Hist. Scriptores XXIII. 942.)

Csakis így mehetett át az 1269—70 felé szerkesztett magyar krónikába, (melyet aztán 1278 körül átírt Kun László udvari papja, Kézai Simon, aztán a Bécsi Képes, Pozsonyi, Budai és Dubniczi Krónika), hogy a magyarok régi szék-helye három országra oszlik, ú. m. Baskardiára, Dentiára és Mogoriára; holott Béla király jegyzője 1200 táján csak Dentu-Mogerről tud.

Valamint az is a magyar prédikáló szerzetesektől származó forrásra vezethető vissza, a mit IV. Ince pápának (1243—54) 1246-ban a tatárokhoz küldött követei, a ferenczrendi Plan Carpin J. és a domokosrendi Ascelin de St. Quentin, továbbá hét évvel később (1253) IX. Lajos francia király követe, Rubruquis V. missionariusok mondanak Baskard lakói és a magyarok nyelvének azonosságáról, a mit különben Rubruquis egész világosan ki is jelent.

Lássuk ezen XIII. századbeli forrásokat közelebbről, melyeket megbízhatlannak akar feltüntetni Mészáros Gy., de talán nem annyira azok a megbízhatlannak, mint inkább Mészáros Gyulánál hiányzik a szükséges tárgyilagosság s néha talán a kellő történelmi összehasonlítás is, hogy ítéletet mondjon fölöttük.

A mi Julián utazását s Richárdnak erről szóló értesítését illeti, két dologról nem szabad megfeledkeznünk.

Egyik az, hogy Julián és társai nem azért mentek, hogy föld- és néprajzi kutatásokat tegyenek, hanem hogy fölkeressék az őshazában maradt pogány magyarokat és megtérítsék. Julián azzal jött vissza az útból, hogy csakugyan vannak ilyen pogány magyarok, *a kik megértik a magyar nyelvű térítők beszédjét, ilyeneket kell tehát a cél elérése végett Nagy Magyarországra küldeni s nem kell, hogy kun, tatár, szaraczen vagy nem tudom, milyen nyelven prédikáljanak nekik.* Ez volt a dolog leglényegesebb része az ő szemükben s ezt a hirt minden szabatos útleírás nélkül is hazahozhatta s elmondhatta úgy Béla királynak, mint rendtársainak s mikor ő maga aztán ismét visszautazott, rendtársa Richárd jelenthette a pápának, IX. Gergelynek. Ha aztán a tatárpusztítás egyidőre akadályt gördített is a térítés útjába, IV. Ince (1243—1254) ismét fölvehette az elejtett fonalat s midőn a térítés végett különös egyházi meghatalmazást ad a prédikáló szerzeteseknek: a szaraczenok, pogányok, görögök, kunok, ethiopok, szírek, iberek, alánok, gazarok, kathák (katakok, kitánok), zichek (cserkeszek), ruthénok, jakobiták, nubianusok, nesztorianusok, georgianok, örmények, indek, mosceliták mellett, valamint a tatároknál és más keleti hitetleneknél levő keresztyén foglyok mellett kiterjed a figyelme a *nagyobbik Magyarország magyarjainak* (Ungarorum maioris Ungariae) földjén levőkre is.¹

A másik dolog az, a mit meg kell jegyeznünk, hogy Juliánnak, mint világosan kitűnik Richard tudósításából, nem is igen volt módjában pontos úti jegyzetek készítése, különben is első útjából való visszatérésekor a pogány magyarok a Volgán fölfelé a mordvin földön keresztül egy rövidebb és alkalmasabb irányt mutattak neki, a mi fölöslegessé tette a tatárok miatt sokkal veszélyesebb régebbi utat. Nagyon röviden végez tehát az alánoktól a pogány magyarokig tett úttal, inkább csak a személyes dolgokra szorítkozik, meg arra, hol tapasztalt hajlandóságot a keresztyénség iránt.

Az alánokról, kiknél fél évig volt kénytelen vesztegelni társaival együtt, elég rész-

¹ Árp. Új Okm. II. 238.

letes és becses ismertetést ad Richárd akár Julián, akár az Alániából visszatért két másik társának elbeszélése után. Így pl. megemlíti róluk, a mit különben már kilenczedszázaddal előbb megírt Ammianus Marcellinus is, hogy nincs királyuk, hanem a hány falu, annyi a fejedelem, kik közül egyik sem tekintette magát a másik alattvalójának. Falu a falu ellen, fejedelem a fejedelem ellen örökös harcban állott.

Erről az alánok évezredes nemzeti jellemében gyökerező sajátságáról adott értesítés tehát azon adatok közé tartozik, melyekről hitelesen megállapíthatjuk, hogy igaz, s ezért az anarchikus viszonyok további részletezése is kétségtelenül megfelelt a valóságnak. Nevezetesen, hogy akármi dolguk volt a falun kívül, valamennyien együtt mentek ki fölfegyverkezve a határba s általában sohasem járhattak életük veszedelme nélkül kevesedmagukkal. Épp ezért aratás idején fölfegyverkezve mennek ki mindnyájan a határba. De vasárnap reggeltől estélig a béke napja volt; ilyenkor még a vérbosszú is szünetelt, mert annyira szentnek tartották a vasárnapot, hogy fegyvertelen kézzel mehetett el szemük előtt rokonaik gyilkosa, még sem bántották. Egyébként pedig nem tartották bűnnek az emberölést. Pogány szokásaikból egész maig sok megmaradt, még több volt a XIII. században, a mikor Richárd jelentése szerint keverve laktak a keresztyének pogányokkal. Ilyen pogány eredetű szokásnak tekinthető, a mire Richárd hivatkozik, hogy mindaddig nem ettek, nem ittak a keresztyén alánok olyan edényből, melybe egér döglött, vagy a melyből kutya ivott, míg papjaik föl nem szentelték az edényt. A keresztyénség, mely a IX. század óta honosodott meg náluk, annyira elterjesztette a kereszt tiszteletét, hogy a szegények, akár odavalók, akár idegenek, kik nem vihettek magukkal kíséretet, mindenkor bátran járhattak nem csak a keresztyének, hanem pogányok közt is, ha valami keresztet tűztek lobogós kopjájukra s föl-emelve hordták. Hogy göröghitű keresztyének voltak az alánok, Rubruquis is mondja. (Alains sont chrétiens á la Grecque. Cap. 13. Bergeron kiad. 24. l.)

Hat hónapi szűkölködés után, miközben kanálfaragással s más apróság készítésével szereztek egy kis kölest s abból éldegéltek, két szerzetes visszatért Magyarországra, mert nem értvén a szántás-vetéshez, örléshez, nem sikerült az a tervük, hogy kettőt eladnak maguk közül s a kapott pénzen folytatják az utat. Csak Julián és Gerard maradt vissza, a kik aztán néhány pogány társaságában kimondhatlan viszontagságok közt kóboroltak 37 napon át a nagy kietlen pusztaságon, míg nem a szaraczénok földjére érkeztek.

Richárd értesítésében *Vela* a szaraczén föld neve s fővárosa *Bunda* (ad Bundam). Lehetséges, hogy *Belar* földet (Béla király jegyzőjénél „terra Bular“) kell itt értenünk; az a kifogás, hogy Biler nem az országnak, hanem egy városnak volt a neve, Bolgár várostól keletre, a csisztopolyi kerületben, a mai Biljarszk nevű városka közelében: szóra sem érdemes. Mintha bizony soha nem neveztek volna székvárosról tartományt, országot s megfordítva, népről, országról várost! Hiszen a „biler“, „belar“, „bular“ név alapján véve nem egyéb, mint népnév, a „bolgár“ név változata. S ha *Bunda* (Bundaz) város nevében csakugyan a burtaszok neve lappang, a hogy vélik, a mi azonban nem bizonyos: hát ebből csak az tűnik ki, hogy a burtaszok nevéből is lett városnév, mint a bolgárok nevéből Bolgár, az alsó volgai magyarokéból Madsar, a jászokéból a moldvai Jászvásár

vagy Jassy, a besenyőéből egy sereg magyarországi Bessenyő, Besnyő, minő pl. a gödöllőmelléki Besnyő Pest megyében. Vajjon nem volna-e furcsa, ha valaki azt mondaná, hogy ez utóbbi adat nem lehet igaz, mert besnyő nem község-, hanem népnév volt, Pest pedig megfordítva városnak és nem tartománynak a neve!

De hát — ismétlem — az is kérdéses, hogy Vela Biler-e? s Bunda Burtasz-e? Sokkal kevesebbet tudunk a tatárok előtti Volga-vidék részletes viszonyairól, sem hogy olyan határozottan lehetne itt beszélni, mint a hogyan Mészáros Gyula igyekszik föltüntetni a dolgokat.

Gr. Kuun Géza, kinek voltak „némi“ irodalmi és történelmi ismeretei a keleti népek felől, kissé szerényebben nyilatkozik, midőn azt mondja „Adalékok Ázsia s Kelet-Európa ethnographiájához“ című becses tanulmányában (Erdélyi Múzeum. X. 1893. 516. l.): „A Volga-bolgárokról a mongol betörés előtt csak annyit tudunk, a mennyit néhány arab író s egy pár bolgár pénzdarab tartott fenn számunkra“.

Hogy mily sok még a tisztázatlan kérdés a nagybolgárországi állapotok felől, felhozom a *Bolgari*, *Biler* vagy *Bular*, *Bulimer* vagy *Bjelimer*, *Balat* és *Balin* városneveket. Hammer-Purgstall szerint¹ Bulgária fővárosa volt a régi *Bular* vagy *Bolghari*, melyet *Balat*nak is neveztek; alább pedig a polovcz városok közt említett *Balinról*² azt mondja, hogy az utóbbi nyilván azonos *Bulimer* bolgár várossal, melynek romjain áll a mai *Biljerszk*. Hány városról van itt szó: csak egyről? vagy kettőről? vagy éppen ötről?

Mészáros Gyula csak az „állítólagos“ fővárost, *Bolgárt* és *Bülert* említi közülük: Amaz a kazáni kormányzóság spaszki kerületében volt a Volga balpartján, körülbelül 20 versznyi távolságban a folyótól; Ibn Fozlán és Jakut szerint a főváros. Emez keletre amattól, a csisztopolji kerületben, a mai Biljarszk nevű városka közelében feküdt (33. l.). Ez azonban nem azonosítható *Bulimerrel* vagyis a mai *Bjelimer* faluval, melynek egyik kurgánjában a mi honfoglaláskori leleteinkkel szorosan egyező aranyozott ezüst boglárokat találtak.³

Bjelimer ugyanis a kazáni kormányzóság spaszki kerületében fekszik a Volga mellett közel az Utká torkolatához, délre Bolgaritól. Ebben tehát tévedett Hammer-Purgstall; viszont Mészáros Gy. sem erről, sem *Balatról* és *Balinról* nem szól, pedig szeretnénk volna, ha ezekről is mond valamit.

Mindenesetre annyit megállapíthatunk, hogy nem teljes az a sorozat, a mit Mészáros Gy. ad a régi bolgár városokról s meglehetősen homályban vagyunk *Balat* és *Balin* városok felől. Külön városok voltak-e, vagy Bolgarit és Bulimert kell-e értenünk alattuk?

Ugyanigy vagyunk a szaraczenföldi *Bunda* várossal, melyről egyáltalában nem tudjuk: vajjon valamely ismert város eltorzított nevének tekintendő-e, vagy pedig más forrásból nem ismert város volt-e? Épp úgy nem tudjuk, a Volga mellett feküdt-e, vagy valahol a Kharezm felé vezető úton? A két barát 37 napi kóborlása egy ismeretlen vidéken keveset mond. Lchet, hogy nem jutottak tovább

¹ Geschichte der goldenen Horde. Pesth. 1840. 8. l.

² U. o. 9., 10. l.

³ Pósta Béla: Régészeti tanulmányok orosz földön. (Zichy J. gr. harmadik ázsiai utazása. III.) 1905. 35. s. köv. II.

ezen 37 nap alatt Szaratov vidékénél, mint Pauler gondolja; de az is lehet, hogy sokkal tovább haladtak észak felé. Hiszen Kharezm fővárosából, Ürgendsből is el lehetett 70 nap alatt jutni Bolghariba. Arról sem igen beszélhetünk, hol volt a határ a pogánynak mondott Nagy Bolgárország és a Plan Carpini és Rubruquis által is ettől határozottan megkülönböztetett mozlím, szaraczen terület között. Plan Carpini szerint a szaraczenok és biserminek (böszörmények) országa Kunországon és a kangitok sivár, víznélküli gyér lakosságú földjén túl feküdt, tőlük északra (a kirgizpusztaságon) lakott Sibán (Sejbani). Itt sok rombadőlt várost és falut találtak a pápa követei. Azt is mondja a szaraczenokról, hogy kun nyelven beszélnek s Bathy hódította meg őket.¹

A XII. század derekától kezdve mind ritkábbak a közvetlen adatok Nagy Bolgárország viszonyai felől. Jakut ben Noman, a bolgár kadhi megírta ugyan nemzete történetét, de még a XII. század első felében s ez is elveszett. Abu Hamid Mohamed (1080—1170) útleírása is az 1136 körüli viszonyokról szól, a mikor t. i. volgai Bolgárországban járt és szemtanuja volt azon élénk kereskedelemnek, mit Kharezzmrel folytattak a bolgárok. Az ő adatait használta fel Kazvini.² Nem csoda, ha egy század alatt sok minden változás történt, a mire abból következtethetünk, hogy egyes városok hovatarozása felől ingadoznak az adatok. Ilyen volt *Arnasz*, melyet Mészáros Gy. az újabb orosz kutatók után (Fuksz, Asmarin) a kisebb bolgár városok közé számít (33. l.), míg Hammer-Purgstall a régi orosz forrásokra hivatkozva, *Szeraj* és *Asztrakhán* mellett a polovczok városának mondja *Ornatschot*.³ Julián pedig már úgy tünteti föl, mint fejedelmi szék-várost, midőn az *Ornacs* szultánról (soldanus de Hornach) beszél, a kihez menekült a tatárok elől egy Kataj (Gothia) szomszédságában levő fejedelem, meg aztán Witoph vagy Vituth nevű kun fejedelem; itt ütötte föl aztán székhelyét *Szain* (Chayn, Batu khán) az apja halála után, a ki elfoglalta a „nagy Hornach város tartományát”.⁵

Annak a másik szaraczen városnak a nevét, hol Gerard meghalt egy szaraczen házában, már meg sem mondja Richárd, hanem azzal folytatja, hogy Gerard eltemetése után Julián egy szaraczen pap és felesége szolgálatába állt, ki Nagy Bolgárországba indult. Vele együtt el is jutott oda.

Nagy Bolgárországot nagy és hatalmas országnak emlegette Julián. Értesítését négy pontban támadja meg Mészáros Gy. s ezzel akarja rásütni, hogy mennyire megbízhatlan.

Az egyik ilyen adat, hogy a bolgárok mind pogányok, holott Mészáros Gy. szerint tudvalevőleg már a X. század elején (921—922.) felvették az izlámot s Julián utazása korában „minden kétséget kizárólag széltében, hosszában mohamedánok voltak” (31. l.). Elfelejtí azonban Mészáros Gy., vagy el akarja felejténi, mert hiszen ő maga a saját, közvetlen tapasztalatából tudja, hogy a régi Nagy Bolgárország területén még ma is vannak pogányok az ó-bolgárok egyenes leszá-

¹ Török A. Anthr. Füz. I. 116—117., 150. l.

² Gr. Kuun G. id. m. (Erdélyi Múz. X. 1893. 516. l.)

⁴ Hammer-Purgstall: Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak. — Pesth. 1840. 10. l.

⁵ Árp. Új Okm. VII. 549. s köv. ll.

mazottai, a csuvasok közt s ezen kívül Nagy Bolgárországhoz tartozott a perm-votják föld egy része is (pl. Szabakula bolgár város is némelyek szerint a vjatkai kormányzóságban feküdt), a hol szintén nagyon sok maradványa van az egykori pogányságnak. Hogy lehet tehát arról beszélni, hogy teljesen ellenkező a történelmi valósággal a bolgárok pogánysága? Az természetesen túlzás, hogy mind pogányok voltak a bolgárok. De talán ezen állításnak is megvan a természetes magyarázata abban a tényben, hogy a Volga vidéken — legalább a XIII. században — megkülönböztették a pogány bolgárok földjét a mohamedánokétól, a hogy már fentebb is említettem. Azt aztán már nem állapíthatjuk meg: nem voltak-e ennek valami történelmi előzményei? nem álltak-e be a XII. század második felétől kezdve olyan változások a bolgár hatalmi viszonyokban, hogy elszakadt a pogány rész a mohamedán résztől? Hogy valami ilyesféle történhetett, onnan gondolhatjuk, mert épp a XII. század derekától kezdenek a szomszédos khareزمi fejedelmek hódítókként föllépni s megszerezni Kharezmnek azt a nagyhatalmi állást, mely Közép-Ázsia vezérállamává tette. Szinte lehetetlen, hogy ez visszahatással ne lett volna a volgavidéki mohamedánokra. Nem a megbízhatlanságnak a bizonyítéka tehát, a mit Julián beszélt a volgai bolgárok pogányságáról (levelében ő maga is a pogányok azon öt nagy országa közt említi a bolgár birodalmat — Regnum Bulgarum, Dudiknál Fulgariam, melyet elpusztítottak a tatárok), hanem a régebbi állapotokban beállt változásnak olyan adata, melynek előzményeiről és részleteiről homályban vagyunk, csak a tény tudjuk; nem csak ő, hanem a pápa és a francia király követei is különbséget tettek Nagy Bolgárország és a szaraczenok földje között.

Egy másik adata a Richárd-féle értesítésnek, hogy Nagy Bolgárországban közönségesen beszéltek, hogy nemsokára keresztyénekké kell lenniök s a római egyház alá kell vettetniök, de napját, mint mondják, nem tudják. Mert így hallották bölcseiktől. Hasonlót jegyez meg a velabeliekről és mordvinokról is.

Mészáros Gy. ezt valami képtelen dolognak tartja. Szerinte a levél ezen jámbor, nagyító szavakkal csak hizelegni akart a pápai udvarnak, de nem lehet valóság, mert ellenkezik a volgavidéki népeknél uralkodott akkori közhangulattal (39—40. l.).

Ne zavarjuk azonban össze az akkori, már t. i. a tatár uralmat *közvetlen megelőző* idők közhangulatát az akkori viszonyokkal. A közhangulatról közvetlen egykorú adat után Mészáros Gy. és mindenki éppen csak annyit tudhat, a miről Julián értesít. Ezt lehet hinni, lehet benne kételkedni: de Julián szavabihetősége ellen bizonyítékul nem szolgálhat. Más kérdés: mit következtethetünk az akkori viszonyokból? Hát ezeket a viszonyokat nagyon felszínesen ítélte meg Mészáros Gy. Bizonyos annyi, hogy a szomszédos mozlim tartományok, különösen a hatalmas khareزمi birodalom bukása és elpusztítása (1221), meg aztán a khalkai ütközet szerencsétlen kimenetele óta, hol 1224-ben megsemmisült a kunok és orosz fejedelmek egyesült serege, rettegésben tartotta valamennyi kelet-európai népet a tatároktól való félelem. Ez az általános félelem egész természetes következménye volt a viszonyok alakulásának, a miről bizvást elmondhatjuk, hogy kifejezte az akkori közhangulatot.

Elemezzük már most tovább a viszonyokat.

Nagy Géza.

A MAGYAR SZÉLMALOM.

(Második közlemény.)

V.

A szélmalom szerkezete.

A szélmalom szerkezete egyes részeinek leírását az 5., 6. és 7. rajzhoz kötöm; adom pedig az egészet az örlés lefolyása sorrendjében.

Alakja szerint a szélmalom fölfelé kissé szűkülő épület, hegyes, de nem magas forgótetővel, a tető egyik oldalán négy vagy hat vitorlával, ellentett oldalán pedig egy vagy három, a földig lenyúló gerendával.

Hollandiában a szélmalom rendszeren magas czölöpzetten: bástyán áll. Hazánkban Somogy megyében (Felsősegesd) és Turkevén találtam ilyen *bástyás szélmalomokat*. (3. kép.)

A malom fala — a nálunk élő tornyos típusnál — téglából és vályogból van tömören megépítve; 1—2 ajtaja és rendszeren 4 ablaka van. A falazat rendszeren 5 „súkra“ (1 súk 30 cm.) van a földbe eresztve; az ajtók a napnak fordulnak.

A szélmalom magassága a belső berendezéstől függ. A magasabb, karcsú szélmalomban négy pad (= padlás, emelet) van, az alacsonyabb, tömzsi szélmalom két- vagy hárompadú. Az előbbi a *felülhajtós*, az utóbbi a *papucsos*, ill. *alulhajtós* szélmalom.

Mielőtt a három típus eltéréseit ismertetném, az egyező részeket írom le.

A malom zsindeleyel fedett kerek teteje a szél irányába fordítható. Erre szolgál a tetőről lenyúló *fordító rúd* (egy rúd; az alulhajtós szélmalomnál) vagy *fordító szárny* (három összefutó rúd; a felülhajtósnál).

A malom fala körül, attól mintegy két ölnyi távolságban 7—8 *czölöp* v. *karó* van a földbe verve. Ezekhez kötik ki, vagy ezek egyikébe akasztják a ordító kereket (alulhajtósnál) vagy a *fordító kocsi farát* (a felülhajtósnál).

Az eltérés a fordító szerkezetben onnan ered, hogy az alacsony alulhajtós malom tetejétől közel 45° alatt nyúlik le egy *fordító rúd*; a magas felülhajtós malomnál ez nagyon messze nyúlna, ezért 80—85° alatt érve a földre szilárdítják meg a középső *fordító gerendát* vagy *középszárat* két, a tető alul a vitorlakkal párhuzamosan kinyúló *mitligerendához* erősített *karfával* vagy *szárnyafával*.

Szerkezetileg a legegyszerűbb és genetikailag a legrégebbernek tekinthető a

VI.

Papucsos szélmalom. (5. ábra.)

Meg kell jegyeznem, hogy e szót: *papucsos*, Kúnszentmiklóson gyűjtöttem Biró Lukács szélmolnár uramtól, míg maga a típus már csupán a Dunántúlról, Monoszlórról (Zala m.) ismeretes. Biró Lukács uram szerint a *papucsos* szélmalomban az orsó a felső padon, a *felülhajtós* szélmalomban a sebeskerék-padláson, az *alulhajtósban* a kamrában (a földszint) van. Dr. Sebestyén Gyula magyar nemzeti múzeumi igazgatóúr 1910 pünkösdjén Monoszlón, Zala megyében lefényképezte a már pusztuló szélmalmot és egyben belsejéről is szíves volt váz-

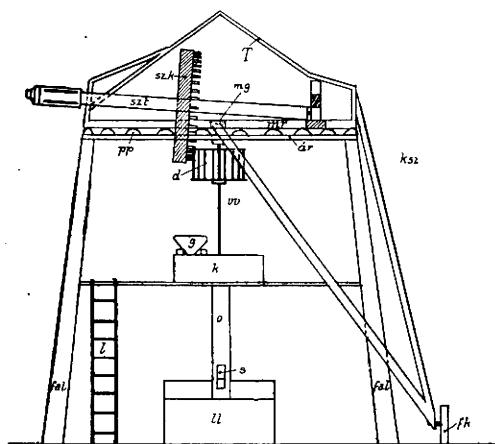
latot készíteni.¹ E vázlatból legott felismertem az eddig csak névleg ismert papucos típust. A monoszlai szélmalom képét a 16. ábra, szerkezetét az 5. ábra mutatja.

A papucos szélmalom mesterszavait nem adhatom, mert már az utolsó álló példány molnára elhalt. A leíráshoz a mesterszavat a köv. két típustól kölcsönzöm.

A tető *papuc*sokon forog (l. felülhajtós típus); az alóla kinyúló *szeles tengely* vége tartja a vitorlákat. A tető alatt forog a *szeles kerék*, fogai az *orsó* vagy *dob* csívéibe kapaszkodnak. Az orsó tengelye a *vellás vas*; vellaalakú vége a *kéreg*ben forgó felső malomköben végződik. A kéreg beburkolja a malomköveket. Az ezek között megőrölt liszt a *sipókán* a földszinten elhelyezett *lisztesládákba* folyik.

A papucos típus csak egy köre lehet berendezve, mert a szeles kerék forgatta orsó tengelye egyenesen a malomkövek hajtására szolgál.

Egy kőpáros szélmalom „hajtására“ gyengébb szél is elégséges; erősebb szél már két, sőt három kőpárt is képes forgatni, a mi természetesen jövedelmezőbb is. Ezért alakították át a papucos szélmalmot úgy, hogy a kis dob (dob) nem egyenesen a vellás vasat forgatja, hanem egy függőleges fabálványt, a mely

- T* = tető
szk = szeles kerék
szt = szeles tengely
mg = mitligerenda
mr = mozgó ráma
ár = álló ráma
pp = papucs
d = dob
vv = vellás vas
g = garat
k = kéreg
o = oszlop
s = sipóka
ll = lisztes láda
l = lajtorja
ksz = középszár
mg-ksz a mitligerendától a középszár alsó végeig nyúlik a *karfa* (2 drb)
fk = fordítókerék
fal = a malomfal

5. ábra. Papucos szélmalom szerkezete.

nem kéregben végződik, hanem ennek helyén egy nagy kereket (a sebes kereket v. kis kereket) forgat. Ez a fogaskerék hajtja azután a két-három dobot és ezek útján a malomköveket. Lényegében ilyen berendezésű a felülhajtós és alulhajtós szélmalom; a mint következők:

VII.

Felülhajtós szélmalom. (6. ábra).

Négy *padja*, azaz emelete van, ú. m.:

L *lisztespad* a földszint

K *kőpad* az I. emelet

¹ Ezen az árpádkori magyar telepen ma is él egy „Szelemónár“ nevű család. A Balaton tágabb értelemben vett környékén ez az egyetlen szélmalom. (Jankó János dr. A balatonmelléki lakosság néprajza. A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. II. k. II. r. Budapest, 1902. 248.)

S sebeskerékpád a II. emelet

N nagy dob padja a III. „

a mely összefügg az

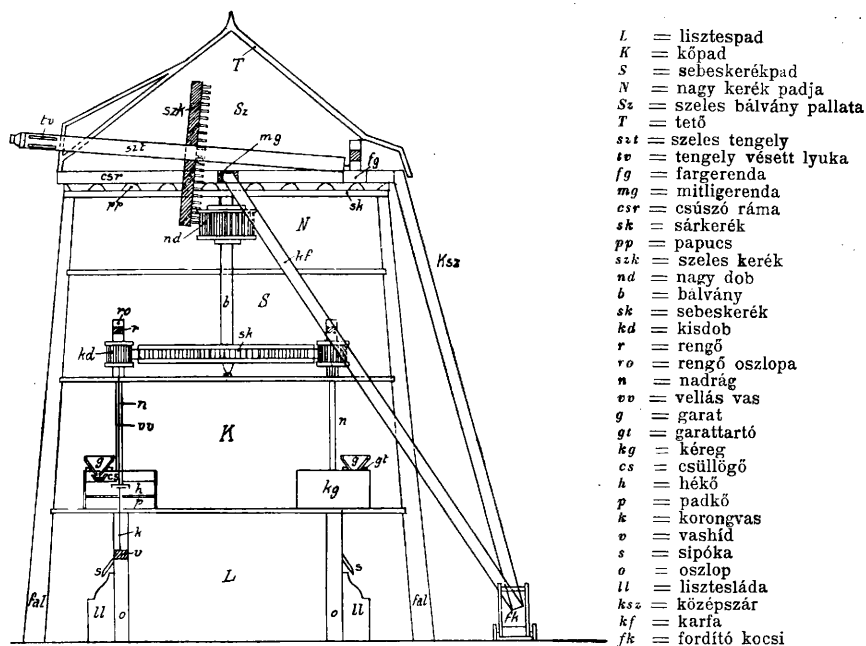
Sz nagy kerék padlással.

Pusztá-Kaszapereghen a nagy dob padját a nagy kerék padlással együtt a szeles bálvány pallatának nevezik.

Herman Ottó 1889-ben az azóta már elpusztult biharudvari-i szélmalomban a sebeskerékpád és a nagy dob padja között még egy

üres padot talált, melyen éppen csak a kis bálvány halad át.

Felülről lefelé haladva, a köv. részeket találjuk:

6. ábra. Felülhajtós szélmalom szerkezete.

A malom falának felső peremén vakolatba ágyazott széles keményfa-korong: *majorbank*, *majorpank*, *majorponk*, *márponk*¹ (a német: mauerbank) fut körül. Találó neve e falkoszorúnak (műszótári adat, Frecskay) még a koszorúgerenda (Doletsko), de legfőként a *sárkerék*² vagy *sárráma*; azért: *sár*, „mert sárba (a vályogvakolatba) van ágyazva“.

A sárkeréken — Pusztá-Kaszapereghen 42 — legömbölyített keményfa („ákác vagy tölgy“) talp vagy ék: *vekszli*, *vikli* (váltó), *vosznyi* (a német waleni), *slipper* v. *papucs* tartja a tetőzetet. Ennek alapja a sárkerékkel teljesen meg-egyező és összeillő, műszótári néven párnafának, földéltalpnak (Doletsko) nevezett *ráma*, *csúszó-ráma* („mert a vikliken csúszik“). Pusztá-Kaszapereghen és Bihar-

¹ *Frekskay*: Ácsmesterség 1898: mauerlatte=sárgerenda. A mauerbank különben építészeti műszó is; *majorpank* alakja meg van a palócok ajkán († Pápai Károly dr. „Der Holzbau der Palovzen“ Ethnol. Mittheil. III. 144.)

² Gergely Mihály 71 éves óbecsei öreg szélmolnár bemondása.

Udvariban ez a *majorpang*. Ez az alapja a tető egész gerendázatának. A fölötté emelkedő tető egyik (mellső) oldala lecsapott, rajta ablakszerű nyíláson nyúlik ki a *vánkuszon* forgó szeles tengely. A tető lecsapott része a *homlok- vagy fűrfal*. A homlokon kinyúló *szeles tengely, szeles tengő, szeles bálvány, nagy bálvány, nagy tengely* mellső négyszögletű végén két vésésbe két *keresztág* vagy *vendégfa* illik. „A szeles tengőnek 4 sűk ágaskodása van“ azaz nem vízszintesen fut; a vánkuson nyugvó kinyúló része magasabb a faránál, hogy a rajta átütött keresztágak és vitorlák ne függőlegesen álljanak. A keresztágak mindkét végére erősítik vas-kapcsokkal és kötözéssel a hajtószárnyakat. A szeles tengelynek csak mellső vége van négyszögletűre faragva; egyébként henger. A keresztágak végeire erősítik csavarokkal és vaspántokkal a *hajtószárnyakat*,¹ *vitorlákat* vagy *kelepeket*, a melyekről külön lesz még szó.

A 7. ábrán *F*¹ mutatja a tető gerendázatát.² A középen végig húzódó szeles tengelyvel párhuzamosan fut két összetartó *görbe gerenda*; keresztben ezekre fut a középen a tető alól kinyúló szárnyagerenda, *keresztmíli*, [a 7. ábrán megfelel ennek a tető alól ki nem nyúló járomgerenda (jg)] *míltigerenda, mikligerenda*.³ A görbe gerendákat tartja össze a *fargerenda*. Ezzel szorosan összefügg a tető alól le a földig nyúló *farfenyő, fordító gerenda* v. *középszár*; ennek végét a *szárnyagerenda* két — a tető alól kinyúló végével a két *szárnyafa, szárfenyő, fordító gerenda karja* köti össze. Az egymással összefüggő három rúd a tető fordító szerkezete: *fordító szárnya*. Ha megváltozik a szél iránya, a fordító szárnyat a *fordító kocsihoz* (l. alább) kapcsolják és vele a tetőt elforgatják.

A szeles tengelynek szárnyagerenda és homlokközötti részén forog a fogas *szeles kerék, nagy kerék, vitorla nagy kereke*; fogai a szárnyagerenda felé néznek. A szeles kereket körülveszi az arra szorosan ráálló két félkorong: *fék, forgó kerék*, vagy *pász, pászkerék*. Az alsó félkorong szilárdan, mozdulatlanul áll; a felső félkorong emelhető. A fargerenda fölött a *fogó kerék sátorán* kinyúlik a *fék rúdja, fogó kerék rúdja*; ezt a molnár egy földig érő láncz, a *fék láncza* által szabályozhatja. Ha meghúzza, fölemeli a fék a rúdját, a melyet drót köt össze a fogó kerék felső, mozgó félkorongjából kiinduló *emelőrúddal*, a mikor ez is emelkedve, emeli = nyitja a fogó kereket és így a szeles kerék, fölszabadulva a fogó kerék ölelésétől, foroghat. Ilyenkor a molnár az emelőrudat beleakasztja egy, a görbe gerendáról lenyúló *kapocsba*, a mi által a fogó kerék nyitva marad. Ha a molnár a fék lánczát elereszti és az emelőrudat kiakasztja a kapocsból, leereszkedik a fogó kerék, záródik és a közte és a forgó szeles kerék között támadó surlódás folytán az utóbbi megáll. Ilyenkor mondják, hogy *ollóban van* a szeles kerék.

¹ „A magyar ember szabatos meghatározása: a madárnak, bogárnak repülő szárnya a szélmalomnak hajtószárnya, a halnak úszószárnya vagyon“ *Herman Ottó* „A magyar halászat könyve“ I. 10.

² Megjegyzem, hogy a tető szerkezete mindhárom típusnál megegyezik. A tető gerendázatának rajza technikai okból került az alulhajtós szélmalom szerkezetét mutató ábrához.

³ *Migli*-nek is mondják.

A forgó szeles kerék fogai¹ belekapaszkodnak a *nagy dob padlásának* közepén függőleges tengely körül forgó *nagy dob, szeles dob v. nagy orsó csívéibe*. Dob alatt pálczikákkal összetartott két *korongtányért* értenek; az összekötő pálczikák a *csívék, csévék v. csövek*. A nagy dob forgásba hozza a maga tengelyét: a *kis bálványt v. sebeskerékbálványt*, a mely átnyúlik a *sebes kerékpád*-ba, a szélmalom második emeletébe, a hol a *sebes kereket, futó kereket v. fogas nagy kereket* hajtja. Ezt *körösztagak* tartják össze; a körösztagak közötti hézagokat *simfótok*² töltik ki. A sebes kerék szintén fogas, fogai azonban nem derékszögűek a kerék síkjához, mint a szeles keréknél, hanem a küllők irányában (radiálisan) kifelé állnak. Ezekkel hajtja a sebes kerék a *kis dob*-ot v. *orsót*, melynek szintén *csívéibe* kapaszkodnak. A kis dob tengelye: a *vellás vas* hozza forgásba a felső malomkövet; az egy köre berendezett szélmalomnak tehát egy, a két köre berendezettnek kettő, a háromra berendezettnek három kis dobja van. A *kis dob* közepébe szorosan illő tengely, a *vellás vas, villás vas v. kúhajtó* nyúlik le a szélmalom első emeletébe: a *kőpadba*. A vellás vas fatokban: *naдрágb*ban forog; villás végét két keresztbe álló *keresztvas*³ rögzíti szorosan a felső, forgó malomköbe, a *forgóköbe v. héköbe*.

Az őrlés munkáját a malomkövek végzik; ezek közül az alsó, mozdulatlan *fenékkő a kőpadon* nyugszik; a felső, forgó *hékö* a vellás vassal áll kapcsolatban. A malomköveket deszkaburkolat: *kéreg, káva v. kőfészek* veszi körül, hogy őrlés közben a gabonaszemek szét ne szóródjanak. A kéreg felső lapja a *garad telke*. Fölötte van elhelyezve a *garat v. garad*: négyoldalú, lefelé szűkülő, deszkából összerótt gabonatarató. Ebbe önti a szélmolnár a megörlendő gabonát; a művelet a *fölöntés*. A garatból az alsó nyílása alatt lógó *csüllögön* keresztül peregnek a szemek a vellás vas mentén a *kövek* közé. A csüllögöt egy, a *kőlyukba* dugott *pálcza csüllögteti*, rázza jobbra-balra, ez által kirázza belőle a gabonát.

A malomkövek között levő szűkebb vagy tágabb hézagban őrlődnek meg a gabonaszemek.

A megörölt liszt a *fenékkő lisztnyílásán* át jut a *sipókába, lisztfolyó sítjába v. lisztlapoczkába*; ez a deszkacsatorna a földszinten elhelyezett *lisztes ládába* vezet.

A lisztes láda két oldalán két hatalmas oszlop: *vashíd*oszlop tartja a láda fölött a *vashídat*; ez keményfagerenda; közepén vastányér: *serpenyő* tartja a *hékövet* emelő *korongvasat*. A vashíd (azért az, „mert vasat tart“: a korongvasat) az oldalt elhelyezett *kőemelő* = *kőszállító*⁴ csavar segélyével emelhető és sülyeszthető, ez által emeli v. sülyesztí a korongvasat és magát a hékövet. A szerint, hogy milyen minőségű lisztet akar a molnár nyerni: emeli vagy sülyesztí a hékövet. A legdurvább *paraszt lisztet* magas kőállás (tehát a kövek között nagy hézag) mellett: *parasztra őrlés*; a finomabb lisztfajtákat alacsony kőállás mellett többszöri őrlés vagy fölöntés útján nyerik.

¹ Kiskunfélegyházán a szeleskeréknek 66 foga van. A fogakat ékekkal szorítják a kerékbe; kiálló végük a *fog-farka*. A nagy dobnak 24 csívéje van.

² V. ö. Ráczevei molnárok 1728. évi czéhszabályában (Frecksay MNyr. XII. 31): „*öreg és kis kerékben való szim Tolt* (talán Folt?).“

³ A keresztvasat *belévágják* a malomköbe. Ráczevei molnárok 1728. évi czéhszabálya. Frecksay MNyr. XII. 31.

⁴ Megkülönböztetendő a kő kiemelésére szolgáló Kraniktól. L. a kövek tárgyalásánál.

A kő alól kikerülő liszt durva és finom szemek keveréke. Ezeket *szitákon* választják el egymástól. Ilyenkor a *sipóka* nem egyenesen a lisztládába, hanem a rendszeren hatszögletű hengeres *szitába* vezet, a melyet burkolat, a *csilinder* vesz körül. Itt többszörös sűrű szitaszöveten és selymen hullik át és minőség szerint elválasztva: *fajtázva* jut csak a lisztládákba.

Az eddig tárgyalt felülhajtós típus az Alföld déli részén van szelvében elterjedve. (A 11. ábrán bemutatott medeséri (Udvarhely m.) szintén felülhajtós.) Ezzel szemben következik a Kúnságban és Hajdúságban az alacsonyabb, három pados:

VIII.

Alulhajtós szélmalom. (7. ábra.)

K a kamra, a földszint
A alsópallás (padlás) az I. emelet
F felsópallás „ a II. „

Ugyanazon sorrendben haladva, mint a felülhajtós típusnál:

A malomház falán elhelyezett sárkerék neve itt nagyon találóan *alsó ráma*, *álló ráma* v. *kerek ráma*. A tető alapgerendája nem kerek, hanem nyolczszögletű s neve: *felső ráma*, *mozgó ráma*, *forgó* v. *szögletes ráma*. Az álló ráma a malom falánál keskenyebb és abból vállszerűen emelkedik ki. A váll körül mozoghat a mozgó ráma. A szögletes ráma minden egyes szögletéből kiindul 1—1 *anyasátorfa*; a tető csúcsáig nyúlva, tartja a zsindelyzetet. Két-két szomszédos szöglet között a szögletes ráma egy szakaszának közepéből nyúlik a tető csúcsa felé 1—1 *vendég-sátorfa*, a mely azonban nem ér a csúcsig, hanem egyik szomszédos anyasátorfához van szögezve; ezért „vendég“.

A mozgó ráma közvetlenül fekszik rá az álló ráma. A tető mellső részén, az *első kőblin*¹ nyúlik ki a szeles *tengely*; kiálló végének *véssett lyukán* átütve 2—3 *körösztag* és ezeken 4—6 vitorla. A *szeles* v. *nagy kerék*, a *fogó kerék* és a tető gerendázata megegyezik a felülhajtós típuséval, avval a különöséggel, hogy a két *görbe gerenda* között, a keresztmitlinek a *járomgerenda* felel meg, a mely a *kis bálvány* felső csapját tartja. A járomgerenda nem nyúlik ki a tető alól, a mire nincs is szükség, mert a tető forgatása nem háromkarú fordító szárnyal, hanem egyetlen *fordító rúddal* történik.²

A nagy kerék fogai belekapaszkodva a *dob csöveibe*, *csívéibe*, forgásba hozzák a *dobot*, (a felülhajtós szélmalomban nagydob), a melynek tengelye a *kis bálvány*, szemben a nagy kerék tengelyével; a szeles tengellyel, melyet *nagy bálványnak* is neveznek. A kis bálvány lenyúlik a föld színéig; mindkét végén *bálványcsapban* (= vashegy) végződik.

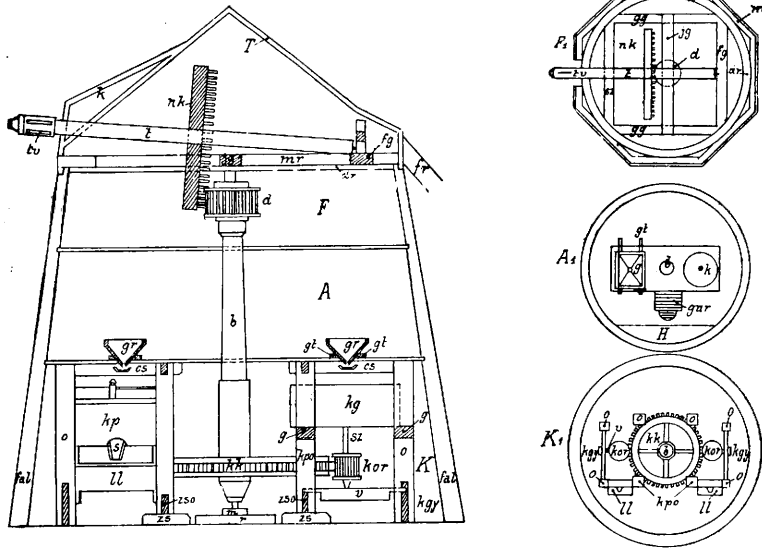
A bálványcsap vastányérban: *perselyben* forog. A felső bálványcsap *perselye* a járomgerendában, az alsóé a *medve* gerendában van elhelyezve.

A kis bálvány elhagyva a *felső pallást* (vagyis a II. emeletet), áthalad az

¹ Kiskunfélegyházán: *kuktóré*.

² Néhol, így Fülöpszálláson, az alulhajtós szélmalomnak is fordító szárnya van, a mikor is a járomgerenda kinyúlik a tető alól, neve ekkor *középmitli* és két végéhez illik a két *karfa*.

alsó palláson és a kamrában, a föld színén végződik. Jó $\frac{1}{2}$ méternyire a föld színe fölött tartja a vízszintes síkban forgó *kis kereket* v. *alsó kereket* (megfelel a felülhajtós szélmalom sebes kerekének). Radiális irányban kiálló fogai (39) hajtják a *korongokat* (a felülhajtós szélmalom kis dobja), annyit, a hány köpár van. A *korong*

7. ábra. Alulhajtós szélmalom szerkezete.

- K = kamra
- A = alsó padlás
- F = felső padlás
- T = tető
- k = első kőbli
- t = tengely (szeles)
- tv = tengely vésett lyuka
- fg = fargerenda
- fg = járomgerenda
- mr = mozgó ráma
- ar = álló ráma
- nk = nagy kerék
- d = dob
- b = kisbálvány
- kk = kis kerék
- kor = korong
- sz = szálvas
- kg = kéreg
- g = gerenda
- cs = csüllögő
- gr = garat
- gt = garat tartó
- e = oszlop
- v = vashíd
- kgv = kengyel
- kpo = köpadoszlop
- zso = zsebenyoszlop
- zs = zsebeny
- m = medve
- r = ráma
- kp = kőpad
- ll = lisztesláda
- s = sipóka

F₁ felső padlás keresztmetszete

- mr = mozgó ráma
- ár = álló ráma
- t = tengely
- te = tengely vésett lyuka
- sz = szögletgerenda
- gg = görbegerenda
- fg = fargerenda
- fg = járomgerenda
- d = dob
- nk = nagy kerék

A₁ alsó padlás keresztmetszete

- b = kis bálvány
- k = kéreg
- g = garat
- gt = garattartó
- gar = garádics
- H = hombár

K₁ kamra keresztmetszete

- b = kis bálvány
- kk = kiskerék
- o = oszlop
- kpo = köpadoszlop
- kor = korong
- v = vashíd
- kgv = kengyel
- ll = lisztesláda

alakilag megegyezik a *dobbal*. Alsó és felső dobtányéra között csévék futnak; ezekbe kapaszkodnak a kis kerék fogai. A korong tengelye *szálvas*,¹ a mely felnyúlik a kéregbe, áthatol az alsó malomkövön és a felső malomkő keresztvasában

¹ Fülöpszálláson a korongot *orsónak*, tengelyét *kujkorongnak* (kúkorong = kökorong) mondták be.

végződik; forgatja és egyben emeli vagy leszállítja a felső követ. (Itt tehát a forgatás és a *kőállás szabályozása* egyszerűbb, mint a felülhajtós típusnál, a hol a felülről lenyúló *villás vas* hajtja és az alulról felemelkedő *korongvas* emeli vagy süllyeszti a felső követ.) A *szálvas* a *vashíd* perselyében forog (ez is „azér vashíd, mer' vasat tart“); ezt pedig két oszlop tartja: a külső *kengyeloszlop* és a belső *zsebenyoszlop*. A zsebenyoszlop emelésével emelkedik a vashíd, evvel a szálvas és így a felső malomkö is. A zsebenyoszlopot a föld színén fekvő *zsebeny*, a kis bálvány alsó csapját magában foglaló *medvét* v. medvegerendát a *ráma* tartja. (Az előbbi egyszerű gerenda; az utóbbi négy gerendából „összerótt“ keret.)

A kis kerék körén kívül a *kőpadoszlopok* tartják a *lisztes ládákat* valamint azokat a *gerendákat*, a melyeken a malomkövek burkolata: a *kéreg* nyugszik. A *kéreg* vagy *kőfészek* arra való, hogy az őrlődő gabonaszemek szerte ne hulljanak. Benne „fészkelnek“ az *alsó*, mozdulatlan és a *felső*, forgó malomkö.

A *kamrából* a két *kőpadoszlop* között *garádics* vezet az *alsó pallásba*. A *kőpadoszlopok* tartják a lisztes ládák fölött elnyúló *kőpadot*, mely rendszeren ékesen ki van faragva és eltakarja a *kéreg*et.

Az alsó pallás *padján* (padlóján) a kéreg fölötti nyíláson átfektetett *garat-tartók* v. *garat saroglyákon* (pálczák) nyugszik a *garat*. A lefelé szűkülő garat alsó nyílása a *garat csöcse* v. *csücske*; alatta lóg a *csüllögő*, melyet a felső malomkö *likába* (lyukába) dugott *poroszkafa* ráz. A kö likába a *három rovancsú poroszkafa* (lőhere-alakú vasgyűrű) illik. A rovancsok illegetik a pálczát, mely a csüllögőt rángatja s evvel a gabonát beperegteni a kövek közé. A csüllögő is emelhető, mi által több v. kevesebb gabona pereg egyszerre a kéregbe. A kéregből *sipóka* vezet a lisztes ládába.

Az alsó palláson áll a *hambár* (l. alább).

Egybevetve a három típust a

I. <i>papucsos szélmalom</i>	II. <i>felülhajtós szélmalom</i>	III. <i>alulhajtós szélmalom</i>
emeletének megfelel a	nagy dob padjának és szelesbálvány pallatának kőpadjának sebeskerék padjának és lisztes padjának	} megfelel a felső pallása „ az alsó pallás „ a kamra.
földszintjének megfelel a		

A felül- és alulhajtós szélmalom elnevezése onnan ered, hogy a *felülhajtós szélmalom* sebes kereke a malomkövek fölött forog és felülről hajtja a vellás vasak útján a felső malomkövet. Ezzel szemben az *alulhajtós* típus kis kereke, a mely megfelel a sebes keréknek, alulról hajtja a szálvas közvetítésével a felső követ.

Megemlítem még, hogy mind az, a mi a felső padláson vagy nagy dob és szelesbálvány pallatán van: a *felső szerszám*, a többi az *alsó szerszám*.

Az alul- és felülhajtós szélmalom hosszmeteszétét összehasonlítva: világosan látható, hogy míg az alulhajtós típus földszintjén üres hely alig van, addig a felülhajtós típusé úgyszólván üres. *Biró* Lukács uram szerint a felülhajtóst „azér” spekulálták, hogy alul több legyen a hely“, t. i. lisztes zsákok számára. Így a forgalom is növekedik.

Áttérve a két élő típusnál meglevő, egyező járulékos részek leírására, a következőket találjuk:

IX.

A vitorlák.

A szélmalom legfontosabb, mert a szelet felfogó és így az egész „malom-járatot“ hajtó részei a *vitorlák*, *hajtószárnyak* v. *kelepek*. Tisztán láthatók a 8. és 9-ik ábrán. Számuk négy vagy hat.

A négy- és hatvitorlás szélmalom vitorlái lényegesen különbözök, ezért külön szólok mindkettőről.

A *négyvitorlás szélmalom vitorlaszárújának* (a mely az egész vitorla gerince) egyik (a 8. ábrán alul a bal) oldalához *deszka*, a másikhoz (jobb) *vászón* illik. Úgy a deszkát, mint a vásznat *keresztléczek* (14) tartják. A deszkás oldalon a keresztléczek mindegyikére kis ék: ú. n. *oncidli* v. *áncigli* van szögezve; erre „srófol-

8. ábra. Négyvitorlás szélmalom Kiskúnfélegyházán.
A M. Nemz. Múzeum Népr. Osztályának fényképgyűjteményéből.

ják“ a deszkát, a mely ilyenformán nincs egy síkban a vászonnal, „hogy a szél jobban megfoghassa.“ A keresztléczek v. küllök egymástól 1 sűknyira állnak. A deszkák fele állandó, fele lejáró. Ezeket „az idő elől“ szedik le, ha t. i. erős a szél.

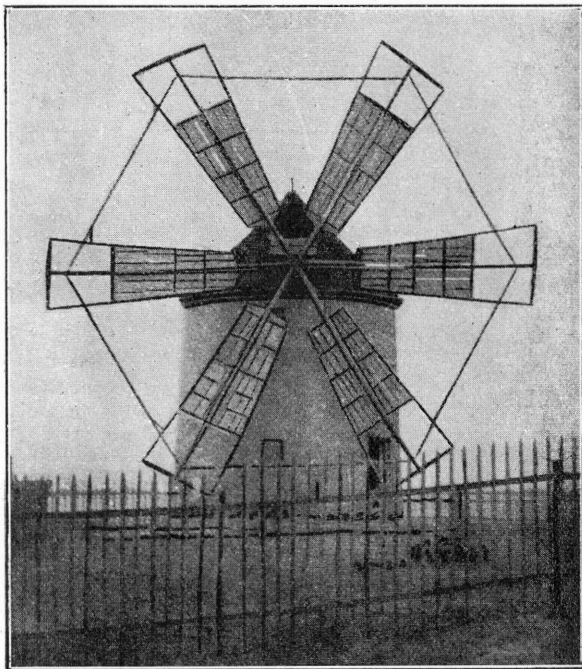
A jobboldali keresztléczekre *vásznat* kötnek; a művelet a *felvászolás*. A szeles időszakban rendszeren nem veszik le, csak „összegöngyölik“, ha nem dolgoznak. Téltre azonban egészen leszedik és ez a művelet a *levászolás*. A keresztléczeket a szárral egyenközüen futó *oldalléc*z tartja össze. Minden vitorlára kb. „öt forint ára vászon kell.“

A vitorlákat a szeles tengely két *vésett lyukán* átütött *keresztágak*hoz erősítik. A két keresztág négy végéhez illik egy-egy vitorla szára; a megerősítés *cuppántok*kal,

cuppántokkal (vaskapesokkal) történik. (*cuppánt* = *csugpánt* = *Zugband*.) Ha az összes vitorlák „föl vannak húzva“, ¹ akkor a szél *telivászsonba* találja a malmot.

A Kiskúnságban széltiben használják a vitorlák megerősítésére a *prajczokat* vagy *prajcsfákat* (a német *spreize*). A 9. ábrán 2—2 szomszédos vitorla összekapcsolására szolgál az *ódalprajcz*; a szeles tengely végétől nyúlik minden egyes vitorla szárának utolsó harmadához 1—1 *előprajcz* (v. ö. még a 10-ik ábrával). A prajczok nemcsak összetartják, de egyben szét is támasztják a vitorlákat, úgy egymástól, mint a szeles tengelytől. ²

A *hatvitorlás szélmalom* — 9. ábra —, a mely már csak a Kiskúnságban, annak is csak két pontján él: Kúnszentmiklóson és Kiskúnfőlegyházán — minden

9. ábra. Hatvitorlás szélmalom. Kúnszentmiklós.
Schmidt Tiboldt felv.

egy vitorla lapja teljesen sík; a hat vitorla azonban nem egy síkban fekszik, hanem a szél irányához ferden beállítva, gyengén homorú tányért alkot. (Látható a 10. ábrán.) A 9. ábra egyik vitorlájához kötve a magarázatot, az így szól: a *vitorla szára* a vitorla közepén fut; egymástól egyenlő távolságban 4—5 *keresztléc* 5—6 *mezőre osztja*. Két oldalt *ódaléc*ek (oldalléc) „foglalják össze“ a keresztléceket.

Így egy vitorlán 10—12 *mező* támad. A két v. négy belső *mezőre* 1—1 *deszka* lap van szögezve; tehát állandó. A középső vagy a legkülső két *mezőre keretbe*

¹ „Fölhúzzák a vitorlát“ a megerősítéskor. A művelet úgy folyik le, hogy a malom belsejéből a kuktóré nyílásán a *tábordeszkák* kiemelése után kidobnak egy kötelet, rákötik a vitorla szárára és felhúzzák a keresztágig, a melyhez odaerősítik.

² A prajcz szó is él a palócok ajkán „Spreitze“ értelemben. Pápai Ethn. Mitth. III. 144.

foglalt vászon van „srófolva”; a külső v. középső két mezőt ismét deszka fedi, a mely kijár és a szél erőssége szerint nyer alkalmazást. A hat vitorlán állandóan van 12 deszka (a legbelső mezőkön); van továbbá 12 vagy 24 kijáró deszka és 12 keretbe foglalt vászon vagy ráma.

Elő- és ódalpraje minden hatvitorlás szélmalmon van; számszerint 6—6.

X.

A malomkövek.

A malomkövek kemény kvarcból vagy trachitból készülnek; csak a kisebbeket faragják egy darabból; a nagyobbakat több darabból illesztik szorosan össze: *rakott kő* v. *francia kő*. A trachit kövek jobbára korpa kiőrlésére szolgálnak: *tót kő*;¹ egy darabból vannak faragva, színük vörös.

Madarassy László szerint² a kiskúnsági malmokat máramarosi oláhok látják

10. ábra. Hatvitorlás szélmalom a fordító gerendával Kiskúnfélegyháza. A M. Nemz. Múzeum Népr. Osztályának fényképgyűjteményéből.

el malomkövekkel. „Legjobbak a *muzslai*³ meg a *tót kövek*, s a molnár azt tartja, hogy a muzslai kő legjobban megtalálja párját, a tótot', t. i. az egyiket célszerű alsó, a másikat felső kőnek használni. A felső kőért száz forintot is megadtak.”

Csaplovics⁴ írja 1829-ben: „Mühlsteine werden an mehreren Orten in grosser Menge gebrochen, und ordentlich zugerichtet. Vorzüglich geschieht dies in Hlinik (Geletnek) und Uj-Bánya, im Barser, Szöllös im Baranyer,⁵ Bereghszász im Beregher Comitate“. Műve eredeti kéziratában,⁶ melyet 1837-ig bővített jegyzeteivel, még hozzá teszi: „Auch die Sáros-Pataker“.⁷

¹ Minden egy darabból faragott vörös trachit kő, melyet tót tutajosok szállítanak.

² I. h. pag. 122.

³ A muzslai kő „fehér“.

⁴ Joh. v. Csaplovics: „Gemälde von Ungern“ Pesth 1829. Hartleben. II. 54.

⁵ Kéziratában hozzászéli „weil sie an Felsen wohnen“.

⁶ Az érdekes kéziratot *Ernyei* József úr szíveségéből ismerem.

⁷ A bányászott és feldolgozott kőzet a trachitnak erősen kvarczitos módosulata.

Manapság *muzslai, geletneki, sárospataki, újbányai* és *francia* követ használnak.

A malomkövek *kéregben fészkelnek*; az *alsó, fenék* v. *padkő* vékonyabb, srófokkal megerősítve mozdulatlan; a *felső, forgó* v. *hékő* vastagabb és forog. A köveket oldalt vaspántokkal erősítik meg.

A kövek örlőfelülete, tehát a *fenékkő* felső lapja és a *hékő* alsó lapja, természetesen nem simák; rajtuk rovátkák futnak keresztül-kasul. E rovátkák azonban a malomkö huzamosabb járatása után idővel elkopnak. Ezért kisebb-nagyobb időközökben — köve válogatja¹ — *élezik* = *megvágják a követ*, még pedig *rónára*. Ez úgy történik, hogy a felső malomkövet *ékkal* = *papucsos* föl, és ollóalakú emelődaruval, *granikkal* (Félegyháza)² kiemelik a kéregből, háromlábú *bakra* döntik és *csákánynyal megvágják*.

Hogy a malomkönek mely részét kell megvágni, azt a *lajsza* (Leiste) segítségével állapítják meg. Ez egyenes falécz, melyet fekete égett olajjal kennek be és az élére állított kö lapján végighúzzák. A kiálló kődarabok így megfeketednek és könnyen felismerhető, mit kell megvágni. Az új kö körülkerítésére a *virguja* (virgulavessző) szolgál: a kö lyukába merőlegesen állított lécz, alján vízszintes lécczel, ebben peczekkel, a mely megjelöli a kö *hadarját* = levágandó részét.

Ha a kövek közé jutó gabona nedves: *megragadja* a követ (azaz hozzátapad) és ilyenkor *csobog* a kö. (Kishegyes.)

A malomkövek ára minőségüktől és vastagságüktől függ. Kúnszentmiklóson, a hol „átmérőben 36—38 collos követ használnak, egy coll vastag tót kö ára 3 pengő, a muzslaié már 5—6 pengő“. A malomkőbányászat sok szab. kir. kiváltságos joga volt.

XI.

Fordító kocsi.

A három összefutó gerendából alkotott *fordító szárny*nyal bíró szélmalmok — általában a magasabb felülhajtósak — tetejének fordítására a kétkerekű *fordító kocsi* vagy *kobura kocsi*, *gugora kocsi* vagy *talyiga* szolgál (8. ábra). Előrenyúló két karját a *rúdkörösztfa* tartja össze. Ezt beleakasztják az egyik *karóba* (v. ö. 89. o.). A kocsi kerekeinek tengelye fölött merőlegesen emelkedő két *ágas vállára* erősített láncz másik vége a fordító szárny középső *szárnyagerendájához* van kapcsolva. A karóba akasztott taliga szilárdan áll; hengerét forgatva, fölcsavarodik a *fordító láncz*, így húzza a szárnya gerendát, a mi által a tető is forog.

XII.

Fordító kerék.

Az alacsony, zömök alulhajtós szélmalmok fordítására a fargerendától közel 45° alatt lenyúló *fordító gerenda* szolgál (10. ábra). Végéhez a *fordító kerék* tengelye van erősítve (cugpántokkal). A *fordító gerenda* végéről láncz vezet a valamelyik karóra ütött *tekerő csigához*.³ A tekerő csiga *dob*-alakú; van *alsó* és *felső tányérja* és ezek között több *csévéje*. A fordító láncz valamelyik csévéhez van erősítve. Ha a *tekerő csigát* a csévéi közé dugott *fordító karóval* forgatják, rácsavarodik a láncz és fordul a tető. Ha már elfordult a szél irányába, két oldalt *vellákkal* támasztják meg a fordító gerendát.

Lambrecht Kálmán.

¹ Így a tót követ 50 mázsa leörlése után kell megvágni.

² Néhol *kranik*; a német Krahn v. Kranik (Kranich = darú, Grus).

³ *Csavaró dobnak* is mondják.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

Adatok a fehér gyászviselethez.

(Második közlemény.)

Függelék. Adatok a „pacsá“-hoz.

Az előbbi két, fehér gyászban járó magyar vidékhez, melyek valamikor bizonyára összefüggő területet alkottak, földrajzi tekintetben pompás kiegészítőnek csatlakozik a zalamegyei *Hetés*, melynek idősebb asszonynepe szintén tiszta fehérben jár, illetőleg járt.⁴² Ma már ez a viselet is erősen visszafejlődőben van s mint személyes tapasztalásból is tudom, alig néhány község egyikét öreg asszonyára szorítkozik. E régi fehér ruhában *ünnepelnek* az öregek, *ebben gyászolnak is*. Ennek a hetési viseletnek különlegessége a *pacsá* nevezetű fejrevalóban van, mely sajátos alakított nagy, kámzsaszerű fehér kendő. Erről a kalandos alakú s helyi nevezetességűvé lett öltözékdarabról három ízben is megemlékezett folyóiratunk, a két utolsó alkalommal képek kíséretében is.⁴³ Mindamellet most újlag bemutatjuk ezt az igazán különleges, az első pillanatra is ősinek látszó viseletet.⁴⁴ (2., 3., 4. á. A képek szerző felvételei).

Ma már, mint *Bellosics* írja, rohamosan pusztul s Zalamegye délnyugati sarkának mintegy húsz apró községében viselik mind gyéribben és pedig nemcsak fehér ruhához s nem is csak idősebb asszonyok.

Nevezetes azonban, hogy régebben nagyobb területen volt elterjedve. Így *Paget*

2. ábra. Öreg asszony pacsában, Göntérháza.

⁴² „*Értesítő*“ 1903. 273. (*Bellosics B.*) 1910. (Gönczi F.)

⁴³ *U. ott.*

⁴⁴ A mi képünk némileg különbözik a *Bellosics* közöltétől. A kendő rövidebb, más állású, hátulról is látható; a homlok felett hátrahajtott, a tarkóig érő s az alatta lévő kontykáplihoz odatűzött rész tisztán kivehető. A *M. N. Múzeum multja és jelene cz. díszmunkában* is szerepel egy pacsás leány, *vend*-nek jelezve, nyilván tévedésből, mert a vendek pacsát nem hordanak.

útleírásában ezt olvashatjuk:⁴⁵ „A nagykanizsai asszonyok fejdíszük sajátságos jellegénél fogva érdemelnek említést. Ez lapos redőkbe szedett fehér vászonzól áll és *rendkívül hasonlít ahhoz, a mit Róma környékén hordanak*“. Ezt a leírást azután kiegészíti két ábra művének angol kiadásában, melyekben a mi pacsánkra ismerünk.⁴⁶

De régibb képes könyvben nyomára bukkanunk messzebb eső vidéken is. *Timlich* nagy képgyűjteményében⁴⁷ egy veszprémmegyei és egy kismartonvidéki asszonyt látunk szintén ilyen, de némileg eltérő szabású fejviseletben, s egyiket sem fehér ruhában. Megjegyezzük, hogy ezek a pacsák is állkendő nélkül vannak ábrázolva.

3. ábra. Öreg asszony pacsában, hátulról. Göntérháza.

Ha a pacsá szó eredetét kérdezzük, azt a feleletet kapjuk, hogy az délszláv szó. Egy 1740-ben Zágrábban megjelent szótárban (*Lexicon latinum*) ezt olvashatjuk róla: „peplum = peča, női viselet, a fejen át egész a vállakra lecsüngve, Flor-Kappe, magyarul = fejre való gyólts“. *Miklosich* szerint délszláv szó s fejkendőt, darabot jelent.⁴⁸

Ha már most azután előkeressük a pacsára vonatkozó kijegyzett adatainkat, csakugyan úgy látjuk, hogy a Felső-Adria környéki szlávok nagy darab földön ezen a néven nevezik női fejkendőjüket.

Íme egy pár: *Moslavina* vidékén (Szlavonia) a nők a kis fekete siphát még *peča*-val, fehér fejkendővel fődik le.⁴⁹ A *Száva* mellékén a főkötőt (!) *peča*-nak hívják.⁵⁰ *Topuszko* vidékén⁵¹ a rácz nő (a horvát nem!), akár 6 éves, akár 60 éves, a fején fehér v. színes *peča*-kendőt visel. A *felső-krajnai* nők fejdíszze áll

⁴⁵ *Ungarn u. Siebenbürgen* 1836. II. 453.

⁴⁶ A pacsá itt nincs az állkendővel átkötve s ebben az alakjában teljesen megfelel *Bellosics* 3. á. B rajzának. (A pacsáformák részletezésétől most eltekintünk.) Nem tudom, nem ez lebegett-e *Baksay* szeme előtt az Ormánság ismertetésénél (i. h. 404.), mikor az ottani fejviseletről ezt írja: „Ez a fátyol sok helyen *négyszegű kéregpapírra* tűzve (mint a pacsánál) — hátravető néven — árnyékolja a főt, *mint az olasz népnél*“.

⁴⁷ *A magyar- és horvátországi stb. legnevezetesebb nemzeti öltözetek*, Bétsben 1816. *Jaschke* ismeretes munkájában (1821-ből) is szerepel egy pacsás veszprémi asszony.

⁴⁸ *Etym. Wbuch.*

⁴⁹ *Osztr. Magy. Mon. Írásban és Képen* VIII. 531.

⁵⁰ *U. ott.* 456.

⁵¹ *Fölldr. Közl.* 1902. 313. Leírás van ugyan hozzá, de nem elég részletes.

részint a néha nagyon finom és drága fejkendőkből (*peča*) stb.⁵² A *krajnaiak*, *vipachiak* (Istria), *gottscheiek* és *uszkok* (!) asszonyok szintén ezt viselik.⁵³

Sajnos azonban, hogy ezekben bővebb leírás vagy kép alig akad. Egyedül a gottscheei adathoz van mellékelve kép, mely a mi pacsiformánk mását ábrázolja.⁵⁴ Valószínűnek kell ugyanis tartanunk, hogy a *peča* névvel többféle módon alakított fejrevalót is illetnek, de viszont azt is, hogy ezek valamikor egyetlen alaptípusból fejlődtek ki, mely ma is kimutatható.

Az egyes alakok vizsgálata most nem foglalkoztat bennünket, annak meg-ejtéséhez elegendő anyagunk nincs, ezek az adatokkal pusztán az akarjuk valószínűvé tenni, hogy a pacsá nevé fejkendőviseletet a drávamelléki magyarság a dél-szlávságtól vette át, a hol az szélében el van terjedve, adta tovább s fejlesztette vidékenként a maga ízlése szerint,⁵⁵ a mint ez már mindenféle viseleti darabnál lenni szokott. Az új viselettel vette át a pacsá nevet is.⁵⁶

Lehetségesnek tartjuk azonban, hogy Timlich kismartonvidéki képe *horvát* asszonyt ábrázol s a veszprémmegyei asszonyon látható pacsá is a sopron-vasi horvátság hatásának tudható be, tehát nem a Drávától terjedt idáig a magyarság kezén lépésről lépésre.

Miklosich szótárában azt is megtalálhatjuk, hogy a *peča* szónak az olaszban *pezza*, *pezzo* felel meg, mely szintén darabot (Stück) jelent, mint a horvát-szerbben, ebben az esetben tehát egy darab vásznat, vagy gyolcsot, melyet puhán

4. ábra. Öreg asszony a káplival és szalaggal. Göntérháza.

⁵² *Die Illyr. Prov. etc.* 93—94.

⁵³ *Hacquet i. m.* 1801. 37., 78., 86., 159.

Dr. Mészáros Gyula szíves közlése szerint a konstantinápolyi törökségnél is ismeretes e szó *pecse* alakban. Ez a *pecse* egy hol sűrűbb, hol átlátszóbb fekete fátyszövet, mely a *feradzse* nevű, az egész testet eltakaró, bő, *lila* vagy *sötétkék* ruhának fejre boruló részéhez van tűzve, honnan az arcra lóg le egész az állig, olyan szélesen, mint maga az arc s a fej tetejére felvethető. Ezt az adatot egyelőre délszláv hatásnak vagyok kénytelen elkönyvelni.

⁵⁴ *Ferrario* nagy képes munkájában (*Il costume antico e moderno* Ac. vol. 4. Tav. 67.) is láthatunk egy pacsás *morlák* asszonyt.

⁵⁵ *Bellosics* azt írja, hogy az ő forrása szerint régebben Szombatfán (Hetés) olyan fejdíszot viseltek, minőt ma Varasd megyében látni s ezt *alakítgatták* volna a hetési asszonyok mai formájára.

⁵⁶ Nem merem megkockáztatni azt a feltevést, hogy a hetés—gücseji és részben drávamelléki *beolvadt szláv* nyelvű lakosság is hagyhatta ezt az emléket maga után.

vagy kikeményítve alkalmaztak a fejre kendőnek. Ebből áll a pacsá is. Ennek az adatnak alapján feltehetjük már most, hogy a szóban forgó délszlávok *olasz* közvetítéssel juthattak ehhez a viselethez. Fentebb mondtuk, hogy *Paget* a rómavidéki fejviselethez hasonlítja a nagykanizsai pacsát s humorosan jegyzi meg, hogy a kettő közötti összefüggés kérdésének eldöntését a régészekre bizza. Csakugyan *Racinet* idézett munkájában (*Livr. 20.*) több színes női képet látunk Róma környékéről ilyenforma, fehér és színes fejviseletben. Hangsúlyozzuk, az ilyenforma szót (mindig az állkendőnélküli pacsára gondolunk!), mert e fejviselet *legegyszerűbb* alakjában nem más, mint egy összehajtogatott kendő, mely a fejtetőre van borítva s hátul a vállig leér s néha szélesebb a fejnél, úgy hogy a fej- és nyaktájék árnyékban van, oldalszárnyai tehát nincsenek s úgy látszik nemcsak az asszonyok viselik, hanem a leányok is. (Olasz nevét nem tudom.)

Bizonyos az is, hogy ez a viselet régebben nagyobb területen is divatban volt (esetleg ma is van) Olaszországban, mert ugyancsak ebben a munkában (*Livr. 9.*) találunk egy másik képet, mely egy polgári osztálybeli gyászoló nőt ábrázol a *XVI. századból Velenczéből*, tehát területileg is a mi délszlávjaink szomszédságából, mely tényt bővebben taglalni feleslegesnek tartom.⁵⁷

Hogy pedig ez a viselet még a *XVI. századnál* is régebben otthonos volt Itáliában, arra nézve idézem *Hottenroth* egy adatát,⁵⁸ a ki azt mondja, hogy a *XV. században*, abban a században, melyben ezerszámmra termett a fejviselet (378. o.), divatba jött Németországban az, hogy a hajzacskó helyett összehajtogatott, négy-szögletes kendőt tűztek a lapos főkötő fenekére — *olasz szokás szerint* — s ezt hátrabocsátották s elöl a fejre felvetették, mely kendőben az olasz pacsakendő primitív formáját kell látnunk.⁵⁹ Azt hisszük tehát, ezt az útát járta meg századok alatt a ma már pusztulóban lévő hetési pacsá.⁶⁰

E tisztes multtal dicsekvő fejdíszhez még három rész tartozik, melyek az olasz fejviseletnél legalább részben hiányzanak ú. m. az *állkendő*, a *káplí* (kontyok) s a *káplira* tűzött kettős, fehér *szalag*, melyek azt mutatják, hogy e viseletbe

⁵⁷ A következő című nagy olasz munkában Milano vidékéről is látni pacsás asszonyokat 1859 tájáról. (*Usi e Costumi di tutti i popoli etc. 1856—1862. v. 2., part. soc.*) Többféle színű, *többszörösen összehajtogatott*, a hát közepéig érő *csipkés-rojtos* fehér peča-kendőt látunk Róma-vidéki asszonyokon e munkában: *Zur Geschichte d. Costume. München, 866.*

⁵⁸ *Handbuch etc. 381. Fig. 94. 8.*

⁵⁹ Ugyane viselet olasz formája kontyok nélkül, leeresztett hajviselet mellett megvolt a *XVI. században* Franciaországban is. (*Catalog der Lipperheidischen Sammlung; A. de Bruyn, Cost. civ. et mil. du XVIe. s.*)

⁶⁰ Ebben *Hottenroth* következő szavai is támogatnak bennünket. (U. ott. 201.): „Nem Németországban, hanem Itáliában kell kereskednünk, különösen Dél-Itáliában a bizáncziak és arabok küzdő terén, ha olyan népviseleteket akarunk találni, melyek a legrégibb középkorban keletkeztek és régi jellegűeket, legalább némely darabokban, a mai napig megtartották. Calabriában pld. fejdísz gyanánt egy *többszörösen összehajtogatott fehér kendő szolgál.*“ *Fekete* peča fejviseletet látunk Korfu szigetéről a következő munkában: *Leonhardi, Bild. Darst. aller bekannten Völker, Leipzig, 1819.*

Régebben t. i. a fejrevaló csak a fejkendőből állott. Erős a gyanum, hogy ez a fehér fejkendő is afrikai berber—mór eredetű, hol ma is általánosan el van terjedve s *genuinnak* látszik.

német földről származó elemek is keveredtek s hogy a fejkendő ezeknél csakugyan *későbbi* járulék. Eredetök talán ilyenformán képzelhető:

Az állkendő alkalmasint annak a „*Gebende*“ nevű kendőnek vagy szalagnak az utóda, mellyel Németországban már a XII. században átköltöttek az állat és fejlet olyanformán, hogy az *részben a száját is eltakarta*.⁶¹ Ezt a kendőt a XVIII. században egy kis lapos sapkához hordták (l. a 49. számú jegyzetet), de hordták mindkettőt külön is. Színe rendszeren *fehér* vagy *piros* volt. Piros a színe a mai hetési állkendőnek is. Ha a szalagot nem használták, egyszerűen a fejtetőre borították s letűzték. Ez a *fehér állkendő*-viselet Németországban évszázadokig megmaradt s különösen a *gyászviselet* járuléka volt.⁶² [Legáltalánosabbá vált a XIV. század első felében dühöngött pestis után, a mikor az asszonyok teljesen bebugyolálták magukat, fejüket, állukat fel a szájig *fehér kendővel* kötötték le, mintha minden pillanatban készek lettek volna koporsóba szállani. (*U. ott* 304.) Ehhez igen tanulságos sokacsz arczképet közöl *Várady i. m.* I. 118 oldalon, vagy *Paget i. m.* 389, tót asszony.]

A *káplli* a német *Schapel*-ből keletkezett, melyen a XII. századtól kezdve a homlokon átmenő, fémbádognál vagy színes posztóból készített pártafelét értettek, melyet rendszeren a *Gebendevel* kötöttek le.⁶³

A káplira odatűzött *szalagot* a pacsá egészen eltakarja (pl. *Bellosics* rajzán), vagy csak a legvége látszik ki, tehát ezen a helyen a pacsá mellett semmi értelme sincs. Egyedül csak akkor érvényesül, ha a pacsát leveszik a fejről (l. a képet). A mi nézetünk az, hogy ez a *kettős* szalag régebbi idő maradványa és pedig abból a korból, mikor az asszonyok is lelóggó *kettős* hajfonatot viseltek, melyeknek végébe szalagokat fontak. A lányok ekkor megkülönböztetésül egy fonatot hordtak.⁶⁴ A konty-viselet különben is asszonyjelvény, a hajadonok régebben födetlen fővel s kibontott hajjal jártak.

A pacsá tehát a régi hetési viseletnek, mely éppen ősi voltánál fogva később mindinkább gyászviseletté alakult, jellegzetes darabja, mely még akkor is megmaradt hagyományosan fehérnek, mikor az öltözet többi része már színessé változott s a fehérben gyászolás szokása is elmúlt. Délszláv származása újabb újmutatás fehér gyászunk eshetőleges délszláv eredetéhez.

Láthatjuk végül, hogy az ily irányú összeállításoknál és szemlélődéseknél — bár becses tanulságok szolgáltatására vannak is azok hivatva — a dolog természeténél fogva sokszorosan kell feltevésekkel számolnunk.

Bátky Zs.

⁶¹ *Hottenroth*, Handbuch 328., Deutsche Volkstr. I. 54. stb. (A fekete gyászviselethez használt *Gebende* (kendőfélék) már a XII. század végén *fehér* volt, *Heyne*, Deutsche Körperpflege etc. 322.)

⁶² Nagyon jellegzetes ilyen (színes) áll-, illetve arczkendőt látni fehér főkötővel kapcsolatban egy mohácsi sokacsz asszonyon. *Várady* id. munkájában 348.

⁶³ *Schultz*, Deutsch. Leben im. XIV—XV. Jh. Familien-Ausgabe. *Kappel*: salzb. Kopfputz von Jungfrauen bei Festtracht. (*Käppli*: Schweiz.), a középfelnémet *Schapel*-ből, ez pedig az ó-francia *chapel*-ből (capello). *Grimm*, Deutsches Wörterbuch 5. 196., 201. 8. 2169.

⁶⁴ Így volt ez s bizonyára ma is így van még némely délbalkáni. (*Die Illyr. Prov.* etc. 98.; *Die Sitten der Morlacken* etc. Bern 1775.)

NÉPKÖLTÉS ZET ÉS NÉPZENE.

Székely balladák.

(Második közlemény.)

8.

Szabó Vilma.

A

Lassan. M. M. ♩ = 69. Eredeti hangnemben.

Székelycsóka.

Sza - bó Vil - ma ki - ment az er - dő - re, Le - fe - küdt a
 czit - rus fa tö - vé - be, Még mesz - szí - ről ki - ál - tot - tam ne - ki :
 „Meg - állj Vil - ma most meg - lát va - la - ki.“

Szabó Vilma nem vette tréfára,
 Beugrott a szebeni csárdába.
 Szabó Vilma ki se kérte borát,
 Kilencz csendőr nyitja be ajtaját.

„Szabó Vilma ad ki már magadat,
 Hova tetted három szép fiadat?“
 „Kettőt tettem citromfa tövébe,
 Egyet tettem tenger közepébe.

„Szabó Vilma, hogy nem fáj a lelked,
 Hogy eltetted három szép gyermeked?“
 „Dehogy nem fáj, mindjárt ketté hasad,
 Életemért zergetem a vasat.“

B

(Ugyanazon dallamra így énekelték Szentgericzen :)

Szabó Vilma kiment a szőlőbe,
 Ráborult a diófa tövére.
 Odamentem s kiállítottam neki :
 „Kelj fel Vilma, mert meglát valaki.“

Szabó Vilma nem vette tréfára,
 Beugrott a szegedi csárdába,
 Parancsol a koresmáros lányára,
 Tíz liter bort mérjen az asztalra.

Szabó Vilma a borát nem issza,
 Az ajtaját hat csendőr rándítja,
 Csendőr káplár elkiáltja magát :
 „Gyertek fiúk, mert megfogluk Vilmát!“

Szabó Vilmát hat csendőr vallatja,
 A babája az ajtón hallgatja,
 „Valld ki Vilma minden bűneidet
 Hova tetted három szép gyermeked?“

„Egyet tettem diófa tövébe,
 A másikat Tiszának vizébe,
 Harmadiknak én voltam gyilkosa,
 Azt nem mondom meg soha, hogy hova.“

Szabó Vilmát hat csendőr kíséri,
 A babája keservesen nézi.
 „Ne nézd babám gyászos életemet
 Mert én ezt csak tettem te éretted.“

„Szabó Vilma, hogy nem fáj a szived
 Hogy megölted három szép gyermeked?“
 „Hogyne fájna, mikor majd meghasad
 Egész éltemben hordom a vasat.“

9.

Szabó Julesa.

Lépésre. M. M. ♩ = 112. Eredeti hangnemben.

Maros-Vásárhely.

Sza - bó Jul - csa be - ment a nagy ma - lom - ba,
 Be - lé - e - sett a ma - si - na dob - já - ba,
 A ma - si - na dob - ja mi - kor meg - ál - lott,
 Sza - bó Jul - csa pi - ros vé - re meg - a - lúdt.

Szabó Julesát feltették egy szekérre,
 Úgy vitték a zsidó doktor eléje,
 „Zsidó doktor arra kérem, ha lehet,
 Gyógyítsa meg a beteg szeretőmet.“

Zsidó doktor félre fordult s azt mondta:
 „Meggyógyítsa a nagy Isten doktora.“
 Bandás Jóska bement a szobájába
 Sirva borult diófa asztalára.
 Sirva mondta: „nincsen Isten az égben,
 Szép szeretőmet bevitték a sirba.“

10.

Koldus-ének.

Elbeszélve. M. M. ♩ = 52. Eredeti hangnem.

Fele.

Es - te nyol - czat üt az ó - ra, Sán - dor az any -
 ját gyil - kol - ja, Pony - vá - val szá - ját be gyúr - ta,
 Ke - ve - rő - vel le - foly - tot - ta.

Két legény barátja lesték,
 Azok tettét észrevették;
 Csendőrt, doktort vittek oda,
 S vasat vertek a Sándorra.

„Nó te Sándor, nem fáj szived,
 Mikor anyádat megölted?“
 „Hogyne fájna az én szívem,
 Mikor anyámat megöltem.“

A tömlőczbe bekisérték,
 Kilencz öles földbe tették,
 Nedves szalmára fektették,
 Oda is zár alá tették.

E gyűjtést 1908 nyarán végeztem. A felvétel fonográffal történt, a hengereket nyilvános helyen fogom elhelyezni, hogy mindenki által hozzáférhetők legyenek.

A 1—6. számú dallam szövegéről felesleges megjegyezni, hogy változatai megvannak a Kriza, Erdélyi, Arany-Gyulai vagy a Sebestyén népköltési gyűjteményében és az „Ethnographia“ utóbbi évi egyes füzeteiben. Az összehasonlítást és ismertetést helyszűke miatt mellőznöm kell. A dallamokról azonban egyet-mást el kell mondanom.

Mint tudjuk, a menzurális zene a XIV. században kezd kifejlődni. A megelőző kor dallamai forma és ritmus tekintetében igen szabad szerkezettel bírtak, a mai *recitativo* volt az előadás alapja a *rubato* sokféle szabadalmaival. Ezt tudva, azonnal szembe ötlök főképp az 1—4. sz. dallamoknál, hogy azok a XIV. század előtti időben, vagyis az őskorban születtek. Ezt mutatja a *beosztás* rendszertelen változása és főképp az előadás nagyfokú szabadsága, melyről persze csak az győződhetik meg, ki e dallamokat a nép ajkáról, vagy a helyesen beállított fonográfból hallja, mert a mai hangjegyzés szegénysége miatt egyes ritmikai képlet és néha negyedhangnyi távolság igaz hűséggel vissza nem adható. Meglehető munkába került, míg a sok *előke, utóka*, meg a *korona* a mai értelemben leírható volt. Lehet, hogy az erősen szabad előadás csak éneklési modorosság, mely azonban oly általános és oly erős, hogy eredetinek vehető. A nép ajkáról kétféle éneklési megoldást hallunk, vagy a *rubato* szabadságát — mely mai népdalainknak is előadási sajátja, — vagy az indulómeret határozott idejét. Az előbbi az ősidők maradványa, már Verseghi F. panaszkodik rá s csúfnak és helytelennek mondja, nem ismervén, hogy összajátság és eredetiség, az utóbbi a katonáskodás hatása.

A dallamokat felvétel után azonnal lejegyeztem, a hangnemet megállapítottam s ennek alapján nemsokára a metronom-jelzést is megcsináltam, hogy a gép később meg ne csalhasson, mert tudvalévő, hogy a gép szabályozójának legkisebb elmozdulása vagy az olajozás a ritmus, hangnem és tisztaságra nagy befolyással van. Így azok, kik hengerről eredetiben akarják megfigyelni ezen őskori dallamok sokféle szépségét, annak hű képét kaphatják. A ritmus gazdagsága, a harmónia változatossága, a hangnem változása meglepő. Legérdekesebb a 3. sz. dallam, mely a kis heteden kezdődik, e kezdet tán egyetlen az ismert dallamoknál. A 4. sz. dallamnak hangnemváltozása ritka.

A melizmákra az a megjegyzésem, hogy az a szabadjára hagyott különböző felekezetű kántorok modoros éneklésének hatása, melylyel ma is bőven találkozunk s nem oláh hatás, minek sokan szeretik feltüntetni. Az oláhosság más valami, mely a folytonos legato mellett a ritmusban és dallamhajlításban nyilvánul. El kell mondanom még azt is, hogy a metronomjelzés csak részben lehet irányadó, mert míg az egyik ütem pontosan metronom szerinti, a másik már fel vagy le eltérést mutat, melyet *accelerando*, *stringendo*, *ritardando* stb. kifejezésekkel jelezni nem lehet. Tulajdonképen minden dallam négy mondat, melyek mindegyike más időt mutat. A 7—8. számú dallamok ideje metronompontoságú.¹

Veress Gábor.

¹ Megjegyzem, hogy az első közlemény 1. sz. dallamában a hibásan szedett 7. ütem hangjai *g, é, f, é*; a 7. sz. dallam 2., 4. és 6. ütemében *esz* helyett *é* kell, az 5. ütem első hangja pedig nem *bé*, hanem *á*.

IRODALOM.

Kutschera, Hugo Freiherr von: *Die Chasaren.* Historische Studie. Ein Nachlass. Wien, 1909. II. változatlan kiadás u. o. 1910. A. Holzhausen.

E történeti tanulmány, a hogy szerzője nevezi, gyorsan megérte a második kiadást, világos jeléül annak az érdeklődésnek, melylyel az érdekelt közönségnél találkozott. A könyv csakugyan megérdemli figyelmünket. Szerzője a diplomácia világból való, és már e körülménynél fogva is e könyv megjelenése nem mindennapi jelenség.

Kutschera Hugó fiatal korában vicekonzul volt Rusztsukban, oly időben, midőn ottan még a török volt az úr. Majd a konstantinápolyi követséghez került, a hol egyre emelkedett. Bosznia megszállása után 1882-ben a bosnyák tartományi kormány kötelékeibe jutott, a hol a felejthetetlen Kállay Béni oldala mellett főképen az volt a feladata, hogy a még mindig elégedetlen mohamedán elemet lecsendesítse. Valósággal rátermett e feladatra. Nemcsak a keleti nyelveket, a törököt, arabsot, perzsát ismerte ritka tökélylyel, hanem a sérit is, a moszlim szóbeli tant, melyben még a török teológusoknál is jártasabb volt, úgy hogy megnyerte bizalmukat. Kitűnő szolgálataiért bárói rangra emelték, majd pedig, Nikolics báró visszalépte után, cziviladlatusnak nevezték ki, mely minőségben megérte a megszállott tartományok bekebelezését. 1909-ben, egészségi okokból, leköszönt magas állásáról, Bécsbe vonulván vissza, hogy fáradalmait kipihenje. Sajnos, a nyugalmat nem igen élvezhette, mert még az évben meghalt, a nélkül, hogy a kazárokról szóló művét, melyen nagy szeretettel dolgozott, kiadhatta volna. A művet a család kegyelete bocsátotta rendelkezésünkre, szép kiállításban, de mégsem abban a tökéletességben, a hogy látni szeretnők, és a hogy a szerző, ha életben marad, bizonyára adta volna.

A könyvre nem alkalmazhatjuk a tudomány szigorú mértékét. Igen sok forrásművet említ ugyan, de nem jelöli őket meg filológiai pontossággal. Mindamelllett látszik és hihető is, hogy a szerző tanulmányozta és kutatta őket, akárhányszor önálló felfogásra jutva, melyet teljes rendszerré fejlesztett. Csak egyszer, a 20. laphoz irt jegyzetében, számol be pontosan az általa használt irodalomról, melyet azon czélből idéz, hogy *József* kazár király sokat vitatott héber levelének autenticitását kimutassa. Szerzőnk szerint e levél hitelességéhez nem fér kétség. Ez ítéletben főkép a pétervári tudós *Harkavy* tekintélyére támaszkodik, de ismeri dr. *Kohn* Sámuel „Héber kútforrások“ stb. című művét is. Az arabs írók dolgában főképen az orosz *Frühnt* követi; a magyar *Kun* Gézát — az ügy kárára — nem ismeri, valamint nem vett tudomást e sorok írójának czikkéről sem: „Zur Gesch. der Chazaren“, Keleti Szemle I., 164—176. Ebben a cikkben rámutattam arra, hogy a kazárok közt már a kereszténység első századaiban térítettek és hogy a kazárok az örményekkel is érintkezésbe jutottak. Oly két pont ez, melyet szerzőnk más úton derít ki és melyre nagyon jól támaszkodhatott volna.

Az első fejezet történeti áttekintést nyújt. A kazár nép történetét több mint ezer éven át képes követni. A kitűnő K. F. *Neumann* után indulva, a ki a dél-oroszsországi népegyüléket oly behatóan ismertette, megállapítja, hogy a *pontusi*

és kaukázusi országok őslakói törökök voltak, ősei azon kúnoknak, a kik a XI. század elején, a kazár birodalom bukása után újra ugyanazon vidéken léptek fel és rémei lettek szomszédáiknak. (34. l.) A kúnok mellett más népet találunk itt, úgy látszik *finn törzsből*, melyet az örmények *kasszirok*-, a görögök *akatzirok*-, *agathyrzok*-, az arabsok *chazárok*- és végre az oroszok *kozároknak* neveztek. A kazárok legelőször is az örményekkel jutnak háborús bonyodalmakba, a IV. században már a húnokkal ütköznek össze. Attila udvarának leírása alkalmával Priscus oly részletet közöl, mely Neumann és Kutschera felfogása szerint voltaképen a kazárookra vonatkozik. (43. l.) Majd következik a byzáncai birodalommal való összeköttetés, majd pedig azon levélnek adatai, melyet a kazár király Chiszdaj ibn Sapruthoz, a spanyolországi zsidó államférfiúhoz menesztett. Különösen fontos, mint jut II. Justinian császár kegyetlen politikája folytán a pontusi görögség utolsó vára, Cherson, is kazár kézre, és a byzáncai történetnek ez epizódja arra vall, hogy a kazár nép már rendezett államban élt. (60. l.) A kazár népnek e viszonylagos magasabb kultúrája kifejezésre jut vallási életében is, mert mind a három monotheistikus vallás hívőkre talált kebelében, mignem az ismert körülmények között a zsidó vallás jutott uralomra. Még ekkor is a tolerancia figyelemre méltó eredményét tapasztaljuk a kazároknál, a mit persze úgy is lehet magyarázni, hogy e nép lanyhán karolta fel vallását.

Az iszlám világával azonban először is harcziás összeütközése volt a kazár népnek, helyesebben a harcizoknak szakadatlan láncza. Az első összeütközés 720-ban történt Leo császár 11. évében (71. l.), a miről a byzáncai Theophanes Anastasius révén értesülünk. A többi harcizokról keleti írók értesítenek. Nevezetes ezek közül az, melyet a török Dervend-Náme című munka beszél el (72. l.) és melynek szomorú kimenetele a kazárokat alkalmasint mindinkább arra szorította, hogy Byzánzra támaszkodjanak. Irene, a kazár khán leánya, anyja lett a későbbi IV. vagy „kazár“ Leo császárnak.

Ezentúl az oroszok, főképen Nestor, veszik át a szót. A kazárok észak felé való előnyomulását Nestor a warágok megjelenése elé teszi 859—861. Egyéb események is, mint a krimi gótok leigázása a kazárok által, Szarkel várának a besenyők ellen való építése stb. azt hirdetik, hogy a kazárok ekkortájt terjeszkedtek a Dnjeperig és Okáig és ekkor tették adózókká a szláv népséget. Kiev önkényt adta meg magát, bizván a kazárok emberségében. Az orosz krónikák tényleg nem jelentenek a kazárok részéről oly vérengzéseket, a minőket azelőtt p. o. az avarok elkövettek. (81. l. Schaffarik után.) A kazár birodalom ekkor érte el hatalmának tetőpontját; sok ugor, finn és szláv nép függő viszonyban élt vele. A többször említett kazár királylevél kilencz adófizető népet sorol fel, a melyhez jól illik Khazáriának kilencz „éghajlata“ (κλίματα), melyet Constantinos Porphyrogenetos említ. (83. l.) Ámde a IX. sz. közepe óta a kazárnak új ellensége támad a török népben. Ez maga előtt úzi a besenyőket, kiknek támadása elől viszont a *magyaroknak* kellett nyugat felé vonulniok. A magyarok által elhagyott földet, a Fekete-tengertől északra, most a besenyők foglalják el, és ezentúl a kazárok egész története tele van a véres harcizokkal, melyeket e vad rabló nép ellen kellett vívniok. (87. l.)

Következik a kazárok és oroszok harcizának elbeszélése Maszúdi arabs író

után. (89—94. l.) Csakhogy nem a varágok alatt új állami életre szert tevő szabad oroszok voltak a hadviselők, hanem a kazárok által leigázott vjätitsok és szomszédaik. Szeptoszlav, az oroszok utolsó pogány hercege (964—972), mérte a kazárookra az első nagy csapást. Az arabs írók, p. o. Ibn Haukal, most úgy tüntetik fel a dolgot, mintha az oroszok végkép megsemmisítették volna a kazár birodalmat, ámde az orosz krónikások erről mitsem tudnak, a kik pedig nem hallgatták volna el, ha megtörtént volna. Ibn Haukal szerint az oroszok ugyanekkor a *bolgárokat* is megsemmisítették volna, holott tudjuk, hogy nemsokára azután, azaz 984-ben Vladimir alatt, az oroszok újra hadakoztak a bolgárokkal. Karamsin orosz író szerint az oroszok még 1120 és 1164-ben is hadakoztak a bolgárokkal. A mi a kazárokat illeti, maga Ibn Haukal is ismeri Kazárországot még későbbben is. Kazárország tehát még nem semmisült meg. Ellenkezőleg csak 986-ban foglalta el Vladimir Kaffa, Theodosia és Tamotarcha városokat a kazároktól, és ugyanazon Vladimir alatt, a ki Búlán kazár khán példája szerint csak alapos utánjárás után akart magának vallást választani, a keresztény és moszlim pap mellett megjelent Kazárországból a zsidó apostol is, persze hiába, mert az orosz fejedelem a görög katolikus vallás mellett nyilatkozott. (99. l.) Voltaképen a bizantinusok agarenusai, vagyis a törökök azok, kik a kazár birodalomnak véget vetettek. (104. l.) A kúnok mögött a *palócok* is megjelennek, kiknek támadása elől a kazároknak menekülniök kellett. A nép zöme azonban még tovább is a régi földön maradt és csak lassanként húzódott be a szomszéd orosz és lengyel földre.

Könyvünk második fejezete Kazárország belső viszonyairól szól. Itt kiemeljük szerzőnek azon állítását, hogy a kazárok eredeti székhelye a Kaukázus északi lejtője volt és az a pusztaság, mely a Fekete- és Kaspi-tenger közt terül el. (116. l.) A földrajzi meghatározás egyáltalában nagy teret foglal el könyvünkben. Itt ismét József kazár király levele tesz jó szolgálatokat. A király a Chisdájhoz írt levelében azzal dicsekedik, hogy övé Dervend városa és a szomszédos hegy-szorosok, minélfogva a Kaukázustól délre lakó népeket megóvhatja az északi barbár népek betöréseitől. Mellékesen: ez is a kazárok magasabb kultúrállapotára vall. A De Guignes érdeme által ismertté vált Bakui arabs író a Kúr folyóról úgy beszél, hogy az a kazárok országában ered és a Kazár-tengerbe ömlik. Ennélfogva a déli határ Arméniáig nyult le. (125. l.)

Északon a még meglevő nyomok jelzik a határt. Ilyen a Koganovo nevű sáncz Charkow mellett; más „kazár sánczok“ Voronecz vidékén találhatók. De még ezentúl is egyes népek hódoltságban éltek a kazárokkal; sőt ha József kazár királynak hinni lehet, az északi határ a Búgig és Magyarország határáig terjedt.

A belső viszonyok rajzolásában fontos hely jutott a vallásos kérdéseknek. Az a vallás, melyet a kazárok a civilizált világgal való érintkezésükben legelőször kaptak és a mely a legtöbb sikert érte el náluk, a zsidó volt. (149. l.) Erre a folyamatra nézve is több helyes szempontot találunk szerzőnkél. A mózesi tan, úgy látszik, először a Kaukázus felől, Georgia és Arménia felől szivárgott be. De lehet e tan terjedésének más módja is: t. i. Kerts és Fanagoria városokban már a kereszténység első éveiben nagyszámú zsidóság lakott, mely üzleti életet élve, bizonyára terjeszkedett is. De a kazárok zsidó hitre való térítését

mégis az okozta, hogy a byzáncai véres üldözések elől számos zsidó menekült Khazáriába. Ez 609 körül történt, és József király, a kinek levele 960 körül íródott, szintén azt mondja, hogy Búlán khán áttérése 340 évvel előbb ment végbe, tehát 620 körül. (151. l.) A X. században történt újabb zsidóüldözések megint számos zsidót vezettek Kazárországba. Aközben azonban, még pedig a zsidó vallással egyidejűleg, az iszlám is egyre terjeszkedett a könnyen téríthető nép között. Egy arabs író az okot is tudja, mely az iszlám elfogadására vezetett, az azonban, hogy az egész kazár nép mohamedánná lett, nyilván téves, mert még mohamedán írók is tudják, hogy a kazár népnek az oroszok által történt romlása idejében a király, a nemesség és a nép jó része a zsidó valláshoz tartozott. (157. l.) Csak utoljára hódított a keresztény vallás is. A kazár mindezeknél fogva nagy közönbösséget tanúsít vallásos ügyekben, csakúgy mint a törzsrokon *magyarok*, kik ezeréves történetükben bebizonyították, hogy a germán és szláv népek túlhajtott vakbuzgalmát nem hajlandók követni. (160. l.)

A harmadik fejezetben a szerző összeállítja a kazárokról szóló azon nyomokat, melyek az ország romlása után észlelhetők. Még Vladimir orosz fejedelem is 1097-ben országukban találta a kazárokat, kiket barátságosan fogadott be országába, midőn a palóczok elől menekültek. Megengedte nekik, hogy Csernigov újjonszerzett területén várost építsenek maguknak, melyet Bielovesienek neveztek (azaz fehér sátor), és a melyet a név jelentése miatt sokan Szarkel várának tartottak. Ez újjonnan épült város romjai mai napig is láthatók. Ez egyúttal az utolsó eset, hogy az orosz krónikák a kazárokat megemlítik. (175. l.) De másutt még található nyomaik. Szerző közli p. o. azt a hirt, melyet a híres tudelai Benjamin zsidó utazó a XII. sz. végén róluk szerzett. (176. l.) Úgy látszik, hogy csak a mindent földülő tatárjárás kényszerítette a kazárokat országuk végleges elhagyására. Valamint a *kúnok*, úgy alkalmasint a hazájukban visszamaradt vagy orosz földre költözött kazárok csapatjai is az ádáz ellenség elől nyugatra menekültek. (196. l.) Csakhogy míg kúnok és palóczok tömegesen telepedtek meg új hazájukban, addig a kazárok csak szórványosan nyertek új települő helyeket. A kazárok szórványos elhelyezkedése lényegesen hozzátartozik a további eszmenethez. *Karamsin*, a híres orosz történetíró, világosan mondja meg, hogy a zsidók már az első Vladimir alatt nagy számban vándoroltak Kazárországból Oroszországba.

Most következik Kutscheera bárónak ép oly merész, mint következményeiben fontos tétele. Szerinte, valahányszor a középkorban Oroszországban zsidókról esik szó, mindannyiszor a zsidó kazárokat kell érteni. Ép úgy valószínűnek tartja, hogy kazár zsidók voltak azok, kik a tatár betörés után Polóniába és főképen az akkor még orosz Galiczia fejedelemségbe menekültek. (198. l.) A halicsi fejedelem, a ki 1240-ben Magyarországra menekült volt, a mongol pusztította országba, mint a krónika jelenti, németeket, örményeket és *zsidókat* hívott be. (198. l.) Ezt a példát Lengyelországban is követték. Lengyelországban a legbiztosabb adatok szerint I. Boleszláv Chrobri alatt (992—1025) jelennek meg először a zsidók, tehát akkor, midőn a kazár birodalom feloszlott. Vannak persze, a kik azt vélik, hogy e bevándorlás Csehországból történt. Erre nézve az áll, a mit még később részletezni fogunk, hogy cseh földön ez időtájt csak gyér számú zsidóság lakott. Ellenben az a körülmény, hogy egyidejűleg örmény törzs is telepedésre jutott Lengyelország-

ban, némi útbaigazításul szolgálhat a zsidó telepedés minéműségére nézve. (200. l.) Azok az utazók, a kik a tatárjárás után a délorosz vidékeken utaztak, nem mulasztják el a kazárokról is említést tenni, azzal, hogy keresztények voltak, a mi igaz is lehet, mert hisz volt a kazárok közt sok keresztény is. Nemcsak a génuai kereskedők, hanem a byzáneci Dukas Mihály még 1425-ben is említi a kazár földet, a mi egyúttal az utolsó e természetű jelentés.

A kazárok elvegyültek ugyan a népek áradatában, de nem nyomtalanul. Régi lakóhelyeiken még mindig vannak falvak, melyeknek lakosai igen különös vallásos gyakorlatot követnek. E falvak nagy része egészen felhagyott a kereszténységgel és a mózesi vallást követi. (206. l.)

A történetnek most először lehet számolnia oly zsidókkal, kik nem Palesztinából vagy máshonnan bevándorolt sémiták, hanem megtérés által lettek a zsidó vallás követői. Kérdés már most, hogy ezen magában álló jelenség nem hagyott-e máig észrevehető következményeket maga után? Azt látjuk, hogy sehol sem oly sűrű a zsidóság mint Orosz- és Lengyelországban. Ezt a tekintélyes zsidó lakosságot rendszeren Németországból származtatják, a honnan az üldözések folytán jutott volna Lengyelországba. E feltevés megvizsgálásának szenteli szerzőnk a negyedik fejezetet. E czélből áttekinti a zsidó faj vándorlását állami életének bukásától egészen az újkorig, és arra az eredményre jut, hogy Németország nem bírt azzal a sűrű zsidó népességgel, hogy a szomszédba rajokat bocsáthatott volna. *Jost* zsidó történetíró alapján kimutatja, hogy a római birodalom romjain a zsidók mindenütt a Földközi-tenger partjain telepedtek le. Az északabbra fekvő országokban, a félig barbár népek közt, nem találtak oly feltételeket, melyek nekik a megélhetést biztosították volna. Csak a Közép-Rajnában, Speier, Worms és Mainz városokban, képződött némi zsidó központ, de ettől keletre messze földön alig volt zsidó, és úgy áll a dolog, főképen a francia kiűzések után, a nyugati vidékekkel is. Épp akkor, midőn Németországból állítólag a zsidók Lengyelországba költöztek, a XIV. század derekán, a zsidóüldözések és a fekete halál e sötét századában, igen rosszul állott a zsidók ügye Németországban. Hogy képzelhető már most, hogy e gyenge zsidóság lökést adott a lengyel zsidóság nagy fellendülésének?

Persze, a német bevándorlás teoriájának igen nyomós érve akad abban a körülményben, hogy a lengyel és orosz zsidóság maga közt oly nyelvet beszél, mely minden romlása és vegyüléke daczára tisztán németnek ismerhető el, és e nyelv nem más, mint a középrajnai dialektus, a hogy 1300 körül beszélték. Szerző szerint e jelenséget „könnyen“ lehet megmagyarázni. Azt véli ugyanis (241. l.), hogy e nyelvet a német kolóniák honosították meg Lengyelországban. A lengyelek első hittérítői — mint különben a magyaroké is — németek voltak, és mi csoda benne, ha ezek más honfitársakat is vonzottak magukhoz. Még jelentősebb a czéltudatos német gyarmatosítás. A lengyel nemesség csak földmiveléssel foglalkozott, persze nem maga, hanem jobbágjai által. Ipparral nem foglalkozott szabad lengyel, még kevésbé kereskedelemmel. E szerint hiányzott a polgári középosztály, és erre kellett a német. Kedveztek is nekik a lengyel királyok, és így történt, hogy a lengyel városok a XIII. század óta sorban német jellegűek. Midőn tehát a zsidó kazárság a XIV. század óta a már ismert okoknál

fogva lengyel földre költözött, apró csapatjai nem élhettek meg a sík mezőn, hanem a városokba húzódtak, a melyekben természetesen a német elemre támaszkodott, és ezt tette már magasabb műveltségénél fogva is, melyről fentebb szótunk. A németesedés ennél fogva nem magyarázhatatlan jelenség többé és jól összeegyeztethető azzal a feltevessel, hogy a lengyel zsidóság származéka a kazárnak.

Mindenki ismeri a két árnyalatú zsidóságot: az egész keleten elterjedt spaniolokat (szefárdokat), kik többnyire a pyreneusi félsziget menekültjeinek utódai, és a német-lengyeleket (askenázokat), kik az európai országokat és immár Amerikát is lakják. Az előbbi sémi típus, az utóbbi szláv jelleget mutat (l. „Egy kis embertan“ című értekezésem az IMIT 1908-iki évkönyvében). Kitűnt, hogy ezt az anthropologiai különbséget sem az éghajlattal, sem a foglalkozással, sem az életmóddal megmagyarázni nem lehet, és e pont az, mely Kutschera elméletének igen nagy horderőt ad. Szerinte a spaniol zsidók tisztán és egyedül tartoznak a sémi fajhoz, míg a szláv jellegű zsidók a Lengyelországba menekült zsidó kazárok és palócok maradékai, a kik manapság persze más országokat is benépesítenek. Igen tetszetős elmélet, melyet mások is gyanítottak már, de a melyet ily készültséggel és világossággal felállítani Kutscherának legegységesebb és, ismételtelen mondom, nagy jelentőségű fölfedezése. Sorsáról a jövő van hivatva dönten.

Ismertetem Kutschera nagy jelentőségű művének gazdag tartalmát, minden megjegyzés és bírálat nélkül, csak itt-ott egészítve ki gondolatmenetét a zsidó irodalomból vett megfelelő adatokkal. Legyen szabad remélnem, hogy hazai kutatóink, kikre első sorban tartozik a kazár nép története, ez új jelenséget kellő megfigyelésre méltatják és a szép haladást mutató tudományát előbbre viszik és felvirágoztatják.

Dr. Krausz Sámuel.

Dr. Forke, Alfred: *Die indischen Märchen und ihre Bedeutung für die vergleichende Märchenforschung.* Von — — Professor des Chinesischen am Orientalischen Seminar zu Berlin. Verlag von Karl Curtius in Berlin, 1911. 8-r., 77 l. Ára 2 M.

Pillet boroszlói egyetemi tanár éppen egy évtized előtt a *trois bossus ménes-trels fableaux*-ját vizsgálva (Halle a. S. 1901.) — Bédier alapos támadásai után is, Wundt meseelméletét is ismerve — kimondta, hogy a kutatást folytatni kell. „Das letzte Wort über die Berechtigung der Benfey'schen Theorie ist noch nicht gesprochen“. Alapos tanulmányát (v. ö. E. Philolog. Közl. 1905. 124. és Ethn. 1907. 1. l.) azóta különösen a németeknél sok hasonló követte, melyek nagyjából mind a Benfey iskolájának igazát erősítették. A végső ítélet még ma sincs kimondva. S íme, a Bédier felfogásának mégis akadt radikális követője. Forke széleskörű ethnographiai és mesetörténeti ismeretekkel, módszeresen irt dolgozatban szól hozzá a folklore legnehezebb kérdéséhez és biztosnak látszó adatokkal tör a mesék ind eredetét valló iskola felett pálcát.

Ismerteti az ind mesegyűjteményeket és W. Scott, a Grimm testvérek, Müller Miksa, Benfey és követői (R. Köhler és Cosquin), végül ellenfelei, Bédier és az anthropologus irány felfogását a mesék eredetéről — valamennyit példákkal illusztrálva.

Mindezekkel szemben Forke — a ki az ind eredettel szemben az egyes nem-

zetek autochton mesegenezisének híve, — a mesék találkozásában, egyezéseiben a véletlennek tulajdonítja a legnagyobb szerepet. Bizonyítékai (a kínai irodalomból vett párhuzamok egy ind bölcsessel, továbbá más egyezések Schopenhauerrel, Calderonnal és Descartes-tal) meglepőek ugyan, de nem meggyőzőek. Különösen, mivel csak szellemes gondolatok egyezésére tud példát. A mesék motivumainak rokonságát viszont — ha a helyzetek s a szereplők nem hasonlóak — kerekén tagadja. Szerinte a mesék egyezése (de nem rokonsága) háromféle lehet. a) Egyes eszmék vagy vonások egyezése — ez Forke szerint nem bizonyít semmit. Különös, hogy a véletlen illusztrálására mégis ilyeneket említ. b) Epizódok egyezése. Ez gyakran átvétel. c) Az egész mese s minden főmotivum hasonlósága: ez ugyan Forke szerint bizonyíték lenne, de ind mesékre nézve ritkán fordul elő. Az első pontban Forkenak igaza van. *Egy* eszme egyezése nem bizonyíték. De *egy* ötlet még nem *mese*, czáfolata tehát a meseelméletnek nem czáfolata. Több szó fér a második feltevéshez. Egy egész epizód találkozása *magára az epizódra*, annak keletkezésére igenis döntő bizonyosság s ha az egész mesére nem, annak oka az is lehet, hogy mesekeveredéssel van dolgunk. Éppen Forke egyik példáját említsük bizonyítéknak. A varázstárgyak megszerzésének epizódját szerzünk a Kathásaritságaraból idézi s ösmeri a Sziddikürből is. De megvan a Grimmék 92. meséjében is; Grimmék viszont (*Kinder- und Hausmärchen* III.³. 1856. 346. l.) Gaál és Majláth meséire utalnak s maga az epizód (a három ördögfiúé) megvan a *Csongor és Tündé*-ben, illetve ennek forrásában, az *Árgirus királyfi*-ban, mi esetleg olasz változathoz is vezethet. Utaljunk még egy csángó meserészletre is (Horger, 24. l.) s akkor összefoglalva mindezt, világos, hogy egy önállóan (s különféle mesékben) feltűnő epizódról van szó, mely (bár elterjedésének útja még probléma) láthatóan meséből mesébe vándorol a Somadeva óta. A *mese* átvételére az epizód jelenléte nem bizonyíték, de az *epizód* vándorlása igen.

A teljes egyezés a mese vándorlásának Forke szerint is bizonyossága; de erre kevés példa van olyan, mely ind eredetre vezethető vissza. Ez az a tétel, melyben visszatérünk kiinduló pontunkra. Forkenak igaza van: az indus eredetet nem igazolja elég példa. De éppen ezért viszont nincs igaza Forkenak: még nem szabad pálczát törnünk Benfey elmélete felett, új és új mesekutatások igazolhatják még Benfeyt; ezt hirdette s cselekszi Pillet is. S ezzel megdől szerzönknek az az állítása is, hogy a karakterükben más német és más indus mesék között kevés a kapcsolat. Szerinte 1400 indus meséből 15 jutott el 400 német közé. Látszólag meggyőző számok. Pedig a valóság az, hogy e 15-nek (mint mesetípusnak) útja ismeretes, s éppen mert csak 15 epizódról van szó, nem szabad végleges ítéletet mondanunk.

Forke hivatkozhatik Wundtra és a folklöreisták szocziológus irányára. Álláspontját ez még nem teszi megdönthetetlenné. Lehet, hogy igaza van. De éppen ennyire (s egyelőre talán még inkább) igaza van Benfey zseniális elméletének is, mely félszázad alatt alig vesztett valamit talajából. Forke apodiktikus hangú könyve után is csak azt mondhatjuk: „das letzte Wort ist noch nicht gesprochen“.

Gálos Rezső.

Hurt, Jakob: *Setukeste laulud*. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpinä ja Vastseliina lauludega, väljaannud Dr. — —. Ezimene köide. Helsingis, 1904. (Szetukéz dalok. A pleskaui észtek népdalai, a rappini és neuhauseni dalokkal együtt, kiadta dr. Hurt Jakob. Első kötet. Helsingfors 1904.)

A finnugor népek között műveltségre nézve — a magyar és finn után — első helyen áll a szomorú sorsú észtké népköltés, mely évszázadok óta idegen uralom alatt élve meg tudta őrizni nyelvét, szokásait és őseinek gazdag szellemi hagyatékát. Irodalma körülbelül háromszáz éves multra tekinthet vissza s bár világraszóló alkotásokkal nem dicsekedhetik, de a mostoha körülményekhez képest elismeréseméltó eredményeket mutathat fel. A világ figyelmét azonban nem a tudományos és költői irodalom irányította az észtek felé, hanem maga a nép az ő mély költői tehetségével s a mult hagyományaihoz való szívós ragaszkodásával. A „Kalevipoeg“ cz. naiv eposz s a különböző prózai és verses népköltési gyűjtemények a XIX. században hírt és elismerést szereztek az észtké névnek mindenütt, a hol a költészet és a folklóre iránt érdeklődnek.¹

A jelen sorokban ismertetni szándékozott hatalmas műnek tudományos egybeállítója, feldolgozója s részben gyűjtője az 1907-ben elhunyt kiváló észtké tudós: *Hurt Jakob*², kinek neve Kreutzwaldéval egyetemben a legfényesebbek közé tartozik az észtké nemzet történetében. Az ő vezetése alatt indult meg és folyt évtizedekig az a példátlan buzgalmú népköltési gyűjtés, mely értékre és mennyiségre nézve bámulatosan gazdag eredményekkel jutalmazta meg a körülbelül ezer gyűjtőnek önzetlen fáradozását.

Az észtké népköltésnek van egy töredéke, mely évszázadokig élt testvéreitől is elfeledve és elválasztva Pleskau (Pszkov) kormányzóságnak hasonló nevű kerületében. Ez a *szetukézék* kisedé népe; mindössze 16,500 lélekből áll. Vallásra nézve görögkeletiek s mindig azok is voltak, mióta a kereszténységet fölvtették s e körülménynek tulajdoníthatjuk elsősorban, hogy a régi, pogánykorból eredő hagyományokat oly épen őrizték meg, mint az észtké másutt sehohsem. Épp így van ez a gör. keleti finnekkal, a karjalaiakkal is. Az orosz egyház tudvalevőleg édeskeveset törődik e hívek belső, lelki életével; megelégszik a vallás külsőségeinek, szertartásainak aggodalmasan pontos követésével. Az orosz lelkész elmondja a prédikációját, elvégzi a katekizmus magyarázatát a nélkül, hogy hívei nyelvismeretével számolna. Innen van, hogy a másnyelvű orthodox hívek még a vallás elemeit sem ismerik; s így nem csoda, ha mindennemű pogány hagyomány és babonáság mai napig teljes virágában van körükben. A szetukézék is ily állapotban vannak; félig pogányok a természeti népek összes jó és rossz tulajdonságaival felruházva.³ Mint a karjalaiak, ők is úgyszólván rajongó szeretettel viselkednek a költészet és ének iránt. Dalaiknak és ősi, eredeti dallamaiknak se szeri, se száma. Alig van a világon még egy ily kis néptörzs, mely több és szebb népkölteményt teremtett volna,

¹ Az észtké népköltési gyűjtés történetének ismertetését lásd: F. U. F. II. *Oskar Kallas*: Übersicht über das sammeln estnischer runen.

² Élete rövid ismertetését lásd: Ethnographia, 1907. I. f. Bán Aladártól.

³ A szetukéz népről és földről bővebb leírást nyújt *Hurt Jakob* e cikkében; „Über die pleskauser esten, oder die sogenannten setukesen.“ T. U. T. III. 5. Anzeiger.

mint a szekutéz. S ez a dalforrás még egyáltalában nincs kimerítve, mert e nép körében folyton újabb népenekesek — különösen nők — támadnak, kik az ősi örökséget egyre új meg új kincsekkel tetézik.

Ezt a folklorisztikus tekintetben csodásan gazdag népecskét kereste fel figyelmével a Finn Irodalmi Társaság (Suomalaisen kirjallisuuden seura), midőn elhatározta, hogy nagy anyagi áldozattal közrebocsátja a szetukéz népköltési gyűjtéseknek színe-javát Hurt Jakab szerkesztésében. Az *első kötet* 1904-ben jelent meg 54 íven s a következő részekből áll: *a*) Előszó (észti nyelven); ebben Hurt a szetukéz népköltés műfajait és a kiadás módszerét ismerteti s egyéb tájékoztató tudnivalókat közöl (I—XII. l.), *b*) a második rész (XIII—XXX. l.) a szetukézek lakóhelyéről és lélekszámáról szól (Setukeste elukohad ja arv); ide pontos térkép van csatolva a szetukéz területről, *c*) a XXX—XL. lapon tartalomjegyzéket találunk, mely annyiban fontos, hogy ennek segítségével megtalálhatjuk azokat a költeményeket, melyek esztétikai érték tekintetében kimagaslanak; ezeket a változásokat ugyanis itt Hurt csillaggal jelölte meg, *d*) a könyv főrése (1—736. lap) magukat a népverseket közli: 102 költői elbeszélést 655 változatban, *e*) az ötödik rész: „Ausführliche Inhaltsangabe der Lieder in deutscher Sprache“ (1—82.). Ez a rész a versek tartalmát adja minden fontosabb mozzanatra kiterjedőleg, *f*) Nachwort (83—88.); ebben német nyelven foglalja össze a szerző, a mit az előszóban észti nyelven írt meg.

A kötetben olvasható költeményeket Hurt két főcsoportra osztja: egységes énekekre (lihtlaulud) 476 váriánsban és kombinált, egybekeveredett énekekre (liitlanlud) 179 változatban. Az előbbieket egy tárgyról szólanak világos szerkezetben, egységes jellemeikkel; az utóbbiak pedig két vagy több költői elbeszélés egybevegyüléséből származtak s így szerkezetükben, természetesen, többször következetlenségre és homályos részekre akadunk. Tárgy szerint az összes versek öt csoportba oszthatók; vannak: *a*) ősvallási, *b*) keresztyén tárgyúak, *c*) regék, *d*) költői elbeszélések, s *e*) bevezetésül két költemény a dal tündérétől és a népdal becseről.

Az ősvallási, azaz mithikus énekek száma 26, 141 változatban. Az ősi mithos azonban sem oly gazdagon, sem oly épen nem maradt fenn az észteknél, mint a finneknél. Ez énekeknek egy része nem is igen tartozik ebbe a csoportba, mert csak egy-egy mozzanatuk emlékeztet a mithosra — az is sokszor olyan elem, mely közös az összes európai népek enémű hiedelmeivel. A valóban mithikusnak nevezhető énekek legtöbbször tárgya és személyei megegyeznek a finn, közelebből meghatározza a karjalai mithikus énekekéivel. Így mindjárt az első mithikus ének, a *Darüleány* (Kureneiu) rokontárgyú a finn „Suametar kéroi“ (Suomettaren kosijat, Kanteletar, III. l.) című mithoszsza. Mindkettőnek alapindéka, hogy a tündérleány a különböző égitestek körül az északi csillagot választja völegényül.

Az *Ilmatütar* címűben egyesül Ilmator és Marjatta (Kalevala). A többi mithikus monda legtöbbször a halottak tiszteletének indítékai érvényesülnek. Így pl. meg vannak bennük énekelve: a holtak birodalma, a holtak ura és úrasszonya, a holtaknak érintkezései az élőkkel stb. Mithikus személyek aránylag csekély számban fordulnak elő ezekben az énekekben; nagyobb részt már említettük is őket a fenti sorokban; ily személyek: a Darüleány; Ilmatütar; Tooni, a holtak istene; ennek leánya; Päevapog, a Nap fia; Tike, a gonosz lélek; s az erős törpe, ki

azonos a Kalevala II. énekében szereplő törpével. Itt megemlítjük, hogy a 20. mithikus ének (Dal a tölgyfáról) minden lényeges elemében megegyezik a Kalevala II. énekének azzal a részével, melyben az óriás tőgyről (iso tammi) s ennek a törpe által való kidöntéséről van szó. Ez az ének megerősíti a finn *Franssila* állítását,¹ hogy az óriás tölgy regéje teljesen mithologiai jelentés nélkül való s egyszerű leánydal. A szetukéz rege szerint az óriás tölgyből kelengyés láda készül, az ághulladékokból hordókat, a forgácsokból pedig gyermekkanalacskákat csinálnak.

A kevés számú (6) legendaszerű énekben a római katolikus legendatárgyak mithikus elemekkel vegyülnek. Ezek a legendatárgyak a többi észtségtől kerültek ide, mely a reformáció előtt róm. kath. vallású volt. Ez a körülmény is bizonyítja, hogy ezek a versek több száz éves multa tekinthetnek vissza. Esztétikai szempontból legbecesebb az első (29. sz.) és az utolsó (35. sz.).

Számra (45) és a tartalom változatosságára nézve e kötet énekeinek leg gazdagabb csoportját teszik a regeszerű elbeszélések. Tartalmilag a népmesékkal rokonok s valamint azokban, úgy e regékben is sok mithologiai vonatkozást és csodásságot találunk. Ezek közül is a legtöbb azonos eredetű a megfelelő karjalai verses regékkel; erről az első szemügyrevétel alkalmával könnyen meggyőződhetik a finn népköltéssel ismerős olvasó. Itt csak néhány fontosabb megegyezésre mutatunk rá. Az első regében (36. sz. Tuomalaul: Tamásdal) egy legény, Tamás, nem akarván megházasodni, fából csinál magának leányt, melynek arca aranyból, öltö-zéke ezüsből van. A készítmény azonban nem sokat ér, mert midőn a nő főzés-hez lát, az arany és az ezüst megolvad rajta. Ezért Tamás rászánja magát, hogy húsból és vérből való leányt vesz feleségül. A Kalevala XXXVII. énekében pedig azt olvassuk, hogy Ilmarinen neje elhunytá után aranyból és ezüsből kovácsol magának feleséget. A nő azonban nem ér semmit, mert hideg, mint a jég. Ezért Ilmarinen elhatározza, hogy elmegy első felesége hugát megkérni. A közös eredet világos. A nőkovácsolás regéjének észtt eredetét *Krohn Károly* még e kötet megjelenése előtt széleskörű nyomozással bebizonyította² s így ez az ének csak megerősíti az ő állítását. A finn-észtt regekines közös eredetének egy másik fényes bizonyítéka a Kiváltandó Leány (Lunastatav neiu) című, 16 változatban közölt rege, mely alapeszmében és a mese fontosabb mozzanataiban egészen megegyezik a hasonló című finn népballadával (Kanteletar III., 26., 27.), mint ezt Krohn K. is fejtegette;³ e költemény egy finn változatát e sorok írója közölte folyóiratunkban.⁴ Említsünk meg még egy érdekes kongruenciát. Az 52. számmal jelölt szetukéz regének, a „Különféle kérők“ (Mitmesuguzed kozilazed: 326—332 váriáns) azonos eredetű a Kanteletar III. könyvének „Meren kosiját“ című darabjával.⁵ Tárgya az, hogy egy leány férjhez óhajt menni. A tengerből különféle kérők szállnak fel: vas-, ércz- (a finnben réz-), ezüst, arany- s végre halászember (a finn-

¹ K. A. Franssila: Kansanrunouden tutkimuksia, I. Iso tammiliitteineen. Suomi, III. 18. 1900.

² K. Krohn: Kalevalan runojen historia. II. 2.

³ K. Krohn: Kantelettaren tutkimuksia, II., 4., 5.

⁴ Népköltési gyűjtésnek Karalajában, Ethnographia, XVIII. 1.

⁵ „Tengerből szállt kérők.“ Magyar fordítása megjelent Az Ujság 1909. évi karácsonyi mellékletén a „Finn néprománecok“ cz. közleményemben.

ben kenyérember, azaz földmives). Az érczemberek is mind halászbembereket jelentenek. A leány egyikhez sem megy, csak földmivesnek nyújtja a kezét. A költemény értelme a szetukéz változatból kerül ki. Maga a leány mondja itt: „Csak szántóvető emberhez megyek; ha a földmives a szántóföldre megy, daloló asszony marad otthon a szobában, vidám nő a házban; ha a halász vízre megy, siró asszony marad a szobában, gyászoló nő odahaza“. A finn közmondás is azt tartja: „A ki nyáron halászik, az télen éhezik“. E költemény alapeszméje tehát a földmivelés dicsőítése.

A költői elbeszélések cím alá foglalt 20 költemény (37 változatban) abban különbözik a fenti csoportba tartozóktól, hogy nincs benne csodásság. Egyszerű, mindennapi történeteket mondanak el ezek. Esztétikai becsület a költői előadáson kívül az adja meg, hogy mindegyikben van valami találó alapeszme. Tán legjobb közöttük a 86. számmal jelzett: Az örlő leány.

A mi az ismertetett epikumokat általában illeti, azt röviden következőleg foglalhatjuk össze. Ezek az énekek eredetibb állapotot tüntetnek föl, mint a Kan-teletárból ismert finn elbeszélő költemények. Hirt nem olvasztotta egybe a külön változatokat, mint Lönnrot — épp ezért a szetukéz népversek tudományos szempontból becsesebbek, mint a finnek. Esztétikai szempontból azonban néha mögöttük maradnak. Szerkezetük gyakran szétfolyó, előadásuk terjengős és verselésük is általában kezdetlegesebb színvonalon áll, mint a finn népverseké. Hamisítatlan népies alkotások, melyek folklorisztikus tekintetben megbecsülhetetlen kincsét képviselnek. Különösen érdekesek az olynemű darabok, minőkről *Kallas Oszkár* egész könyvet írt:¹ az úgynevezett ismétlő versek. Ezeknek lényege az, hogy a gyermeket — többnyire leány — valami baj éri (pl. a farkasok vagy a medvék szét-tépik a nyáját); a gyermek sírva megy haza s búsulása okát kérdező szülejének — legtöbbször az anyjának — ugyanazon szavakkal, mint előbb a népköltő, elmondja az esetet. A szülő azután vigasztalja gyermekét. Ilyenekül ismertem föl a 13., 14. és 92. számú verseket (Dal a gonosz lényről. A Nap fia. A karikázás.)

A gyűjtemény II. és III. kötetéről külön fogunk szólni.

Bán Aladár.

Brepohl, F. W.: *Die Zigeuner im byzantinischen Reich*. Separat-abdruck aus „Internationales Archiv für Ethnologie“. XX. 1911. 4°.

Magyarországon kellene leginkább érdeklődnünk a cigánytanulmányok iránt. Mert e tanulmányoknak hazánk az igazán klasszikus földje. És e tanulmányoknak sehol sincs nagyobb praktikus jelentőségük, mint nálunk. Hiszen a cigányügy rendezése nálunk a legfontosabb és legégetőbb szociológiai és közigazgatási feladat. És csak nálunk nem tudják, hogy az ilyen feladatokat csak komoly ethnikus tanulmányok alapján lehet megoldani.

Az utóbbi években nagy cigánytudósaink egész sora dült ki: József főherczeg, Wlislocky, Meltzl; Koos is, a munkás dilettáns. A legkiválóbbak egyike, Thewrewk Emil, rég nem foglalkozik zingarológiával. Talán már csak magam

¹ Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie. Helsingfors, 1901.

czigánykodom itthon. Pedig mi mindent elkövettek, hogy ettől is elvegyék a kedvemet.

Szándékom ezután rendszeresen ismertetni minden nevezetesebb jelenséget a cigánytanulmányok terén.

A címbeli dolgozat nem tartozik a jelentékenyebbek közé. Tulajdonképpen bő magyarázata a középgörög irodalom egy nevezetes műve egyik helyének. Mazaris híres „Halottak beszélgetései“ 22. fejezetében (141. l.) ezeket sorolja fel a Peloponnesus lakosaiul: Lacedämonok, itálok, peloponnesusiak, szlavinok, illirek, egyiptusiak és zsidók, azonkívül sok keverék-nép.

Falmerayer 1830-ban és Ellissen 1860-ban cigányoknak konstatálják ezeket az egyiptomiakat. Így nevezik ma is a cigányokat Görögországban (máshol is). (Egy másik helyen azonban Falmerayer egyiptomi araboknak tartja a Mazaris említette egyiptomiakat.)

A szerző azt állítja, hogy a cigányok csak szláv országokban, a délszlávokkal asszimilálódnak, még pedig közös küzdelmek és szenvedések révén. De mi tudjuk, hogy a cigányok Magyarországon minden népelembe beleolvadnak, melynek körében élnek, leginkább mégis az oláhokba, magyarokba és szerbekbe.

A szerző szerint a cigányok Perzsiában és Egyiptomban való időzésök alatt ismerkedtek meg e népek mágiájával, bűbájosságával, melyet most is gyakorolnak.

Mazaris az idézett könyvben felsorolja a bizánczi birodalomban grasszáló bűnöket, gonoszságokat és rossz szokásokat. Bizony förtelmes bűnlajstrom ez, a lehetséges vétkeknek mondhatni kimerítő jegyzéke. Kiemeli, hogy egyik nép a másiktól tanulja el ezeket, és jóformán versenyeznek a gonoszságban. Brepohl ebből kellő megokolás nélkül azt következteti, hogy a cigányok a bizánczi birodalomban lettek iszákosok, csalók, tolvajok, rablók és gyilkosok. Az őket jellemző többi rossz tulajdonságokat pedig: a szemtelenséget, gorombaságot, álnokságot, babonázást és kuruzslást, Egyiptomban és Perzsiában való kóborlásaik közben sajátították el. Ezek szerint az őshazában a cigányok szelíd erkölcsű, békés, jóra való nép voltak. Ez utóbbi véleménynek van is valószínűsége.

E nézetnek van szociológiai tanulsága is. Ha a cigányok bűnei, kivált antiszociális és kultúraellenes tulajdonságai nem tartoznak a nép ősi jelleméhez, a faj lényeges típusához, hanem időben szerzett sajátságok, akkor fel lehet tenni, hogy ezen rossz erkölcsökről le is tudnak szokni, illetőleg kellő eszközökkel le is lehet őket szoktatni.

Érdekes észrevétele van a szerzőnek a belendeket illetőleg (bolondító csalmatok, hyoscyamus niger), melyet több nyelven cigányfünek is neveznek. E növény rágásának ópiumszerű kábító hatása van, de egyúttal az alkoholtól való idegenkedést okoz. Valószínű, hogy a cigányok Ázsiában a belendeket használták kábító szerül; a bizánczi birodalomban ez a növény ritkább volt, az alkohol élvezete pedig nagyon el volt terjedve, tehát a cigányok is erre vetemedtek. Középeurópában ismét gyakoribb a belendek s a cigányok itt kezdetben megint éltek vele. Azon tulajdonságuknál fogva, hogy a környezet rossz szokásai felé sokkal erősebben inklinálnak, mint a jók felé, a cigányoknál később ismét a közhasználatban levő alkohol élvezete vált szenvedélylyé, annál is inkább, mert ez

sokkal izgatóbb hatású, mint a belendek. Megjegyzem, hogy a kábító növények rágesálásának délázsiai szokására emlékeztet talán még a cigányoknál a bagózás nagy kedvelése. (Az északázsiai népek inkább mérges növények [gombák] dekoktumát használják kábító szerül.)

A dolgozat szerzője kis adatokra nagy hipotéziseket épít, anélkül, hogy kellő jártassága volna az alapul szolgáló irodalomban. Valószínű, hogy nem ismeri De Gaje-nak a cigányok ázsiai történetét új világitásba helyező munkáját; Polveci olasz könyvét, a mely a cigányoknak éppen Görögországban való tartózkodására vonatkozó adatokban igen gazdag, s az én cigány-demografiámat sem, melyet a magyar statisztikai hivatal adott ki 1895-ben két nyelven, melyből a boldgult József főherczeg bőkezűségéből 100 példányt osztottam szét 1899-ben az orientalisták római nemzetközi kongresszusán, s a mely azóta mindenütt alapul szolgál a cigányügy rendezésének.

Dr. H. A.

Orientalisches Archiv für Völkerkunde, Kunst- und Kulturgeschichte des Orients. I. Szerkeszti *Grothe*. Kiadja *Hiersemann*. Leipzig. Negyedrészt. Évente 4 kötet. Ára 30 márka.

Az új folyóirat egyik tanúsága a keleti tudományosság újabb fellendülésének. Tartalma után ítélve, különösen abban a körben, hol e fellendülést leginkább észlelni lehet: kelet művészettörténetében és ethnographiájában, melyeknek az irányából mai tudományosságunk igen jelentékeny, termékeny impulzusokat nyert. Kelet művészetének vizsgálata közben a kutató előtt ma új világok tárultak fel; ezek a művészettörténetet nap-nap után új problémák elé állítják, Kelet és Nyugat művelődéstörténeti viszonyai között, új kapcsolatokat, új folytonosságokat derítenek fel, új fejlődéstörténeti perspektivákat nyitnak meg. Gondoljunk *Strzygowsky* egészen új utakon járó, korszakotalkotó *művészettörténeti orientálistáira* vagy, hogy e körből a legújabb jelenségre utaljunk, utalni legyen szabad a miniature történetének ama újabb fázisaira, melyeket a legújabb középpázsiai kutatások, *Stein, Von Le Coqué, Pelliot* expedíciójának művészettörténeti eredményei tártak fel! A szakszerű orientálista érdeklődésen kívül, Kelet művészete iránt, lelkes érdeklődést látunk, — nem orientálista laikusok művészi érdeklődését — mely nem közönséges dimenziókat öltött. Nyugat szellemének Kelet psychéjéhez igyekvő, szeretettel teljes közeledését láttuk a közelmúltban Kelet művészetének szentelt, egymásután következett kiállításokon — a bécsi keleti kiállítás 1891., a stuttgarti 1909., a londoni, a berlini és a híres müncheni 1910. — Mi részük van a keleti művészet e meleg felkarolásában Nyugat és Kelet között megéltékült politikai és kulturális relációknak, milyen a Nyugaton sokat említett „pénétration pacifique“-nak, mely Keletet előbb a lelken keresztül, a tudomány és a művészeti kedvtelés számára való megszerzés útján hódítja meg, milyen korunk, félreismerhetetlenül, misciszmusra hajló természetének, mely Kelet titokzatos exotismusát éppen ez időtájt szerette meg, azt pontosan megmondani nehéz dolog. Része van ebben alkalmasint mindegyiknek egyaránt. A legújabb orientálista folyóirat, az új „Archiv“ — bárha nem mondható, hogy programmszerűen, mert programmot az első szám nem ad — úgy látszik, ebben a művészeti, illetve művészettörténeti irányban koncentrálja erőit, melyek az első szám kvalitásai után

ítélve, nem jelentéktelen tudományos tényezőknek ígérkeznek. Az „Archiv“ iparkodik egyesíteni magában mindazt, a mit a kutatás e téren produkál. Ha ez sikerülni fog neki, hézagot fog pótolni a tudományban; hozzáértő szerkesztés, szorgalmas munkatársak buzgalma, központi orgánumot teremthet belőle a tudományos vizsgálódás és anyaggyűjtés egy nagygazdagságú köre számára, melynek ez idő szerint éppen a tudományos munka központosított organizálására nagy szüksége van; nagy szolgálatot tehet a mellett Kelettől inspirációt váró művészeknek, Kelet művészetében gyönyörködni szerető laikusoknak és tudományosan érdeklődő művészettörténészeknek, kiket Kelet művészetében eligazítani, tájékoztatni, új ismeretekbe bevezetni hivatva lehet. Maga az előttünk fekvő első szám elég gazdag tartalmú, művészi kiállítású; az illusztrációk különösen a művészettörténeti és ethnológiai érdeklődést fogják kielégítésére alkalmazni. Kelet művészetére vonatkozó cikkek — ezekből van a legtöbb — méltó várakozással fogják eltölteni azokat, kik a művészet iránt érdeklődnek. *Gurlitt* igen figyelemreméltó közleményben Adrinápoly építkezését tárgyalja, egy művészettörténeti tévedést rektifikálva pedig a török építészet originalitásaira mutat rá, megegyezve azt, hogy a török mecsetépítkezés az Aja Sophia szolgálai utánzása volna. A már említett *Strzygowsky* néhány pótlást csatol éppen most megjelent, szakkörökben várva várt művéhez, Max von Berchemmel közösen kiadott *Amida* című könyvéhez, melyben, mint eddigi műveiben, a nyugati építkezés további keleti kiindulópontjait deríti fel. *A. Nöldeke* Rhaghes, Sultanabad és Ragga keramikáját vizsgálja. *Philipp Walter Schultz* pedig nagyérdekeségű témát tárgyal: az izlám festészetét. Érdekesen mutatja ki az izlám festészetének szórványos és csekélyszámú emlékei között, nyugat felől az alexandrin és a byzancezi, keletről a Középázsian keresztül közvetített keletázsiai, különösen *chinai* motívumok hatását, folytonosságát és összeolvadását. Olyan közlemény ez, melyet orientalista és kulturtörténész elolvasni el ne mulasszon! — *Julius Kürth* a japán fametszet történetének egy igen tanulságos fejezetét mutatja be, kitűnő illusztrációkkal.

Bő, újabb anyag kínálkozik az új folyóirat ez első számában a más irányú érdeklődésnek is. *Hugo Grothe*, a kitűnő geographus és utazó, Perzsia népeiségi viszonyait tárgyalja, a tőle megszokott precizitással és tetszetős eleganciával. Csupán kár, hogy Perzsia ethnológiai viszonyainak vizsgálata során kevés figyelemben részesíti Perzsia régebbi, ó- és középkori népeiségi viszonyait. Sokat tanulhatna ez irányban az *Encyclopädie des Islams* Afghanistan és Afghanen cikkének szerzőjétől, ki a perzsa ethnológiai viszonyok megállapítására, kitűnő tanulmányában, minden további kutatásnak jó példát statuált. — *Theodor Mensel* egy aktuális érdekességű török adalékot közöl az új török alkotmány történetéhez. *Hans Haas* közleménye, mely Tsungmi művét ismerteti, különösen a chinai buddhizmus történetével foglalkozókat fogja érdekelni.

A folyóirat domináló irányának megfelelő állandó rovat, mely a keleti művészet eseményeit fogja figyelemmel kísérni, hivatva van rá, hogy quasi hivatalos közlönye legyen az ideirányuló elméleti és gyakorlati érdeklődésnek. Az első szám, megfelelő helyen, az évnek mohammedán kiállításait veszi bírálat alá, főként az említett münchenit és a British Museum ezidei chinai kiállítását. Egy további rovat Kelet kulturális mozgalmainak van szentelve. Ebben a számban különös figyelem-

mel olvassuk azokat a közleményeket, melyek Kelet egyetemeinek modernizálásáról, újabb egyetemek alapításáról, szervezéséről értesítenek. Egy másik rovat az európai keleti társaságok működéséről fog számot adni: ezúttal a Deutsche Orientgesellschaft és a müncheni keleti társaság működéséről számol be. Vajjon végre mikor fog beszámolni ez az új közlöny a még megalapítandó *Magyar Keleti Társaság* ügyéről! — Az első szám dús tartalmát az újabban megjelent keleti vonatkozású művek pontos és szakszerűen csoportosított bibliográfiája és néhány újabb könyvről megírt tanulságos recenzió zárja be. Örvedetes jelenség a hasznos új folyóirat feltűnő helyén azon *magyar orientalisták* nevei, kiket az új folyóirat munkatársaiul nyert meg. Azon tudósok között, kik a nagyjövőjű folyóiratnak támogatásukat ígérték meg, ott találjuk *Goldziher*, *Vámbéry*, *Kúnos*, *Munkácsi* nevét. Nagyérdekességünnek ígérkezik az ígért közlemények listáján a boroszlói *Winkler Henrik* czikke: *Rasse, Herkunft und Geschichte des Magyaren*. — Az új folyóiratot szaktársaink kitűnő figyelmébe és pártfogásába melegen ajánljuk.

Dr. Osztern Salamon Pál.

Néprajzi könyvészet 1909-ről.

(Első közlemény.)

A) Magyarország.

- Ansiedlung der Deutschen in Südungarn. Die Nera* 42. sz.
Arnhold Nándor. A pécsi városi múzeum ormánsági gyűjteményének néhány felvétele. Múz. Könyvt. Értes. 28—32. l.
Bartucz Lajos dr. Az orr divatja. Uránia 58—64. l.
Bátky Zsigmond dr. A magyar szent korona országainak néprajzi iskolai fali térképe. 1909. 22 K 50 f. — Ism. dr. Lasz Samu. Pesti Hirl. 290. sz. és Néptan. Lapja 52. sz.
Bellosics Bálint. Bács-Bodrog vármegye népe, Bunyevácok. Budapest, 1909. Lég-
 rády testv. ny. (4-r. 11 l. Különnyomat Magyarország Vármegyéiből.)
Bellosics Bálint. Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére. 1907. — Ism. Bátky Zs.
 Népr. Értes. 62. l.
Bellosics Bálint. Népszokásaink. Néptan. Lapja 52. sz.
Bellosics Bálint. Karácsony. (Képpel.) Uránia 493—500. l.
Bodnarescul, Leonidas. Einige Osterbräuche der Romanen. 1908. — Ism. dr. Belu-
 leszko S. Ethnogr. 52. l.
Bojedain Francis. A hun-magyar ősnevek eredete. Szombathelyi Ujs. 15. sz.
Börzsönyi Arnold. Győrmezei emlékek a hallstatti korszakból. Arch. Értes.
 245—253. l.
Bünker, J. R. Westungar. Vorhallenhäuser. Ism. Bátky Zs. Népr. Értes. 123. l.
 (cf.) Karácsonyi szokások Zemplénben. Zemplén 102. sz.
Csudáky Bertalan. Karnevál ő fensége. Élet 61. sz.
Daničić, Lj. T. Erotische Einschläge in den Stickornamenten der Serben. Jahr-
 bücher f. folklor. Erhebungen. Leipzig, 1909. — Ism. O. Tisch. Letopis Madice Soprae.
 262. knj. 66. l.
Darnay Kálmán. Sírleletek a vaskorból. Arch. Értes. 163—168. l.
 Debreczeni Boszorkány. Szamos 215., 216. sz.
Divald Kornél. A beszteczebányai múzeum. Múz. Könyvt. Értes. 210—223. l.
Dornjay Béla. Az ősemlék nyomai Tatán. Tata-Tóvárosi Híradó 9. sz.
Ecseri Lajos. A szegény ember. Budap. Szemle 139. köt. 204—248 l. (Külön is
 megjelent. 8-r.)
Edelestein Bertalan dr. Az Eszter-legenda. Izr. m. irod. társ. évkönyv. 1909. 20—40. l.
Ehrentahl, M. Die ungarischen Juden zur Zeit Josefs II. Kulturhistorische Studie.
 Pressb. Zeitg. 348—352. sz.

Evlia Cselebi utazásai. *Ism. Fuchs D. R. Keleti Szemle* 161. l.

Ferns, M. Jägerei und Volksglauben. Pressb. Zeitung 254. sz.

Fischer, Dr. Emil. *Mir u. Zadruga bei den Rumänen* 1908. *Ism. dr. Beluleszko S. Ethnogr.* 53. l.

Fischer, Karl. *Deutsche Ortsnamen in Ungarn. Pester Lloyd* 87. sz.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A zászlós kopja emléke Hevesben. Viski Károly cikkében¹ s Ernyey Józsefnek ehhez fűzött érdekes megjegyzéseiben² egy besenyőtelki temetési szokást juttattak eszembe, melyet annakidején a besenyőtelki szokások közlésénél³ elfelejtettem megemlíteni. A szokás következő:

Temetések alkalmával a pap s kántor háta mögött mindig ott áll egy koldus vagy koldusasszony a „halottas lobogóval“, mely *öreg*ek temetésénél *fekete*, *fiatalok*énál *kék* vagy *piros színű* szokott lenni. Mikor a „halottat kikérik“ (a búcsúztató alatt), valamelyik rokon a gyertya és csinált virág szétosztása után a koldushoz lép s a lobogó nyelének végére erősített keresztre, *a szerint, a mint öreg vagy fiatal az elhúnyt, fekete, illetve kék vagy fehér kendőt köt*; ha az elhalt családja vagyonos, a kendők selyemből valók. A felkendőzött lobogót a koldus a gyászmenet élén *kiviszi a sírhoz*, az elhantolás után pedig vissza viszi a templomba, hol a kendőt leveszi róla s mint sajátját magával viszi. Ez a koldus temetési ajándéka. A nép a lobogót a szertartás egyik kellékének tartván, besenyőtelki temetést e nélkül el sem lehet képzelni. A lobogó vitele s felkendőzése Besenyőtelken kívül tudtommal még Dormándon szokás, de nem lehetetlen, hogy azon falvakban is él még a hagyomány, melyekben a besenyőtelkiek beházasodás vagy tömegesebb birtokvétele útján letelepedtek (Mezőtárkány, Vezekény). A lobogó felkendőzésén kívül szokás még, hogy *a fejfául szolgáló keresztre is, melyet a gyászmenetben a lobogó után visznek, fekete vagy kék, sokszor fehér fátylat kötnek*; *a fátyol* — ellentétben a lobogóról levett kendővel — *a sírba szúrt fejfán a temetőben kint marad*. Megemlítem még, hogy Egerben a lobogó nem szerepel minden temetésnél, *csupán azok halála alkalmával viszik ki, kik valamely ájtatos társulathoz tartoztak vagy előkelőbb egyháztagek voltak*.

Lássuk, mit mondanak ezek mellett a székelyföldi adatok.

„... *ha ifjú volt, a kit temettek: fehér, ha pedig öreg: akkor fekete zászlócskát kötöttek: a letüzött kopjára* . . .“ (Siklódi adat Viski K. idézetében.) Továbbá: „... *a zászlós kopját a sírra tüzi a lovag. A zászló fekete az öregeknél, fehér a fiataloknál* . . .“ (Orbán B. adata Ernyei J. idézetében.) Végül: „*kopját csak előkelő (katona) embernek tartottak*“. (Siklódi adat Viski K. idézetében.)

A palócz s a székely adatokból az előbbiekből látható torzulás és zava-

¹ Mi a kopjafa? Népr. Ért. 1910. évf. 221—224. l.

² U. o.

³ Babonák, babonás alakok és szokások Besenyőteleken. Ethnographia. 1910. évf. 34. skk. ll.

rosság ellenére is meg lehet állapítani, hogy ha nem is egészen azonos (ez még bővebb bizonyításra szorul), de közeli rokon hagyományokkal van dolgunk. Ki tudja, hányadik öregapánk idejében, talán az Alföldön s Besenyőtelken is zászlós kopjával temetkeztek, de a kereszténység annyi öszszokásunkkal együtt ezt is kiirtotta a magyarság emlékéből; s lehet, hogy a „halottas lobogó“ semmi egyéb, mint keresztényileg elfogadható formája a pogány zászlós kopjának, azzal a különbséggel, hogy a kereszténység a kopjanyél végére keresztet tűzött, a zászló helyett pedig a kopjanyélre valamely szent vagy Krisztus képével ellátott lobogót akasztott. A hagyomány csiráját azonban nem pusztíthatta el egészen; az emlék a lobogó színében való különbségtételben, az elhúnyt korához illő színű kendőnek a lobogóra való kötésében, továbbá azon adatokban, hogy a fejfakeresztre tűzött fátyolt a temetőben kint hagyják s hogy a lobogót csak bizonyos egyének temetésére viszik ki, világosan fennmaradt. Ezen adatokból az is kitetszik, hogy a kereszténység térhódítása után *a hagyomány fenntartója a zászlóskopja helyett a felkendőzött lobogó s a síron kint hagyott fátyolos fejfa lett; t. i. a lobogó vivő a kendős lobogót nem hagyhatta a temetőben, a nép tehát gondoskodott arról, hogy a régi szokáshoz híven a síron is maradjon valami. Ehhez képest a keresztre fátyolt kötött, melyet a temetőben hagyott s így a régi hagyománynak is áldozott s az új tanokba sem ütközött.* Nem ritka jelenség, hogy a kereszténység a térítés idejében hasonló módszert alkalmazott s hogy a nép a hagyományt az új tanokkal — egyiket a másik kedvéért — összeházasította; példa rá a *Mária* s a *Boldogasszony* nevek felcserélése. A Boldogasszony név megmaradt ugyan, de az ősjelentés helyét teljesen elfoglalta a keresztény hagiographia Mária-fogalma. Ma már a Boldogasszonyra s Máriára vonatkozó fogalmak teljesen ugyanazok, de a Boldogasszony nevezet megmaradt a pogány eredet hirmondójának.

Egy fecske azonban nem hoz nyarat. Hogy a magyar ethnikai területen általános volt-e ez a szokás, az én besenyőtelki, dormándi és egri adatom alapján még nem dönthető el. Szükséges, hogy a magyar temetési szokásokat ilyen irányban is figyeljük meg, s ha különböző vidékekről elég számú adat áll rendelkezésünkre, a dologra, mint a magyar néprajz s művelődéstörténet egyik fontos kérdésére, *in merito* is vissza lehet térni.

Dr. Berze Nagy János.

*

Kemény Zsigmond az ó-székely balladákról. A M. Nemzeti Múzeum orsz. Széchenyi-könyvtárának újabb szerzeményei közt van egy br. Kemény Zsigmondtól származó levél, mely a Gyulai-hagyatékkal került e könyvtár irodalmi levelestárába. A keltezetlen és cím nélküli sorok egyébként csak azért kerültek (hihetőleg Csengery Antaltól) Gyulai Pál birtokába, mert a végén br. Kemény megjegyzései Gyulai „Adalék népköltészetünkhöz“ című cikkére vonatkoznak. E cikk Csengery Budapesti Szemléjében, az 1860. évi IX. kötetben jelent meg. Ebben közölte Gyulai az *Ajgó Márton* (Molnár Anna) és *Boriska* című ó-székely balladákat és e cikk függelékében utasította vissza azt a meggyanúsítást, hogy az ó-székely balladák tulajdonkép nem is eredetiek, hanem oláh balladák egyszerű átdolgozásai. Mielőtt Kriza „Vadrózsák“-ja 1863-ban megjelent és ugyanilyen gyanú alapján Grozescu az ú. n. Vadrózsa-pert támasztotta volna, írta br. Kemény Zsigmond a fenti levél végére ezt:

„Ismétlem, hogy Ajgó Márton románca szép oláh költemény, szabadon magyarra téve.

Örökbecsü költemény „Boriska, Boriska“, de nem azon okból, miket Gyulai említ.

„Nézz ki az ablakon, mit látsz-e alatta?“
 „Három üveghintót, kilencz arany zászlót,
 Hát nem volt-e kendnek egy darab kenyere...
 Hogy ne adjon engem törökök kezébe.“

Ez az a hang, miért odaadnám minden regényemet.

Egyébiránt ez a romáciz ott támadt, hol a törökök már megtelepedtek s leányrablás helyett leányvásár útján látták el háremeiket. Tehát legfeljebb Váradon, Jenőn, Lippán, Belényesen, vagy mi valószínűbb, Magyarországon.“

—én.

*

Tápió. Évekkel ezelőtt a görgényüvegsüri erdőben láttam először *szakállas zuzmával* — Usena Dill — ellepett fákat. Ugyanekkor egy *Antalfi József* nevű ember is volt velem, a ki valami erdőbérlónek volt a felügyelője. Megkérdeztem tőle, hogy mi az, a mi a fák ágairól olyan hosszan lecsüng?

— Valami moha. A parasztok az ilyen fát *Tápiónak* hívják s azt hiszik róla, hogy ember lakik benne. Némelyik babonából még ennivalót is ad neki, legtöbbször egy-egy darab kenyeret vet a tövéhez, mert azt tartja, hogy akkor szerencsét hoz a számára. A világért hozzá nem merne nyúlni, mert attól fél, hogy akkor elveszi a szerencséjét. Ha belevágnak a fejszével vagy letörik az ágát, vér folyik belőle.

Mindez azonban nem gátolt abban, hogy egy ilyen ágat — a növény nevének meghatározása céljából — letörjek és elhozzak magammal. A fa nevét akkor, tekintettel a környék lakosságára, valami oláh szónak tartottam, mert sem a magyar *Tápió* folyónévvel nem tudtam kapcsolatba hozni, sem a Kalevalát még nem ismertem.

Érdemes volna nemesak a magyar néphagyományban bővebb adatok után kutatni, hanem a szuomiaktól is kitudni, hogy csakugyan az ilyen fát tartják-e hát ők is az erdők *dérbundás, zöldszakállú* istenének, a kit a runók *Tápió* néven említenek? Hiszen a népek ősvallásában alig van olyas valami, a mi nem bizonyos természeti jelenségnek a fogytékos ismeretén alapszik.

Zilahy József.

*

Sajtóhiba. Az előző füzet takarólapján a tagdíj még 6 koronának volt jelezve, holott az új alapszabályok azt a jelen évre már 10 koronára emelték. Ezzel kapcsolatban lett a bolti ár is 15 korona.

NÉPRAJZI HIREK.

Alapítvány társaságunk részére. Örömmel jelentjük, hogy az *Első Magyar Általános Biztosító Társaság* f. é. márczius 18-án megtartott közgyűlésén, az előző évek gyakorlatához híven, újabb 200 kor. adományt szavazott meg társaságunk részére. A magyar néprajzi törekvések támogatására szánt összeg az adományozó pénzügyintézet korábbi alapítványához csatoltatott.

A hazai néprajzi gyűjtemények gyarapodása. Mióta a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége a vidéki gyűjtemények ügyét felkarolta és rendszeresen irányítja, a vidéki könyvtárak, régiségtárak és természetrajzi gyűjtemények mellett sorra létesülnek néprajzi táruk is. Az említett felügyelőség legújabb jelentése szerint 1909-ben már 42 néprajzi gyűjtemény volt felügyelet alatt s az évi 65,000 K állami javadalomból összesen 10,000 K fordított a néprajzi gyűjtemények gyarapítására.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaság 1911. január 25-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében megtartott felolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay Imre* min. tan. elnök, *dr. Csánki Dezső* alelnök, *dr. Sebestyén Gyula* főtitkár, *K. Dancs Árpád* pénztáros, *dr. Solymossy Sándor* titkár, *Máder Béla* ellenőr, továbbá: *Asbóth J.*, *Bán A.*, *Bátky Zs.*, *Beluleszko S.*, *Fabó B.*, *Huszka J.*, *Melich J.*, *br. Nyáry A.*, *Tagányi K.*, *Versényi G.* választmányi tagok, azonkívül rendes tagok és vendégek.

Első előadó: *br. Nyáry Albert*, a ki felolvassa *A palóc kérdésről* irt értekezését.

Második: *dr. Bán Aladár*, a ki az ötven éve megjelent *Kalevipoeg* észt eposz keletkezéséről értekezik s részleteket mutat be belőle saját fordításában.

Szalay Imre az előadóknak a Társaság köszönetét tolmácsolja s berekeszti a felolvasó ülést.

A zárt választmányi gyűlésen ugyanő elnököl.

Folyó ügyek során *dr. Sebestyén Gyula* főtitkár jelenti: 1. a múlt hó végén ő és *dr. Beluleszko Sándor*, mint a Nemz. Múzeum képviselői, *dr. Solymossy Sándor* pedig a Társaság képviseletében megtekintették a pozsony-förévi karácsonyi népszínháték előadását. A fontosabb mozzanatokat fénykép- és grammofonfelvételekben megrögzítették. A kirándulás eredményéről egyik kiküldött fog beszámolni.

Ugyanő jelenti 2. hogy a megerősített alapszabályok a folyóirat mellékletekép és zsebkiadás formájában rendelkezésre állanak. — 3. A folyóirat füzeteinek, különösen az évi I. szám pontosan való megjelenésének főakadályozója a tagjegyzék összeállítása és leközlése volt.

Erre elnök javasolja, közöltessék ezután a hivatalos tagnévjegyzék az évkezdő helyett a közgyűlés tárgyait tartalmazó füzetben. — A választmány elfogadja, egyben főtitkár jelentését tudomásul veszi.

K. Dancs Árpád pénztáros előterjeszti havi jelentését. Késszépénz jan. 25-i zárlattal: 360 K 49 f. Postatakarékban: 1932 K 85 f. Leszámitoló bankban: 3540 K. Összesen: 5824 K 34 f.

Beterjeszti az új tagajánlásokat: *Gara Pál* joghallgató Bpest (aj. Roheim Géza), *Jelinek Márton* bölcsészhallg. (aj. Roheim Géza), *Lajtha László* joghallg. (aj. dr. Bartucz Lajos), *Magy. Mezőgazdák szövetekezte* (aj. Mauks Gyula). Nevezettek a választmány a Társaság rendes tagjaiul egyhangúlag megválasztja.

Pénztáros jelenti végül, hogy *néhai Joannovits György* alapítványát az örökösök befizették.

Napirend végső pontja az 1911. évi költségelőirányzat tárgyalása. Pénztáros bemutatja a tervezetet s megadott felvilágosításai kapcsán a választmány az összes tétéleket

megbeszélés tárgyává teszi. Lényegesebb változtatás rajta csak *dr. Sebestyén Gy.* indítványára történik, a ki a tisztviselői (főtitkári, titkári és pénztárosi) tiszteletdíjak eddigi összegét felemelni kívánja. Elfogadtatik. A költségvetés végeredményben 303 K hiányt mutat fel.

K. m. f. *Szalay Imre* s. k. elnök, *Solymossy Sándor* s. k. jegyző. — Hitelesítik: *dr. Melich János* s. k., *dr. Versényi György* s. k. választmányi tagok.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. évi február 22-én a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében megtartott felolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay Imre* min. tan., elnök, *dr. Csánki Dezső* alelnök, *dr. Sebestyén Gyula* főtitkár, *K. Dancs Árpád* pénztáros, *dr. Solymossy Sándor* titkár, *Máder Béla* ellenőr; *Balásy D.*, *Bán A.*, *Bátky Zs.*, *Borovszky S.*, *Fabó B.*, *Huszkó J.*, *Versényi Gy.* választmányi, *Benedek Róza*, *Hellebrandt A.*, *d'Isoz K.*, *Kohlbach B.*, *Négyesy L.*, *Roheim G.*, *Spitzer M.* rendes tagok és vendégek.

Szalay Imre megnyitja a felolvasó ülést.

Első előadó: *Kisbaczoni Benedek Róza*, a ki bemutatja *Bolond Istók*-ról irt értekezését.

Második: *dr. Sebestyén Gyula* ismerteti a *váci Énekes Gyűjteményt*, mint legrégebb népköltési gyűjtést.

Elnök előadóknak köszönetet mond s a felolvasó ülést berekeszti.

A zárt választmányi ülésen *Szalay Imre* vezeti a tanácskozást. Folyó ügyek során *dr. Sebestyén Gyula* főtitkár jelenti: 1. az Egyesült Budap. Fővárosi Takarékpénztár jótékony alapjából az idén is 100 K-t küldött. 2. *Kont Ignác* párisi egyetemi tanár köszöni, hogy a Társaság az Egyetemi Könyvtár magyar állványa számára folyóiratát megküldötte. 3. *Zsatkovich Kálmán* rutén monografiájának ügyét a földmivelésügyi minisztérium vállalta magára s így a megjelenésének mi sem állja útját.

Főtitkár jelentése tudomásul szolgál.

K. Dancs Árpád pénztáros jelenti: Pénzállomány febr. 22-i zárlattal a kézi pénztárban 291 K 27 f. Postatakarékban 1483 K 25 f. Leszámitoló bankban 3540 K. Összesen 5314 K 52 f.

Új tagajánlások: *Treitz Péterné* Bpest (aj. *dr. Bátky Zs.*), *Mészöly Gedeon K.-Sz. Miklós* (aj. *dr. Bán A.*), *dr. Király György* Bpest (aj. *dr. Pintér J.* és *dr. Ágner L.*), *Szentirmay Ferencz* Bpest (aj. *dr. Beluleszko S.*), *K. Benedek Róza* Bcsaba (aj. *Szalay I.* és *dr. Sebestyén Gy.*). — Ajánlottak egyhangúlag rendes tagoknak megválaszthatnak.

Pénztáros végül bejelent négy új előfizetőt. — Jelentése tudomásul szolgál.

Elnök napirendre tüzi a *jövő havi közgyűlés előkészítését*. Felolvassa *dr. Csánki Dezső* lemondó levelét az alelnökségről s javasolja, hogy a Társaság Csánkinak a váltságos időkben tanúsított önfeláldozó közreműködésért jegyzőkönyvben mondjon köszönetet. — Elfogadtatik. A választmány Csánkit, mint a történeti ethnographia legkiválóbb művelőjét, újból felkéri az alelnökség elfogadására.

Dr. Sebestyén Gyula 14 évi főtitkársága után e tisztről lemond, hivatkozva egyéb bokros elfoglaltságán kívül az Ethnographia és a M. Népköltési Gyűjtemény szerkesztésének terheire, maga helyett *dr. Solymossy Sándor* eddigi titkárát és jegyzőt ajánlja jelölésre.

A választmány elfogadja s elnök indítványára ez ülésen még csupán a megüresedett második alelnöki állásra jelöl, a többi tisztségek és választmányi tagsági helyek betöltésére vonatkozóan a jelölést a jövő ülésre halasztja; végül a második alelnöki állásra egyhangúlag *dr. Sebestyén Gyulát* jelöli.

K. m. f. — *Szalay Imre* s. k., elnök. — *Dr. Solymossy Sándor* s. k., jegyző. — Hitelesítik: *Dr. Bán Aladár* s. k. és *dr. Fabó Bertalan* s. k., választmányi tagok.

Hivatalos nyugtázás

az 1911. évi január hó 1-től 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1908. évre: Csergheő Ervin — Máramaroszigeti áll. tanítóképző	
— Összesen	12 K — f.
1909. évre: Bán Aladár dr. — Máramaroszigeti áll. tanítóképző	
— Összesen	12 K — f.
1910. évre: Bán Aladár dr. (4 K) — Békésvm. közműv. egyesülete (2 K) — Budapesti I. ker. főgimn. — Budapesti II. ker. polg. leányiskola — Budapesti közs. elemi isk. VIII., Röckk Sz.-u. — Cserép József dr. — Kárpáti Kelemen (4 K) — Marosvásárhelyi ref. kolleg. könyvtára — Roska Márton dr. — Sági János — Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola (4 K) — Tordai áll. főgimn. — Török Andor dr. — Összesen	68 K — f.
1911. évre:*) Andrassy Károly (6 K) — Balassagyarmati főgimn. (6 K) — Balatonfüredi áll. polgári fiúiskola — Barabás Samu (6 K) — Bártfai áll. főgimn. (6 K) — Békés vármegye közműv. egyesülete (4 K) — Beregszászi áll. gimn. (6 K) — Besztercebányai kir. kath. főgimnázium (6 K) — Budapesti el. isk. I. Attila-u. — Budapesti Egyetemi Könyvtár (6 K) — Budapesti kegyesrendi főgimn. (6 K) — Budapesti „Belvárosi közs. felsőbb leányisk.” (6 K) — Budapesti VI. ker. felső keresk. isk. (6 K) — Budapesti felső építő-ipariskola (6 K) — Budapesti el. isk. VII., Telep-u. — Budapesti VIII. ker. polg. fiúisk., Német-u. (6 K) — Budapesti IX. ker. ref. főgimn. (3 K) — Budapesti el. isk. IX., Telep-u. — Budapesti X. ker. főgimnáziumi Tisztviselőtelep (6 K) — Csurgói ref. főgimnázium (6 K) — Dési ref. tanítótestület — Dési főgimn. (6 K) — Dobsinai polg. fiúisk. (6 K) — Egri áll. főreálisk. — Eperjesi kir. kath. főgimn. (6 K) — Eperjesi ág. h. ev. kollégium (6 K) — Eperjesi áll. tanítónőképző (6 K) — Gyönki ev. ref. gimn. (6 K) — Győri áll. tanítónőképezde (6 K) — Hajdunánási ref. gimn. (6 K) — Iglói m. kir. áll. tanítóképző (6 K) — Kálmány Lajos (6 K) — Kaposvári áll. főgimn. (6 K) — Kárpáthy Kelemen (2 K) — Kassai áll. felső iparisk. (6 K) — Keszthelyi fűg. tan. könyvt. (3 K) — Kézdivásárhelyi áll. polg. fiúiskola (6 K) — Kézdivásárhelyi m. kir. áll. polg. leányisk. (6 K) — Kir. Magyar Természettud. Társ. (3 K) — Kisujszállási ref. főgimn. (6 K) — Kolozsvári ref. kollégium (6 K) — Kőszegi evang. felsőbb leányiskola (6 K) — Lévay József (6 K) — Losonczi főgimn. tanári könyvtár (6 K) — Lőcsei áll. főreálisk. (6 K) — Magy. Mezőgazd. Szövetk. Bpest — Marosvásárhelyi felsőbb leányisk. (6 K) — Mezőtúri ref. főgimn. (6 K) — Modern Filológiai Szeminárium, Bpest (6 K) — Nagybányai áll. főgimn. (6 K) — Nagybeacske-reki áll. el. isk. — Nagyenyedi Bethlen-Kollégium (6 K) — Nagyállói áll. gimn. (6 K) — Nagyvárad áll. főreálisk. (6 K) — Nyiregyházi ág. h. ev. főgimn. (6 K) — Orosházi polg. isk. (6 K) — Pálffy Márton (6 K) — Pálos Ödön (6 K) — Pápai áll. tanítóképző-int. ifj. önképzőköre (6 K) — Pécs sz. k. város Múzeuma (6 K) — Podolini kath. gimn. (6 K) — Pozsonyi kir. jogakadémia (6 K) — Pozsonyi kir. kath. főgimn. (6 K) — Privigyei gimn. (6 K) — Ranolder-intézeti tanítónőképző, Bpest — Roheim Géza (6 K) — Rózsashegyi kath. főgimn. — Somogyi-Könyvtár, Szeged (6 K) — Soproni áll. főreálisk. — Soproni evang. lyceum (6 K) — G. E. Stechert and C. (7.50) — Sümegi reálisk. — Szabadkai m. kir. áll. tanítónőképzőintézet (6 K) — Szakáts Péter dr. (6 K) — Szalay László dr. (6 K) — Szászvárosi ev. ref. Kún-koll. (6 K) — Szatmári kir. kath. főgimn. (6 K) — Szekszárdi főgimn. (6 K) — Székelykeresztúri unit. gimnázium (6 K) — Székely Mikó-kollégium, Sepsí-Szt.-György (6 K) — Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola (2 K) — Szendrei János dr. (6 K) — Szentbenedekrendi Központi Könyvtár (6 K) — Temesvári áll. főgimnázium (6 K) — Temesvári áll. tanítóképző (6 K) — Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár Egylet (6 K) — Toldi Lajos — Ujbessen-yői áll. elemi isk. — Vágújhelyi izr. reálisk. (6 K) — Vakarcz Kálmán dr. (6 K) — Zilahy ref. Wesselényi-kollég. (6 K) — Zombori áll. főgimnázium (6 K) — Összesen	569 K 50 f.
1912. évre: Besztercei polg. fiúiskola (6 K) — Balatonfüredi áll. polg. iskola (2 K) — Összesen	8 K — f.
Összesen befolyt hátralékokból	92 K — f.
1910. és követk. évi díjakból	569 „ 50 „
Budapest, 1911 márczius hó.	

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldy Ferencz-u. 50.)

*) A kik a 10 K évdíjat nem rótták le teljesen, azoknál a részfizetési összeget zárójelbe foglaltuk.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I., Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Főtítká:

Solymossy Sándor dr.
(VII., Zugló-utca 16., II.)

Títká:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utca 25., III.)

Pénztárnok:

Kövecsesi Dancs Árpád
(II., Toldy Ferencz-utca 50.)

Könyvtárnok:

Beluleszkó Sándor dr.
(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

a) Fővárosi választmányi tagok:

Alexics György dr.	Giesswein Sándor dr.	Sztripszky Hiador dr.
Asbóth János	Gyórfy István dr.	Semayer Vilibáld dr.
Balásy Dénes	Heller Bernát dr.	Szendrei János dr.
Balassa József dr.	Huszka József	Szentmarjai Dezső
5 Barátosi Balogh Benedek 20	Jancsó Benedek dr.	35 Szily Kálmán dr.
Bartók Béla	Kodály Zoltán	Szinnyei József dr.
Bátky Zsigmond dr.	Kúnos Ignác dr.	Szinte Gábor
Beluleszkó Sándor dr.	Madarassy László	Sztankó Béla
Binder Jenő	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
10 Borovszky Samu dr.	25 Melich János dr.	40 Téglás Gábor
Erdélyi Lajos dr.	Mészáros Gyula dr.	Thirring Gusztáv dr.
Ernyey József	Nagy Géza	Tolnai Vilmos dr.
Fabó Bertalan dr.	Nyáry Albert báró dr.	Versényi György
Feichtinger Győző	Réthy László dr.	Vikár Béla
15 Goldziher Ignác dr.	30 Strausz Adolf	45 Zsilinszky Mihály.

b) Vidéki választmányi tagok:

Almásy György dr., Borostyánkő	15 Kárpáti Kelemen, Szombathely
Baróti Lajos dr., Almádi	Lehoczky Tivadar, Munkács
Bellosics Bálint, Baja	Pápay József, Debreczen
Bünker Rajmund, Sopron	Pintér Sándor, Szécsény
5 Darnay Kálmán, Sümeg	Posta Béla dr., Kolozsvár
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár	20 Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Fiók Károly dr., Debreczen	Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Gálos Rezső, Temesvár	Szegedy Rezső dr., Pécs
Gárdonyi Géza, Eger	Szilády Zoltán dr. Nagyenyed
10 Gönczi Ferencz, Deés	Tömörkény István, Szeged
Istvánffy Gyula, Miskolcz	25 Varjú Elemér, Kassa
Kada Elek, Kecskemét	Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Karácsonyi János dr., Nagyvárad	Zoltai Lajos, Debreczen.
Kálmány Lajos, Szeged	

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE:

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek egyszerűen a
MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK,
a felszólalások és lakcím-bejelentések pedig
Kövecsesi **DANCS ÁRPÁD**
pénztárnokhoz (Budapest, II. Toldy F.-u. 50.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 15 kor.

A folyóiratot illető küldemények
Dr. SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tartozó iratok pedig
Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR
főtitkárhoz (Bpest, VII. ker. Zugló-u. 16. sz.) küldendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Róheim Géza</i> : Sárkányok és sárkányölő hősök. (I.)	129
<i>Benedek Róza</i> : Bolond Istók. (II.)	142
<i>Nagy Géza</i> : Nagy Magyarország. (III.)	148
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom. (III.)	157
Néphit és népszokások.	
<i>Istvánffy Gyula</i> : A borsodmegyei palócok. (I.)	162
Népköltészet és népzene.	
<i>Elek Oszkár</i> : Régi angol néplegenda a bélpoklosról	166
Irodalom.	
<i>Heller Bernát</i> : Dähnhardt, Oskar: Natursagen	169
Kisebb közlemények.	
<i>Timár Kálmán</i> : Az építő áldozat babonája és mondája	177
<i>Berze Nagy János</i> : Kiszakadt a menyasszony dunnája	177
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társaság 1911 márcz. 17-i üléséről	178
A Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. évi márczius hó 29-én tartott rendes évi közgyűlése	179
I. <i>Dr. Csánki Dezső</i> alelnök megnyitó beszéde	179
II. <i>Dr. Sebestyén Gyula</i> főtítkári jelentése	180
III. <i>Kövecsesi Dancs Árpád</i> pénztárnok jelentése	185
IV. A M. Néprajzi Társaság 1910. évi zárószámadása és 1911. évi költségelőirányzata	188
V. A számvizsgáló bizottság jelentése	190
Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. márczius 29-én tartott rendes évi közgyűléséről	190

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

további intézkedésig a nagyközönség számára

nyitva.

Díjtanul: vasárnap d. e. 9–12-ig, d. u. 3–6-ig, kedden és pénteken d. u. 3–6-ig.

Személyenkint 1 korona belépődíjért; a többi hétköznapokon d. e. 9–1 óráig.

Iskolák és intézetek előzetes jelentkezés után a délelőtti hivatalos órák alatt mindennap megtekinthetik.

SÁRKÁNYOK ÉS SÁRKÁNYÖLŐ HŐSÖK.

(Első közlemény.)

A sárkányölő hősök mythosával a közelmúltban és napjainkban több mythologus foglalkozott. Nincs is olyan mythologiai irány, a mely e mythoskörön ki ne próbálta volna módszerét. Angliában valamikor a vele összefüggő kígyókultuszról írtak sok fantasztikus bolondságot, „úgy hogy a józan kutató az ophiolatreiának (kígyókultusznak) már a pusztá nevéből is megborzad“.¹ Ezeknél jóval több figyelmet érdemel *Cassel*,² a ki egyrészt még ethikai fogalmakkal, másrészt már a természetmythos allegorizáló módszerével iparkodik a kérdést megoldani. A legkedveltebb allegóriák egyikét támogatja *Wünsche* is.³ Szerinte a sárkány téldémon, a hő pedig tavaszisten. *Krause* már hozzáteszi, hogy a kitett leány a nap s utal arra, hogy ezek a mythosok bizonyos kultuszszal, sőt még a varázslattal is összefüggenek.⁴ Ugyanő egy másik művében azt állítja,⁵ hogy a sárkányölő hősök a győzedelmes árják istenei voltak. A sárkány megölése emléke lett az őslakókkal küzdő árja faj győzelmének, a világosság tisztelete pedig győzelem a sötétség kultuszán, vagyis a patriarchatus győzelme a régiebb matriarchatuson.

Ez a felfogás már közeledik a *Hartlandé*hoz.⁶ Szerinte a leány kiszolgáltatása a sárkánynak, emberáldozattal kapcsolatos kultusz maradványa. Mikor ezt a kultuszt a fejlődő társadalmi érzék elnyomta, a régi istenből a hagyomány szörnyeteget formált és a helyét elfoglaló kevésbé kegyetlen istenséget legyőzőjének és megölőjének tartotta.⁷ Ez azonban épp oly kevésbé bizonyítható, mint az előbbi allegóriás magyarázat.

*Stucken*⁸ a fősúlyt első sorban a motívumok közötti egyezésre helyezi. Mint minden mythost, úgy ezt is a még részekre nem szakadt emberiség őskorába vezeti vissza és a szétágazó emberiséggel együtt vándoroltatja. De az euhemerizmus felé nem hajlik, kultuszról egy szót sem ír. A természetmythologiai elemek szerinte a már kész mondának csak járulékaik. Így aztán tisztára rejtély marad, hogy tulajdonképen hogyan is képzeli el a mythos keletkezését.

*Breysig*⁹ szintén az emberiség őskorára, de valóban megtörtént ese-

¹ *Tylor*: Primitive Culture, II. 239.

² *P. Cassel*: Drachenkämpfe. Berlin, 1868.

³ *Aug. Wünsche*: Lebensbaum und Lebenswasser. 1905. 104.

⁴ *Dr. E. Krause* (Carus Sterne): Die Trojaburgen Nordeuropas, 1893.

⁵ U. o.: Tuisko-Land. 1891. 104.

⁶ *E. S. Hartland*: The Legend of Perseus. 1894.

⁷ U. o. III. 168.

⁸ *Ed. Stucken*: Astralmythen. 1896—1907. III. 129—186.

⁹ *K. Breysig*: Die Entstehung des Gottesgedankens und der Heilbringer. 1905. 195.

ményekre vonatkoztatja ezeket a mythosokat. *Ch. Gouldnak*¹ is ez volt a nézete. Érthetetlen, hogy az utóbbi hogyan egyeztetni ezt össze avval, hogy — a mint ő maga is beismeri² — az ember és azok az őskori állatok, a melyek az ismert sárkánytípusra hasonlítanak, nem éltek egy időben. Még ha ez az akadály meg is dőlne, a hypothesis akkor is tarthatatlan marad. Mert *A. van Gennep* — bizonyára helyesen — a megtörtént eseményekre való emlékezés maximumát az igazán primitív, írás nélküli népek-nél hat nemzedékre teszi.³

A solaris hypothesis egyike a legrégebbegeknek, melyekkel ezt a kérdést megoldani igyekeztek. Érthetetlen az a fölényes modor, a melylyel *Hartland* ezt a hypothesis-t elavultnak bélyegzi. Az argumentum auctoritatis — vitára sem tartja érdemesnek a dolgot — ebben az esetben annál kevesebbet nyom a latban, mert *Tylor* nézetével áll szemben.⁴ A modern ethnologusok, a kik azt hirdetik, hogy a természetmythos lejárta magát, úgy látszik elfelejtik, hogy *Tylor* milyen álláspontot foglal el ebben a kérdésben. A primitívek mythosai — azt mondja — megerősítik azt a hypothesis-t, hogy a mythos nem egyéb, mint természeti jelenségek leírása.⁵ *Tylor* német követője, *Frobenius* pedig bebizonyította, hogy a nap a primitív mythológiában tényleg szerepelhet sárkányölő hősként.⁶

A „Gesellschaft für vergleichende Mythenforschung“ a solarison kívül főleg a lunaris mythosmagyarázatot kedveli. Ennek az iránynak, melynek az összehasonlító mythologia újjáélesztése körül kétségkívül maradandó érdemei vannak, vezére *E. Siecke*. Négy alaptípust különböztet meg, a melyekre mindezeket a mythosokat visszavezeti:⁷ 1. a hős a hold világos része, a sárkány a meg nem világított sötét rész; 2. a hős a nap, a sárkány pedig a hold; 3. a hős a nap, a kitett leány a világos hold, a sárkány a holdat fogyasztó démon; 4. a hős a nap, a sárkány a napfogyatkozást okozó démon. Ezek közül az elsőt tartja a legősibb típusnak, de egyetlen példát sem tud felmutatni, a hol ez minden kétséget kizárólag előfordul. Mindazonáltal intuitiója helyes volt, a mint ezt az indogermán mythológiánál primitívebb rétegekből ki fogom mutatni. Az utóbbi két hypothesis-ról, valamint a többiekről is a tárgyalás későbbi folyamán lesz szó.

Az előmunkálatok jelzése után pár szót a követendő módszerről kellene ejtenem. Ez a lehető legegyszerűbb lesz s meggyőződésem szerint az egyedüli is, a mely célhoz vezet. Kiindulok abból a tényből, hogy a

¹ *Ch. Gould*: *Mythical Monsters*. 1886. London.

² U. o. 85, 159.

³ *A. van Gennep*: *Religions, Moeurs et Légendes*, 1909. II., 173. La valeur historique du folk-lore. V. ö. *F. S. Krauss*: *Allgemeine Methodik der Volkskunde*. 1899. 69.

⁴ *Tylor*: *Primitive Culture*, I. 335—339. — *U. a.*: *Researches into the Early History of Mankind*, 1870. 344—347.

⁵ *U. a.*: *Primitive Culture*, I. 318.

⁶ *L. Frobenius*: *Weltanschauung der Naturvölker*. 1898; *Zeitalter des Sonnengottes*, 1904.

⁷ *Ernst Siecke*: *Drachenkämpfe* (Mythologische Bibliothek. I: 1.) 1907. 9, 10. — V. ö. továbbá: *Indras Drachenkampf*, 1905.

mythost lehetőleg szó szerint kell érteni. Ha a mythos például azt mondja, hogy a sárkány valamelyik tóban él, nem mondom nyomós ok nélkül, hogy ez a tó eredetileg az égboltozat. Ilyen módon első dolgunk lesz megfelelni arra a kérdésre, hogy mi mindent tartott a primitív ember sárkánynak s milyen jelenségeket sárkányelleni küzdelemnek? Hogyan tükröződnek ezek a mythosok a kultuszban, szertartásokban és mennyiben hatottak viszont ezek a szertartások a mythos alakulására? Egy tekintetben már előre megmondom, hogy negatív eredményre jutottam. Nem találtam ugyanis egy olyan jelenséget sem, a mely kizárólag és minden tekintetben megfejténé a mythost, „a minthogy az ember mythologiai és vallástörténeti kutatásoknál mindig téved, ha egyoldalúan ragaszkodik egy magyarázathoz és mindent egy forrásból akar levezetni“.¹ Kapok tehát különböző típusokat: pl. animalistikus, atmoszferikus és astrális sárkányharczokat. A feladat második része tehát az volna, hogy kimutassam ezeknek az egyes típusoknak összefüggését a mythos jellegzetes vonásaival, motívumaival. A harmadik rész, t. i. az összes sárkányokkal való küzdelmet tárgyaló mythosok elosztása az egyes típusok között, máskorra marad, midőn a kérdést majd részletesebben tárgyalhatom. A mit az első két részre vonatkozólag eddig felkutattam, bizonyára csak nagyon csekély hányada az óriási anyagnak. És itt még ennek a kevésnek is csak vázlatát adhatom. Szándékosan mellőzöm a művelt és félművelt népek mythológiáiból felhozható példákat s csak itt-ott fogok utalni rájuk. A kezdetleges népek mythosai rendszerint egyszerűbbek, világosabbak, ezért mindvégig inkább rájuk hivatkozom.

A sárkány szót a közönségesnél tágabb értelemben használom. Nemcsak az Európában s Keletázsiban sárkányoknak nevezett mythikus szörnyetegeket értem, hanem mindazokat a mythologiai alakokat, a melyek a világ valamennyi népénél a hős ellenségei gyanánt szerepelnek és lényegileg három létező állatfajra, illetve ezek kombinációira vezethetők vissza. És pedig nagyobb fajta halakra, gyíkfélékre, mint a krokodilus és alligátor, legfőképen pedig a kígyókra. A szörnyetegek mythikus sajátosságait, legalább részben, létező állatok tulajdonságaiból, életmódjából lehet megmagyarázni.² Mindezek az állatok vízben élnek — a kígyók legalább részben, — tehát *vízi démonok*.³ Nekik esik áldozatul a vízbefulladás s az ő haragjuk okozza az áradást. Ez a következtetés annyira megegyezik a kezdetleges ember világnézetével, hogy a

¹ *Winternitz, M. dr.*: Der Sarbapali; ein altindischer Schlangenkult. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. 1888. XVIII. 34. A sárkánymythos komplex voltát felismerik továbbá *Ehrenreich*: Allgemeine Mythologie, 214.; *Wundt*: Völkerpsychologie. II: 2. Bd. 117. II: 3. Bd. 171. 230; *Katona*: Pallas Nagy Lexikona XIV. 1897. „sárkány“.

² V. ö. *M. Winternitz*: Der Sarbapali. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. XVIII. 25. és 250. V. ö. általában ezt a kitünő értekezést, a melyet csak cikkem kiadása közben olvastam és a melynek konklúziói némely tekintetben összevágának az enyéimmal. Targyalja a mythos animalistikus, manistikus, atmoszferikus és astrális elemeit, a hogy ezek Indiában találhatóak.

³ *F. Ratzel*: Völkerkunde. 1894. I. 580.

fölmerülése szinte elkerülhetetlen. Ezért találunk világszerte idevágó mondákat.

Délafrikában, a Namaqua-földön azt hiszik, hogy minden forrásban kígyó él. A forrás neve jau-s (sing. fem.), a kígyóé jau-b (sing. masc.). A hottentották szokása, hogy a leányt az apáról nevezik. A forrást tehát nyilván a kígyó leányának tartották.¹ Ausztráliában minden folyóban, minden tócsában szörnyetegek tanyáznak.² Sarawakban a milánok azt hiszik, hogy a vizek háborgását a sárkány okozza. Van egy démonuk „Naga-Permalei“, s ezt sárkányfejű kígyónak ábrázolják. Ha egy bizonyos fajta mérges kígyó megöregszik, átváltozik ilyen sárkánynyá, eltűnik az emberek elől s a folyó mélyén él.³ Csallóközben, Hontban és másutt is azt hiszi a magyar nép, hogy olyan kígyóból lesz a sárkány, a mely hét évig látatlanul mocsárban tenyészett, különösen ha kígyókat evett.⁴ Új-Mecklenburgban van a Nabuto-öböl, a hol „a moran“ nevű kígyóalakú démon uralkodik s áradást meg más veszedelmet okoz, ha az emberekre haragszik. A Koko folyó torkolatát „kokolam“ nevű kígyó teszi veszélyessé.⁵ Ebben az esetben a kígyó és a folyam indentifikációja már a névből is kitetszik. Algonquin nyelven „kennebec“ kígyót jelent s ugyanígy hívnak egy folyót is Maine-ben. Algonquinok és iroquoisok között szeltében félik az óriáskígyót. Ha valaki alatt a jég akkor szakad be, mikor a nagy tavakon át akar menni, az óriáskígyó ezt azért okozza, hogy elnyelhesse a lezuhanó embert.⁶ Ha Tirolban forrás csurog a sziklából, azt mondják, hogy ott sárkány jött ki a hegyből.⁷ A hegyi patak tehát maga a sárkány.

¹ *Th. Hahn*: Tsuni- || Goam. London, 1881. 77, 78.

² *Brough-Smyth*: The Aborigines of Victoria. London, 1878. 435. *Calvert*: The Aborigines of Western Australia. London, 1894. 38. *Curr*: The Australian Race. Melbourne, 1886. I. 166, 181. *Mathews R. H.*: Ethnological Notes on the Aboriginal Tribes of New South Wales and Victoria. Sydney, 1905. 143. *Parker K. L.*: The Euahlay Tribe. London, 1905. 137. *Taplin*: The Narrinyeri. Adelaide, 1878. 62. etc. *Spencer and Gillen*: Native Tribes of Central Australia. 1899. 444. Folk-Lore: XX. 477.

³ *A. E. Lawrence and J. Hewitt*: Some Aspects of Spirit Worship amongst the Milano of Sarawak. Journal of the Royal Anthropological Institute, 1908. 394.

⁴ *Ipolyi Arnold*: Magyar Mythologia. Pest, 1854. 222. V. ö. a románoknál: *Herrmann Antal*, A hegy kultusza... Erdély, 1893. 380. *Moldován*: A román nép hitvilágából. Erdélyi Múzeum Egyeslet. VII. 281. l.

⁵ *P. G. Pelkel*: Religion und Zauberei auf dem mittleren Neu-Mecklenburg. 1910. 11—14. l.

⁶ *D. G. Brinton*: Myths of the New World. Philadelphia, 1905. 130.

⁷ „Da hat sich ein Lindwurm ausgebissen“ *Bertsch*: Weltanschauung, Volkssage und Volksbrauch. Dortmund, 1910. 59., további adatok a sárkányszerű vízi démonokról ugyanott; továbbá Ethnog. 1909. 208, *Munkácsi* vogulokról, *Schneider*: Die Religion der afrikanischen Naturvölker. 1891, 116. *Tylor*: Primitive Culture II: 209. I: 292. *Crooke*: Popular Religion and Folklore of Northern India. 1896. I. 42., 43. *Macculloch*: Childhood of Fiction 1905. 446. (tusayan indiánok). *Ehrenreich*: Allgemeine Mythologie. 1910. 218. *Meier*: Mythen und Erzählungen der Küstenbewohner der Gazellenhalbinsel. 1909. 227. *Mooney*: Myths of the Cherokee. XIX. Report of the Bureau of American Ethnology. 1900. 410. etc. *Gutmann*: Die Fabelwesen in den Märchen der Wadschagga. (Deutsch-Ostafrika) Globus. 1907. XCL. 239 sq. ugyanott a Kilimandscharo hegyen tartózkodó mesés kígyóról. *Sebillot*: Folk-Lore de France II. 206, 357, 445.

Így aztán a sárkány könnyen válhatik a *hegyben rejlő démonná*, vagyis a megszemélyesített hegygyé. Az átmenet egy új-guineai példával igazolható.¹ A Laloki folyó mellett 50 méteres domb emelkedik. Sűrű erdő veszi körül, szabadon álló sziklák borítják. Minden másnál súlyosabb sebet ejt az a bunkó, a melyet ennek az erdőnek valamelyik fájáról törtek. Kígyóalakú démon, a „Haratabu“ lakja a hegyet. Azt mondják róla, hogy eredetileg a folyóban élt. Észak-Borneó lakói szerint a 3000 méter magas Kinibalu tetején hatalmas tó terül el, melyben a sárkányisten lakik.² A kígyó és a sárkány a hegyi patakok, tengerszemek lakójából lassankint magának a hegynek démonává is válhatik. De a víz közvetítő szerepe nélkül is létrejöhet ez a hit; kígyókat a hegyi barlangokban is találunk és ez teljesen megmagyarázza, hogy a hegyekben lakó demont, vagy a megszemélyesített hegyet sárkánynak gondolhatták. Magányos hegyszakadékokban sárkányoktól fél a cseroki,³ sárkányok lakják a hegyeket a kinaiak szerint, a burjéteknél a kígyók királya.⁴ Radloff feljegyezte egy kirgiz baksza imáját, a hol többek között megszólítják a sárkányt, a ki a hegynek sötét gyomrából jött napvilágra.⁵ A Kongó folyó torkolata vidékén a hegyekben különös zúgást hallani; meglazult földrétegek zuhannak le a szakadékokba s a visszhang még erősíti a zajt. A bennszülöttek azt mondják, hogy a föld alatt csúszó-mászó szörnyeteg ássa alá a hegyeket, annak a sziszegése hallatszik.⁶ Sárkányok művének tartja a földcsuszamlást a hegyekben a maláji, a kinek gondolatvilágában a sárkány a hegyekkel rendszeren összefügg.⁷ Sárkányokhoz különösen illő lakóhely a tűzhányó. A görög mythológiából ismerjük a Tartaros mélyéből tüzet okádó Typhont.⁸ A Csendes Óceán egyik szigetén, Új-Pomerániában hasonló módon magyarázzák egyik tűzhányójuk eredetét.⁹ To Ulavunnak, a kígyónak fia születik, elküldik hazulról. Egy hegyet választott magának lakóhelyül. Azóta ott fenn maradt, füstölgött, tüzet meg köveket köpött, úgy hogy a völgyben elpusztultak a falvak és kihaltak az emberek. Az utolsó vulkánikus kitörés a Gazella-félszigeten a bennszülöttek szerint a varázslók műve volt, a kik kígyókat tettek a kráterbe és azokkal köpették a tüzet.¹⁰ A *kígyó mint a*

¹ *Seligmann*: The Melanesians of British New Guinea. 1910. 183, 184.

² *Andrian*: Höhenkultus asiatischer und europäischer Völker. 1891. 146.

³ *Mooney*: Myths of the Cherokee. 1900. 297.

⁴ *Andrian*: Höhenkultus. 167, 200, 236, továbbá u. o. passim és *Sebillot*: Le Folk-Lore de France. 1904. I. 241.

⁵ *Radloff*: Aus Sibirien. 1893. II. 64.

⁶ *Pechuel-Loesche A. dr.*: Die Loango-Expedition. III. Bd. 2. T. 1907. 320.

⁷ *Skeat*: Malay Magic. 1900. 14. Ugyanígy Montenegróban M. Edith *Durham*: Some Montenegrin Manners and Customs. Journal of the Anthropological Institute. 1909. 87. V. ö. még *Sebillot*: Folk-Lore. I. 241, 468. II. 207. *Dobhoff*: Altes u. Neues vom Tatzelwurm. Zeitschrift für österreichische Volkskunde. 1895. 142. 1.

⁸ *O. Gruppe*: Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. 1906. 1305. *Gilbert*: Griechische Götterlehre. 1898. 156.

⁹ *Parkinson*: Dreissig Jahre in der Südsee. 1907. 686.

¹⁰ *Meier*: Mythen und Erzählungen der Küstenbewohner der Gazellen-Halbinsel 1909. 235., lásd továbbá tűzhányókról *A. Oldfield*: The Aborigines of Australia. 232., in

tűzhányó démona megvilágítja a népmesékben a tüzet okádó sárkány keletkezését.

Az erdőnek is megvaunak a maga kígyói. A Banks szigeteken lakó melanéziak szerint a fákat szent kígyók lakják.¹ Vend mesékben előfordul, hogy egy ember az erdőben meg akar pihenni egy mohlepte fa mellett, egyszerre csak megmozdult a fa, hát látja, hogy az egy megvénhedt óriás-kígyó.² Sziámban, mikor egy hajó építését befejezik, áldoznak a faszellemnek, a melynek fájából a hajó készült. Ezzel rábírnak, hogy ezentúl kígyóalakban a hajóban tartózkodjék, mint a hajó védőszelleme.³ Láttuk tehát eddig a sárkánykígyót, mint a vízben, hegyekben és fákbán élő demont. Mindez természetesen nem zárja ki egymást, ugyanazon népnél, egymás mellett vagy egymással kombinálva is előfordulhat. Az előbbire az oláhoknál találunk példát. Háromféle sárkányról tudnak: egyik magas sziklákön lakik, másik a vízben (ez okozza az esőzést), a harmadik pedig a fában.⁴ Az utóbbi két verziót kombinálva találjuk a brazilai tupiknál. Szerintük Mbitata kicsi, tüzes kígyó, a vízben él, de néha égő fává változik. Tűz ellen megvédi a rétet.⁵

A vallásnak egyik legprimitívebb rétegében, az animalismusban megtaláljuk a sárkányt mint kígyót. De hol marad a sárkányölő hős? Sas-keselyű, karvaly és más ragadozó madarak a kígyóknak mindenütt természetes ellenségei.⁶ Mesék és mythosok állandó motívuma a madár és a kígyó közötti harc és a hős kivétel nélkül a madár pártján van, illetve a madár a hősén.⁷ Véletlen ez? Vagy eléggé megmagyaráztuk ezt a jelenséget,

Transactions of the Ethnological Society. III. 1865. Frazer: Adonis, Attis, Osiris. 1907. 155—161. Tylor: Primitive Culture. 1903. II. 207. Agni mint kígyó, lásd *Gubernatis*: Die Thiere in der indogermanischen Mythologie. 1874. 643.

¹ Codrington: The Melanesians. 1891. 187.

² Schulenburg: Wendische Volkssagen und Gebräuche. 1880. 98. V. ö. Folk-Lore. 1908. Whistler 35.

³ Bastian: Zeitschrift für Völkerpsychologie. V. 288, 296. Mannhardt: Der Baumkultus der Germanen. 1904. 44. idézve.

⁴ Herrmann A.: A hegyek kultusza. „Erdély“ 1893. 370, 380. Andrian: Höhenkultus. 347. Moldován: A roman nép hitvilágából. Erdélyi Múz.-Egylet. VII. 1890. 280—289. L. Sainean: Basmele romane „zmeu“ és „balaur“ indexben.

⁵ Couto de Magelhaes: Die Götter der wilden Indianer in Brasilien. Globus. XXV. 296. Brinton: Myths of the New World. 1905. 188.

⁶ Ch. Gould: Mythical Monsters. London, 1886. 159, 161. Brehm: Állatok világa. VII. 258, 370, 463. I.

⁷ Köhler, Reinhold: Zur Märchenforschung. 1898. 195, 561. Archiv für Religionswissenschaft. VI. 178. Ling Roth: The Aborigines of Tasmania. 1899. 160. Parkinson: 30 Jahre in der Südsee. 1907. 718. Romilly: From my Verandah in New Guinea. 1889. 107. Turner: Samoa. 1884. 214. Gill: Myths and Songs from the South Pacific. 1876. 142. Wollheim da Fonseca: Mythologie des alten Indien. 158. Winternitz: Der Sarbapali, ein altindischer Schlangenkult. 29. Mitt. d. Anth. Ges. in Wien. XVIII. Dähnhardt: Natursagen. III. k. 1910. 214. Mészáros: Csuvás ősvallás emlékei. 1909. 101., 103. (Ugyanaz a természetmagyarázó mese a fecske és a kígyó közötti ellenségeskedésről Dähnhardt-nál román, Mészárosnál csuvás és tatár változat.) *Gubernatis*: Thiere in der indogermanischen Mythologie. 469. — passim, Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to

ha azt mondjuk, hogy az elbeszélő inkább a madárral rokonszenvezett? Bizonyára ez is igaz, de a magyarázatot mégis mélyebben kell keresnünk. A leni-lenape törzs sárkányölő hősének, Michabúnak szent állatai a mada-
rak.¹ Az árja sárkányölők közül Indra sólyomalakot ölt:² Apollo keselyű, holló, Zeus sas.³ Az észak-amerikai Yelch-ről nem lehet tudni, hogy inkább holló-e vagy ember. De itt megtaláljuk a rejtély kulcsát. Yelch a holló-totem, vagyis nemzetség őse.⁴ Vagy nézzünk egy ausztráliai mesét. A Murray folyót egy kigyó csinálta. De ezalatt megzavarta a varjút, a *ki* ott ült a közelben egy fán; erre a varjú megharagudott s apró darabokra tépdeste a kigyót.⁵

Azt mondtam az előbb: „a varjú, a *ki*”. — Szándékosan. Mert a varjú éppen a délausztráliai törzseknél, a honnan ez a monda való, a törzs egyik mythikus őse gyanánt szerepel.⁶ A fejlődés menete tehát a következő lehetett: *a természetben adott ellentétet kigyó és madár között mythos formájában is elképzelték és szerepeltették.* A madarak, mint a lelket személyesítő állatok, könnyen válhattak a totemistikus nemzetségek őseivé. A kezdetleges mythologiának általános tendenciája, hogy az őskor minden csodatettét az illető törzs őseire hárítsa. Így válik *a sárkányölő madárból sárkányölő madárös; ha aztán a totemismust a manismus váltja fel,* vagyis az ősök nem állati, hanem emberi alakban jelennek meg, *megkapjuk a sárkányölő hős alakját.*

Más úton szintén keletkezhet ilyen mythos. Ha a forrás a namaquaknál elapad, valaki megölte a kigyót.⁷ A mammut-csontok föld alatt élő csodaállatok csontjai az eszkimók szerint.⁸ A voguloknál a mammut-csontok egy halalakú nagyszarvú vízi szörnyeteg szarvának maradványai.⁹ Ilyen nézetekből keletkezhetik az úgynevezett *explikativ monda.*¹⁰ Az állatnak itt van a csontja, tehát valaki megölte. Ennek azonban nagyobb mythologiai jelentősége nincs.

Torres Straits V. 1904. A. C. Haddon. 62. Mooney: Myths of the Cherokee. 281. Macdonald: Africana. 1882. II. k. 355. Frobenius: Weltanschauung der Naturvölker. 1898. 3—5. l. (U. o. lásd a madárlélek és nap közötti kapcsolatot.) Frobenius: Zeitalter des Sonnengottes. 1904. „Vogelschlangenkampf“ és „Vogelhilfe“ motivumokat, passim. Továbbá Moldován. Erd. Múz. Egylet. V. 271. Sebillot; i. m. II. 445. l.

¹ Brinton: Myths of the New World. 201. U. a. American Hero Myths. 1882. 52.

² Kuhn, Ad.: Die Herabkunft des Feuers. 1886. 127—130.

³ Gruppe, O.: Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. 1906. index szerint.

⁴ A Holló az északnyugatamerikai törzsek és Ázsiában a korjakok, kamcsadalok, csukcsok kulturherosa; mythosaiban totemistikus soláris és talán lunáris elemek keveredtek. Mythosait lásd főképp a *Jesup North Pacific Expedition* kiadványaiban. Továbbá Boas: Indianische Sagen von der nord-pacifischen Küste Amerikas. 1895. Krause: Die Tlinkit-Indianer. 1885. Teit: Traditions of the Thompson River Indians. 1898. *Journal of American Folklore* etc. passim. A mythos totemistikus elemeiről. K. Breysig: Die Entstehung des Gottesgedankens und der Heilbringer. 1905. 10. Astrális jelentőségéről *Ehrenreich*: Götter und Heilbringer. Zeitschrift für Ethnologie. 1906. 536.

⁵ Brough-Smyth: The Aborigines of Victoria. 1878. 456.

⁶ Frazer: Totemism and Exogamy. 1910. I. 435. l.

⁷ Hahn Th.: Tsuni || Goam. 1881. 77, 78.

⁸ XVIII. Report of the Bureau of American Ethnology. 1899. Nelson W. E.: The Eskimo about Bering Strait. 443.

⁹ Munkácsi: Ethnographia. 1909. 208.

¹⁰ V. ö. Tylor: Researches into the Early History of Mankind. 1870. 315 sq.

A primitív ember a betegséget démonok, igen gyakran állatalakú démonok befolyásának tulajdonítja.¹ A betegség-démonok egyike a nyomást okozó lidércz. *A magyar néphit lidérczei és sárkányai között sok rokon vonásra akadunk.*² A vend és német néphitben ugyanezeket a párhuzamokat találjuk.³ A délausztráliai narrinyerik egyike mesélte, hogy egyszer a nádasba ment vadászni s dárdák kezdtek röpködni a füle mellett.⁴ Mikor pedig meg akarta keresni ellenségét, érezte, hogy valaki átkarolta és birkózni kezdett láthatatlan ellenségével. Tudta, hogy Melapi szokta itt így megtámadni az embereket. Mikor már lankad az ereje ennek a láthatatlan ellenfélnek, emberforma körvonalai tűntek elébe. Vad kiáltásba tört ki, de ekkor Melapi kitépte magát karjából és eltűnt. Ez a Melapi néha tuskó, máskor madáralakot is ölt.⁵ Ezen elbeszélés alapja kétségtelenül az volt, hogy az illető elment a mocsár mellé vadászni, ott elaludt, a mocsárgáz szájára és mellére feküdt s előidézte a birkózó démon képzetét. Mikor végül az álomból egy kiáltással felébredt, a démon egyszersmind el is tűnt.⁶ Bizonyára a sárkányölő Herakles is ekként fojtotta meg az őt megnyomó lidérczet.⁷

Bélférgék, nyitott sebeket ellepő férgék hozzájárulhattak ahhoz a hithez, hogy *a betegséget okozó állat a kígyó.*⁸ Másrészt a mocsaras vidéken gyakori maláriát természetesen a vizek és mocsarak démonának, a kígyónak tulajdonítják. Az új-guineai roro törzsek a legtöbb betegséget a paipai nevű démonokra vezetik vissza. Ezek különösen gyakoriak nedves területen, források mellett, a hol egy részük kígyóalakban, mások többé-kevésbé emberi formában élnek.⁹ A saravaki milánoknál szívbaj, gyomorrontás, hányinger mind különböző vizben élő sárkányok műve.¹⁰ A viktoriai bennszülöttek szerint a betegségeket a *myndie* küldi.¹¹ A „myndie“ nevű óriáskígyó tetszés szerint kisebb-nagyobbá változtathatja magát. Némelyek szerint egy gránit sziklában, mások szerint Pitfield mellett egy tócsában él. A mordvinok szerint minden betegség az ember testébe férkőzött kígyóktól származik.¹² A czigá-

¹ *Bartels*: Die Medizin der Naturvölker. Leipzig, 1893. 13, 21. *Tylor*: Primitive Culture. I. 127. II. 114, 125, 404 etc. *W. G. Black*: Folk Medicine. London. 1883. 10, 130 I.

² *Ipolyi*: Magyar Mythologia, 222, 228.

³ *Laisner*: Das Rätsel der Sphinx. 1889. II. Bd. 275, 279. I. 88. sq. V. ö. Wundt. Völkerpsychologie. II. Buch. II. Bd. 117. V. ö. még *Knortz*: Streifzüge auf dem Gebiete amerikanischer Volkskunde. 1902. 20. *Müller*: Beiträge zur Volkskunde der deutschen in Mähren. 1893. 271. *Hovorka*: Volksglauben von Sabbioncello. Zeitschr. f. öst. Volksk. 1896. 59.

⁴ *Taplín*: The Narrinyeri Tribe. Adelaide, 1878. 142. — ⁵ U. ott. 62.

⁶ V. ö. *Lehmann*: Babona és varázslat. 1900. II. k. 154.

⁷ *Roscher*, W. H.: Ephialtes. (Alpträume und Alpdämonen des klassischen Altertums.) Leipzig, 1900. 52. I.

⁸ V. ö. Dr. *Kóssa Gyula*: Kígyó az emberben. Ethnogr. 1908. 274.

⁹ *Seligmann*: The Melanesians of British New Guinea. 1910. 303, 304.

¹⁰ *Lawrence and Hewitt*: Some aspects of Spirit Worship among the Milano of Sarawak. Journal of the Royal Anthropological Institute, 1908. 294.

¹¹ *Brough-Smyth*: The Aborigines of Victoria. 1878. 444.

¹² Journal de la Société Finno-Ougrienne. V. W. *Mainof*: Les restes de la mythologie mordvine. 97.

nyok betegségdémonai között vannak madár, hal, féreg, vörös és fehér egér alakúak.¹ A kilencedik legveszélyesebb démon a Poreskoro, ragályos betegségek, kolera és pestis okozója.² Négy kutya- és négy macskafeje, madárteste és kígyófarka van, tehát már közeledik a sárkány-típushoz.

A legprimitívebb talán az a hit, hogy a betegséget okozó démon egyszermind gyógyító. Mwanga fenn a hegyen lakik, az ő hatalmában van mindenféle betegség; megmondja a bajokat s azt is, hogy miképen kell azokat gyógyítani.³ Más fogalomkörre utal egy középkori író megjegyzése.⁴ Szerinte a június 23-iki szent-iváni tüzek arra valók, hogy füstjük elűzze a levegőből a kutakat megmérgező, halálos betegségeket okozó sárkányokat. Valóságos sárkányharcot látunk a dakota indiánoknál.⁵ Szerintük a betegséget az ember testébe hatoló állatdémonok okozzák. A samán fakéregből elkészíti az illető állat képét és a beteg kunyhójának bejárata előtt felállítja. *Két-három indiánus azután a samántól adott jelre addig lövöldözi a kéregből való állatot, míg darabokra esik s a megmaradt darabokat végül gondosan elégetik.* Ha a beteg ettől nem gyógyul meg, akkor más fajta állat képével ismétlik meg a szertartást. Most már érthetjük, hogy a sárkányölő Herakles miért szerepel mint gyógyító isten.⁶ Már az astrális és atmoszferikus mythos hatására vall, ha a yukiknál a csörgőkígyó marását gyógyító varázsló a naptól, a maiduknál a mennydörgéstől kapja hatalmát.⁷

Mythoskörünknek néhány motívuma az eddigről elűtő alapfelfogásból magyarázható és pedig az animismusból.⁸ Kevés nép van a világon, a melynél nem akadunk legalább nyomára annak a hitnek, hogy *az ember halála után kígyóvá lesz*, illetve a lelke kígyóba vándorol.⁹ A zuluknál a sirt ágakkal fedik be. A halott legközelebbi rokona állandóan figyeli a sirt. Ha meglát egy kígyót a siron, hazamegy és jelenti: „Láttam őt ma a napon sütkérezni sirja felett“. *Itongo*-nak hívják ezeket a kígyókat és rendszeresen

¹ *Wislocki H. Dr. von*: Aus dem inneren Leben der Zigeuner. Berlin, 1892. 1—28. Krankheitsdämonen.

² U. a. 26. idézi *Bartels*: Medizin der Naturvölker, 15. a betegségdémon és a sárkány közötti kapcsolatáról, v. ö. Wundt Völkerpsychologie. II. Buch. 2. T. 386—390. Pestisokozó mocsárban lakó sárkányról, v. ö. *Laistner*: Nebelsagen. 1879. Stuttgart. 80, 81. *Bertsch*: Weltanschauung, Volkssage und Volksbrauch, 1910. 54. *T. C. Hodson*: The Naga Tribes of Manipur. London. 1911. 137. 1.

³ *Roscoe*: Notes on the Bageshu. Journ. Anth. 1909. 188. V. ö. már *Cassel*: Draehenkämpfe. 1868 75. idevágó görög mythosokról.

⁴ Lásd *Mannhardt*: Baumkultus der Germanen. 1904. 509. *Frazer*: Golden Bough. 1900. III. k. 267.

⁵ *Bartels*: Medizin der Naturvölker, 196. Schooleraft nyomán.

⁶ *Gruppe*: Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. 1906. 452.

⁷ *Kroeber A. L.*: The Religion of the Indians of California. Berkeley, 1907. 331.

⁸ Az „animismus“ szót *Tylor* maga két értelemben használja. Néha a lélek-hitet, a lélekről való fogalmakat érti; néha pedig azt, hogy az ember a természet tárgyait és a többi élőlényt nem különbözteti meg élesen önmagától („anthropopathismus“ *Schultze*: Psychologie der Naturvölker. 1900. 217.). Én itt csak az előbbi értelemben használom ezt a kifejezést.

⁹ V. ö. *Hartland*: Primitive Paternity. 1909. I. Transformation and Metempsychosis. 156—252. 1.

áldoznak nekik.¹ Madagaskarban már különbséget tesznek. A közönséges halandó lelkéből kisebb fajta kígyó vagy ángolna lesz, a nemesek és főnökök haláluk után átváltoznak az úgynevezett *fanany*-vá, a mi némely törzsnél óriáskígyó, mások szerint krokodilus. Egyik verzióban pedig hétfejű, több kilométer hosszú kígyóról van szó, mely eltűnik a tengerben és onnan meg felugrik az égbe, — tehát már egészen sárkány.² A *kincsörző sárkány* motívumát már *Lippert* úgy magyarázta, hogy a halott sárkányalakban őrzi a sírjába vele adott kincseket.³ Ezt a hypothesisit megerősíti az indiai néphit. Ha egy nagyon gazdag ember örökös nélkül hal meg, — úgy tartják, — nem tudja elfelejteni kincseit és kígyóforma szörnyeteg alakjában őrzi őket.⁴

Az előbb láttuk a sárkányt, mint a vizek és vulkánok démonát. Hawaii-ban Pele a vulkán istennője. Ha lábával haragosan dobbant a földre, föld-rengés támad.⁵ Vízistenek közül nemcsak Poseidon⁶ okoz földrengést. A Tanganyika partján a wadzizik a forrás haragvó szellemének tulajdonítják az első földrengést.⁷ Így tehát a sárkány is könnyen válhat föld-rengést okozó démonná. De ennek a hitnek tulajdonképeni gyökerét mégis inkább az animismusban kell keresni. *Struck* ugyanis kimutatta,⁸ hogy Afrikában a földrengésről az a legősibb felfogás, hogy a „mulimó“ okozza, azaz az ember lelke, a mely ott marad a sírban a test mellett. Különösen pedig hatalmas emberek, főnökök lelkei. Így mikor egy angol kutató bakulánknál tartózkodott, nagy földrengés volt. Azt hitték, hogy bizonyosan a szomszéd-ban meghalt egy király és kérték a kutatót, hogy majd tudassa velük, hogy ki volt az.⁹ Láttuk az előbb, hogy különösen a törzsfőnök lelke jelenik meg sárkányformában. Egész természetes tehát, hogy a *kígyóalakú ő*s is okozója lehet a földrengésnek. A fidzsii hagyomány szerint Ndengei vezetésével jöttek az ősök mai hazájukba.¹⁰ Ndengei ma Viti-Levu szigetén Nakauvandra barlangjában lakó óriáskígyó.¹⁰ Főtulajdonsága örökös éhsége. A környékeliek százával áldozták neki a teknősbékát és malacot.¹¹ Ha az

¹ *Callaway*: Religious System of the Amazulu 1870. 140—142. V. ö. a dinkák kígyókultuszát. *Casatti*: Zehn Jahre in Äquatoria. 1891. I. 42.

² A van *Gennep*: Tabou et Totemisme à Madagascar. 1904. 271, 177, 314, 323. I. *Frobenius*: Weltanschauung der Naturvölker. 51—94. *Frazer*: Totemism and Exogamy. II. 631. *Weissenborn*: Tierkult in Afrika. Internationales Archiv für Ethnographie. 1905. 113.

³ *Lippert*: Kulturgeschichte. 1887. II. 497. Más magyarázatot ad *M. Winternitz*: Mitt. d. Wiener Anth. Ges. XVIII. 27.

⁴ *Crooke W.*: Popular Religion and Folklore of Northern India. 1896. II. 135. Hasonló hitet Európában, v. ö. *Mannhardt*: Die Korndämonen. 1868. 41. *Veckenstedt*: Wendische Sagen, Märchen und Gebräuche. Graz, 1889. 291.

⁵ *Thrum*: Hawaiian Folk Tales, Chicago, 1907. 40.

⁶ *Gruppe*: Griechische Mythologie. 1906. 1139.

⁷ *Globus*: VC, 87.

⁸ *Struck*: Zur Kenntnis afrikanischer Erdbebenvorstellungen, Globus VC, 89. V. ö. *R. Lasch*: Die Ursache und Bedeutung der Erdbeben im Volksglauben und Volksbrauch. Archiv für Religionswissenschaft. V. 236., 369. — ⁹ U. a. u. o. 85.

¹⁰ *B. Thomson*: The Fijians. 1908. 7, 17, 112.

¹¹ U. a. u. o. 133. *Williams*: Fiji and the Fijians. 1858. 217.

óriáskígyó álmában megmozdul, földrengés támad. Sötét van, ha Ndengei behúnyja a szemét, ha pedig kinyitja, akkor menekül a sötétség s az emberek azt mondják, „hasad a hajnal“.¹

Még más oldalról is hatott az animismus. A primitív ember nemcsak abban hisz, hogy halála után a lelke valamely állatban fog tovább élni, hanem hiszi azt is, hogy lelkének egy részét. életerejét már életében valamelyik állatban elhelyezheti. A míg az illető állat biztonságban van, addig őt hite szerint baj nem érheti, nem ölhetik meg, hisz nincs nála a lelke. De ha az állatot megölik, akkor neki is meg kell halnia.² Ez tehát kissé problematikus életbiztosítás. Az euahlayi törzsnél Délausztráliában minden varázslónak megvan a maga segítő szelleme, *junbeai*-ja s veszedelem idején fel is veheti annak alakját. A mint *Parker* helyesen definiálja: a *junbeai* alter ego-féle, mert az ember lelke az illető állatban van, az állat lelke meg az emberben. Egy öreg varázsló elmondta, hogy ha korcsmába megy, előbb védőszellemének, a krokodilusnak miniatűr mását kiveszi a saját testéből — a hol rendszerint tartózkodik — és szépen elteszi egy üvegbe, mert fél, hogy ha lerészegszik, valamelyik ellensége elcsalhatná a krokodilusát.³ Egy yuin törzsbeli pedig elmondta Howittnak, hogy valaki, a kinek segítő szelleme a gyík volt, egyszer egy gyíkot küldött ellene. Mikor aludt, ez a gyík lement a torkán a mellébe és ott majdnem megette az ő védőszellemét, illetve lelkét, a fekete kacsát, úgy hogy a varázsló majdnem meghalt.⁴ Az európai népmeséből jól ismert motívum, hogy a hős segítő állatai megölik azokat az állatokat, a melyekben az óriás tartotta erejét, lelkét. A mese motívuma a primitív hit maradványa.⁵ *Ilyen lélektartó állatnak különösen alkalmas a félelmes sárkány.* A tatár mesehős *Alten Kök* (arany-kakuk) úgy győzi le az *Ai-kiin* (hold-nap) nevű démont, hogy megöli a tizenkétfejű kígyót, a melyben az tartotta a lelkét.⁶ Egy mikmak indián mesében olvassuk, hogy egy hatalmas varázsló el akarja pusztítani a vejét. Elküldi, hogy hozza el neki a sárkány fejét ebédre. A sárkány az ő védőszelleme volt; mikor a hős megöli a sárkányt, a varázsló is meghal.⁶ Ilyen módon egymással versengő varázslók küzdelmein is alapulhat sárkányharczról szóló mythos.

Sárkány néven mindeddig földön járó szörnyetegekről beszéltem, pedig tudvalevő dolog, hogy az európai és keletázsiai sárkány rendszeren repül.

¹ *Fison Lorimer*: Tales from Old Fiji. 1904. 28.

² Az „external soul“ motívuma, lásd erről *E. Clodd*: Folk-Lore Journal. II. 1884. 288. „The Philosophy of Punchkin“. *Frazer J. G.*: The Golden Bough. 1900. III. 351—446. *Macculloch*: The Childhood of Fiction. 1905. 118. The Separable Soul. *Hartland*: Legend of Perseus. 1894. II. Life-Token.

³ *Parker K. Langloh*: The Euahlayi Tribe. London, 1905. 21.

⁴ *Howitt A. W.*: The Native Tribes of South-East Australia. 1904. 146. V. ö. pld. *Thurston*: Castes and Tribes of Southern India. 1909. III. 405.

⁵ *Castrén M. A.*: Ethnologische Vorlesungen über die altaischen Völker. Szt.-Pétervár, 1857. 228.

⁶ *Rand*: Legends of the Micmacs. 1894. 12. V. ö. *Floerke-Liebrecht* fordításában *Basile*: Das Pentamerone. 1909. II. Bd. 87—91.

Honnan származik ez a tulajdonsága? Azt kell erre felelnünk, hogy itt a kígyót a madárral kombinálták. Daczára annak, hogy az előbb a madarat a kígyóval harcolni láttuk. A kombináció létrehozója ismét az animismus.¹ A hurónok szerint az ember lelke halála után galamb alakjában repül a túlvilágba.² A középausztráliai aruntáknál a holtak lelke egy kis madárrá változva követi azokat, a kik elindultak, hogy vérbosszút álljanak érte.³ A Malakka félszigeten élő szemangok szerint a „til-til-tapa“ nevű madár tulajdonkép madáralakban megjelenő emberi lélek. Madár hozza a szemang újszülött lelkét a túlvilágból s madárrá válik holtá után.⁴ A braziliai borórok holtuk után vörös „arara“ madarakká válnak.⁵ A világ minden táján, a mai európai néphitben, a klasszikus ókorban, a régi Egyiptomban, mai afrikai négertörzseknél a példák végtelen számát találjuk.⁶ *A lélekkígyót és a lélek-madarat egygyé forrasztották s így kaptuk a szárnyas kígyót, a sárkányt.*

Az északnyugat-amerikai tlinkit indiánok vallásos táncaikban egy különös csörgő-szerszámot használnak. Az egésznek madárformája van, de a madár hátán vagy esetleg szájából kígyó látszik. A berlini múzeumban mindenféle változatban láthatjuk őket; az egész pedig azt jelenti, hogy a kígyónak képzelt emberi lelket egy madár viszi a túlvilágba.⁷

Eddig a sárkányról meg a sárkányölő hősről szoltam. A népmesében rendszeren még egy harmadik személy is szerepel, az *áldozatnak szánt királyleány*. A mese szerint bizonyos időközökben — minden nap vagy héten — egy leányt kell áldozni a sárkánynak, másképp nem engedi, hogy vizet merítsenek a kutakból. Már a mese szövege is sejteti velünk, hogy itt valamikor tényleg dívott rendszeres *kultusz emlékével van dolgunk*. A kezdetleges ember általában kétféle álláspontot foglal el az isteneivel szemben. Vagy fél tőlük, vagy pedig igyekszik, hogy azok féljenek ő tőle. Ez a két ellentétes érzés csak logikailag zárja ki egymást, a valóságban nem. Mindkettőt megtaláljuk például az észak-ausztráliai warramungák törzsénél. Ezeknél az egyik totemnek még máig is élő őse a mythikus Wollunqua nevű kígyó.⁸ A Murchison hegység egy magányos völgyében annak egy mélyvízű tavában tanyázik. Ha kiegyenesedik egész hosszában, a feje felér az égbe. Mindig attól félnek, hogy majd elhagyja nyugvóhelyét és valami bajt csinál. Már megesett, hogy minden ok nélkül elpusztított egy csomó bennszülöttet, de egy alkalommal sikerült elkergetni a kígyóistent. Így hát nem egészen biztosak benne, hogy tulajdonképpen melyik fél jobban a másiktól, az isten-e, vagy a hivek. A Wollunqua kultuszában is megvan ez

¹ Wundt W.: Völkpsychologie. II. Bd. 2. T. 1906. 75, 288.

² Bastian: Beiträge zur vergleichenden Psychologie. 1868. 21.

³ Spencer and Gillen: Native Tribes of Central Australia. 1899. 494.

⁴ W. W. Skeat and Ch. O. Blagden: Pagan Races of the Malay Peninsula. 1906. II. 4.

⁵ K. von den Steinen: Unter den Naturvölkern Zentralbrasilien. 1897. 398.

⁶ Ez a hit talán még általánosabb, mint a kígyóhoz kapcsolódó hasonló nézet.

⁷ Frobenius: Weltanschauung der Naturvölker. I. Tafel. A szerszámokat lásd Museum für Völkerkunde (Berlin) VII. teremben az ajtó közelében levő szekrényekben.

⁸ Spencer and Gillen: Northern Tribes of Central Australia. 1904. 226—256.

a kettőség. *Spencer* és *Gillen* elmentek a bennszülöttekkel a Wollunqua tavához. Mikor odaértek, a kísérők egyszerre elhallgattak s ünnepélyesen lementek a tó partjára. Ott meghajtott fővel, suttogva szólottak hozzá s kérték, hogy maradjon csendben, ne bántsa őket, mert rokonok. És ime elhoztak két hatalmas fehér embert, a kik látni akarták, hogy hol lakik s tudni akarták, hogy mit művel. Kultusza abból áll, hogy előadják mindazt, a mit az ősidőkben a Wollunqua cselekedett. Azután homokból halmot emelnek, a mely az óriáskigyót ábrázolja, mert a Wollunqua örül, ha a saját képét látja. *Most azonban lándzsákkal s bunkókkal nekiesnek a dombnak és pár pillanat alatt elpusztítják.* Ez pedig arra való, hogy megmutassák isteni ősüknek, hogy ha a szép szó nem használ, akkor majd beszél a lándzsa. *A kígyóistent megfélemlítő varázslat emléke a sárkányölő hős, az engesztelő áldozat a sárkánynak kiszolgáltatót királyleány. Hartland* óriási anyagot hordott össze ennek a kérdésnek a megvilágítására és sikerült bebizonyítania, hogy az úgynevezett *Andromeda epizód az emberáldozat emléke.*¹ Így a régi litvánok embereket áldoztak a sárkányoknak.² Északnyugat-Indiában³ az évnek egy bizonyos napján áldoznak a „Nag Deota“-nak, a sárkányistennek. A lányok bábukat dobnak valamelyik közeli folyóba. Monda szól róla, hogy a bábuk csak helyettesítik az áldozatnál a nőket. Minden évben az Ob folyóba öltek egy fiatal leányt az osztjások; evvel áldoztak a vízistennek.⁴ Bonnyban, Afrika nyugati partján szüzeket áldoztak a csethalistennek.⁵ *Frazer* még kimélyítette ezt a hypothesis-t avval, hogy a *feláldozott leány tulajdonképen a sárkány neijévé lesz.*⁶ Ismerjük a népmeséből a leányrabló sárkányt, vessük össze evvel a motívummal a következő koronázási szertartást.⁷ Koepang hercegei Timor szigetén azt hitték, hogy a krokodilusoktól származnak. Ezért trónraléptükkor áldozatot mutattak be a krokodilusoknak. Egy fiatal leányt szépen kicziczomázva levittek a folyó partján levő barlangba és leültették a szent köre. Nemsokára megjelent egy krokodilus s a leányt magával vitte a víz alá. A nép azt hitte, hogy feleségül vette. A Viktoria-Nyanza partján a bagandáknál, Felső-Birmában és egyebütt hasonló szertartásokat találunk.⁷ Mindezek a helyeken tehát a sárkányt, a vízi szellemet férfinak képzelték. A megfordított felfogás ritkább. *Frazer* írja is, hogy nem talált rá világos példát.⁷ Pedig ez is elő-

¹ *Hartland*: The Legend of Perseus. 1894. III. Andromeda. Emberáldozatról általában *Westermarck*: The Origin and Development of the Moral Ideas. 1906. I. 434. *Macculloch*: i. m. XIV. XV. *Sebillot*: i. m. 170. 338. A finn-ugor népeknél: *Waronen Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla.* Helsingissä. 1899. 10. *Krohn*: A finn-ugor népek pogány istentisztelete. 1908. 203, 257. U. o. *Bán Aladár*: 342.

² *J. Grimm*: Deutsche Mythologie. 4. kiadás. E. H. Meyer. II. 1877. 573.

³ *W. Crooke*: Popular Religion of Northern India. II. 139.

⁴ *Strahlenberg*, Philipp Johann von: Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia. Stockholm, 1730. 413.

⁵ *Hartland*: Legend of Perseus. II. 151. V. ö. *Codrington*: The Melanesians 179.

⁶ *Frazer*: Lectures on the Early History of Kingship. 1905. 189. V. ö. U. a. Adonis Attis Osiris. 1907. 59.

⁷ U. a. u. o. 180, 179, 192.

fordul. Afrikában, a benini öböl vidékén szárazság idején egy ünnepélyesen megkoszorúzott rabszolgát áldoznak a vizek istennőjének.¹ Eszünkbe jut a velencei doge, a ki évente gyűrűt dobott a tengerbe s azt mondta: „Desponsamus te mare in signum veri perpetuique domini.”² Valaki azt hihetné, hogy ez a szertartás már eredetileg is csak Velence tengeri hatalmát jeiképezte. De ugyanezt tette a nyugat-afrikai Whydah fejedelme, akiről már feltételezhetjük, hogy valósággal a tenger férjének tartotta magát.³

Róheim Géza.

BOLOND ISTÓK.

(Befejező II. közlemény.)

Következik, hogy a második főmotívummal, vagyis a zsákból való szabadulásnak és az irigykedők pusztulásának mese-körével is tisztába jöjjünk.

E motívum rendszeren az elsővel kapcsolatban jelenik meg és az okos bolondot már a furfang és elmeél tetőpontján szerepelteti. Az így kikerekedő tökéletes typust a valódi Bolond Istók mesék szolgáltatják.

A legrégibb és legfontosabb e nemű mese, melyre rámutathatunk, a X. századi *Unibos* vagy *Egyökrös gazda*.⁴ Első főmotívuma az eladás és kincslelés. (Eladás tárgya: egyetlen ökre bőre. Kincshez pedig pénzt hullató lova juttatja.) Második főmotívuma a véka-kölesönkérés. E változatban egy kíváncsi prépost, bíró és presbiter hiszi el Unibosnak, hogy ökörbőrön szerezte kincsét. Leöldösi ökreiket, de a városban kigúnyolják őket. Ezek aztán dühösen Unibosra rontanak, ki

Amint őket jönni látja,
Fortély az eszét megjárja,
Okos Bolond diadalt lát
Csúffá tesz ő három balgát.

Szorult helyzetében úgy tesz, mintha épp akkor ütötte volna agyon feleségét és az emberek szemeláttára háromszoros trombitálással újra felkelti halottaiból. A feltámasztott asszony erre lemossa magáról a vért, a mivel ura bekente, szépen felöltözik, s midőn újra megjelenik, mindenkinek úgy tetszik, hogy szebb mint valaha volt. Erre megveszik a csodatrombitát és elmennek, hogy saját feleségeiket így megfiatalítsák. Midőn azonban az agyonütött asszonyok semmi trombitálásra fel nem ébrednek, rohannak vissza Egyökröshez. Erre ez előadja, hogy neki pénzt hullató kanczája van. Az üldözők elfelejtik haragjukat s megveszik a kanczát. Midőn rájönnek a csalásra, lefognak Egyökröst, ki csak azon kegyelmet kéri tőlük, engedjék, hogy ő válaszsza meg a halálbüntetés nemét. Megengedik, s ő azt kéri, fene-

¹ *Bastian*: Geographische und ethnologische Bilder. Jena, 1873. 183. V. ö. Hartland. II. 73.

² *S. Reinach*: Cultes, Mythes et Religions II. 1909. Le mariage avec la mer. 217.

³ *Bastian*: Ein Besuch in San Salvador. Bremen, 1859. 118.

⁴ *J. Grimm* und *A. Schmeller*: Lateinische Gedichte des X. und XI. Jh. Göttingen 1838. 354—387. 1.

keljék be egy hordóba s dobják a tengerbe. Midőn a parthoz érnek, arra biztatja őket Egyökrös, igyanak előbb egyet az ő zsebére a lelkeüdvéért. Úgy is tesznek. Míg isznak, arra vetődik egy kanász a csordájával s hallja, a mint Egyökrös kiabálja: „Nem akarok prépost lenni“. Erre a kanász kinyitja a hordót s maga bújik bele Egyökrös helyett. Egyökrös eltereli a csordát, a kanászt pedig a vízbe gurítják. Három nap mulva megjelenik Egyökrös s elmondja, hogy a tengerben találta a csordát. Van ott még több is. Erre üldözői mindhárman a tengerbe ugranak. Végül tanulság fűződik e meséhez, mely legrégebb változata az okos bolond tökéletesen kifejtett nemzetközi mese-typusának.

Már a tanulság is rávezethet bennünket arra a gondolatra, hogy irodalmilag képzett költő fűzte logikai rendbe a kétségtelenül népi adatokat. Keletkezési helye a kiadók szerint Lotharingia, Németalföld vagy Franciaország. Valóban e területeken örvend a legnagyobb elterjedésnek, mint ezt adataim lejjebb mutatják.

E mesét Erdély bérczei közé valószínűen II. Géza betelepített szászai hozták; de az, hogy ez a nyugaton is széles körben elterjedt európai mese a szász mesétől függetlenül is hatott magyar mesevilágunkra, a már ismert dunántuli, palóc és csallóközi mesék azon Unibos-elemeivel is eléggé igazolható, a melyek a szász meséből le nem vezethetők. Egyökrös meséje elterjedt hazánkban, mert furfangos bolondja a magyarnak e typus iránt kiválóképen fogékony lelkét annyira megragadta, hogy saját leleménye termékeivel nemcsak gazdagabbá, hanem népszerűvé, nemzetivé is tette a bolond epikumát.

Az okos bolond e legrégebb meséjének van egy kéziratban fenmaradt német feldolgozása, a mi már nem is mese többé, hanem „hystori“. Értjük Valentin Schumans 1559-ben készült *Nachtbüchlein*-jének 6. számú elbeszését. Czime: *Ein hystori von ein bauren mit namen Einhyrn unnd seinen bawren im selben dorff, bis sie sich alle ertrenkten*.¹ Unibos tehát itt *Einhyrn* nevet kapott.

Ez a „hystori“ valószínű tanító mese, mely magán viseli a németek XVI. századi erős valláserkölcsi alapú és didaktikai irányú költészetének jellegét. Azt, hogy tartalma is időszerű, viszont annak köszönheti, hogy a reformáció e századában a költészet erősen népies irányú. Hiszen ez időből valók a legkedveltebb és legnagyobb elterjedésnek örvendő népkönyvek is. (Till Eulenspiegel, 1515; Die Historie von dem Finkenritter; Die wundersamen Geschichten der Schildbürger oder das Lalenbuch, 1598.) Ez adja magyarázatát a *Nachtbüchlein* közkelettségének és a benne előforduló Unibos-mese didaktikai színezetének. Tanulság egyébként itt is van a mese végéhez függesztve, szövege meg át meg át van szöve a tanulságok tömegével.

Főmotívumai ennek is az eladás és a kincslelés. A haragvó parasztok, kiknek Einhyrn sok kárt okozott, úgy akarják a faluból elzavarni, hogy beütik sütökemenzéje oldalát. A kemenceze vörös agyagát a károsult apróra töri, majd bőrszákocskába köti és neki indul Augsburgnak, mert sokszor hallotta: „Zu Augspurg lösst mann aus aller war gelt“. A koresmárosné, kihez szállásra betér, aranyat sejt a szákocskában és kicseréli egy fillérekkel telttel. Hazatérve, a parasztnak

¹ E könyv utóbb 4 kiadást ért. Rendelkezésemre az első kiadás állott a berlini kir. könyvtárban, hol jele: Vt. 7242.

azt meséli, hogy a vörös agyagért kapta a sok pénzt. Erre mind összedöntik sütő-kemencéjüket, de hiába, mert nem látnak érte pénzt. Bosszúból agyonütik Einhyrn tehenét. Midőn annak bőrét árulja, egy kikapos timárné viszonyt sző vele. Einhyrn megijeszti, hogy elárulja férjének, mire ez hallgatás fejében 100 frtot ad neki. Einhyrn ráfogja otthon, hogy a sok pénzt ökre bőreért kapta. A parasztok erre agyonütik ökreiket s midőn látják, hogy újra be vannak esapva, agyonütik Einhyrn anyját. Ez halott anyját az útközépre helyezi, a hol egy fuvaros keresztül gázol rajta. Midőn ezt Einhyrn törvénytelenül fenyegeti, ijedtében egyik lován elvágat, Einhyrn pedig hazatér fényes gazdagsággal. A parasztok elhitték, hogy anyjáért kapta a lovat, kocsit, bort. Erre úgy megharagudtak rá, hogy zsákba kötötték, de Einhyrn onnan is furfanggal menekül, s helyette a parasztok vesznek oda.

A mi a többi külföldi variánsokat illeti, eddig a legrészletesebb összeállítást Reinhold Köhler közli,¹ midőn *Ueber J. F. Cambell's Sammlung gälischer Märchen* című cikkében 39 meséről értekezik. Minket éppen a 39-ik, a *List und Leichtgläubigkeit* érdekel. Campbell azonban a következő címet adta: *The three widows* annak a nála négy változatban közölt Bolond Istók-mesének, melyhez azután Köhler több változatot sorolt fel. Campbell első változatában eladás és hordóba fenekelés szerepel. A hős neve *Domhnall*. A második változatban szintén megvan az eladás, szerepel továbbá a kürtszóval életrekeltés és a furfangos megmenekülés. A bolond neve *Levi*. A harmadik változat szerint *Brian* pénzt hullató lovat, majd életrekeltő kürtöt ad el. Benne van még a zsákbakötés is. A negyedik változat hőse minden ütésre pénzt adó bört ad el. Asszonyát is életre kelti a kürttel, melyet megvesznek tőle. A záradék itt a zsákból való szabadulás és az irigyek elpusztulása lett.

Campbell hivatkozik továbbá a következő megjelent változatokra: „*Store-Peer og Vesle Peer*“ norvég mese (Asbjörnsen, 54. sz.); Grimm „*Bürle*“ című 61. sz. meséje és Straparola I. 3. sz. novellájára.

Ezekhez közli aztán Köhler a következő változatokat: *Unibos. J. Grimm* u. *A. Schmeller*: Lateinische Gedichte des X. u. XI. Jahrhunderts, 354. — Valentin *Schumann*: *Nachtbüchlein*. 6. sz. — *Müllenhof*: 461. l. Ditmarschból. — *Vonbun*: Sagen, 73. sz. Vorarlbergből. — *J. G. Büsching*: *Volkssagen Märchen und Legenden* 296. l. — *Grimm*, 61. sz. hesseni mese. — *Stahl*: *Westphälische Sagen und Geschichten*, 34. l. — *Haltrich*, 59. sz. Erdélyből. — *Zingerle*: *Tirols Volksd.* 2., 5. és 2., 414. l. — *Panzer*: *Bairische Sagen* 1., 90. — *Volksbuch vom Bauer Rutschki*. — *Pröhle*: *Harzsagen*, 273. l. és *Märchen für die Jugend* 15. sz. — *Andersen*: *Der grosse Klaus und der kleine Klaus. Gesammelte Märchen*. Leipzig, 1847. 2., 43. l. — *Ettar*: *Eventyr og Folkesagn fra Iylland*. 134. l. (szintén dán mese.) — Ezeknek csaknem szószerinti változata a szintén felemlített erdélyi *Dumme Hans* mese. — *Schleicher*, 41., 83. és 121. l. litván mesék. — *Lover*: *Legends and stories of Ireland. Second series*. London, 1834. 273. l. — *K. v. K(illinger)*: *Sagen und Märchen* II. 23. Szintén ír mese. — *E. Beauvois*: *Contes populaires de la Norvège, de la Finlande et de la Borgogne*. Paris, 1862. 218. l. — *Cénac*

¹ Kleinere Schriften. Zur Märchenforschung. Herausgegeben von Johannes Bolte. Weimar, 1898.

Moncants: Contes populaires de la Gascogne. Paris, 1861. 173. l. — *Palandrini*: Isteria di Campriano contadino (olasz novella).

Ezek Köhler adatai, a melyekhez ide csatolom most a saját kutatásaim eredményeit.

A „Finn Irodalmi Társaság“ kézirati gyűjteményében 15 változata van meg a Bolond Istók-mesének. Ezek közül kettőt rendelkezésemre bocsátottak. Az egyik a *Paldani* gyűjtéséből származó, „*A lusta fiú*“ címet viseli. Ebben három testvér közül a legfiatalabbik kimondhatatlanul lusta volt. E lusta fiú aztán a mese első részében éppen olyan csalafinta eladásokat visz véghez, mint Bolond Istók, a Dumme Hans és a Kis Kolozs. Eladásának tárgya a jól ismert száraz bőr és a holt anyja volt. Testvérei a számtalan felültetésért rajta is bosszút akarnak állani. Börzsákba dugják, hogy a tóba dobják. Már el is érik a tavat, mikor eszükbe jut, hogy elfeledtek lándsát hozni, a mivel megszurkálják. Ott hagyják a zsákot s lándsáért mennek mindketten. A lusta fiú nem is olyan lusta észjárású, mint a milyenek mutatja magát. Kikiáltja a zsákból, hogy azért kötötték bele, mert nem tud írni, ha tudna írni, gazdag örökséget kapna. A csel sikerül, mert helyette más buvik a zsákba, a lusta fiú pedig bekötözi a zsákot s így a testvérek nem őt dobják a tóba. A lusta fiú két hét mulva hazatér, testvérei kérdéseire azt feleli, hogy a tóból jött elő, a hol pénzt és lovakat kapott. Kérik, hogy ha van valami a tóban, őket is dobja bele. Az egyiket csakugyan beledobja, a másik meg magától ugrik utána, hogy ő is kapjon lovakat. A lusta fiú tehát gazdag lesz, a kapzsi fivérek pedig elvesznek.

A másik mese *A. S. Nylander*-é. Címe: *A hordóban nőtt fiú*, rövid tartalma pedig ez:

Egy házaspárnak fia születik. Hordóba teszik és ott etetik, a míg meg nem nő. Mikor nagy lesz, kiveszik. (E sajtószerű bevezetés után következik a Bolond Istók-mese.) Elküldik a fiút *vajat* eladni a városba az uraknak. De ő az *útjelző dúcznak* adja. Belekeni az oszlop hasadékába a vajat, mert a hasadást a dúcz szájának tekinti s azt hiszi, hogy a dúcz azért nyitotta ki a száját, mert éhes. Mikor hazavetődik, az anyja kérdi: „Hol a vaj?“ — Eladtam! — feleli a fiú. — Hol a pénz? — Azt ígérte (a vevő), hogy holnap fizeti meg. — Anyja leszidja s másnap elküldi a vaj áráért. Ez elmegy a dúczhoz s követeli a pénzt, de az nem fizet. Fölvesz hát egy husángot s kidönti vele a dúczot. A dúcz helyén nagy pénzesládát talál. Hazaviszi s így szól: Itt a vaj ára! Másnap húst eladni küldik. A finn papoknak fehér lebernyeg van az álluk alatt. Egy kutyát talál, melynek az álla alatt szintén fehér folt van. Ezt papnak nézi s ennek adja el a húst. Mikor másnap ide is visszamegy a pénzért, kéri a kutyától, de a kutyával nem boldogul. Ezért a király elé czipeli törvényre. Itt a padlóra dobja a kutyát haragjában. A királynak volt egy leánya, ki sohasem nevetett, se nem beszélt. Az atyja annak ígérte, a ki őt szóra hozza és megnevegteti. A bolond fiún most elnevette magát és megszólalt, a miért a bolondot a király vejévé fogadta.

Íme, „A nyelves királykisasszony“ és a „Bolond Istók“ magyar mesék művészi vegyülete a finnekénel is megvan!

Az összehasonlító folklore nagy területén még a következő meséket tartom szorosán párhuzamba állítandóknak:

Gueulette: Les 1001 quart d'heure 106—109. sz. A szinlelő halott életre keltése. Zsákból való megmenekülés. — *Ernst Jokosus*: Rutschki oder die Bürger zu Quarkenquatsch. Erfurt, 1794. Eladás, kincsnyerés, halottesempészés, zsákból menekülés. Haragosok elpusztulása. — *Strackerjan*: Aberglaube und Sagen aus Oldenburg, 1867. II. 286. l. Eladás, kincsszerzés, zsákból menekülés. Haragosok elpusztulása. — *Pol de Mont*: Volkskunde. IV. 46. l. Vizbedobás. — *Ulrich Jahn*: Schwänke und Schnurren aus Bauernmund. 1890. 125. l. Szétrombolt sütökemencze. Böreladás. Vizbedobás. — *Bartsch*: Sagen aus Meklenburg. 1879. I. 488. l. és II. 480. l. Eladás. Vizbedobás. — *Royal hibernian tales*, 61. l. Vizbedobás. — *Bladé*: Contes populaires de la Gascogne. 1886. III. 116. l. Eladás. Vizbedobás. — *Wolf*: Deutsche Märchen und Sagen. 1845. 11. sz. Halottébresztés. Vizbedobás. — *Erlenwein*: Narodinja Skaski. Moszkva, 1863. — *Cosquin*: Contes populaires de Lorraine. 1886. 10. és 20. sz. Halottébresztés. Vizbedobás. — *Gonzenbach*: Sicilianische Märchen. 70., 71. sz. Halottébresztés. Eladás. Vizbedobás. — *Maspous*: Rondallayre. III. 82. l. Vizbedobás. — *Crane*: Italian popular tales. 303. l. Vizbedobás, vagyis zsákból való megszabadulás. — *Revue des langues romanes*. III. 386. l. Ugyanazzal. — *Indan antiquary*. 1874. 11. l. 1875. 258. l. Ugyanazzal. — *Pitré*: Fiabe, novelle e racconti popolari siciliane. 1875. III. 185. l. 157. sz. „Lu zu Crapianu“. Halottébresztés. Zsákból menekülés. Haragosok elvesztése. — *K. v. Killinger*: Erin. 1849. VI. 23. l. Halottébresztés. Vizbedobás. — *Vinson*: Folklore du pays basque. 1883. 103. l. Halottébresztés. Vizbedobás. — *Hahn*: Griechische Märchen. 1864. 42. sz. *Der Priester und die Bartlosen*. (Az egész Unibos-mese.) — *Fleury*: Litterature orale de la Basse Normandie. 1883. 180. l. Vizbedobással. — *Sébillot*: Litterature orale de la Haute-Bretagne. 1881. 125—129. l. Ugyanazzal. — *Luzel*: Contes bretons. 1870. 85. l. Halottébresztés. Vizbedobás. — *Radloff*: Volkslitteratur der türkischen Stämme Südsiberiens. III. 332. l. Vizbedobás.

A következő csoportban a zsákból való menekülés és a pásztorral való csere motívuma van meg:

Brücker: Heanzische Märchen. 1906. 15. sz. — *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*. IV. 288. l. — *Rittershaus*: Neuisländische Volksmärchen. 1902. 124. sz. „Die Seeschafe“. — *Knoop*: Posener Märchen. 1909. 27. l. (Schulprogramm von Rogasen.) — *Leskien-Brugmann*: Litauische Volkslieder. 1882. 38. sz. — *Svahili Stories*. 1886. 23. l. „Abunawas“. — *Jahn*: Mehri-Sprache. 97. l. — *Stack*: The Mikirs. 1908. 48. l. — *Duine*: Légendes peruviennes. 1896. 67. l. — *Monteil*: Contes Soudanais. 1905. 65. l. — *Javanisch*: Tijdschrift voor indische Taal Land en Volkenkunde. 37., 27., 50. l. — *Pleyte*: Bataksche Vertellingen. 1894. 208. l. — *Chauvin*: Bibliographie arabe. V. 247. l. — *Grimm*: Märchen. 146. sz. „Die Rübe“. — *Madelaine*: Au bon vieux temps. 1907. I. 1. l. — *Roche*: Contes limousins. 1909. 66. l. — *Grisanti*: Usi popolari di Isnello. II. 1909. 171. l. — *Sébillot*: Joyeuses histoires de Bretagne. 1910. 135. és 138. l. — *Böhm*: Lettische Schwänke. Reval, 1911. 49. sz.

A nemzetközi mesekincs okos bolond mese-typusa tehát rendkívül gazdag. Ennek daczára a mesekutatók eddig még nem állapították meg külön typusát.

J. G. von Hahn: Griechische und albanesische Märchen. Leipzig, 1864.

felvesz ugyan egy Bakala-typust, de vele egy hülyeségről, csalafintaságáról és óriás erejéről neves egyént jelez. Nem tiszta Bolond Istók-typus, mert sem a magyar, sem a külföldi változatokban nincs meg az óriás erő. — *Reinhold Köhler* nem typus-elnevezést, hanem „List und Leichtgläubigkeit“ általános feliratot alkalmaz. — *G. L. Gomme* (The Handbook of folklore. London, 1890.) egyáltalán nem veszi fel adott 70 typusa közé. — *Schmellernél* legközelebb áll a Turlulu typus, de e név nem általános érvényű. — A románok, jelesen *Lázár Saineau* (Basméle Române), a Păcală-cziklusba sorozzák. E Păcală mellékalakja *Pepelea*, a hülye. — *Katona Lajos*: „Magyar mesetypusok“ című csonkán maradt tanulmányában nem jutott el e typusig.¹

E meddőséget szerintem annak lehet tulajdonítani, hogy a bolond typusát művészi széppé emelő furfangos és elmés elemek változatai és járulécai e mesetypust rendkívül változatosná és néha csaknem felismerhetetlenné teszik. A mi kutatásunk azonban igazolja, hogy itt egy igen elterjedt és nemcsak régi, de egyszersmind legrégebben lejegyzett typussal van dolgunk. Ez a legrégebb lejegyzés a germán földön kialakult Unibos-mese. Azért ajánlanám az okos bolond mesetypusának általános érvényességű megjelölésére az *Unibos* nevet, melynek jogosultsága legrégebbi volta és latinnyelvűségében rejlik.

Az kétségtelen, hogy az így megállapított nemzetközi mese-typus legősibb elemei indították meg annak a magyar valakinek a kialakulását is, a kit ma Bolond Istóknak ismerünk. Népünk azonban az ügyefogyott bolondon nem igen tud mulatni. Sok évszázados jobbjágykodása — miként fentebb jeleztük — kifejlesztette benne a furfang és csalafintaság iránti érzéket. Ez az oka, hogy nálunk az Unibos-typus nemcsak elterjedt, hanem meglepő mértékben tovább fejlődhetett és így nemzetivé is lehetett. Az együgyű bolondot, tehát a legrégebb változatok valószínű bolondját, a dunántúli változat hősének epikuma nálunk már a kalandok egész sorozatában szerepelteti. Midőn az okos bolond fejlettebb mese-typusában a kalandok sora még gazdagabbá lett, a nép a sokféle kalandozó okos bolond fogalmát utóbb már a középkori vándor mulattatók, iskolakerülő vágánsok, ezermesterek és énekmondók fogalmával is kezdte összeházasítani. Mivel ez a vándorjelleg utóbb már csakis a hagyományból táplálkozott, a vele egyesülő mesei elemek is valószínű járulékokká, vagyis a vándor bolondok történelmi és helyi vonatkozásaivá lettek. Így jött létre a csehek csavargó tréfás dudása, a Švanda Dudak, a tótok tréfaüző kalandora Gelo, az oroszok Petrus-a, s bizonyára a Debreczenbe bekukkánó magyar Bolond Istók is.

A vándor mulattatók bolondjainak másik felekezete a mulattatók színjátékaiban hagyott nyomot. A cseh bábszínház Kašparekje, a németek Hanswurst-családja s a török árnyjátékosok Karagöze mindvégig megtartotta a népmesék okos bolondjának szerepét.

E tájékoztatással mi csak azt óhajtottuk elérni, hogy a magyar közmondás Debreczenbe bekukkánó Bolond Istókja, mint annyi külföldi bolond vándor-társja is, a népmeséből bontakozott ki. A mi esetünkben ez azért fontos, mert csakis a

¹ *Bognár Teofil*: Idegen eredetű népmeséink. Budapest, 1894. Csak kilencz typust ad, és ezek közt is csak három tréfás mesét.

népmesék nagy nemzetközi tárházának itt megállapított új typusa győzhet meg mindenkit arról, hogy a homályos közmondásban is a népmesék okos bolondjával van dolgunk. Ezt az összehasonlító folklorisztikai eredményt pedig sikerrel értékesíthetjük irodalomtörténetünkben is, mert vele minden kétséget kizárólag bizonyitanunk lehet, hogy a magyar nép két nagy fia, Petőfi és Arany, szintén a népmesék nyomán ismerték fel Bolond Istókban *a vándorló okos bolondot*.

A tudományos eligazodást messze megelőző és az eligazodás eredményeivel utólag teljes mértékben igazolt két nagy költői lélek legegényibb két epikai művének népi forrásainál állva, még egy jelenségre kívánunk rámutatni. A bolondmeséből a fejlődés különböző fokain és az illető nép tréfálkozó szellemének mértéke szerint alakult ki a nemesebb esztétikai gyönyört nyújtó s a műirodalmi közelségben barangoló okos bolond meséje. A műirodalmak közül tudtommal a német fordult először e mese-typus felé s Eichendorff, Tieck, Brentano és Arnim romantikus légkörében megszületett a hegedűvel vándorló Taugenichts, az irodalmi álmodó, a kinek azonban a népi alakhoz már nincsen semmi köze. Nálunk a nép lelkéből lelkedzett két műköltő még abban is nagy volt, hogy a fejlődés legmagasabb fokáig eljutott népi okos bolond typusát is tovább tudta fejleszteni. Magukra öltve a nép Bolond Istókjának álarczát és egész jelmezét, az okos bolond szerepébe a humoros jókedv és a könnyeken átszillogó mosoly leple alatt beleillesztették a saját élettörténetüket. A műirodalmi alakoskodás e neme nem magyar eredetű; de azok, a kik erre nálunk vállalkoztak, a hazai népköltéstől vették kölcsön az alakoskodás összes készségeit. Most aztán kiderült, hogy a mi ebben külsőség volt, az egyszersmind nemzetközi eredetű is. Csak a lélek volt benne magyar, a mi aztán a néplélek fölé emelkedő humor magasságaiban is színmagyar maradt.

Benedek Róza.

NAGY MAGYARORSZÁG.

(Befejező III. közlemény.)

Az a kérdés, honnan várhattak esetleg segítséget a volgai népek a mindinkább fenyegetővé vált tatár hatalom ellen?

Keletről, a mozlín népektől nem, mert Khorasszán egész Indiáig, Turkesztán s Kharezm le volt igazva. Khalka mellett az oroszok és kunok mentek tönkre. A görög császárság, melynek még mindig voltak birtokai az Azovi-tenger mellékén s még nem régiben is, Mánuel császár idejében döntő szerepet vitt, 1202—1204 óta három részre szakadt s Konstantinápolyban a latin keresztyének voltak az urak. Vajjon csakugyan olyan képtelenség lett volna ily viszonyok között, ha a nyugati keresztyénségre gondoltak a Volga vidékén, honnan segédelmet várhattak? Hiszen a kunok egyenesen nyugaton, a magyar királynál kerestek menedéket.

A keresztyénség pedig egyáltalában nem volt ismeretlen dolog a Keleten. Éppen a tatárok előtti időkben, sőt azután is nagy hódítást tettek Közép-Ázsia népeinél a nesztorianusok, így több török-tatár népnél, mint az ujugroknál; Szamarkandban püspökség is volt, a kirgiz pusztaságon pedig nem régiben

fedeztek fel egy XI—XIII. századbeli keresztyén török-tatár temetőt. Voltak keresztyének a volgai bolgárok közt is, már Isztakhri és Ibn Haukal is tud róluk.¹ A viszonyok tehát korántsem mondhatók olyanoknak, hogy merő ellentétben lettek volna a Julián által emlegetett közhangulattal.

Bátran elhihetjük neki, hogy itt is, ott is hallott olyasmit, a mi beleillett a domokosrendiek térítési vállalkozásába.

A harmadik kifogásolt adat, hogy Richárd egy nagybolgárországi városról beszél, melyből — mint mondták — ötvenezer harczos áll ki. Ezt Juliánál is megtaláljuk, a ki azt írja a perugiai püspökhöz intézett levelében, hogy a bolgárok birodalmában 40 (60) igen erős vár volt s oly népes, hogy egyből 50 ezer harczos szállhatott síkra (quadraginta castra munitissima continebant — Dudiknál: LX^{ta} castra munitissima capiebant tam populosa, quod de uno poterant exire quinquaginta millia armatorum).²

Mészáros Gy. szerint szemmel látható a levél szavainak valószínűtlen túlzása. (32. l.) Ha úgy fogjuk fel a dolgot, hogy 50 ezer volt a névszerint nem említett nagybolgárországi város férfi lakossága, igaza van Mészáros Gyulának. De lehet — különösen Julián sorainak — más értelme is, a mi aztán összhangzásban van egy legalább is 2—2½ millió lakosú ország³ viszonyaival, a mely az akkori viszonyok közt legkevesebb 100 ezer harczust tudott kiállítani. Julián arról beszélhetett, hogy ott jártakor egyik erős várban 50 ezer harczos volt elhelyezve, a mit nagyon is indokoltá tesz a tatárok elleni védekezés s a ki nem akarja tendentiosus czélzattal kicsinyelni Julián hitelét, az mindenesetre számol azzal, hogy olyan egykorú állítja, a ki a helyszínén járt s a saját közvetlen tapasztalataiból mondja el azt, a minek elmondását szükségesnek tartja. Az lehet, hogy azért a valóságban talán csak felényi volt a harczosok száma, hiszen számtalan példa mutatja, mennyire csalódhatnak az efféle becsléseknél. De nem ezen fordul meg a kérdés, hanem azon, hogy nem kell egy 150—200 ezer lakosú városra következtetnünk Julián adatából; magának a városnak a lélekszáma akár kevesebb is lehetett, mint a harczosoké, már pedig 10, 15, 20 ezer lakosú bolgár városokról csakugyan beszélhetünk.

Ettől a várostól két napi járó földre már a pogány magyarok lakóhelye következett a nagy Ethyl folyó mellett. Mészáros Gyula a Volgavidék középkori földrajza szerint ezt is teljes lehetetlenségnek tartja, mert az megengedhető, hogy ama bolgár városhoz közel lehetett az Etil folyó s két napi járó földnél nem is esett messzebb tőle, de az már teljesen valószínűtlen, hogy valamelyik nagyobb bolgár várostól csak két napnyi távolságra lett volna a baskirok akár legelső szállása. (34. l.)

Maga Mészáros Gyula mondja, hogy Julián Nagy Magyarországnak azaz a baskir földnek területi kiterjedése és földrajzi határai nem sokat változtak a mai napig; északnyugati irányban addig a területig ért a baskirság lakta föld, a hol a Bjelaja folyó beleömlik a Kámába. (34. l.) Előzőleg már említettük, hogy

¹ Gr. Kuun Géza hivatkozik rájuk id. m. (Erdélyi Múzeum. X. 1893. 514—518. l.)

² Árp. Új Okm. VII. 549 s köv.

³ Gurdézi sz. (Honf. Kútf. 1635. köv.) 500 ezer családból állt a bolgár nép IX—X. században.

X. századbeli arab írók az Itil (Volga) felső folyásának a Bjeláját tekintették, melynek neve a baskiroknál és tatároknál ma is Ak-Idil = Fehér-Etil. Nem tudom megérteni, miféle földrajzi és történelmi tájékoztatásra mutatna Pauler Gy. azon föltevése, hogy Julián „nagy Ethil folyó“-ja alatt a Kámát, vagy a Bjeláját kell értenünk. Talán azért, mert állítólag sem egyikhez, sem másikhoz nem volt közel ebben az időben nagyobb bolgár város. Dehogyan nem volt. A Bjelája melléki *Tubulga-Atasi*-t s Káma melléki *Brjahimod*-ot Mészáros is említi; igaz, azt is hozzá teszi, hogy ez utóbbi 1164-ben még híres nagy város volt, de 1220 táján már teljesen elpusztult, úgy hogy Julián idejében ez már nem jöhet szóba (32. l.). Julián azonban egyáltalában nem mondja azt, hogy valamelyik nagyobb folyó mellett, akár a Volga, akár a Káma, akár a Bjelája mellett volt az a nagy bolgár város, sőt szerinte két napi járó földre esett az Ethil folyótól. De ha Bolgár körülbelül 20 versztnyire ($21\frac{1}{3}$ km) feküdt a Volgától s még beljebb kelet felé Biler: akkor a Julián nagy városát sem kell minden áron a Volga, Káma vagy Bjelája partjaira helyezni. Mindössze annyit következtethetünk, hogy a Bjelája felé lehetett s ha Mészáros Gyula tárgyilagosan ítéli meg a Richard-féle tudósítást és nem vakítja el látását az előítélet, észre kellett volna vennie, hogy önmagával jön ellenkezésbe, midőn Hiszâmu-d-din XVI. századbeli tatár történetíró után a bolgár városok közt felhossa a *Bjelája-Ak-Idel* mentén volt s állítólag már a X. században meglevő *Tubulga-Atasi*-t (33. l.), melyről alább (77. l.) részletes idézetet is közöl, a miből kiténik, hogy nem is annyira város, mint inkább vár volt a *Tobelgha-atade* s nem közvetlen az Ak-Idel (Bjelája), hanem a beléje ömlő Tsoşem mentében feküdt, a honnan hat férfi ment a baskurt néptörzsből Bolgárba, mintegy 60 évvel később a bolgárok megtérése után, hogy fölvegye az izlámot. „Valamennyi *Tobelgha-atade* várában temettetett el“. Ime! itt van egy vár, nem messze az Ethil-Ak-Idel folyóhoz, honnan már csak két napra van a pogány magyarok földje, sőt ez a vár Hiszâmu-d-din korában egyenesen a baskir földön volt. Hol van tehát Julián értesítésében az a megbízhatlanság? Pauler Gy. nem ismerte ezt az adatot, én pedig Mészáros Gyula művéből idéztem. Bajos megállanom, hogy ne tegyek megjegyzést Mészáros Gyulának arra a legenyhébben szólva túlságosan merész s az önbizalom túltengésétől nem mentes szavaira, midőn mindezek ellenére mégis földrajzi és történelmi tájékoztatlansággal vádolja egyik leglelküismeretesebb s minden körülményre a legaprólékosabb részletkéig kiterjeszkedő történetírónkat.

Az itt talált magyarokról aztán rövid ismertetést ad a Richárdféle értesítés. Főntebb már idéztük azt a pontot, a mely körül forog az egész kérdés, hogy Juliánnal kölcsönösen megértették egymást, a mit Vámbéry Á. annak idejében hihetetlennek talált azon okból, mert a honfoglalók nyelvét egészen megváltoztatták az itt talált és beolvasztott szlávok; de ugyanazon Vámbéry Á. semmi föltűnő dolgot sem talált abban, sőt maga hivatkozik rá, hogy az arab, perzsa, örmény s görög elemekkel telistele levő konstantinápolyi török megérti a tőle vagy ezer év óta elszakadt khinai határszéli tatár beszédjét.

Azt mondja aztán Richárd, hogy pogányok voltak ezen Etil folyó melléki magyarok, kiknek Istenről semmi ismeretük nincs, bálványokat sem tisztelnek, hanem úgy élnek, mint a vadállatok. Földet nem művelnek, ló-, farkas- és más

efféle hússal táplálkoznak, lótej és vért isznak. Lóban, fegyverben bővelkednek s igen serények a harcban. (Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam; set nec ydola venerantur: set sicut bestie vivunt. Terras non colunt, carnes equinas, lupinas et huiusmodi comedunt, lac equinum et sanguinem bibunt. In equis et armis habundant, et strenuissimi sunt in bellis.)¹

Ezeket a részleteket csak Richárdtól tudjuk, maga Julián annyiban erősíti meg, hogy folyton *pogány magyaroknak* (Ungari pagani) nevezi őket, egy ízben pedig megjegyzi, hogy *Nagy Magyarországból származtak a mi magyarjaink*. (. . . ad Magnam Ungariam, de qua nostri Ungari originem habuerunt.), kikre a Richárdféle értesítés szerint még emlékeztek a pogány magyarok, de nem tudták, merre vannak s mi lett belőlük.

Mészáros Gy. itt is fennakad azon állításon, hogy pogányok voltak, már a mennyiben t. i. a baskirokra vonatkoztatjuk ez értesítést, mert a baskirok a történelmükre vonatkozó régi följegyzések és hagyományok egybehangzó bizonyossága szerint rövid idő múlva követték a bolgár nép izlamra térését, a mi pedig minden valószínűség szerint nem történhetett később a XI. századnál (36. l.) Hivatkozik Kusztu baj mollah feljegyzéseire, melyeknek 1869-ből eredő kéziratát ő maga találta meg az orenburgi kormányzóságban; aztán a XVI. századbeli kazáni tatár történetíróra, Hiszámud-d-dinra; továbbá oroszok és saját maga által följegyzett mai szájhagyományokra.

De hát miféle *kronológiai* értékük van ezeknek a jóval későbbi forrásoknak? Hiszen még Hiszámud-d-din is háromszáz évvel élt azután, hogy Julián ott járt a mai baskir földön.

Mészáros azonban hivatkozik Jakutra is, ki Aleppóban 1220 körül azt hallotta az „Ungar“ király országából való baskiroktól, hogy hajdanában hét mozlím férfi ment Bolgárországból az ő vidékükre s azok térítették meg őket; ezzel „beigazolást nyerne a tatár feljegyzések s a baskir nemzeti hagyományok“ (37. l.). Ebből azonban legfőleg csak annyi tűnik ki, hogy voltak a mai baskir földön — akár már a XI. századtól fogva is — mohamedánok, Plan Carpini szavait használva „kun nyelvű szaracénok és böszörmények“ is, ha t. i. Jakut baskirjai alatt minden áron baskiriainkat s nem az „Ungar“ király alá tartozó mozlím magyarokat akarunk érteni, de egyéb semmi. S ha Hiszámud-d-din névszerint felsorolja minden egyes baskirföldi folyó mellől az egyes előkelőbb személyeket, a kik mohamedánokká lettek: számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy az egyes adatok igaz volta még nem bizonyítja azt, hogy kronológiailag is felhasználhatók bizonyítékul egy jóval korábbi egykorú író tudósításával szemben. Hiszen Hiszámud-d-din adataiban összeolvadhattak a X. századtól az Özbeg khán (1313—40) koráig terjedő baskirföldi megtérések hagyományai. Az ilyen dologgal tisztában van minden historikus.

Van még egy szempont, a mit számba kell vennünk. Csak az imént említettem, hogy Plan Carpini szerint a böszörmények és szaracénok kun, vagyis török-tatár nyelven beszéltek.²

¹ Honf. Kútfői. 471. l.

² Török A.: Anthr. Füz. I. 117., 150. l.

Ez egy kissé megvilágít némely homályos dolgot. A mohamedánsággal mindinkább elterjedt a Közép-Volga vidékén a közép-ázsiai török-tatárság nyelve egyfelől, a csuvas-bolgár másfelől a magyar rovására. Baskiriai török-tatár nyelvű mozlimok és pogány magyarok közt tehát már megvolt a különbség Julián idejében is épp úgy, mint a pogány és mohamedán bolgárok között. A pogány magyarok, a kiknek a száma különben sem lehetett valami nagy, elzüllöttek a tatár uralom alatt; a pogány bolgárok a csuvasokban élnek tovább, míg a mohamedánoknak a kipesakokkal, kimakokkal és ghuzokkal kevert kazáni tatárok az ivadéakai, kik ma is bolgároknak nevezik magukat.

A pogány magyarok 1222 táján harcoltak először a tatárok valami nagyon előre tolt kisebb portyázó csapatával. Erre mutat az a hír, a mit Julián vitt haza, hogy eleinte nem tudták legyőzni őket a tatárok, sőt ők győztek az első csatában.

Miért is — olvassuk Richárdnál — feleikké és társaikká választák őket a tatárok s így egyesülve 15 országot pusztítottak el. Julián maga azt írja, hogy a kunok legyőzése s földjük elfoglalása után Nagy Magyarország felé fordultak a tatárok, a honnan származtak — jegyzi meg közbevetőleg — a mi magyarjaink s 14 évig küzdöttek velük, végre a 15-ik évben erőt vettek rajtuk, *a hogy élőszóval mondták el nekünk maguk a pogány magyarok.* (Sicut — Dudiknál: sicut nobis — ipsi pagani Ungari viva voce retulerunt.)

Az a szünet, a mi az 1222—1224-iki nyugati hadjárat után következett be a tatárok volga-vidéki hódításában, megmagyarázza, hogy némi barátságos viszony fejlődött ki Dsüdsi kipesaki tatárjai vagy talán nem is annyira ezek, mint inkább az alája tartozó szomszédos török törzsek, meg a pogány magyarok között. De Julián ottjártakor, 1236-ban már hire járt a tatárok készülődésének a nyugati országok elleni hadjáratra, sőt a tatár fejedelem követével is találkozott, ki magyar, orosz, kun, német, szaraczén (itt perzsa értendő) és tatár (mongol) nyelven beszélt. Julián haza sietett, hogy tudassa a hírt s most a Volgán hajózott fölfelé a mordvinok földjén keresztül, a mely útja 15 napig tartott s alkalma nyílt, hogy róluk is megtudjon egyet s mást.

Értesült, hogy ezeknél is van hajlandóság a keresztyénség fölvételére, de nagyon szórványos lehetett ez a hajlam, mert azokat a domokosrendieket, kik hazautazása után rögtön megindultak Nagy Magyarország felé, György susdali fejedelem azonban nem engedte meg az országán való átmenetelt s ezek a mordvin földön át akartak tovább utazni, megölték a mordvinok. Julián maga is úgy értesült, hogy a mordvinok pogányok, nagyon kegyetlenek, semmibe sem veszik az olyan embert, ki többeket meg nem ölt; a ki útra megy, maga előtt viszi mind azok fejét, kiket megölt. A koponyából kupát készítenek s abból isznak. A ki embert nem ölt, nem is nőülhet. A jól ismert oroszországi útról már fölöslegesen tartotta Richárd, hogy szóljon, csak azt jegyezte meg, hogy fél évig tartott a visszautazás, mert Szt. Iván ünnepe (június 21.) előtt három nappal indult el Julián a pogány magyaroktól s karácsony után két nappal lépett be Magyarország kapuin.

Fél évvel később 1237 nyarán, közben Rómában is megtevév jelentését, megint útnak indult Julián Nagy Magyarországra (ad Magnam Hungariam), de

— mint levelében mondja¹ — Bruscia (Oroszország) végső határain, Susdalban már értesült arról a gyászos hírről, hogy a pogány magyarokat, bolgárokat és igen sok más országot teljesen elpusztították a tatárok. (Ungari pagani — Dudik kiadása szerint: Omnes Thartari, qui eciam Ungari pagani vocantur — et Bulgari et Regna plurima a Tartaris sunt destructa.) Alább Nagy Magyarországon kívül öt nagy pogányországot említ, melyen erőt vettek a tatárok; ezek Faschia, a Dudik-féle kiadás szerint helyesebben Sascia, vagyis Szakszin tartomány, Nagy Bolgárországtól délre, az Alsó-Volga vidékén, az Akhtuba hosszában, hol később Batu székhelye, Szarai emelkedett;² továbbá Merovia, a bolgár birodalom (Dudiknál Fulgaria), Wedint (Wedin) ország s a Mordanok országa (Mordanorum Regnum — Dudiknál).

„Most, hogy az orosz végeken (in finibus Ruscie) időzünk az események közelében, — mondja Julián — tudjuk a valóságot, hogy az egész tatár sereg a nyugoti részekre jött s négy részre oszlott.“ Csak azt várják, mondja alább, „mint az előlük menekülő ruthénok, magyarok és bolgárok élőszoval előadták nekünk“, hogy befagyjanak a legközelebbi télen a folyók és tavak s ezzel a sokasággal kizsákmányolhassák egész Rusciát s a ruthénok egész földjét.

Az 1236—37-iki hódításokkal a pogány magyarok is azon néptörzsek sorába jutottak, melyeknek férfiai beosztattak a tatár hadseregbe. Ott harczoltak a tatár hadsereg első soraiban, melyben össze-vissza voltak keverve a legkülönbözőbb elemek, úgy hogy például Batu seregében, mely Plan Carpini szerint 600 ezer főre rúgott (X. fejt.), csak 160 ezer volt a tatár, a többi meghódított keresztyénekből és másféle népből állt.

Egy kis nomád törzs, mely El-Belkhî (Isztakhri) szerint kétezer fegyverfogható férfiból állt a X. század első felében s nem valószínű, hogy jelentékeny változás történt volna számában a rákövetkező három század alatt, nyelvileg nagyon hamar beolvadhatott a török-tatárság tengerébe, ha talán meg is maradt jó sokáig a Dsüdsinek jutott Kipesak egyik nemzetsége nevéként (Madsar), mely 1500 körül, midőn Dsüdsi Seibani nevű fiának egyik hasonló nevű ivadéka megalapította Turkesztánban az özbeg uralmat, már csak 200 férfiból állt, s Mürid seikh vezérlete alatt a Sejbánihoz csatlakozó nemzetségek közé tartozott. Mint Mészáros Gy. mondja (45. l.), ma is van egy *Madjar* nevű nemzetség a kazak-kirgizek közep hordájában.

Mindezek után még egy kérdéssel kell számolnunk, azzal t. i., hogy Julián pogány magyarjai kapcsolatba hozhatók-e a baskirokkal?

Annyit Mészáros Gy. is elismer, hogy élhettek Julián idejében magyarok a keleten s a barát beszélhetett is talán velük még magyarul. De hogy hová lett ez a keleti magyarság, nyoma veszett-e teljesen a mongol dűlás alatt, vagy „felismerhetetlenül“ beolvadt valamelyik szomszédos nép testébe — ismeretlen előttünk. Csak az ellen tiltakozik, hogy nem lehetnek a mai baskirok a Keleten maradt magyarság utódai (45. l.).

¹ Árpádkori Új Okmánytár. VII. 549—554. (Hormayr-féle szöveg) és 554—560. l. (Dudik-féle szöveg).

² Hammer-Purgstall: Gesch. d. goldenen Horde. Pesth. 1840. 89. l.

A föntebbiekben rámutattunk arra, mily elfogultsággal tárgyalja Mészáros Gy. Richárd értesítését és Julián levelét, csak hogy rájuk süthesse a megbízhatlanságot a Volga-vidék viszonyainak ismertetésénél. Mindenkép ki akarja mutatni, hogy „a mai baskirföldnek értelmezett Nagy Magyarországról szóló elbeszélések nem csak hogy nem felelnek meg a felkutatott keleti kútfők összehangzó adatainak, hanem azoknak mondatról mondatra ellenük mondanak“ (43. l.).

Mi korántsem találtuk olyan ellentmondóknak a Julián-féle adatokat. De természetesen számoltunk azzal is, hogy általában véve nagyon lézagosak az adatok; valamint számoltunk az egyes adatok közt levő időbeli különbséggel is. A mit egy XVI. századbeli krónikás vagy éppen jelenkori szájhagyomány mond, az nem ronthatja le egy XIII. századbeli szemtanu állítását.

Még csak Plan Carpini és Rubruquis azon sorait akarom idézni, melyekben azt állítják, hogy a Julián által emlegetett Nagy Magyarország, meg aztán Baskardia egy és ugyanaz.

Plan Carpin három helyen említi a baskardokat. A IV. fejezetben Kunország határainak leírásánál azt mondja, hogy északon határos Russiával, a mordvinokkal és bilerekkkel, vagyis Nagy Bulgáriával, továbbá a *basztarkokkal* vagyis *Nagy Magyarországgal* s azután a Jeges-tenger sivatag partjain élő parositákkal (permiek?) és kutyaábrázatú szamojédokkal. (Ce pais de Comaine a immédiatement au Nord après la *Russie*, les *Morduins*, et *Bilères*, c'est à dire, la grande *Bulgarie*; les *Bastarques*, qui est la grande Hongrie, puis les *Parosites* et les *Samogedes*; qu'on dit avoir la face de chien; qui sont sur les rivages désert de l'Océan.)¹

Fejér idézete után (id. m. 18. l.) ismeri Plan Carpin ezen állítását Mészáros Gy. is (46. l.), midőn megemlíti a „bastarcus“ névváltozatot, de Ascellinusnak tulajdonítja, a hogy Fejér értekezésében látta.

Műve második részében, hol ismerteti a tatárokat, ismét említi Plan Carpin az V. articulusban a baschartokat vagy pascatirokat. Elmondja ugyanis, hogy miután Bathy (Batu) elpusztította Oroszországot s betört Lengyel- és Magyarországra és ez utóbbi országot is egészen elpusztította, innét a tatárok a mordvinok ellen fordultak, s ezeket is legyőzvé, a bilérek földjét, t. i. Nagy Bulgáriát özönlötték el, a hol mindent tüzzel-vassal elpusztítottak. Bulgária után *Baschartra* vagy *Pascatirra*, t. i. *Nagy Magyarországra* került a sor, a melyet szintén meghódítván, éjszak felé a parositok felé indultak. (Si bien qu'aient repris courage, ils défirent les *Hongrois*, et détruisirent tout le païs; puis s'en retournant de là, ils passèrent par le païs des *Morduans*, qui sont *Paiens*, qu'ils vainquirent aussi; et de là contre les *Bilères*, qui est la grande *Bulgarie*, ou ils mirent tout à feu et à sang. Puis tournant au septentrion, vinrent contre *Baschart*, ou *Pascatir*, qui est la grande Hongrie, qu'ils subjuguèrent, et là plus au Nord, vers les *Parosites*.)²

Még egyszer, a VII. articulusban szól a bascharokról, Nagy Magyarországról a tatárok által meghódított népek közt. „Les noms des païs qu'ils sont sub-

¹ *Relation du Voyage de Jean de Plan Carpin en Tartarie.* (P. Bergeron: *Voyages faits principalement en Asie dans les XII—XV. siècles.* A la Haye, 1795. III. rész. 7—8. l.) Török A *Anthrop. Füzetek.* I. 115.

² Bergeron id. m. p. 48. Török A. id. m. 152. l.

jugues sont ceux-ci: . . . Merkites . . . Sarasins, Bisermins, Turcomans, Biléres, la grande Bulgarie, les Baschares, grande Hongrie, Kergis . . . Parossites . . . Alains ou Asses . . . Comans Brutaches, qui sont Juifs, Morduins, Torces, Gazares, Samoyédes sat.“¹

Hat évvel Plan Carpin és társai után, 1252-ben IX. vagy Szent Lajos francia király követe, Rubruquis vagy Ruysbroek Vilmos járt a Volga vidékén. Ő is azt mondja, hogy Nagy Magyarország a. m. Baskiria s a baskir és magyar nyelv ugyanaz, de ez Mészáros Gy. szerint teljesen megbízhatlan állítás és mesés elem, mert Rubruquis sem magyarul, sem baskirul nem tudott, ennél fogva nem is illetékes annak a megítélésére, milyen viszony van a magyar és baskir nyelv között. (60. l.)

Kár volt Mészáros Gyulának ilyen határozott hangon mondani véleményét Rubruquis állításáról s megkísérteni, hogy diszcreditálja a lelkiismeretes középkori barátot.

Először is még annyit sem állíthatunk föltétlen bizonyossággal, hogy teljesen ismeretlen lett volna előtte a magyar nyelv. Négy helyen is említi, hogy magyarokkal vagy magyarországiakkal beszélt,² a miről, úgy veszem észre, nem tud Mészáros Gy.

Már így is értesülhetett a paskatir és magyar nyelv közt levő viszonyról, mint ismert dologról. De ha figyelmen kívül hagyjuk is ezt a lehetőséget, mint tényre hivatkozhatunk arra, mert hiszen ő maga mondja, hogy *a mit tud a Pascatir földről, azon prédikátor barátoktól tudja, kik ott jártak a tatárok eljövetele előtt.* Maga Mészáros Gy. is idézi e sorokat (60. l.), de másod-, harmadkézből dolgozván, megtörtént vele, hogy Fejér Gy. hiányos latin szövege után Plan Carpinnak tulajdonítja. Rubruquis forrása tehát Richárd értesítése Julián újtjáról, mert hiszen ő járt Nagy Magyarországon a tatár idők előtt s ezt tudnia kellett volna annak, ki megbízhatlanságot, tájékozatlanságot vet Rubruquis szemére.

Rubruquis ezen helye a XXIII. fejezetben van s azzal kezdődik, hogy a követség, mely előbb Bathy (Batu) khán ordájánál, az Ethilia (Volga) folyó mellett időzött, husvét szombatján megindult az új nagy khánhoz Mongoliába s útját a nagy kiterjedésű Kunország sivatagjain vette s miután 12 napig ment az Ethiliától, egy nagy folyóhoz ért, melyet Jagagnak (Jajik, Ural) hívnak s északról jön alá *Pascatir* földjéről s a Kaspi tengerbe szakad. *Ezen Pascatirok és a magyarok nyelve egy.* Pásztorok mindannyian, városok és falvak nélkül. Nyugat felé Nagy Bulgáriával érintkeznek. Ezen a vidéken túl kelet és észak felé nincs több város, olyképen, hogy Kis Bulgária az utolsó terület, a hol még van.

Arról a Pascatir földről jöttek azelőtt a hunok, kiket később magyaroknak neveztek és ez tulajdonkép a Nagy Bulgária. (Aiant chemine environ douze journées depuis le fleuve *Etilia*, nous trouvâmes une autre grande Rivière, nommée *Jagag*, qui vient du Septentrion, et du País de *Pascatir*, et s'embouche en cétte Mer, (t. i. Caspienne). *La langage de ceux de Pascatir et des Hongrois est le même ;*

¹ Bergeron id. m. p. 58. Török A. id. m. 158. l.

² *Voyage remarquable de Gu. de Rubruquis en Tartarie.* Bergeron kiad. A la Haye 1735. IV. rész. 99, 100, 127, 147. l.

ils sont tous Pastres, sans aucunes villes, ni bourgades. Du côté de l'Occident ils touchent à la grande *Bulgarie*. Depuis ce Pais-là vers l'Orient, en ce côté Septentrional, on ne trouve plus aucune Ville: De sorte que la petite *Bulgarie* est le dernier Pais où il y en ait. C'est de ce Pais de *Pascatir* que sortirent autrefois les Huns, qui depuis furent appellez Hongrois, et cela est proprement la grande *Bulgarie*.) A továbbiakban beszél a bolgárokról s aztán azzal folytatja: „A mit ezen *Pascatir* földről mondtam, a prédikátor fráterek után tudom, kik ezen a földön voltak, mielőtt a tatárok jöttek s leigázták őket szomszédjaikkal, a bulgárokkal és szaraczénokkal együtt.“ (Ce que j'ai dit de cette terre *Pascatir*, je l'ai appris des Frères Prêcheurs, qui ont été en ce pais-là avant que les Tartares y vinsent et deflors ils avoient été subjugués par leurs voisins les Bulgares et Sarasins.)¹

Már előbb, a VII. fejezetben megemlékszik különben a *Pascatir* földről, midőn elmondja, hogy Russiából, Moxelből, Nagy Bulgáriából, *Pascatir*ből, mely Nagy Magyarországnak, Kersisből és más északi vidékről visznek a tatároknak sok drága bőrt, „minőt soha sem láttam a mi vidékünkön.“ (Mais pour les fourrures précieuses, dont ils se couvrent en Hiver, de plusieurs sortes que je n'ai jamais veues dans notre pais, ils les font venir de *Russie*, de *Moxel*, de la grande *Bulgarie*, de *Pascatir*, qui est la grande *Hongrie*, de *Kersis*, et autres pais pleins de forêts, qui sont tous au Nord, ou à côté, et qui leur obeissent.)²

Még egyszer a XXXIX. fejezetben ismétli, hogy *Pascatir* föld Nagy Magyarországnak; azt mondja ugyanis, hogy van még több szegény nép észak felé, kik nyugoton szomszédosak a már említett *Pascatir* földdel, mely Nagy Magyarországnak. (Il y a encore plusieurs autres pauvres Peuples du côté de Nord, qui sont aux confins vers l'Occident des terres *Pascatir*, qui est la grande *Hongrie*, dont j'ai parlé ci-dessus.)³

Foglaljuk össze ezek után azon eredményeket, melyeket levonhatunk a fentebb méltatott történelmi adatokból.

1. Kitünik az arab-persa írókból, hogy a honfoglalást megelőző időkből csak egy „madsgar“ nevű népről volt tudomásuk.

2. A keleti és nyugoti madsgarok vagy badsgarok megkülönböztetése attól az időtől kezdődik, a mikor a IX. század vége felé ketté szakították a bessenyők a magyarokat.

3. Nincs semmi olyan jelenség a keleti kútforrásokban, mintha a területbeli és (mint pl. Jakut) a vallásbeli különbségen kívül egyéb különbséget is tettek volna a badsgarok és pannóniai magyarok között.

4. Az az esetleges föltevés, hogy azok az északkeletre visszaszorított magyarok vagyis baskirok tulajdonképp eredetileg is török-tatárok voltak, mert a „madsgar“, „magyar“, „megyer“ néptörzs is török volt s csak a kabarokkal vagy a pannóniai avarokkal való keveredés után tanult el egy finn-ugor nyelvet,

¹ *Voyage remarquable de quillaume de Rubruquis en Tartarie et à la Chine 1253.* (P. Bergeron: *Voyages faits principalement en Asie dans les XII—XV. siècles.* A la Haye. 1735. IV. rész.) 47—48. lap.

² U. o. 14. l.

³ U. o. 89. l.

t. i. a ma magyarnak nevezett nyelvet: számba sem jöhet Julián határozott értesítése után, hogy a Volga-vidéken, „a nagy Etil“ folyó mellett olyanokat talált, a kik megértették az ő magyar beszédjét s ő is megértette őket.

5. Ezen magyar nyelven beszélő pogány magyarok pedig nem valamely ismeretlen s ma már meg nem határozható területen, hanem egyenesen a mai baskir földön laktak, mert a Julián ott járta után csakhamar arra felé utazó pápai és francia követek már határozottan a baskir földet mondják Nagy Magyarországnak.

Ezen történeti tényekkel szemben már most a baskir nyelvből levonható következtetések csak annyit mondanak, hogy a mai baskirságot csakugyan nem lehet eltatárosodott magyaroknak tekinteni. A baskir, baskard név a területről ment át azon különböző mongol-tatár (kipesak, kirgiz, kataj, nogaj, türkmén, szart, mekrit, girej sat.) eredetű nemzetségekre, melyekből esetleg már jóval a tatár uralom előtt megkezdődött egy külön baskiriai török néptörzs megalakulása.

De e néptörzs egyik-másik része a történeti adatokból következtetve kisebb vagy nagyobb számú magyar elemet is vett föl magába.

Számot tevő vagy nagyon csekély volt-e ez az elem: erről majd akkor beszélhetünk, ha keresztül-kasul át lesz kutatva úgy a baskir föld, mint az egész baskir nyelvterület.

Nagyon rosszul tette Mészáros Gy., hogy elhamarkodottan, a kutatások minden irányban való befejezése előtt, az ufaí és kámavidéki baskirok ismertetése híjjával, a történelmi anyag kellő ismerete és tárgyilagos megbirálása nélkül állást foglalt — még pedig szemmel látható elfogultsággal — olyan kérdésben, melyhez nem elég az ő nyelvtudása, a nyelvi adatok hangtani megfigyelésében, lejegyzésében és az anyag összegyűjtésében tanúsított buzgalma és munkabírása. A nyelvi, néprajzi, népirodalmi s egyéb folklorisztikai anyag összegyűjtése az ő igazi tere, a miben legelső erőink közé számíthatjuk. Ne csapjon át olyan térre, a hol másnemű képességekre van szükség, mint a minökkel jelen munkájában találkoztunk.

Nagy Géza.

A MAGYAR SZÉLMALOM.

(Harmadik közlemény.)

XIII.

Anyag.

A szélmalom fala rendszeren téglából és vályogból épül. Minden egyéb része, a vasalások kivételével: fa. A czéhrendszer idején, különösen a fölszabeditó *remek* készítésénél nem túrték a vasalást. *Morócz* Lajos hódmezővásárhelyi származású, fülöpszállási szélmolnár mondta el például, hogy ha az atyamester meghagyta az inasnak: *orsótányért becsövezni*, akkor nem volt szabad ahhoz vasat használni.

Az inas megfaragta a csöveket, kivéste az alsó és felső tányért, összerakta az egész orsót és beállította a helyére (7. ábra: *kor.*) Most le kellett örölnie egy

véka búzát. A próba pedig abban állott, hogy az orsót tartó vashidra egy borral színültig megtöltött poharat helyeztek. Ha az őrlés közben egy csepp sem csordult ki, ez azt jelentette, hogy a csövezés pontos és oly szilárd, hogy bár a tányérokot nem öleli körül a vaskorong, a csövek még sem mozognak. Ha azonban kicsordult a bor, jeléül annak, hogy a csövek nem állnak szilárdan, nem szabadult föl az inas.

A szeles kerék és kis bálvány tölgy- vagy szilfából készül, mert erősnek kell lennie; a fogókerék fűzfából van bajlítva; a fogak úgy a szeles, mint a kis keréken ákáczfából valók (kemény); a nagy dob csévéi som-, a korongókéi gyertyán-

11. ábra. Szélmalom Medesér határában, a Tornatetön. Péterfi Jenő felv.

ból készülnek. A vitorla szára fenyőfa (erős, szívós); az álló- és mozgóráma tölgy (kemény).

Malonyay Dezső említi, hogy egy erdélyi szélmalom „fogaskerekei mind kifőzött vaczkorfából vannak”.¹ Ez a vadvörtefa: *Pyrus piraster* Wallr. A 11-ik ábra az udvarhelymegyei Medesér határában, a Tornatetön álló teljesen fából faragott és épített szélmalom képét mutatja.

(*Komócsy* Mária ír a Budapesti Hirlap 1910. évi szept. 11. számának 31. oldalán egy Stokholm határában álló *réz* szélmalomról.)

XIV.

Szerszám.

A malom építéséhez ácsszerszámokat használnak; ilyenek: *faragófejsze, sindelező szekercze, két-kézvonyá, faragósék, szögletfa,*

mérőölfa, stb. A kövek megfaragásánál használt szerszámot l. *Ethnographia* XXII: 100.

A kerék fogazásához a *kerékmódlát* használják, a mely arra szolgál, hogy a fogak egyenlő távolságba kerüljenek.

A vámszedő edényeket l. „A vám” alatt.

Lisztöltéskor a zsák száját *zsákkávéval* tarják nyitva. Megtöltés után a zsákot *bokorsróffal* zárják.

XV.

Liszt.

Az őrlés eredménye a *korpa, dercze* és *liszt*, a melyet alacsony kőállás mellett és többszöri őrléssel finomítanak.

¹ A magyar nép művészete. Székelyföld, II. 35.

A legdurvább a *korpa* (sima és fodros k.) A lisztfajták, a használat szerint *kenyér-, tészta-, zsemle- és kalácsliszt*.

Az újra örölt derceze a *bélliszt*. A fátýolszítán átszítált legfinomabb búzaliszt a *lisztláng*. 1577 Kolozsv. glossz. (A_1) *lizt langh* ardor, est junguedo vel genus frumenti, blumen von meel oder speltz; 1577 u. o. B_3 : ador, farina subtilis; 1621. SzMA. *liszt-láng* Pollen, pollis. 1767 PP. *liszt-láng* Pollen, pollis, das reineste Mehl. Semmel Mehl; 1792 B. Sz. D. *liszt-láng* v. *lang* = a' lisztnék virága, eleje, színe, széke.

Ma is él. *Lisztláng* — Csik-Madaras MNyr. XX. 96. *Liszt-láng* Balaton mellék. MTsz. Sirok, Heves m. MNyr. III. 44.; Udvarhely m. Vadr. Háromszék m. Tsz.; Háromszék m. MNyr. XXV. 383.

Ugyanilyen minőségű a *monlliszt*, Makó MNyr. XXVIII. 246. Szent Gál Veszprém m. MNyr. III. 183. (Frecskay: Molnármesterség 23. Lisztláng = Mundmehl.) Ma is él Kishegyesen. (Bácska). Eredete a német: mundmehl.

Padlliszt. 1279. évi okmány (MNyr. VII. 416.) „populi commitatus Musuniensis contra molendinarios in fluvio Saar existentes proponunt, quod dampnum passi fuissent de ipsis molendinariis in illicito tributo recipiendo in farina eorum, quod wigo *podlyst* dicitur“.

Egyéb neve a lisztnék még *poháj* — Szatmár m. MNyr. XI. 285.; Dráva-mellék MNyr. V. 572.

A *parasztraórlés*: *paraszt* = durva lisztet, a *szitára* vagy *pillireórlés*: *pillis* = finom lisztet ad. (Bars m. MNyr. XVIII. 384.)

A kövágás után nyert első liszt a *kőpor*, mely az élezés utáni kötörmelékkel van keverve. Ezért kövágás után először a malomgazda tulajdonából örölnek. (Kishegyes.)

XVI.

A vám.

Magyarország ma álló 700 szélmalma közül 647 malom öröl vámra; 26 saját fogyasztásra, 27 pedig vámra és fogyasztásra. A vámra őrlés abban áll, hogy a molnár nem vásárol gabonát — mint a nagyüzemű gőzmalmok —, hogy azt megőrölve forgalomba hozza, hanem megbízásból öröl; fizetése pedig nem pénzzel, hanem a *gabonából vett* vámmal történik.

Őrlés előtt lemérik az egész mennyiséget és a gabonából még őrlés előtt *vámot vesz, vámot szed, finakol* a molnár.

Vámszedő edények: a *köpöcze*¹ ($\frac{1}{10}$ véka), *fuka*,² *kis fuka*, *pilli*, *vajtakó* ($\frac{1}{10}$ köből), *finak* (innen *finakol* = vámot szed), *ficsúr*, *vámoló*.

A vám régente a 12—15-ik volt, azaz minden tizenkettedik vagy tizenötödik véka jutott a molnárnak, (Kiskúnfélegyháza tanácsszéke 1847-ben „a szűk termés miatt csak a 14-iket véli szedettetni“ Protoc. XXIV. 490.); másutt egy véka gabonából $\frac{1}{10}$ véka = egy köpöcze; egy pesti mérőből három köpöcze. Ma már

¹ *Köpöcze* = köből. Néhol, így Kerekegyházán *csupor* a neve.

² *Lázár* István szerint (Alsófehér vármegye magyar népe, Nagy-Enyed 1896. 121.) *fuka* = kélliteres mérték.

10—12% a vám. Ha pénzért örölnek, régente 40 kr. = 80 fillér, ma 30 kr. = 60 fillér jár mázsájáért. A hetvenes években 300 vékát is megkeresett egy szélmalom évente; napjainkban 100 vékára sem megy fel.

A gabonából vett vámot a *hombárban*, *hambárban* tartják. Ez a felülhajtós malom lisztes padján, az alulhajtós malom alsó padlásán (7. ábra $A_1 H$) áll. A vámot a garatratöltéskor mérik ki és teszik a hombárba. Az alulhajtós malomban egyenesen beleöntik, mert a garat és a hombár egy padon vannak. A felülhajtós malomban külön sipóka vezet le a köpadról a lisztes pad hombárjába; ezt a sipókát Turkevén *nappali tolvajnak* mondják.

Lisztartó edények a *putina*, *szuszink*, *gabonás szuszink*, *pohájos*, a melyekbe *lisztlapáttal* szórják a lisztet.

XVII.

Molnár fizetése.

A hol nem a malom gazdája, hanem külön molnár öröl, ott a viszony a következő:

A vám a gazdái, a ki abból bizonyos részt ad a molnárnak. Vagyis a molnár pl. minden tizedik vékát vámul vesz, ebből csak minden negyedik marad az övé, a többi a gazdái.

A malomkő megvágása után először a gazda sajátját örlik meg: ez a *kőpor*. A mi oldalt, vagyis a kéregben marad, annak fele a gazdái, fele a molnáré.

A molnár törzsjáruvéka a *komenczió* = 50 véka, ma már csak egy kiló búza egy hónapra.

A komenczión kívül kapja a molnár a gazdától a vámból a negyediket (búzából ötödiket); a *kőpor* és *szemét* feles.

XVIII.

A szél.

A szélmalom járatásának *conditio sine qua non*-ja a szél, melyet a szélmolnár állandóan és nagy gonddal figyel.

Íránya szerint csupán a *keleti* szelet nevezik.

Legáltalánosabban: *főszél* (főlszél) az északi, néhol az észak-észak-nyugati; *āszél*, *ószél* (alszél) a déli; a speciális helyi viszonyok szerint a Kiskúnságban *balatoni szél* a dél-nyugati; a *dunai szél* a nyugati.

Síma a szél, ha egyenletesen, *pásztás*, ha szakgatottan fúj. *Tátorján* v. *tátorjános szél* a vihar, ez már „lenyomja a malmot mindenestül”.

Legjobbak az áprilisi, tehát tavaszi szelek, a melyek *behasználni valók*. Ha a szél *cselleg*, azaz hol megindul, hol megáll, akkor *alpári* = hitvány, silány.

A *bogdán szél* össze-vissza fúj, ezért *szakgatja a vitorlát*. Ezt az adatot nagytiszteletű *Baksay* Sándor ref. püspök úr ő méltóságának köszönöm.

Néhol *szélmutató* (= szélkakas) is van a malom tetején.

XIX.

Szervezet.

A czéhszervezet pusztulásával mindinkább és inkább kivész a molnárok szervezete is. Régente sem volt ez valami nagyon kifejlődve, mert nem is annyira iparszerűleg üzték a molnárkodást. Alig félszázada is, még igen sok gazdaembernek volt malma. Hiteles adatok szerint 1855-ben Félegyházán még 62 szélmalom kalimpált.¹

A malom feje a *molnár-gazda*, a ki egy személyben gyakran a malom építője és kezelője is. A malomház építésén kívül a malom minden porzikáját a *molnár-gazda*, *malommester*, *molnos*, *mónáros*, *molnár* (már a régiségben is így) faragta, ácsolta és illesztette össze. Ő ismeri a kezelés és javítás minden csinját-binját. Mellette egy vagy több legény segédkezik. Így a *kőr* vagy *strázsalegény* az, a ki a *karapolás* (örlés előtt a gabonát vízzel locsolják) közben lapátol és a követ kezeli. Ha több legény dolgozik a malomban, a követ hetenként váltogatva kezelik, ezért *hetes* az a legény, „a ki azon a héten a kő mellett áll“ (Rimaszombat MNyr V. 271.). Az *öreglegény* locsolja vízzel a gabonát örlés előtt: *karapol*.

Sokkal fejlettebb a szervezet ott, a hol a czéhszervezet még ma is fennáll. *Ujhelyi Géza* szerint Baján a vizimolnárok czéhében van; *czéhmester*, *atyamester* (a legények felügyelője), *czéhbiztos*, *szolgálómester* (beparancsol a gyűlésekre és temetésekre), *jegyző*, *öregdékány* és több *kisdékány*.

Az örlető vendég neve: *szeres*, *öllös* vagy *vendégörölő*. A malom kocsisa a *csúvár*, a ki az örlendő életet ki- s behordozza, a mívelet neve: *öllőhordás*, *csúvározás*. Ezt a munkát ma már legtöbb helyen maga a molnár végzi.

XX.

Szélmolnár-czéhek.

Madarassy László írja, hogy Kiskúnfélegyházán „a molnárok külön testületet képeztek alaptökével, szervezettel s középhelyet foglaltak el a gazdálkodó meg az iparos között“.² Ezt felkutatandó, 1910 július havában belévettem magam Kiskúnfélegyháza levéltárába. De a részletes kutatás eredménye negatív volt, a mint ezt az alábbiak bizonyítják.

Kiskúnfélegyházi szélmolnárok kérelme czéhváltás iránt:

Anno 1820. die 26. apr. Tanáts széke ülése.

A helybeli Faragó és Molnár Mesteremberek kérik, hogy mivel ők magok-(na)k czéhalis articulusokat szándékoznak váltani, szándékok(na)k eszközlésére hiteles biznyság a Tanáts széke által adasson, melyért az 8. napi munkát a város részére örökösen meg ajánlják.

Az Instansok kérések(ne)k megvizsgálására Banbidi Josef és Molnár Antal Senator Urak Tudósítás mellet kinevezettnek.

Anno 1820. die 17. jun. Tanáts széke ülése.

¹ Madarassy i. h.

² Madarassy i. h. 122.

Banhidi József és Molnár Antal Senator Urak a' helybeli Faragók és Molnárok azon kérésekre (melly szerint együtt czéhet kívánnak váltani) válaszollyák, hogy az érdeklett Faragók(na)k és Molnárok(na)k írásbeli bebizonyításokból azt tapasztalták, hogy a Molnárok Kecskeméten már afféle Czehalis Articulosokat váltottak és valósággal a Faragóktul különvéve már efective czéhet is formálnak, azon tekintetből tehát, hogy a Molnárok az ifjak tanításában a szomszédokkal correspondanter lehessenek, reajok nézve vélemények szerint nem ártana a czehalis articulusok(na)k váltása; de a Faragók(na)k még e szomszédokban sem lévén czéhek, mindazon által a jobb rend be hozása végett és Faragó Mesterségek tökéletesebb labra leendő bé hozása végett azoknak kéréseket is lehetne secundálni.

Az Instansoknak sem személyekre, sem pedig mesterségekre nézve olyan qualificatiojuk nintsen, hogy ők czéhbéli Privilegiumot válthassanak, annyival inkább, mivel egy sints közöttük, a ki az írás Mesterségét tanulta volna és így mint hogy majd mindnyája béres szolgálkából vált Faragó Emberek, de kérések egyébb eránt is több lakos Társaikra nyilván való sérelmes következeseket vonz maga után, azt secundálni semmi esetresem lehet, minthogy pedig az vétetik észre, hogy az Instansok titkos özszvejeveteleket szoktak tartani, e végre nekiek szorosán meghagyatni rendeltetik, hogy az olyan féle a' Felsőbbség(ne)k több rendbéli parantsolatira különben is tiltva levő gyülekezetekeket tartani ne merészeljenek.“

Ezt a jelentést az 1820 okt. 16-iki tanácsülés tudomásul veszi.

Kitünik ebből, hogy a szélmolnárok Félegyházán nem, csupán Kecskeméten állottak czéhbe. — Kiskúnfélegyháza levéltárában végzett kutatásaim legfontosabb jegyzőkönyvi adatait a következőkben adom. *Lambrecht Kálmán.*

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A borsodmegyei palóczok.

(Első közlemény.)

Az 1909. év nyarán a „Borsod-Miskolczi Muzem és Közművelődési Egyesület“ megbízásából is, több mint három hétre terjedő néprajzi tanulmányi kirándulást tettem a Bükk hegység északnyugati nyúlványai között elterülő 14 palócz községbe, nevezetesen: Bánfalva, Bánhorvát, Dédes, Bóta, Sata, Uppony, Csókva-Omány, Mercse, Királd, Nagy-Visnyó, Csernely, Szilvás és Apátfalva községekbe.

E tanulmányi kirándulásom czélja volt egyfelől meggyőződni arról, vajjon a palóczság tényleg csak azokban a községekben van-e Borsodban elterjedve, melyeket a palóczok régi kutatója és ismertetője Pintér Sándor az 1880-as évek elején kiadott palócz néprajzi tanulmányában felsorol, másfelől pedig, hogy megegyező-e vagy legalább megegyező volt-e a multban e vidék palóczságának életmódja és szokása a Hevesmegyében élő mátraaljai palóczokéval s hogy a palóczok valamennyie csak katholius vallású-e, vagy vannak közöttük más vallásfelekezeteük is?

E végből ethnographiai kutatásom főleg a régi és újabb palóczház építkezési módjára, a lakásberendezésére, a lakodalmi, születési, keresztelési és temetkezési

szokásokra, az egyes napokhoz és ünnepkörökhöz fűződő babonák, valamint népköltési és nyelvészeti adatok följegyzésére terjedt ki.

Indokoltá tette e néprajzi följegyzések sürgősségét az a körülmény, hogy a nemrégben (1908-ban) megnyílt eger-putnoki vasútvonal Borsodmegyének eddig úgyszólván izoláltan élő ezt a népet — kiket „*barkók*“-nak is neveznek — közelebbi érintkezésbe hozta más vidékek népével s ily formán a modern kultúrával is, melynek áramlata lassankint róluk is letörli a régi szokások patináját. A modern életviszonyok, a gyárakban, kőszénbányákban való foglalkozás, s az Amerikába való kivándorlás, máris sokakat hűtlenné tett közülök az ősi életmódhoz. Az idegen népekkel való érintkezés s a nemzetközi szocializmus pedig főleg az ifjabb generációnak sajnos már nemcsak ruházatában s lakása berendezésében és életmódjában, hanem szívében, lelkében, gondolkozásában és egész lelki világában oly nagy átalakulást vitt végbe, hogy szinte megdöbbentő.

Mindezek indítottak arra, hogy a hevesmegyei palócság körében idáig tett néprajzi tanulmányomat és följegyzéseimet Borsodmegye területére is tovább folytassam. S e följegyzések eredményeként legyen szabad kiemelnem, hogy a fent felsorolt 14 községben szerzett adatok arról győztek meg, hogy Borsodban nemcsak katolikus, hanem református vallású palóczok is vannak s nemcsak azokban a községekben, melyeket Pintér idézett munkájában felsorol, hanem más községekben is s hogy a református vallásúaknál részben má is, régebben pedig teljesen azok a szokások dívtak, csekély eltéréssel, melyeket a mátravidéki katolikus palóczokról volt alkalman följegyezni.

I. Lánykérés és lakodalom.

A bikk-alji palócz legénynek is régente apja, anyja keresett és szerzett feleséget. Elmentek a komával meg a komaasszonnyal a kiszemelt lányos házhoz, előadták jövetelük czélját s ha a leány szülői „*vállalták a legényt*“, a legény apjának rendszerint egy nagy „*szászor szép kendeőt*“ adtak át telerakva dióval, (Mercese, Sáta, Bóta, Uppony) annak a jelöl, hogy jöhetnek a leányt ünnepélyesen is megkérni. A fiú erről legtöbb esetben mit sem tudott s az apa a szerencsés puhatolódzás után egyszerűen tudtára adta, hogy: „*No fiam, méhházasodtá!*“

— *Oszt' kitt vöttem el apám?*

— *Hât ezt meg ezt a llyánt.*

S ha esetleg a legénynek is tetszett, belenyugodott a szülői választásba, de ha nem volt kedvére való a kiszemelt leány, félre nem magyarázható szavakkal adott kifejezést nem tetszésének — s így is elvette. Upponyi palóczok mondták, hogy még *ma is sok olyan öreg palócz van, aki házassága előtt sohasem ismerte a feleségét.*

A lány kiválasztása után rendszeren egy hét mulva tartják „*kézfogaó*“-t, melyen a szülők, a szülők rokonai s a leány és legény keresztapái is jelen vannak. Ez utóbbiak rendszerint a „*szászszólaók*“. — Sátán a legényes háztól 20-an-25-en is mennek a vőlegényjelölttel nagy nótaszó mellett este 9 óra tájban a leány házához. Az érkezőket a „*szószóló*“ fogadja — a leány keresztapja, vagy valamelyik trefás kedvű ember — s ilyen forma párbeszéd fejlődik ki köztük:

— *Ugyan mi járta vanak kiédtek. Tân biony vásárra gyüttek?*

— Arra mi.

— Hát oszt' mit akarnak venni?

— E'sszeép fiatal tehenet akaraónk. Meég a szén'-mihályi vásárkor kinéztük magaoónknak. Mëvvenneénk, ha meég më'vvaóna.

— Më'vvan meég koma, më'vvan! Vezesseétek csak elé.

Erre egy rongyos szürbe bujtatott embert hoznak a szobába, a kinek a feje le van takarva. A vendégcsapat, amint meglátja, méltatlankodva felzúdúl s cifra megjegyzések között egyszerűen kikergeti a szürös „tehenet“ a házból. Majd sorba 5—6 leányt vezetnek be, hogy ez a vagy az-e hát a kiszemelt „tehen“? S miután ezeket sem vállalják, végre behozzák a menyasszony-jelöltet. Örömjongások közt fogadják, kezet fognak vele valamennyien s melegiben kendőt követelnek tőle „mer' eők bion' nem gyüttek hiába“. — A menyasszony anyja erre egy rongy darabot próbál odanyújtani a vőlegény szósólójának: „Hát jaó lesz-e jéz? la!“

— Këll a feneének, jaó asszony. Aggyonak olyat a minyeót a *bogár kötöt* (t. i. selyemkendőt).

Erre aztán beviszik a „*bogárkötötte-kendőt*“, a menyasszony átadja a vőlegénynek, kezet fognak s az eljegyzés jeléül megcsókolják egymást. Persze a szemérmes leány legtöbb esetben a vendégek tréfás biztatásai után teszi csak meg.

Upponyban a legény „násznagya“ a lány-eljegyzés alkalmával a vendégek élén így szokott beköszönteni: „Dicseértesseék a Jeézus Kirisztus! Böles emlékezetben levén Kigyelmeteknekéél kedves jaó uraim, mideön az elműt napokba Bätky István tisztesseéges házasságra elindú't. Isten igazgatásábó' keresett eő magának ë tisztesseéges jámbor személyt, kibe ez eő szíve, lelke mënnyugodott, eérdemes lyányukat Barnaóczky Juliannát. Igen ám! de mink evvel mënmem vagyónk eleégedve, hanem akarjuk és kívánnnyuk, hogy a kik ez eő keézfogására elérkezteónk, legyenek szívesek minket eőfogadni.“

Erre a leány apja azt feleli: „Isten hozta! Isten hozta! Reégen vártuk. Üllyenek le kigyee'meték. Te meg anyaoó, süss, feőzz!“

Kevés idő múlva az eljegyzésre érkezettek vacsorához ülnek, de addig nem nyúlnak semmiféle ételhez, a míg a leány kezet nem nyújtott a vőlegényének. Vacsora alatt a jegyepárt rendszerint becsukják a „komrába“ (a nők alvóhelye), hogy „ismerkegyenék“ s enni is adnak be nekik, de csak levest, ahhoz pedig lyukas kanalat (tésztaszürö-kanál).

Az eljegyzési vacsorán „*bordásleves*“, sült juhhús, kolbász és az elmaradhatatlan kukuricza-kása kerül ez asztalra. Inni régebben is bort ittak, mert volt bőviben s ma is a mellett mulatnak úgy éjfél utánig. Ekkor a menyasszony a vőlegénnyel szintén bemegy a „házba“ s a vendégek valamennyiét egy-egy kendővel ajándékozta meg távozásuk előtt.

Eljegyzés után három hétre a lakodalmat legtöbb esetben megtartják s az esküvő napját hétfőre tűzik ki. (Dédesen szerdára). A lakodalmas előkészületek azonban már az előző hét szombatján megkezdődnek. Este felé a „nyoszolyóasszonyok“, számszerint négyen vagy hatan, kettesével kocsikra ülnek s nagy dalolás között hajtatnak a vőlegénytől a menyasszony házához az „ágyat kikérnyi“. Szósólónak a falu valamelyik beszédes, tréfás emberét viszik magukkal, a kinek neve tető alkudozásai után adják csak ki a menyasszony ágyneműt s bútorát. Mindeniket

külön kocsikra rakják. Az egyikre a czifrán himzett „*fejeleket*“, a másikra a menyasszony ládáját s cifra dunnáját, „*dérekallyát*“, a harmadikra a „*nyoszolyát*“, a „*komaót*“-ot stb. Ilyenkor rendszeren hozzájuk esatlakozik még a menyasszony részéről is két nyoszolyóasszony s nótaszóval visszahajtatnak a vőlegényes házhoz. Sok helyen meg csak gyalogszerrel 10—12 asszony viszi az ágyneműeket, ki párnát, ki dunnát stb. Előbb azonban megvacsoráztatják őket s ha soká ülnek az asztalnál, az alábbi nem éppen vendégmarasztó versikével nógatják őket az indulásra :

Kifakadt a fűzfa tövi,
Nincsen a vvendeégnek szemi,
Mer' ha vaóna, hazaménne,
Nállaónk nem szemtelenkénne.

A vőlegényes háznál aztán a nyoszolyóasszonyok azonnal hozzáfognak a menyasszony-ágy fölvetéséhez. Azonban ez sem folyik le simán, mert ehhez is babonás szokás fűződik. A menyasszony meddő ne maradjon, a megvetett ágyba kutyát vagy macskát dobálnak bele. Még leggyakrabban macskát „*mer' tőcczik tunnyi ja macska ja letizeébb*“. A vőlegényes házhoz benéző kíváncsi lányok vagy még inkább menyecskék között pedig mindig akad, a ki megkísérli, hogy egy „*fejelet*“ ellophasson, hogy majd pénzen vagy kalácson visszaváltsák tőle.

Ágyvetés után aztán a nyoszolyóasszonyok „*csapnak nagy bandát*“, esznek, isznak úgy éjfél tájig s akkor is nótaszó mellett oszlanak szét.

Az esküvőre a bikkalji palóczoznál előtte való nap hivogatnak a vőfélyek s nem napokkal előtte, mint a Mátra környékén.

Az esküvőt megelőző vasárnap este — 7 óra tájban — az egész falu hívott és hivatlan fiatalsága begyülekezik a vőlegényes házhoz s muzsikaszó mellett tánczra perdül s közbe-közbe poharazik úgy éjfélig. Ugyanekkor jelen kell lenni a lakodalmi tisztséget viselők mindnyájának is, a *násznagynak, szószólónak, kis és nagy vőfélynek, kulcsárnak, vendéggazdának, nyoszolyóasszonyoknak és lányoknak*. Ezek is mulatnak a többivel. Éjjeli 12 órakor azonban a tánczezal, ivással felhagynak, mert következik a „*kiszaólás*“. A násznagy ugyanis sorra felhívja a szószólót, a vőfélyeket s a lakzi többi szerepvivőit, hogy „*vállalják-e*“ a nekik szánt hivatalt? S miután természetesen valamennyi kijelenti, hogy szívesen felel meg a megtisztelő hivatalnak, nagy „*ujjintás*“ (kurjongatás) között oszlanak szét.

Másnap reggel a lakzis nép már 8—9 óra között összegyülekezik a két lakodalmas háznál az esküvőre. A menyasszony azonban előbb még früstüköt küld a vőlegényének sült csirkét, kalácsot, mézes pályinkát. Az ennivalót fehér kend be kötözött tányéron két asszony, a mézes pályinkát pedig két vőfély viszi. A pálinkás üveg nyakára rendszeren 3—4 perez is fel van tűzve. A vőfély verses mondóka kíséretében nyújtja át a menyasszony küldeményét, melyet a vőlegény szószóló urammal szokott elfogyasztani. Reggeli után a vőlegény vőfélyei elindulnak a menyasszonyt „*kikérni a szent hitre*“, perezczel megrakott pályinkás üveggel, pántlikásan, bokrétásan és ékes rigmusokban kéri ki a menyasszonyt szüleitől. Erre a menyasszony a vőfélyeket kendővel ajándékozta meg, még pedig ha módosabb, maga szőtte-fonta vászonkendővel, ha szegényebb „*bóti kendeővel*“. E „*jegyget*“ azért kapják, hogy a lakzi folyamán máskor is megismerjék őket

a menyasszonyos háznál. A kendők végére „szutyíng“ van kötve s ennek a segítségével köti fel a menyasszony a kis vőfélynek a bal, a nagy vőfélynek a jobb karjára. A kis vőfély ezenkívül még „vőfélybotot“ is kap a menyasszonytól, mely a jobb módúaknál rozmarin-ágból áll, melyre, alma, dió, czifra rongy, sütemény, élő veréb, krumpli stb. van kötözve. A szegényebb u. n. „buzogányt“ ad a vőfélynek. Egy 3 dm hosszú, kaszanyél vastagságú fa ez, melyre keresztben 2—2 vékonyabb ágat erősítenek s az ezekről alálógó szálakra felváltva pattogatott kukuricza, szalmaszál, vörös rongy, nyers krumpli, libatoll, alma, dió stb. van felfűzve és kötözve. De sem a rozmarinágot, sem a „buzogányt“ nem kapja ingyen a kis vőfély, legalább 3—4 koronával tartozik megváltani, de ha ügyes legény s szóval jobban győzi, mint a kínálgató násznagy, megkaphatja 40—50 fillérért is.

A kapott „jeggyel“ most már visszamennek a lakzis házhoz, a hol a nagy vőfély ilyképen köszönt be:

Lássátok nem vaótam haszontalan posta,
Mint Noé hollója nem maradtam oda,
Fügefalevelet vitt galamb szájába,
Één meg e szép botot hoztam a markomba.
Vigad a menyasszon', nem pérget most ossót,
A kkezembe nyomott énnagy tele kossót,
Melyér' aggyon Isten neki sok jaó bossót,
Nekéd násznagy uram gyijófa-kooporsót.

Erre a vőfélybotot felakasztják „az asztalnál a lételseő hely“ fölibe a falra, hogy könnyen senki hozzá ne férhessen.

Esküvőre a vőlegény, menyasszony külön-külön megy a maga lakodalmas népével muzsikaszó mellett, dalolva tánczolva. Olykor póznára kötözött, nagy „nyakba való“ vagy fejre való, színes, virágos kazsmir és selyemkendőt lobogtat egy legény a násznép élén.

A menyasszony — mint régente — ma is tiszta fehérben esküszik s Dédesen pl. még a nyoszolyólányok és nyoszolyóasszonyok is mind fehérben vannak. A vőlegény is ünneplő ruhát ölt magára, a menyasszonyától kapott „jeggyuhát“ (ing, gatyá) azonban csak másnap veszi föl, mikor a menyecskét fölkontyolták.

Istvánffy Gyula.

NÉPKÖLTÉSZET ÉS NÉPZENE.

Régi angol néplegenda a bélpoklosról.

Timár Kálmán beható tanulmányt szentelt a bélpoklos legendájának.¹ Kielezi, hogy a bélpoklos-mozzanat eredetileg idegen elem Szent Erzsébet legendájában, csak a reinhardsbrünni supplementumok írója fűzi hozzá. Utal a *Tihanyi-codex*

¹ Timár Kálmán: „Árpádházi Szent Erzsébet legendájához“, Ethn. 1910, 193—200, 262—276.

leprosus legendájára, fejtegeti *Etienne de Bourbon*, *Jacques de Vitry* és *Discipulus* változatait, felállítja a legenda családfáját, foglalkozik az *Apiarius*, a *Speculum exemplorum*, *Nider*, *Rothe* s *Laskai Osvát* feldolgozásaival. Hogy Timár Kálmánnak mennyire igaza van, mikor a bélpoklos mozzanatot az Erzsébet-legenda betoldásának tekinti, bizonyíthatja a legendának egy olyan változata, mely kikerülte Timár figyelmét. Ez a *Sir Aldingar* című néplegenda, *Percy* püspök világhírű gyűjteményének egyik legbecesebb darabja.¹

Volt *Henrik* királynak egy *Aldingar* nevű hamislelkű kulesárja, ki *Eleonora* királyné szerelmére áhítózott. Egyszer szegény koldus vetődött a király palotája elé. *Aldingar* hátára veszi s a királyné ágyába fekteti. Biztogatja, maradjon nyugodtan, majd meggyógyul. Most urához siet, hogy *Eleonorát* elrágalmazza. Ravasz bizalmaskodással elmondja neki, hogy a királyné már megveti férje szerelmét, mert vak, béna koldust szeret. A király *Aldingart* kincsesel kecsegteti, ha híradása igaznak bizonyul, de ha nem, akasztófára küldi. *Aldingar* *Henriket* bevezeti *Eleonora* hálószobájába. A király feleségére támad, hogy ilyen silány koldust tud szeretni s halálra ítéli. A királyné felsóhajt, mert a történetekben szomorú álma valóságát látja. El is meséli mindjárt, hogy álmában egy griff és egy mérges állat elorozta koronáját, a griff őt is el akarta ragadni, de egy sólyom leverte a griffet. Majd *Aldingar* csalárdságára tér: ha férfi volna, párviadalra kelne vele. Kéri a királyt, engedje meg neki, hogy védelmező lovat keressen, ki *Aldingarral* majd tusára szál. Negyven napi halasztást enged neki, ha nem jelentkezik senki, máglyán kell elpusztulnia. A szegény királyné küldött keletre, nyugatra, északra és délre, de nem akadt bajnok, ki a mérkőzésre jelentkezett volna. Egyik hőselkű udvarhölgye erősen fogadkozott, nem tér addig vissza, míg nem talál valakire. Hiába fáradozott, bolyongásának nem volt foganatja. Az elszomorodott udvarhölgy már sós könnyeket ontott, mikor egyszerre aranyruhas fiúcska toppant eléje. Az udvarhölgy alig akar szóbaállni vele, végre ráfanyalodik. A gyermek figyelmezteti, emlékeztesse úrnőjét álmára, hogy a sólyom megszabadítja majd a griffetől. Az udvarhölgy a királynénak elmeséli a különös találkozást. Örült is *Eleonora*, de az öröm nem tartott sokáig, mert a vészes nap rohamosan közeledett. A királynénak a máglyához kellett indulnia. A héraold háromszor is kiált: a ki meg akarja védeni *Eleonorát*, álljon ki. Senkisémet jeletkezik. Már meggyújtják a farakást, mikor feltűnik a gyermek fehér paripán. Harsányan kiáltja, el a tűzzel, oldják fel a királynét. *Aldingarral* ő kél viadalra. Ez szánakozóan mosolyog, de a gyermek bizton fogadja, hogy *Aldingarnak* lakolnia kell. Előrántja aranyozott kardját, *Aldingar* két lábát lekaszabolja. Ez rémületében papot kér, hogy meggyónjon. Bevallja bűnét, *Eleonora* szerelmére vágyódott, de az visszautasítá, elmondja a cselt is, melyhez folyamodott. Majd *Eleonorához* fordul, hogy bocsánatot esdekeljen tőle. A királyné megnyugtatta, bár *Krisztus* is úgy könyörülne rajta, mint amilyen irgalmas szível ő bocsát meg neki. *Henrik* király örömmel fut hitveséhez. Majd a csudás gyereket keresi, de az eltűnt, miután a szegény koldust életrekelti. A feltámasztottat a király kulesárává teszi.

¹ *Percy*: „Religues of ancient english poetry“, London, MDCCXC, II. kötet 46—54 lk.

Ennek az angol néplegendának főmotívumai megtalálhatók a bélpokloslegendában, de tagadhatatlan, hogy a régi alap lényegesen módosult.¹ Legkitünőbb mozzanat a *csel* indítéka. Ennek a néplegendának a tengelye *Aldingar csele*. A cselmotívum eleven mozgalmasságot ad a népköltészet e kegyes termékének. Drámai erővel hat még a vallási és a lovagmotívum összefonódása. Az ártatlanság védelmére való vállalkozás a lovagkor sajátos vonása. A gonoszságtipró bosszuállást titokzatos ember állja meg: így finomodik a lovagélet regényessége a legenda csudájává. Még két tényező ragadja meg a kutató figyelmét: Eleonora álma és a feltámasztás jelenete.

Eleonora álmának jelleme a *Nibelung-ének* egyik hasonló indítékára emlékezteti az olvasót: *Kriemhilde* álmára.

In disen hôhen êren troumte Kriemhilde,
wie sie zûge einen walken, stare shoen und wilde,
den ir zwên aren erkrumnten, daz sie das musste sehen
ir enkunde in dirre werlde leider nimmer geschehen.

(I. Aventure)

Valószínű, hogy a germán költészet ősi indítéka került úgy a német eposzba, mint a régi angol néplegendába.

Nem kevésbé fontos a titokzatos fiúcska szerepe. Hogy a gyermek Krisztus, első pillanatra kiderül. Timár Kálmán *Etienne de Bourbon* és *Jacques de Vitry* feldolgozásából arra következtet, hogy a jámbor nő a bélpoklos képében Krisztust fogadta be.² Költeményünkben a gyermek képében megjelenő Krisztusnak *deus ex machina*-szerepe van. A feltámasztás jelenetén az *Új-Testamentum* hatása érzik. Az iczi-piczi fiú életrekelti a szegény koldust:

But first he had touchd the *lazar* man
And stroakt him with his hand
The *lazar* under the gallowes tree
All whole and sounde did stand.³

Ha mellőzzük is *Jairus* leányának feltámasztását⁴ vagy a *naini* özvegyasszony fiának a sorsát,⁵ mindenesetre feltűnő az angol néplegenda idéztük helyének rokonsága *János evangéliumának* egyik helyével: Jézus a kőkoporsóban nyugvó Lázárt, Mária atyafiát visszaadja az életnek: „Akkor, a ki megholt vala, feltámadta”.⁶

A cselszövény, az álom, a lovagindíték s a feltámasztás tényezői a bélpoklos angol legendájának a megszokott változatoktól eltérő, jóval szinesebb jellemet adnak.

Elek Oszkár.

¹ Az angol néplegendát Percy *old fabulous legend*-nak mondja, II. k. 46. A szövegben néhány javítást végzett s hogy az eredeti fogyatkozásain segítsen, egy-két rekonstruáló helyet csatolt hozzá.

² Ethn. 1910, 197. l.

³ Percy gy. II. k. 54. l.

⁴ Márk evang. V. r.

⁵ Lukács evang. VII. r.

⁶ János evang. XI. r. 44. v.

IRODALOM.

Dähnhardt, Oskar: *Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden. Mit Beiträgen von V. Armhaus, M. Boehm, J. Bolte, K. Dieterich, H. F. Feilberg, O. Hackmann, M. Hiecke, W. Hnatjuk, B. Ilg, K. Krohn, A. von Löwis of Menar, G. Polivka, E. Rona—Sklarek, St. Zdziarski und Anderen. Band II. Sagen zum Neuen Testament. XIV+316. Leipzig u. Berlin. (B. G. Teubner) 1909. (Ára füzve 8 M. kötve 10:50 M.)*¹

Katona Lajos azt a várakozásunkat ébresztette (*Ethnographia* 1908, XIX, 313), hogy majd ő mutatja be Dähnhardt serényen folyó nagy művének összefoglaló tanulságait. Az összehasonlító irodalomtörténet kiváló kutatójának kora elhúnyta, annyi mással együtt, ezt a reményünket is szétfoszlatta. Az itt adott ismertetés folytatólag csak a második kötetre terjed ki, az Új-Testamentummal párhuzamos természetmagyarázó mondákra.

A magyar népi irodalom szempontjából ez a II. kötet is méltó figyelmünkre, elismerésünkre és tanulmányozásunkra. A szerző a magyar mondakutatásnak gazdagon visszatéríti, a mit a magyar mondagyűjtésnek köszön. A Magyar Nyelvőr, az *Ethnographia*, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* dúsán ki vannak aknázva. Az Arany-Gyulai szerkesztette Népköltési Gyűjtemény oly beható figyelemben részesül, mint bármely nép hagyományai. Kálmány és Wlislocki a II. kötet részére is bő anyagot szolgáltatnak, viszont a bolgár vonatkozású adatoknak főforrása itt is Strausz műve maradt.

A II. kötet anyaga az Új-Testamentum köré jegecedik. De a kapcsolat itt külsőségesebb, mert maga az Új-Testamentum alig vet föl akár kosmogoniai, akár élettani kérdéseket. Csak a későbbi (apokryph) hagyomány, valamint a keresztény nemzetek népköltészete fűz számos természetmagyarázó képzetet az újtestamentumi elbeszélések hőseihez. Ezek a mesei és mondai hagyományok — ez Dähnhardt könyvének egyik legfőbb eredménye — nem keresztény eredetűek: Májáról, Buddha anyjáról, Holdáról, Friggáról átvitték Máriára, — Buddháról, Dávidról, Odinról, Balderről, Donárról Jézusra vagy Péter apostolra (Péter egyébként igen gyakran, p. számos magyar néphagyományban, az ördög helyébe lép), Lokiról Júdásra.

A kötet tartalma a következő: Az angyali üdvözet; Mária találkozása Erzsébettel. — Jézus születése. — Mondák a menekülésről. — Jézus gyermekora — Jézus későbbi életéből. — Jézus átkelése a folyón. — Jézus megbünteti a daczos elbizakodottságot. — A nyál teremtő ereje. — Jézus megbünteti a lustaságot. — Jézus megbünteti a vendégek iránti keménységet. — A fiatal kovácsolás (Jungschmieden), a majmok keletkezése. — Péter mint hegedűs. —

¹ Az első kötetről szóló jelentésünkben (*Ethnographia*, 1909, XX, 364) tévesen említettük, hogy Dähnhardt fölszólítása (*Ethn.* 1905, XVI, 158—166), a melyben magyar adatokat kért, visszhangot nem keltett. Ily visszhangnak tekinthető p. Benkóczy Emil gyűjtése (*Természetrizsi mesék*, *Ethnographia* 1906, XVII, 249), valamint több más járulék, melyet alább értékesítünk. — A II. kötetet a biblia és az aggáda szempontjából ismertetjük a párisi *Revue des Études juives*-ben 1911, LXI, 139—147.

Péter mint halász. — Tréfás teremtés, Péter és a kecske. — Különböző mondák Péterről, Pálról, Jánosról. — Jézus kinszenvedése és halála. — Judás Iskariótésről. — Máriamondák. — Józsefmondák.

A hatalmas kötetnek alig van fejezete, a melynek fölépítéséhez magyar hagyomány anyaga nem járult volna, itt-ott épp a magyar a leggazdagabb, néha a legtanulságosabb.

Jézus menekülése a magyar nép képzeletét erősen foglalkoztatja. A füzfa ágai lehajlanak, a mióta Jézus (más változat szerint Mária) előtt hódolva leereszkedtek. (Dähnhardt II, p. 37). A nyárfa azóta remeg, hogy róla lehúzták Jézust s megkínózták; ellenben a fenyőfa azért zöldül télen-nyáron, azért nő keresztben, mert elrejtette a menekültöt (D. p. 42, 208). A fűrj kiáltotta: itt szalad, rá meg a bibicz: búvik, legutoljára a galamb: a bokorban; Jézus megbünteti őket: a fűrj nem tud magasan röpködni, a bibicz sás, káka közt bujkál, a galamb bokrok alatt keresgél. A bibicz bűnét más madárfajnak is tulajdonítják (D. p. 51). A holló azóta fekete és azóta él döggel, a mióta a menekülő Jézus után azt kiáltotta: kár! kár! (Natarsagen I, 283, 5. j, II, 51). Orosz, finn, dán, hollandus hagyományok hasonlóan büntetik vagy jutalmaztatják az állatokat, a dán épen a bibiczet.

Jézus egy tyúkot fölvitt magával az égbe, ez a fiastyúk (83). A tejút nem egyéb, mint az a szalma, melyet Péternek (ill. egy cigánynak) szekereéről lerántott egy másik szekér (83). Az ég országútja akkor hasadt el, a mikor Jézus kitért egy részeg elől (275. l.), a gönczölszekér rúdja meg azért görbe, mert ott tört ketté Jézus szekere (275, 276. l.).

A Jézushoz füződő néphit rossz indulattal viseltetik a ló iránt, a melylyel szemben az ökör és szamár felé fordul a kegye. Már a csecsemő Jézus bölcsőjászlát is ökör és szamár állja körül. A ló vonakodik Jézust (vagy Máriát) vinni, számos legendában az ökör viszi, a magyar néphagyományban a szamár. Ezóta is van kereszt a hátán és ezóta csipkés a sásnak levele, nyomát őrizvén a szamár fogának, amely fölhangzott az evéssel, mihelyt Jézus szólította (94, 95, 198. l.). A szamarat kitüntető keresztől szél-tiben szól a dicsőítő monda; a magyar néphit tovább megy: azt a vörhenyes csikót, mely a szamár nyakatöve táján gerincezéről a szügye felé két oldalt lefut, onnan magyarázza, hogy szegény Jézus vére folyt rajta végig (197. l.). A szamár csökönysége is áldássá vált; Jézus üldözői nem bírták elhinni, hogy ő oly csökönös állaton mehetne, másfelé fordultak; jutalmul a szamár táplálékát, a kórót, télen-nyáron mindenütt találja.¹

Jézusnak alkalom adtán történő teremtő tényeiről rengeteg a monda. Itt is gazdagon veszi ki a részét a magyar néphagyomány. Hogy keletkezett a gomba? Péter egy asszonytól, a kihez Jézussal betértek, lepényt lop. Útközben be-beharap, de ilyenkor Jézus mindig megszólítja, Péter kiköpi a süteményfalatokat, belőlük lesz a gomba. A Dähnhardtól (108. l.) ismert magyar változatokat azóta Fábrián Gyula egy palóczezal egészítette ki (Ethnographia 1910, XXI, 302). A párhuzamok nagy számúak, de a legenda köre földrajzilag eléggé határolt: a magyarokon kívül ruthén, lengyel, sziléziai és csehországi mondákkal találkozunk (a wallon változat

¹ Dähnhardt 273. l. tévesen idézi Arany—Gyulai: Magyar Népköltési Gyűjtemény 3, 476; helyesen: Sebestyén: M. N. Gy. 8, 476.

kerekdedség dolgában elmarad, czélzatban eltér a többtől). Valószínű, hogy itt egy észak-szláv hagyomány hatolt be hozzánk.¹ Viszont Európaszerte és nálunk is azt tartják, hogy a legyet vagy a balhát Jézus a vénasszonyok vagy az aggszűzek unalmának üzésére teremtette (112, 248), csak breton és magyar változat tulajdonít a tetűnek hasonló rendeltetést (115); a kisoroszszal és a románnal a magyar nép is osztja a hiedelmet, hogy a bögölylyel Jézus a gulyásnak lustaságát büntette (117. l.). A gulyás lustasága fejlettebb monda alakulására adott alkalmat. Jézus vizet kér tőle, de ő csak a lábát emelinti, így mutatja, merre a forrás; a juhász ellenben elmegy vízért, közben Jézus őrzi a nyáját, s a farkasok ellen a juhászkutyát teremti. A magyar hagyomány ezt a csonka változatot alkotta (118), a román teljesebb, de főképp a bolgár igen gazdag (118—122). Ebben az esetben, úgy látszik, déli szomszédjainktól kölcsönöztünk. Viszont meglehet, hogy a balkán hagyomány a mohamedánnak a közvetítője: arabs legendákban elég gyakori, hogy maga Allah tűzött ki a farkasoknak egy-egy bárányt (mint a szlovén mondában, Dähnhardt 121. l.).² Egyedül áll az a magyar néphiedelem, hogy a farkasok Péter agaraiból keletkeztek (193. l.).

Péter iránt általában rossz indulattal, szinte gyűlöléssel viseltetik a néphit, a magyar néphagyomány is leleményének egész erejével csúfítja az apostolt. Dähnhardt kutatásai megerősítik azt a fölfogást, hogy Péter az ördög helyére lépett. Így p. a fában található bütyköket, csomókat is neki tulajdonítják. Okot azokra az ácsok csúf szokása adott, hogy kényelmes munkájuk közben egyre káromkodtak; most pedig, mivel Péter a csomókkal megnehezítette a dolgukat, reá káromkodnak (176. l.). Ez a mondafaj is szűk területen mozog: Magyarországon, Ausztriában, Németországban.

A magyar néphagyomány gyöngédsége Jézus iránt gyakran költőivé lesz. A túskebokor ágai szerinte azért oly kúszáltak, mert belőle készült a töviskorona (205. l.). Különösen költői a magyar monda a hegyek keletkezéséről: midőn Jézus a mennybe szállt, a föld felszíne utána emelkedett; Jézus a kezével intett, hogy megálljon, megállott, de különböző magasságban (234. l.).

A bodzafát azért tekinti a magyar nép átkozottnak, úgy véli Dähnhardt (237. l.), mert azon akasztotta föl magát Júdás.

*

Dähnhardt gazdag gyűjteményében oly mondai anyag is akad, mely tárgyánál fogva reánk tartozik, bár nem magyar alkotás. Így p. a Balaton keletkezéséről két hagyományt is közöl: Jézus születésének órájában bugygyant elő (20. l. idézve Sepp, Symbolik 5, 10); ellenben egy szerb ballada szerint azáltal keletkezett, hogy összeomlott az elbizakodott Gavannak vára (152. l., 1. j.). Egy osztrák monda a csehek, tótok és horvátok keletkezésén csúfolódik. Jézus Péterrel Csehországba ér, Péter sürgeti, teremtsen embert, teremt is fából csehet, de ez ott nyomban ellopja a köpenyét s odébb áll. A tótok földjén sárból alkotott ember azonnal kenyérért kiáltoz. Horvátországban a földön látható véresöppeket változtatja Jézus emberekké. Egyszerre húsnál több vad legény áll talpra, vörös sapkával,

¹ Fábiánnak közben megjelent magyarázata ugyanezt tartja. (Ethnogr. XXI, 1910, 360.)

² Már a IX. századi Ahmed i. Mohammed i. Hanbal-nál: Musznad, Kairo 1313, II, 306; Damírinél, a farkasról szóló fejezetben többször; l. Revue des Études juives 1910 LIX, p. 317, 1. j.

vörös köpenynyel, pisztolylyal, törrel, görbe karddal, fegyverüket alkotójukra villogtatva ordítóznak: ide a pénzzel vagy fölmetszük a hasatokat (186—188. l.)¹

*

Némely mondafaj különösen beleillik a magyar nyelvhasználatba vagy kiváltkép vonzza a magyar képzeletet. „A hónap pehelylyel való összehasonlítása ősrégi“ (270. l.), ezen az elterjedt mythikus képzeten alapul tehát a magyar „hópehely“ szó. Könnyen érthető, hogy éppen magyar hagyományban világít a szentjánosbogár Keresztelő Jánosnak, mikor az üldözői elől menekül (55). Az egyik hagyomány a teknősbékának a keletkezését az etymologia és aetiologia együttes segítségével magyarázza meg. Mikor Jézus szegény ember módjára bejárta a világot, egy pékhez is befordult. A pék neje a teknő alá bújt és meghagyta kis fiának, mondja meg az idegennek, hogy nincs itthon az anyja. Büntetésül azóta a hátán hordja a teknőt, hasán a sütőkorongot, nyakán a vastag kendőt, szóval teknősbéka lett (128, 129. l.) A görög néphagyomány hasonló monda alapján péknek nevezi a teknősbékát. Ezenkívül nem magyar párhuzamot még csak egyet hoz föl Dähnhardt. Viszont a magyar változatok száma még növelhető. Benkóczy Emil is följegyzett egyet (Ethnographia 1906, XVII, 250), sőt a teknősbékának ilyen teremtése beleolvad egy hosszabb csángó mesébe (Horger: Magy. Népkölt. Gyűjt. X, 230, Jézus Krisztus keresztlánya.). A svéd, norvég, finn, porosz hagyományokban Jézus a pék nejét, a ki az egyre dagadó kenyeret tőle sajnálja, harkálylyá vagy bibiczczé változtatja. Hogy az asszony teknő alá búvik és teknősbékává lesz, alighanem magyar mondaalkotás.²

Magyar vonatkozású a Tisza-monda. Miért oly kanyarulatossá a folyása? Ennek is Péter az oka. Úgy vallja ezt mind az a változat, melyet Dähnhardt (83, 84. l.) összeállít; csak egy hódmezővásárhelyi följegyzés (Arany-Gyulai M. N. Gy. I. 494. A Tisza eredete.) tulajdonítja magának Jézusnak. A kifejezett változatban Péter imádkozik, hogy a Tiszának egyik fele fölfelé, másik fele lefelé folyjék, így aztán a hajósok kényelmesen mindig a folyás irányában járhatnak; Jézus megtette, de mikor oly jó dolguk volt, a hajósok még többet káromkodtak mint addig. Erre Péter a régi állapotért imádkozott, Jézus helyre állította, csak a forgatag maradt, melyet Péter vízének mondanak (84. l.). Ezt a látszólag egészen helyi és gyökeresen magyar hagyományt érdekesen megvilágítja egy hurón (indian) mythos. A jó Tijuskeha és ikertestvére a gonosz Tawiskarong előkészítik a földet az emberek részére, Tawiskarong minden jót megghiúsít. Tijuskeha úgy javasolja, hogy minden folyónak kettős medre legyen, és két irányban folyjék. De Tawiskarong sajnálta az indiánusoktól, hogy mindig folyás mentén hajózhassanak, sőt még forgatagokat és zuhatagokat is készített (Dähnhardt: Sagen zum Alten Testament 79. l.). Valójában a magyar népmonda nem egyéb, mint a kerek indian mythos elváltozása; eredetileg a forgatag valószínűleg nem „Szent Péter vize“, hanem az ördög vize lehetett.

¹ A ráczok eredetét gúnyoló magyar mondákat Dähnhardt már az első kötetben adta, 126, 127. l.

² Egész más körbe vág az a magyar legenda, hogy Mária áldása folytán a teknősbéka nem rothad el, hanem összeaszik (247.).

Kiválóan nevezetes a magyar hagyomány a keresztnek fájáról. A nép képelete nem éri be az általánossal, mindig az egyedit keresi. Milyen fának tiltott gyümölcséből szakított Éva? Melyik növényből készült a töviskorona? Mindennél jobban az a kérdés foglalkoztatta a legendát, melyik fából készült a kereszt? A néphagyományok közt itt kiválik a görög, de mondatörténeti jelentőségben valamennyiöket felülmulja a magyar. Midőn Jézust keresztre akarták feszíteni, — így szól az egyik magyar változat — hiába kerestek arra való fát. A tölgy ellenállott, a fűzfa annyira hajlott jobbra-balra, hogy le nem nyeshették, a fenyő a tűivel védekezett. Végre a nyárfával boldogultak. Azóta egyre remeg a nyárfa, ma is fél, hogy valakit fölakasztanak rá. Egy másik magyar változat pedig még azt is tudja, hogy Jézus átok alá tette a fákat s azért mindegyikök letörik alatta. A nyárfát elfelejtette átok alá tenni, azért nem szakadt le alatta, de azóta folyvást sír (209. l.).

Ezeknek a magyar hagyományoknak segítségével (hozzávéve egy nem oly teljes görögöt) Dähnhardtnak sikerült oly összehasonlító irodalmi kérdésben döntenie, melylyel hiába próbálkozott meg több előkelő kutató, p. Conrad Hoffmann, K. Krohn, Richard M. Meyer, van der Leyen. A probléma azon sarkallik, hogy egy idevágó skandináv és finn mythosszal föltűnően megegyezik a Toldoth Jésu (Jézus életének középkori zsidó torzrajza). Frigg előre látja fának Baldernek veszedelmét. Minden dolgot megesket, hogy nem lesz Baldernek ártalmára: a fagyöngyöt becsmélőleg mellőzi. Loki fagyönggyel öleti meg Baldert. Hasonlóan a Kalevalában Lemminkäinen mindenkit megigéz, csak a nedvessipkás pástort nem, ez megöli.¹ A Toldoth Jésu-ban Istennek csodatevő neve segítségével Jézus megesket minden fát, hogy nem fogadja magára a testét. A hóhérok sorra próbálkoznak, minden fa letörik Jézus alatt. Ekkor Júdás fölajánl egy kelkáposztabokrot, a mely pálmánál magasabbra nőtt az ő kertjében. Erre föl is akasztják.

Azokkal szemben, kik a Toldoth Jésunak és a germán- finn mythosznak megegyezését egy általános meseformára viszik vissza („minden, kivéve egy“; az egy elhanyagolt bosszút áll, mint p. Csipkerózsikán az egy meg nem hívott tündér), Dähnhardt joggal utal a magyar hagyományra, mely, szintűgy mint a Toldoth Jésu, Jézusra vonatkoztatja ezt a mondaelemet. Azt következteti ebből, hogy északon is csak úgy mint Magyarországon létezett oly Krisztus-legenda, mely a Toldoth Jésuból merített. Ezt a tételt meg kell fordítani, mert a keresztény néphagyomány sohasem meríthet ebből a becsmélő iratból. Ellenkezőleg: Görögországban, Magyarországon, Skandináviában, tehát igen széles körben élt egy keresztfa-monda, melyet a Toldoth Jésu eltorzított.

*

Dähnhardt nagy művének kitűnő hasznát vehetjük akkor is, ha azokat a természetmagyarázó mondákat vizsgáljuk, melyeket ő már nem értékesített. Ilyenek: a Dr. Sebestyén Gyulától gyűjtött „Krisztus-mondák“ (Magy. Népk. Gyűjt. VIII, 473—482), a Benkóczy Emiltől közzétett „Természetrázi mesék“ (Ethnographia 1906, XVII, 249—251), a „Magyarországi ruthén Krisztus-legendák“, melyeket

¹ Vikár: Kalevala. Budapest 1909, 78—90.

Szémán Istvánnak köszönhetünk (Ethnographia 1909, XX, 164—169, 241—242),¹ végül azok, a „Palóc Krisztus-mondák“, melyeknek első sorozatát Fábán Gyula nemrég kiadta (Ethnographia 1910, XXI, 302—308).²

Sebestyén Gyula gyűjtéséből: „A cseresznye“ (VIII, 473), valamint a Szémán Istvántól közölt „Szent Péter és a cseresznye“ (Ethn. XX, 241) igen elterjedt mesemotívumot dolgoz föl, a mely különösen Goethé-nek „Legende vom Hufeisen“-jé révén ismeretes; de természetmegfigyelő vonatkozás nélkül szükölködve Dähnhardtnál csak pedzve van (III. l.). „A csökönyös számára szerencséje“ (VIII, 476) Dähnhardt pótlékaiban még értékesíthető volt (273). Sebestyén kötetének „Kovácsok kovácsa“ (VIII, 481) szépen beleilleszthető Dähnhardtnak egy fontos fejezetébe. A magyar mesében Jézus megleckézett egy elbizakodott mestert, a ki magát kovácsok kovácsának nevezi; lemetszi az egyik lónak patkótlan lábát s a jól megpatkolt darabot visszailleszti. Dähnhardt magyar hagyományt ebben az összefüggésben nem ismer (magyarországi románt igen 170. l.). Norvég, belga flamand változatok szólnak egy megszegényített kovácsról, aki egyenest czégérére kiteszi, hogy „mesterek mestere“, egy finn mesében „világhírű mester“-nek szólíttatja magát (168, 169 l.). A csodaszerű patkolás Dähnhardt könyvének egy gazdag fejezetét alkotja (154—171).

Benkóczy Emil hat természetrajzi meséje közül az első (Mióta van a szamar hátán kereszt?), a második (A szamar foga a nádlevélen) és a negyedik (A teknős-béka eredete) ugyancsak széles mondatörténeti háttérrel nyer Dähnhardtnál (94, 95, 128. l.). Az ötödikben a méhet Isten, a legyet az ördög teremti. Ezt a mesetárgyat Dähnhardt már első kötetében (Sagen zum Alten Testament 166, 167. l.) öt kizárólag magyar változaton mutatja be, az egyikben az ördög helyébe Péter lép, mint a légy teremtője. Istennek és az ördögnek versenyteremtése Dähnhardt egyik nevezetes fejezetének szolgál tárgyául (I, 146—172. l.) Ennek körébe vonható az a monda is, melyet Berze Nagy János Besenyőtelekről jegyzett föl (M. Népk. Gyűjt. IX, 542): Péter is csinált embert, de a fejét megfordította a nyakára. Jézus meghagyta: jó lesz kötelesnek.

A Szémán Istvántól gyűjtött magyarországi ruthén Krisztus-mondák kisebb részükben természetmagyarázók. Az első (Ethn. XX, 164) a méh eredetéről szól. Jézus Péterrel betér egy pékhez, a kinck neje fölajánl nekik egy darab tésztát: a kenyér, mely abból kél, legyen az övék. De a tészta oly hatalmasan kél, hogy az asszony sajnálja tőlük a rendkívüli czipót és egy kisebbet kínál. Jézus nem enged. Az asszony homlokon üti. Sebében rovar keletkezik. Péter ezt bükkfába teszi, a fában nemsokára méhrajt találnak. Figyelemre méltó, hogy Dähnhardt (130. l.) egyező kis-orosz változatot hoz föl, melyben míg a bükkfa is szerepel; egy másik kis-orosz monda gyökeresen eltér a magyarországi ruthén alakulattól, melylyel egy délszláv hagyomány is egyezik, még egy lengyel és egy csehországi (német) párhuzam kevésbé teljes. Mindenesetre nyilvánvaló, hogy ennek a mondának a köre a hazánkat övező szlávásra szorítkozik. Szintűgy

¹ A Nemes Mihály közölte ruthén mese a bornak fokozatos hatásáról (Ethn. 1910, XXI, 316) Dähnhardt első kötetének egy kiváltképp gazdag fejezetébe vág. I, 298—314.

² Fábán gyűjteményének folytatása, valamint az ő, meg dr. Sebestyén Gyula hozzá fűzött magyarázatai (Eth. XXI, 1910, p. 357—361) ez ismertetés megírása után jelentek meg.

beilleszthető egy másik ruthén monda is: A megbüntetett nagyravágyás (Ethn. XX, 166). Péter egy napig szeretne Isten lenni. Jézus rááll. Arra megy egy kondás, templom felé tart, „addig majd az Isten viseli gondját a nyájnak“. Szegény Péter egész nap azt őrzi. Dähnhardt a ruthénnal földrajzilag szomszéd változatot közöl (190. l.), de számos mást is (111, 188, 189. l.) Hozzáveendő még magyar népmonda (Magy. Népk. Gyűjt. I, 503, némileg I, 505 is.).

Nem sok az oly új-testamentumi vonatkozású természetmagyarázó magyar hagyomány, melyre Dähnhardt művéből fény nem derül. Összeállítunk néhányat.

Milyen idő kell? Jézus az emberekre akarja bízni, Péter összegyűjti a falubelieket s kérdi tőlük, milyen idő járjon. A falubeliek összekapnak s végül abban egyeznek meg, hogy legjobb, ha a jó Isten intézi (Sebestyén: M. N. Gy. VIII, 475). Miért dolgozik a paraszt sokat? Jézus meghagyta, hogy öttől hétig, tehát két óra hosszat dolgozzanak. Péter hozza a jó hirt, de már az első parasz-tok, a kikhez elviszi, örömben bepálinkáztatják, a többieknek ittas fővel már úgy jelenti, hogy héttől ötig kell dolgozni (U. o. 477).

Mióta van a szamár hátán kereszt? Egy gazdag zsidó ifjú alázattal kérdi Jézustól, mit kell cselekednie, hogy követhesse. „Add el birtokaidat s pénzed, kincseidet oszd szét a szükölködők közt.“ A gazdag ifjú ekkora lemondásra nem képes. Jézus fölkiált: Óh Atyám, hát már senki sem segít a keresztet viselni? A szamár ajánlkozik, majd hordja ő. Azóta látható a szamáron a kereszt (Benkóczy: Ethn. 1906, XVII, 249). Az összeforrasztás (contaminatio) egy ritka esete előtt állunk: a természetrajzi mese hozzá van kapcsolva egy valóban evangéliumi elbeszéléshez (Máté XIX, 16, Márk X, 17, Lukács XVIII, 18). A szűnyog csipése. A szűnyog kéri, hogy csipése öljön. Jézus avval bünteti, hogy a megcsipetnek pusztá érintésétől is a szűnyog szünjön meg élni (u. o. 250 l.).

Miért áll a világ vizen? A tengeren kis száraz hely keletkezett, azon pihent Jézus és Péter. Mikor Jézus elaludt, Peter a vízbe akarta tolni; a hogy toltatolta, a szárazföld mindig nagyobbodott. Így lett a vízből szárazföld s ezért áll a világ vizen (Szémán István: Ethn. 1909, XX, 165). Péter itt gyűlöletesség dolgában miben sem marad el az ördög mögött.

A szamóca. Egy erdőben leszakadt Jézusról a lábbelije; lábát feltörte a kő, nyomán piros vérfoltocskák maradtak. Ezekből lett a szamóca (Fábián Gyula: Ethn. 1910, XXI, 303).

*

A költőinknél feldolgozott legendákra is jut némi világosság. Arany János Szent Péter hegedűjé-nek alapeleme sűrűn fordul elő, hisz egy egész fejezetét szentelte Dähnhardt Péternek mint hegedűsnek (Petrus als Spielmann, 172—180 l.). Magyar néphagyományt itt Dähnhardt nem hoz föl, pedig Arany János nyilván magyart használt föl. Némileg idevág az a mese, hogy Péter akár kívül fekszik, akár a fal felől, csak egyre rugdossák a csárdában tánczó huszárok (Arany-Gyulai: M. N. Gy. I, 500). A Szémán följegyezte ruthén legendák egyikében Szent Pálnak kerekedik kedve a mulatozásra, ő is drágán adja meg az árát. (Ethn. 1909, XX, 166, 167.). Tompa a gondviselés nagy terveinek kis eszközeiül például szereti hozni a pókhálót a barlang előtt, melybe Dávid menekült, ez a pókháló mentette meg az üldözöttet, mert megtévesztette az üldözőket (Tompa:

Egyházi beszédek I. k. VIII. 76. l.; II. k. XVI, 122. l.). Ez a folklóre szötte pók-háló Dávidon kívül Zakariásnak, Jézusnak és Mohammednek is megmenti az életét. (Dähnhardt, 66 l., számos további adat még: R. Basset: La Bordah du Cheikh el Bousiri. Páris 1894, 81 és kk.). Viszont bármily változatos szerepet juttat is Dähnhardt legenda-gyűjteménye a fügefának Jézus életében, semmi fény nem derül belőle Tompának „Jézus és a nép“ cz. költeményének forrására. Ebben a költeményben idegen férfiú ünnep előtt betegen ér Bethfagé közelébe. Mellette áldozatra sietnek a zsidók Jeruzsálembé. Egyikök sem csillapítja a senyvedőnek fájdalmait. Csak egy nő áll meg mellette, eltépi köntösét és bekötözi vele a betegnek sebeit, eteti-itatja. Az áldozatról visszatérők nekirontanak a nőnek, hogy megszegte az ünnepet. Jézus, arra vetődve tanítványaival, magasztalja a nőt. A tömeg gúnyolja: akkor hiszik majd el, hogy a törvényt megtartani vétek, ha a száraz fáról fügét ráz. És ime! szél zörgeti meg az elaszott ágakat s mindenfelébőven hull az érett füge. Vajjon mely hagyományból merítette Tompa ezt a tárgyat?

Hogy Dähnhardt műve a finnugor néphagyomány és mythos gazdagságát kiaknázza, fölsőleges kiemelni, hisz Krohn a munkatársa, a ki a finnek bő kézirati anyagát, Hurt hagyatékát is fölhasználta. Szintűgy lelkiismeretes figyelemben részesült a hazánkbeli nem magyar nemzetiségek népköltészeté.¹

*

Dähnhardt művének második kötete számos moudai monographiát egyesít, jegeczit az Uj Testamentum alakjai köré. Az általános, lezáró következtetéseket nem vonja le, a végső eredményt nem mondja ki, nem is jelzi. Sőt bizonyosra vesszük, a földolgozott mondaanyag körének tágulásával a perspektiva is eltolódik. Lelkiismeretes kutatásnál ez alig is lehetett máskép. Abban az előzetes tájékoztatóban, abban a munkatervben, melyet Dähnhardt magában a mi Ethnographiánkban fejtett ki (1905, XVI, 158), még azt vallotta (166. l.), hogy „a politikai és kulturális mozgalmak mellett mindenekelőtt a buddha, mohammedán, talmudikus és középkori irodalom“ hatott közre a legendák fejlődésénél. Az első kötet módosította, szinte megczáfolta azt az előzetes föltevést: a dualistikus iráni mythos került a legfőbb helyre, melléje az aggáda, a zsidó és arabs hagyomány. A második kötetben a germán és szláv mythikus népbít áll a mondaalkotó erők első sorában; másodrendű jelentőség jut a zsidó, moszlim behatásnak, és egész szórványosan némi befolyás a görög-római szellemvilágnak.

Előre látható tehát, hogy Dähnhardt lezáró elmélete nem fogja a mondatörténet gyökérvkérdéseit egy legegyszerűbb tételre visszavezetni, teszem: minden mese Indiából való, minden legenda az aggádából ered, vagy: minden természetmagyarázó monda népmithosból fejlődött. A megoldás nem lehet és nem lesz oly egyszerű, de annál megbízhatóbb.

Az összehasonlító irodalomkutatás és vele együtt a magyar néprajz esorbátlan elismeréssel tartozik Dähnhardt eddigi köteteinek, bizalommal várhatja a következőket és fölszigázott figyelemmel a betetőző elméletet. *Heller Bernát.*

¹ Így p. Arany János Szt. Péter hegedűjéhez érdekes erdélyi szász, valamint horvát párhuzamot kapunk (1.7. l.) Egy kis földrajzi határsértést kell helyreigazítanunk: Trencsénmegyét D. Morvaországhoz számítja (127. l.).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az építő áldozat babonája és mondájához érdekes adatot találunk Holkot Róbert († 1349.) angol dominikánusnak egyik munkájában: *Super sapientiam Salomonis*. (Speyer 1483.) Egyik fejezetben (lectio 137. b.) az emberi vér tulajdonságairól ezeket mondja Holkot:

Sanguis autem humanus habet naturaliter ista tria scilicet quod fecundat lignum aridum: sanat corpus languidum: et causat sementum solidum...¹

Tercio sanguis causat cementum solidum. dicitur quod antiqui volentes facere edificia perpetua cementum cum humano sanguine commiscuerunt. Unde etiam de vortigirno rege britanie in *historia britanum* dicitur. quod cum edificaret turrin in monte excererij vel monte niuis in vualia quicquid cementarij una die operabantur tellus alio die obsorbuit. Consuluerunt ergo magistri dicto regi quod iuuenem quendam inquiri faciat qui patrem terrenum non haberet cuius sanguine lapides et cementum aspersi prestarent solidum fundamentum. Moraliter ante christi passionem sic erat in mundo quod quicquid homines edificauerunt quantumcunque bene edificarent moraliter viuendo bene totum in morte absorbebatur a terra. quia omnes in puteum inferni descenderunt nec stare potuit edificium meritorium donec aspersi essent sanguine iuuenis qui patrem non habebat in terris.

Valjon ezt a példázatot fölvette-e Holkot az ő példagyűjteményébe (*Moralitates*) is, azt nines módomban megállapítani; de valószínűnek tartom annál is inkább, minthogy ezen példázat moralizálva van s így teljesen beillett a *Moralitates* darabjai közé.

Holkot ekként jelöli meg forrását: „in *historia britanum* dicitur“. Ám *Beda Venerabilis* munkájában — *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* — nem akadunk nyomára a mondának. Beda megemlékezik ugyan Vurtigernusról (Li. I. cap. 14. — Migne: Patr. Lat. Vol. XCV. [Parisiis 1851.] 41—42.), a mondáról azonban nem tud. Beda históriájának csupán valamelyik későbbi függelékébe kerülhetett bele a monda.

Holkotnak följegyzése a mondáról s az ennek alapját képező babonáról művelődéstörténeti nézőpontból is fölöttébb érdekes. Ránk nézve meg annyiból is nagy fontosságú ez a művelődéstörténeti adat, mert világot vet a *Kömvés Kelemen*éről szóló székely népballada párhuzamos mozzanatára.² Pl. az erdővidéki változatnak eme soraira:

„Öljük meg s a vérit
Keverjük a mézbe.“

Hogy mily módon függnek össze ezen párhuzamok, azt behatóbb mondatörténeti kutatás leszen hivatva eldönteni.

A Holkot följegyzette mondának az a motivuma, hogy olyan ifjúnak a vérét kell a vakolatba keverni, kinek atyja földöntúli lény, eredeti gondolat, mely nem ismétlődik a rendelkezésünkre álló mondatörténeti anyagban.

Timár Kálmán.

*

Kizakadt a menyasszony dunnája. A Magyar Nyelvőr 1904. évfolyamának 587. lapján közöltem, hogy a besenyőtelki nép a sűrű havazásra ezt a kifejezést is használja: *kizakadt a menyasszony dunnája*. A Grimm testvérek

¹ Nyilvánvalóan valami tanverssel van itt dolgunk.

² V. ö. *Ethnographia*, XXI. 20—21. l.

gyűjteményének¹ 24. sz. meséjében ehhez a következő érdekes párhuzamos adatot találtam:

Egy árva leány bujdosása közben Frau Holle-val találkozik, ki így szólítja meg: „. . . Du musst nur acht geben, dass du *mein Bett gut machst und es fleissig aufschüttelst, dass die Federn fliegen, dann schneit es in der Welt*“. Ezt a lap alsó szélén ilyen magyarázat kíséri: „*Darum sagt man in Hessen, wenn es schneit, die Frau Holle macht ihr Bett*“.

Ez is egygyel több bizonyosság arra nézve, hogy az időjárásra, a nap bizonyos részeire vonatkozó metaphorás kifejezéseink nemcsak a nyelvtudomány, hanem az összehasonlító mythologia szempontjából is feljegyzésre érdemes hagyományok.

Berze Nagy János dr.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaság választmányának 1911. márczius 17-én a Nemzeti Múzeum igazgatósági tanácstermében megtartott rendes havi és közgyűléselőkészítő üléséről.

Jelen vannak: Szalay Imre elnök, dr. Sebestyén Gyula főtitkár, K. Dancs Árpád pénztáros, dr. Solymossy Sándor titkár, továbbá: Bán A., Bátky Zs., Beluleszko S., Fabó B., Huszka J., Nagy G., br. Nyáry A., Szinte G., Versényi Gy. választmányi tagok.

Elnök az ülést megnyitja. Mult ülés jegyzőkönyvn felolvastatván, hitelesítettik.

Főtitkár jelenti, hogy a Kalevipoeg népeposz megjelenésének félszázados emlék-ünnepe alkalmából Bán Aladár erről szóló felolvasásából 50 példány különnyomatot elküldött az Észti Irodalmi Társaságnak. A Magy. Orsz. Központi Takarékpénztár 50 K küldeménnyel gyarapította eddigi adományát. A közgyűlés elő van készítve; rendes határidőre indítvány nem érkezett.

Tudomásul szolgál.

Pénztáros márczius 17-iki zárlattal a pénztárállományt terjeszti elő. Kézipénztárban: 285 K 04 f., postatakarékban: 660 K 32 f., leszámítoló bankban 3660 K, összesen: 4605 K 36 f.

Következő tagajánlásokat terjeszti elő: Bobál Samu ev. lelkész Egyházmarót (aj. dr. Györfly I.); dr. Ecsedi István g. tanár Debreczen (aj. dr. Györfly I.); Ernői Olivér g. tanár Pozsonyszentgyörgy (aj. dr. Semayer V.); dr. Hoffmann Edith és dr. Hoffmann Mária (aj. Schmidt Tibolt); Hönigschmied Oszkár tanár Gyergyószentmiklós (aj. Fábián Gy.); Irsa Ferencz áll. tanító Békéscsaba (aj. K. Dancs Á.); Jakubovich Jenő kísér. asszisztens Budapest és Reviczky Emilné tanítónő Felsődacsólam (aj. dr. Györfly I.); Ujházy László gyak. főg. tanár Budapest (aj. dr. Bartha J.); Koch Alfréd pü. számtiszt Budapest (aj. dr. Semayer V.); Móricz Zsigmond író Budapest (aj. dr. Bátky Zs.) és Ferber Mihály böles. hallg. (aj. dr. Solymossy S.).

Ajánlottakat a választmány egyhangúlag rendes tagoknak megválasztja.

Új előfizetők: Áll. fa- és fémipari szakiskola, Győr; Pazmaneum, Wien; Áll. tanítóképző-intézet, Sárospatak; áll. elemi iskola, Szék (Szolnok-Doboka m.); Váczi Múzeum-egyesület, Vác.

Pénztáros jelentése örvendetes tudomásul szolgál.

A közgyűlés-előkészítés pontjánál elnök sajnálattal jelenti, hogy a római nemzetközi kiállítás megnyitásán való hivatalos elfoglaltsága miatt a közgyűlésen nem lehet

¹ Kinder- u. Hausmärchen der Br. Grimm. Vollständige Ausg. Leipzig. Druck u. Verlag v. Ph. Reclam juw.

jelen; maga helyett a közgyűlés vezetésére dr. Csánki Dezső alelnököt kérte fel. Előzetesen átvizsgálta a pénztár összes okmányait, értékpapirjait s a tőkeállományt összevetve a zárószámadással, mindent rendben talált. A pénztárosnak lelkiismeretes munkájáért a Társaság köszönetét tolmácsolja. Minthogy a tisztviselői kar három éves ciklusa is lejárt, ez állások betöltése ügyében a választmánynak javaslatot kell a közgyűlés elé terjeszteni.

A választmány javaslata a tisztviselői állásokra nézve: elnök: *Szalay Imre*, min. tan.; alelnökök: *dr. Csánky Dezső*, *dr. Sebestyén Gyula*; főtitkár: *dr. Solymossy Sándor*; titkár: *dr. Bán Aladár*; pénztáros: *Kövecsesi Dancs Arpád*; ellenőr: *Máder Béla*; könyvtáros: *dr. Beluleszko Sándor*.

A választmány alapszabályszerű kiegészítésére új választmányi tagokul ajánltanak: 1. *Helybeliek*: *Barabás Samu* orsz. levéltárnok, *Bartók Béla* zeneakadémiai tanár, *Binder Jenő* főrealisk. tanár, *dr. Györffy István* n. múzeumi tisztviselő, *dr. Heller Bernát* főrealisk. tanár, *Kodály Zoltán* zeneakadémiai tanár, *Madarassy László* n. múzeumi tisztviselő, *dr. Sztripszky Hiador* n. múzeumi tisztv., *Szentmarjay Dezső* ny. kúriai bíró, *Sztankó Béla* polg. isk. tanítóképz. tanár, *dr. Thüring Gusztáv* f. statisz. hiv. igazgatója, egyet. m.-tanár. 2. *Vidékiek*: *Bíinker Rajnald* tanár Sopron, *Szentmártoni Darnay Kálmán* kir. tanácsos Sümeg, *dr. Fiók Károly* főisk. tanár Debreczen, *Gálos Rezső* f. keresk. isk. tanár Temesvár, *Gárdonyi Géza* író Eger, *Kárpáthy Kelemen* praem. kanonok, főgymn. igazgató Szombathely, *Pápay József* főisk. tanár Debreczen, *Pintér Sándor* ügyvéd Szécsény, *Cs. Sebestyén Károly* polg. isk. tanár Szeged, *dr. Szegedy Rezső* főrealiskolai tanár Pécs, *dr. Szilády Zoltán* főisk. tanár Nagyenyed, *Tömörkény István* könyvtárigazgató Szeged, *dr. Zolnai Gyula* egyet. tanár Kolozsvár, *Zoltai Lajos* vár. levéltáros Debreczen, *Spitzer Mór* földbirtokos Pozsony-Széleskút.

Végül *dr. Herrmann Antall* a Társaság megalapítása körül és évtizedes néptudományi munkássága által szerzett érdemei elismerésül a választmány tiszteleti tagnak ajánlja.

Napirend letárgyaltatván, elnök az ülést beresztí.

K. m. f. — *Szalay Imre* s. k., elnök. — *Dr. Solymossy Sándor* s. k., jegyző. — Hitelesítjük: *Huszka József* s. k., *br. Nyáry Albert* s. k., választmányi tagok.

A Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. évi márczius hó 29-én tartott rendes évi közgyűlése.

I.

Dr. Csánki Dezső alelnök megnyitó beszéde.

Tisztelt közgyűlés!

Elnök urunk hivatalosan kényszerülvén távolmaradni, nekem, mint ez idő szerint egyetlen elnök-társának jutott a feladat, hogy a közgyűlést vezessem.

A véletlen úgy akarta, hogy ez a közgyűlés annak a három évi ciklusnak is bezárója legyen, a melyre az elnökség és a tisztikar megbízása terjedt. Az időpontnak ez az összetalálkozása kettős kötelezettséget ró reám.

Mindenekelőtt hálás köszönetemet fejezem ki a tisztelt közgyűlésnek és általa a Magyar Néprajzi Társaságnak, úgy elnök urunk felkérésére és megbízásából, mint az egész tisztikar és szerény magam nevében is, hogy bennünket nagybecsű bizalmával kitüntetni és három éven át viselt tisztünket ránk ruházni szíves volt.

Azután ez évforduló alkalmából arra a kiváló férfúra: azóta elvesztett

alelnök-társamra Katona Lajosra kell gondolnom — fájó és kedves nekem ez a visszaemlékezés — akire három év előtt, zivataros időkben, oly megnyugtató volt, mint a Társulat erős oszlopára tekinteniünk; a ki még a társulat első apostolai közül való volt; a ki nálunk a tudomány jövő tervét kifejtette és mindvégig szeretettel, lelkesedéssel, szorgalommal és tudással munkálta annak és Társulatunknak érdekeit és eszményeit.

Sok nemes ügy lett árva az ő vesztével, de legtöbbit családja után mégis a mi Társulatunk, a mi tudományunk vesztett. S erőtlenségem tudatában én, szerény elnök-társa érzem talán legmélyebben e váratlan csapás és a halálával körülöttünk támadt ür lesújtó nagyságát.

Sokan vagyunk, szellemi munkások, akik nemcsak hisszük és valljuk, hanem gyakorta, nehéz gyötrődések közepette igyekeztünk meg is tartani a lélek, a szellem fölényét a gyarló emberi test fölött. Ő példát adott nekünk, hogyan lakhat gyöngé, törekeny testben erős, törhetetlen lélek, sőt, hogyan lehet ily társulásnak nyugalmas látványt keltő harmoniája is.

Kiváló szellemi tehetségek erős akarattal párosultak nála, melyek aztán messze vitték őt előre a tudás és tanítás útján; vonzó emberi tulajdonságok, férfias jellemmel, melyek az emberek szívében s a jök és nemesek becsülésében állandó helyet biztosítottak számára.

Mint szaktudós egyformán élvezte a részlettények induktív megállapításának s az ezek fölé emelő általánosításának és széles látkörnek gyönyörűségét; s viszont bámulatos könnyedséggel és igénytelenséggel tudta összekötni — aminek oly kiváló képviselője volt: az igazság, a lelkiismeretes munka, a tudás és kritika komolyságát, a jólelkű ember csöndes vidámságával, a szókimondást és őszinteséget, nyílt tekintetnek és mosolygó szemének megnyugtató derűjével.

Tudós volt és író volt; egyszerre munkái hirdetik nevét és dicséretét; ember volt, aki szeretetet és bizalmat árasztott és keltett.

Hagyhatott-e ő, hagyhat-e valaki szebb emléket maga után?

Tisztelettel kérem e rövid elnöki megnyitó közlését folyóiratunkban, nem miattam, hanem az elnöki tisztesség és Katona Lajos emléke miatt.

II.

Dr. Sebestyén Gyula főtitkár jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Jelentésemet ezúttal azon kell kezdenem, hogy új alapszabályainknak azt a szövegét, melyet a mult évi közgyűlés az előző évi bizottság tervezete alapján megállapított, a nagyméltóságú m. kir. belügyminisztérium minden változtatás nélkül elfogadta és megerősítette. Mivel intézkedései a jelen év kezdetétől fogva kötelezők, teljes szövegét folyóiratunk mult évi utolsó számában hoztuk tagjaink tudomására. Ekként mindenki idejében értesült arról, hogy a tagdíjat 6 koronáról 10-re emeltük. Mióta pénzügyi helyzetünk egyensúlyának helyreállítására az állandó segélyeken kívül még a nagyobb pénzintézetek adományait is igénybe vettük, minden szakemberünk a tagdíjmelést szorgalmazta. Ámde ezt a vállalkozást mindig megbéni-

totta az a más felől támadt aggodalom, a mely azt hangoztatta, hogy a magyar társadalom ezidőszerint jóval szegényebb, mintsem tagjaink egy részének elriasztása nélkül így meg lehetne terhelni. És ime, az eredmény az lett, hogy a tagok létszáma megszaporodott!

Ez az örvendetes jelenség természetesen első sorban azt a művelt közép-osztályt dicséri, mely komolyan felfogta ama panaszainkat, hogy díszesen kiállított folyóiratunkat és ennek gazdagon illusztrált múzeumi mellékletét az ipari előállítás megdrágulása óta csaknem féláron voltunk kénytelenek illetményül nyújtani. Dicséri továbbá a mult évi közgyűlés ama méltányos intézkedését, hogy a tárgyi néprajzi és folklorisztikai gyűjtések terén oly kitűnő szolgálatokat teljesítő néptanítószegély után is csak a régi mérték szerint osztozzék a Magyar Néprajzi Társaság terheiben.

Noha társaságunk pénzügyi helyzete addig, a míg az állandónak nevezett segélyforrások jellege valami okon meg nem változik, eléggé biztosítva van: el nem hallgathatom, hogy az esetleges kilépéseket egy olyan hathatós taggyűjtéssel kívántam ellensúlyozni, a mi csaknem teljesen meddőnek bizonyult. Az Ethnographia mult évi tartalomjegyzékének kíséretében felhívást intéztem félezernél több egyesületi és intézeti könyvtárhoz, a melyek közül alig egy-kettő honorálta azt a felvilágosítást, hogy az Ethnographia évfolyamainak sorozatait utólag csakis tetemes fáradság és anyagi áldozat árán lehet könyvtáraink részére megszerezni. Mivel e szerepemben volt nekem már ennél nagyobb kudarczom is, nincs okom leplezni azon való nagy örömemet, hogy az új alapszabályok a vidéki választmány eddigi létszámát éppen megháromszorozzák, vagyis 10-ről 30-ra emelik. Ha ugyanis ezt a nagyjelentőségű intézkedést a mai közgyűlés szerencsésen végrehajtja, akkor a társaság ügyeinek intézésével és irányításával elfoglalt fővárosi választmány mellett lesz már egy izmos vidéki választmányunk is, a melynek legfőbb feladata az lesz, hogy tudományos és társulati törekvéseinknek egész ország területén érvényt szerezzen. E testület hathatós támogatására és előmunkálataira támaszkodva remélhetjük, hogy a néprajz iránt felkeltett érdeklődés nemcsak tagjaink létszámát fogja hathatósan gyarapítani, hanem lehetővé teszi a régóta tervezgetett vidéki vándor-gyűlések megkezdését is.

Miközben társaságunk húszéves küzdelmek árán anyagi helyzetét úgy-ahogy megszilárdította, tőzsomszédságában egy újabb s élénk néprajzi vonatkozásaiban talán merésznek is mondható testület keletkezett. A *Turáni Társaságot* értem, a mely az összes rokonnépekre, tehát az egész ural-altáji vagy turáni népesaládra óhajtja kiterjeszteni tudományos és közgazdasági értékű működését. Mivel a nagy népesaládnak a finn és török nemzet mellett már földrajzi elhelyezkedésünknel fogva is mi vagyunk faji exponensei, a művelt nyugati nagy nemzetek fiai méltán elvárhatják tőlünk, hogy e népesalád nyelvi, néprajzi és muzeális természetű tartalmának is legelső sorban mi legyünk könnyen hozzáférhető letéteményesei. A nélkül, hogy a nyugati kultúra szolgálatában immár kilencz évszázad óta tevékenykedő magyar népünknek ez a fenséges művelődéstörténeti küldetése a maga rendkívüli arányaival valaha kibontakozott volna nemzeti törekvéseink során: a magyar tudomány terén minden előre megtett lépés önkénytelenül is a nagy cél felé vezetett. E cél felé törekedett összehasonlító nyelvészetünk s összehasonlító

néprajzunknak az a nagy ural-altáji része, a melynek a tárgyi néprajz terén gazdag leteteményese is van már a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában. Az így jelezhető előmunkálatokból társaságunk is kivette részét, midőn a turáni tanulmányok művelésére külön *Keleti Szakosztályt* alkotott és a *Keleti Szemlét* megalapította. Mikor pedig a rokonnépek tanulmányozását támogató *Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság* kereteiben egy magyar bizottság is alakult, társaságunk készséggel beleolvastotta Keleti Szakosztályát s minden fenntartás nélkül neki adta a *Keleti Szemlét*. Ezzel aztán mi a magunk részéről fényesen bebizonyítottuk, hogy a rokonnépek nyelvének, néprajzának és történetének tanulmányozását már eleve is egy külön tudományos testület feladatának tekintettük. Ezért üdvözljük mi forrón a szomszédságunkban s részben a mi területeinken létrejött új Turáni Társaságot. Kívánjuk, hogy a programjában levő törekvéseket a nemzet minden rétege mielőbb megismerhesse: mert szerintem a megismerésben ezúttal már benne van a siker biztosítóka is.

E tárgy bennünket arra indít, hogy figyelmünket egy pillanatra a hazai néprajz azon újabb eredményeire irányítsuk, a melyek csakugyan igazolják azt, hogy a turáni rokonnépek ismerete terén a magyarságnak ma már vezető szerepe van. Első sorban természetesen a főntebb már említett *Keleti Szemlére* kell utalnom, a mely többnyelvűségével az ural-altáji nyelvészet és néprajz nemzetközi emporiumává lett. Utalnom kell továbbá a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság magyar bizottságának ama fölöttébb üdvös tevékenységére, mely a fiatalabb nyelvészek, régészek és ethnographusok keleti tanulmányútjainak szervezésében jut kifejezésre. Mert azt, hogy a hazai talajból sarjadó újabb nemzedéket egy kiváló tudósokból álló testület téríti a nemzetközi érdekű turáni tudományok felé, éppen olyan fontos nemzeti feladatnak tartom, mint azt, hogy ugyanaz a testület a turáni tudományok magyar eredményeit a nyugati nagy nemzetek számára hozzáférhetővé teszi, közvetíti.

Az itt jelzett kettős feladat ezidőszerint társaságunk két oszlopos tagjának, *Kúnos Ignác*nak és *Munkácsi Bernátnak* vállaira nehezedik. Ezt azért hangsúlyozom, mert nyomban hozzá kell tennem, hogy a magyar tudomány mult évi termelésének egyik hatalmas, vagy talán leghatalmasabb darabja szintén *Munkácsi Bernátot* vallja mesterének. A vogul népköltési gyűjtemény II. kötetének második részét értem, a melyben Munkácsi a vogulok ősi hitvilágát ismerteti. Az ugor népek összes e nemű emlékeire kiterjeszkedve, de főként a saját vogul gyűjtéseire támaszkodva, ezúttal az első- és másodrendű bálványistenségeket, a természeti jelenségek mithikai alakjait, a mithikai állatokat és növényeket, a samán istenidézést és bűbájosságot s végül az áldozatot és imádságot tárgyalja. Egyszóval szigorú tudományos vizsgálódásainak és vogulföldi személyes tapasztalatainak végső eredménye gyanánt feltárja a hozzánk legközelebb álló rokonnép mithoszának egész tartalmát és alsóbb szerűségében is fenségesen kialakult rendszerét. Mivel a primitív hitvilágnak éppen a rendszere oly régi, hogy visszanyúl a nyelvközösség és elágazás történelemelőtti idejéig, mi, a művelődés útjára térült magyar nyelv-rokonok, önérettel állíthatjuk azt, hogy ez a Munkácsi által rekonstruált primitív hitvilág sokkal szervezettebb képét nyújtja a finn-magyar népek őskori lelki életének, mint az a magyarra is lefordított mithologia, a melyet *Krohn Gyula* az összes

finn-ugor népek fogatékosabban megfigyelt és lejegyzett pogány emlékeiből összeállított. E nagy művel csaknem egyidejűleg jelent meg a Franklin-Társulat Egyetemes Irodalomtörténetének IV. kötete, a melynek első fele a finn-magyar, török, mongol és mandzsu rokonnépek irodalmait ismerteti. A vállalat ezen részét szintén *Munkácsi* Bernát szerkesztette és vezette be. Terjedelmes tájékoztatását különösen az teszi értékesé, hogy a nyelvi alapon megállapítható rokonságot a bemutatott szótári részen túl már nyelvszerkezeti és néprajzi adalékokkal is igazolni tudja. Az így kibontakozó népfaji sajátságok ragadják aztán arra a merész megállapításra, hogy az ural-altáji nép szintén részt vett az emberi fejlődés egyetemes történetében, mert a hogy a sémi nép Istent és erkölcsöt, az indo-germán pedig tudományt és művészetet adott a világnak, úgy ott népvándorlás forgatagait mozgató ural-altáji népek és utódaik is megteremtették az emberi függetlenséget legteljesebb mértékben érvényesítő szabadságszeretetet.

Sajnos, a csábító részletek ismertetésébe már nem bocsátkozhatom. Csak annyit jegyezhetek meg, hogy az ural-altáji népesalád rokonnépeinek itt nyújtott irodalomtörténete legtökéletesebb e nemű kísérlete a velünk vajmi keveset törődő európai tudományos világnak. A bennünket legközelebből érdeklő finn-magyar és szamojéd rokonnépek összes irodalmait *Bán* Aladár választmányi tagtársunk ismertette. És e részek történetét más, mint ilyen gyakorlott folklorista nem is írhatta volna meg. Hiszen a primitívebb rokonok emlékei közt más, mint mithoszi és őskori eredetű népköltési maradvány nem is szerepel. A török részen például *Pröhle* Vilmos jeles, de egyoldalú munkát végzett, midőn az oszmán műirodalom arányához mérten a primitívebb török rokonnépek naiv költészeti emlékeit csaknem egészen elmellőzte.

Társaságunk tagjainak munkásságából még két kötetet említek meg, *dr. Mészáros* Gyula „Magna Hungaria“ című művét, mely a magyar-baskir kérdést elvégre eredeti baskirföldi tanulmányok alapján lett volna hivatva eldönteni. Eredményeit azonban összehasonlító nyelvészeink és kútfokritikusaink is hevesen megtámadták. A másik kötet *Schoen* Arnold „Palócz népdalok“ című kiadványa volna, a melynek összes hiányait megérteti az, hogy az egész gyűjtemény egy palócz faluból, Ipolybalogról került ki. Ezért van benne sok olyan csonka, vagy elferdített változat, a mit az egész palóczföldre kiterjeszkedve, sokkal teljesebb, vagy legalább is olyan tökéletes szöveggel lehetett volna lejegyezni, a mi legalább a megjelenést igazolná.

A társaság munkásságának területeire lépve, nekem is azt a nagy ürességet kell először észrevennem, a mely *Katona* Lajos alelnökünk után talán örökre betöltetlen marad. A népmesék térbeli és időbeli határt nem ismerő, tehát mérhetetlennek is tetsző világát Reinhold *Köhleren* kívül az összehasonlító folklore terén még csak megközelítőleg sem ismerte más úgy, mint a hogy ismerte ő. Ezért fogadtuk elragadtatással azt az élete főművének vallott nagy vállalkozást, hogy folyóiratunk hasábjain megállapítja a magyar népmesék összes típusait. A hazai tudomány nagy kárára csak a tizedik számáig jutott el, holott másfélszáznál is többre számított. A közölt mutatványokból azonban veszteségünk nagyságán kívül mesteri módszerét is megállapíthatjuk. Látjuk, hogy a nemzetközi tudomány magas színvonaláig emelkedett magyar kutató miként kívánta *Hahn*, *Gomme* és *Sainean*

egymást kiegészítő eredményeit tiszteletben tartani. Megállapításukat a magyar típusok kiválasztásánál már mint nemzetközi értékeket fogadja el. Sejthetőleg azért, hogy a nemzetközi irodalmak összehasonlító története és folklora számára már magyar járulékokkal kibővített típus-sorozatot tudjon visszaszámaztatni. Ezért aztán a mi korán elköltözött kitérő magyar társunk a külföldi néprajznak is halottja volt. Emlékének *Szalay Imre* elnökünk a ravatalnál, *dr. Solymossy Sándor* titkártársam egyik felolvasó ülésünkön s utóbb folyóiratunk hasábjain, én pedig a Budapesti Szemle egyik füzetében áldoztam.

Tisztelt közgyűlés! Az idő rövidségére való tekintettel legyen szabad egyszerűen csak utalnom arra, hogy a Magyar Néprajzi Társaság az elmúlt évben is megtartotta minden felolvasó ülését s hogy a bemutatott dolgozatok rendszerint a társaság folyóiratában láttak napvilágot. Folyóiratunk az eddigi terjedelmet megtartva, minden füzetében szerepeltette a szerkesztést fölöttébb megnehezítő, de a füzetek tartalmát föltétlenül változatosabbá tévő eddigi összes rovatokat. Mivel ez a rovatrendszer a szerkesztőt arra kényszeríti, hogy munkatársait a felőlt néprajzi tudományok egész vonalán foglalkoztassa, kívánatosnak tartom, hogy a folyóirat fejlett beosztása ezután is sértetlen, épségben maradjon, de ezzel kapcsolatban kívánatosnak tartom azt is, hogy a munkatársak kiváló gárdája a társaságnak ezt az „összes mindenségét“ a jövőben még fokozottabb mértékben támogassa.

Ezen aggodalmaskodásnak indító oka az, hogy az Ethnographiát a választmány határozatából folyólag ezután csak a szerkesztő látja el. Ez a szerkesztő pedig ezidőszerint én vagyok, a kit a Kisfaludy-Társaság is megbízott azzal, hogy a Magyar Népköltési Gyűjteményt is szerkeszsem. Az utóbbi terhes munkában a velem együtt megbízott Katona Lajos lett volna osztályosom. Mivel tehát ebben a részben is magamra maradtam, azt a szerény kérésemet terjeszttem a tisztelt közgyűlés elé, hogy a magyar néprajz szolgálatában betöltött harmadik s viszonylag legkevesebbé terhes állásomból, főtitkári hivatalomból a mostani tisztújítás alkalmából fölmenteni sziveskedjék. E bizalmi állással a társaság engem 1897 jún. 12-én tüntetett ki és azóta tizennégy hosszú éven át hatáskörömben mindig érvényt szereztem annak az elvnek, hogy a társaság csakis gyűléseiben és csakis folyóiratában él. A hosszú évek során ezért tartottunk meg csaknem minden felolvasó ülést és az én évkönyvem legutolsó lapján legyen szabad a nagy nyilvánosság előtt azt is megörökítenem, hogy a folyóirat keretén belül ezért volt kénytelen külön utat törni a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya. Ma, midőn a M. Néprajzi Társaság is, meg a néprajzi osztály is megerősödött, azt hiszem, egyik fél sem czáfol rám, hogy annak idején nem volt igazam. Hűséges sáfára voltam az elnökség eredménydús pénzügyi politikájának, melynek szolgálatában most utoljára is forró köszönetünket kell tolmácsolnunk az állandó évi segélyt és száz előfizetést nyújtó nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Minisztériumnak, az évi segélyt és üléseink számára diszes helyiséget is nyújtó M. Tud. Akadémiának és a M. Nemzeti Múzeum igazgatóságának, ama páratlan áldozatkészségért, a melylyel lehetővé teszi, hogy a néprajzi osztály rendkívül költséges Értesítőjét tagilletményünkhöz ingyen csatolhassa. Ezzel kapcsolatban köszönetet kell mondanunk még az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár és a Magyar

Országos Központi Takarékpénztár elnökgazgatóságainak, a miért előző évi adományaitk társaságunk törekvéseinek támogatására a mult évet lezáró közgyűlésükön ismét megszavazták. Én azonban a magam részéről még a rendkívül súlyos eredményekkel szemben is érvényt szereztem egy másik felfogásnak. Annak, hogy egy tudományos testület anyagi helyzetét csakis akkor tekintheti megszilárdultnak, ha tagdíjakból és előfizetésekből legalább a folyóiratot teljesen függetlenül fenntarthatja.

Mivel a taggyűjtés meglepő eredményeinek egyik titka éppen ez a sok munkát és fáradságot okozó felfogás volt: örökségül hagyom annak, a ki most új erővel nyomdokomba lép. Örökségül hagyom továbbá azt a fentebb érintett törekvést is, a melylyel az ülések állandó megtartásáról gondoskodtam.

Számos hibámnak és mulasztásomnak is tudatában lévén, kérem a tisztelt közgyűlést, hogy e tekintetben irányomban utólag elnéző legyen. Ennek reményében kérem, hogy ezen utolsó jelentésemet tudomásul venni és számomra a végleges felmentvényt megadni sziveskedjék.

III.

Kövecsesi Dancs Árpád pénztárnok jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Az itt kiosztott s az igen tisztelt tagtársaknak általánosságban is megküldött 1910. évi zárószámadást, valamint az 1911-ik évi költségelőirányzatot van szerencsém az alábbi tiszteletteljes jelentés kapcsán bemutatni.

A zárószámadás azt mutatja, hogy az 1910. évi összbevétel 26,320 K 44 fill. és az összkiadás 25,947 K 39 fillért tett, tehát a pénzmaradvány az 1910-ik év végén 373 K 05 fill. volt.

Mint hogy továbbá az 1910-ik évi előirányzat szerint bevételre 19,614 K 03 fillért és kiadásra 19,932 K 99 fillért irányoztunk volt elő s a pénztári eredményt 318 K 91 fill-nyi hiányban állapítottuk meg: az 1910-ik évi tényleges eredmény az előirányzattal szemben 318 K 91 fill-rel és a fönt jelzett 373 K 05 fill. pénztári maradvány együttes összegével, vagyis 691 K 96 fillérrel kedvezőbbnek mutatkozik.

E kedvezőbb eredmény okára rávilágítandó, legyen szabad a következő részletezésbe bocsátkoznom.

Kedvezőbb volt a bevételi eredményünk a hátralékokból befolyt tagdíjakban 504 K 14 fillérrel, mely tekintettel a behajtás kiméletes voltára, igen tisztelt tagtársaink tagdíjfizetési készségének szép bizonyítéka; kedvezőbb volt továbbá a bevételünk a befolyt kamatokban 25 K 67 fillérrel, melynek oka részben alapítóknk szaporodása, részben a pénzüintézeteknél folyószámlákon elhelyezett pénzkészletünk nagyobb kamatjövedelme; több volt a bevételünk azért is, mert a budapesti nagyobb pénzüintézetektől, Elnökünk öméltósága magas közbenjárására 350 korona adományt kaptunk, mit előirányoznunk természetesen nem lehetett; továbbá több volt a bevételünk „Vegyesek“ czimén 303 K 01 fillérrel, melyet a bevétel előre nem látható természeténél fogva szintén nem irányoztunk elő, végül örvendetes eseményként jelentem, hogy két oszlopos tagtársunk, Feichtinger Győző

és Mader Béla urak, Társaságunk érdemdús volt pénztárnoka, illetve aktív ellenőre alapítványaikép összesen 210 koronát bevételeztünk, mely, mint előirányzaton kívüli, kedvező bevételi eredményeinket szintén öregbítette.

Kedvezőtlenebb bevételi eredményünk csupán egy tételnél és pedig a folyó évi tagdíjaknál volt, a 3600 K előirányzattal szemben a befolyt 3118 K 06 fill. tényleges eredmény ugyanis 481 K 94 fillérnyi hátramaradást mutat, nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a 100 állami elemi iskola előfizetési díja fejében járó 600 korona, mit az állam megfolyamodásunk után kiutalni szokott, adminisztratív okok miatt az év végeig nem volt fölvehető, vagyis e hátramaradás nem mélyebb okok folyománya s igen tisztelt tagtársaink fizetési készségét egyáltalán nem érinti; egyben megjegyzem, hogy e járandóság-hátralékot a választmány 1911. évre természetesen előirányozta.

Levonva a 481 K 94 fillérnyi kevesebb bevételt az öt tételben felsorolt 1392 K 82 fill. több bevételből, tisztán 910 K 88 fillérrel több bevételt értünk el.

Rátérve a kiadásoknál mutatkozó hullámrásra, kevesebb volt a kiadásunk az „Ethnographia“ nyomdai költségeinél 2172 K 23 fillérrel, mert az utolsó két füzetéről szóló nyomdai számla bemutatása és érvényesítése az év végeig nem történt meg, továbbá kevesebb az irói tiszteletdíjaknál 267 K 50 fillérrel, mert az „Ethnographia“ utolsó füzetének irói díjai december 31-éig nem voltak kifizethetők, továbbá a néprajzi füzetek 400 K előirányzott költségéből csak 70 K kifizetésére került sor, a kiadás tehát 330 K-val kevesebb, valamint a népzenei füzetek költségeire előirányozott összegből is 1368 K maradt kifizetetlen, továbbá a „Néprajzi Értesítő“ költségeinél is 2535 K 60 fillérrel kevesebb volt a kiadásunk, mert e folyóirat utolsó kettős füzetének nyomdai számláját a kellő időben szintén nem kaptuk meg. Ez az öt tételből álló kevesebb kiadás összesen 6673 K 33 fillérre rúg, ezzel szemben azonban „Ügyviteli költség“ czimén 12 K 88 fill., értékpapírvásárlás folytán 1016 K 80 fill., „Vegyes kiadások“ czimén 456 K 02 fill., vagyis összesen 1485 K 70 fillérrel több kiadásunk is lévén, voltaképen 5187 K 63 fillérrel volt kedvezőbb a kiadási eredmény a kiadási előirányzatnál. Ehhez hozzáadva a 910 K 88 fillérnyi előlemlített kedvezőbb bevételi eredményt, tulajdonképen Társaságunk 1910-ik számadási éve az előirányzattal szemben 6098 K 51 fillérrel kedvezőbben zárult, csakhogy ebből 5406 K 55 fill. pénzügyintézeteknél folyószámlán lévén elhelyezve, az előttünk fekvő 1910-ik évi zárószámadás számadatai szerint a kedvezőbb eredmény csak az ennek leütésével fennmaradó 691 K 96 fill., vagyis annyi, a mennyit e jelentésem elején említettem.

Tisztelt közgyűlés! Társaságunk vagyoni állapotát illetőleg legyen szabad rámutatnom zárószámadásunk függelékére. E függelékből kitűnik, hogy a Társaságnak 9815 K 80 fill. alaptőkéje van; ugyane függelék szerint az alaptőke elhelyezése a következő: 200 K a „Pesti magyar kereskedelmi bank“, 58 K 33 fill. pedig a „Magyar leszámítoló és pénzváltó bank belvárosi fiókosztályánál“ betétkönyvecskékben, 5466 K fővárosi kölcsönkötvényekben, 3603 K 60 fill. 4°/_o-os magyar koronajáradék kötvényekben, 600 K pedig magánkötelezőkben van elhelyezve. Ez összesen 9927 K 93 fill., vagyis a tett alapítványoknál 112 K 13 fillérrel több, mely többlet az említett értékpapírok árfolyamánál az eredeti beszerzési árral szemben beállott javulás eredménye. Összehasonlítván az alap-

tőkének 1910. év végén volt 9815 K 80 fillérnyi állagát az 1909. év végével 9005 K 80 fillérrel, megállapíthatjuk, hogy az alaptőke 1910. évben 810 K-val szaporodott. E gyarapodás akként állott elő, hogy, mint említeni már szerencsém volt, érdemekben gazdag hivatali elődöm Feichtinger Győző úr 100 K-ra kiegészítendő 50 K alapítványt, továbbá fáradhatlan, szintén nagyrabecsült régi ellenőrünk, Mader Béla úr, 120 K-ra kiegészítendő 60 K alapítvánnyal lépett nemes alapítóink lelkes taborába, továbbá a budapesti nagyobb pénztintézetek fölszaporodott adományából 700 K-t alapítványként helyeztünk el.

Tisztelt közgyűlés! Ezek után legyen szabad röviden az 1911-ik évi költségelőirányzatot ismertetnem. Ez előirányzat szerint bevételre 20,679 K 60 fillért és kiadásra 20,982 K 93 fillért irányoztunk elő, vagyis e szerint a f. é. költségvetés 303 K 33 fill. hiánnyal záródik. A bevételeknél nevezetesebb eltérés a folyó és következő évi tagdíjaknál fordul elő, mert az 1910. évi eredménnyel szemben 1881 K 94 fill.-rel többet, vagyis 5000 K-t irányoztunk elő, melynek indoka abban rejlik, hogy a nagyméltóságú m. kir. belügyminiszterium által 137,882/1910. sz. a. jóváhagyott új alapszabályaink 7. §-a szerint a tagdíj 1911. évtől kezdve az elemi iskolák és tanítók díjának kivételével 4 koronával emelkedett. A kiadásokat illetőleg az „Ethnographia“ nyomdai költségei 5000 K-ra volnának fölemelendők, mert illusztráció és hangjegyszedési pótlék fog fölmerülni s a folyóirat a tagjegyzék és tartalomjegyzékkel 24 iv helyett 25 ivre fog emelkedni. Továbbá a tisztviselők tiszteletdíjának emelésére 700 K volna fordítandó. Ugyanis szeretve tisztelt főtitkárunk, meglegedvén szerény szerkesztői tiszteletdíjával, főtitkári 14 éves működése folyamán főtitkári tiszteletdíjáról nagylelkűen állandóan lemondott, most azonban a megválasztandó főtitkár terhes tisztségéért 400 K tiszteletdíjjal volna honorálandó; továbbá a megszaporodott pénztárnoki teendőkre való tekintettel a pénztárnok tiszteletdíja 200 K-val volna javítandó, végre az ellenőr és a számvizsgálók 60 K illetve 20—20 K tiszteletdíjai, együtt 100 korona, az 1911-ik évtől kezdve állandóan szintén a tisztviselők tiszteletdíjai rovaton volna elszámolandó.

A mint említeni bátorkodtam, költségvetésünk 303 K 33 fillérnyi hiánnyal záródik, ez a hiány azonban részben fedezve van az által, hogy az „Egyesült budapest-fővárosi takarékpénztár“ 100 korona, a „Magyar országos központi takarékpénztár“ pedig 50 koronát adományozott Társaságunk céljainak előmozdítására, melyért a tisztelt közgyűlés meleg hozzájárulásával a nevezett pénztintézetek igen tisztelt Igazgatóságának hazafias köszönetünket nyilvánítjuk. Egyben, bizalmi tisztségemből folyólag, szabadjon a mélyen tisztelt közgyűlés nagybecsű figyelmét ráterelnem amaz öröndetes tényre, hogy szeretve tisztelt Elnökünk öméltósága, tartalmas programjának ama sarkalatos pontját, hogy a Társaság anyagi ügyeit szánalni fogja, mint előadott jelentéséből megállapítható, fényesen megoldotta s a Társaság virágzását anyagi akadályok ez idő szerint nem gátolhatják.

Végül kérem a tisztelt közgyűlést, méltóztassék jelentésem szíves tudomásulvétele mellett nekem a multra nézve a szokásos föntartások mellett a fölmentvényt megadni, a jövőre nézve pedig az Elnökségnek fölhatalmazást adni, hogy e költségvetés keretében a kiadásokat eszközöltesse, a bevételeket pedig elfogadhassa.

IV. A Magyar Néprajzi Társaság 1910. évi záró-

Sorszám	Bevételek	1910. évi előirányzat		1910. évi bevételek		1910. évi követelések		1911. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Pénztári maradvány:								
	a) készpénzben	169	91	169	91	—	—	373	05
	b) takarékp. betétben	5644	17	5644	17	—	—	5406	55
2	Alapítók díjai	—	—	210	—	—	—	—	—
3	Hátralékos tagdíjak	1050	—	1554	14	1200	—	1000	—
4	Folyó és köv. évi tagdíjak	3600	—	3118	06	—	—	5000	—
5	Állami segély	3000	—	3000	—	—	—	3000	—
6	Magyar Tudományos Akadémia segélye	300	—	300	—	—	—	300	—
7	Magyar Nemzeti Múzeum segélye az Értesítő költségeire	5000	—	5000	—	—	—	5000	—
8	Kamatok	500	—	525	67	—	—	600	—
9	Bpesti pénzüintézetek ajándéka	—	—	350	—	—	—	—	—
10	Átfutó bevételek	—	—	243	—	—	—	—	—
11	Vegyes bevételek	350	—	653	01	—	—	—	—
12	Takarékpénztári forgalom	—	—	5552	48	—	—	—	—
13	Betétállomány az alaptökhöz tartozó s alább *-gal jelölt összegben kívül:								
	a) a m. kir. postatakarékpénztárban	—	—	—	—	1866	55	—	—
	b) a leszámítoló- és pénzváltó-bankban	—	—	—	—	3540	—	—	—
14	Pénztári maradvány készpénzben	318	91	—	—	373	05	—	—
15	Hiány	—	—	—	—	—	—	303	33
	Összesen	19932	99	26320	44	6979	60	20982	93

Kimutatás, a Magyar Néprajzi Társaság alaptökejéről s a kezelése alatt levő egyéb pénzüsszegekről	1909. év végén		1910. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
3 alapító à 200 korona	600	—	600	—
1 " à 120 "	120	—	120	—
1 " à 285-80 "	285	80	285	80
58 " à 100 "	5800	—	5800	—
1 " à 60 korona	—	—	60	—
1 " à 50 "	—	—	50	—
1 alapító névtelenül	2000	—	2000	—
Alaptökhöz helyezett pénzüint. ajándék	—	—	700	—
Háromszék vármegye monographiájára	200	—	200	—
Ertékpapírok árfolyamkülönbözete	103	33	112	13
Összesen	9109	13	9927	93

számadása és 1911. évi költségelőirányzata.

Sorszám	Kiadások	1910. évi előirányzat		1910. évi kiadások		1910. évi tartozások		1911. évi előirányzat	
		korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.	korona	fil.
1	Az Ethnographia költségei:								
	a mult évre	2537	19	2537	19	—	—	2172	23
	a folyó évre	4600	—	2427	77	2172	23	5000	—
2	Írói tiszteletdíjak:								
	a mult évre	300	—	300	—	—	—	267	50
	a folyó évre	1700	—	1432	50	267	50	1700	—
3	a) Népr. füzetek és könyvt.								
	III. k. Magyar népmese-								
	typusok	400	—	70	—	330	—	400	—
	b) Népzenei füzetek:								
	I. gyűjt. Székely balladák	1400	—	32	—	400	—	500	—
4	Népr. Értesítő költségei:								
	a mult évre	1500	68	1500	68	—	—	2535	60
	a folyó évre	5000	—	2464	40	2535	60	5000	—
5	Tisztviselők tiszteletdíjai:								
	a mult évre	150	—	150	—	—	—	—	—
	a folyó évre	1600	—	1600	—	—	—	2300	—
6	Ügyviteli költségek:								
	a mult évre	45	12	45	12	—	—	57	60
	a folyó évre	700	—	712	88	57	60	750	—
7	Átfutó kiadások	—	—	243	—	—	—	—	—
8	Vegyes kiadások	—	—	456	02	100	—	300	—
9	Alaptökeből ért. papirok								
	vásárlására	—	—	1016	80	—	—	—	—
10	Takarékpénztári forgalom								
	Pénztári maradvány	—	—	10959	03	—	—	—	—
11	Pénztári maradvány	—	—	373	05	—	—	—	—
12	Rendelkezésre áll	—	—	—	—	1116	67	—	—
	Összesen	19932	99	26320	44	6979	60	20982	93

s azok elhelyezéséről	1909. év végén		1910. év végén	
	korona	fil.	korona	fil.
A keresk. bank belv. fiókoszt. 53.111. sz. betéti könyvén	200	—	200	—
A leszámítoló bank belv. fiókoszt. letétszámlán:				
a) készpénz a 21.612 betéti könyvben	65	13	* 58	33
b) 6000 kor. névért. f. v. kölcsön-kötv. à 91-10	5454	—	5466	—
c) 2800, illetve 3900 névért. kor. jár.-kötv. à 92-40	2590	—	3603	60
Kötelezvényben letett alapítvány	700	—	600	—
Készpénzben letett alapítvány	100	—	—	—
Összesen	9109	13	9927	93

Kövecsesi Dancs Árpád s. k.
pénztárnok.

V.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

Alulírottak, mint a „Magyar Néprajzi Társaság“ mult évi közgyűlésén választott számvizsgáló bizottság tagjai, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 25-én a számadásokat a bemutatott okmányok alapján tételenként megvizsgáltuk s ebből kifolyólag megállapítottuk:

1. hogy a mult, 1909. évről maradt: készpénzben 169 K 91 fill., takarékpénztári betétben 5644 K 17 fill., összesen 5814 K 08 fill.;

2. hogy a lefolyt 1910. évi bevételek és kiadások végösszegei az említett maradvány, valamint a takarékpénztári forgalomnak megfelelő összegek beszámításával a következő: összes bevétel 26,320 K 44 fill., összes kiadás 25,947 K 39 fill., készpénzmaradvány 373 K 05 fill.;

3. hogy a takarékpénztári forgalom 1910. évben a következő volt: betét 10,959 K 03 fill., kivét 5552 K 48 fill., betétmaradvány 5406 K 55 fill.

Társaságunk pénztárnoka bemutatta továbbá az alaptőke elhelyezésére vonatkozó okmányokat is, mely szerint a Társaság vagyona 1910 deczember hó 31-én alaptőkében 9927 K 93 fillért tett ki.

Ezek után a tisztelt közgyűlésnek javasoljuk, hogy kövecsesi Danes Árpád pénztárnoknak a felmentvényt, a szokásos fentartásokkal, elismerésünk mellett megadni sziveskedjék.

Budapesten, 1911 márczius 29-én.

Erdélyi Lajos dr.
számvizsgáló.

Bán Aladár dr.
számvizsgáló.

VI.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. évi márczius hó 29-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia I. emeleti üléstermében tartott XXIII. rendes évi közgyűléséről.

Jelen vannak: *Csánki* Dezső dr. alelnök, *Sebestyén* Gyula dr. főtitkár, *Solyossy* Sándor dr. titkár, *Máder* Béla ellenőr, *K. Danes* Árpád pénztáros; *Lóczy* Lajos és *Munkácsi* Bernát tiszteleti tagok; *B. Balogh* Benedek, *Bán* Aladár, *Bátky* Zsigmond dr., *Borovszky* Samu, *Erdélyi* Lajos dr., *Fabó* Bertalan, *Melich* János dr., *Réthy* László dr., *Szinte* Gábor, *Tagányi* Károly, *Versényi* György választmányi tagok; *Barabás* Samu, *Déchy* Mór, *Hellebrant* Árpád, *d'Isoz* Kálmán, *Karl* Lajos dr., *Leidenfrost* Emil, *Madarassy* László, *Radó* István, *Schmidt* Tibolt, *Spitzer* Mór, *Szivos* Béla, *Weber* Artur rendes tagok.

1. *Csánki* Dezső alelnök megnyitván a közgyűlést, jelenti, hogy Társaságunk elnöke: *Szalay* Imre min. tan. úr hivatalos elfoglaltsága miatt távol lévén a fővárostól, őt kérte fel a jelen közgyűlés vezetésére. A közgyűlés jegyzőkönyvének megírására dr. *Bán* Aladár választmányi, hitelesítésére *Melich* János vál. és *Barabás* Samu r. tagot kéri fel. Ezután előadja megnyitó beszédét. — Tudomásul szolgál.

2. *Sebestyén* Gyula dr. főtitkári jelentése. — Tudomásul szolgál.

Csánki D. alelnök jelenti, hogy a közgyűlés tudomásul veszi *Sebestyénnek* a jelentés végén jelzett lemondását s indítványozza, hogy szeretett főtitkárunknak 14 évi lankadatlan munkásságáért a közgyűlés hálás köszönetét fejezze ki. Az ő kitartó fáradozása nagy mértékben hozzájárult társaságunk megerősödéséhez és felvirágzásához. — A közgyűlés lelkesedéssel csatlakozik az indítványhoz.

Csánki alelnök folytatólagosan indítványozza, hogy a közgyűlés a tisztviselők és

választmányi tagok választása előtt, a titkos szavazás mellőzésével, közfelkiáltással válassza meg a Társaság tiszteleti tagjává dr. *Herrmann* Antalt, kinek a Társaság meg-alapításában és első küzdelmeinek sikeres megvívásában hervadhatatlan érdemei vannak. — A közgyűlés közfelkiáltással tiszteleti taggá választja *Herrmann* Antalt.

A közgyűlést vezető alelnök ennekutána a szavazatszedő bizottság elnökéül *Borovszky* Samu választmányi — s tagjaivá *Erdélyi* Lajos vál. és *Madarassy* László r. tagot kéri fel. — Helyeslő tudomásul szolgál.

Sebestyén Gy. erre indítványozza, hogy a *Bán* Aladár vál. tagtól külső tagokul írásbelileg ajánlott *Heikel* Olai Akszel finn- és *Kallas* Oszkár észt ethnographust a közgyűlés szintén közfelkiáltással válassza meg. — A közgyűlés az indítvány értelmében jár el.

Ezután *Máder* Béla szólal fel. Nagy elfoglaltságára hivatkozva, kéri, hogy eddigi ellenőri állásától mentse föl a közgyűlés s a megejtendő választáson másra ruházza ezt a tisztséget. — *Sebestyén* Gy. erre felkéri *Máder*t, hogy lelkes buzgalommal betöltött állásában a társaság javára való tekintetből továbbra is maradjon meg. Ha tán állását a választmánytól újabban megszavazott díjazás mellőzésével továbbra is tiszteleti megbízásnak óhajtja tekinteni, a közgyűlés a legnagyobb elismeréssel teljesíti *Máder* tiszteletreméltó kívánságát. — *Máder* — miután *Csánki* D. alelnök is további maradásra kéri — a *Sebestyéntől* jelzett körülmények között hajlandó ezentúl is megmaradni ellenőri állásában, ha a közgyűlés bizalma ismét feléje fordul. — Örvendetes tudomásul szolgál.

3. *K. Dancs* Árpád pénztárnoki jelentése.

4. A számvizsgáló bizottság jelentése. — A közgyűlés tudomásul veszi a jelentéseket s a pénztárosnak buzgó fáradozásáért elismerő köszönetét nyilvánítva, a felmentést megadja.

5. *Csánki* elnök indítványozza, hogy a jövő évre *Erdélyi* Lajost és *d'Isos* Kálmánt válassza meg a közgyűlés számvizsgálókul. — A közgyűlés az indítványhoz egyhangúlag hozzájárul.

6. Ekkor *Borovszky* Samu, a szavazatszedő bizottság elnöke, előterjeszti a közben megejtett szavazás eredményét. A tisztkarra 27 szavazat adatott be. Az eredmény a következő: Elnök: *Szalay* Imre mint. tan. (26 szavazattal), alelnökök: *Csánki* Dezső dr. (26), *Sebestyén* Gyula dr. (26), főtitkár: *Solymossy* Sándor dr. (26), titkár: *Bán* Aladár dr. (26), pénztáros *K. Dancs* Árpád (26), ellenőr: *Máder* Béla (27), könyvtáros: *Beluleszko* Sándor dr. (27).

Csánki Dezső, újonnan megválasztott alelnök erre a távollévő elnök úr és az egész új tisztviselei kar nevében hálás köszönetet mond a közgyűlésnek megválasztásáért. Azok, a kik most a társaság ügyeinek vezetésére vállalkoznak, nem csupán a néprajzi tudomány továbbfejlesztéséről tartoznak gondoskodni, hanem törekedniök kell a társaság kebelében fölmerülhető személyes ügyek és félreértések tapintatos elsimítására is. Midőn e feladat fontosságának érzetében tisztársai és a maga nevében igéri, hogy a társaság üdvére s a magyar néprajzi tudomány ideáljainak megvalósítására mindent el fog követni, még egyszer köszönetet mond a közgyűlés megtisztelő bizalmáért. (Éljenezs.)

7. *Borovszky* Samu folytatván jelentését, tudatja, hogy a választmányra 23 szavazat adatott be. Megválasztottak:

1. *Helybeli* választmányi tagoknak a következők: *Alexis* György dr. (23 szavazattal), *Asbóth* János (22), *Balásy* Dénes (23), *Balassa* József dr. (23), *B. Balogh* Benedek (23), *Bartók* Béla (22), *Bátky* Zsigmond dr. (23), *Beluleszko* Sándor dr. (23), *Binder* Jenő (22), *Borovszky* Samu dr. (23), *Erdélyi* Lajos dr. (23), *Ernyei* József (22), *Fabó* Bertalan dr. (23), *Feichtinger* Győző (23), *Goldziher* Ignác dr. (23), *Giesswein* Sándor dr. (22), *Győrfy* István dr. (23), *Heller* Bernát dr. (23), *Huszka* József (23), *Jancsó* Benedek dr. (23), *Kodály* Zoltán dr. (22), *Kunos* Ignác dr. (23), *Madarassy* László (23), *Mahler* Ede (23), *Melich* János dr. (23), *Mészáros* Gyula dr. (22), *Nagy* Géza (23), *Nyáry* Albert báró dr. (23), *Réthy* László dr. (23), *Strausz* Adolf (23), *Stripszky* Hiador dr. (18), *Seemayer* Vilibáld dr. (23.), *Szendrey* János dr. (23), *Szentmarjay* Dezső (22), *Szily* Kálmán dr. (23), *Szinnyei* József dr. (23), *Szinte* Gábor (23), *Sztankó* Béla (22). *Tagányi* Károly (23), *Téglás* Gábor (23), *Thüring* Gusztáv dr. (23), *Tolnai* Vilmos dr. (23), *Ver-*

sényi György (23), Vikár Béla (23), Zsilinszky Mihály (23). — Szavazatot kaptak még: Barabás Samu két szavazatot, Munkácsi Bernát, Alexander Bernát, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Ferenczi Zoltán, Domanovszky Endre dr., Hornyánszky Gyula dr., Karl Lajos dr., Hellebrant Árpád s Herrmann Antal dr. egy-egy szavazatot.

2. Vidéki választmányi tagok lettek: Almásy György dr., Borostyánkő (23 szavazattal), Baróti Lajos dr., B.-Almádi (23), Bellosics Bálint, Baja (23), Bünker Rajmund, Sopron (22), Darnay Kálmán, Sümeg (23), Erdélyi Pál dr., Kolozsvár (22), Fiók Károly dr., Debreczen (23), Gálos Rezső, Temesvár (23), Gárdonyi Géza, Eger (23), Gönczi Ferencz, Deés (23), Istvánffy Gyula, Miskolcz (23), Kada Elek, Kecskemét (23), Karácsonyi János dr., Nagyvárad (23), Kálmány Lajos, Szeged (23), Kárpáthy Kelemen, Szombathely (22), Lehoczky Tivadar, Munkács (23), Pápay József, Debreczen (23), Pintér Sándor, Szécsény (22), Posta Béla dr., Kolozsvár (23), Cs. Sebestyén Károly, Szeged (23), Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút (18), Szegedy Rezső, Pécs (23), Szilády Zoltán dr., Nagy-Enyed (22), Tömörkény István, Szeged (23), Varjú Elemér, Kassa (23), Zolnai Gyula dr., Kolozsvár (23), Zoltai Lajos, Debreczen (23). — Ezenkívül még egy-egy szavazatot kaptak: Balogh Péter, Roediger Lajos, Thim József, Pröhle Vilmos és Teleki Samu.

Csánki D. kijelenti, hogy a közgyűlés tudomásul veszi a választást. Megjegyzi, hogy tévedésből *Beluleszkót* is megválasztották fővárosi választmányi tagnak, holott ő, mint az újonnan megválasztott tisztikar tagja úgyszintén tagja a választmánynak. Ajánlja, hogy helyébe Barabás Samut hívjuk be a választmányba. — A közgyűlés közfelkiáltással csatlakozik az indítványhoz.

Ezután következik a vál. tagokgk 1–3 éves turnusba való sorozása. A sors-húzással megejtett felosztás a következő:

A) A helybeliek közül:

1. csoport: Balassa J., Balásy D., Borovszky S., Fabó B., Feichtinger Gy., Nagy G., Nyáry A., Réthy L., Semayer V., Strausz A., Stripszky H., Szily K., Szinnyi J., Versényi Gy., Vikár B.

2. csoport: Asbóth J., Balogh B., Barabás S., Alexics Gy., Ernyey J., Goldziher I., Heller B., Mähler E., Szendrei J., Szinte G., Sztankó B., Tagányi K., Téglás G., Tolnai V., Zsilinszky M.

3. csoport: Bartók B., Bátky Zs., Binder J., Erdélyi L., Giesswein S., Györffy I., Huszka J., Jancsó B., Kodály Z., Kunos I., Madarassy L., Melich J., Mészáros Gy., Szentmarjai D., Thüring G.

B) A vidékiek közül:

1. csoport: Gárdonyi G., Gönczi F., Kada E., Karácsonyi J., Lehoczky T., Pintér S., Posta B., Sebestyén K., Szilády Z.

2. csoport: Almásy Gy., Baróti L., Darnay K., Diinkert R., Kálmány L., Kárpáthy K., Spitzer M., Tömörkény I., Zolnai Gy.

3. csoport: Bellosics B., Erdélyi P., Fiók K., Gálos R., Istvánffy Gy., Pápay J., Szegedy R., Varjú E., Zoltai L. — Tudomásul szolgál.

8. Végül Sebestyén Gyula alelnök jelenti, hogy indítvány a rendes határidőre nem érkezett be. Némi késéssel jött gróf Somssich Géza indítványa, melyben a Magyar Néprajzi Társaság támogatását kéri a Kaposvárott felállítandó somogy megyei ethnographiai ház és gyűjtemény létesítésére. Mivel az indítvány természeténél fogva a választmány elé tartozik, itt csupán bemutatja gróf Somssich Géza indítványának részletes megokolását. Szalay Imre elnök úr távollétében ő felelt a gróf úr levelére, tudatva, hogy társaságunk a legmesszebb menő erkölcsi és tudományos támogatást nyújtja a szép eszme megvalósítására. Az indítványt át fogja tenni a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségéhez, mivel ennek egyik célja, hogy a néprajzi múzeumok létesítésére irányuló törekvéseket elősegítse. — Csánki D. alelnök helyesnek tartja Sebestyén Gy. eljárását. A szavazatszedő bizottságnak köszönetet mondva fáradozásért, a közgyűlést bezárja.

K. m. f. — Csánki Dezső s. k., alelnök. — Dr. Bán Aladár s. k., jegyző. — Hitelesítik: Dr. Melich János s. k., Barabás Samu s. k.

Hivatalos nyugtázás

az 1911. évi február hó 1-től márczius hó 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1908. évre: Hathalmi Gabnay Ferencz — Semayer Vilibáld dr. —	
Összesen	12 K — f.
1909. évre: Hathalmi Gabnay Ferencz	— K 74 f.
1910. évre: Ács Lipót — Bán Aladár dr. (2 K) — Brassói áll. főreáliskola — II. ker. főreáliskola Bpest — Deák Géza — Gömörmegyei Múzeum Rimaszombat — Györfly István dr. — Lambrecht Kálmán — Pazmaneum Wien (10 K) — Schmidt Henrik dr. — Straitariu Agoston dr. — Szabadkai vár. magyar főgimnázium — Sztripszky Hiador dr. — Temesvári áll. főreáliskola — Weinwurm Antal — Összesen	90 K — f.
1911. évre:*) Antal Géza dr. (6 K) — Aradi Kölcsey-Egyesület (6 K) — Babics József (6 K) — Baksay Sándor (6 K) — Bártfai Múzeum (6 K) — Bátky Zsigm. dr. — Békefi Remig dr. (6 K) — Bogisich Mihály (6 K) — Bonyhádi ev. főgimn. (6 K) — Brassói főreálisk. ifj. önk. kör (4 K) — Budai Paedagogium (6 K) — Budapesti II. ker. áll. tanítónő-képző (6 K) — Bpesti II. k. főreálisk. — Budapesti V. ker. áll. főreálisk. (6 K) — Budapesti VI. ker. áll. főgimn. (6 K) — Budapesti VI. ker. áll. tanítónőképző — Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola (6 K) — Budapesti VIII. ker. áll. főgimn. (6 K) — Budapesti X. ker. gimn. (6 K) — Bünker Rajnárd — Csányi Andor (6 K) — Csiksomlyói r. k. főgimn. (6 K) — Dévai áll. tanítóképző — Erdős Jeromos dr. (6 K) — Erzsébetvárosi áll. főgimn. — Felsőlövői ev. tanintézetek (6 K) — Fogarasi áll. főgimnázium (6 K) — Gálffy Ignác — Gyárfás I. Tihamér dr. (6 K) — Győri áll. főreáliskola — Győri áll. fa- és fémipari szakiskola — Gyulafehérvári r. kath. főgimn. — Hadzsics Antal (6 K) — Hegybánya-Szélaknai m. kir. állami gyermekjátékkészítő iskola (6 K) — Horváth Károly dr. (6 K) — Irgalmas nővérek „Szt. Erzsébet“ int. Besztercebánya (6 K) — Irsa Ferencz — Jászberényi főgimnázium (6 K) — Karczagi ref. főgimn. (6 K) — Karl Lajos dr. (6 K) — Kézdivásárhelyi kath. főgimn. (6 K) — Kiskunfélegyházi Múzeum (6 K) — Klein Samu (6 K) — Körömczbányai áll. főreálisk. (6 K) — Középesi Gyula — Magy. Kir. Technológiai Iparmúzeum (6 K) — Makói áll. főgimn. — Marienescu Athanáz dr. (6 K) — Matunák Mihály (6 K) — Mohl Adolf (6 K) — Munkácsi áll. főgimn. (6 K) — Nagy András dr. — Nagyszebeni áll. főgimn. (6 K) — Nyitrai püspöki nagyobb papnevelő intézet (6 K) — Nyitrai kath. főgimnázium (6 K) — Orsovai áll. polg. fiúiskola — Pazmaneum Wien — Petrosényi Kaszinó — Pozsonyi áll. főreáliskola — Pozsonyi áll. tanítónőképző (6 K) — Puky József (6 K) — Rákosszentmihályi áll. el. isk. — Richter M. István (6 K) — Rombauer Emil (6 K) — Rozsnyói kath. főgimn. (6 K) — Singer és Wolfner (6 K) — Soproni áll. fels. leányiskola (6 K) — Soproni Városi Múzeum (6 K) — Sopronvidéki r. k. Néptanító egyesület — Stein János (24 K) — Svetschine Georgine (5 K) — Szabó Dezső (6 K) — Szakolczai kir. kath. gimn. (6 K) — Szegedi áll. főreálisk. (6 K) — Széki áll. elemi iskola — Székely Dezső dr. (6 K) — Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszt.-György (6 K) — Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium (6 K) — Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn. (6 K) — Székesfehérvár szab. kir. város tanácsa — Szentbenedekrendi Központi Könyvtár Győr-Szentmárton (4 K) — Szentesi áll. főgimn. (6 K) — Szentgotthárdi áll. főgimn. (6 K) — Szombat-helyi kath. főgimn. (6 K) — Szomorú István, igazg.-tanító — Nagygyőri Szóts Imre — Tagányi Károly (6 K) — Teutsch Gyula (6 K) — Trencsényi áll. felsőbb leányiskola (6 K) — Trsztenai kir. kath. gimn. — Váci Múzeum-Egyesület — Venetianer Lajos dr. — Waldmayer K. (6 K) — Zalaegerszegi áll. főgimnázium (6 K) — Zentai főgimnázium (6 K) — Zsolnai áll. főreáliskola (4 K) — Összesen	667 K — f.
1912. évre: Nagygyőri Szóts Imre (2 K) — Veszprém vm. Múzeum (8 K) — Zsolnai áll. főreáliskola (2 K) — Összesen	12 K — f.
1913. évre: Veszprém vm. Múzeum	4 K — f.
Összesen befolyt hátralékokból:	102 K 74 f., jan. 1-től 194 K 74 f.
1911 és köv. évi díjakból	683 „ — „ „ 1260 „ 50 „
Budapest, 1911 május hó.	

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldy Ferencz-u. 50.)

*) A 10 K évdíjra befizetett részösszeget, illetve pótösszeget zárójelbe foglaltan tüntettük föl — a f. é. márcz. 31-ike után érkezett pótösszegeket az új nyugtázási időszakban hasonlóképen fogjuk jelezni.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos

(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.

(I., Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.

(M. Nemzeti Múzeum.)

Főtítkár:

Solymossy Sándor dr.

(VII., Zugló-utca 16., II.)

Titkár:

Bán Aladár dr.

(VIII., Koszorú-utca 25., III.)

Pénztárnok:

Kövecsesi Dancs Árpád

(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Könyvtárnok:

Beluleszko Sándor dr.

(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

Ellenőr:

Máder Béla

(Országház-tér 11.)

a) Fővárosi választmányi tagok:

Alexics György dr.	Giesswein Sándor dr.	Sztripszky Hiador dr.
Asbóth János	Gyórfy István dr.	Semayer Vilibáld dr.
Balásy Dénes	Heller Bernát dr.	Szendrei János dr.
Balassa József dr.	Huszka József	Szentmarjai Dezső
5 Barabás Samu	20 Jancsó Benedek dr.	35 Szily Kálmán dr.
Barátosi Balogh Benedek	Kodály Zoltán	Szinnyei József dr.
Bartók Béla	Kúnos Ignác dr.	Szinte Gábor
Bátky Zsigmond dr.	Madarassy László	Sztankó Béla
Binder Jenő	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
10 Borovszky Samu dr.	25 Melich János dr.	40 Téglás Gábor
Erdélyi Lajos dr.	Mészáros Gyula dr.	Thirring Gusztáv dr.
Ernyey József	Nagy Géza	Tolnai Vilmos dr.
Fabó Bertalan dr.	Nyáry Albert báró dr.	Versényi György
Feichtinger Győző	Réthy László dr.	Vikár Béla
15 Goldziher Ignác dr.	30 Strausz Adolf	45 Zsilinszky Mihály.

b) Vidéki választmányi tagok:

Almásy György dr., Borostyánkő	15 Kárpáthy Kelemen, Szombathely
Baróti Lajos dr., Almádi	Lehoczky Tivadar, Munkács
Bellosics Bálint, Baja	Pápay József, Debreczen
Bünker Rajmund, Sopron	Pintér Sándor, Szécsény
5 Darnay Kálmán, Sümeg	Posta Béla dr., Kolozsvár
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár	20 Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Fiók Károly dr., Debreczen	Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Gálos Rezső, Temesvár	Szegedy Rezső dr., Pécs
Gárdonyi Géza, Eger	Szilády Zoltán dr. Nagyenyed
10 Gönczi Ferencz, Deés	Tömörkény István, Szeged
Istvánffy Gyula, Miskolcz	25 Varjú Elemér, Kassa
Kada Elek, Kecskemét	Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Karácsonyi János dr., Nagyvárad	Zoltai Lajos, Debreczen.
Kálmány Lajos, Szeged	

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE:

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek
egyszerűen a

**MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,**

a főlshóalások és lakezim-
bejelentések pedig

Kövecsesi **DANCS ÁRPÁD**
pénztárnokhoz (Budapest, II.
Toldy F.-u. 50.) küldendők.

A folyóiratot illető küide-
mények

Dr. SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tar-
tozó iratok pedig

Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR
főtitkárhoz (Bpest, VII. ker.
Zugló-u. 16. sz.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 15 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és deczember hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Róheim Géza</i> : Sárkányok és sárkányölő hősök. (II.)	193
<i>Dr. Pröhle Vilmos</i> : Isten kardja a japániaknál	209
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom. (IV.)	112
Néphit és népszokások.	
<i>Istvánffy Gyula</i> : A borsodmegyei palóczok. (II.)	222
Népköltészet és népzene.	
<i>Matunák Mihály</i> : Jánosik-dalok	232
<i>Szémán István</i> : Mátyás király a magyarországi ruthén népmondában	236
Irodalom.	
<i>Timár Kálmán</i> : Mikó László: Rustan Császár Históriaja	240
<i>Wagner L.</i> : Dr. Margalits Ede: Isten a világ közmondásaiban	243
<i>Dr. Trócsányi Zoltán</i> : G. Rein: Suomi ja Suomalaiset ulkomaan kirjallisundessa 1500-luvulla ja 1600 alkupuoliskolla	244
<i>Bán Aladár</i> : F. F.: Cummunications	247
— —: Reuterskiöld, Edgar: Källskrifter Till lapparnas mytologi	248
<i>Hellebrant Árpád</i> : Néprajzi könyvészet 1909-ről	249
Kisebb közlemények.	
<i>Timár Kálmán</i> : Párhuzamok a Gesta Romanorum történeteéhez	250
<i>Lám Frigyes</i> : A Kyffhäuser-monda	251
s. s.: A művelt osztályok theozófiája és vampir-hiedelme	252
Néprajzi hírek.	
Kuhaé Xav. Ferencz halála	254
Mészáros Gyula kisázsiai tanulmányútja	255
A Kalevipoeg jubileumához	255
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társaság 1911. évi április 26-i üléséről	256

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

**A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
(Városliget, Iparcsarnok)
további intézkedésig a nagyközönség számára**

 nyitva.

Díjtalanul: vasárnap d. e. 9—12-ig, d. u. 3—6-ig, kedden és pénteken d. u. 3—6-ig.
Személyenkint 1 korona belépődíjért: a többi hétköznapokon d. e. 9—1 óráig.
Iskolák és intézetek előzetes jelentkezés után a délelőtti hivatalos órák
alatt mindennap megtekinthetik.

SÁRKÁNYOK ÉS SÁRKÁNYÖLŐ HŐSÖK.

(Második, befejező közlemény.)

Térjünk vissza oda, a honnan kiindultunk, a kígyónak képzelt vízi démonhoz. A mythos erre vonatkozólag olyan irányban fejlődött, a mely irány aztán döntő hatással volt végleges kialakulására. A kezdetleges ember a földi jelenségeket az égre is áttelepíti. *A földön, vízben állatok élnek, tehát az égen, égi vizekben, esőben, felhőben, szivárványban szintén azok vannak.* Dahomeyban a főistenek egyike, Dank, az égi kígyó, szivárvány is egy személyben.¹ A queenslandi bunya-bunyák nagyon félnek a szivárványtól, melyet nagy kígyónak neveznek.² Egy jakun mythos elmondja, hogy egy tengeri python legyőzte a szárazföldi pythont, az holtá után az égbe ment, hol belőle lett a szivárvány.³ Az észak-ausztráliai mara törzs szerint régente egy Gnurluva nevű kígyó csinálta a szivárványt.⁴ „A hol legmagasabbak a hegyek, legmélyebb a víz, a hol az esőt hozó felhők emelkednek, ott születik mindenféle sárkány“,⁵ — így hiszik a kínaiak. *A sárkánynak, mint az esőt visszatartó felhő démonának természetes ellensége a viharisten, a kinek mennydörgés a hangja, villám a fegyvere.* A cseroki indiánok mesélnek a Villámbeli Vörös Ember és az Uktena nevű sárkánykígyó harczáról.⁶ Az onondágák beszélnek, hogy a viharfelhő alakját öltő fönökök hogyan pusztították el esővel, villámmal a kígyókat;⁷ a csuvasok tudnak az emberevő óriáskígyókról, a kiket azután a villám mind agyoncsapott.⁸ A manipuri kukik azt mondják, hogy a villám a főistennek, Pathian-nak baltája, azt dobja egy gyikra, a mely megvetőleg kiabál feléje a fák tetejéről.⁹ Az utóbbi példa világosan leírja az égi jelenséget is: először hal-

¹ Tylor: Primitive Culture. I. v. 294. V. ö. Waitz: Anthropologie der Naturvölker. II. Bd. 1860. 179.

² Howitt: Native Tribes of South-East Australia. 1904. 431.

³ Skeat and Blagden: Pagan Races of the Malay Peninsula. 1906. II. v. 155. l.

⁴ Spencer and Gillen: Northern Tribes of Central Australia. 1904. 631. V. ö. még Strehlow-Leonhardi: Die Aranda und Loritjastämme. II. Bd. 1908. 10. W. E. Roth: North Queensland Ethnography Bulletin. 5. Superstition, Magic and Medicine, 10. Crooke: Popular Religion of Northern India. 1896. II. 144. Grabowski: Dajakische Sitten und Gebräuche. Globus. XLII. 44. Callaway: Nursery Tales of the Zulus. Vol. I. Part. V. 1867. 290.

⁵ O. Münsterberg: Chinesische Kunstgeschichte. 1910. I. 100. A hegyek és felhők közötti kapcsolatot lásd Andrian: Höhencultus. XV—XVI. ll. sq.

⁶ Mooney: Myths of the Cherokee. 1900. 300. l.

⁷ W. M. Beauchamp: Journal of American Folklore. 1888. 44. V. ö. Hartland II. 151. Hewitt: Iroquoian Cosmology: 1903. 338.

⁸ Mészáros: Csuvas ősvallás emlékei. 1909. 105. V. ö. K. Schwenck: Die Mythologie der Slawen. 1853. 293. R. Auning: Ueber den lettischen Drachenmythus. 1892. 26. L. Leger: La mythologie slave. 1901. Chapitre III. Perunu et Svantovit.

⁹ J. Shakespear: Journal of Anth. Inst. 1909. 385. The Kuki-Lushai Clans u. a. Folk-Lore. XX. 1909. 395. Folk-Tales of the Lushais.

latszik a gyík kiáltása, a mennydörgés, ezt követi Pathian baltája, a villám. Eszünkbe jutnak továbbá az árja párhuzamok, Thor- és a Midgard-kigyó,¹ Indra és Ahi-Vritra² és meg kell vallanunk, hogy még az annyiszor megczáfolt meteorologikus mythosmagyarázat sem volt teljesen alaptalan.³ A viharisten azonban nemcsak a felhők ellen küzdhet, hanem a tenger ellen is. A tlinkit népcsaládhoz tartozó indiánusok az északnyugat-amerikai tengerparton élő halásznép. Szerintük egy madár okozza az égi háborút. Szárnya suhogása a mennydörgés, ha pedig két kovakövet összeüt, lesz a villám.⁴ Ez a mythikus madár a czethalak ellensége. Ha lát egyet, felölti tollruháját, lecsap a czethalra, belevágja körmét a húsába, hogy felemelje a levegőbe. De mindig a czethal győz, lerántja magával a mennykőmadarat a víz alá s megfullasztja.⁴ Ez sem egyéb, mint a természeti jelenség hű leírása. A tengerparton vihar alkalmával a villám gyakran a tengerbe csap le, ott azután eltűnik a vízben, vagyis lerántotta a czethal, a tenger ura. Ez az egyetlen sárkányharcz, a mely mindig a sárkány győzelmével végződik.⁴

Az előbb a kukiknál láttuk, hogy a villámisten ellenségének a gyíknak hangja a mennydörgés. *A viharban gyakran kizárólag a sárkány művét látják.* De az égre átvitt vízi kigyón kívül más mythoscsoportok is hozzájárultak, hogy a vihar mennydörgő sárkányainak mythosa létre jöjjön. Ilyen mythoscsoport például a fákban lakó kigyódémon. A mundarik, vakandák stb. szerint a faszellem kormányozza az időjárást, adja és visszatartja az esőzést.⁵ Az új-pommeránai mythos szerint valahányszor a fákban lakó kigyódémonok egyikét megölik, földrengés, villámlás és mennydörgés támad.⁶ A délkelet-ausztráliai Daramulun kigyóalakban jelenik meg a gyűléseken.⁷ A férfivá avatás ünnepén használt bűgőfa (Schwirrholz) hangja a mennydörgést jelképezi, a mennydörgés pedig a Daramulun hangja.⁸ Másik neve *ngullagehung* (ngulla = fa), mert a fákban él.⁹ Daramulun kulturheros volt, a ki a férfivá avatás szertartását behozta. Később különböző fákba ment, a hol ma is tartózkodik. Innen csak az avatási szertartásokra száll ki, mert ezeket ő végzi.¹⁰ Ezek a szertartások mindig az erdőben folynak le. A bűgőfát magát, a melyet az erdő fáiból vágnak, szintén Daramulunnak hívják.¹⁰

¹ R. M. Meyer: Altgermanische Religionsgeschichte. 1910. 279. sq. *Simrock*: Die Edda. 1896. Völuspá 49, 55. Hymiskvidha 22, 23. Gylfagginging 48, 51.

² Hillebrandt: Vedische Mythologie. III. Bd. 1902. 162—207. 1.

³ W. Schwartz: Der Ursprung der Mythologie. 1860. U. a. Die poetischen Naturanschauungen. 1864. 1879. U. a. Die altgriechischen Schlangengottheiten. 1897.

⁴ Boas: Indianische Sagen. 272. U. o. Motivum-index 195. sz. Kivéve, ha az astralis mythossal keveredett: pld. G. A. Dorsey: The Mythology of the Wichita. 1904. 102—106.

⁵ Frazer: Golden Bough. 1900. I. v. 188, 189. V. ö. Mannhardt: Baumkultus. 1904. 65, 69 stb.

⁶ Meier P. J.: Mythen und Erzählungen der Gazellen-Halbinsel. 1909. 233. U. a. „Anthropos“ III. 1014.

⁷ Bastian: Inselgruppen in Ozeanien. 1883. 117. J. D. Lang: Queensland. 1861. 445.

⁸ Howitt: Native Tribes. 1909. 538.

⁹ Mathews R. H.: Ethnological Notes on the Aboriginal Tribes of New South Wales and Victoria. Sydney, 1905. 141. — ¹⁰ V. ö. u. o. 142.

Daramulun tehát nyilván kígyó és faalakú erdei démon,¹ a ki mint faszellem okozza a vihart és mennydörgést.

Sárkányszerű szörnyeteg hangja a mennydörgés, a déltibetiek szerint.² A délnyugat-ausztráliai yircla-minning törzs a mennydörgést *bullameran*-nak hívja, mert a kígyó neve *bullá*. Hitük szerint egy fekete kígyó csinálja a mennydörgést.³ A luritjáknál az esőtötem tagjai okozzák a villámot azáltal, hogy az óriáskígyó gyomrából hozott kagylókat dobálnak a földre.⁴ A sárkány hozza a jégverést s vihart az európai és keletázsiai néphit szerint.⁵

Ritka és rendszeren más mythosokkal kombinálva előforduló változatokban a sárkányölő hős a széldémon. Indiában tudnak *Ćesha*, a nagy kígyó, és *Váju*, a szélisten harczáról.⁶ Az algonkin sárkányölő *Manabozho*, az északnyugati szél.⁷ A sárkány, a melylyel a szél küzd, lehet a köd is;⁸ vagy lehet a vihar,⁹ mert a szél elfújja a ködöt s a viharfelhőket. A nap

¹ A kígyónak az a sajátága, hogy színében környezetéhez alkalmazkodik, hozzájárulhatott ahhoz, hogy lokális démon, *genius loci*, legyen belőle. *M. Winternitz*: Der Sarbapali, (Mitteilungen d. anthr. Gesellsch. in Wien XVIII.) 26. I. Kígyó és faalakja talán csak lélekinkarnatio, legalább erre vall kulturheros volta (Holtuk után fákká változott ősök Ausztráliában. *Curr*: The Australian Race, I. v. 259. II. v. 69. *Spencer and Gillen*: Native Tribes of Central Australia 1899. 187.) Daramulunból *A. Lang*: Making of Religion. 1909. 179 sq. Myth, Ritual and Religion. 1906. II. 20. 39. és *P. W. Schmidt*: L'origine de l'idée de Dieu. (Anthropos 1909.) 207. sq. mindenáron monotheistikus egyistent akar faragni; persze teljesen sikertelenül. Kulturheros és mennydörgő-isten voltára helyezi a fősúlyt *A. van Gemep*: Mythes et Légendes d'Australie. Paris, 1906. LXXVI—LXXVIII. I. *P. W. Schmidt* még a mythos állítólag lunaris és solaris elemeit is tárgyalja. *Foy* a solarizmust tolja előtérbe (Archiv für Religionswissenschaft. VIII. 537—539. I.) Ebben a tekintetben csak annyi bizonyos, hogy identifikálják az „eagle-hawk“ madárral, a mely viszont nem a nappal, hanem a hajnalsillaggal (*Parker*: Australian Legendary Tales. 1897. 64) és a délnyugati felhőkkel azonos. (*Parker*: The Euahlayi Tribe. 1905. 82.)

² *Francke A. H.*: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. XV. 1902. Wintermythus der Kesarsage. 75. I. V. ö. *J. J. Schmidt*: Die Thaten Bogda Gesser Chans. St. Petersburg. 1839. 89.

³ *Curr*: The Australian Race. I. 402—405. I.

⁴ *Strehlow-Leonhardi*: Die Aranda- und Loritja-Stämme in Zentralaustralien. II. Bd. 1908. 10. I.

⁵ *Wuttke*: Der deutsche Volksaberglaube. 1900. index szerint. Ethnographia 1907. 17. stb. *P. S. Pallas*: Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs. St.-Petersburg, 1801. Erster Theil. (Zweite Auflage.) 343 (kalmüekökről). *W. Grube*: Zur Pekinger Volkskunde. (Veröffentlichungen aus dem königlichen Museum für Völkerkunde. VII. 1—4.) Berlin, 1901. 51. I. Földrajzi Közlemények XVI. *Téglás Gábor*: A Retyezát vidéke. 461. Továbbá *M. Abeghian*: Der armenische Volksglaube. 1899. 78. *G. Catlin*: Manners, customs and Condition of the North American Indians. 1876. II. 164. Hóvihart okozó sárkányt lásd *A. Nutt*: The Celtic Doctrine of Re-birth. 1897. 65.

⁶ *Andrian*: Höhencultus, 47. *Hillebrandt*: Vedische Mythologie III. Bd. 326. I.

⁷ *Tylor*: Primitive Culture. I. v. 361. Mythosában astralis és atmosphaerikus elemek olvadtak össze: lásd *Brinton*: Myths of the New World 83, American Hero Myths, 37. *Ehrenreich*: Götter u. Heilbringer. 1906. 536. A szél szerepe az északamerikai mythologiában általában aránylag rendkívül kidomborodik. V. ö. *Bourke J. C.*: Notes on Apache Mythology Journal of American Folklore 1890. 29. I.

⁸ *Laistner*: Nebelsagen 1879. 77. I.

⁹ *Fewkes*: Passamaquoddy Folk-Lore Journal of. Am. F. L. III, 265. I.

leánya és a viharsárkány harcáról mesélnek a cseroki indiánok.¹ Tényleg: *ha a sárkány maga a vihar, természetes ellensége a „deus invictus Sol“, a győzhetetlen napisten.*

Látni fogjuk azt a fontos befolyást, melyet astralis jelenségek gyakoroltak a mythos kialakulására. Erőszakos mythos-magyarázatokkal s mesterségesen konstruált nap- és hold-mythosokkal sokat vétkeztek a mythologusok a józan ész ellen. Ezért érthető az a szkepszis, a melylyel a legtöbben elfordulnak az ilyen magyarázatoktól. *De ha a világ minden táján találunk mythosokat, melyekben nem a magyarázó, hanem a mythos maga napról, holdról mondja el azt, a mit másutt látszólag emberi hősről mondanak; ha továbbá ki tudjuk mutatni, hogy a mythos állandó jellemző vonásai, motivumai a kezdetleges ember szemében az illető természeti jelenséget megmagyarázzák: akkor a kétely nem jogosult többé; akkor el kell hinnünk, hogy „mutato nomine“ is „de Sole fabula narratur.“²*

Ha meggondoljuk, hogy Kinában mai napig hivatalos kötelessége a mandarinoknak, hogy fogyatkozás idején „megmentsék a napot és holdat“,³ akkor nem fogunk csodálkozni azokon a hypotheziseken, a melyekkel a kezdetleges ember ezt a jelenséget magyarázza. Ezek egyik legközönségebbike, hogy a napot és holdat elnyelte valami sárkányféle szörnyeteg. Így tartja ezt többek között a magyar nép is,⁴ ezt hiszik a szuahelik,⁵ a tobiaiak,⁶ az osszéték⁷ és így tovább. A felsorolásnak nem volna se vége, se hossza.⁸ Természetes, hogy mythosban is tükröződik ez a hit: pl. a ladakhi Kesar eposban. Itt Dongrub-Kesart, a napherost, még földrejövetele előtt elnyeli az óriás, a ki különben fogyatkozáskor a napot s holdat szokta elnyelni.⁹ Tovább fejleszti a mythost az a hit, hogy fogyatkozást okozó démon legyőzője a másik égitest. Például a bakairi mythosban¹⁰ Kamet a Holdat, a ki egérré változott, elnyelte egy róka, de Keri a (Nap) kihányatja vele és életre kelti. Láttuk előbb, hogy a kitett lány motivuma az emberáldozatból származik. Mind a mellett lehetséges, hogy a már meglevő motivumot astralis jelenségekre alkalmazták; ekkor a hold lett a kitett leány, a hold fogyását és fogyatkozását okozó démon a sárkány, a megmentő hős

¹ Mooney: Myths of the Cherokee. 252, 297, 346, 458—462. 1.

² A solaris és mennydörgő istenek közötti kapcsolatot lásd O. Monteluis: The Sun Gods Axe and Thors Hammer. Folk-Lore. XXI. 1910. 60.

³ Doolittle: Social Life of the Chinese 1867. I. v. 292. 308. 1. Bard: Les Chinois chez eux. 1900. 87. 1.

⁴ Jankó: Kalotaszegi babonák. Ethnographia II. 274.

⁵ Velten: Sitten u. Gebräuche d. Suaheli, 1903. 336.

⁶ Bastian: Die Molukken. 1884. 125. — ⁷ Globus. XIV. 139.

⁸ Lásd Tylor: Primitive Culture. I. 338, 356. Több adatot állít össze Lasch: Die Finsternisse in der Mythologie und im religiösen Brauch der Völker. Archiv für Religionswissenschaft. III. 97. A teljességtől ő is nagyon messze van, különösen Ausztráliát s Észak-Amerikát illetőleg.

⁹ Francke: Der Frühlingsmythos der Kesarsage. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. 1902. XV. (5).

¹⁰ Steinen: Unter den Naturvölkern Zentralbrasiiliens. 1897. 329. V. ö. Ehrenreich: Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker. 1905. 52, 53. 1.

pedig a nap.¹ Kevésbé valószínű a másik astralis magyarázat, a mely szerint az egymással küzdő nap és hold mellett látszó hajnalcsillag a kitett leány.²

Figyelemre méltó jelenség, hogy ennek a sárkányharcznak (t. i. az égítetek fogyatkozásának) az ember maga sem passzív szemlélője. A *kezdetleges ember ilyenkor maga is harcol, utánozza az égi jelenségeket, hogy azok lefolyását előmozdítsa*. A creek, a tupik, a peruiak, iroquisok stb. fogyatkozás idején alaposan el szokták verni a kutyáikat.³ A creek meg is magyarázták ezt a szokást avval, hogy ilyenkor egy nagy kutya elnyeli a napot és ha ők megverik a kis kutyákat, kényszerítik a nagyot, hogy bocsássa el a napot. A mythos forrása valószínűleg az a hit, hogy végre is a nap az égen épp úgy megveri a nagy kutyát, mint ők a kicsinyeket. Másutt nyilatnak lőnek a levegőbe, hogy a démont vagy a sárkányt elijesztsék;⁴ de másrészt talán azért is, hogy *analogiás varázslat útján rábírák a szorongatott égítetet, hogy a maga emberségéből megölje a sárkányt*. Valószínűtlen az a feltevés, hogy a mythos csupán a már meglevő szokás magyarázata gyanánt keletkezett.⁵ Ha így állna a dolog, érthetetlen volna az egymástól távol eső népek mythosai közötti egyezés és a mythost csak ott találónok, a hol a szokás megvan vagy megvolt, azonkívül magának a szokásnak keletkezését sem értenők.

Feltevésemet megerősítik egy hopi-indián s egy ó-egyiptomi szertartás. A hopik ugyanis a „Palülükonti“ nevű tavaszi ünnepükön a vihar lefolyását ábrázolják. Kígyókat ábrázoló figurákat tolnak a nézőtérre s ezeket a színpadon spanyolfal mögött mozgatják. A kígyók ide-oda kapkodnak, mintha egymást s a közönséget meg akarnák harapni. Ez a villám cikizzása az égen. Majd feldöntik a búzaföldeket ábrázoló agyagfigurákat, a mi viszont azt teszi, hogy a vihar elpusztítja a vetést. A színpad mögöl ordítás hallatszik, a mi a mennydörgés akar lenni. A „mudhead“ (sárfejű) nevű vallási társaság tagjai vagy egy ember, a ki Calakot, a napistent, ábrázolja, megbirkózik velük, vagyis a varázslók s a Nap küzdenek a viharral.⁶

Az egyiptomiak azt hitték, hogy Ra napistennek éjjente meg kell küzdenie Apepivel, a sötétség démonával. Hogy a napistent megsegítsék ebben a küzdelemben, naponta a következő szertartás játszódott le Ra templomban, Thébában. Viaszból formáltak egy krokodilust vagy kígyót és téntával ráírták a nevét: „Apepi“. Ezt a figurát megközték, leköték, kőkéssel

¹ Siecke: Drachenkämpfe. 3. typus.

² Friedrichs: Grundlage d. germanischen Märchen, Mythen u. Sagen. Leipzig, 1909. pa. és Ehrenreich: Allgemeine Mythologie. 1910. 204.

³ Brinton: Myths of the New World 1905. 160. V. ö. Bastian: Allerlei aus Volks- und Menschenkunde. 1888. II. LXXVII.

⁴ Pl. a botokudok. A. H. Keane: Journal of the Anthropological Institute. 1883. 218. V. ö. általában Tylor és Lasch fenti helyeken.

⁵ Vierkandt: Die Anfänge der Religion und Zauberei. Globus. XCII. 21. Régi kínai színjátékban előadták a hold küzdelmét a sárkánnyal holdfogyatkozáskor. C. Fries: Studien zur Odyssee. I. 1910. 251.

⁶ XXI. Annual Report of the Bureau of American Ethnology. 1903. Fewkes, J. W.: Hopi Kacinas. 40—59, és Journal of American Folk-Lore. 1893. VI. 269. Fewkes and Stephen: The Pa-lü-lü-konti: a Tusayan Ceremony.

megvagdosták, földhöz vágják. Végül a pap elégette szent tűzben. Hasonlóan bántak el a többi démonnal, Apepi segítőivel. Megtették ezt reggel, délben, este és mindannyiszor, a hányszor sötét felhő borította a napisten fényes arcját. A sötétség és a felhők mindazt, a mi képmásaikkal történt, érezték, mintha őket érte volna s a jótékony napisten diadalmaskodott.¹

Az égitestek fogyatkozása nagyobb szerepet játszik a primitívek kultuszában: *de mythosban gyakrabban találjuk a rendszeresen ismétlődő, mint a nagy időközökben előforduló jelenségek magyarázatát.* A ki az égitestek fogyatkozását soha sem látta, látott más jelenségeket, melyek hasonló mythosokat váltottak ki belőle. Miért nyugszik le a nap este, reggelig nem látszik, majd újra ott ragyog az égbolton régi fényében? Megfigyeli a telt holdat, észrevesz a szélén egy fekete sávot, a fekete rész növekszik, a hold fogy és végül egészen eltűnik. Egyszerre azonban a másik oldalon újra előbukkan a hold sarlója. Az ilyen jelenségekre alig képzelhetni (primitív világnézet mellett) közelebb fekvő magyarázatot, mint hogy az égitestnek vadállatokkal kell küzdenie; épp úgy, mint az ősebernek. Sok nép élt evvel a magyarázattal egymástól függetlenül: hisz azonos jelenségek azonos világnézetű népeknél oly gyakran hoznak létre egyező mythosokat!

A guyanai indiánok a nap és a krokodilus harcáról mesélnek.² Északnyugat-Afrikában efik nyelven a reggeli napot úgy hívják: „a nap, melyet a gyík elnyelt s a mely újra kijött belőle“.³ Palau szigetén a czápák minden este el akarják nyelni a lenyugvó napot.⁴ Épp így akarják az ainoknál az ördögök is elnyelni a felkelő napot.⁵ Az örmények azt mondják, hogy mikor a nap reggel felölti tüzes ruháját, a sárkányok leselkednek rá, hogy elzárják útját a világtól.⁶ Az egyiptomi mythos szerint a napisten bárkájának alvilági útja egy ezerháromszáz ölnyi kígyó gyomrán vezet át.⁷ A nevettee indiánusok szerint Tlesagyilá-t elnyeli egy czethal, de a hős belülről megöli a halat és győzelmesen jön ki a gyomrából.⁸ „Tlesagyila“ annyit jelent, mint a „Napot csináló“⁹ és róla épp úgy mesélik a Phaethonmondát,¹⁰ mint a vogul Világiügyelő-Férfiről.¹¹ Típusos a következő melanéziai elbeszélés.¹² Kamakayut elnyeli egy nagy hal és úszik vele kelet felé. A hős szétvágja a hal gyomrát és kiugrik belőle. Egyszerre csak fényesség tűnik elébe, közvetlen mellette felkelt a nap. Követi az emelkedő napot, felmegy vele az égbe s ott megtanítja az égieket, hogy hogyan kell tüzet

¹ Budge, W.: Egyptian Magic 78—84. és XIV. Frazer: Golden Bough I. v. 16, 17.

² Dähnhardt: Natursagen. III. Bd. 1910. 10. idézi. Im Thurn-t.

³ Frobenius: Das Zeitalter des Sonnengottes. 1904. 417. — ⁴ U. o. 78.

⁵ H. Chamberlain: Aino Folk Tales. 1888. 22. l.

⁶ Joannissiany-Chalatianz: Märchen und Sagen. (Armenische Bibliothek IV. Leipzig.) XXXIV. V. ö. u. o. XXXV. V. ö. M. Abeghian: Der armenische Volksglaube. 1899. 29.

⁷ A. Erman: Die ägyptische Religion. 1909. 126.

⁸ Boas: Indianische Sagen. 171. Globus. LIII. 316. — ⁹ Boas: 158.

¹⁰ U. o.: 157, 173. Globus. LIII. 315.

¹¹ Munkácsi: Vogul Népk. Gyűjt. I. k. 26. II. 2. 088. Ethnogr. 1909. 84. Dähnhardt: I. k. 64. Munkácsi: Votják népköltészeti hagyományok. 1887. 72.

¹² Codrington. The Melanesians. 1891. 365. Frobenius: Zeitalter des Sonnengottes. 1904. 60. Wundt: Völkerpsychologie II. Buch 3. Bd. 236. H. Schmidt: Jona. 1907. 30.

gyujtani. Az utóbbi vonás kétségtelenné teszi, hogy Kamakayu eredetileg maga a nap. El kell ismerni, hogy Frobenius joggal foglalta össze ezt a mythosocsoportot „*A napisten a hal gyomrában*“ czimén. Feltünteti a tárgyalásban azokat a jellemző vonásokat, a melyek a mese eredetét elárulják. Ilyenek pl.: A hős elnyelése nyugaton történik, a menekülés keleten (Westostfahrt). A hősnek, mikor kijön a hal gyomrából, kihullott a haja (Haarausfall). Ez nyilván a ködös reggeli levegőben sugaraitól megfosztva kelő napra vonatkozik. A hőssel együtt kiszabadulnak a szörnyeteg gyomrából mindazok, a kiket előbb elnyelt volt, sokszor az egész emberiség (Allausschlüpfen). Ennek a magyarázata az a hit, hogy a holtak lelkei követik a napot (Seelen Sonnenfolge). Így tartják ezt Mangaiában,¹ így a shuwap indiánusok,² a régi Mexikó lakói³ és sok más nép.

Roppant érdekes motivum az is, hogy *a hős az állat gyomrában tüzet gyujt* s vele az állatot megöli. Nagyon sok változatban megtaláljuk ezt a hiedelmet, a mely solaris vonatkozása nélkül teljesen érthetetlen. Tudjuk, hogy *ez a tűz nem egyéb, mint a nap tüzének mythikus appeceptiója*. Világosan kitűnik ez a magyar népmeséből, meg a Kalevalából.⁴ A Kalevala elmondja, hogy Ukko az elrabolt nap és hold helyébe újat akar készíteni, tüzet csihol, hogy abból új napot és holdat formáljon. A tűz a földre esik, a hol egy hal elnyeli. A hal gyomrából kivágja azt a Nap fia, apjának, a Napnak aranynyelű, ezüstelű késével. A magyar mese hőse Bika Jancsi. Van egy bikája, a „szélbika“ fia. Ennek hátán eljut a napkirály arany mezejére. Itt egy varázsló parancsára szereznie kell az égi tűzből, a mely az óriáskigyó hasában van. Mikor megmondja a bikának feladatát, ez így válaszol: „Nekem is kell tűz a kigyó hasából, mert új ruhát kell szőnöm belőle a Napkirálynak, nemsokára tél lesz, addigra vastag ruha kell neki.“⁵

Nézzük most azokat a mythosokat, a melyek *a hold fázisváltásain alapulnak*. A kigyó elhányja a régi bőrét s így örökéletűnek látszik; a hold havonta megújul s így valóban örökéletű. Kinában sárkányok okozzák az árapályt.⁶ Igen sok primitív nép, mint pl. az ausztráliaiak,⁷ egész helyesen, a holdnak tulajdonítja ezt a jelenséget. A sárkány okozta viharban és a holdnak az időjárásra való befolyásában ma is sok ember hisz.⁸ Az éjszakát,

¹ Gill: Myths and Songs from the South Pacific. 1876. 156. sq.

² James Teit: The Shuswap. (Jesup Noth Pacific Expedition. II. 7.) 600.

³ Seler: Gesammelte Abhandlungen zur amerikanischen Sprach- und Altertums-kunde. 1908. III. Bd. 136. Lásd pl. Frobenius: Die Weltanschauung der Naturvölker. 1898. 134. Kruijt: Het animisme in den indischen Archipel. 1906. 368.

⁴ Vikár Béla: Kalevala. 1909. XXXXVII, XXXXVIII. runó. Kalevala. 1909. 320. Helsingissä. K. Krohn: Kalevalan runojen historia. I. 137.

⁵ Wislocki: Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren. Münster i. W. 1893. 45—47. Schmidt: Jona. 1907. 168. Nap és kigyó közti antagonizmust lásd még Holzmayer: Osilana. Verh. d. gel. estn. Ges. VII. 2. 36.

⁶ Cholnoky: A sárkányok országából. 1900. 50, 52, 63.

⁷ Curr: Australian Race. I. v. 253.

⁸ A hold okozza a vihart a botokudoknál. A. H. Keane: Journal of the Anthropological Institute. 1883, 208. Mangaiában is. Gill: Myths and Songs from the South Pacific. 1876. 45, 46.

mint a napherost elnyerő sárkányt, a hold és az éj közötti összefüggés teszi egészen érthetővé.¹ De magának a holdnak képén is látjuk a meg-megújuló harcztot, *holdtöltétől újholdig a sötét rész eltünteteti, elnyeli a világosat, újhold után megfordítva*. Egy magyar mythos szerint a holdnak van egy látható és egy láthatatlan része. A láthatatlan rész egy kutya, ez eszi a láthatót. Ha a látható elfogy, akkor a kutya lesz látható. Ennek magyarázata: a fogyó hold képe ☾, a növekedő ☽, tehát azon az oldalon, a hol előbb a láthatatlan (sötét) rész volt, most a látható (világos) tűnik fel. A látható kutya terhes lesz és holdtöltekor megkölykezik.² Ezután a fiával kezdi a harcztot, a ki aztán végre is elfogyasztja. (Kérdőívem segélyével Gara Pál úr volt szíves ezt a mythost számomra feljegyezni. Somogy megye, Siófok közelében, 1910 aug.)

Egy új-dél-walesi mythos szerint a hold elnyeli a sast. De a sas feleségei agyonütik, felnyitják a gyomrát s a sast új életre keltik.³ Leggyakoribb az a típus, melyben a hold világos része a sárkányölő hős, meg nem világított része pedig az óriáskígyó. A hold sötét részében a francziák a középkorban egy csodálatos szörnyetegnek, egy farkába harapó kígyónak a képét látják.⁴ A nungaburra törzs úgy meséli, hogy Bálu-nak, a holdnak „kutyái“ a kígyók.⁵ Egyik karján fekete kígyó, másikon egy fekete-fehér csíkos, nyakán meg egy fehér kígyó van. A fekete-fehér kígyó nyilván a félhold, a fehér a telt hold, a fekete az újhold.⁶ A braziliai bakairik szerint a hold egy sárga madártollakból való labda. Holdtölte után jön egy gyík s el akarja vinni; utána jön egy öves állat, majd egy óriási öves állat s ez már teljesen elfedi a holdat.⁷ A pelaiui monda szerint a holdbeli ember egy kígyó hátán jutott oda.⁸ A sumatrai batakok azt mondják, hogy minden hónapban újholdkor elnyeli a holdat egy nagy kígyó,⁹ a mely némely

¹ Az „Éj leánya, szürkület szüze“ (Yön tyttö, hämären neiti) fonta fonából leszakad egy darab és lesz belőle a kígyó. Máskor ő maga jelenik meg kígyó alakjában. Lásd: *E. Lönnrot: Suomen kansan muinaisia loitsurunoja*. 1880. 285. *J. Krohn: Suomalaisen Kirjallisuuden Historia*. 1885. 199. *K. Krohn: Kalevalan runojen historia*. I. 134.

² Holdtöltekor szüli a hold a csillagokat pl. Loangóban. *Bastian: Die deutsche Expedition an der Loango-Küste*. 1874. I. Bd. 320. Holdfogytán farkasok eszik a holdat *Kaindl: Die Huzulen*. 1894. 97.

³ *Brough-Smyth: The Aborigines of Victoria*. 431. Van *Genep: Mythes et Légendes d'Australie*. 1906. 97.

⁴ *Sebillot: Folklore de France*. I. v. 25. A kisázsiai türkmének a hold és a napfoltokban kígyókat látnak. (Dr. Mészáros Gyula szíves közlése legújabb kiadatlan gyűjtéséből.)

⁵ *Parker K. L.: Australian Legendary Tales*. 1897. 8–10. *Genep: Mythes et Légendes* 183. A kígyók nevei: „black snake“ (*Pseudodechis porphyriacus*), „tiger snake“ (*Hoplocephalus curtus*), „death adder“ (*Acanthophis antarctica*). A tudományos neveket Petermanns Mitteilungen 1862. 395. *Kreff: Die Schlangen der Umgegend von Sydney* és u. o. 1864. 153-ból veszem.

⁶ *Zeitschrift für Ethnologie*. 1908. 895. *P. W. Schmidt*.

⁷ *K. von den Steinen: Unter den Naturvölkern Zentralbrasilien*. 313.

⁸ *Kubary: Bastian: Allerlei aus Volks- und Menschenkunde-jében*. 1888. 58. és *Bastian: Die mikronesische Kolonien*. 1900. 51.

⁹ *Bezemer: Volksdichtung aus Indonesien*. Haag. 1904, 179. LXV. 95. *C. M. Pleyte: Die Schlange im Volksglauben der Indonesier*.

verzióban az Orion csillagzattal azonos.¹ Itt már a sárkányölő holdherost is megtaláljuk. A teremtés mondáiban ugyanaz az óriáskigyó, Radja Naga Padoha, a kiról előbb láttuk, hogy újhholdkor elnyeli a holdat, elpusztítja az újonnan megteremtett földet. A főisten leküld egy hőst, a ki kardjával legyőzi a kigyót.² Ezt a hőst az isten azután a holdba helyezi. A két monda nyilván egy egységes mythos töredéke, a melyben a hőst, a holdat a kigyó újhholdkor elnyeli és ez azután kardjával, a holdsarlóval megöli a kigyót. A Belyando folyó partján lakó ausztráliaiak szerint az uthagoa nevű kigyó azelőtt veszedelmes emberevő szörnyeteg volt; az emberevés miatt a Hold megharagudott és megégette a kigyó fejét. A feje ettől fekete maradt és embert ölni azóta nem tud.³

Egy cigánymesében a hős — a ki különben ebben és a megfelelő új-görög változatban más motivumok révén is egyike a legnyilvánvalóbb holdherosoknak — a holdkirály leányától kapott ezüst sarlóval, azaz az újonnan sarlóalakban feltűnő holddal megöli a sárkányt.⁴ A sárkányharczról szóló monda motivumainak egész sorozatát megmagyarázza a lunaris mythos. Két fontos motivumot megemlítek: az egyik a *sárkányfejek száma*; rendszeren három, hét, kilencz, vagy ezeknek többszörösei. Háromfejűnek tekinti sok kezdetleges nép a holdat, a mennyiben növekedő, telt és fogyó holdat különböztet meg. A hetes és kilenczes szám a négy, illetve három részre osztott holdhónapon alapul.⁵ A sárkányfejeknek azt a kellemetlen szokását, hogy újra kinőnek, szintén a lunaris mythos magyarázza meg. Az eltűnt holdfázisok helyett újak jönnek, a legutolsó helyett újhhold után egy egész csomó, mint a mesebeli sárkányfejek. Egy georgiai mesében a hős ellen küzdő sárkányoknak összesen 29 fejük van, ebből a hős 28-at levág: a holdhónap napjai. A 29-ikből feltámad az utolsó szörnyeteg és a harc újra kezdődik.⁶ Másik jellegzetes sajátága a sárkánynak, hogy az *élet vizét* őrzi.

Az élet vize s a hold közötti mythikus kapcsolatot más alkalommal, különösen indogermán, polynez és indián példák segélyével fejtegettem,⁷ most egy pár ausztráliai példát. A yara törzs szerint a holtak fel-

¹ C. M. Pleyte: U. o. 96.

² W. Ködding: Die Battaker auf Sumatra. Globus. LIII. 107. V. ö. Warneck: Die Religion der Batak 1909. 30, 33. A. C. Kruijt: Het Animisme in den Indischen Archipel. Haag. 1906. 473.

³ Curr: The Australian Race. III. 30.

⁴ Wislocki: Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner. 1890. 260. J. G. von Hahn: Griechische und albanesische Märchen. 1864. I. Bd. 307. II. Bd. 255.

⁵ V. ö. passim Sicke: Drachenkämpfe 1907. Mythologische Bibliothek. I. 1 és Hüsing: Die Iranische Überlieferung und das arische System. U. o. II. 2.

⁶ Wardrop: Georgian Folk-Tales. 1894. 25. V. ö. W. R. S. Ralston: Russian Folk-Tales 1873. 66.

⁷ „Adalékok a hold mythológiájához“ cz. felolvasásomban a Magyar Néprajzi Társaság 1909 május 19. ülésén. Legfontosabb adatok Böklen: Adam und Qain (Myth. Bibl. I. 2 (3). 65. Hillebrant: Soma. 1892. Boas: Indianische Sagen. 235. Waitz-Gerland: Anthropologie der Naturvölker. VI. Bd. 277. Sárkány és élet vize közötti összefüggést pl. Wünsche: Lebensbaum und Lebenswasser 1905. 90. sq. Kaindl: Die Huzulen 101. Ralston: Russian Folk-Tales. 231, 233.

támadnak, ha isznak Menyan-nak, a holdnak vizéből.¹ A kulinok úgy mesélik, hogy a hold az öreg kulinoknak vizet akart adni, úgy hogy feltámadtak volna holtuk után, de a galamb ezt megakadályozta.² A maori mesében a holdistennő ezt mondja: „A halál nem jöhet be az én szépséges birodalmamba, ez a törvény a férjemnek, Maramának (Marama holdat jelent), a ki havonta megfürdik Tanénak, a világosság nagy istenének életet megújító tavában”.³ A hold leánya adja az életelixirt egy japán mesében.⁴ A sárkány és a holdheros szerepe az élet vizét illetőleg egy fontos pontban különbözik. *A hold hozza az életadó vizet az emberiségnek, a sárkány őrzi, visszatartja; ebben a sárkány egyrészt örököse a kigyónak, mint vízi démonnak, másrészt nyilván a hold meg nem világított részét jelenti, a melytől a holdhős minden újhóddal elhozza az életvizét.* Egy új görög mesében a hold a sárkánytól hozott élet vizével feléleszti testvéreit, a napot és hajnalsillagot.⁵

A solaris és lunaris mythos kombinálódik, ha a hős küzdelmét a sárkánnyal a két égitest ellenségeskedésére magyarázzák. Így például Budafok mellett körülbelül 1880-ban napfogyatkozáskor látták, hogy verekszik a nap a holddal.⁶ Holdfogyatkozáskor a hold és nap harcolnak a szumatriaiak szerint.⁷ A wagogok⁸ szerint holdfogyatkozáskor a nap legyőzi a holdat. Óriási lármát csapnak, hogy a hold ne essék le az égről. Mythologailag jelentősebb az a felfogás, hogy *a hold egy sárkány, melyet a nap minden hónapban újra megöl* (Sieke: Drachenkämpfe, második típus). Szörnyetegek lakják a holdat az eszkimók szerint.⁹ Mauinak, a napherosnak nővére Mangájában a holdistennő, kinek neve *Ina-ika*. Az *ina* pedig itt halat jelent.¹⁰ A busmanok szerint a nap késével, a napsugárral holdtöltekor elkezdí vagdosni a holdat s addig vágja, míg csak egy kis darabka marad belőle. Azt azután meghagyja s abból újra megnő a hold.¹¹ Különbözik ez a típus a Sieketől gyűjtött indogermán anyagból is eléggé kiviláglik.¹² Ezek a mythosok különösen gyakran olvadnak össze azokkal, a melyekben a hold világos része a hős, sötét része a sárkány.

¹ Brough-Smyth: The Aborigines of Victoria. 1878. 429.

² Howitt: Native Tribes of South East Australia. 1904. 428.

³ Macculloch: Childhood of Fiction. 1905. 63. V. ö. Tregear: Maori-Polynesian Comparative Dictionary. Wellington. 591. Waiora (élet vize) alatt. Taylor: New Zealand and its inhabitants. 1855. 30, 31.

⁴ James: Japanese Fairy Tales. London, 1910 XXXVI. sz. V. ö. Khinában. W. G. Black: Folk-Medicine. 155. Továbbá a bolgároknál Ralston: The Songs of the Russian People. 1872. 431.

⁵ J. G. Hahn: Griechische und albanesische Märchen. 1864. 47.

⁶ Ethnographia. III. 45. — ⁷ Bastian: Sumatra. Berlin, 1886. 54.

⁸ H. Cole: Notes on the Wagogo of German East Africa. Journal of the Royal Anthropological Institute. 1902. 330. V. ö. még Tylor és Lasch említett helyeken.

⁹ Nelson: The Eskimo about Behring-Strait. Report of the Bureau of American Ethnology. XVIII. 1899. 442. V. ö. Nansen: Eskimoleben. 1903. 259.

¹⁰ Tregear: Maori Polynesian Comparative Dictionary 70.

¹¹ Bleck: A brief account of bushman folk-lore. 1875. 9.

¹² Sieke: Drachenkämpfe. Pld. 45. Perseus és a Gorgók.

Másrészt sárkány lehet a nap is, a mennyiben reggelente elnyeli a csillagokat. A piute indiánok szerint a nap minden reggel összefogdossa gyerekeit, a csillagokat és megeszik közülük annyit, a mennyit csak bír, mert ebből él. Nem az egész napot látjuk, csak a hasát, a melyet az idők folyamán elnyelt csillagok töltenek meg. Valódi alakja a kígyóhoz vagy gyíkhoz hasonlít.¹ Kígyóalakú volt a régi Mexikó napistene, Tonacatcoatl.² A sárkányölő hős ebben az esetben a lenyugvó nap közelében feltűnő újhold. Primitív logikával felteszik róla, hogy a nap nyugtának vagy halálának okozója. Ebben a mythosban az újhold ellenségei nap és sötét hold összeolvadhatnak anélkül, hogy a babyloni astrologiából való kölcsönzésre kelene gondolnunk.³

A nagy égitesteknél ritkábban ugyan, de szerepelnek a mythosban a csillagok is. Például egy bonyolult busman mythosban⁴ megtaláljuk az elnyeletés epizódját, a mely első sorban a solaris és lunaris mythológiát jellemzi. A busmanok szerint a „Hajnal-Szivé“-nek (Jupiter-csillag) van egy leánya (valamelyik csillag Jupiter közelében), a „Hajnal-Szivének-Gyermeke“. Az apa elnyeli leányát és egyedüli „Hajnal-Szív“ csillag gyanánt járkál az égen. Apja belsejében a leány felserdül, erre az apja kiköpi. Ekkor belőle lesz a nőnemű „Hajnal-Szív“, mire ez kiköp egy másik „Hajnal-Szív-Gyermeke“, a ki most követi a másik két csillagot. Annyi mindenesetre világos, hogy az elnyeletés a csillag elhomályosulását jelenti.

*Sárkányölő hősként szerepelhet a hajnalcsillag is, például Mexikóban.*⁵

¹ A. Lang: Myth, Ritual and Religion. 1906. I. v. 131.

² C. St. Wake: Serpent Worship. 1888. 195.

³ Winckler: Die babylonische Geisteskultur. Leipzig, 1907. 70. Jeremias: Die Panbabylonisten. 1907. 42. Grimm: Kinder- und Hausmärchen. 29. sz. „Der Teufel mit den drei goldenen Haaren“ változataiból kitűnik, hogy az ördög egyrészt a sárkánynyal (Grimmnél a szöveg „der alte Drache“-nak nevezi, egy másik német variáns sárkányt tesz helyébe, Friedrichs: Grundlage der germanischen Märchen. 1900. 122. Zingerle nyomán „Die Drachenfedern“), másrészt a nappal azonos. (Wislocki: Märchen und Sagen der transsilvanischen Zigeuner. Berlin, 1886. 10. Die drei goldenen Haare des Sonnenkönigs.) A hős — egyéb motívumokból is következtetem — talán lunaris heros. Astralis, de teljesen lehetetlen magyarázatot ad G. Friedrichs: Grundlage, Entstehung und genaue Einzeldeutung der bekanntesten germanischen Märchen, Mythen und Sagen. Leipzig, 1909. 116. További variánsokat v. ö. Köhler: Kleinere Schriften zur Märchenforschung. Weimar, 1898. 402., 466. Napról, mint démonról, vagy ogreről lásd Wislocki: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner. Münster i. W., 1881. 27. Bastian: Allerlei aus Volks- und Menschenkunde. 1888. I. Bd., 200. Mitteilungen der anthr. Ges. in Wien. XVI. 111. Haberlandt: Indogermanica. Macculloch: Childhood of Fiction. 1905. 295. L. Sainean: Basmele Romane. Bucuresci, 1895. 17, 236, 492, 979. I. D. Woods: The Native Tribes of South Australia. W. Wyatt: 166. A fenti piute mythos párhuzamait lásd A. Maas: Bei liebenswürdigen Wilden (Mentawei-Insulaner). Berlin, 1902. 93. Tylor: Primitive Culture. I. v. 356. C. H. Bompas: Folklore of the Santal Parganas. London, 1909. 403. 409. Skeat and Blagden: Pagan Races of the Malay Peninsula. 1906. II. v. 320. Wislocki: Aus dem inneren Leben der Zigeuner. 1892. 67.

⁴ W. H. Bleek: A brief account of bushman folk-lore. London, 1875. 11.

⁵ K. Th. Preusz: Der Kampf der Sonne mit den Sternen in Mexiko. Globus. LXXXVII. 136. Naturbeobachtungen in den Religionen des mexikanischen Kulturkreises. Zeitschrift für Ethnologie. 1910. 795.

A magyar népmesében az alvilági sárkányokon diadalmaskodó hőst Hajnalnak hívják.¹ Az arapahok mesélik, hogy a Hajnalsillag a Hold fia, kinek nevelő anyja „Éjszaka Öreg Anyó” kelet felé a Naphoz menve, győzelmesen küzd meg a kígyókkal.²

Így hát a mythos vizsgálásánál *különböző típusokat kaptunk, a melyeket más-más, többnyire természeti jelenségből sikerült megmagyarázni.* A legtöbb idevágó mythos korántsem oly világos és érthető, mint azok, a melyeket tárgyaltunk. A sárkányokról és sárkányölőkről szóló mythosokban az eredeti típusokat *rendesen kombinálva találjuk.* Természetesen ez a kombinálódás sem véletlen dolga, hanem az alkotó elemeket összefűző mythikus kapcsolatból, rokonságból folyik. Ezekre az összefűző momentumokra a tárgyalás folyamán nem egyszer rámutattam, másutt, vagy a hol úgy is nyilvánvalók vagy pedig indokolásuk bővebb magyarázatot igényelne, mellőztem azokat. További illusztrálásukra szolgáljon egy pár taláalomra kiragadott kombinált típus.

A Kongó alsó folyása vidékén kígyóalakban megtestesülő vízi szellemekben, ximbikben hisznek. Ezek okozzák a földcsuszamlást és a szakadékokat; ezek utaznak a forgószelemben és a viharban is.³ Az újgörög mesékben a hőst a sárkány meg akarja enni. Avval ereszti el, hogy a hős maga helyett megigéri neki a napot és holdat, de a hős visszajön menyasszonyával, a ki a villám lánya, a mennydörgés unokája, ez azután porrá égeti a sárkányt.⁴

Végül nézzük kissé részletesebben a japánok sárkányölő hősét, Susanowo-no-Mikoto-t. Ennek a mythosnak az a nagy előnye van, hogy bonyolult volta dacára az eredeti alkatrészek világosan felismerhetők.⁵ *Látni fogjuk, hogy a tárgyalt típusok közül egyetlen mythos kialakulásában hány-nak jutott szerep.*

Susanowo az égből a földre, Idzumo tartományba érkezik.⁶ Ott Hi folyó

¹ Pl. Berze Nagy János: Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből. (Magyar Népk. Gyűjt. IX.) 1907. 1. Mailand Oszkár: Székelyföldi gyűjtés. (Magyar Népk. Gyűjt. VII.) 1905. 989.

² Dorsey: The Arapaho Sun Dance. 1903. 212. V. ö. S. C. Simms: Traditions of the Crows. 299. Lunar is motívumok járultak a hős alakjához; a keleten feltűnő fogyó holdsarló és a keleten látható hajnalsillag asszimilálódtak. Lásd erről általában Ehrenreich: Allgemeine Mythologie. (Myth. Bibl. IV. 1.) 1910. 202.

³ Folk-Lore. XX. 477. I. H. Wels: Notes on some customs of the Lower Congo People. Forgószele mint sárkánykígyó: v. ö. Ehrenreich: Allgemeine Mythologie. 139. Például a luritjáknál a forgószelemben vastagfejű, hosszúhajjú kígyó fejjel lefelé száguld; hosszú fogával megharapja az embert, hosszú hajával felkavarja a port. Strehlow: Die Avanda und Loritjastämme. II. Bd. 6. V. ö. még Schröder: Germanische Götter und Elben beim Estenvolke. Wien, 1906. 31. R. Auning: Der lettische Drachen-Mythus. Mitau, 1892. 16.

⁴ N. G. Politis: Der Mond in Sage und Glauben der heutigen Hellenen. (Függelék Roscher: Selene und Verwandtes-hez.) 188. További változatok Abbot: Macedonian Folk-Lore. Cambridge, 1903. 261—263. Sárkányok az újgörög néphitben B. Schmidt: Das Volksleben der Neugriechen. 1871. 190. — mesékben Hahn: Griechische und albanesische Märchen. Leipzig, 1864. index szerint.

⁵ „(A shintoizmus) talán a legkevésbé fejlett vallás, a melynél megfelelő irott forrással rendelkezünk.“ W. G. Aston: Shinto. (The Way of the Gods.) 1905. I

⁶ W. G. Aston: Shinto. 1905. 103. További változatokat lásd Florenz: Japanische Mythologie. Tokyo, 1901. 120. 139.

partján sirva talál egy öreg embert és asszonyt. Közöttük ül egy fiatal leány. Kérdezi őket: „Kik vagytok?” Az öreg felel: „A te szolgád, egy földi istenség, Ashinadzuchi, a nagy Hegy-isten fia. A feleségem Tenadzuchi és a leányom Kushi-nada-hime.” Kérdi amaz: „Miért sirtok?” Ez pedig felel: „Volt nyolcz leányom, de a Koshiból való nyolczágú kígyó évről évre eljött és sorra felfalta őket. Most itt az ideje, hogy megint jöjjön, ezért sírok.” „Írd le nekem ezt a kígyót”, mondta Susanowo. „A szeme olyan vörös, mint a téli cseresznye. Egy teste van, nyolcz lába, nyolcz farka. Teste, melyen moha, fenyőfák és czédrusok nőnek, nyolcz hegyen, nyolcz völgyön át terjed. A hasa mindig csupa vér és gyűladás.” Susanowo azután megmondja, hogy ő a napistenő bátyja, most jött le az égből. Megkéri és megkapja a leány kezét; fésűvé változtatja a leányt és a hajába dugja. Most nyolczszoros erejű szakét (rizsbor) főzet. Megjön a kígyó, mindenik feje iszik egy dézsával, lerészegszik, elalszik. Susanowo kirántja tüzöles kardját, megöli a kígyót, mire a folyó vize vérré válik. Mikor a kígyó farka közepét vágja, kardja kicsorbul. Csodálkozva felhasítja a kígyó farkát, benne talál egy hatalmas éles kardot. Fogja a kardot és jelentést tesz róla a napistenőnek. A kard neve Kusa-nagi (Füvet-kaszáló).

A tengeristen a sárkányok ura, sárkányfejjel ábrázolják leányával együtt,¹ a ki szüléskor felveszi igazi alakját, azaz sárkánynyá változik.² A folyóisteneket midzu-chi-nek, viz atyának nevezik. A midzu-chit a japán szótárak négy lábú sárkánynak írják le.³ A vízoszlopban repülő sárkányt látnak.⁴

Van két sárkányalakú esőistenük, közülük egyik a völgyekben, másik a hegyekben tartózkodik.⁵ Általában az esőistenekhez tartozik a sárkány.⁶ A mythosokban a hegyek geniusai néha kígyó vagy sárkányformát öltenek.⁷ Mimuro istene kígyóalakban mennydörgés és villámlás közepett jelenik meg a mikadó előtt.⁸ A mennydörgő-isten a fákkal is összefügg. Mennydörgés és villámlás támad, mikor egy úgynevezett mennykő-fát ki akarnak vágni, maga a mennydörgő-isten halalakban jelenik meg a fa ágai között.⁹

A japán sárkányt tehát eddig vízzel, hegyekkel, mennydörgéssel, fákkal találjuk kapcsolatban. De kicsoda Susanowo, a sárkányölő hős? Tylor szél-istennek tartotta,¹⁰ Buckley nyomán Florenz zivataristennek.¹¹ Mythosának némely vonását meg lehet érteni ebből a szempontból. Örökös sírása, jajgatása, melylyel pusztulást okoz a földön, a vihar zúgásának leírása.¹² Mikor először megy az égbe, mennydörgésként zúg a tenger, hangosan nyögnek a hegyek és dombok, „mindez isteni természetének hevessége folytán.”¹³

¹ Aston: Shinto, 63. 64. 149. — ² Aston: u. o. 114. Florenz: Japanische Myth. 223.

³ Aston: u. o. 150. — ⁴ Tylor: Primitive Culture. I. v. 292. Kaempfer nyomán.

⁵ Florenz: u. o. 46. 47. 314. — ⁶ Aston: u. o. 63.

⁷ Aston: u. o. 64. Andrian: Höhenkultus 214. 217. 218. D. Brauns: Japanische Märchen und Sagen. Leipzig, 1885. 10. 362.

⁸ Aston: u. o. 257. — ⁹ Aston: u. o. 158.

¹⁰ Journal of the Anthropological Institute. 1876. 56. Tylor: Remarks on Japanese Mythology.

¹¹ Florenz: u. o. 319. 29. A név etymológiáját lásd u. o. és Aston: u. o. 140. 141.

¹² Florenz: u. o. 30. Aston: u. o. 137. — ¹³ Florenz: u. o. 76.

Szétért kardjából örvény és ködistennők támadnak.¹ A földre az esőévszakban jön le, széles kalapot és esőköpenyt hord.² Mythosának egyéb alkatrészeit más szempontból kell magyarázni. Maga a japán hagyomány³ és a legtekintélyesebb japán kommentátor, Hirata,⁴ holdistennek tartja. Florenz azt mondja, hogy evvel a nézettel szemben eklatáns bizonyíték, hogy a napistennő és a holdisten mellett Susanowo többször szerepel külön istenségként. A ki a mythológiában csak kissé járatos, rögtön látni fogja, hogy ez a bizonyíték éppen nem eklatáns. Köztudomású dolog, hogy ugyanazon természeti jelenség, különösen pedig nap és hold rengeteg sok, egymástól a fejlődés folyamán elütő istenségeket hozhat létre.

Különben a japán traditio maga is bizonyíték. Félreismerhetetlenek a mythikus párhuzamok. A Nihongiban Tsuki-yomi (holdisten) megöli a táplálék-istennőt, a Kojiki ugyanezt Susanowónak tulajdonítja.⁵ Némely változatban Tsuki-yomi, mások szerint Susanowo a tenger ura.⁶ Csakis lunarisan magyarázható, hogy Susanowo a szerelem és házasság istene,⁷ hogy a napistennőnek testvére és férje,⁸ hogy az alvilág fejedelme, ura.⁹ Mindkét szerepkörből érthető, hogy Susanowo kísérelje a róka, a rizsföldek és a termékenység geniusa,¹⁰ továbbá a napistennővel való ellenségeskedése és pestist okozó volta.¹¹ De ez a két szerepkör csak látszólag ellentétes; hisz igen sok népnél megtaláljuk azt a hitet, hogy a holdisten okozza a vihart, vagy általában az időjárás változását. *Susanowo tehát eredetileg holdisten, aki* (talán egy eredetileg önálló vihardémonnal egybeolvadva) *kormányozza a vihart és az időjárást.*

A mythos harmadik szereplője Kushi-nada-hime, a sárkánynak kitett leány. Ha Hartland hypothesis helyes, akkor ebből az epizódból következő, *Japánban meg kell találjunk az emberáldozat nyomait.* Régebben a kilenczfejű sárkánynak (Kiudsu rju) szűzeket áldoztak.¹² A Nihongiban le van írva, hogy embereket áldoztak a sárkánynak képzelt folyóistennek.¹³ Ha a hajó a tengeren veszélyben forgott, hajukat levágták (pars pro toto) áldo-

¹ Florenz: *Japanische Myth.* 79. 80.

² Aston: *Shinto*, 137. Köpenyeg és kalap mint felhő v. ő. *Bertsch: Weltanschauung.* 153. *Boas: Indianische Sagen.* 211. *Krause: Die Tlinkit-Indianer.* Jena, 1885. 260.

³ Aston: u. o. 137. *Siebold: Nippon.* 1897. II. 53.

⁴ Florenz: u. o. 319. Aston: u. o. 138. Itt Aston meg is okolja ezt a nézetet.

⁵ Florenz: u. o. 70. 71.

⁶ U. o. 60.

⁷ Aston: u. o. 140. *Liebrecht: Zur Volkskunde* 1879. 73. V. ő. pl. *Roscher: Selene und Verwandtes.* 1895.

⁸ Aston: u. o. 91. 96. Florenz: u. o. 79. V. ő. pl. *Ehrenreich: Mythen der süd-amerikanischen Indianer.* 36.

⁹ Aston: u. o. 106. Florenz: 260. V. o. *Ehrenreich: Allgemeine Mythologie.* 1910. 249.

¹⁰ *Siebold: Nippon.* II. 104. 105. *Bastian: Die Molukken.* 1884. 103. *Globus.* XXI. 332. *Dr. Mohricke: Volksaberglauben, Legenden und Überlieferungen der Japaner.*

¹¹ Florenz: u. o. 92. 302.

¹² *Siebold: Nippon* II. Bd. 124.

¹³ Aston: u. o. 151.

zatul a sárkányistennek.¹ Egy hegyszellemnek, a mely óriási macska alakjában szokott megjelenni, évente egy szüzet áldoztak.²

De ebben az esetben a név sem mellékes. „Kushi“ csak megtisztelő czímzés, quasi „bámulatos“. De kushi másként írva fésüt jelent;³ alighanem ennek köszönhetjük azt az epizódot, hogy Susanowo fésűvé változtatja a leányt. *Ina-da-hime pedig annyit jelent: rizsföld-hölgy.*⁴ Siebold egy helyütt földanyának nevezi,⁵ másutt azonban *napistennőnek.*⁶ Erre vall az is, hogy Susanowónak nyolcz gyermeket szült, a kik a bolygók geniusai.⁷ Ebben a szerepben talán Amaterasu az eredeti napistennő helyét foglalta el. Susanowo nevéé és házasságistennővé⁸ talán *mint földistennő* lett, a ki a *termékenyítő zivatarnak felesége.*

Ezek után térjünk át a sárkányharcz japán mythosának magyarázatára, vagyis inkább magyarázataira. Tylor⁹ felhoz egy japán hagyományt, a mely szerint a nyolczfejű sárkány valójában egy nyolcztorkolatú folyó. Így hát az egész Tylor szerint nem egyéb, mint a *szélisten harcza az áradás ellen a rizsföldet személyesítő leányért.* Jól illik ehhez a magyarázathoz, hogy Idzumót úgy hívják: „az ország, a melyben sok felhő tornyosul“. ¹⁰ A kardnak, a melyet a kígyó farkában talál, egyik neve „az égen tornyosuló felhők kardja“. A hely felett, a hol a kígyó élt, állandóan felhők voltak (Florenz 123, 124). Másrészt azonban a mythos a kígyó vörös szeméről, vörös és gyuladt hasáról beszél.¹¹ Ezek a vonások nem nagyon illenek egy folyóra. Egy másik verzió tüzet köpőnek és a napistennő szolgájának nevezi a kígyót.¹² A mythosnak tehát egyik magyarázata, hogy *Susanowo az újhold istene*¹³ *megöli a napsárkányt* (mert az új holdsarló napnyugtakor tűnik fel az égen). A kard, a melyet a sárkány farkában talált, a napistennő kardja volt és hozzá az égre kerül vissza¹⁴ — tehát nyilván az újonnan feltűnő holdsarló.¹⁵ A csuvas férfi,¹⁶ ha el akarja riasztani a feleségét megnyomó lidérczet, magára ölti felesége ruháját, épp így Susanowo, a ki Ina-da-hime-nek öltözve öli meg a sárkányt.¹⁷ Még csak a sárkány rizsborral való itatása

¹ Aston: u. o. 220.

² Brauns: Japanische Märchen. 59. Andrian: Höhenkultus. 217. A holtak szellemének szóló, továbbá építőáldozatról lásd Aston: u. o. 56. 219.

³ Florenz: u. o. 121. — ⁴ Florenz: u. o. 121. Aston: u. o. 138. — ⁵ Siebold: Nippon. II. Bd. 53.

⁶ U. o. 104. 115. — ⁷ U. o. 53.

⁸ Aston: u. o. 140. Liebrecht: Zur Volkskunde. 1879. 73.

⁹ Tylor: Remarks on Japanese Mythology. Journal of the Royal Anthr. Society. 1976. 56. — ¹⁰ Florenz: u. o. 282.

¹¹ V. ö. a fenti piute mythosban a nap mint a kígyó hasa.

¹² Siebold: Nippon I. V. VI. és lásd az ábrát Florenznél.

¹³ V. ö. Ehrenreich: Allgemeine Mythologie. 126. 127. — ¹⁴ Florenz: u. o. 124.

¹⁵ A holdsarlóról mint a napisten fegyveréről. I. G. von Hahn: Sagwissenschaftliche Studien. 1876. 101. 516. 528. 530. Különböen v. ö. a japán holdisten, Tsukiyomi aranykardját Aston: u. o. 141.

¹⁶ Mészáros: Csuvas ősvallás emlékei. 1909. 44. 46. A csuvas vüBör megfelel a magyar lidérczetnek.

¹⁷ Brauns: u. o. 113. Lidércz és sárkány közötti rokonságról lásd fentebb.

szorul magyarázatra. Közel fekvő feltevés, hogy itáláldozat emlékével van dolgunk. De tekintetbe kell venni, hogy a sárkányt közvetlenül azután megölik. Talán létezett az esőt hozó varázslat egy módja, a mely abból állhatott, hogy ábrázolták¹ az égi folyadékot megivó (esőt visszatartó) felhősárkányt, a melyet azután a viharistent ábrázoló varázsló megölt. Fekete kutyát vagy lovat áldoznak, hogy kicsalják a fekete felhőket.² Más módszere az esőcsinálásnak, hogy egy vízesésbe dobnak egy szalmából készült sárkányt.³ Vagy talán az ind felfogáshoz hasonlóval van dolgunk, a mely szerint a hold egy itallal telt kehely, az ital ivása a hold fogyása⁴ — míg az újholdheros a sárkányt, mely a holdat elfogyasztotta, a napot megöli, — folytathatnók a japán mythossal. Ennek az epizódnak értelme mindenesetre kétes marad, míg a többi magyarázat körülbelül bizonyos.

A téma természetesen nincs kimerítve. Utalok még a sárkányra mint üstökösre, hulló csillagra;⁵ ezek a változatok mythologiailag nem fontosak. A sárkány mint kincseket hordó spiritus familiaris⁶ már csak névleg sárkány, valójában egész más mythoskörbe tartozik, a melyet most nem tárgyalhatok.

Látjuk tehát, hogy *heterogén elemek homogén egészszé olvadnak össze* a Kongó mellett éppúgy, mint Hellasban, az algonquin indiánoknál nemkülönben, mint Nipponban.

Ez pedig a *mythikus konvergencia jelensége*. A biológiából származik ez a fogalom, a hol konvergensenek nevezik például a czethalakat a halakkal, mert különböző eredetük s szervezetük dacára a milieu egyező volta folytán egymással bizonyos külső hasonlóságot mutatnak. Ilyen konvergencia létezik az ethnológiában például az új-guineai pápuák s a brazíliai indiánusok között, akik bár fajilag nem rokonok, egymással sohasem érintkeztek, a hasonló tropikus égalj hatása folytán egymással sok tekintetben meglepően egyeznek. Ehrenreich utalt arra, hogy a kutatás ebben az irányban a mythologia terén is eredménnyel kecsegtet.⁷ A legtöbben, a kik eddig a sárkányharcz témájával mythologiai szempontból foglalkoztak, abból a feltevésből indultak ki, hogy egy jelenségben kell megtalálni a mythos kulcsát. Azt

¹ V. ö. Frazer: Lectures on the Early History of Kingship. 1905. 185. Hulst: St. Georg of Cappadocia. London, 1909. 33.

² Aston: u. o. 287. — ³ Aston: 153.

⁴ Hillebrandt: Soma. 1891. 290. sq. v. ö. az életvizéről mondottakat.

⁵ Strehlow: Die Aranda und Loritja. 1907. I. Bd. 25. Bertsch: Weltanschauung. 193. 197. 249. W. Müller: Zur Volkskunde der Deutschen in Mähren, 1893. 271.

⁶ Pl. Schröder: Germanische Götter und Elben beim Estenvolke. Wien, 1906. 15. sq. R. Auning: Der lettische Drachen-Mythus passim. Holzmayer: Osiliana. 1873. 11.

⁷ Ehrenreich: Mythen und Legenden der südamerikanischen Urvölker. 1905. 70. Allgemeine Mythologie. 1910. 263. Első sorban pedig: Zur Frage der Beurteilung und Bewertung ethnographischer Analogien. Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. 1903. 176. V. ö. ugyanezt a szempontot Ch. S. Burne: Presidential Address. Folk-Lore 1910. 19. Ehrenreich cikkét magyarul ismertette Bátky: Földrajzi Közlemények XXXII. 162. Néprajzi analógiák megítélésének kérdéséhez. A jelenség biológiai szerepéről lásd Willey: Convergence in Evolution. (Ismertette „Man“ 1911. 75.) Cikkem megírása után jelent meg F. Graebner: Methode der Ethnologie. Heidelberg, 1911. Szintén konvergenciát lát mythosunkban. (64. l.)

hiszem, inkább arra kell törekednünk, hogy megtaláljuk azokat a *jelenségeket*, a melyek valamely mythos kialakulására hatottak. Ritkán fogunk a mythologia, folk-lore és összehasonlító vallástudomány terén olyan tárgyra akadni, a melyet egyetlen szempontból tökéletesen meg lehet magyarázni, annál gyakrabban olyan mythosokra, a melyek különböző, többnyire természeti jelenségek leírása gyanánt keletkeztek, de egyező társadalmi s kulturális környezet hatása folytán részben összeolvadtak, részben pedig egymáshoz hasonlókká, vagyis konvergensekké lettek.

Róheim Géza.

ISTEN KARDJA A JAPÁNIAKNÁL.

A japáni császárság három jelvénye egy kerek fémtükör, egy drágakőfűzér, meg egy ősrégi kard.

A hitrege szerint a kerek tükör ugyanaz, a melylyel az égi istenek Amaterasu omikamit,¹ az „Eget beragyogó fenséges istent“ (a Napistenasszonyát) kicsalták abból a barlangból, a hova testvérbátyjának, Susano-onak, a tenger szilaj istenének támadása elől menekült.

Az istenek a tükröt is neki adták, meg egy esomó drágakövet is, mikor újra előjött és világitani kezdett; Susano-ot pedig megbüntették és arra kényszerítették, hogy Amaterasu omikami előtt meghódoljon és soha többé ne háborgassa az égiek békességét.

Susano-o rossz véget ért kalandja után elhagyta az eget és Hondo szigetének Izumo nevű tartományába sietett. Ott talált egy öreg házaspárt meg egy leányzót. Mind a hárman keservesen sírtak. Susano-o kérdésére az öreg elmondotta, hogy ők volnának a vidék urai, hogy az ő neve Ashinazuchi, a felesége pedig Tenazuchi, leányuké Kushinada hime; hogy nyolcz leányuk volt, de évről évre eljön egy nyolczfejű, nyolczfarkú sárkány, a Yamada no orochi, a ki hét leányukat már megette s most már a legkisebbiken a sor és ők nem tudják megmenteni.

Susano-o erre azt mondotta, hogy ő megöli a sárkányt, ha Kushinada himét hozzáadják feleségül.

Az öregek ebbe szívesen beleegyeztek s a tenger istenének tanácsára erős rizspálinkát főztek, melyet nyolcz edényben egy nyolcz nyílású kerítés elé tettek.

Kis vártatva megérkezett a nyolczfejű, nyolczfarkú sárkány; szemei tüzeltek, hasa vérvörös volt, nyolcz völgyön, nyolcz hegyen át húzódó testét moh és erdő fedte.

A sárkány mind a nyolcz szájával egyszerre neki esett a rizspálinkának (sake) és alaposan lerészegedvén, elnyújtózott s mind a nyolcz fejével mély álomba merült.

Erre Susano-o kirántotta kardját és lecsapdosta a sárkány nyolcz fejét.

Mikor a farka táján kezdte aprítani a szörnyeteget, egyszerre csak kiesor-

¹ A japáni nevek és szavak átírásában a Japánban divatos latinbetűs helyesírást használtam, mely szerint ch = ĉ, sh = ŝ, y = j, j = ĵ, ts = c, g majdnem ĝ (ng).

bult a kardja, mert a sárkány testében egy hatalmas, pompás kard volt elrejtve. Susano-o kivette a kardot és felajánlotta Ame no kaminak, az ég istenének.

Így adja ezt elő a Nihongi;¹ a Kojiki² is majdnem szóról szóra így, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi szerint Susano-o a kardot Amaterasu omikaminak, a nap istenasszonyának és nem az ég istenének, Ame no kaminak ajándékozta.

Ugyancsak a fent idézett forrásokból tudjuk, hogy Susano-o a sárkányon vett diadala után feleségül vette Kushinada himet s mikor ivadékai már jól benépesítették a japán földet, Amaterasu omikami leküldötte hozzájuk uralkodóul unokáját, Ninigit, neki ajándékozva a fent említett tükröt és drágaköveket, meg a Susano-ótól kapott pallost. Azóta mind a hármat, mint a japáni császárság jelvényét őrzik, mert a mai mikado, Mutsuhito nemcsak a nemzeti hagyományok, hanem az 1889-iki alkotmány idevonatkozó szakasza szerint is Ninigi véréből való.

Most csak a kard kérdésével akarok foglalkozni, természetesen csak a hitrege körében; mellékesen megjegyezve azt is, hogy Kiushū szigetén, a Takachio nevű hegy ormán is mutogatnak egy hatalmas bronzkardot, mely állítólag Ninigé volt.

A kard neve, melyet Susano-o a nyolczfejú sárkány testében talált, eredetileg „*Ama no mura-kumo no tsurugi*“ volt és ezt a nevet Yamatodake no mikoto idejében változtatták „*Kusanagi no tsurugi*“-ra.

Az utóbbi név magyarázata nagyon kétes, az elsőé pedig nagyon világos, úgy hogy igazán csudálkozni lehet azon, hogyan téveszthette el annyira Léon de Rosny, a Nihongi érdemes fordítója és magyarázója.

Rosny az *Ama no mura-kumo no tsurugi* nevet egyszer így fordítja: „le sabre du nuage de la ville céleste“, majd meg így: „le Glaive des nuages où a lieu l'assemblée céleste“. ³ Az első fordítás azt jelentené, hogy „az égi város felhőjének a kardja“, a másik „pallosa a felhőknek, a hol az égi gyülekezés történt“.

A *tsurugi* szó kétségtelenül kardot, pallost jelent, *kumo* pedig felhőt; *ama* vagy *ame* ég (caelum) ez a szó valószínűleg összetartozik a finn *ilma* szóval és annak ugor atyafiságával. Rosnyt azonban megtévesztette a *mura* szó, melynek közkeletű jelentése „falu“, „község“; de eredeti jelentése „sokaság, raj, csapat“ volt, a mi kitűnik abból is, hogy származéka, a *muragaru* ige „csoportosulni, összeseregleni“ értelmében használatos. Különben a *mura-kumo* összetétel is sűrűn előfordul a költői nyelvben és azt jelenti, hogy „felhőtömeg, felhőgomoly“.

Susano-o kardjának eredeti neve tehát így fordítandó és értendő: „az ég felhőgomolyának pallosa“, a mi nyilván nem egyéb, mint a villám költői neve. Erre a vonatkozásra azonban a Nihongi magyarázói nem vetettek ügyet.

A mint látjuk, a mikádók felavató családi kardja, mely 1889 óta alkotmányos közjogi symbolum, a villám-mythoszszal kapcsolatos és testvére a germán Asa-Thor kalapácsának azonos szemléletek rokonfelfogása alapján.

De van a kettő között még más kapcsolat is.

¹ K. u. 720-ból.

² K. u. 712-ből. Szerzője Yasumaro.

³ Syo-ki, le livre canonique de l'antiquité japonaise publié en Japonias et en Français par Léon de Rosny. 1887. — 317. és 322. l.

Rosny épp úgy, mint a nagytudományú Aston és mások, azt állítják, hogy a *ya* számnév az ójapáni nyelvben nem nyolczat, hanem sokat jelent. Ez azonban tévedés. Mindenütt, a hol a *ya* a „sok“ szóval fordítható, numerus certus pro incerto-val van dolgunk, mert már a Kojikiban is igazán nyolczat jelent a *ya* számnév, a mit nem is olyan bajos megállapítani.

Éppen Kojikiban olvasható, hogy Izanagi isten elhalt felesége után lement az alvilágba. A sötétben világot gyújtott és meglátta, hogy felesége testén *ya* (azaz nyolcz) dörgő isten ül. A Kojiki el is mondja ezeknek az isteneknek a nevét így: ō-ikazuchi, hono-ikazuchi, kuro-ikazuchi, saku-ikazuchi, waki-ikazuchi, tsuchi-ikazuchi, naru-ikazuchi, fushi-ikazuchi s e nevek száma se több, se kevesebb, mint nyolcz!

Már most miért van nyolcz feje annak a mohos, erdős, hegyhátú sárkánynak, melynek testében az égi felhők pallosa, a villám el van rejtve? Nyilván ugyanazért, a miért Thrym óriás átta *rostum*, azaz nyolcz mértföldnyire rejtette a föld alá Thor kalapácsát. Nyolcz hónapon át nem szokott villámlani. És hogy ugyancsak a nyolczfejű sárkány falja fel az izumói öregek gyermekeit, annak is csak az lehet a vonatkozása, hogy nyolcz nem termő hónap emésztí meg, a mi négy hónap alatt terem a földön.

Mint fentebb említettem, a Nihongi szerint Susano-o a nyolczfejű sárkány testében talált kardot az ég istenének, Ame no kaminak ajándékozta, a mi egyszerűen azt jelenti, hogy visszaadta neki nyolcz hónapra elvesztett villámát.

A Kojiki szerint viszont Susano-o a Napistenasszonynak, Amaterasu ōmikaminak adta a kardot.

A kétféleség magyarázata a következő:

A japáni hitrege különféle fejlődési fokain a legfőbb istenség személye épp úgy változik, mint más népek mythológiájában. Volt egy idő, a mikor Ame no kamit, az ég istenét tekintették a mindenség legfőbb urának és kormányzójának s a japáni *Ame* (ég) ugyanaz az istenség, mint a görög *Zeus*, a kínai *Thien*, a török-tatár-mongol *Tayri*, *Teyri*, *Tegri*; az ő kardja volt tehát és mint megkerült jószág is őt illette az „égi felhőgomoly pallosa“, mint a par excellence Isten kardja. Sőt azt sem tartom kizártnak, hogy az „Ama no mura-kumo no tsurugi“ névben is már megszemélyesítve, mint az istenség tulajdon neve fogandó fel az Ama (Ame) szó; s hogy a mura-kumo kifejezés, mely határozottan „összetörődött felhőket“ jelent, önkéntelenül eszébe juttatja az embernek Zeus „νεφεληγερέτα“ jelzőjét, tanuságul annak, hogy a természet azonos jelenségeit az egymástól legtávolabb eső népek is sokszor egészen hasonló módon fogták fel és személyesítették meg.

Mint a skandináv hitregében egyre határozottabban Balder, a napisten, lesz az égi istenkoszorú összetartója s az ő visszatéréséhez fűződik az eljövendő jobb kor minden reménye, úgy a japáni mythologia egy későbbi fejlődési fokán a világ fölött való uralom az ég istenéről átszáll egészen a nap istenasszonyára; így kerül ő hozzá s tőle unokájához, a japáni császárok regebeli őséhez, az ég istenének villámkardja is. A Nihongi a hitrege régebbi változatát őrzi, míg a nyolcz évvel korábbi keletű Kojiki az újabbat.

Dr. Pröhle Vilmos.

A MAGYAR SZÉLMALOM.

(Negyedik közlemény.)

XXI.

Malomengedély.

Kiskúnfélegyháza tanácsszéke 1825 okt. 28. ülésén:

„Novecz András helybéli Molnár kér magának egy szél Malom helyet resolváltatni, a mellyen ő Magának egy szél malmot építhessen.

A Malombeli Beneficium egyedül a Redemptus Lakosokat illetvén, az Instánsnak, mint Irredemptusnak kérését azoknak sérelmével tellyesíteni nem lehet, meg azért is, mivel már az érdeken (?) Malmok Városunkban különben is majd nem felesleg való számmal vagynak“.

12. ábra. Szélmalom Kúmadarason. A Magy. Nemz. Múz. Népr. Oszt. fényképgyűjteményéből.

házon kívül egyéb épületet tenni nem szabad“, a mit megerősít a kerületi végzés prot. 18. 2. 20, p.; acta; 15. 2. 10. 60.: „Malom funduson tsak molnár ház építhetik, nem más“. Sőt 1845-ben a „malmok körüli apró épületek széjjel hányatni rendeltetnek“ (Protoc. XXIII. pag. 433. acta 11. 3. 7. 44.). (L. a 12. ábrát.)

A félegyházi kiskún múzeumban őriznek egy a XIX. század első éveiből eredő rajzot, a melyen hét szélmalom látható szorosan a város körül; mind-egyik mellett putri lakás. Ez a rajz a czimképe a későbbi idők vándorlevelének. Madarassy László különben talált ilyen putris szélmalmot a pestmegyei Peszér Adacson is.

1846-ban kimondja a tanács, hogy „szél Malom helyek ezentul taksa ellen adassanak a köztelekből, s ezen rendelés a már fennálló malmokra is kiterjesztetik“ (Protoc. XXIV. pag. 155. acta 11. 3. 11. 21.). A kerületi gyűlés ezzel szemben rendeli, hogy „szél Malom helyért váltság nem fizettetik s a már fizettek visszafizetendők“ (Protoc. XXV. pag. 19. acta 13. 1. 12. 23.).

Közbiztonsági czélt szolgál az 1821-ben hozott tilalom, a mely szerint „Malmot a Tanyán építtetni tilalmaztatik“ (Protoc. XIII. pag. 335.).

A Protoc. XVIII. pag. 205. szerint „Malom funduson, habár nagyobb is, Malom

XXII.

Szélmalmok számának szabályozása.

Kiskúnfélegyháza tanácsszéke 1801 szept. 26. ülésén.

„Pallagi István redemptus egy Szél Malom Hely resolútiójáért instál.

Szükségen felül építtettek már Városunk körül Szél Malmok, mellyek közül némelleyk áruba is botsájtattak, azért az előre által látható praejudiciumok eltávoz-

13. ábra. Szélmalmok Kiskúnfélegyházán. — Rézmetszet egy vándorló-könyvből a XIX. század első negyedéből. A kiskún múzeum tulajdonában.

tatására azoknak szaporítása meg nem engedtetetik, hanem ha az Instansnak úgy tetszik, az elladandok megvásárlására utasittatik.“

Az 1801 okt. 7-iki tanácsülésen azonban

„Pallagi István jelenti, hogy egy némely Tanátsbéli Urak biztatása mellett a Szél Malomnak való fákat nagy Költséggel már megszerzette s ezért instantiáját megismétli.“ A tanács széke tekintettel a nagy költségekre, az engedélyt meg adja, kimondja azonban, hogy a szélmalom mellé „házat nem építhet“.

1801 okt. 21-én Farkas György redemptus ugyanezen kikötés mellett kap engedélyt.

Az 1825. okt. 10-iki tanácsülésen

„az is elhatározatik, hogy Szél Malmok építésében nem hogy gátlást lehetne tenni, sőt inkább mivel azok a szegény jószágatlan Lakosok(na)k nagy könnyebbségére vagynak, mentül többek állíttassanak.“¹

XXIII.

Robot.

Kiskúnfélegyháza tanácsszéke 1801 febr. 1-ei ülésén:

„Illés József és Molnár Mártony Molnárok és Juxa János, Móricz Jakobb Faragók kéri, hogy a Város Munkáinak közöttük egyenlő felosztására egy individuum közülök ki neveztesen.

Lövei József és Palásti József Vachterok kötelesek lesznek ezen Esztendőbe a Molnárok és Faragók munkáira vigyázni, abban az igaz sort megtartani, és napszámait feljegyezni, tartozik pedig minden Molnár vagy Faragó Esztendőnként a Közönségnek 14 napot dolgozni.“

Az 1801 febr. 21. ülésen ugyanazok kéri a napszámoknak hat nappal való leszállítását.

„Minden redemptus és irredemptus Lakosok 6 napi kaszállással tartozik a Közönségnek, ezen felül nád vágással, széna kötésre, strázálásra, utak, Hidak töltésére és még minden féle nap számokra köteleztetnek, ehhez mérsékelve nem lehet az Instansoknak panaszok, azért kérések sem tellyesíttethetik.“

XXIV.

Adózás.

A szélmalom genetikai tárgyalása során láttuk, hogy a legősibb típus a papucsos szélmalom volt, a mely egy kópárral örölt. A mikor azonban már alul- és felülhajtós szélmalomok épültek, és ezek két és három kópárra voltak berendezhetők, fölmerült a megadóztatás körül az a kérdés, vajjon minden kópár után vetendő-e ki az adó? Erre vonatkozik Kiskúnfélegyháza tanácsszékének 1826 aug. 22-iki ülésén hozott köv. döntése:

„Kesik András és több helybeli Szél Malmos gazdák a Tettes Distusok előtt az eránt könyörögnek, hogy mivel az általok most közelebb fel állított Kétt s Három kövű Szél Malmok az közadóra Kőszámra vétettek fel és ez által rendkívül terheltetnek, ezen részben reájok nézve könnyebbség szerzettessen, melly ebbeli kérések(ne)k megvizsgálása Tettes Distualis Kapitány Urra lévén bizattatva, azt a Tanács székevel is közleni méltóztatik.

Az nevezett Szél Malmos Gazdák(na)k kérése a Tanács széke által megfontoltatván, minthogy bizonyos volna az, hogy a két s három kövű Malmokban egyszerre mind e három kövek tsak ritkán s tsupán nagyobb szelekben fordulhatnak és használodhatnak, ugyan azért olly véleménnyel vagyon e Tanács Széke, hogy az Szél Malmokban tsak egy köre vettessen ki az adóra megállapított egész

¹ Hogy a szélmalom főként „a jószágatlan Mester emberek“ számára épültek, ezt hangsúlyozza Nagy Ferentz is „Hód Mező Vásárhely Várossa rövid rajzolatjában“ Tud. Gyűjt. 1829. II. 49. o.

obtingentia a többi kövek pedig tsak fél és fél kövekben tudattatván, azokra az adó is a szerent ejectaltasson, minek következésében a két kövű Szél Malmok ugyan $1\frac{1}{2}$ kötül, a három kövűek pedig két kövektül adózhatnak.“

Megjegyzem e helyen, hogy két v. három köpár alkalmazása épp úgy kivált-sága volt a redemptus lakosoknak az irredemptusokkal szemben, mint a malom-engedély elnyerése. Erről tanuskodik a kiskúnfélegyházi tanácsülés 1825 okt. 10-iki protokolluma:

„a Szél Malmok állapotjában elrendeltetik, hogy az irredemptus szél Malom birtokosok közül senki Magátul egyes malmát több kövekre a redemptus emberek sérelmével engedelem nélkül fordítani ne bátorkodjon.“

Kiskúnfélegyháza tanácsszéke 1821-ben kimondotta, hogy a „Szél Malmok adója egyenlő legyen a száraz malmokéval“ (Protoc. XVII. pag. 75. és 216. acta 15. 2. 4. 53., 15. 2. 5. 43.).

XXV.

Őrlés tilalmazása.

Kiskúnfélegyháza város tanácsszékének 1821 okt. 29-iki ülésén

„Őr. biró Banhídi Josef úr (t. i. jelenti) hogy Kesik Mihály Szél Molnár Karaesony napján Szél Malmát megeresztvén, ezen tettéért ötöt 6 frtra büntette. Kérdés támadott tehát ez alkalmatossággal, hogy a szélmalmokat in specie, minő ünnepekben legyen tilalmas használni.

A szélmalmokra nézve a vizimalmok regulatioja jöhetvén figyelembe, ahhoz képest a négy sátoros ünnepekben egész nap, az egyéb ünnepek- és vasárnapokban pedig délig azokat megeresztetni tilalmas legyen.“

XXVI.

Malombiró.

Kiskúnfélegyháza tanácsulése 1849 jún. 30-án.

„A malmokban és őrlésekben tapasztalt több rendbeli visszaélések meg-gátlása tekintetéből két malom birónak felállítása szükségesnek találtatván

ilyeneké a Város keleti részén Vereb Lázár, a nyugoti oldalon pedig Bán István Képviselők nevezettek utasítatvan hogy eljárásukban a fennálló Kerületi közrendeletekhez alkalmazkodjanak.“

Vizimolnárok czéhszabályaiból veszem az alábbi általánosítható adatokat:

XXVII.

Czéhbeállítás.

A csepregi molnárok 1671. évi czéhszabálya¹ ekképen szabályozza a czéhbeállást:

„Valamely tanuló inas molnármesterségre akar állani, mindeneknek előtte kíván-tatik, hogy nemzet levelét elő hozza és magát megközösétche“ (= kezest állítson).

¹ Frecskay MNyr. XII. 31.

XXVIII.

Remek.

A remekekről a czéhszabályok a következőképen rendelkeznek:

A rimaszombati molnárak 1698. évi czéhszabálya:¹

„Remekben: bokor² követ tisztességesen felfaragjon.“

A györmegyei molnárak 1719. évi czéhszabálya:³

„Az remekek pedig ezek: egy nagy kereket fogazzon, egy nagy korongot orsozzon meg . . . stb.“

A ráczkevei molnárak 1728. évi czéhszabálya:⁴

„A remeket . . . kis korongot orsóival együtt helyesen megcsináljon és azt helyre felállítsa. Az keresztvasat a malomköben helyesen belévágja és az malomkövet feltéven, lisztnek eresze és azon egy mérő búzát kenyérnek emberül megöröljen.“

Az *orsótányér becsőrezése* mint remek már meg volt említve (v. ö. Ethnogr. f. é. 157. o.).

Meg kell említenem, hogy a vízimolnárak czéhszabályaiból vett e néhány adat azért volt alkalmazható e helyen, mert azonos részekre vonatkoznak. Azonban mindenesetre külön tárgyalásra is igényt tarthatnak, a mi meg is fog történni, ha a vízi és száraz malmokra vonatkozó kutatásaimat befejezem.

XXIX.

Malom a közmondásban.

A szélmalomnak szabad térségen kell állania, hogy a gyenge szél is használható legyen. Ezért ha a vidék nem egészen sík, mindig emelkedettebb helyre, buczkára, dombra építik. Erre vonatkozik a Madarassy idézte nóta:

„Nyeszó Pista füttyü malma
Fölszállott a homok partra“

Nem határozottan a szélmalomra vonatkoznak, de vele részben összefüggnek, részben csak vele magyarázhatók a következő szólások:

„Malomban hegedülni.“

Az irodalom gyakran használja; szótáraink is ismerik. 1597-ben Illyefalvi István Jephtha hist. írja: „Többet az malomban nem hegedült vala“. 1598 Baranyai Decsi János (Adagia) malomban hegedülni. 1621 SzMA. malomban hegedülni = Prov. Inaniter aquam consumere; milium torno sculpere. 1669 Czeglédi István (Redivivus Japhethke) „csak malomban hegedül“. 1708 PP. I. 1621 és adja a német analogont: Lauten sprechen. 1787 Faludi Ferencz (Téli esték) „malomban hegedültek, semmit sem végeztek.“

Magyarozatát Rosnyai Dávid adja meg (Horolog. Turcicum) XVI. sz.: „malom-

¹ Frecskay MNyr. XII. 31.

² Bokor = egy pár. v. ö. MNyr. XXVI. 136. és NytSz.

³ Frecskay i. h.

⁴ U. o.

ban hegedülni, sikethez gyónni bolondság“. Vonatkozik pedig arra a valóban fül-siketítő zúgásra, zakatolásra és recsegésre, mely minden forgó malomban elnyomja a szót. Annyit is tesz e mondás, mint „falra borsot hányni“. Ilyen értelemben használja Faludi: Nemes Urfi (277.) 1771-ben: „malomban hegedültem: a rozsgyermekek egy negédes mosolygással fogadta beszédemet, el is ballaga.“

A malom zúgására vonatkozik ez az óbecsei¹ szólás is:

„Nagyot hall, mint őszzszel a mónár.“

Azért őszzszel, mert akkor hordják az „örleni valót“ és bizony

„ forog a malomkerék.“

Jó sora lehetett a kupi molnárnak, mert annak, a ki sokat beszél, azt mondja a göcseji ember:

„Jár a szád, mint a kupi malom.“²

Meg is irigyelheti érte az, a kire a „szuhai“ szólást alkalmazzák:

„Boldogul, mint Szuhai malma“.

Szeged vidékén él ilyen formában (MNyr. I. 323.) és azt tartják róla, hogy Szuhai uram malmába egy nyáron hétszer csapott a menykő. Lehetett is kára! Ezért alkalmazzák arra, a kinek sehogy sem sikerül a dolga.

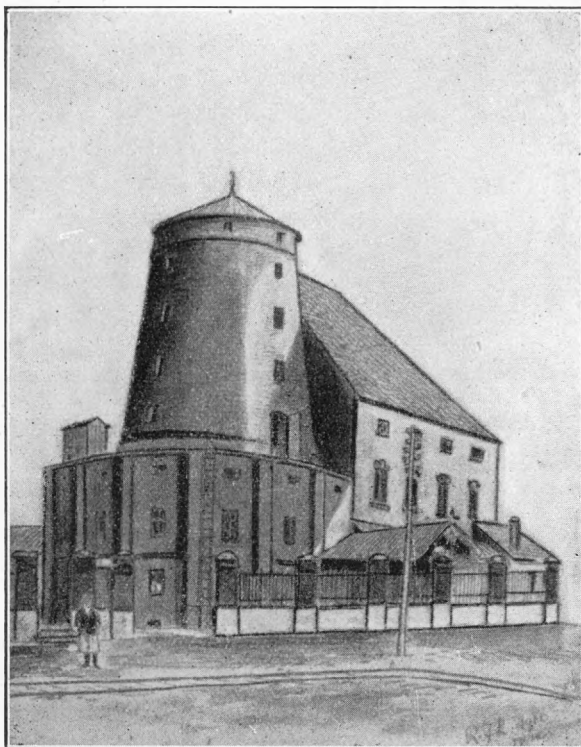
Borsodban már más formában, de gonoszabb jelentéssel is él:

„Áldjon meg az Isten, mint a s(z)uhai malmot.“

Szuha egy sekély vizű borsodi patakocska, (tótul a. m. száraz), mely nyár derekán sokszor ki is apad.

Az erre épített (vízi) malom nem is dicsekedhetik Isten különös áldásával.³

Kis Jakab uram, félegyházi szélmolnár, elég fölületesen ácsolhatta össze mesterművét, vagy talán igen nagy vihar tombolt, de tény az, hogy elvitte tetejét a szél. Ezért mondják arra, a ki Szent Pál példáját követi:

14. ábra. A mester-utcai szélmalom Debreczenben. 1883-ban még állott. Ma már átalakítva a „Hortobágy“ gőzmalom. Zoltai Lajos rajza.

¹ MNyr. II. 558.

² MNyr. II. 232.

³ MNyr. XXV. 558. v. ö. még Jókai „Adomák“; MNyr. II. 404.

„Elindult, mint Kis Jakab malma.“¹

De aztán tisztelet adassék ám a derék molnármasternek, mert nem kis dolog a malomépítés. (Aztán meg a tudáson kívül ízlés is kell hozzá, mert pl. a lisztládákat sok helyen ki is cifrázzák.) Tudják ezt ők is: büszkék is rá. Ezt a büszkeséget fejezi ki a hódmezővásárhelyi² szólás:

„Nem mind molnár, ki szekerczét fog a hóna alá.“

Láttuk, hogy az alsó malomkő: a fenékkő mozdulatlan. Innen ered a gúnyos szólás³:

15. ábra Neh-i vízi-szélmalom alaprajza. (Pumpe-ly művéből.)

„Gyors, mint az alsó malomkő.“

Alsófehér megye magyarságának ajkán termett ez a találós kérdés:⁴

„Melyik a malom legelső kereke?“

— A taligakerék! vagyis a fordító koci kereke.

„Két malomban örölnék“

akkor, ha nem értik meg egymást. Ezt a szólást már 1466. megtaláljuk a Münchener Codexben: „Ketten lesznek őrlőc eg malomban“. Az, „a hol nines, ott ne keress“ szinonim alakja:

„Pusztá Malmon, száraz gátonn vámot nem vehetsz.“ Baráti Szabó Dávid: A Magyarság Virági 1803. (456.)

Nincs megfejtve: *malmot vágni*. Kecskemét XVI. XVII. sz. jegyzőkönyveiben: A pásztorok „gulyási, pásztori“ botjukkal egymásnak futottak, s úgy elverték egymást, hogy „egyik sem vágott volna másnak malmot“.⁵

Végezetül álljon itt a dorozsmai szélmalom dalba foglalt története.

„Nem fuj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom
Malom alatt esküdtél volt hűséget kis angyalom
Hűtlen lettél, mással éled világod
Akkor csókolt meg a molnár, hogy a malom megállott.“

De bezzeg, ha megindul, forog is szélesebesen. Innen a gyors gondolkodású emberre alkalmazva mondják, hogy „szélmalommal vetekedik az esze“. Bár vonatkozhatik arra a bizonyos ötödik kerékre is, a melyet a német szólás *Ballagi* szerint így fejez ki: „Einen Sporn zu viel im Kopfe haben“.⁶ (Nem helyes, mert „ein Radl zu viel“.)

XXX.

Variáns alakok.

Bizony sokszor „nem fuj a szél“ — de azért a szélmolnárnak meg kell élnie. Hogy tehát szélsémben is örölhessen: az egyik állati erőhöz fordul és szélmalomát szárazmalommal kombinálja (pl. Szél Imre jakabszállási, Pest megye,

¹ MNyr. I. 180.

² MNyr. II. 333.

³ Szeged, MNyr. I. 179.

⁴ *Lázár*: Alsófehér megye magyar népe 58. o.

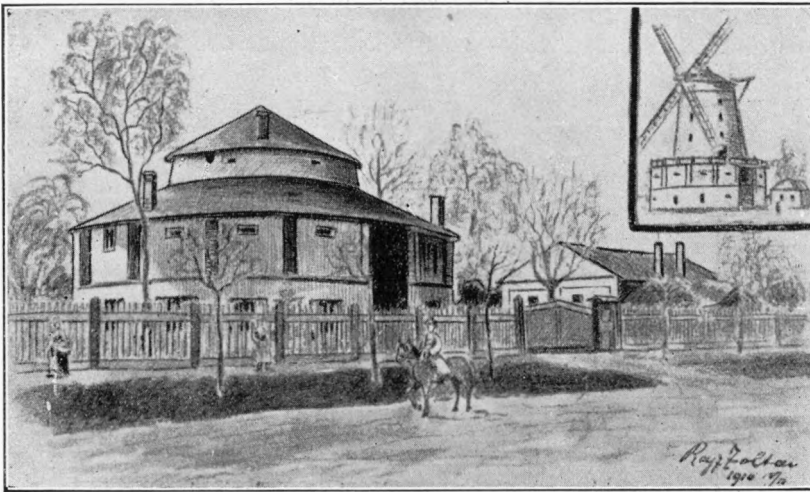
⁵ *Takáts* Sándor: Régi pásztori élet MNyr. XXXII. 90.

⁶ *Ballagi*: Példabeszédek stb. 1850. 117. o. — Ugyancsak Ballagi említi az evvel rokon szólást: „Suhai malom az esze“; szerinte a suhai száraz malomban a lovak meg-

molnár), a másik az arra folyó patak vizét használja föl, a harmadik meg már befogja a gőzgépet és benzinmotort.

A messze Keletre nyúló analogiájánál fogva rendkívül érdekes az a vízi-szélmalom, a melyről a már idézett *Gáthy* János a következőképen emlékezik meg¹:

Még tökéletesebb ezeknél (t. i. a bakos szélmalmoknál) egy Scharbow nevű elmés molnár által 1803-ban készítettett malom, mely egyszersmind vízi- és szélmalom volt. „Az ő ótska malma egy kis folyó mellett állott, de a' mellynek ritkán volt elegendő vize. Ő tehát szél vitorlát csinált annak tetejére, hogy így jó szél idején, a' vízi kerek álljon, a' víz gyűljön, 's vitorla forgassa a' követ, csendes időben pedig a' víz szolgáljon. Minthogy pedig a' malmot nem lehetett szél után forgatni, vitorlájának leveleit nem állította függőleg, mint szokás, hanem fekvé

16. ábra. Kerekes-féle, vénkerti szélmalom maradványa Debreczenben.
Zoltai Lajos rajza.

vízarányosan, hogy így akármerről fúv is a' szél, azt egyformán érhesse. Hogy pedig a' fúvó szél annál erősebben tóduljon a' vitorlára, felibe egy mozogható fedelet készített, melly a' feltartóztatott szelet reá szorítsa. E fedél két oldalról be volt takarva, elől és hátul pedig, a' szél bátrabb átvonulására tágas nyílása hagyódott; belső alkottatása olyan volt, hogy a' vitorla tengelye éppen a' malomkö mellett nyúlt le és azt a' Hatos által forgathatta.“

Ennek teljes analogonját írja le *Pumpelly* Raphael² Sistanból a következőkben: „A szél ereje és egyenletes iránya folytán szélmalmot egyszerűen és köny-

ijedve úgy rohantak, hogy a malom szinte összetört. A molnár nem tudva a hirtelen zenebona okát, avval futott ki, hogy a kerekek megbolondultak. U. o. 118. o.

¹ *Gáthy* János: A Malmokról. Tudományos Gyűjtemény 1832. I. 69—75. o.

² Explorations in Turkestan with an account of The Basin of Eastern Persia and Sistan. Exp. of 1903. Raphael Pumpelly. Washington 1905. 228. o.

nyen lehet szerkeszteni. A kereke olyan, mint egy régi vízi kerék, 6—8 láb magas és függőlegesen áll a malom tetején, egyenesen a kő felett, melyet forgatnia kell. A kerék körül magas kőfal van, mely déli oldalán egészen, északi oldalának pedig nyugati felében nyitott. A szél bejut az északi nyíláson és kimegy a délin. Sokszor 10—12 malom van egy sorban, de Neh-ban (Sistantól északnyugatra) 50-et láttam“ és közli a mellékelt 15. ábrát, mely az építmény alaprajzát mutatja.

XXXI.

A pusztulás.

A fönt tárgyalt szóanyag, a hozzá fűződő összes viszonylatokkal: így tehát a közmondási nyelvanyaggal együtt már a feledés homályába süllyed, mert pusztul maga az egész hatalmas alkotmány is, melyhez a nyelvi anyag fűződik: a szélmalom.

17. ábra. Papucsos szélmalom Monoszlón, Zala m.
Dr. Sebestyén Gyula felvétele.

Pusztul, mert nem bírja a versenyt a gőz erejével, de azért is, mert a konzervativizmus a technika századában szintén kiveszőben van.

Szegeden 1895-ben még 91, 1906-ban már csak 66 szélmalom volt. És így megyen ez szerte ez országban. Az egyik szélmalom leég; a másíknak gazdája elhal és az örökös — ha van — már a modern kor szülötte: „fölhagyja a malmot“; legtöbbjét átalakítják gőzmalommá. Ezt mutatja a 14. és 16-ik ábra. Zoltai Lajos hangyaszorgalma mentette meg mindkettőt.

Álljon itt végezetül a monoszlai leszerelt szélmalom (17. ábra), mint szomorú

maradványa annak a kornak, a melyben országszerte vígan hányta a cigánykereket.

„Idétlen rom, mogorva, puszta váz
Falai között senki sem tanyáz.
Csak a holt század fekszik odabenn
Szemfődele a hosszú méla csend.“ *Petőfi.*

Pótlék.

E dolgozat lezárása és kiszedése után került kezembe *Takáts* Sándornak a „Századok“ 1907. évi XLl. évfolyamában közölt három „Műveltségtörténeti Közleménye“, melyek utolsójában — a 242. oldalon — a szélmalomról a következőket írja:

„Meg kell jegyeznünk, hogy a *szélmalmok* Magyarországon újabb keletűek. A XVI. században még egyetlen egyet sem sikerült találnunk. Csak a XVII. század végén merülnek fel az első adatok. Makovicza 1671. évi összeírásában olvasuk pl. ezt: „szélmalomhoz való vashorog“ (Orsz. Lt. Urb. et Conscr. fasc. 21. nr. 8. 1671). Egy későbbi adat (1684) meg így szól: „búza tisztító szélmalom“ (U. o. fasc. 21. nr. 15. 1684). Ennél többet eddigelé nem találtunk. A XVIII-ik században azonban a szélmalom már nem ritkaság. Egy 1770. évi tanuvallomás szerint Debreczen városának is volt Bódogfalván *szélmalma* vagy *szeles-malma*, melynek esodájára a lakók kijártak, de 1770-ben már elpusztult és helyén egy *Szeles* nevű korcsma épült (Debreczen város lt. Inquisitorio-testimoniales de certis praediis stb.).

Hogy a szélmalom nálunk oly későn terjedt el, annak oka igen egyszerű. A XVIII. század végéig az ellenkező irányú szeleket felhasználni még nem tudták. Igen erős szélnél a malom-épület rendesen meggyuladott, mivel a kerek forgását mérsékelni nem tudták. Csak 1768-ban épít Bretterer Oswald pozsonyi ács először olyan szélmalmot (molam pneumaticam), mely ezen hibától mentes volt (Orsz. lt. Oeconomica: Lad. D. fasc. 8. . . . „quae nec hinc inde instar aliarum vertetur nec adversis ventis impeditur, sed quam pure ventus pro ratione exigentiae intercipiendus impellet“).

Takáts Sándornak idézett adatai sem gyengítik jelen dolgozat első közleményében (e folyóirat f. é. 28. old.) foglalt azon állításomat, hogy a szélmalom hazánkban már a XVI. század derekán megvolt, mert *Takáts* első adata 1671-ből ered, de maga is megmondja, hogy a XVI. századból „egyetlen egy (adatot) sem sikerült még“ találnia.

Az idézet második bekezdésének második mondata azonban téves állítás, mert már az ősi *bakos* típusú szélmalommal is fel lehetett használni a különböző irányú (és nem „ellenkező irányú“!) szeleket. A kerek forgását a legegyszerűbben akként lehet mérsékelni, hogy a vitorlát úgy állítják, hogy a szél erősen tompa szög alatt érje, továbbá akként, hogy a szél ne „telivászonba“ találja, tebát kicsiny legyen a széllal érintkező felület. Bretterer Oswald javítása nem olyan jelentékeny, a mint az egykorú feljegyzője fel akarta tüntetni. Mindezeknél sokkal becsesebb *Takáts* Sándornak a vízi, száraz és iparmalmokra vonatkozó gazdag adatanyaga, melyet ethnographiai szempontból már fel is dolgoztam.

Lambrecht Kálmán.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A borsodmegyei palóczok.

(Második közlemény.)

Az esküvőt e vidéken is rendesen mise előzi meg. A vőlegényt is, a menyasszonyt is a nagy vőfély vezeti az oltárhoz. Az oltárnál a kis vőfély a menyasszony csizmája vagy cipője szárába — régente egy 4 krajczárost — ma egy tíz fillérest csúsztat be, az ú. n. „*bocskorpénzt*“ s esküvője napján egész nap rajta jár a menyasszony, hogy senki meg ne rontsa, vagy meg ne verje szemmel. Esketés után a nagy vőfély jobbra megszokta köszönni a pap fáradságát ilyen rigmusokkal:

Feőtisztelendő Úr, tiszteletvel vagyok,
 Noha feltett czeéloom vannak igen nagyok,
 De a tudományban igen gänge vagyok
 Fejére egy áldást azért meégis mondok.
 Feőtisztelendő Úr, kívánom hogy eéllyen,
 Számos esztendeóket szeréncseésen eérjen,
 Több házas-társakat meég összeköthessen.
 Tisztelendő Úrnak kívánom szívesen.
 Ha pegyit eélteének fonala mé'sszakad
 A mmeérges halá'nak torkába béakad,
 Dicseó pátronussa vigye fél majd inneét
 Ottan koronázza dicsóült szent lelkeét!
 Szívesen kívánom!
 Dicseértesseék a Jeézus Kirisztus!

E köszönő vers után vőlegény, menyasszony ismét külön-külön hazavonul a maga vendégseregével s mindkét lakodalmas háznál evéssel-ivással töltik el az időt estig.

A vőlegényes háztól úgy este 9 óra tájban mennek a menyasszonyért. Mindenki egy-egy szál égő gyertyát vesz a kezébe s egyik faluban kocsikon, a másikban gyalogszerrel muzsikaszó mellett tánczolja, dalolja, kurjongatva mennek. Mikor a menyasszonyos házhoz megérkeznek, a nagy vőfély bevezeti a menyasszonyt a „komrá“-ból a „ház“-ba s ott elbúcsúztatja versben a szülőtől, testvéreitől, rokonaitól, lánypajtásaitól, sőt meg a legényektől is:

Állyatok eleémbe, sok híres legeények,
 A kik lyánságomat gyakran szemlélteétek,
 Tudom sajnáallyátok nem lettém tiétek,
 Így hát felejtsétek. Isten már veéletek.

A búcsúztató vers minden szakasza után egy-egy siralmas nótát húznak a cigányok s a búcsúztatás befejeztével nagy „*dallásval*“, „*újjuitásval*“, pisztolydurrogások között viszik a menyasszonyt a vőlegény házához, ahol apósa, anyósa, s az összes rokonság sorra csókolja a család újonnan érkező tagját. Majd bevezetik a komrába, borral kalácsal megkinálják, azután jó érte a nagy vőfély, s bevezeti a „ház“-ban levő vendégek elé s verses mondókával köszönti be. Mire a menyasszony némely faluban maga is verssel üdvözli új otthona lakóit ilyképen:

Jaó estevét kívánok ez helyen leveőknek,
 Beékeét, mulatságot, örömet mindénnek,
 Becses türelmeket egy kicsit felkërem,
 Idegyövetelém mig eleöbeszëlem.
 Elhagytam szüleim, házam, rokonaim,
 Hogy boldogítsolak titëket véreim,
 Ez a hely fog lenni boldogságom helye,
 Mivel itten vagyon szivem egyik fele.
 Bëkével gyüttem be jez helyre hozzátok
 S remëllem, hogy tik is tiszta szivvel láttok.
 Az öröm, bëkessëég lakozzon közöttünk,
 A bánat és a bú távol járjon teölünk,
 Ne háborítsák fel ëltünket bú-gondok,
 Távozzanak teölünk a sok nehëz bajok,
 Az Úrnak áldása szálljon ezen házra,
 Legyeék sok öröme, földi boldogsága.

A menyasszony beköszöntése után, a vacsorát megelőzőleg járkák a *menyasszonytánczot* s nem vacsora után, mint a Mátra alján szokásos. „Letelseöbb a nagy veöfély“ tánczol a menyasszonynyal s ha a menyasszony más faluból való, akkor a második táncz a kocsisé, a ki hozta, még pedig „*ingen*“, a többi utáná jövänek azonban pénzen kell megváltani a tánczot.

Az asztalra helyezett tányérba vetik a 10—20 fillérest, koronát, e szavakkal: „*Enyim a menyasszony!*“ S átá községben ez alkalommal a tányért egy asszony tartja, a ki muzsikuszigányok mellett a löczára áll egy másik asszonnyal, a ki pedig égö gyertyát tart a kezében s folyton kiabálják: „Nincs a lakzisanak pë'zi! Nincs a lakzisanak pë'zi!“ S valahányszor újabb és újabb tánczos kapja derékon a menyasszonyt, mindannyiszor kikiáltják, hogy kié lett a menyasszony. A férfiak rendesen pénzzel, az asszonyok kendövel váltják meg a jogot a menyasszonytánczhoz. A táncz eltart 1—2 óra hosszáig s végül is a völegény váltja meg, mikor meg-sokalván a tánczot, azt mondja: „Enyim a menyasszony! Isten álgya kënteket!“ s a menyasszonyát derékon fogva elvezeti. Némely községben — mint Sátán is — az após, meg az anyós váltja meg a menyasszonyt a hosszantartó táncztól, amaz 10—20 koronással, emez pedig selyemkendövel.

A menyasszonytáncz alkalmával 40—50 kendö, 150—200 korona is össze-gyül, a szerint, hogy minö módon vannak az ifjú pár szülöi-rokonai. A begyült összeg mindig a menyasszonyé, a ki abból egy pár koronát „*váltáság díj*“ fejében mindig juttat a muzsikusoknak is.

Menyasszonytáncz után jö a vacsora. Az ifjú pár a „komrá“-ban eszik, a násznép pedig az első „ház“-ban terített asztalnál. A bikkalji palóc lakodalmak ételsora általában a következö szokott lenni:

1. Marhahúsleves „*sizlyi tészta*val“ (koczkatészta).
2. Habart leves vagy „*possadt lé*“ fokhagymával, hússal.
3. Kukuricza vagy köleskása tejben, cukorral, vajjal, vagy pedig mézzel.

Több étel nincs e környéken a lakziban sehol, legalább Sátán, Bótán, Upponyban így értesítettek.

Az ételt itt is vöfély hordozza föl az asztalra tálakban. S miután némely

helyen tányért nem igen adnak a vendégnek, közös tálból kanalazzák ki az ételt, a húst pedig ujjaik közé fogva megsózzák s úgy eszik meg. Minden tál ételt verses köszöntő mellett szolgál föl a vőfély az asztalra, pl.:

„Itt hozom, ime ja másogyik tál étel,
A kinek foga nincs, rágja jaz inyével,
Mévvan fűszerezve bossal, paprikával,
Jaó' megészükábálva, mint a szekér gúzsval,
Egyének Uraim jaó epetitusval!“

Vacsora után — mikor a muzsikuskok is esznek — a vendégek mulattatására valamelyik tréfásabb ember vagy a vőfély énekelve előadja a cigányvajda alábbi búcsuzóját:

Búcsúzaó savakval saóllok mos' hozzsátok,
Azs árva fejemét má' nne búsiccsátok,
Hanem hogy hun járok azst tudakollyátok,
Túl azs angyalokon maj' hirit hallyátok.
Járok vásárokra a ssent vasárnapon,
Ha utánnam gyéttük azs kehes lovakon,
Majd rátok tekintek azs magos áblákon,
Ígi sent mannával öntelek ott nyakon.
Látom lelkem *Kukám*, hogy mé'ssomorodtál,
Ha jeddig morgottál, már ne haraguggyál,
Neked sántam kilencs rajkú-gyerekémet,
Válazsd magadnak a fakaó sekeremet.
Három kis árváim *Pösi, Lulu, Pancsa*,
Kik sorgalmatosak vattok, mint a hangya.
Tirátok maraggyon a ross dolmány rongya,
Hogy rossúl téstáltam egyyetek se mongya.
Te meg *Gazsi, Lacs*i ostozzsatok sipen,
Atyafiságosan a lábatlan síken
Nektek sántam ezsen sip júságot rigen.
Jutele mardek heccs, Úrangyala vigyen.
A kalapács nyele *Csucs*i tied legyen,
Ebbül más gyerekem semmi rést ne vegyen,
Ha jezt elprédárod azs kánya megegyen,
Vagy a fistes devla akárhova tegyen.
A malacs kötelit neked hagyom jányom,
Hogy rigen megdéglett az malacs sajnálom.
Vettem vóna neked másat azs vásáron,
De ebbe meggátolt hirtelén halálom.
A megdéglett lovaim kötőféke-sára
Azs terád maraggyon másik jányom *Sára*.
Majd ha fírhözs visnek az falu ajjára,
Jú les majd ha vezstek másik lu nyakára.
De míg hátra vagyon egy kedves júságom,
A kohó alatt van kurta pipasárom,
Kedves rajku fiam azstat nekéd hagyom,
Tudom azs iltebe hogy serettél nagyon.
A ttarka kutyámat torra levágyjátok,
Azs fehér macskámat azs nyársra húzzsátok
Jú barátaimat meginvitálljátok,
Vén füstös fejemet a sirba tojjátok. — (Sáta.)

A násznép aztán táncz és poharazás között tölti el idejét úgy éjfél után 1 óráig, akkor jö a *menyasszonyfektetés*.

A koszorús menyasszony oda áll a szoba közepére s muzsikaszó mellett a két vőfély égő gyertyát tartva kezében, körül tánczolja, közbe-közbe pedig mókázó, nem ritkán drasztikusan tréfás versecskéket mondogatnak a lakodalmas nép gaudiumára, ilyen pl.

A szószolaó-uram tudom, hogy má' látott
Jámbor istenfelleő asszonyi állatot,
A ki a magajén tart olyan lakatot,
Hogy az' ki nem nyitod, a mikor akarod.

Vagy:

Fogd a kezét, vidd az ágyra
Kukoroggyá' ja a hasára,
Mint a zsidáó a sárgára.

A nagy vőfély azután leveszi a menyasszony fejéről a koszorút, a vőlegény pedig elvezeti menyasszonyát ma már a „komrá“-ba, régente — sőt 25—30 évvel ezelőtt — a padlásra s ott töltötték a nászéjszakát.

A menyasszonyfektetés után a násznép tovább is együtt marad táncz, nóta és poharazás mellett egészen reggelig. Talpon kell lenni mindenkinek, mert a ki lefekszik vagy elalszik, annak, több mint bizonyos, lehúzzák a lábáról a csizmát vagy a czipót s többé vissza nem kapja, vagy pedig úgy bemeszelik a lábán, hogy többé hasznát nem veszi.

Reggel 5 óra tájban mennek „hajnal tüzét“ járni. A lakodalmas nép nagy része a vőlegénnyel együtt kimegy a falu tágasabb terére s ott zsúpszalmából tüzet raknak s muzsikaszó mellett dalolva körül tánczolják vagy átugrálják a fölcsapó lángot. Ez a multságuk, melyet mézes pálinkával is fűszereznek, eltart egy óra hosszáig s 2—3 kéve szalmát is elégetnek.

S míg a vőlegény a násznép egy részével odajár a „hajnal tüzét járni“, azalatt odahaza az új asszonyt felkontyozzák, aranyos vagy ezüstös főkötőt tesznek a fejére s átöltöztetik színes selyem vagy bársony ruhába s mikor a násznép ismét együtt van, a nagy vőfély levezeti a felkontyozott új menyecskét s így köszönt be:

Szerencseés jaó régvelt, ki felviradt mára,
Mézes pályinka lesz beőven a számára,
Kivált e menyecske kaczoghat kótára,
Kinek nyugodalma szolgált nagy hasznára.
Lássátok más forma mind színe, ruhája
Nem úgy áll, mint ténnap, sem szemi, sem szája
Mer' má' jaz écczaka velehált a párja.
Szaószaóllaó Uram úgy-e bár szépecske,
Mer' má' jeót az éjjel mennyalta ja kecske.

A felkontyozott menyasszony bemutatása után a vőlegényt legénytársai megfogják, kezét, lábát lánczezal vagy kötéllel összekötözik s így összekötözve felkötik a mestergerendára és addig nem engedik leoldani e kényelmetlen helyzetéből, míg a menyasszony kalácsal és pálinkával ki nem váltja. Erre aztán behozzák a vőfélyek az asztalra a temérdek kalácsot és süteményt. Először a nagy vőfély

egy nagy fonatos kalácsot hoz kendővel leboritva (e kendő a szószólót illeti), majd a kis vőfély egy nagy üveg mézes pálinkát, szintén kendővel leboritva, (ez a kendő a nagy vőfélyé, mert ő teszi az asztalra), azután a nyoszolólányok és asszonyok süteményeit hordják föl: morványt, herőczét, rétest, lángost, mákos fentőt stb. Az így összegyűlt sok ételt és italt a „vendég gazda“ és a násznagy osztogatja szét, hogy egyenek, igyanak, a mennyi csak jól esik. S bőven jut még a muzsikus cigánynak is.

Reggel aztán felkészül a násznép, hogy a násznagy házához mehessenek. A legények először is egy „*rabot*“ fognak maguk közül, azt kerékkötő lánczra kötik s úgy vezetik a násznép élén muzsikaszó mellett s faluhosszat tánczoltatják. Vagy pedig — mint SÁTA községben — 5—6 legényt úgyszólván tetőtől talpig becsavarnak szalmakötelekkel, a fejökbe rossz fazekat nyomnak, a nyakukba csengőt vagy kolompot akasztanak, a kezökbe rossz bádóg edényt, rossz fazekat vagy kézi rostát s fakanalat adnak, a násznagyot pedig felültetik egy kis talyigára, aztán a legények közül ki a rúdhöz, ki a löcshöz, ki pedig a talyiga hátuljához áll, hogy húzhassa vagy tolhassa. Akkor aztán megindul a lakodalmas nép muzsikaszó mellett s éktelen zsivajjal, lármával, dobolással, kurjongatással és dalolással megy végig a falu utczáján a násznagy uram házához. Amint ide megérkeznek, a násznagyot rögtön leemelik a talyigáról s az udvar közepén egy kis székre ültetik, hogy megborotválják — *fakéssel*. Két legény egy kocsikereket hamarjába rúdra húz, egy harmadik legény pedig a gyorsan forgatott kereken sietve élesíti a faborotvát. Azalatt meg egy másik úgy tesz, mintha beszappanozná a násznagy képét a borotváláshoz s hol a markába, hol pedig elvétele a násznagy uram tisztos orczájára köpköd úgy szelíden, közbe-közbe, hogy a lakodalmas népet meg is nevettesse.

Ilyen s hasonló mókaszágok után a lakodalmas nép bevonul a násznagy házába s ott van egész nap az eszem-iszom.

A menyasszonyos ház lakodalmas népe pedig, az ú. n. „*hérészesek*“, ez alatt összeszedik magukat, átmennek a vőlegényes házhoz, hogy a menyasszonynak átadhassák ajándékaikat — a férfiak pénzt, az asszonyok kendőket. S van olyan menyasszony, a ki 200—300 koronát s 30—40 darab fejrevaló kendőt kap ilyen alkalommal ajándékképen.

S míg a vőlegény lakodalmas népe a násznagy házában, addig a hérészesek a vőlegényes háznál mulatnak késő estig, a mikor a násznagytól is visszatérnek a lakodalmasok s a két násznép egy darabig együtt mulat, együtt tánczol, azután hazaszéled valamennyiök.

Lakodalom harmad napján délelőtt a „*félszolgálók*“ megint csak elmennek az új asszonyhoz s a násznagy, szószóló, nyoszolyóasszonyok, lányok, vőfélyek, ismét csak ott maradnak ebéden is. Az ebéd utolsó fogásánál Upponyban a nagy vőfély, SÁTÁN két asszony három tálát visz be a násznéphez, az egyikben sült töltött csirke és sütemény van, a másikban egy kis élő macska, a harmadikban korpa, hamu, csont összekeverve. Mind a három tál, hogy tartalmát senki se tudja, egy-egy tállal van leboritva. Odaviszik a násznagy elé s ha eltalálja, melyikben van a töltött csirke, akkor ő eszi meg a szomszédjaival, ellenben ha eltéveszti, a nagy vőfély vagy az illető asszonyok elszaladnak a sült csirkével, süteménnyel s maguk eszik meg.

Ebéd után jó végül a menyasszonyi ajándékok kiosztása. A kis és nagy vőfély a vállán behozza a rúdra aggatott sok szép himzett és virágos kendőket, s azokat a menyasszony maga osztja szét a lakodalmas tiszték, valamint a maga és vőlegénye rokonai között, nem ritkán 70—80 darabot. S minden egyes megajándékozott külön-külön kijelenti a kendő átvételekor, hogy „Jobban örülök emmi menyasszonyónk hirének, nevének, világbavaló éltének, mint ennek a kecsély (sic!) ajándéknak!”

II. Születési és keresztelési szokások.

A borsodi palócz menyecske mikor a „golyát“ közeledni érzi, meggyón, megáldozik, mint a mátravidéki. Elkészíti a „*fekvő ágyat*“, azelőtt a „komrá“-ban, ma már az utczára néző „ház“-ban. Beledug egy rudat az ágy szögibe lábfelől, azt oda erősíti a szoba gerendájához vagy a „pallás“-hoz, aztán az ágyat körülveszi „*sátorlepedő*“-vel. S hogy az újdonszülöttet a „*rosszak*“ ki ne cseréljék, vagy a „*bűbájosok*“ szemmel meg ne verjék, a „*sátorlepedő*“ vagy a „*lefoglaló lepedő*“ egyik szögibe egy-két czikk foghagymát, a másikba „*hajagmogyoró*“-t szoktak belekötni (még a bánfalvi és bánhorváti ref. menyecskék is), azonfelül sőt, egy kis kenyeret, „*temjént*“, némely helyen (Visnyó, Szilvás) szentet is, a királdiak, upponyiak varrottút is szúrnak a lepedőbe, Csernelyen pláne kettőt, úgy hogy kereszt alakot formáljon.

Mikor a gyermek megszületik, a bábaasszony az ú. n. fehér „*kifogaó ruhá*“-t a két véginél fogva a csipőjéhez, a szoknya-korczába dugja s abba csavarva a gyermeket, 4—5 perczre az asztal alá teszi, a míg a fürdővíz elkészül. Fürösztés után a „*ringó*“-be vagy ha ez nincs, szénával kibélelt s lepedővel letakart tekőcskében párnára fektetik a gyermeket s némely helyen (Bánhorvát) énekeskönyvet tesz az apja a gyermek feje alá, hogy jó tanuló legyen.

Rége a gyermekágyas asszonynak egy hónapig kellett fekdnie. Így olvasták ezt a szent Írásból. A fekvés ideje alatt az újszülött anyjának nem volt szabad elhagyni a házat s „*tisztességes asszony*“ ki se mozdult a portáról egy hónapig, még az ablakon se nézett ki. Legfőlebb ha a bajára kiment, de akkor is este s egy nagy fehér ruhát vett a fejére vagy a szoknyáját borította magára, hogy a „*portán*“ se jobbra, se balra ne tekinthessen. A csernelyiek meg azt tartják, hogy „*fekő asszon* ne merítsék a kútbó, mer Uram valóságos igaz, mē'ppondrózik a viz.

Ma már e szokás annyiban változott, hogy a fekvés ideje csak 1—2 hétre terjed, de ez alatt sem szabad elmenni „*még az erész alaól sem*“.

A keresztelést nem igen halogatják még a reform. vallásúak sem. Ha éjjel születik a gyermek, akkor mindjárt másnap reggel, ha pedig délelőtt vagy délután, akkor még aznap megkereszteltetik. A gyermeket keresztelőre a keresztanya szokta vinni a bábaasszonnyal s mikor elindulnak, a komaasszony azzal válik meg: „*Farkast viszek, bân'nt hozok!*“ (Még Bánfalva reform. községben is!) Mikor pedig visszatérnek a megkeresztelt gyermekkel, így köszöntenek be: „*Pogán't vitteönk, keresztén't hozönk apjának, anyjának örömére!*“

Keresztelőre menet kath. községekben „*olvasót*“ dugnak a „*pólya-kötözeő*“-be, s Sátán még húrt is kötnek a gyermek balkezére, hogy se menet, se jövet meg

ne ronthassák. Azalatt, míg az újszülött a templomban van keresztelőn, a boldog anya ágyába — ha az újszülött fiú — fejszét, fúrót, faragó-kést, vagy más szereszámot tesznek, hogy a gyermek dolgos, munkás, vagy könyvet, hogy „jó tanuló legyenek“, ha pedig leány az újszülött, akkor orsót, guzsalyat fektetnek mellé hogy ügyes jó fonó váljék belőle. (Mercsén e babonás szokás akkor divik, mikor az anya avatni megy a templomba.)

A fekvés ideje alatt a gyermekágyas asszonyt a rokonok és falubeli ismerős asszonyok szokták sorra látogatni s azzal köszöntenek be hozzá: „Ereőt, egészségget kívánok a Boldogasszony ágyábv!“ Bánfalván minden komaasszony ekképen köszönti a fekvőt: „Aggyék az Isten komámasszonnak ereőt, egészséget, beő emleőt, tejes kebelét, hogy ezt a kis gyereket a maga teérgyin, a maga tejével eltarthassa!“

Sátán szokásos, hogy ha leánygyermek született a házban, a látogatóba menő asszony népnek akár a portán, akár a pitarban lekapják a fejről a kendőt s addig oda sem adják, míg pénzzel ki nem váltja. S ugyanezt cselekszik a férfiak kalapjával, hogyha fiú az újszülött.

A gyermekágyasnak minden községben a komaasszony szokott enni valót vinni, még pedig a fekvés ideje alatt rendszeresen háromszor. Mercsén pl. levest és tésztát (rétest, hereöczét, pampuczkát, vagy mákos csikot, túrós gubát, dörélyét, vagy fenteőt stb.) s uzonnára kávé. Sánta községben pedig az első héten vizet ételt, háromszor ebédet, egyszer uzonnát. Első ebédre: *tyúkhúslevest* csikkal, a megfőtt tyúk felét *rátottába sütvé* és *pampuczkát*. Második ebédre: *Marhahús levest* „siflyi“-vel vagy „rizkása“-val, *szilvás és túróstrétest*. Harmadik ebédre: *Tyúkhúslevest* rizkásával, *kolbászt oldalassal rátottába sütvé* és apró *kiflit* (szilvával, vagy dióval vagy Szent-Jánoskenyérrel). Végül uzonnára egy „*rátáó*“-ban (három literes cserép „szilke“) *kávé* s *mákos fenteőt* és *töpörtös rátottát*.

Amint a fekvés ideje letelt, a boldog anyának legelső útja is a templomba vezet, avatásra megy a gyermekkel, előbb azonban „*lefoglaló lepedő*“ szögibe kötött sót, kenyeret, szenet, tömjént, hajag mogyorót a tűzbe veti (Bóta, Sánta, Uppony).

Az igazi keresztelőt vagy „*poszrikot*“ jobbra 3—4 hét múlva tartják meg. Csernelyen egy hét múlva s a „*mesterasszony*“ (bába) hívogatja a vendégeket. A poszrik azelőtt nagy dinom-dánommal ment végbe. Jelen volt azon nemcsak a koma, kománé és a rokonság, hanem a jó ismerősök valamennyien, de legény, leány csak akkor, ha komának hívták meg. S étel, ital volt bőven az asztalon, mert az ismerősök sem mentek a poszrikba üres kézzel s ki bort, ki kalácsot, ki meg túrós, krumplis lángost vitt magával. Ma már ugyan szűkebb körre szorult a család ez örömmünnepe, de a régi szokás nyomán a meghívottak valamennyie ma is bőven vizet ételt, italt a keresztelőbe s főleg a komaasszony igyekszik ilyenkor magáért kitenni. Bánhorváton, Bánfalván, Sántán, Bótán, Upponyban a komaasszony a kalácsok és sütemények egész halmazát viszi magával a hátán fehér, czipra abroszba pakkolva s tálakon, himzett, színes, virágos „*poszrikos kendők*“-be kötözve. S valósággal görnyed a sütemények sokasága alatt.

Visz magával 5—6 drb 60—70 cm hosszú s félméter széles, nagy „*morványkalácsot*“ (abból egyet a bába kap), vizet továbbá 4 kerek kalácsot „*laposat*“,

6 mákos, 4 túros, 4 szilvás lepényt, mákos fenteőt, egy üveg bort. A meghívottak által hozott sok süteményt az első „ház“-ban az asztalra rakják, ezekre azonban alig kerül sor, mert a háziak a maguk sütte-főztével vendégelik meg a meghívottakat s így az ajándék sütemény nagy részét jobbára a háziak fogyasztják el keresztelő után.

A keresztelői vacsora végén az újszülöttet is az asztalra teszik pólýában, melléje pedig egy tiszta ruhával letakart tányért s a bábaasszony felhívja a jelenlevőket, hogy az újszülött fiúnak sarkantyúra valót, ha leány „*singolt szoknyára*“ valót adjanak. A keresztanya ilyenkor rendszeren 2—3—4 koronát, a keresztapa 8—10 koronát is tesz a kisedd dunnájára ajándékképen. Az igazi keresztelői ajándékot, az ú. n. „*korozsmá*“-t azonban csak a keresztelő után egy fél vagy háromnegyed évre szokták elküldeni és pedig egy kis inget, kis ruhát, a fiúnak mellényt, nyakkraválót, a leánynak pántlikát és viganóra valót.

III. Temetési szokások.

Palócz ember nem sokat törődik az egészségével. A betegség ha leveri lábáról, még akkor sem folyamodik mindjárt orvoshoz, hanem előbb házi szerekkel, a komámasszony, nénémasszony javas tanácsaival igyekszik a baján segíteni. Orvost igazán csak a végső esetben hivat magához. Mikor pedig a beteg állapota válságosra fordul, papot hívnak hozzá, hogy meggyónjék, megáldozzék s vegye föl az utolsó kenetet és megkönnyebbült lélekkel menjen a másvilágra.

A halott eltemetése körül dívó szokások sok részben megegyezők a mátravidéki palóczok szokásaival. Ablakot nyitnak ők is, hogy a haldokló ember lelke könnyebben szabaduljon, a lélekharangot megcsendítették s a hozzátartozók ott imádkoznak a haldokló körül, hogy kimúlása könnyebb legyen.

A halottat megmossák, felöltöztetik s a „ház“-ban, az utcára néző két ablak között, a mestergerenda alatt helyezik ravatalra. A „szekër derék“-kát, vagy „szekër-deszkók“-kat beviszik az első „ház“-ba s ott az egyik végét a fal mellett húzódó lóczára, a másik végét hordóra, székre vagy lúgzóra helyezik, arra aztán szalmazsákot tesznek (egy ponyvát ideiglenesen összevarrnak s zsúppal megtömik), a szalmazsákra fej felől egymásra 2—3 „fejel“-et, láb felől pedig egymás mellé kettőt s azt letakarják a külön e célra szolgáló ú. n. „halott lepedő“-vel. E fölé még egy másik lepedőt is borítanak s arra fektetik a halottat.

A gyermek halottat ünneplőbe, az eladólányt fehérbe, a menyecskét a legkedvesebb ruhájába, az öreg asszonyokat pedig már csak feketébe öltöztetik. Hajdanában — a Bánfalván, Mercsén nyert értesülés szerint — minden asszonyt a menyasszonyruhájában s minden házasembert a „*jegyruhá*“-ban (a menyasszonya által ajándékozott ingben, gatyában) temették el. A fiú gyerekre inget, gatyát s kis fekete „lajbit“ adnak, mely régen háromszoros pitykével volt díszítve, ma már azonban csak kötött vagy csontgomb díszíti.

A református férfi halottak fejére kalapot tesznek, az asszonyok fejét azonban, ha fiatal volt, színes, ha öreg, fekete kendővel kötik be. Régen mindeniket „fejkető“-vel temették el.

Csizmát, czipőt nem húznak a halott lábára, de ha húznak, akkor a patkót leszedik róla, hogy a halott ne kopogjon, ha hazamegy a szállást megköszönni.

Régekte még a „kontyvasat“ is kiszedték az asszonyok hajából s a libaszárny tollának a vastagabb végével vagy fadarabkával helyettesítették.

A halott felett rendszeren virrasztani szoktak a falubeli ismerős és rokon asszonyok úgy éjfélig vagy éjfél után 1 óráig még ref. községekben is.

A ravatalon fekvő halott alá, hogy „fel ne gyűjjön“ (t. i. föl ne puffedjen) dézsában vizet, vagy a halott mellére, hasára lópatkót tesznek, abban a hitben, hogy a víz a halott puffedségét leszívja, a lópatkó pedig megakadályozza. Ez a palóczság körében általános szokás, hogy a Pintér Sándor által sejtett régi lovas temetés jelképi maradványa volna, annak sehol nyomára nem akadtam. E régi szokás eredete a legöregebb palóczok emlékéből is végkép kiveszett.

A holttestet a ravatalra tett második lepedővel emelik le a „halott ágy“-ról s azzal együtt teszik az egyszerű deszka koporsóba olyképen, hogy e lepedővel a halott lábát „feelen betakarják“ (körülbelül térdig), oldalt pedig a lepedőt ráhajtják. A koporsó aljára „szilacsot“ (gyalúforgácsot) tesznek s arra lepedőt borítanak. Szemfődelet azelőtt a halottra nem tettek, ma már azonban szokásos.

Katholikus községekben a halottat a pap előbb beszenteli s csak azután szögezik le. A koporsót az udvaron két székre szokták helyezni. Az egyházi szertartás befejezése után jön az ú. n. „búcsúztató“. A kántor uram ékes rigmusokban énekszóval elbúcsúztatja a halottat szülőtől, testvéreitől, rokonaitól, hozzátartozóitól, a falubeli előjáróktól s összes jó ismerőseitől. A búcsúztatók valamennyie olyképen van készítve, mintha azt a halott maga intézné az illetőkhöz. Legtöbbje költőietlen, rimes tákolmány s némely része inkább mosolyra, mint könnyekre fakasztó. Nem lesz talán fölösleges egy ilyen búcsúztató közlése, melyet több mint 60 évvel ezelőtt (1846 ápr. 10.) Holló Lojzi felett mondott el a disznósi kántor s a melyet Bánközi Sándor sáta kántortanító őrzött meg másolatban:

Búcsúztató.

— Énekeltetett Holló Lojzi koporsója felett Disznósdon 1846 ápr. 10. —

Nagypénteken délelőtt
Megöleltem nem kellőt,
Adott keserű szöllőt,
Kit holtta tett, mint élőt.
Mért lettem, születtem,
Hacsak eddig élhettem.

Alojzius a nevem
Jaj, de már megdermedtem,
Nyavalyám közt a nyelvem
Nem szünt kérni a kedvem
Hogy élnek, lehetnék,
Még én földbe ne mennék.

De már vége van annak,
Nincs helye itt Lojzinak.
A Halál tett fiának,
Nyitott sirt, melybe zárnak.
Gyász Halál, mint valál,
Hogy húsz évemre szállál.

Nincs helyem itt már, látom,
Jaj! jaj! éltem sajnálom;
Mars a sirba barátom
Igy szól hozzám Halálom,
Jézusom, orvosom,
Kezdem már búcsúzásom.

Édes atyuskám kezét
Csókolom, mint méh mézét,
Mamuskám minden ízét,
Hogy költötte rám pénzét.
Anyuskám, mamuskám
Áldjon meg a Jézuskám.

Majd meghalok még egyért
Egyetlen kedvesemért,
Édes atyámfiáért,
Gyönyörű szép bátyámért.
Hol Náczi? Vér bácsi?
Kis kántor, tófalusi.

Szemeimet felvetem,
Bénikém nincs mellettem,
Érte, óh, nem küldhettem,
Mert nyavalyás, azt hiszem.
Johanna, ha látna,
Szíve értem hasadna.

Franziska, Antal, Náni,
Megyek már sirba hálni,
De előbb megcsókolni,
Jertek hozzám búcsúzni
Itt hagylak, de szánlak,
Kis Rozállal siratlak.

Atyus, mamus vérei,
Azoknak hitvesei
Úgy első gyermekei,
Csordúl szemem könnyei,
Értetek: köztetek
Én Lojzi nem lehetek.

Németh Boldizsár bíró,
Tóth Petyi templombíró,
Oláh Palya kisbíró
Nem kell már vaj, sem író.
Isten már hozzátok,
Koporsómat fogjátok!

Óh disznódsdi öregség
Középkorban levőség,
Legény, leány, gyermekség,
Ha vétettem, nemesség,
Szívekbe, lelkekbe,
Engedjetez mindenbe!

De így hív már Jézusom:
Jer szép Alojziusom.
Megyek, megyek barátom,
Add meg feltámadásom,
Lélekbe, menyekbe
Alleluját adj égbe.

Dallama: „Szomorú gyászos pompa“ mintájára.

A temetési szertartás végzése után a koporsót ráteszik a „*Szent Mihály lová*“-ra s azt vállakra emelve, négyen viszik. Vagy pedig három e célra szolgáló rudat tesznek a koporsó alá s hatan emelik a halottat. Még pedig a legény halottat fehérbe öltözött lányok, a leányhalottat pedig legények. S mikor a koporsót a két székről fölemelik, a széket babonás szokásból rendszerint feldöntik, Csernelyen nyert értesülés szerint azért, hogy a halott haza ne járjon.

A halottvivő legényeknek a koporsótól kifelé eső karjára (tehát 3-nak a jobb, 3-nak pedig a bal karjára) fehér kendőt (Merecsén fejre való kendőt) kötnek s a kalapjuk mellé „*bóti bokrétát*“ tűznek. A halottvivő lányoknak pedig a kendőt is, a bokrétát is a karjukra kötik. A házasságú emberek és öregek koporsóját mindig házasságú, az asszonyhalottat pedig asszonyok viszik. A kis gyermeket rendszerint a keresztapja szokta kivinni utolsó útjára. A keresztetlen gyermeket régebben még a ref. községekben is (mint Nagyvisnyó, Bánhorvát, Bánfalva) fazékban vagy egy kis ládában temették el — pap nélkül — a temető árkában.

Katholikus temetéseknél a menetet négy legény nyitja meg templomi lobogókkal. A fiatal leány koporsója előtt egy fehérbe öltözött leány egy cserép rozmarinot szokott vinni (Bánfalva), Merecsén pedig két leány égő gyertyával halad a koporsó előtt. A temetőbe a rokonok és ismerősök csaknem valamennyien kikísérik a halottat s a sirba lebocsájtott koporsóra mindenki dob egy rögöt. (Bánhorváton a református temetőben a sírokat homokkőbe ássák pinczeszerűen, dongaboltozattal s oly nagyra, hogy a család 5—6 tagjának is jut benne pihenő helye. Egy ilyen sirbolt kicsákányozásán két napon át 4—5 ember dolgozik. S e községben a gyászoló családhoz nem tartozó férfiak valamennyie kapával megy a temetésre, hogy a halott elfüldelésében részt vegyen.)

Merecsén, mikor a sirt behúzzák, a halott összes rokonai körüljárják a sirdombot. A temetést rendszerint a *koma* rendezi s némely helyen el is búcsúztatja

a halottat a sírnál s ő szokta meghívni a temetésre egybegyülteket a gyásztorra is. Sok helyen (mint Dédesen, Bánfalván, Bánhorváton, Csernelyen) megköszöni azt is, hogy a halott végtisztességére az egybegyültek kifáradtak. Csernelyen pl. ilyformán: „Igen szeépen köszönnük a fáradságokat. Az Isten aggyeék több ereét, mint a ki kiment. Az eéleőknek ereét egésséget, a méhhótaknak örök nyugodalmat“.

Bánhorváton is a koma végzi a „*funerator*“ szerepét s a halott elföldelése után így hívja meg a temetésen jelenvoltakat:

„Tisztelt halandaó társaim! Kivánnya általam ezen elhun't keresztény tár-sunknak életben maradt *utódai*, hogyha minekeónk is ütend a veégóra, halhassónk meg az igazak halálával, tiszteltessönk meg az éleóktől hasonló tisztelettel. A kik kikisérnvi nem sajná'tak, tessenek méjjeleennyi ja szomoraó házná'“.

Halotti tort a bikkalji palócz falvak valamennyiében szoktak tartani. A temetésen résztvevők nagyrésze elmegy a halottas házhoz egy kis pályinkára, a közelebbi rokonok azonban, meg a sírásó és a „*funerator*“, ott maradnak vacsorán is. Régebben nagyobb szabású halotti tort esaptak, ma már a változott gazdasági viszonyok folytán ez is szűkebb határok közé szorult. Bánfalván, Bánhorváton, Dédesen a tor levesből és húsból áll, Csernelyen már a húslevesen kívül „posadt lē“-t, meg „tejbekását öregén“ is adnak fel, Mercesén pedig, a míg a halotti tor szokásban volt, káposztát, kását, sült húst adtak enni s bort ittak hozzá. Csokva, Omány községekben még ma is szokásos a torban a *halott részére* is teríteni. S hogy a halott temetése éjjelen haza megy a szállást megköszönni, általános elterjedt hit és ezért pl. Mercesén este az asztra egy pohár vizet s egy kis tányérban sót tesznek a halott részére. Csernelyen az is szokásos, hogy a mely házból kis gyermeket temettek el, ott éjjelre behintik hamuval az asztal tetejét, „mer' akkor könnyebben megismérszik“, hogy járt-e odahaza a gyermek a szállást megköszönni. Lenárd-Daróczon halotti tor alkalmával egy tányéron ételt tesznek ki az ablakba a halott számára, mert éjjel haza megy a szállást megköszönni.

Mint nem érdektelen szokást kell megjegyezmem, hogy a ravatal szalmáját, melyen a halott feküdt, mindenütt elégetik. Csernelyen a patak partján, Bánhorváton a kertben „alkonyodásba“, Dédesen szintén a kertben, de a temetés alatt, vagy a temetés után azonnal.

Istvánffy Gyula.

NÉPKÖLTÉS ZET ÉS NÉPZENE.

Jánosik-dalok.

E dalok eredeti tót szövegét és hű magyar fordítását „Jánosik és társai“ című cikkemben az Ethnographia 1908. évi folyamának 303—309. lapjain közöltem. Ezért a jelen esetben csakis a magyar fordítás első versszakait szerepeltetem a bemutatott dallamok szövegéül.

1.

*Allegro.*Liptó m.¹

Küz - dött vol - na Já - no - sik, küz - dött vol - na na - gyon,
Csak a tü - sző - jét ne hagy - ta vol - na az asz - ta - lon.

2.

Allegro molto.

Liptó m.

Já - no - sik, Já - no - sik, sze - ren - csét - len gyer - mek, Ha soh - sem
ra - bol - nál, nem is ker - get - né - nek. ha soh - sem ra - bol - nál,
nem is ker - get - né - nek.

3.

Andante sostenuto.

A nagy Ki - rály - he - gyen tűz ra - gyog fé - nye - sen,
S kö - rü - le ti - zen - két sze - gény le - gény me - reng,
s kö - rü - le ti - zen - két sze - gény le - gény me - reng.

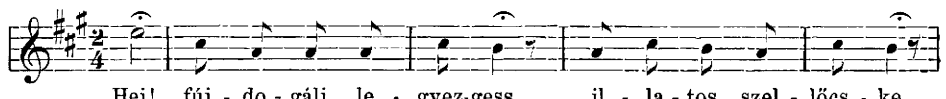
4.

*Moderato, quasi recitativo.*Gyetva.²

Hej! fúj - do - gálj, le - gyez - gess, il - la - tos szel - lőcs - ke,
ne - künk a har - ma - tot fúj - jad le, ver - jed le.

¹ L. a krakkói tud. akadémia anthropologiai bizottságának 1896. évi I. köt. 412. l. árva megyei goral tájszólásban. Zólyom megyei változatát l. *Medveczky*: Detva (Rózsáhegy. 1905.) 259. l. Utalásaink ezúttal csak az ismeretes dallam-variánsokra vonatkoznak. Szerk.

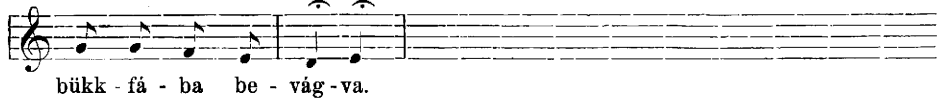
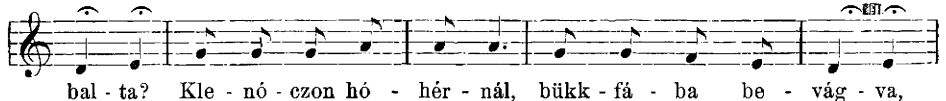
² Zólyom megyei változatát l. *Medveczky*: Detva (Rózsáhegy 1905.) 252. l.

5.

Lassan, quasi recitativo.

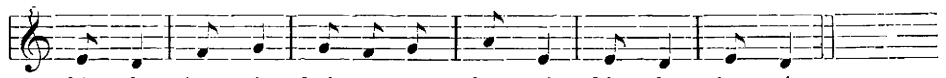
Tiszolcz.

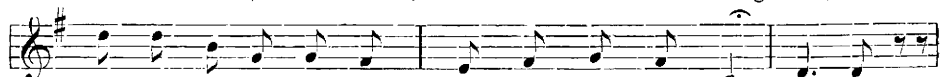
6.

Élénken.

Gömör.

Moderato.

Gyetvai dal.

7.

Andante. *Allegro.* Elefánt. (Nyitra m.)

Jan - csi, Jan - csi, te be - tyár vagy, Jan - csi, Jan - csi, te be - tyár
vagy, Is - mersz min - den gya - log - ú - tat, is - mersz min - den
gya - log - ú - tat.

8.

Larghetto. Túrócz.

Szu - ro - vecz - nek any - ja si - rat - ja a fi - át,
Hogy szel - lö fúj - do - gál a lá - ba - i a - latt,
hogy szel - lö fúj - do - gál a lá - ba - i a - latt.

9.

Andante sostenuto. Zólyom.

Már De - mi - kát Pal - kót meg - öl - ték, meg - öl - ték,
Sur - man úr ad - ta meg hoz - zá az en - ge - délyt.

10.

Andante sostenuto. Zólyom.

Jó dol - god van, Be - zek, a zó - lyo - mi vár - ban; más em - ber
dol - go - zik s te ülsz az ár - nyék - ban, más em - ber dol - go - zik
s te ülsz az ár - nyék - ban.

11.

Moderato.

Túrócz.

A csö - rö - gi he - gyen fé - nye - sen tűz lo - bog,
s kö - rü - le tiz csi - nos sze - gény le - gény mo - zog,
s kö - rü - le tiz csi - nos sze - gény le - gény mo - zog.

*Matunák Mihály.*Mátyás király a magyarországi ruthén népmondában.¹

I.

Mikor Pogandzivesi lakott a kamjaniczai várban, akkor nagyon rossz dolguk volt a világon az embereknek.

Mikor a várat építették, minden gazdasszonynak édes tejet s tyúktojást kellett oda vinnie s abból csinálták a vakolatot (vakuvku) s a házat azzal falazták mész, homok és víz helyett. Vorocsovából is hordtak. Mikor a magyarok Ázsiából oda mentek, már üresen találták a várat s kijavították.

Ezt a Pogandzivesit senki sem tudta kiüzeni, csak Mátyás király. Akkor még senki sem tudta, hogy valamikor király lesz. Orechoviczán szolgált egy Galajda nevű kisorosz gazdánál. Együtt mentek szántani a mezőre. A mint szántanak, — éppen akkor volt a királyválasztás. Sokan számítottak arra, hogy királylyá lesznek. A fiú azt mondja a gazdájának: „Gazduram, gyerünk a koronázásra!” A gazda a földbe szúrta az ösztökét s így szólt: „No, ha ez az ösztöke kihajt addig, a míg mi egyet kerülünk, akkor fogom tudni, hogy kettőnk közül is lehet az egyik király.”

Mire egyet kerültek, az ösztöke kihajtott s csemete lett belőle. Felszedelőzködtek s elmentek a koronázásra, a hol már folyt a választás. Elröpítették a koronát s az repült, hogy a kinek a fejére száll, az legyen a király. Hát csak rászáll a korona arra a fiúra; a többi urak persze haragszanak. Háromszor volt ez a koronázás s mindig csak rá szállt, de mégsem akarták megkoronázni, mert alacsony, szegény fiézkó volt s hozzá még kisorosz. Erre aztán egy kovácshoz állt be szolgálatba. A kovács valahogy úgy fogta őt, hogy meglátta a vállát s azon egy arany kereszt volt. Akkor a kovács így szólt: „Én leszek a te szolgád s nem te az enyém!” S attól az időtől fogva fegyvereket kovácsoltak, — mert a kovács okos volt ám, — bajonetteket, kardokat s más egyébét csináltak, a mi kell a háborúhoz.

¹ V. ö. Ethnograficsnij Zbirnik. T. IV. U Lyvovi, 1898.

Ekkor megint koronázás volt a városban. A korona akkor is reá szállott. Akkorra már úgy megnőtt, hogy úgy eszére, mint erejére nézve ugyancsak férfi lett. Pogandzivesi még mindig a várban lakott és senki sem tudta kiüzni. A várkapunál ágyúk voltak a falba illesztve, — még most is ott vannak a rések — a másik oldalról meg nem lehetett hozzáférni, mert egy magas hegyen álló sziklán volt építve s a ki onnan közeledett, megölte és senkit a világon föl nem engedett. Mátyás már király lett, elnyerte a koronát s háborúba kezdett Pogándzivesivel.

Éjjel lovakat, ökröket, sertéseket, juhokat, kutyákat, libákat, tyúkokat, kacskákat szedett össze s minden teremtményre csengőt kötött s a hátukon gyertyát gyújtott. Az embereknek meghagyta, hogy töltsék meg a fegyvereket s hogy éjjelkor úgy menjenek a hegy alá. Mindenféle hang keletkezett, mert minden állatnak más volt a hangja. Az emberek lövöldöztek s úgy közeledtek. Ő megijedt s azt hitte, hogy sok nép van ott. Arany bölesője volt s azt a kútba dobta. A kút felülről mérve éppen 300 öl volt; s minden kincsét abba hányta.

Pogandzivesi aztán egy táltosra ült s menekülni próbált, de Mátyás király egy másik táltoson utána futott. Azok a lovak testvérek voltak s így az első mindig megvárta az utána szaladót. S Mátyás egy erdőbe kergette a másikat, a hol igen nagy makkhullás volt s Pogandzivesi lova elcsúszott a makkon.

Pogandzivesi megátkozta az erdőt, hogy ne teremjen több makkot. A mikor Mátyás utólérte, könyörögni kezdett: „Neked nincs feleséged, nekem nincs uram, uralkodjunk együtt.“

De Mátyás nem hajtott rá, hanem kihúzta a kardját s levágta a fejét. Ha ezt nem tette volna, ő öli meg Mátyást.

Feje három mértföldnyire elugrált. Így lett nyugodalmuk az embereknek.

De ő Törökországból való volt s ott megtudták, hogy meghalt. Mátyás király Törökországba ment valamit kikémleni. Bement a török szultánhoz (királyhoz!). Így szólt hozzá a szultán: „Honnan való vagy?“ „Magyarországból.“ „Hallottál valamit Mátyás királyról?“ „Hallottam.“ „Hát milyen az a Mátyás király?“ „Akkurát (!) olyan, mint én.“ Mátyás király hegedülni is tudott és hegedüvel ment a szultánhoz és így folytatta: „Hegedülni is úgy tud, mint én!“ „Hej csak kézre keríthetném!“ felelte a szultán.

Felírta hát az ajtóra, hogy ő volt az. Mátyás eltávozott. Seregének azt mondta, hogy a határon várjon rá, míg ő a török szultánnál jár. De bizony őt, alig, hogy az ajtón kilépett, rögtön elfogták. Így szólt hozzá a szultán: „Te ölted meg Pogandzivesit, az én rokonomat?“ „Igen.“ „Én is lefejeztetek, vagy föl akasztatlak, a hogy akarod.“ „Hát már csak akasztass föl.“ „És hol akasztassalak föl?“ „A határon.“ „Jó, majd arczczal a te Magyarországod felé fordíttatlak az akasztófán, hogy lássad, honnan jöttél.“

A török szultán befogatott s Mátyás királyt a szekérre tették, maga a szultán is feleségestől ült föl a kocsira, hogy halálát lássák. Mátyás király útközben egyre nevetett. A szultán megszólította: „Mit nevensz?“ „Azon nevetek, hogy a lovak csak az első kerekeket húzzák s hogy az utolsók meg utánok szaladnak.“ A határra értek, beásták az akasztófát s föl akarták akasztani Mátyást. Mátyás ekkor így szólt a török szultánhoz: „Szabad-e utolsó órámban valamit kérnem?“ „Szabad“, felelte a szultán.

Erre Mátyás király háromszor sipjába fújt, a mi katonái előtt azt jelentette: „Gyorsan, gyorsan, barátim, mert a halál mögöttem van.“ Katonái megértették, mert közel voltak s mihamar ott termettek, körülfogták a szultánt s arra az akasztófára kötötték fel, a melyet Mátyásnak készített. „Te akartál engem Magyarország felé fordítani, — szólalt meg Mátyás — most én fordítlak téged Törökország felé. A szekéren is azért nevettem, hogy én kénytelen voltam menni, de hogy te minék jöttél utánam?! Most pedig nézz Törökország felé.“ Azután Mátyás király seregével visszatért Magyarországra s addig uralkodott, a míg meg nem halt. Feldúlta a huszti várat, feldúlta a királyhelmecezi várat, feldúlta a szerednyei várat, feldúlta a kamjaniczai várat s azok most romokban hevernek. A ki nem hiszi, a maga szemével is meggyőződhetik róla, hogy úgy van. Különben ő megtartotta görög hitét, megtartotta a jámbor néppel együtt s megvédte Magyarországot.

[Ennek a mondának magyar válfaját nem ismerem, a galicziai kisoroszoknál azonban ismeretes s *Dragomanov*-nak: Kisorosz néphagyományok és elbeszélések¹ című művében megvan.

A monda utolsó motívuma a bölcs Salamonról szóló mondakörben bővebben is megvan a Solomon i jeho zsená (Salamon és felesége) cz. mondában.]

(Vorocsov, Kapuszög. Ung vm.)

II.

Réges-régen Budapesten (!) történt ez. Egy suszter (!) nagyon szép csizmákat varrt, de szegény volt és sok volt a gyereke is. Felesége egyszer így szólt hozzá: „Vidd el ezt a csizmát a legfelségesebb királynak ajándékba. Tudod, hogy milyen kegyes s bizonyára jól megajándékoz!“ Hallgatott feleségére s elvitte a királynak. Ott azonban három őrség is volt. Megszólítja az első őr: „Hová mégy?“ Ő így felel: „Ajándékot viszek a királynak.“ Az őr meg így folytatta: „Ha az ajándéknak, a melyet kapsz, felét nekem adod, akkor beengedlek. S ő megígérte.

A másik őrséghez jutva, ugyanúgy járt, a harmadikon is. Végre a királyhoz jutott. A király megnézte az ajándékot és kérdezte, hogy mit kíván érte. Az meg így felelt a királynak: „Száz botot.“ A király így szólt: „Hát bolond vagy te? Nem jobb száz arany, mint száz bot?“ „Nem, csak száz botot tessék rendelni.“ A király ráállt.

Mikor a királytól távozott, megszólította az első őr: „No, add ide az ajándék felét, a hogy megígérted.“ A suszter így felelt: „Gyere odább, majd egyszerre osztozom veletek. Így szólt a második őrnek is és azok követték. Mikor a harmadik őrhez értek, a suszter elővette a királyi írást és megmutatta. Előhozták a derest s a királyi parancs szerint megosztott az őrökkel. Nagy jajgatás lett.

A király meg akarta tudni, hogy micsoda jajgatás az, visszahívta a susztert s kérdezte tőle: „Hát te mit csináltál?“ „Legfelségesebb király, ígéretem szerint megosztottam velük az ajándékon.“ Nagyon tetszett ez a királynak.

¹ *Dragomanov*: Malorusskija narodnija predanija u razszkazö. 425—429. old.

A suszter ekkor így szólt: „Mi hasznom lett volna a maga száz tallérjából, ha a három ör között kellett volna megosztanom? Inkább maradjon magánál.“

A király erre tele rakatta zsebeit tallérokkal.

[Mátyás ajándékozásairól sok érdekes anekdóta beszél. V. ö. *Tóth Béla*: Anekdotakincs. I. 119. old. „Szesztai történet“; 151. old. „Különös megajándékozás“ stb.]¹

(Ublja, Ugar. Zemplén vm.)

III.

Mátyás király egy faluban hintón ment keresztül. Az úton hevert egy kidobott malomkő s a király hintájának a tengelye eltört, a hogy beleütődött. Előhívatta a falusi előljáróságot s parancsot adott nekik: „Ha három nap alatt meg nem nyúzzátok azt a követ — baj lesz!“

Három napig az egész előljáróság azon törte a fejét, hogy hogyan lehet a követ megnyúzni, de sehogy sem fért a fejükbe. Nagyon elszontyorodtak. A bíró lánya is hozzájok ment és így szólt: „Ne búsuljatok, én majd megfelelek a királynak.“

Harmadnap megjelent a király és kérdi: „Hát megnyúztátok a követ?“ A többiek helyett a lány felelt a királynak: „Legfelségesebb király, nálunk semmi élet nem nyúznak, ölje meg először, akkor én megnyúdom.“

A királynak nagyon tetszett ez a felelet. Haza ment és azon törte a fejét, hogy miképen járhatna túl a leány eszén?

Követe által azt üzenté neki: „Van nálam száz esztendő s kender, fonj belőle selyem szálakat.“ A lány a követtől visszaizent: „Nálunk is van egy száz éves sövény, csináltass belőle arany orsót, akkor megfonom.“

A király nagyon elcsodálkozott. Egy másik követet küldött hozzá egy lyukas kosárral, hogy azt foldja meg. A lány meg visszaizent a királynak: „Nálunk semmit sem foltoznak színéről, csak visszajáról, fordítsa ki a király a kosarat s akkor ő megfoldja.“

A király megint elcsodálkozott s magához hívatta a lányt s egy kato na tiszthez adta férjhez, olyan okosan felelt.

[Ennek a mondának első része majdnem azonos: A tétényi bíró leánya cz. magyar anekdotával. V. ö. *Tóth Béla*: Magyar Anekdotakincs. I. köt. 145. old. Az első részhez ügyes fordulattal kapcsolódik: Az okos lány cz. magyar anekdóta. V. ö. Magyar Nyelvőr XV. évf. 231. old.]

(Ublja, Ugar. Zemplén vm.)

IV.

Ötvenhatban (?) történt, hogy Mátyás király Kassán betért egy vendéglőbe s négy tojást rendelt s a mikor megette, egy czédulára valamit írt s a terítő alá tette. Sok úr is volt akkor a vendéglőben. A czédulára ezt írta: „Tisztelt urak! Az, a ki köztetek ült és négy tojást evett meg — Mátyás király volt.“ Ezért kézre akarták keríteni és megölni. De ő okos ember volt, megugrott a vendéglőből, egy fuvarostól kalapot vett és egy kereket. Ha azt a kereket nem hajtotta volna, megismerték volna, de így azt hitték, hogy szegény fuvaros, a ki kereket

¹ Ez a „Kahlenbergi pap“ mondájával azonos. (V. ö. Ethnogr. 1910. évi f. 52—3.

vásárolt. Mind a három örségen keresztül jutott s mindenütt azt mondták neki: „Ha kereket nem vinnél, olyan volnál, mint Mátyás király“. A mikor keresztül jutott így szólt: „Hála neked Isten, hála neked, hogy a bajtól megmenekültem. Mint okos ember most megköszönöm az Isten sok jóságát.“

[V. ö. *Tóth Béla*: Magyar Anekdótakincs. I. 102. old. Az első része azonban itt megint más anekdótából van véve... *Hic fuit Mathias rex...*]

(Ulics, Utczás, Zemplén vm.)

Szémán István.

IRODALOM.

Mikó László: *Rustan Császár Historiája*. A Magy. Tudományos Akadémia tulajdonában lévő Csoma-kódex szövege alapján eredeti helyesírással kiadja és értekezés keretében magyarázza — —. Budapest, 1910. N. 8-r. 95 l. Ára 1 korona.

Mikó nem jelzi, de tanulmányának naív hangja elárulja, hogy doktori dissertációval van dolgunk. Mosolyra késztet mindjárt az Előszó első mondata: „Riedl Frigyes tanár úrnak egyetemi előadásából értesültem először arról, hogy Rustan Császár Historiája nem jelent meg mindezideig nyomtatásban“. Úgy látszik, *captatio benevolentiae* akar lenni ez a kijelentés. Ám térjünk a tárgyra.

A *drávai névtelen* alkotása, az Eustachius legendáját földolgozó verses *Historia az Rustan Csaszarrol*, csupán kéziratban maradt korunkra. Két kézirat őrizte meg: az Akadémia tulajdonát tevő *Csoma-kötet*, meg a Nemzeti Múzeumnak egy kézírata, mely valószínűleg csupán az előbbinek másolata. A széphistóriának tudományos czélt szolgáló kiadásával rég érzett hiányt pótoltt Mikó. Hálásak is lehetünk érte. Más érdeme azonban nincsen Mikónak. A széphistória elé járuló bevezető tanulmánya (5—40. l.) korántsem gyarapítja a tárgyra vonatkozó ismereteinket. A *jurare verbo magistri* hatása alól nem tud szabadulni, nem próbál maga lábán járni. Mikó alig-alig hoz fel olyasmit, a mit az összehasonlító irodalomtörténet hazai mesterének, az — sajnos — időelött kidölt *Katona Lajosnak* írásaiból már ne tudtunk volna. Mikónak egész értekezése voltaképen csak összegezése Katona „Rustan császár“-ról, illetve a *Gesta Romanorum*-ról szóló kétrendbeli tanulmányának.

A mit Mikó pl. a középkori példatárakról, a széphistória forrásairól, meg a *Gesta Romanorum*-ról ír, az mind csupán Katona fejtegetéseinek hűséges utána-mondása. Hogy mennyire Katona hatása alatt áll Mikó, bemutatthatjuk éppen a középkori példatárakról szóló részleten. Lépésről lépésre követi Katonát. Bizonyosság gyanánt párhuzamba állítok egy kis szemelvényt Katona szövegével. Íme:

Katona.

A középkor uralkodó felfogása szerint (és ez korántsem kizárólag keresztény felfogás) az egész természet, vagyis az Istennek minden teremtménye arra való, hogy az embert példájával valláserkölcsös életre

Mikó. (24. l.)

A középkornak egyáltalában az a felfogása (minden vallásnál, nemcsak a keresztényeknél), hogy a természet minden tárgya és jelensége az ember valláserkölcsös oktatására van teremtve.

tanítsa. E fölfogás már az alexandriai görögöknél megelhető s egyrészt innen megy át az egyházatyák irataiba, de a talmudba, valamint az arabs valláserkölesei s vallásbölcseleti irodalomba is. Különbén az eredete még az Alexandriánál is távolabbi keletre nyúlik vissza és a buddhista téritők példázatos tanításmódjánál is régibb, mert már itt is a brahmanok ősi gyakorlatának kitaposott nyomán halad.

(Katona ezután szól Jób könyvének egy helyéről, majd meg Plinius meséiről, nyomában Mikó is fölemlíti zárójelek között „Jób példáját” — félreértve, vagy egészen el se olvasva Katona szavait — meg Plinius meséjét. Ám folytassuk a párhuzamot.)

Kipéldázták nemcsak a kertészetet, a szakácmesterséget, a vadászatot, a nyelvtant és a sakkjátékot, hanem még a naptárt és az abc-t is. Minden betűnek, sőt az íráspontozásnak is megkeresték s meg is találták a titkos erkölcsi értelmét. Így pl. a Senefiance de l'ABC (az abc értelme) című középkori franczia költemény az a betűben, „a melyet csak tátott szájjal lehet vagonra áhitozó főpapokat látja jelképezve s így tovább.

Hasonló szellemben értették és magyarázgatták az ókori írókat, közülök elég sajtószérien még a legkevésbé morális tartalmúakat, mint például Ovidiust is!

Szemelvénynek legyen elég ennyi. Ily „szolgai módon”, mint a hogy itt történik, nem igen szokás kihasználni a forrásokat.

A példagyűjtemények közül természetesen csak azokról (*Alphabetum narrationum*, *Scala coeli* stb.) tud Mikó, melyeket Katona említ s hallgat több középkori példatárrol (pl. *Liber Pantheon*, *Lacteus liquor*, *Cordiale esemplorum* stb.), mert azokról történetesen Katona sem szól említettem tanulmányaiban. Ha a helyett, hogy csupán ismétli Katonának a példatárakról s a példákrol szóló fejtegetéseit, betekint a gyűjtemények egyikébe-másikába, érdekes adalékokkal gyarapithatta volna az Eustachius-legendára vonatkozó amúgy is fogyatékos mondatörténeti anyagát. A középkori példatárak közül Placidus-Eustachius legendáját felöleli az *Alphabetum narrationum* (Cm.¹ 7995 fol. 48b), meg a *Scala coeli* (Passio christi fejezetben) is. A *Scala coeli* mint forrásra *Étienne de Bourbon* gyűjteményére (*De septemdonis Spiritus Sancti*) hivatkozik. A középkorból ránkmaradt egyedüli teljes hazai gyűjtemény, *Laskai Ozsvát* példatára (*Miracula sive exempla* — a *Quadragesimale Bigae salutis* függeléke) is elmondja az Eustachius-legendát. A legenda a betűrendes példatárnak 61. darabja; czime: „Quomodo misericors

Ez a fölfogás érvényesül már az alexandriai görögöknél. Innen folyt át részint az arabok és a Talmud bölcseletébe, részint a keresztény fölfogásba.

Azonban eredetét ennek az iránynak még tovább is követhetjük kelet felé — a buddhisták és még ennél előbbre menve a brahmánok ősi gyakorlatára.

Minden jó volt példának; a kertészet, a szakácmesterség, a vadászat, a nyelv, a naptár, de még az abc is.

Érdekes erre egy pár példa: Senefiance de l'ABC (abc értelme) című középkori költemény az „a” betűt, mely tátott szájjal ejthető — kapzsi ember példájául mutatja, aki mindig többre áhitozik. A pontrol is szellemes magyarázatot ad egy bolognai kézirat (1326-ból).

Ilyen morális magyarázatokkal ellátták még az ismertebb klasszikus költöket; még Ovidiust is, a ki pedig ugyancsak nem igyekezett alkalmat adni arra, hogy a morálissal (!) hasonlítsák össze . . .

¹ Cm. = Cod. lat. Bibl. reg. Monac. (K. Hof- und Staatsbibliothek, München.)

Eustachius visione mirabili convertitus“. Laskai Ozsvát forrása e legendát illetőleg a *Legenda aurea* 94. fejezete.

Rusztán császár históriájának forrásait Katona állapította meg; e szerint a széphistóriának alapja a Placidus-Eustachius-legendának a *Gesta Romanorum* leg-régibb (innsbrucki) kéziratában előkerülő változata¹ (Dick-féle kiadás 192. fejj.) mellett még egy másik, ismeretlen szerkezetben is keresendő. Az innsbrucki vezér-kézirat nevezett fejezetét Dick kiadása alapján Mikó fölvette tanulmányába (80—84. l.) s egybevetette a drávai névtelen verses földolgozásával.

Hogy Katona csupán a *Gesta Romanorum*-mal való vonatkozásában foglalkozott Rusztán császár históriájával, azt értem, mert hiszen egyenesen az volt a célja, hogy a széphistória forrásait kimutassa; ámde hogy Mikó ebben is pontosan követi Katonát s nem helyezkedik szélesebb összehasonlító mondatörténeti alapra, azt már nem helyeselhetem. *Eustachius-legendája* a „*Gesta Rom.*“ előtt czímen (36—40. l.) van ugyan egy külön fejezet Mikó könyvében, de ebben csak *Rudolf von Ems* elveszett Eustachius-legendájára,² meg az *Ezeregy éj* egyik elbeszélésére hivatkozik; a legendának többi rokonairól nem tud. E fejezetben haszonnal értékesíthette volna *Angelo Monteverdi* kutatásainak eredményét. Monteverdinek az Eustachius-legendáról kétrendbeli tanulmánya van: 1. *La leggenda di S. Eustachio*. Bergamo, 1909. — 2. *I testi della leggenda di S. Eustachio*. Bergamo, 1910. (Mindkét értekezés különnyomat a *Studi medievali* III. kötetének 169—229, illetve 392—498. lapjairól.) Monteverdi, kezdve *Chrétienne de Troyes* földolgozásán (*Guillaume d'Angleterre*) az *Ezeregy éj* megfelelő novellájáig, sorra veszi a legendának a világirodalomban föllelhető rokonait. Összehasonlításában kiterjeszkedik többi közt a francia, német, angol, spanyol, héber s arab irodalom idevágó termékeire stb. Hasonlóképen ily széles körre terjedő összehasonlító tárgy-történeti alapon foglalkozott a legendával *Jordan*, ily czímű értekezésében: *Die Eustachius-Legende*, Christians Wilhelmsleben, Boeve de Hanstone und ihre orientalische Verwandten (*Archiv für das Studium neueren Sprachen*. Bd. CXXI. S. 341—67.).

A hogy az egész legenda, úgy a legendának egyes motívumai is utánzásra találtak a világirodalomban; az efajta utánzásoknak se szeri, se száma. Nálunk pl. — a mit Mikó nem említ — *Faludi Ferencz*nél a *Téli éjtszakák* 5. elbeszélésében (Kazimir és Iréne) akadunk rokonvonásokra. A trónvesztett Justinianus macedóniai királynak fiát, Felisenust vadászat közben egy megsebzett nőstény oroszlán elragadja, később azonban sok hányattatás után megtalálja elveszettnek vélt gyermekeit, Iréne nevű leányát és Felisenust, mire jóra fordul minden.

Mikó (31—35. l.) hagiografiai szempontból is hozzászól a kérdéshez; de e

¹ Mikó figyelmét elkerülte, hogy *A drávai névtelen „Rusztán császár“-ja* czímű dolgozata (Phil. Közl. 1898. évf.) megjelenése után két évre, Haller *Gesta*-fordításának kiadásában, már ezt a nézetet vallotta *Katona*: a „Rusztán császár“ históriája semmi esetre sem alapul a Placidus-Eustachius-legendára azon változatán, a mely a G. R. vulg. szövegében a Leg. aurea ill. fejezetével egyezik. [Régi M. Könyvt. 18. köt. 506. l.]

² Rudolf von Ems *Alexander*-jában említi, hogy az Eustachius-legendát is földolgozta; munkája azonban nem maradt ránk. Mikó (36. l.) a — szerinte — csupán „elveszettnek hitt“ legenda nyomait keresve, avult forrás után indul.

tekintetben is csak félmunkát végez. Nem emeli ki sz. Eustachius legendájának görög alapszerkezetét s a hozzáfűződő kérdéseket (a legenda korának meghatározása stb.). Mikó csupán *Migne Patrologia*-ját, meg a bollandisták *Acta Sanctorum*-át használta föl, kiaknázatlanul hagyva a bollandisták egyéb publikációi közül pl. a *Bibliotheca Hagiographica* (három sorozat: B. H. latina, graeca meg orientalis) és az *Analecta Bollandiana* (I—XXIX. évf.) köteteit. Szóval — mint erre már fönntebb is czéloztunk — nem kísérte figyelemmel a tárgyára vonatkozó újabb irodalmat;¹ ez pedig végzetes hiba.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a könyvben özönével hemzsegnek a sajtóhibák (pl. a 24. lapon Apiasius áll Apiarius helyett, Wider Nider helyett, Alphabeticum Alphabetum helyett stb.).

Könyve végén igéri Mikó, hogy az Eustachius-legendával (illetőleg a vaticáni Gesta-kéziratok megfelelő darabjával) más alkalommal is fog majd foglalkozni. Reméljük, hogy akkoron nagyobb körültekintéssel lát neki feladatának s mostani tanulmányánál értékesebbet nyujt.

Timár Kálmán.

Dr. Margalits Ede: *Isten a világ közmondásaiban.* Gyűjtötte és rendezte — — budapesti egyetemi tanár. Budapest, 1910. Szerző sajátja. Két kötet. 315 és 260 l. Ára 8 korona.

Dr. Margalits Ede negyvenhat év óta gyűjti a különféle közmondásokat húsz nyelven. Eddig kiadott összesen 13,450 latin közmondást: *Florilegium provenbiorum universae latinitatis*, mely gyűjteményt tavaly 6700 közmondással bővítette ki *Supplementum Florilegii* czímen.

Magyarország ezeréves fennállása alkalmából kiadta a „Magyar közmondásokat“, szám szerint 25,336-ot. Mind a latin, mind a magyar gyűjtemény valóságos aranybányája a folklorénak.

Dr. Margalits Ede most töltötte be tanári szolgálatának negyvenedik évét; működött pedig a zombori gimnáziumnál mint tanár, később mint igazgató és Zomborból került a budapesti egyetemre mint a horvát nyelv és irodalomtörténet tanára. Ezt a kathedrát gróf Csáky Albin, volt m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére szervezték azzal a szándékkal, hogy a zágrábi egyetemen is felállíttassék a magyar nyelv és irodalomtörténet tanszéke, mert csak kölesönös megértés és megismerés útján érhető el a magyar és horvát nemzet kölesönös egyetértése.

Tanári szolgálatának negyvenedik évét azzal ünnepelte meg, hogy Isten iránt való mély háladatosságából gyűjteményeiből kiemelte az Istenre vonatkozó közmondásokat és pedig a magyar királyság és az osztrák birodalom minden nemzetének és népének Istenre vonatkozó közmondásait. A két kötet tartalmaz 893 latin, 428 magyar, 1753 német, 626 horvát, 504 szerb, 128 szlovén, 432 tót, 251 román, 936 lengyel, 500 cseh, 157 rutén és 413 olasz, összesen 7021 köz-

¹ A hagiografikus irodalomról legjobb tájékoztató az *Analecta Bollandiana* folyóirat meg a *Hagiographischer Jahresbericht*.

mondást. A harmadik kötet később fog megjelenni és ez a francia, spanyol, angol, dán, holland, svéd, bolgár és orosz, Istenre vonatkozó közmondásokat fogja tartalmazni.

Az Istenre vonatkozó közmondások igen értékesek és érdekesek. Azokból látható, hogy az egyes népek miképp vélekednek Istenről, mit tartanak oly kívánatosnak, hogy Istentől kérik s mit oly rossznak, hogy annak elhárításáért hozzá esedeznek. E három dolog pedig egybefoglalva hü kifejezője az illető nép jellemének.

Az egyes népek Istenre vonatkozó közmondásait összehasonlítva, három kategória mutatkozik. Vannak szóról szóra teljesen egyezők, vannak tartalmilag egyezők, de alakilag különbözők, és vannak egészen sajátosak, melyek csak egy népnél fordulnak elő. Az első kategória a gondolkodásmód azonosságából, a második a változó életviszonyok közt is egyező élettapasztalásból, a harmadik a különleges társadalmi és történelmi viszonyokból származik. Érdekes az Istenre vonatkozó közmondások tartalma és alakja, még számuk is, mert a számuk mutatja, mily arányban foglalja el valamely nép lelkét az Isten eszméje és érdekes a közmondások hangja is, mely jelzi az Isten iránt való tisztelet fokát, sőt érdekesek a külsőségek is, például az, hogy az istenfélő és alázatos tót atyánkfia Istent mindig Úr Istennek mondja közmondásaiban.

A latin és német közmondások fordítását mellőzi a gyűjtő, de a többit magyar fordításban is közli, az illető eredeti nyelv ritmikus szépségét azonban vissza nem adhatja.

Wagner L.

G. Rein: *Suomi ja Suomalaiset ulkomaan kirjallisuudessa 1500-luvulla ja 1600 alkupuoliskolla.* (Bidrag till kännedom af Finlands Natur och Folk. H. 68, No. 2.) Helsinki 1909, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Osakeyhtiö. 8°. 229 l.

[G. Rein: Finnország és a finnek a külföld irodalmában a XVI. században s a XVII. első felén. (Adalékok Finnország népének s természetének ismeretéhez. 68. k. 2. sz.) Helsingfors, 1908. A Finn Irodalmi Társaság könyvnyomda-részvénytársaságánál. 8°. 229 l.]

Tacitus az első író, a ki a finnekről megemlékezik; Germániájában fordul elő először a *Finni* népnév s vagy finn, vagy lapp törzseket ért rajta, mert a szomszédos germán népek is — később is — sokszor használják e nevet mindkét nép elnevezésére. Valószínűleg ugyanazon népről (Finnoi) emlékezett meg *Ptolemaios* is, a melyről *Tacitus*; különbség csak az, hogy *Tacitus* szerint lakóhelyük Germánianak keleti határainál, *Ptolemaios* szerint pedig a középső Visztula környékén van — *Jordanes* szerint a skandináv törzsek között legszelidebbek a finnek („Finni mitissimi“), s ezek közelében laknak a *krefenna* vagy *scarofinni* törzsek *Prokopius* szerint a *skritifinnoi* törzs (valószínűleg lapp törzs) vadállatok módjára él. *Paulus Diaconus* szerint pedig a *scritobini* törzs nevét a hótalpon való vadászástól kapta. Ugyanis hótalppal ugrálva, ödöngve futnak a vadak után.

Ezek a legrégebb adatok, a melyeket a finn törzsekről történeti feljegyzésekben találunk. A későbbi írók sokkal beszédesebbek, sok csodálatos dolgot mon-

danak el róluk s minthogy biztos tudomásuk semmiről sincs, a finn törzsekről s vidékekről szerzett adatokat kiegészítik az antik mythologia történeteivel. Ide helyezik az elysiumi mezőket, az amazonokat, kyklopsokat, kutyafejűeket s még a renaissance-korban is találkozunk olyan íróval, a ki újabb, bár az említetteknel különböző csodákat jegyez fel, mint a melyeket maga is elhisz.

E munkának tulajdonképeni célja nem ezeknek a mythikus meséknek feljegyzése. A szerző nagy körültekintéssel vizsgálta át a régi történeti s földrajzi műveket s képeket s pontosan számot ad arról, hogy mely író mit tudott a finnek lakóhelyéről, Finnország nagyságáról, gazdagságáról, éghajlatáról, műveltségéről stb. Hogy tisztulnak s tágulnak az ismeretek, mikor a németországi kereskedők Finnország partjain is megfordulnak, később a Svédországgal való diplomáciai összeköttetés útján hogyan szereznek egyre tisztább és tisztább fogalmakat az európai államokban Finnország viszonyairól s hogyan, minő lelkesedéssel fogadják a finneket Németországban a protestánsok a harminczéves háború idején (Gusztáv Adolf hadseregében) s mily retteggel a katolikusok s mint tisztázódnak ezután a Finnországra vonatkozó kérdések.

Nyelvészeti, történeti, föld- s néprajzi szempontból egyaránt értékes apró mozaikokból egységessé szerkesztett munka, melynek rengeteg sok adata között sok érdekeset találhat, a kit Finnországnak régibb története érdekel. Itt azonban csupán azoknak a részeknek ismertetésével foglalkozhatunk, melyek néprajzi szempontból is figyelemre méltók.

*

A finn népeknek varázsló tudománya a szomszédos népek előtt nagyon régen ismeretes lehetett. *Saxo* (1150—1216) dán történetíró, ki *Danica-Historica*-jában sokat emlegeti a finn törzseket — azonkívül, hogy elmondja a skandináviai fejdelmekkel folytatott harczaikat s megemlékezik arról is, hogy a leánykereskedélemmel foglalkoztak, kitűnő varázslóknak tartja őket, a kik pl. menekülés közben hegygyé változtatják hátuk megett — a köveket. Mint samán-népet említik a finnt az orosz források is. Lassankint hírük-nevük elterjedt messzebb lakó népekhez is s a középkor vége felé a finn törzseknek legnagyobb nevezetességük a samánokdás, varázslásban való jártasság lett.

Ádám brémai kanonok († 1075 k.) *Historia ecclesiastica*-jában s *De situ Daniae etc.* cz. munkájában elbeszéli, hogy a keleti tengerben Dániától nem messze vannak szigetek, melyeknek közös neve *Vironmaa* (Észtország). Ezekhez közel van az asszonyok földje (*Terra faeminarum*), melynek lakosairól, a harcias asszonyokról, az amazonokról igen csudálatos dolgokat mond el, nem feledkezvén meg a fűrgelábú finnekről (*Scritefingi*) sem. *Svedia* — szerinte — délen a *Ripei* hegyekig terjed, a hol végtelen pusztaságok, iszonyú hó s mindenféle kísértetek gátolják az embert az előrehaladásban; ott laknak az amazonok, a kutyafejűek, kyklopsok, kiknek csak egy szemük van — a homlokukon. Ott laknak azok, a kiket *Solinus* szíjlábúaknak (*Hihnajalkainen*) nevez. a kik egy lábbon ugrálnak, s azok, a kik emberhússal táplálkoznak. Elmondja, hogy — a dán király elbeszélése szerint — az itt lakók közül valamelyik népnek az a rossz szokása van, hogy bizonyos időközökben le-lecsap a hegyek közül a síkságra s kirabolja a lakosokat. Bár *Kvenland* néven a skandinávok főképen Észak-Finnországot s Skan-

dinávia legészakibb részeit értették, olykor azonban használták e szót egész Finnország nevéül is úgy, hogy valószínű, hogy Kvenland-asszonyok földje névvel *Ádám* ez esetben az egész Finnországot akarta ismertetni. A *Ripei* hegység pedig valószínűleg Észak-Skandináviának s Lappóniának hegysége. *Idrisi* arábiai író (1100 körül) előadásában is előfordulnak az amazonok, a kiknek lakóhelyére azonban nagyon nehéz eljutni a sűrű köd s szörnyű sötétség miatt, a mely az északi tengeren uralkodik. Az 1200 körül készült *Esographia Universalis* s *Bartholomeus Glanvil* (B. Anglicus) Tractatus de proprietatibus rerum (XIV. század) czímű munkája, a mely mintegy encyklopaediája volt a korabeli tudományoknak, még több s más nevezetes dolgokat is tud Finnországról s lakosairól. *Glanvil* szerint Finnország (Winlandia) nem valami túlságosan termékeny, de gazdag mezőségekben s erdőkben. Lakosai vadak, durvák és kegyetlenek s mindenféle ördögös mesterséggel ismerősek s így azoknak az utasoknak, a kik partjaik mentén elhaladnak s szélesend miatt kénytelenek ott maradni, szelet teremtenek azt eladják. A szelet pedig úgy teremtik, hogy készítenek egy gombolyagot, a fonalakra benne csomókat kötnek s azután megparancsolják az utasoknak, hogy húzzanak ki belőle három vagy több szálat, a szerint, a mint erősebb vagy gyengébb szélre van szükségük; azután — csúfolva-szidva a gonosz szellemeket — a levegőt tényleg mozgásba is hozzák. Azok az utasok azonban, a kik ebben hisznek s ezt megpróbálják, utójára is — megérdemelt bünhődéssel — a tengerbe vesznek. (Ez valószínűleg a lappokról szól.)

A renaissance-korban már kevesebb a babona; sok tévhit oszlik el, de sok megmarad, mert a renaissance-korbéli tudós — felvilágosultabb volta mellett sem tudta mindig megállapítani, mi lehet igaz, mi nem. *Mattias Miechov* sok hamis nézetet oszlatott ugyan el, de annál többről emlékezik meg, melyeket maga is hisz. Így elmondja, hogy — nincsenek északon az elysiumi mezőségek, — mint eddig gondolták, nincsen ott örökös nyár, ott sem élnek az emberek örökké, nem igaz, hogy akaratán kívül ki se' hal meg, hogy ott rengeteg sok kincs van, melyet szellemek őriznek; nincs itt meleg éghajlat, sőt ellenkezőleg, nagy hideg van; télen éjszaka van, nyáron nappal, éppen ezért minden házi dolgot tűzvilág mellett végeznek el; nincsenek itt szörnyek: egyszeműek, kétféjűek, kutyafejűek stb.

Mégsem akarja azonban eltitkolni olvasói előtt, hogy mi minden történik ezeken a tájakon s hogy a rossz szellemek mennyi csinyt követnek el az emberekkel. A tapasztalás bizonyítja ugyanis — így mondja — hogy az északi partokon az ördögök nagyon gyakran megrémitik üvöltéseikkel az arra járó utasokat; ezt különösen napszálltakor teszik erdők, tavak s hegyek közelében. A keresztyén országokban, Norvégiában, Svédországban s Finnországban keresztet szoktak ilyenkor vetni s az első keresztvetés után hangjuk meggyengül, a második után a távolabbról hallatszik, a harmadik után egészen elhal... Megteszik az ördögök azt is, hogy az alvókat leráncigálják a padról, kiviszik a házból s magukkal viszik, különösen a részeket s erkölestelenül élöket. Végül nagy bölesen hozzáteszi Miechov a maga véleményét is: a tapasztalás bizonyítja, hogy mindez igaz, de az ottlakók nem akarják elismerni, hogy náluk ilyesmi megtörténik, mert félnék, hogy e miatt nagyon kicsúfolnák őket.

Jacobus Ziegler Schondia (1532) cz. munkájában fordul elő először az az állítás, hogy Finnország neve a finn szóval összefüggésben van: „Finlandia dicta est pulchra terra vel, ut significantius dicam, fina terra“; ugyancsak Ziegler állítja azt is, hogy Finnország régebben királyság volt, az ő korában már csak fejedelemség; hogy a finnek szláv eredetűek s nyelvük sok rokonságot mutat a szláv nyelvekkel; hogy spanyol bor mellett mulatnak stb.; *Olaus Magnus*, a renaissance-korban Észak-Európának legnagyobb földrajz-tudósa pedig leírja életmódjukat, természetüket, szokásaikat. Azt mondja róluk, hogy vendégszeretőek, szelídek, de ha bosszantják őket, nagyon hamar feldühödnek; nagy hibájuk, hogy iszákosak. Templomaik díszesek s szépen építettek, a papokat nagyon tisztelik, megbecsülik s pontosan fizetik meg a tizedet. Nagyon sokan vándorolnak ki közülök külföldre, különösen nők, úgy hogy az ország sokszor csaknem lakatlanná válik. Foglalkozásuk a földművelés, állattenyésztés, vadászat, halászat és hajóépítés — melyet a Vaasa Gusztávtól északra hívott velencei hajósoktól tanultak el — s olyannyira kifüntek benne, hogy szinte versenyre keltek mestereikkel. Persze varázsló tudományukat ő is kiemeli s szerinte nagy bajukban messze földről elzarándokolnak az emberek a finn és lapp varázslókhöz, hogy segítsenek rajtuk. Állatviláguk sem olyan, mint más vidékéké; tengereikben rettenetes szörnyek vannak, fecskéik a telet tavak fenekén töltik, rókáik rákokat fognak s azzal táplálkoznak. *Johannes Magnus*: *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus* (1554) cz. művében szintén sokat emlegeti a finneket; — az ő fejtegetéseiből — elég, ha megemlítjük azt, hogy Noé unokája Magóg éppen Finnországon keresztül jutott Svédországba s hogy egy bizonyos ideig Finnországban uralkodott is.

A későbbi írók már tisztább képet adnak Finnországról, kevesebb babonát s több valóságot, éppen ezért ezek részletesebb ismertetését mellőzzük. Bámulatos apparátussal vannak a mű utolsó részeiben összegyűjtve s feldolgozva mindazon térképek, történeti művek, költemények, útirajzok, melyekben Finnországról a XVII. század közepéig szó esik.

Dr. Trócsányi Zoltán.

F. F.: *Communications*. Edited for the Folklore Fellows by Johannes Bolte (Berlin), Kaarle Krohn (Helsinki), Axel Olrik (Copenhagen, C. W. von Sydow (Lund). Nr. 1—4. Helsinki, 1911.

A Finn Tudományos Akadémia kiadásában látott napvilágot ez a mindössze nyolcz ivre terjedő füzet, mely a néhány évvel ezelőtt alakult nemzetközi folkloreszövetség, a *Folklore Fellows* első munkálatait közli. A szövetség nagy czéljait K. Krohn ismerteti meg „Erste Mitteilung des folkloristischen Forscherbundes FF“ című cikkében, mely 1907 novemberében kelt. A folklore az utóbbi évtizedekben bámulatos eredményeket mutat fel, különösen a gyűjtés terén. Így pl. a német *Wossidlo* több mint 700 honfitársát lelkesítette a mecklenburgi néphagyományok egybegyűjtésére, az észt *Hurt* Jakab pedig körülbelül 1000 gyűjtő kéziratát hagyta az utódokra. Az anyag e szédítő gazdagsága zibbasztólág hat a tudományos feldolgozóra, ki sohasem tudja: nem végez-e merőben téves munkát, nem ismerhetvén a többnyire kéziratban levő s a legkülönbözőbb dialektusokon összeírt forrásműveket. Az óriási nehézség csakis nemzetközi munkával győzhető le; csu-

pán a külön-külön népek írói és tudósai tehetik hozzáférhetővé a rejtett kincseket. E célzt fogja szolgélni az említett társaság, melynek alapszabályaiból a legfontosabbat itt bemutatjuk: 2. §. A szövetség célja: a) a különböző országok folklorisztikus anyagát a kutatóknak hozzáférhetővé tenni s az ilynemű gyűjteményekről katalogust adni ki; b) a folklorisztikus anyagnak tudományos szempontból kielégítő közlétevéését valamely könnyen hozzáférhető nyelven intézi vagy legalább kivonatokat tesz közzé róla e nyelven. A többi kilencz pontban a szövetség belső szervezete és működésének módozatai vannak megállapítva. A szövetségnek több országban sectiói lesznek. Eddig Finn- és Dánországban alakult ilyen s előkészületben van Svéd-, Norvég-, Észt- és Oroszországban. Nálunk *Katona Lajos* szervezte volna, a kinek halálával a néprajzi tudományt ért nagy veszteséget Krohn Károly egyik cikkében ki is emeli.

A szövetség derék munkájának már kézzelfogható eredményeivel találkozunk a jelen füzetben. *Olvik* a dán folklorisztikus gyűjtemények katalogusát, *Astrid Lunding* e gyűjtemények rendszerét ismerteti. Legnagyobb szabású munka azonban benne a finn *Antti Aarne* dolgozata: Verzeichnis der Märchentypen mit Hülfe von Fachgenossen ausgearbeitet (Communications, Nr. 3. 66 lap). *Aarne* a Finn Irodalmi Társaság birtokában levő kéziratot meséket rendszerbe fősorolja, fölemelve mindeniknek főmozzanatát. Röviden utal a német Grimm s a dán Grundt wig-féle gyűjtemény megfelelő meséire is. Ily módon legalább fogalmat nyújt a kutatónak a finn népmesék anyagáról. A majdnem 2000 mesét három főcsoportba osztja: I. Állatmesék; II. regék: varázssregék, legendaszerű elbeszélések, novella-szerű elbeszélések és az ostoba ördögről szóló regék; III. bohókás mesék. Krohn Károlynak már említett közleményei fejezik be a kötetet. A magyar folklore anyagáról nincs említés ebben a kötetben, de reméljük, hogy nálunk is akad folklorista, a ki népünk gazdag hagyományait megismerteti a külföldi szakirodalommal.

Bán Aladár.

Reuterskiöld, Edgar: *Källskrifter Till lapparnas mytologi.* Utgifna af — —. Stockholm, 1910. I—XLIV. és 1—120 l. Ára 3 svéd korona.

A finnugor népek mytológiájával foglalkozó szakemberekre nézve igen becses ez a svéd Nordiska Museet kiadásában megjelent munka. A lappok mytológiájának forrásműveit adja ki benne Reuterskiöld. A mű bevezetésének egy fontos részét (a XXXI. laptól fogva) *K. B. Wiklund* professzor írta, melyben kifejti az egyes források belső összefüggését. Ugyancsak tőle származik a könyv végéhez csatolt szó- és tárgymutató. A bevezetés egyébként a célból készült, hogy összefoglalja mindazon tudnivalót, a mely az 1—111. lapokon közölt 15 forrásmű keletkezésére, azok szerzőire és későbbi feldolgozóira vonatkozik. A forrásművek mind a XVII. századból erednek. Eddigél csak másodkézből, főleg *Scheffer*, *Düben* és *Krohn* Gyula feldolgozásaiból ismertük a lappoknak érdekes és nagy fontosságú myth. hagyományait. E könyvből most már az eredeti iratokat is felhasználhatjuk és pedig oly kitünő szakember kalauzolása mellett, minő Wiklund professzor.

Bán Aladár.

Néprajzi könyvészet 1909-ről.

(Második közlemény.)

- Fischer E.*, Die Haar- u. Kleidertracht . . . der Karpathen-Völkerschaften. — *Ism. B. Zs. Népr. Ért.* 126. 1.
- Fröhlich Ferencz.* Nagykőrös népszokásai és tájszavai. Nagykőrösi Ujs. 25—28., 30., 31. sz.
- Fürst dr. Alfred*, Sitten und Gebräuche einer Judenzasse. Székesfehérvár. Ed. Singer. (8-r. 80 l.) 1 Kr. — *Ism. Weisenberg S. Globus* 96. köt. 162. 1.
- Gaal Mózes.* Kún és magyar mondák. (Uránia m. tud. egyesület. Népszerű Tudományos Felolvasások. 95.) Budapest, Hornyánszky V. ny. 1909. (8-r. 19. l.)
- Gabnay. Franz v.* Ungarische Kopf- und Haartrachten. *Globus* 96. köt. 5—6. sz.
- Gabriel, Josef.* Volkslieder aus der Spinnstube. Von der Heide 8. sz.
- Gyárfás Tihamér dr.* Ahasver in Kronstadt. Die Karpathen. II. r. 484—487. 1.
- Hegyi Ödön.* Népi szokások karácsonykor. Magyarország 305. sz.
- Hekler Antal dr.* Avarkori sirok Dunapentelén. *Arch. Értes.* 97—105. 1.
- Heller Bernát dr.* Mesék és mondák a farizeusokról. *Izr. m. irod. társ.* 1909. Évkönyv 80—101. 1.
- Herman Ottó:* A magyarok nagy ösfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest, 1909. Hornyánszky V. (8-r. XXIII, 408 l.) 10 K. — *Ism. M. B. Ethnogr.* 127. 1. Kanizsai Ferencz. *Magy. Hirl.* 76. sz. — Bársony István. *Pester Lloyd* 204. sz. — Junius. *Vasár. Ujs.* 12. sz. — Vámbéry Ármin. *Az Ujság* 86. sz. Kecskeméti Vilmos. Budapest 86. sz. — ő. *Budap. Hirl.* 62. sz.
- Hermann Antal dr.* Az E. K. E. és a népművészet. Erdély II. 12. sz.
- Hermann Antal dr. ifj.* A czigányok mint állatmérgezők. *A Város* 41. sz. és *Pesti Hirl.* 228. sz.
- Hnabyuk, Volodimir.* Veszilye v. Kereszturi. Lwow, 1908. (8-r. 50 l.) 1 k. — *Ism. Szémán István. Ethnogr.* 126. 1.
- Huszka I.* Az istenfa. 1908. — *Ism. de. Rajzoktatás* 114. 1. — *Magy. Nyomdászat* 1. sz.
- Imre Lajos.* Adatok a czinkotai kántorról szóló adomához. *Erd. Múz.* 307. 1.
- Istvánffy Gyula.* A régi magyarok. (Miskolczi polg. leányisk. 1908/9. értes. 3—20. l.)
- Kada Elek.* Bronzkori urna temető Vatyán. (Pestm.) *Arch. Értes.* 124—130. 1.
- Kenesei Ilona.* Regruta-nóták. *Keszthelyi Hirl.* 36. sz.
- Kerekes György.* Műipari adatok Kassa város régi jegyzőkönyvében. *Arch. Értes.* 267—269. 1.
- Kappel, Dr. L. A.* Silvester- und Neujahrsgebräuche. *Kaschauer Ztg.* 150. sz.
- Klár István.* Paraszti nótacsinálás. *Budap. Napló* 26. sz.
- Koloszár Elemér.* Hienczeinkről. *Szombathelyi Ujs.* 2., 4. sz.
- Koltányi Ödön.* A dunaradványi molnárczéh. *Komáromi Ujs.* 19. sz.
- Kornis Elemér (Tóthvárad).* Csipkékről és himes varrásokról. *Uránia* 513—516. 1.
- Kovács Aladár.* A tolnamegyei múzeum néprajzi osztálya. *Múz. Könyvt. Értes.* 124—131. 1.
- Maretić dr. I.* Naša narodna epika. Zagreb, 1909. *Ism. dr. Stefanović Fr. Ledopis Matice Srpske.* 266. knj. 69—73. 1. 267. knj. 59—66. 1.
- Margittay Ernő.* Magyar népművészet. *Élet* 7. sz.
- Marosi Arnold.* Ásatás a pécsi népvándorlaskori sirmezőn. *Múz. Könyvt. Értes.* 103—111. 1.
- Márton Lajos dr.* Egy sajtáságos kőkori edény-alak. *Arch. Értes.* 154—158. 1.
- Márton Lajos dr.* Az otlakai őskori aranykincs. *U. o.* 405—414. 1.
- Márton, Louis de dr.* La répartition locale des monuments de l'âge de fer en Hongrie. Monaco, 1908. — *Ism. a. b. Arch. Értes.* 80. 1.
- Medgyaszay István.* Népünk építőművészetéről. *Magy. Építőművészet* 5. sz.
- Miske Kálmán br.* A magyarországi Alduna vidékéről való ősemlékek korrendi osztályozása. *Arch. Értes.* 130—146. 1.

Mohl, Jos. Mitteilungen u. Tätovirungen an Soldaten d. Garnison. Temesvár. — Ism. B. S. Népr. Értes. 123. l.

Müller, G. E. Wann sind Mediasch, Farkeschdorf und Todsdorf kolonisiert worden. Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 4., 5. sz.

K. Nagy Gyula. Az óbessenyői ötelep. (Torontál m.) Arch. Értes. 154. l.

Népköltési gyűjtemény. X. (Horger: Hétfalusi csángó népmesék.) 1908. — Ism. Sr. Budap. Szemle 138. köt. 152—154. l. — Szöts Gyula. Tanáregyl. Közl. 42. évf. 269. l. — Csefki Gyula. Uránia 200. l. (yi). Néptanit. Lapja 1. sz.

Nyáry Albert br. Piliny néprajzi vázlat. Budapest, 1909. Hornyánszky V. ny. (8-r. 24. l.).

Nyáry Albert br. Az ősemlék hiúsága. Uránia. 310—313. l.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Párhuzamok a Gesta Romanorum történeteire. Egynehány mondat-történeti adalékot, főleg *Pázmány* prédikációiból vett párhuzamot, szolgáltatok ezúttal a G. R. világhírű történeteire. *Pázmány* műveinek a budapesti egyetem hittudományi kara gondozta kiadását használtam.

I. A G. R. *vulgáris* történeteire hasonló, de más forrásokon alapuló párhuzamok:

1. *G. R. 41.* (Codrus önfeláldozása.) *Pázmány: Prédikációk.* Nagypént. (P. P. összes munkái. VI. köt. 671. l.) Forrása: *Valer Max.* li. 5. cap. 6. — Nyomban rá utal *Curtius* önfeláldozására is. (*G. R. 43.*)

2. *G. R. 45.* (Az apjuk holttestére lövöldöző fiúk.) a) *Pázmány: Prédikációk.* Vízk. u. I. vas. 2. préd. (VI. köt. 272—74. l.) P. utalása: *Diodorus Siculus* (li. 20.) írja. Ariofarnes nevű szomszéd királyra bizza a három fiú a döntést az utódlás dolgában. Az érdekes változat *Diodorus* idejébe (IV. század) helyezi magát a történetet is. — b) Előfordul ez a példázat, de eltérő szerkezetben, *Laskai Ozsvát* prédikációiban is: *Quadragesimalis Bigae salutis* Serm. 17. C. Forrása a *Speculum morale* (Vincen. in spe. mora. par. X. di XXV. narrat.) — c) A *Laskai Ozsvátnál* előkerülő szerkezetet mondja el, természetesen némi szövegbeli eltéréssel, a *Liber Pantheon* című középkori példatár (Cod. lat. Monac. 22263.) is. Két helyütt is szerepel a történet ezen példatárban: P. II. cap. 18. (f. 45b) és P. IV. cap. 11. (f. 74b). A *Liber Pantheon* tudvalevőleg *Étienne de Bourbon* példatárának a származéka. Se a *Liber Pantheon*, se *Étienne de Bourbon* (De VII. donis SS. Li. II. ti. 7. — Ed. Lecoy de la Marche pg. 136—37.) nem jelölik meg a forrást, hanem csak „Dicitur“ szóval vezetik be a történetet.

3. *G. R. 88.* (A megmérgezett boros hordók.) *Pázmány: Prédikációk.* Vízk. u. II. vas. 1. préd. (VI. köt. 298 l.) *Pázmánynál* a történet *Cirus*-ról vagy on elmondva. Kétrendbeli forrása: *Herodot. Justinus.* Legvégül hasonló történetekre utal P. az újabb időkben.

4. *G. R. 104.* (A hálás oroszlán.) Hasonló ehhez *Androclus* esete is, a mit *Gellius* (lib. 5. cap. 14.) nyomán mond el *Pázmány: Prédikációk.* (VII. köt. 420. l.) *Androclus* neve P.-nál *Andródus*-ra van fordítva.

5. *G. R. 143* második része. (Damokles kardja.) *Pázmány: Prédikációk*. Adv. III. vas. 2. préd. (VI. köt. 90. l.) Forrás: *Cicero*. 5. Tuscul. Quaest. P. némi moralizációt fűz a példázathoz.

6. *G. R. 154*. (Az edessai Krisztus-kép.) *Pázmány: Öt levél*. 1. lev. VI. §. (IV. köt. 720—21. l.) és *Kalauz* XV. k. 1. r. (IV. köt. 634. l.) Forrás: *Evagrius*, lib. 4 cap. 27. Procopius, és ő utána *Nicéforus*, lib. 17. c. 16. A *G. R.* történetének végéhez képez párhuzamot, a mit P. az edessai Krisztus-képről följegyzett: „Mert mikor Cosroës Edessát megszólván, az árkokat bétöltötte volna, a város-béliek a fokra vívék a képet: mingyárt meggyulada és megége a töltés, hogy ostromnak ne mehetne Cosroës“. Ettől eltérő a *G. R.* előadása; eszerint nem magát a képet vitték föl a város köfalára, hanem egy kis gyermek (valószínűleg a gyermek Jézust érti alatta a szöveg) állt ki a fokra s valamiféle levelet olvasott, mire az ellenség megfutamodott.

II. A *G. R.* egyik *extravagáns* történetéhez hasonlóak, de más forrásokból eredők, a következő párhuzamok:

G. U. 215. (Az anyját szoptató leány.) *a) Pázmány: Prédikációk*. Víz. u. I. vas. 2. préd. (VI. köt. 274—75. l.) Forrását hiven idézi P.: *Plin.* l. 7. c. 36. *Valer. Max.* l. 5. c. 4. Végén utalás *Valerius Maximus*nak egy hasonló történetére. — *b)* Ugyancsak *Valerius Maximus* nyomán mondja el a történetet *Laskai Ozsvát* is: *Quadragesimale Bigavalutis*. Serm. 17. l. — *c)* *Valerius* nevezi meg a forrásának a *Scala coeli*-nek (*Compassio* fej.) az eddigiektől eltérő szerkezete is; ebben ugyanis nem a leánya szoptatja az asszonyt, hanem két asszony, kiknek megesis rajta a szívéük. Moralizáció is járul hozzá.

Laskai Ozsvát prédikációiból még jócskán hozhatnék föl párhuzamokat; de azoknak külön dolgozatot szántam.

Timár Kálmán.

*

A Kyffhäuser-monda. Heller Bernát: „A kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai“ cz. magvas czikkéhez (*Ethnographia* 1908. XIX. 12—24. l.) több apró mondanivalóm volna.

1. Scheffel „*Ekkehard*“-jában¹ *Vastag Károly* a *Csaba*-szerepet játssza. A pogány magyarok már-már diadalmaskodnak a „*Hunnenschlacht*“-ban. Barlangi rejtekhelyéből a holtak nyilvánított *Vastag Károly* a németek segítségére siet és megfutamtja rémes megjelenésével őseinket, Scheffel e *kyffhäuseri* vonást a mondából vette.

2. A *Detre*-mondáról a 15. l. a következőt írja: más monda szerint fekete paripa vagy törpe viszi el *Detrét*. E mondát *Gottfried Kinkel* egybe olvasztja a „*Wilde Jagd*“ mythoszával a „*Dietrich v. Berne*“ cz. költeményében.² A „*Nacht-elfe*“ elviszi szellemlován *Detrét*, a ki nem tud meghalni, mert a mióta *Hagent* megölte, föl tőle a *Halál* is. *Detre* most a „*Wildes Heer*“-rel vadász.

3. Heller II. *Józsefről* beszél s említi *Grün Anasztáz* költeményét. Sokkal

¹ *Ekkehard*-példányom nincsen; emlékezetből idézek.

² *Colshorn: Des Mägdleins Dichterwald*. 1856. 288 l.

ismeretesebb *Hartmann Móricz* költői elbeszélése: *Die böhmischen Bauern*,¹ a mely leírja a jámbor cseh parasztok felháborodását, a kik kidobják a kocsmából az egyik vendéget, mert azt meri állítani, hogy látta a kapuczinusok sárboltjában a jó császár egyszerű fakoporsóját. II. József ötven esztendeje halott, a cseh nép mégis élőnek tartja.

4. Végre a „Jüterbogi kovács“ meséje is a Kyffhäuserbe vezet bennünket. (Kyffhäuser a helyes írásmód!) Ez Szent-Péterről és a három oktan kivánságot tevő obsitosról vagy kovácsról szól, a kit nem eresztenek be a mennyországba, de a pokolba sem; mire Barbarossa befogadja a Kyffhäuserbe régi fegyverkovácsát, a ki aztán a császár és kísérete lovait patkolja a titokzatos földalatti várban.²

A három oktan kivánsággal túlvilági üdvét eljászó ember meséje magyarul is olvasható; persze a Kyffhäuser-toldalék nélkül.

Lám Frigyes.

*

A művelt osztályok theozófiája és vampír-hiedeleme. Széltében ismeretes tény, hogy a *babona* a művelt elemek nagy részében is kiirthatatlanul benn gyökerezik. Ha nem is teljesen az ismert népi formában, de *egy* fajtája a babonának: az életjelenségek közül némelyeknek rossz, másoknak jó következményekkel járó voltában való hit s ennek kapcsán a káros befolyásúaktól való titkos rettegés oly általános jelenség, hogy hatása alól kevés művelt ember tudja magát függetleníteni. Hogy csak néhány útszéli példát említsünk: szúró vagy vágó cselra szolgáló tárgyakat ajándékozni nem jó, mert megsúrja, elvágja a bizalmas viszonyt, ha csak nyomban, a mint kapják, az ajándékozót meg nem szúrják vagy vágják vele kissé, miáltal megszűnik a további rossz hatás; a lábak keresztberakásáról nem tudni, az illetan volt-e az első tiltó fórum s ebből kerekedett a hozzáfűződő babona, vagy megfordítva történt; a 13-as számot említeni is elég, vagy a különféle apró amuletteket a női táskákban, stb. Mind a hány igazolja, hogy bizonyos hagyományok ereje és a rejtelmes dolgok iránt való félős érdeklődés a legfelvilágultabbak lelkéből sem vészett ki teljesen.

Vannak azonban a szokásos átlagon kívül a művelt elemek közt szenzitív lelkek, kikben a titokzatos iránt való hajlam túlteng s egész belső világuk fölött uralkodik; a kik a fölvilágosultság és kijózanult realizmus mai korszakában szinte nekik nem megfelelő világba születtek bele. Ezeknek kénytelenségéből, a viszonyokkal valamelyest megalkudva, sajátyszerű *hibrid* belső világot kellett kialakítaniok. Az ethnologia csupán tartózkodással mer még e jelenségekhez közeledni s adott magyarázatai inkább hozzávetések, mint megállapított bizonyosságok; csak az itt-amott felbukkanó adatok, a minőt alább is közlünk, engednek bepillantást a különös lelki mechanizmusokba. De foglalkozni kell velük, mert e társadalmi jelenség korunkban szemmel láthatóan terjed, minden kultúrnyelven számos folyóiratuk jelen meg s mert nyers adathalmazuk (a hozzáfűzött magyarázatokat kirekesztve) igen sok érdekes adalékot nyújt a babona általános lelki forrásának megértéséhez s az okkult témákkal való foglalkozás autoszugesztív hatásához. Azt hisszük, a

¹ Bern: Deklamatorium. Reclam's U. B. 421 I.

² Bechstein: Märchenbuch (Wigand) 9. kiadás. 28—31. I.

terjedő népszerűség nyitja abban keresendő, hogy e kétlaki lelkek sem zárkózhattak el, a rejtelmességek iránt való hajlamuk ellenére is, a mai természettudományos nevelés hatásától. Az ő gondolkozásuk is oki kapcsolatokat keres és reális megértésre törekszik s ez némiképp függetlenítette őket a tételes vallásban való elmerüléstől; másfelől viszont ezáltal megfosztattak a velünk született transzcendentális vágyak kielégítésétől. Lelkükben ür támad s kárpótlásul a *mezmerizmus*, *spiritizmus* és *theozófia* tanainak adják át magukat, mely tanok rejtelmes jelenségekkel foglalkoznak, de azért látszólag tapasztalati ismeretanyagban épülnek fel és tudományos megoldásra törekcsenek. Általában alighanem olyan jelenséggel állunk itt szemben, mint annak idején az alchimisták és asztrologusok munkásságában, amelyek a mai vegytannak és csillagászatnak lettek hasznos úttörői; a modern okkultista theozofusok is, lehet, hogy tudatosan, lehet, hogy nem, de utat törnek, hasznos szolgálatot tesznek a szuggesztív hatásokkal foglalkozó *tömegelektannak* s nem kevésbbé az ugyane tárgyú, de más szempontból vizsgálódó *ethnológiának*.

Egyelőre témáik és gondolatköriük jellemzéseül *Näcke Pál* dr. egy. tanár ismertető cikke alapján („Archiv für Kriminal-Anthropologie u. Kriminalistik“ legutóbbi számában), következőket tartjuk érdemesnek róluk közölni. *Näcke* mindenekelőtt idézi azt a közlést, melyet a „Zentralblatt für Okkultismus“ (3. köt. 427. old. Leipzig. 1910.) ad közre *budapesti* levelezője tollából: „A nagyrészt szerbek (? talán oláhok !) lakta *Lugos* városában, a Bánát fő központjában (?!) történt, hogy a görög katolikus temetőben nemrég fölástak egy sirt, a melybe néhány uappal azelőtt egy *Gersa* nevű nagyon öreg nőnek holttestét temették. Éjjel történt a merénylet és titokban; a tetemet kiemelték, megesonkították s végül körisfa-karóval *mellét átdöfték*. Az asszonyt a köztudat még életében boszorkánynak tartotta s a leírt eljárással elejét akarták venni, hogy a holt ki ne kelhessen sírjából s ne járhasson vampirként a környéken.“ Erre a szerkesztőség megjegyezte, hogy *Lugos* nem messze fekszik a szerb (! talán oláh !) vampir-regénynek, „*Dracula*“nak helyszínétől s úgy látszik, azon a vidéken vannak még „igazi vampiresetek“, valamint hogy ez a gyökeres mód nagy szerencsétlenségeknek veheti elejét. — A kommentárból kitetszik, hogy az okkultisták hisznek a vampir létezésében. Valóság és fantazmagoria különben is mennyire összeolvad fölfogásukban, jellemző a regényre, mint ténybeli adatra való hivatkozás. — Tanulságosabb ennél ugyanazon számnak egy másik közlése, a mely érdekes bepillantást enged e gondolkozásmód rejtelmeibe. Arról van szó, hogy mi módon lehet az embernek maga körül olyan *láthatatlan védőburkot* szerezni vagy teremteni, a mi különösen nagyobb embertömegben a testét holmi káros spiritualista befolyásoktól megvédje. A cikk szerzője szerint e kérdéssel már sokan fordultak a szerkesztőséghez s maga részéről következőkben adja meg a kívánt fölvilágosítást:

„A tolongásban alkalmazandó buroknak ezélja rendszerint kétféle, és pedig: *először* az, hogy védelmet nyújtson a rossz, kellemetlen és kártokozó fizikai magnetizmus ellen, a mely különböző emberek együttes tömegétől majdnem mindig fölösen kiáramlik; *másodszor*, segítségével elkerülhető legyen, nehogy áldozatává legyünk annak, a mit öntudatlan, étherikus kleptomániának lehet nevezni. Az emberek nagy tömegében is, és szinte lehetetlen, hogy ne akadjon legalább egy ama

szerencsétlenek közül, a kik szervezetileg gyenge alanyok lévén, hatalmas vampirok gyanánt vagy óriási szivacsok módjára a körülállókból nagymennyiségű élet-erőt ne szívnanak ki és pedig a nélkül, hogy nekik abból bármi kevés basznak lenne, mert hiszen ők azt rögtön ismét széjjel árasztják, mielőtt magukba fölvelték volna. Vannak esetek, mikor csupán arra szorítkoznak, hogy a *fehéres kék radiációt*, a mit minden normális ember kisugároz, szívják fel; ilyenkor nem okoznak bajt, mert olyan anyagot vonnak el, a mit az ember akkor bocsát ki magából, mikor már önmagában előzetesen feldolgozta. De rendszerint a dolog nem marad ennyiben. Az öntudatlan vampir közeléte ugyanis elégséges ahhoz, hogy a körülállókból az *éterikus sugarak* kiáramlását is megindítsa, úgy hogy ilyenkor nemcsak az előzetesen feldolgozott fehéres kék fluidum árad ki, hanem mint egy hatalmas szivattyú hatása alatt az elvonó proceszszus annyira meggyorsul, hogy a *vörös matéria* is a többivel együtt sodró folyamként a test minden pórusából kiragadtatik, mielőtt a szerencsétlen áldozatnak ideje lenne saját magát asszimilálni. Egy erős vampir ily módon néhány pillanat alatt képes az emberből, a ki véletlenül közvetlen közelében áll, egész erejét kiszívni! Az ilyen kártékony egyén kétségkívül szájalomraméltó lény; mégis nagy hiba lenne, ha pusztá könyörületből megengednők neki, hogy vampirizmusát ránk vethesse, abban a téves hitben, hogy vele segítünk rajta. Mert a mint már említve volt, az ilyen nyomban szét is bocsátja a czéltalanul fölszedett matériát, kiárasztja előzetes asszimiláció nélkül s az önfeláldozásunk, hogy friss matériával ellássuk s általa beteges szomját csillapítsuk, valóban nem érne többet, mint az indus példabeszéd mondja: „feneketlen edénybe öntött víznél.“ Egyetlen segítség, a mit az öntudatlan vampiroknak nyújthatunk az, hogy az *élet-erőt* (prana), a mi után annyira szomjaznak, csekélyke tömegekben nyujtsuk nekik s törekedjünk egyszersmind *mezmerikus hatás* útján éterikus testük ruganyosságát ismét visszaadni, nehogy a folytonos fölszívás és kiárasztás bennük tovább is megmaradjon. Ez a kiárasztás különben mindenkor a bőr pórusain az éterikus rugékonyság hiányában történik s nem pedig az *éterikus testállományon* támadt valami *szakadás* vagy *sebhelyen* keresstük, mint némelyek gondolják; mert semmi olyas, a mi az éterikus testen támadt szakadással vagy sebhelylyel összefügg, nem hozható kapcsolatba a mi kettős testünk éterikus matériájának tulajdonságaival.“ (Szó szerint hű fordítás!)

Itt következnék az erős védőburok leírása, a melyet ez ízelítő után talán joggal mellőzhetünk; az érdeklődők tovább olvashatják az említett okkuliista folyóirat, „Schutzhullen“ cz. cikkében. (C. W. *Leadvatertől*: II. évf., 342. s. köv. II.)

s. s.

NÉPRAJZI HÍREK.

Kuhaé Xav. Ferencz halála. Zágrábból bennünket Kuhaé X. F. horvát zenetudósunk elhunytáról értesítenek. Benne a magyar birodalom legkiválóbb zene-folkloristáját veszítettük el. Kuhaé Eszéken 1834. nov. 20-án született. Eredetileg tanítói pályára készült, de a budapesti tanítóképzőben zenei téren annyira kiké-

pezte magát, hogy az orsz. színművészeti és zeneakadémián is fölvevették hallgatónak. Itt Liszt Ferencnek volt a tanítványa, Bécsben pedig az egyetemen Hanslick tanította. Pályája kezdetén a székesfehérvári reáliskola tanára lett, de hivatása csakhamar hazaszólitotta. Noha a zeneszerzés terén is kiváló alkotásai voltak, vágya a délszláv zenetörténet felkutatása és a délszláv népzene élő emlékeinek összegyűjtése felé ragadta. Az 1873. évi bécsi világkiállítás nagy Ferdinánd-érmével már egy olyan gyűjteményét tüntették ki, a melyben ötezer délszláv dal volt följegyezve. Ettől fogva a zene-folklorisztika terén elsőrendű szaktekintély lett s mint ilyen a népi dallamok, hangszerek, zenetörténelmi emlékek gyűjtése és tudományos értékesítése terén több kiváló művet alkotott. Midőn dr. Herrmann Antal a M. Néprajzi Társaságot létrehozta. Kuhaót Bartalus Istvánnal és Káldy Gyulával együtt a „népzene és táncz“ szakosztály előadójának nyerte meg. És az, hogy köztünk nem működhetett, nem rajta mult. A regös-énekek gyűjtése alkalmával ugyanis maga jelentkezett, hogy a nyugoti regölő területekkel szomszédos szlovén és horvát nyelvszigetek hasonló tartalmú kolindáit számunkra mind összegyűjtötte. Kellő támogatás híján azonban kiadásuk haláláig sem valósulhatott meg. De a mit a két népszokás közti esetleges zenei vonatkozásokról legelső sorban ő volt hivatva elmondani, annak a megírására folyóiratunk szerkesztője felkérte és megjelenésére folyóiratunkban nyújtott neki teret. („A regös-énekek dallamairól“ Ethnographia, 1901. évi f. IV—V. füz.)

*

Mészáros Gyula kisázsiai tanulmányútja. Az elmúlt év végén dr. Mészáros Gyula, a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának fiatal tisztviselője egy expedíció élén Kisázsiaiba ment, hogy az Angora és Konia városok közt elterülő nagy pusztaságnak népét megismerje s intézete számára az itteni nomád élet minden tárgyi emlékét összegyűjtse. Mivel e területtel még a földrajz és természetrajz sincs egészen tisztában, dr. Mészárost útjában dr. Milleker Rezső geographusunk, Náday Lajos állattani s Andrasovszky József növénytani gyűjtőnk is elkísérte. A fél évig tartó vállalkozásból bennünket természetesen csak a néprajzi eredmények fognak érdekelni. Ezért örömmel értesülünk, hogy dr. Mészárosnak sikerült e pusztai néprajzi térképét elkészíteni. Mójában volt ugyanis a rajta elhelyezkedő *oszmán-török* keveréknépet, az eltörökösödő *türkmenekeket* s a magát seldsuk-utódnak tartó *jürük* népet nyelvileg és néprajzilag is tüzetesen megismerni. A gazdag szótári anyagon kívül Mészáros igen értékes mythologiai anyagot is hozott haza. Az ezer darabnál több néprajzi tárgy a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának tulajdona. E téren különösen érdekesekek a primitív földmivelésre és a pusztai nomád életre vonatkozó gyűjtések.

*

A Kalevipoeg jubileumához. Az Ethnographia jelen évfolyamának 1. számában Bán Aladár dr. tanulmányt tett közzé az észtek naiv eposzáról, a Kalevipoegról. E cikkről a *Postimees* című észti napilap irodalmi rovatában Grünthal W. észti író igen elismerőleg emlékszik meg. A többi közt ezeket írja: „Az Ethnographia című magyar tudományos folyóiratban Bán Aladár a Kalevipoegról cikket közöl, melyben a mi naiv eposzunkat nagy szeretettel tárgyalja.

A tudós szól a Kalevipoeg jelentőségéről az uraltaji népek körében; kimutatja, hogy a XIX. század elején nyugoti Európában a népköltés iránt ébredt érdeklődés Észtsországban is eleven munkásságot támasztott a folklore terén.

... Így fejezi be a cikket: „Végül az író nagy és mély tárgyismerettel vizsgálja a Kalevala és Kalevipoeg egymáshoz való viszonyát s szemelvényeket mutat be készülő Kalevipoeg-fordításából“. Ugyancsak az említett lapban ismerteti Grünthal Bánnak az Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetében megjelent: „A finn-ugor és szamojéd népek irodalma és népköltése“ cz. művét, kiemelve, hogy az író a néprajzi és történeti adatok fontosságáról sohasem feledkezik meg. Befejezésül hangoztatja azt a nagy érdeklődést és várákozást, melylyel az észti írói körökben a Kalevipoeg készülő magyar fordítása felé tekintenek. Ennek kifejezése az a meghívás, melyet az Észti Irodalmi Társaság a Kalevipoeg megjelenésének 50 éves jubileumi ünnepségére küldött Bán Aladárnak. Az ünnepély f. é. aug. 24-én lesz Dorpátban.

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911 évi április hó 26-án a M. Nemzeti Múzeum tanács-termében tartott felolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay Imre* min. tan., elnök, *dr. Sebestyén Gyula* alelnök, *dr. Solymossy Sándor* főtitkár, *dr. Bán Aladár* titkár, *K. Dancs Árpád* pénztáros, *Máder Béla* ellenőr, továbbá: *B. Balogh B.*, *Bátky Zs.*, *Binder J.*, *Heller B.*, *Huszka J.*, *Madarassy L.*, *Nagy G.*, *Réthy L.*, *Spitzer M.*, *Szinte G.* és *Versényi Gy.* választmányi, *Garda S.*, *Isoz K.*, *Szivos B.* rendes tagok és számos vendég.

I. Felolvasó ülés. Az első előadó *Versényi György*, ki bemutatja Kriza János születésének százéves fordulójára írott terjedelmes emlékbeszédét. A második előadó *Solymossy Sándor*, ki „A pozsonyfőrévi karácsonyi népszinjáték“ cz. dolgozatából olvas fel néhány részletet.

Elnök köszönetet mond a felolvasóknak s *dr. Sebestyén Gyulának* és *dr. Beluleszko Sándornak*, a kik a főrévi játékokról fénykép- és fonográf-felvételeket is készítettek.

II. A zárt választmányi ülést az elnök megnyitván, üdvözli a megjelent új vál. tagokat. A főtitkár jelenti: 1. *gróf Somssich Gézával* tudatta a múlt közgyűlés jegyzőkönyvének a somogy megyei néprajzi ház felállítására vonatkozó részletét s a történt intézkedést. 2. *Pintér Sándor* vál. tag eddigi 100 kor. alapítványát 200 koronára emelte. 3. Az Első Magy. Általános Biztosító Társ. 400 kor. alapítványát 600 koronára emelte. 4. Az új választmányi tagokat felkérte székfoglaló értekezés tartására.

A főtitkár jelentése tudomásul szolgál.

Dr. Sebestyén Gy. alelnök jelenti, hogy *Bartók Béla* v. tag az öszre egy zenés előadást helyezett kilátásba társaságunk kebelében.

Örvendetes tudomásul szolgál.

K. Dancs A. pénztáros jelenti: pénzállomány a kézipénztárban 228 K 10 f, a postatakarékban 1444 K 69 f, a Leszámitoló Bankban 3660 K. Összesen 5332 K 79 f.

Új tagajánlások: *Bíju Demeter* Bpest (aj. Schmidt Tibolt), *Wemes Endre* Bpest (aj. Schmidt Tibolt). — Egyhangúlag megválasztatnak.

A pénztáros végül bejelent három új előfizetőt.

K. m. f. *Szalay Imre* s. k., elnök. *Dr. Bán Aladár*, titkár. Hitelesítik: *Heller Bernát*, *Spitzer Mór* s. k.

Hivatalos nyugtázás

az 1911. évi április hó 1-től május hó 31-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1908. évre: Gróf Keglevich Gábor	6 K — f.
1909. évre: Borsodmegyei ált. tanító-egylet — Lill Tivadar — Odescalchi Arthur herczeg — Osztern S. Pál dr. — Princz Gyula dr. — Gróf Széchenyi Béla — Összesen	36 K — f.
1910. évre: Antal Gyula — Bánffyhungyadi áll. elemi iskola — Fiók Károly dr. (4 K) — Gálos Rezső dr. — Istvánffy Gyula — Kada Elek (4 K) — Lill Tivadar (4 K) — Odescalchi Arthur herczeg (4 K) — Orsz. Iparegyesület — Osztern S. Pál dr. (4 K) — Pálos Ede — Princz Gyula dr. — Gróf Széchenyi Béla (4 K) — Sztója Miklós — Varjú Elemér — Zempléni J. Árpád — Zilahy József (2 K) — Zsilinszky Mihály (2 K) — Állami előfizetés (600 K) — Összesen	688 K — f.
1911. évre: Andrassy Károly (4 K) — Angyal Dezső — Antal Gyula (4 K) — Aradi áll. tanítóképző — Aradi Kölcsey-Egyesület (4 K) — Balassa József dr. — Bán Aladár dr. — Barabás Samu (4 K) — Bartha Károly (6 K) — Bartók Béla — Bábai Bay Sándor — Báthory Ferencz (8 K) — Benedek Júlia Róza — Berczik Árpád (6 K) — Berze Nagy János dr. (6 K) — Berzeviczy Albert dr. (4 K) — Besztercebányai áll. felsőbb leányiskola (6 K) — Brassói áll. felső keresk. iskola — Brassói főreálisk. ifj. önk. kör. (6 K) — Br. Brukenthal-Múzeum N. Szeben — Budapesti Egyetemi Könyvtár (4 K) — Budapesti kegyesrendi főgimn. (4 K) — Budapesti Eötös-kollégium (4 K) — Budapesti orsz. rabbiképző-int. — Budapesti Orsz. Kaszinó — Deák Ebner Lajos — Déchy Mór dr. — Dési főgimn (4 K) — Delmár Emil dr. — Divald Kornél — Dura Máté — Ecsedi István dr. — Eperjesi „Széchenyi-Kör“ (4 K) — Esztergomi főgimn. tanári könyvtár — Fábian Gyula — Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum (6 K) — Felsőlövői ev. tanintézetek (4 K) — Ferber Mihály — Fiók Károly dr. (6 K) — Fischer Károly Antal (6 K) — M. kir. tud. egyet. „Földrajzi intézete“ Bpest — Gálos Rezső (1 K) — Gaul Károly — Gönczi Ferencz — Graf S. ref. tanító — Gyertyánffy István — Győri áll. tanítónőképezde (4 K) — Hellebrant Árpád (3 K) — Hódmezővásárhelyi ref főgimn. — Hoffer Imre (4 K) — Hoffer József dr. — Hornyánszky Viktor — Horváth Károly dr. (4 K) — Istvánffy Gyula — Jeszenszky István dr. (8 K) — Kálmány Lajos (4 K) — Kaposvári áll. főgimn. (4 K) — Karácsonyi János dr. (4 K) — Kassai kir. jogakadémia — Kassai Múzeum — Képviseletközi Könyvtár (4 K) — Késmárki ev. lyceum (6 K) — Kismartoni polg. isk. (4 K) — Kispesti felsőrészi állami elemi iskola — Klein Samu (4 K) — Kovács János — Krausz Sámuel dr. — Kubinyi Miklós — Kuzsinszky Bálint dr. — Lambrecht Kálmán — Lévy József (4 K) — Liszt Nándor dr. — Littke Aurél — Magyary-Kossa Gyula dr. — Mangu Béla (6 K) — Mauks Gyula — Molnár Viktor — Nagykárolyi áll. polg. leányisk. (6 K) — Nagyszalontai m. kir. áll. főgimn. — Orosz Endre áll. tanító — Országos Iparegyesület (4 K) — Pálos Ede (4 K) — Papp János — Pór Antal (6 K) — Ransburg Gusztáv — Réthei Prikel Marián (6 K) — Rhousopoulos A. Rhousos (4 K) — Richter M. István (4 K) — Rozsnyói kath. főgimn. (4 K) — Ruisz Gyula — Sárospataki főiskolai könyvtár (6 K) — Schmiedt Tibolt (5 K) — Selmezbányai kir. kath. gimn. (6 K) — Singer és Wolfner — Somorjai polg. isk. (6 K) — Szabó Kálmán dr. — Szász Károly — Szegedi áll. főgimn. — Székelykeresztúri áll. tanítóképző ifjúsági önképzőkör (6 K) — Szeniczi áll. polg. isk. — Szentadorjáni áll. elemi isk. — Szilády Zoltán dr. (6 K) — Szívós Béla — Stripszky Hiador dr. (5 K) — Tagányi Károly (4 K) — Teleki Pál gr. — Teutsch Gyula (4 K) — Túróczzsentmártoni Tót Múzeum — Vakarcz Kálmán dr. (4 K) — Varjú Elemér (4 K) — Veres Gábor — Vörös Balduin — Waldmayer K. (4 K) — Weinwurm Antal (4 K) — Zalaegerszegi áll. főgimnázium (4 K) — Zempléni Imrey Árpád — Zilahy László (6 K) — Zirczi eziszt. r. apátsági könyvtár (4 K) — Zoltai Lajos (6 K) — Zsilinszky Mihály (8 K) — Összesen	868 K — f.
1912. évre: Hoffer Imre — Jeszenszky István dr. (2 K) — Karácsonyi János dr. (6 K) — Kálmány Lajos (6 K) — Szilády Zoltán dr. (4 K) — Teutsch Gyula (6 K) — Összesen	34 K — f.
1913. évre: Besztercezi polg. fiúiskola	4 K — f.
Alapítványi díjat fizettek: Herrmann Antal dr. (15 K) — Mader Béla (60 K) — Pintér Sándor dr. (100 K) — Összesen	175 K — f.
Alapítványi kamatra befolyt	6 K — f.
Összesen befolyt hátralékokból:	730 K — f, jan. 1-től 924 K 74 f.
1911 és követk. évi díjakból	906 „ — „ — „ — „ 2166 „ 50 „
Alapítványi díjakból	175 „ — „ — „ — „ 175 „ — „
Alapítványi kamatból	6 „ — „ — „ — „ 6 „ — „

Budapest, 1911 június hó.

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldy Ferencz-u. 50.)

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos

(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.

(I., Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.

(M. Nemzeti Múzeum.)

Főtítkár:

Solymossy Sándor dr.

(VII., Zugló-utca 16., II.)

Titkár:

Bán Aladár dr.

(VIII., Koszorú-utca 25., III.)

Pénztárnok:

Kövecsesi Dancs Árpád

(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Könyvtárnok:

Beluleszko Sándor dr.

(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

Ellenőr:

Máder Béla

(Országház-tér 11.)

a) Fővárosi választmányi tagok:

Alexics György dr.	Giesswein Sándor dr.	Sztripszky Hiador dr.
Asbóth János	Györfly István dr.	Semayer Vilibáld dr.
Balásy Dénes	Heller Bernát dr.	Szendrei János dr.
Balassa József dr.	Huszka József	Szentmarjai Dezső
5 Barabás Samu	20 Jancsó Benedek dr.	35 Szily Kálmán dr.
Barátosi Balogh Benedek	Kodály Zoltán	Szinnyei József dr.
Bartók Béla	Kúnos Ignác dr.	Szinte Gábor
Bátky Zsigmond dr.	Madarassy László	Sztankó Béla
Binder Jenő	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
10 Borovszky Samu dr.	25 Melich János dr.	40 Téglás Gábor
Erdélyi Lajos dr.	Mészáros Gyula dr.	Thirring Gusztáv dr.
Ernyey József	Nagy Géza	Tolnai Vilmos dr.
Fabó Bertalan dr.	Nyáry Albert báró dr.	Versényi György
Feichtinger Győző	Réthy László dr.	Vikár Béla
15 Goldziher Ignác dr.	30 Strausz Adolf	45 Zsilinszky Mihály.

b) Vidéki választmányi tagok:

Almásy György dr., Borostyánkő	15 Kárpáthy Kelemen, Szombathely
Baróti Lajos dr., Almádi	Lehoczky Tivadar, Munkács
Bellosics Bálint, Baja	Pápay József, Debreczen
Bünker Rajmund, Sopron	Pintér Sándor, Szécsény
5 Darnay Kálmán, Sümeg	Posta Béla dr., Kolozsvár
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár	20 Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Fiók Károly dr., Debreczen	Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Gálos Rezső, Temesvár	Szegedy Rezső dr., Pécs
Gárdonyi Géza, Eger	Szilády Zoltán dr. Nagyenyed
10 Gönczi Ferencz, Deés	Tömörkény István, Szeged
Istvánffy Gyula, Miskolcz	25 Varjú Elemér, Kassa
Kada Elek, Kecskemét	Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Karácsonyi János dr., Nagyvárad	Zoltai Lajos, Debreczen.
Kálmány Lajos, Szeged	

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE:

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek
egyszerűen a
**MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,**
a főszoalások és lakezím-
bejelentések pedig
Kövecsesi DANCs ÁRPÁD
pénztárnokhoz (Budapest, II.
Toldy F.-u. 50.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 15 kor.

A folyóiratot illető küldé-
mények

Dr. SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tar-
tozó iratok pedig

Dr. SOLYMOSSY SÁNDOR
főtáskárhoz (Bpest, VII. ker.
Zugló-u. 16. sz.) küldendők.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és deczember hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Dr. Solymossy Sándor</i> : A főrévi népszínházok. (I.)	257
<i>Dr. Mészáros Gyula</i> : Magna Ungaria	277
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom. (V.)	285
Néphit és népszokások.	
<i>Istvánffy Gyula</i> : A borsodmegyei palócok. (III.)	292
<i>Orosz Endre</i> : Oláh turkajrás Apahidán	304
Népköltészet és népzene.	
<i>Bartók Béla</i> : A magyar nép hangszerei	305
Irodalom.	
<i>Dr. Berze Nagy János</i> : Dr. Gopcsa László: Örmény regék	310
<i>Gálos Rezső</i> : Dr. Tesdorpf Paul: Beiträge zur Würdigung Charles Perraults und seiner Märchen	313
<i>Hellebrant Árpád</i> : Néprajzi könyvészet 1909-ről (III.)	314
Kisebb közlemények.	
<i>Timár Kálmán</i> : A levágott fej gyónása	317
Néprajzi hírek.	
A Kalevipoeg jubileumán kitüntetett magyar műfordító	319
Kálmány Lajos fölépülése	320
Dr. Kúnos Ignác és Strausz Adolf kitüntetése	320

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

Hivatalos nyugtázás

az 1911. évi június hó 1-től szeptember hó 30-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1908. évre: Irtzing Ferencz (1 K) — Tary Lajos — Összesen 7 K — f.
1909. évre: Irtzing Ferencz — Lähne Vilmos — Összesen 12 K — f.
1910. évre: Fraknoi Vilmos dr. (2 K) — Gosztony László — Irtzing Ferencz (3 K) — Juhász István (3 K) — Kada Elek (2 K) — Péter János — Roheim Ödön dr. — Roediger Lajos — S.-Szt.-Györgyi Kaszinó — Szamosújvári áll. polg. leányiskola — Vitális István dr. — Összesen 52 K — f.
1911. évré:¹ Antal Géza dr. (4 K) — Apponyi Sándor gr. (8 K) — Aradi áll. főreáliskola — Aradi áll. főgimnázium — Arnhold Nándor — Babics József (4 K) — Bajai áll. tanítóképző (4 K) — Bács-Bodrog-vármegyei Történelmi Társulat, Zombor (6 K) — Baksay Sándor (4 K) — Balásy Dénes — Banner Benedek — Bartucz Lajos dr. — Beluleszkó Sándor dr. — Berczik Árpád (4 K) — Berze Nagy János dr. (2 K) — Berzeviczei áll. elemi iskola — Besztercebányai állami felsőbb leányiskola (4 K) — Birkás Géza dr. — Bogisich Mihály (4 K) — Bonyhádi ev. főgimnázium (4 K) — Borbély Sándor — Borsodmiskolci Múzeum — Bóth Béla — Brüll Alfréd —

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.

A FŐREVI NÉPSZÍNJÁTÉKOK.

I. Az előadás.

A hazai Oberammergau, a mint a Pozsonynyal szomszédos Főrév (Oberufer) nevű sváb községet elnevezték, ennek a jelzőnek éppenséggel nem felel meg. Egészen más a sajátos érdekessége, elűtő a jelentősége a híres bajor passziójátékos községtől. Ott tömeghatás, fényes jelmezek, modern egyházi zene és ének a fő vonzóerők; mai haladott és raffinált eszközökkel párosítják az ódon, áhitatos történetet s a kettő együtt, egymást támogatva kelt a nemzetközi nézőközönségben oly egyetemes, elemmentaris hatást.

A főrévi népjáték nem való mai művelt nagyközönség elé, a mely kijózanultabb és erősebb hatásokhoz szokott, hogysem ez a teljesen naiv és gyermekesen régies előadás hatni tudna reá. Rögtön a Piramus és Thisbe shakespearei szatirája jutna eszébe; a kezdetleges környezet, a kontár előadók s a gyarló színrevitel ellenállhatlanul kiváltaná belőle a ma annyira könnyen álló csúfondáros lenézést. Azért szerencsétlen kísérlet lenne (a mit pedig terveznek vele) városi nézőpublikum elé vinni ezt a jámbor, középkori lelkek szórakoztatására szánt s egyébre nem való népi produkciót.¹ Csak maradjon meg a tisztes régiség ott a helyszínén, a hol annyi szeretettel ápolgatták s változatlan formában fenntartották évszázadokon keresztül. Ha azután akad a község és szomszédság egyszerű lakóin kívül olyan városi nézője, a ki az ódon szokásformákba érdeklődéssel tud elmerülni, a kinek történeti illúziója oly erős, hogy el képes magában fojtani modern lelke önkénytelen gúnyját, az nézze meg bátran s azt hiszem, maradandóbb emlékekkel távozik onnan, mint az európai nagy tömeg az oberammergaui színipajtából.

Főrév falu Pozsony szélső házeitől délkeletre mintegy két kilométer távolságban fekszik egy félkörű földnyelven, melyet a Kis-Duna kanyarulata alkot. Pozsonyból két ősrégi országút vezet a Csallóközbe; az egyik Verekyének kerül keleti irányban, a másik Főréven keresztül délfelé Püspökinek, Somorjának tart. Mindkettő még az Árpádok idejében révvel, kompjárással

¹ Hasonlót kíséreltek meg az idén *Kindbergben* (Mürzzuschlag mellett), a hol a földművesek a főrévi trilógia 2. részéhez szövegben is rokon „*Paradeisspiel*“-t adtak elő (l. egy jelenet képét alább). Bár a színpadot itt művészberek állították össze s a díszleteket, jelmezeket sokban közelebb hozták a mai ízléshez, a nézőknek lehetetlen volt derűltségüket elfojtani s a próbálkozás az ügynek többet ártott, mint használt.

volt felszerelve, emezt *felső rév*-nek, amazt *alsó*-nak nevezték.¹ Az előbbi országot mellé a XVIII. század elején evangélikus németek telepedtek be, a kik minden valószínűség szerint fuvarosok lehettek s a város és a nagy sziget áruforgalmát közvetítették. Idők változtával ez a keresetforrás megszűnt s ma földműveléssel foglalkoznak. Hogy honnan származtak ide, bizonyossággal meg nem állapítható, de magukkal hozott színjátékaik és nyelvjárásuk tanúsága szerint alighanem Salzburg környékéről vagy Felső-Stájerországból valók.² Hogy a színjátszás szokását és szövegekönyvüket is onnan hozták magukkal, szintén kétségtelen, minthogy a velük egy településű szomszédos községek (Rajka, Járfalu, Virágvölgy, Ligetfalu s a mosoni német falvak = együtt ú. n. Haidbauerek) is ismerték valaha. Pozsonyból Schröer kapott hasonló kéziratot, a mosoni falvakból nálam van négy kiadatlan változat belőle; csakhogy mind e helyeken a szokás rég kiveszett s emléküket is csak egyes öreg emberek őrzik még. Ma Főrév az egyetlen hely, a hol nemcsak tudják és játszik, hanem összevetve egykori hazájuk egyes tájékain maig ápolt hasonló előadásokkal, csakis itt maradt meg érintetlen eredetiségében. Főértéke tehát abban rejlik, hogy a XVI. század vallásos népi színjátéka *élő* szokásban, eredeti jelmezekkel, régi dallamokkal, teljes dramatikus előadásban itt még csodálatos unikumképen előttünk áll s emiatt drámatörténeti jelentősége megbecsülhetetlen.

A főrévi népszínjáték terjedelménél s az előadás régies formáságainál fogva sokkal nagyobb előkészületeket kíván, mint egyebütt a karácsonyi bethlehemes csapatok betanítása. Talán ezért, talán egyéb okokból nem játszásként; fogadalom nem köti hozzá őket s ezért nem is szabályos időközben kerítik sorát, mint az oberammergauiak (tiz évenként), de átlag

¹ Verekyén királyi rendeletre már 1410-ben *hidat* vertek (*Ortway* Pozsony tört. II. k. 3. rész 17.), a két *rév* megkülönböztetése tehát régibb keletű. Az egész alsó terület védelmi szempontból 1449-ben a Rozgonyiak, mint várgrófok részéről magukénak deklaráltatván, miatta hosszadalmas per támad P. város és a várgrófság közt. Egyik felfolyamodásban: von wegen des *obern urfar* in die Schuett (= Csallóköz), 1451-ből I. Dipl. Pos. I. 866. Tulajdonjog később is a várgrófságé maradt (*Király J.* Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 40.). A Rákóczi-mozgalmak után a Pálffyok kapták, mint örökös várgrófok, a kik a „felső rév“ mellé *német bevándorlókat telepítettek a XVIII. sz. elején*. A magyar *Főrév* név már az előtt is szerepel; úgy látszik előbb ott magyar falu volt, de elpusztult. (A Pálffy-szeniorátus levéltári adataiból dr. Samarjay Emil szíves közlése.) E tényekre a játékszöveg eredetkérdésének megvilágításánál lesz szükségünk.

² A szöveg egy helyen a Rajnát emlegeti („Sterngesang“ 15—16. sorai: *Grüeszen wir sie durch sonn und mandenschein, | der leucht't übers meer und über den Rhein*), továbbá a rimek között *sváb-alemann* nyelvjárásra vallók akadnak, pld. *Mein herz, mein will und all mein sinn | nimm hin du liebes sönalein* (*lin* helyett!) 232—3. sorok. Ezek azonban a többféle forrásból készült szövegkontamináció következményének tekinthetők s szindarabjaink eredetére nézve nem döntő fontosságúak. *Szegedy* (*Rubricae juris hungarici* II. 93.) a bevándorlást szájhagyomány után 1620—30-ra teszi; *Czoernig* (*Ethnogr. d. öst. Monarch.* II. 304.) a bodeni tó mellől származtatja őket; már *Schröer* (*Deutsche Weihnachtsspiele aus Ungern.* Wien, 1857. és 2. kiad. 1862. 4. és 6. l.) joggal kételkedik benne s a Pozsony környékbeli összes *Haidbauereket* osztrák nyelvjárásúaknak mondja. A mi pontosabb meghatározásunk ama *rokon* szövegű előadásokon alapszik, melyek ép Salzburg és Felső-Stájerben fordulnak elő legsűrűbben. (I. alább.)

itt is kb. tíz évi szünet esik az egyes színrehozatalok közé.¹ Rendszerint ősz végén, a földmunkák befejezte után állapodnak meg abban, hogy az idei téli ünnepekre előadást tartanak; többnyire az öregek állnak elő e kívánsággal, a maguk vallásosabb lelke sugallatából áhítván ismét karácsonyra egy kis épülést úgy a maguk, mint az elvilágiasodó fiatal nemzedék számára, de meg azért is, nehogy feledésbe menjen a szöveg, a melyből csak töredékeik vannak feljegyezve, azután a sok régi ének s az előadás megkívánta mozdulatok, a miket mind emlékezetben kell megtartaniok.

Rendszerint a legutóbbi előadások betanítóját (Lehrmaister) keresik fel, a ki szintén közülök való földműves ember, vagy ha meghalt, annak fiát, ki apjától az összes énekeket tudja. Már ez is hagyományos ünnepélyességgel történik; a fölkért kötelességszerűen enged a közkívánatnak s kiszemeli az alkalmas legényeket. Házias ember sosem játszik a darabokban, asszony nép szintén ki van zárva, még Máriát is az egyik vékonyhangú legény ábrázolja, csak az egy Gábiel arkangyalt nem adja felnőtt legény, hanem egy ügyes, kisebb fiú. A játékosok ezután szigorú iskolába kerülnek; naponkint és esténkint a mester házában tartózkodnak, másolják énekeiket, gyakorolják mondókáikat s minthogy minden lépést, mozdulatot előírás szerint kell végezniök, nagy munkába és sok időbe telik, míg nehézkes ügyetlenségeiket legyőzik és önkéntelen a kívánalmak szerint mozognak. Ez idő alatt, valamint később a játékok időtartamára vizkeresztig minden egyes szereplő legénynek teljes önmegtartóztatást kell fogadnia; nem járhat lányos házakhoz, világi nótákat nem szabad énekelnie, szeszes italtól tartózkodik, visszavonultan él s mindenben engedelmeskedik mesterének. A községben letiltják a zenét; később is, mikor megállapodott napokon faluznak, t. i. valamely szomszéd községbe mennek játszani, muzsikát nem tőrnek sehoh: ha valahol a helybeli rezesbanda megszólal, ott hagyják a falut nyomban azzal, hogy: „mi nem vagyunk komédiások!”

Előadásaiuk advent első vasárnapjától vizkeresztig tartanak. Vasár- és ünnepnapokon Főréven van az előadás, szerdánkint gyakorló próbák folynak, a hét többi napján a rokonfalvakba járnak felváltva egy-egy estére. A csekély beléptidíjakat a fölszerelés költségeinek fedezésére fordítják; a mi fölös marad, jótékony célra szolgál: az utóbbi három ízben felgyülemlett összeget, mint a betanítók mondják, templomalapra fordítják. (Oly kicsiny a község, hogy templomuk sincs még.) Régente d. u. 3 órakor kezdték a játékot s minthogy az előadás, a mely egyfolytában szakadatlanul tart, két óránál is hosszabb időt vesz igénybe, aznap legfeljebb este ismételték meg, ha akadt kellő nézőközönség. Ma többnyire csak este játszanak, mivel napközben néhány szereplő a pozsonyi gyárakban van elfoglalva. Egyfolytában három darabot adnak: 1. a „Christigeburtspiel“-t, 2. „Adam und Eva“-játékot vagy „Paradeisspiel“-t és 3. „Schuster und Schneiderspiel“ című

¹ Schörer idejéig a XIX. sz. folyamán adták a következő években: 1809? 17, 27, 32, 36, 41, 53 és 56-ban (id. m. 8. l. jegyz.). Azóta a mint megtudhattam: 1864-ben, 70-ben, 75, 83, 91 (95-ben betiltotta a szolgabíró!), 1900-ban és 1911-ben.

bohózatot (Fastnachtsspiel). Ez összeállítás veszedelmesen hasonlít az ókor klasszikus trilógiáihoz, melyek után szatirjáték került színre s önkéntelen azt a gyanút ébreszti, hogy régi, XVI. századbeli összeállítója aligha lehetett a nép egyszerű fia. A befejező bohózatot letudva, az egész előadás, a bevezető s közbeiktatott énekek, a szertartásos felvonulás, a mozdulatok kimért ünnepélyessége stb. naiv nézőben határozottan áhítatos hangulatot tudnak kelteni; munkájukat maguk is istennek tetsző dolognak tartják, például jellemző az, hogy a bohózatban az előző két darab szent szereplői nem vehetnek részt, nehogy ezáltal profanizáltassanak.

Játéknapon előbb a Lehrmaisternél öltözködnek, majd onnan valamennyi „Singer“ együttesen mint teljes „kumpanei“ vonul ki a községet átszelő útra. (l. az 1. sz. ábrát.) Elöl a paradicsomi *tudás fáját* viszi az

1. ábra. A kumpanei kivonulása.

egyik betanító jelmez nélkül rendes ünneplőben. A fa jókora borókafenyőág, a melyen régente hosszú czifra szalagok lógtak és almákkal volt teleaggatva.¹ Ma szegényesebben csupán egyetlen alma van spárgával az egyik galyhoz erősítve. Mellette másik betanító viszi a *csillagot*; ez fél méter átmérőjű készség, fából faragva, belül lámpásnak hely, arany papírral körülraggatva;

¹ A régi állapotot *Schröer* fent id. könyvéből ismerjük (1857.), a mait a Néprajzi Társaság s a Magy. Nemzeti Múzeum kiküldöttei: *dr. Sebestyén Gyula*, *dr. Beluleszko Sándor* és e sorok írója nézték végig 1910 decemberében. (Utóbbiról megjelent *dr. Beluleszko S.* ismertetése a Vasárnapi Ujság 1911. 49–52. ll. képekkel.) Jellemző azonban, hogy a később részletesen kimutatandó változtatások 60 év alatt *csakis szövegbeli módosulásokra* és *kihagyásokra* szorítkoznak; a játékmód maga, jelmezek, elrendezés, dallamok régi voltukat csorbitatlanul megtartották.

a csillag egy hosszúra nyújtható ollós szerkezet végére van erősítve, melynek másik végét az olló két karjánál fogva a hordozó tartja kezében s olykor csattogtatva messzire kinyújtja. A kellékeket vivők elől mennek, a többiek lehetőleg páronként sorakoznak utánuk: az *angyal*, *Mária* és *József* (Mária ábrázolója a második játékban Évát adja korona nélkül), a *három királyok*, majd *Heródes két hadnagyával* (Heródesnek szemrevaló legénynek kell lennie, mert a bohózatban ő adja a csábító susztert; a hadnagy magashangú, tejfőlösarcú legény, ez lesz a végén a szabó elcsábított felesége), végül a *három pásztor* (ezek gyakran átöltöznek: írástudókká, korcsmáros és csaposává, gyermekölő poroszlókká stb.).

Igy halad a menet ünnepélyesen énekszóval a játék helyre. Csak az *ördög* nem tart rendet a felvonulásban. Fel s alá futkos a házak során, az ablakokon bekoczog vagy betükköl, mialatt a pásztorok olykor ostort pattogtatnak. Az ördög a zajra kisereglő gyerekeket ijesztgeti, kocsikra felkap, a kít előltalál, meghívja az előadásra; megjelenése mindenütt tréfás ijedséget, riadalmat kelt.

Jelmezek.

Máriáé fehér, talpigérő, bőranczú ing, ugyanolyan fejtakaróval, a mely derékig ér, kezén fehér keztyű; feje tetején kis, vörösre festett bádogkoronácska fönt apró kereszttel; ezt 6 cm. széles vörös selyemszalag tartja odakötve; a szalag két ága innen az áll alá fut, itt csomóba áthajtva a fejtakarót tartja szilárdan az arcz körül s kétoldalt ferdén lelóg térden alulig.¹

József fekete álszakáll-, bajusz- és hosszú hajjal; fején ütött-kopott kalap, jobb kezében alacsony ácsszekereze, a melyre támaszkodva görnyedten, öregesen jár; mondókáiban is minden verspár után köhög egyet. Bal kezében viszi a betlehemet.

A *betlehem* (ein Strohhäus)² szalmafonású, megfordított szatyorformájú, kapualjszerű kis alkotmány, kívül szenteket ábrázoló aranypapirossal beraggatva; keskeny deszkaállványra van erősítve. Belül egész szélességben kis X-lábú fekete

¹ *Mária* csak is itt *legény*-szerep; a *rokonszövegű* játékokban, a mennyire belőlük kiténik (t. i. ha nem pusztá szövegfeljegyzések) mindenütt *leány* adja: a *batzdorfi* sziléziai játékban (Vogt 217.) még az *angyal* is lányszerep. Egy *óbudai* Christkindelspielben (Hartmann Volksschausp. in Bayern u. Oesterr. Ung. Leipz. 1880. 11. 1.), a *graineti* (Bay. Wald) kar. játékban (u. o. 476.) serdülő leányok ábrázolják; a *rosenheimi* pásztorjátékban szintén (Hartmann Weihnachtslied u. Spiel in Ob.-Bay. München 1875. 156.) stb. A nem rokonszövegűekben is széltében így szokásos, pld. a *budai* töredékben (Hartm. Volkssch. 12. 1.). A förévi kivétel vagy iskoladramából, vagy „meistersinger“-szokásból eredhetett. Ismeretes, hogy *Hans Sachs* híres farsangi jeleneteiben az összes női szerepeket átöltözött legények adták.

² Schröder 18. — Az *eisenerzi* rokonszövegű játékban szintén: „ein Strohhäus“ (Schlossar Deut. Weihnachtssp. in Steierm. Halle, 1891. I. 141.) A *batzdorfi* karács. játék szövegegyezései daczára ebben eltér; itt *József* kezében ácsszekrényt jelképező faládika van fogóval. (Vogt Schles. Weihnachtssp. Leipz. 1901. 216. és képmellék.)

jászol, abban szalma közt apró viasz-Jézus. Fönt pántlikából füle van, annál fogva viszik. (1. a 2. sz. ábrát.)¹

A három királyok. *Menyhért* (der altkünig Melchert) a legszálasabb köztük; galambösz hosszú szakála, bajusza és hátralógó dús haja van, földig érő vászon talárja vörös; ő adja a második darabban az Úristent jelmezváltoztatás nélkül, csak a kardját teszi le, kormánypálcáját megtartja. *Boldizsár* (künig Walthauser) itt is, mint mindenütt a szerecsenkirály.² Származását arcát burkoló fekete fátyol jelzi, talárja sárga; övé a Paradicsomjátékban Ádám szerepe,³ korona és szakáll

2. ábra. Mária és József a betlehemmel és csillaggal.

nélkül, a hol is a barna-sárga talár az „agyag“ jelzésére szolgál, melyből az Úr Ádámot életre kelti. *Gáspár* (K. Caspar) talárja fekete, arca csupasz. A koronák nagyjából egyformák, *Menyhért* azonban alacsony báránybőr sapkája legyűrt karimájába dugja, a többi puszta fejre teszi. Mindháromnak lovasági kard van az oldalán honvédtisztí övre szijjazva, a mely öv a talárt derékban testhez szorítja.

Heródes talárja rikitó piros, a mi vérengző voltát mutatja; fekete bajusza és hasonló hegyes szakála vad, marczona kifejezést kölesönöz arcának; báránybőr sapkájába szorított koronája, mint ellenséges érzésű pogány uralkodóé, elüt a többiétől: magasabb, elől visszahajló széles aranypánt, mint egy sisakellenző, emelkedik ki belőle, ennek felső csúcsán vöröspozttból és aranypapirból lemez-

kék lóbalódnak, kormánypálcája, öve és kardja a királyokéval egyező.⁴

¹ Az itt közölt képek nem adhatják a játék élethű mását, minthogy zárt helyen tartott esti előadások az ilyen felvételt kizárják. Délután kellett a csoportokat egyes jeleneteknek megfelelően jól-rosszul összeállítani. A felvételek javarésze dr. Sebestyén Gyulától való.

² A játéknak ez a vonása s a mór királyról szóló dalok az egész népi drámában, valamint a karácsony—vízkeresztli szokásokban (magyar énekeinkben is) *nem épen régiék*; az apokrifok félremagyarázásából származott „szerecsenkirály“ csak a XV. sz.-ban lesz általán ismeretes, v. ö. *Zappert Sitzungsberichte d. Wien. Akad. Ph. hist. Kl. XXI. 329.* Sem a XIV. sz.-i st.-galleni *Kindheit Jesu* (*Mone Schausp. d. Mittelalt. I. 132.*), sem az ú. n. *egri misztérium* II. (XV. sz. közepéről) nem ismeri még. (v. ö. *Kummer Erlauer Spiele. Wien 1882. 15—30.*)

³ Ebben ma eltérnek az 1856-i előadástól, a hol könig Caspar volt Ádám ábrázolója (Schröer 38.) és Boldizsár viselte a fekete talárt.

⁴ V. ö. a feltűnő egyezést a *graineti* játék jelmezeivel. (Hartmann. V.B.Oe.U. 496.)

Heródes kapitánya (Hauptmann) a vármegyei huszárok dísz egyenruháját viseli panyókára vetett mentével, zöld tollbokrétás sárgazsinóros csáköval, de pantallóban.

Apród és inas (Pagi, néha Paschi-nak írva, Lakei) egy legénynek kettős szerepe. Előbb Menyhért inasa, később Heródes apródja és lakája; megyei hajdúruhában, csizmába gyürt nadrággal, övén patrontáska; lapos, ellenzős ú. n. esőkaorrú kalapján elől aranyleveles két himzett ág nyúlik hátra, kalapja szalagjába kis vörös zászlócska van tűzve; ez is karddal és honvédövvel.

A *pásztorok* hosszú, kékeszöld és szürke munkászubonyokban, fejükön *háromszögletű lapos kalap*, egyik csücske előrenyúlik ellenzőnek, sárga levéldísz rajta (régi fuvarosok, gyors parasztok jelvénye?), egyszerű bőrvél, csizmában. A felvonuláskor ostorokat pattogtatnak; előadás alatt magas furkósbot a kezükben, melynek vaskos fejét földre bocsátva, boldog végét fogják, arra támaszkodnak. A „szálláskereső” jelenetben *kettő* közülök átöltözik *korcsmárossá* és *csaposlegénynyé*, fehér rendes ing, sötét mellény és fehér kötény rajtuk, a mely egyik csücskével oldalt fel van hajtva és övbe tűzve; fejükön rendes városi puha kalap, a korcsmáros pantallóban, a csapos csizmában. Mint *írástudók* groteszk karrikatúráknak öltözködnek. Földig érő, bő, fehér lebernyeg rajtuk, széles ujjakkal és nyakukban hátul fejük fölé meredő, ránczokba vasalt ormótlan gallérokkal, amik arcuk nagyrészt elburkolják. Fejükön túl magas, formátlan, világosszínű püspöksüvegek. Kezükből kisebb-nagyobb papírlap és könyv, a legidősebb orrán kereküvegű nagy pápaszem. Az első darab végén mint *gyermekölő poroszok* a pásztorokhoz hasonlóak, csak fejükön van háromszögű kalap helyett alacsony báránybőr kucsma; kezükben kardok, ezek hegyére kis, vörösposztóból varrt puha bábúk (a megölt gyermekek jelzéséül) vannak feltűzködve. (I. alább a 4. sz. ábrát.)

Az *ördög* hamisítatlan középkori ördög-típus. Az egész alak fekete vászonöltözékbe van bujtatva; fején szűk kámzsa, a melyen csupán két vöröskarikás kerek lyuk van hagyva a szemnek és egy nagy, vörösszélű, fehér fogakkal ellátott nyílás a száznak, melyből vörös nyelv lóg ki: a kámzsán csörgők; orra helyén hosszú, hegyesen lelógó nyúlvány, a homlokon két oldalt kiálló szarvak; a fejről hátul hosszú szöröcsimbók nyúlik alá haj helyett; nyakában zsinóron nagy tülök lóg, a melybe időnkint elriasztásul dühösen belefúj; kezében kutyakorbácshoz hasonló verőostor, hátul pamatos farka csüng alá.¹

Arra a kérdésre, vajjon jelmezeit is magukkal hozták-e eredeti hazájukból, biztos feleletet e maradványokból nem vagyunk képesek méríteni. Nagyon valószínű azonban, hogy kellékeiket a szöveggel együtt onnan hozták be; erre vall a csillagnak, de különösen a kis bethlehemi jászolnak a hazaiaktól elütő formája, viszont nagy hasonlatossága a felső-stájeri (eisenerzi) kellékekkel. A jelmezek is eredetileg odaválók lehettek; ezt sejteti a pásztorok háromszögletű kalapja, az egyházi öltözékeknek a stereotíp templomitól elütő s nálunk is szokatlan alakja; a sokfajta magyaros viselet

¹ A szövegrekon darabokban is nagyrészt ilyen, l. *Vogt* 295. *Hartmann* VBÜ. 39. Hasonló öltözékűek a kindberg—mitterndorf hitzendorfi (egymással egyező) „Paradeisspiel” ördögei: Lucifer, Beliál és a kígyó. (*Schlossar* I. 313. és *Stepan* kindbergi kiadása 6. l. Wien, 1911.) Utóbbiról fényképet l. II. fej.-ben.

(Heródes kapitányáé, a királyok kardöve és koronája) akkor léphetett a régi s ma nem ismertek helyébe, mikor az eredetiek használat közben elkoptak, tönkre mentek s ugyanolyakat még alkotórészeiben sem lehetett az új környezetben beszerezni. Ezt a szükség parancsolta ujitást mutatják a korcsmáros és csaposának új divatú városi ruhái is.

Mikor a csapat a játék helyre vonul, hagyományos „Auszugsgesang“-ot énekel, 11 strófás dalt Illés próféta jövendöléséről („Elias, der prophetische Mann...“);¹ a hosszú ének addig tart, míg játszóhelyükre eljutnak, amely, téli idő lévén, a nagy korcsma tánczterme (der Tanzboden). Ide érve, kint az udvaron a csapat félkörbe áll s középtűt a legöregebb napkeleti király, Menyhért (der altkünig Melchert) régies üdvözlő mesterdalt énekel (*Maistersingerlied*): „Ir lieben meine singer samlet euch zusam . . .“ Tartalma ódondivatú beköszöntő, melyben buzgalomra és figyelemre serkenti a pajtásokat, majd sorra köszönti a fölöttes hatóságot, saját betanítóikat,² kiket „maistersingereknek nevez (grüeszen wir unseren maistersinger gut . . .), féltréfásan sorra köszönt minden magukkal hozott tárgyat még csillagrúdjukat is, végül a közönséget. A nagyon réginek látszó dal 60 év óta nem változott, csak a nem aktuális sorokat hagyták ki belőle, vagy módosították a változott viszonyok szerint.³ Ezután bevonulnak a játszóhelyre. A közepes nagyságú terem három oldalról lóczasorokkal van emelkedő fokokban a nézők számára berendezve, a negyedik oldalon van a függönyös bejárás. A terem közepén lent a padozaton üresen hagytak egy kb. 2 m. széles és 4 m. hosszú szabad sávot: ez a színpad! Naiv, kicsinyes benyomású az egész, a három olajlámpa csak gyéren világítja meg a patkóalakú nézőtér tömött sorait s a középtűt hagyott szabad teret. Ide bevonulva, összes felszereléseikkel körmenetet tartanak; unisono eléneklik a belépő templomi éneket (Unsern eingang segne Gott . . .),⁴ utána ismét kivonul az ajtón valamennyi s az előszobán keresztül a túloldali öltözőben tűnik el.

Csöngetésre kezdődik az első darab: *das Christigeburtspiel (Bethlehemes játék)*.

A kik benne szerepelni fognak, ismét felvonulnak, mintegy bemutatva magukat, énekükben elmondják az előadandó történet ó-szövetségi előzményeit (Als der güttige Gott vollenden wollt sein wort . . .).⁵ Utána a füg-

¹ Schröer 10 strófát említ (10. l.) s csupán az első sort közli belőle; *Fürst Károly* főrévi ev. tanító úr szíves volt számunkra az egészet leírni 11 strófában. Első szaka: Elias der prophetische man | Hat seinen Schülern zeiget an | Wie lang die welt soll bleiben stehn | Eh denn sie wird zu boden gehn | Ach Herz, erbarm dich unser | . . . etc.

² A mostani előadást *Vendelin* Mihály és *Birnbaum* Károly földmivesek tanították be; ugyanazok, a kik a 10 év előtti is rendezték. Ők atyjuk után fejből tudják az egészet. A mi töredékes szövegkönyvük azelőtt volt, az 1877-i tűzvészben elégett.

³ 19. sorban: kaiser h. könig. — 21—22. helyett ma a megyét és főszolgabíróit üdvözlük. — 40—41. közé ezt toldják: Grüeszen wir das goldene papier | Welches unsern sterne ziert . . .

⁴ Schröernél nincs közölve. A négysoros strófa *H. Schenk*: Nun Gottlob es ist vollbracht . . . 3. vszakának variansa.

⁵ Schr. 61. l. 1—10. vv. — Az ének már az 1544-i *Gesangbuch der böhm. mähr. Brüder*-ben megvan; ebből közli *Wackernagel* (Mart. Luthers geistl. Lieder. Stuttg. 1848.

gönyön át visszavonulnak; csak Mária marad a színen. Bejön Gábriel arkangyal s katonás meghajlással eléje lépve elmondja előtte a bibliai „angyali üdvözlés”. Ez és a köztük kifejlődő párbeszéd, a mely nyomon követi az evangelistákat, kivételesen recitativ hanglegjtéses próza, különben a két „szent” alak szerepét az egész darabon végig énekli, mindegyik a maga állandó dallamával. A csapat erre még az öltözöben énekelni kezd, újból megjelenik s az előbbiektől különböző templomi éneket dalolva (Weil Maria schwanger gieng . . .),¹ egy körfordulatot tesz. Az angyal egyedül marad a színen, a közönség felé fordul és hosszú verses mondókába kezd, melyben még egyszer üdvözli a megjelenteket. Előadása tartalomban és formában annyira magán viseli a klasszikus prológusok ismertető jeleit,² hogy feltétlenül egykori műköltői, sőt humanista tollból eredő betoldásnak kell tartanunk, ha csak az egész szöveg eredetijéről már eleve azt a véleményt nem tápláljuk, hogy az elejétől végig műtermék volt, melyet a nép idővel csak elrontott s tett változtatásaival népinek tetsző naivvá. Gábriel elmondja prológusában az előadásra kerülő egész szent történetet s a közönséghez intézett felszólítással fejezi be. A felszólítás hangja is iskolamesteres s eltér a szokásos elnézést kéréstől: Drum wann irs wollt hörn in guter ruh, So schweiget still und hört uns fleiszig zu! . . . A mint látható, ez már a második bevezető prológus; az első Menyhért király éneke (Maistergesang) volt. A kétszeri bekezdés arra mutat, hogy aligha egységes szöveggel van a főréviek játékában dolgunk; az első Hans Sachsra emlékeztető, énekes-czéhszerű jelleg volt tapasztalható, ez utóbbi prológus pedig a XVI. századbeli iskolai drámák szokásos beköszöntője. Észrevehetjük majd, hogy e két, bár egykorú (XVI. századbeli), de egymástól elütő stílus a darab további folyamán is világosan váltogatja egymást.

Az előadásnak már eddig tapasztalt sajátosságaihoz tartoznak még a következők: az egyes befejezett jelenetek vagy nagyobb szakaszok végét függönyös színpad hiányában azzal jelzik, hogy az egész csapat újra meg újra felvonul s körmenetben ütemre lépegetve egy-egy templomi dalt énekel, a mi után a színen a következő jelenet szereplői maradnak vissza. Másik különösség az *ütemre lépegetés*. Nemcsak az együttesekben, hanem szerep-

301.) Az énekből a főréviek (Fr.) csak az 1., 2. versszakot ismerik. A nálam levő kézirat és eddig ismeretlen *mosoni Chr. geb. sp.* (róla a II. fejezetben lesz bővebben szó), a mely a Fr.-nek bővebb és eredetibb mása s a melyet a jegyzetekben összevetésül, vagy a Fr.-i töredékes helyeinek kiegészítésül veszek segítségül, ez éneknek adja 3-ik versszakát is: 54—63. vv. ugyancsak később tartalmazza a folytatólagos versszakokat (142—150., 225—234. vv.), melyek Fr.-ből hiányzanak.

¹ Fr. 33—42. — M. 308—317. — *Hoffmann v. Fallersleben*. *Gesch. d. deut. Kirchenliedes*.² Hannov. 1854. 259. *Weinhold*. *Weihn. sp. u. Lieder aus Süddeutschl. u. Schlesien* Gratz 1853. 136. itt a *vorderbergi* játékban époly rontott szöveggel, mint Fr. A *mosoni* kézirat (M.) 314. jó szöveget ad, a mely egyezik *Wackern.* 259.-el.

² Jóestét kívánás után: *Ersame, wolweise, groszgütige herrn* | auch tugendsame Fraun u. jungfraun in alln ern | bitt wollt euch nit verdrieszen län | eine kleine weil zu hörn an . . . etc. 46—49. vv. — A czikornyás megszólítás a XVI. századbeli *iskoladramák* tipikus köszöntő formája s a *városi tanács* megjelent tagjait illették vele. I. alább.

lése alatt minden egyes játékos külön is a maga által mondott versekhez ütemre lépked, a mivel összefügg az a másik különösség, hogy végig verses szerepüket vontatott, éneklő hanghordozással, erősen ritmizálva ejtik ki; ez az előadásmód a közbetoldott magán- és együttes énekektől teljesen eltér, de a rendes beszédétől is távol áll. E sajátságosságokról később szólunk behatóbban.

Visszatérve az előadás menetére, a darab voltaképp itt veszi kezdetét. A cselekvény Mária és József ama jelenetével indul meg, mely a tipikusan német

3. ábra. A pásztorok elmesélik álmukat.

misztériumokban „Herbergsuchen“ (szálláskeresés) névvel szokott megjelölve lenni. József az Augustus elrendelte adóösszeírás miatt Bethlehembe kénytelen menni, de nincs az útra pénzük, ő maga öreg ember, ki a mesterségét már nem bírja; magukkal viszik utolsó vagyonyukat: az ökröt és szamarat, hátha el tudják adni?¹ Párbeszédük alatt ütemes lépésekkel körüljárnak s ezzel jelzik útjukat Bethlehembe. József sietésre nőgat, mert esteledik s a város kapuját bezárják. Máriának nehezeére esik a járás, a lépkedésben elmaradoz. Átmenet nélkül egyszerre ott vannak Rufinus korcsmáros szállója előtt. Ez megjelenik s elutasítja őket, mert háza tele van vendégekkel. Ugyanígy járnak egy másik vendéglőssel, Servilusz-

szal, a ki gorbóbban kergeti el őket, végül a harmadik: Titus megkönnyörül rajtuk, az istállóba küldi őket, hol elhelyezkednek. Páros énekük alatt (O jungfrau rein . . . viszont: O Josef mein . . .)² megtörténik a

¹ Fr.-el szemben a Schröer összevetette *pozsonyi* kéziratváltozat (P.) úgy szintén M. itt csatolják be helyesebben a Fr.-ben előbb, 34. s.-nál énekelte dalt: Weil Maria schwanger gieng . . . Az előadott történet itt szünetet kíván, mert nyomban utána a vendéglőssel való jelenet következik.

² Hét versszak 179—194. és 224—248. vv. M. is hét versszakot ad 373—396. és 497—505. vv., de eltérő szöveggel. Általán ismert dal, melyet teljesen a *graineli* játék tartalmaz (Hartm. VBÖU 476—79. ll., u. o. rövidebben a *felső pfalzi* darabban 455. l. dallammal). A *batzdorfi* sziléziai szöveg hat strófát ad 3—8-at (1. 2. hiányzik) l. *Vogt* id. m. 226. dallammal. Legrégibb nyomtatása egy röpíven 1753-ból (Hoffm. Schles. Volksl. 278. sz.) Kéziratok példányokból négy régebbi ismeretes, de a XV. sz. végénél nem korábbiak v. ö. Hartm. Volksl. XVII. *Hruschka-Toischer* Deut. Volksl. aus Böhmen

születés. E mozzanat dramatikusan nincs jelezve, Mária mozdulatlanul ülve marad a lóczán. A német karácsonyi drámák „szálláskereső” jelenete általán arról nevezetes, hogy József kómikus alaknak van benne feltüntetve, a mely egy hesseni játékban szinte groteszkké válik. A főréviben egyetlen kómikus szó vagy mozdulat sincs, mintha az iskoladráma preczeptoros szigorúsága ezt is száműzte volna belőle.

A pár ülve marad, a kumpanei körmenetes éneke („Ein Kind geboren zu Bethlehem . . .”) ¹ újabb szakaszt jelez. Pásztorok maradnak a színen; kampós botjaikat földre fordítva s hegyére támaszkodva, háromszögbe állnak össze tanácskozássra. ² Időjárásról beszélnek; panaszkodnak a téli hideg, meg a nyomasztó adók miatt, a mit az összeírás még növelni fog, új korszak után vágyakoznak. Egyik megemlíti a kósza hírt a Messiás születéséről; örvendezve felugrálnak, de aztán kételkednek a hír valóságában. Végül lefeküsznek aludni olyképen, hogy egy ütemre hosszan elterülnek a földön. Belép az angyal és „Gloria in excelsis“-t énekel, utána a Luther énekét: Vom Himmel hoch, da komm ich her . . . ³ A pásztorok nehezen ébrednek; mire felkelnek, az angyal eltűnt s egymástól tudakolják álmaikat; az egyes felelők a hármassal összeállásból kifordulva a közönség felé éneklék el, a mit álmodtak. (I. a 3. sz. ábrát.) Erre felkerekednek a bethlehemi istálló megkeresésére; énekszóval háromszor megkerülik a játszóteret (Lustige herten, freidige knaben . . .) ⁴ s a még mindig lóczájukon ülő szent pár előtt megállnak (Merk auf mein herz und sieh dorthin . . .) ⁵ Tudakozódás után térdre borulva, sorra fel-

50. sz. Az eddig idézettek az: *O jungfrau mein . . .* formát mutatják, míg eredeti alakjában: *O Josef lieber nece min | Hilf mir wiegen das kindlein . . .* s pár verse: *Gerne liebe mueme min . . .* sokkal régiebb, már a XV. sz. elejéről mint elterjedtet idézik (*Tille Gesch. d. deut. Weihnacht. Leipz. 1893. 60., 91. ll.*); egy salzburgi szerzetes feljegyzése után *Hoffmann v. F. 417., 426.* Tegernseei kézirat *Hartm. WOB. 23.* Teljes szöveg: 19 versszak egy steyri lapról *Paillernél* (*Weihnachtslieder u. Krippenspiele. 374. sz.*). Három további példa u. o. II. 237. s. k. ll.

¹ „Puer natus in Betlehem . . .” fordítása Heinrich von Lauffenbergertől 1436-ból. (1439. Schröernél sajtóhiba) *Hoffm. v. F. 340. s. k. 508. l. Fr. 249—262. két versszak. M. 444—461. két versszak. Dallama Hartm. VBÖU. 494. három versszak, u. o. 474. és 503. alatt is. Legelterjedtebb egyházi dalok egyike; karácsonyi misén a templomokban éneklék, a karácsonyi játékoknak integráns része.*

² Ma a Schröer-féle szövegből elhagyják a pásztorok bevezető tréfálkozását (elmarad 269—300. vv., később is: 381—396. vv.).

³ Luther 1534. — I. *Wackernagel 163. Fr. egy versszak. 377—380. M. egy versszak 621—624. A körmöczi kar. játékban két versszak (Weimar. Jahrb. III. 399.) A Pondo-féle: Eine kurtze Comedien v. d. Geb. des H. Christi (előadták a berlini udvarnál 1589.) Berl. 1839, új kiad. Univ. Bibl. 2071. sz. öt versszak 36—37. ll. Gyakori dal kivált az adventi játékokban v. ö. *Vogt 16.**

⁴ Még *Weinhold* (183.) csak egy strófáját ismerte. Fr. 428—455. három versszak (de összevissza keverve, az eredetinek 1., 7., 6. szakai.) M. 660—702. úgyszintén P. tartalmazza mind a hét strófát. A dal salzburgi eredetű, kimutatja *Hartm. VBÖU. 103., dallama u. o. 102.,* utóbbi *Werlinnek* 1646-ból eredő énekes gyűjteményéből átveve.

⁵ Luther: Vom Himmel hoch . . . jának 7. strófája. Fr. 478—481. M. és P.-ből hiányzik.

ajánlják ajándékaikat; az első pásztor (Gallus) gyapjat és lisztet, a második (Stiehl) üveg tejet, a harmadik (Witok) báránykát; majd segítenek Máriának az újszülöttet ringatni (Laszt uns das kindalein wiegen . . .),¹ azután hálálkodva távoznak s körmenetben zengik el befejező éneküket (Reich und arm sollen fröhlich sein . . .).²

Eddig tart a *bethlechemes* rész első fele, a mely maga is két nagyobb szakaszból áll: a szálláskeresésből és a pásztorok hódolatából. Mindkettő elaprózott, töredékes párbeszédet tartalmaz s valószínűleg a bethleheimes játék legrégebbi szakasza. Minduntalan betoldott énekek szakitják meg, a melyek, mint a kíséző jegyzetek mutatták, általán használatos, elterjedt templomi dalok, vagy ha szűkebb területen ismereteseek, úgy Salzburg vidékére utalnak; *népi* eredetű énektermék köztük egy sincs!

Következnek a napkeleti bölesek vagy három királyok jelenetei. Elsőnek bejő a csillaghordó s a csillagot messze felrugtatja. Utána megjelen Menyhért király, kinek az ördög esetlen lármával széket hoz. Elhelyezkedve trónusán, a király arról az új égitestről kezd töprengeni, a mely szokatlan fényvel megjelent. Csillagászati műszereit kéri: quadranst, tájmérőt, éggömböt s tudakos kifejezésekkel magyarázza az új csillag jelentőségét. Eredményre mégsem jutva, inasával (pagi, paschi = page) elhivatja matematikusát, Viligratiant.³ Ez Ezsaiásból megmagyarázza a csodás tüneményt s a hozzáfűzött jövendölést, a király pedig elhatározza, hogy útra kel, fölkeresi az újszülött viláгурát és aranyat nyújt át neki hódolatul. Az itt beálló jelenetváltozást már nem jelzi körmenetes karének, a mint a „három király“ szakasz további folyamán is csak ritkán,⁴ a mi lényeges eltérés az előző szakaszok szcenikai beosztásától s másfajta forrásra mutat, mint amazok. Hogy a szövegforrás is más, azt a II. fejezetben lesz alkalmunk kimutatni.

Fellép Boldizsár, a szerecsenkirály (K. Walthausen) s az égi jelenésen tündöklik. A csillagban fiatal szűz látható, ölében gyermekkel, ennek a mennyei fejedelemnek tömjént kell áldozni, ő is útra szánja magát. Utána Gáspár (K. Kaspar) jelen meg a színen; örvend a jövendölés teljesültének s a zsidók új királyának fölkeresésére indul. A három király találkozik s együtt kelnek útra. Az utazást körmenetes énekléssel jelzik (Die weisen

¹ Fr. 518—522. egy versszak. M. 791—800. két versszak. *Weinhold* (107.) schaupltzi játékában két versszak (eltérő változat), u. o. 114. *habelschwertiben* öt versszak; *Hoffm. v. F.* 434. s. k. 13 versszak. Ismert karácsonyi ének, l. Paderborner geistl. Volkslieder, 1850. 57—60. sz. a.

² Fr. 579—594. két versszak (1. és 3.) M. 739—762. három versszak.

³ A P. kéziratban bizonyára szintén ez a csillagász neve, mert Schröer erősen magyaráztatja: mi fili gratiane(?)ből (94. l. 618. sorhoz). M-ben már *Philograter* (szerepjelzésben) és *Philogräte* (szövegben: 1062. s.) áll; Schlossarnál (eisenerzi játék I. 48.) *Pilicardus*. Végre az 1693-i nyomtatványban (*Eine schoene neue Comedia Von der Gebürt Jesu Christi*; berlini Kgl. Bibl. példánya Yg 8726.), a mely egyik legközelebb álló szöveg (énekek nélkül) Fr.-hez, a csillagász: *Philocratus* (l. e szövegről bőv. alább II. fej.). A játék rövidített jelzése ezután: 1693.

⁴ Ily esetekben is *egyetlen* (alább körülírandó) hosszú ének strófáit éneklék folytatásokban az I. szakasz mindig változó templomi énekeivel szemben.

von herodis zeit . . .).¹ Énekelve kivonulnak s helyükbe föllép Heródes és inasa (pagi, Palbus),² a ki jelenti neki, hogy idegen uralkodók közelednek. A királyok tudakozódnak nála az újszülött viláгурalkodó után, a mire Heródes megijedve, felkéri őket, induljanak el a csillag után, keressék fel az ismeretlen zsidó királyt s ha meglelték, jöjjenek hozzá vendégekül vissza. Ezek távoztával hivatja írástudóit. Utóbbiak viselkedését a színen Schröer így írja le: „Kaifas, Pilatus és Jonas³ torz jelmezben, hosszú süvegekkel fejükön berohannak. Kiejtésük zsidós, mozdulataik rendkívül élénkek; mindhárom örökké mozog, ugrálva csókolgatják egymást (a teffillimet?); meggörnyedt

4. ábra. Írástudók Herodes előtt.

tartásban kezeiket összecsapkodják, majd közel furakodva Heródeshez, annak orra alatt megfelelő kézmozdulatokkal hadarják le szerepeiket.“ (103. l.)

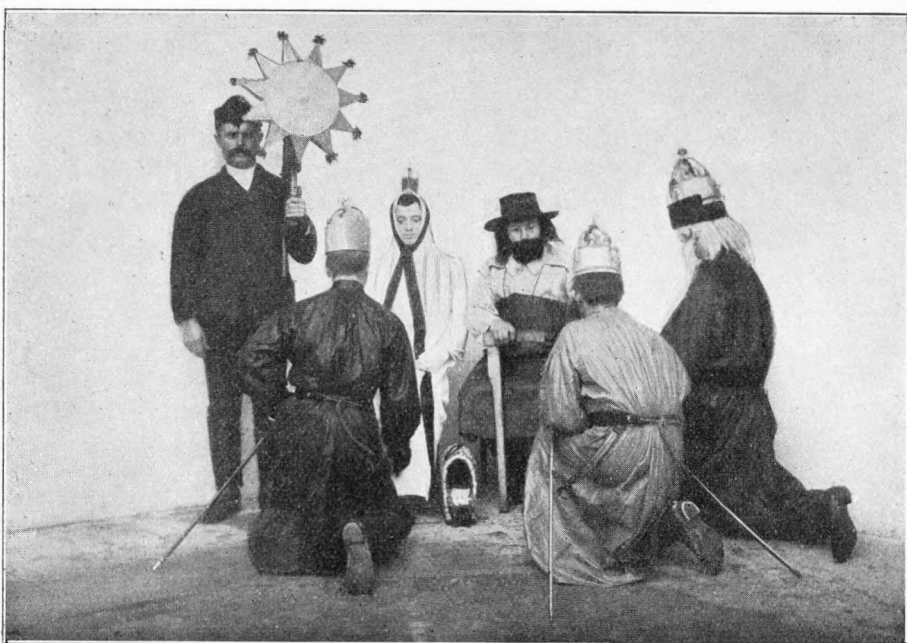
¹ Fr. 738—745. két versszak. M.-ben (1178—1185.) két versszak, de előbb 1123—1131. vv. már ugyanez ének előző szakait énekelték, a mik Fr.-ben hiányzanak. Utóbbival egyezik *Weinhold* 129. v. ö. *Hoffm. v. F.* 445—451. ll. a „Sternsingerlieder“ között. A dallam, versforma és előadás azt sejteti, hogy mind e részletek egy hosszú (előttem még ismeretlen forrású) „háromkirály-ének“ szakaszai, a hová tartozott a „Weil Maria schwanger gieng“ részlet is (l. fentebb). Ugyanez ének folytatása később ismét fölbukkan.

² Egy szerep Menyhért inásával. P.-ben sincs neve, de M.-ben (1203—43. között) szerepjelzésben: (Paschi) Palbus. 1693-iban (620. v. előtt) *Balbus*.

³ M.-ben nevek nélkül: Hohepriester (szerepjelzésben: die Juden). *Schlossar*: Hohepriester (1., 2.) I. 158. *Weinhold* (vordenbergiben) hiányzanak. *Pondo-félében*: Simon és Zedechias (50—51. ll.) 1693-iban: *Caiphas*, *Placentinus*, *Prudentius*.

Heródes magára maradvra, nem tudja, mivé válik, mire befut az ördög és egyetlen menekvésül a gyermekgyilkolást tanácsolja neki.

A csapat ismét megjelenik és körmenetben az előbbi dal folytatását énekli (Mit Got so lászén wir unser gesängelein klingen . . .).¹ Az el nem foglaltak kivonulása után a három király elől a csillaghordóval körüljárják a színt s a lóczán ülő szent pár elé járulnak. Menyhért latin énekkel üdvözli őket (Psallite unigenito . . .),² majd térdre ereszkedve átadják ajándékaikat. Elköszöntenek, de fáradt voltokra hivatkozva, aludni térnek, t. i. térdelve kezükbe hajtják fejüket és úgy éneklik az altató dalt (Ich lag in einer nacht und schlief . . .).³ Miközben alusznak, az angyal megintli őket, hogy Heródeshez ne térjenek vissza. Felsejkenve, megállapodnak, hogy

5. ábra. Királyok hódolata a kised előtt.

¹ Fr. szövege itt romlott (950—974. s-ig), helyette ismétlik: Ein kind geborn zu Betl . . . Teljesebb M., a mely már előbb is (1251—1260) adta az előző szakokat, a Fr.-nak megfelelő darab is teljesebb (1323—28): Sye zogen alle drei | der stern leicht inen vorane, | zu Betlahem da tete der stern still stane | wol ober dem hause fürware, | darinen Maria gebare | ir sönelein clare clare.

² Fr. 992—6. egy versszak. A kéziratban elferdítve, 1. sor: Psalamite one Jene do (unigenito). M. 1359—64. egy versszak helyesen az eredeti szerint l. *Hoffm. v. F.* 430. l.

³ Fr.-i szövegben csak az 1. sor közölve jelzésül (1059). M-ben öt sor belőle; 2. sortól: mich deucht wie mich könig David rief | wie ich soll dichten u. reimen, | den heiligen drei könig ein neues liet, | sie liegen zu Cöllsn am Reine (?). — *Weinhold* (128 s k.) Liesingből és Mölltalból ilyen kezdő versszakkal 12 szakot közölt az epikus templomi énekből, a melylyel házalni is szoktak. Feltűnő a Rajna emlegetése ismét, 1. fönt az 1. Sternsingerlied-ben.

követik az angyal intését, elbúcsúznak egymástól és hazatérnek. Távozóban folytatják előbbi éneküket (König Walthauser zieget von berg herabe . . .).¹ Az angyal ezután felszólítja Józsefet, siessenek és meneküljenek Egyiptomba az öldöklés elől. — A végső jelenetben Heródes hasztalan várja a királyokat s kiadja a gyermekirtó rendeletet („das Mandat“), melyet írásban visznek el a kapitány és a fegyvernök. A főpapok még közbevetik magukat a gyermekekért, egy asszony is (Mária, mint Ráchel, névtelenül) könyörög értük, de Heródes egyre jobban dühöng, halállal fenyegeti őket s egymásután érkező kapitányát, csatlósát (Kriegsknecht), a kik ezernyi kivégzéssel dicsekszenek, megdicséri és megajándékozza. A vérengző katonák egyikét (a

6. ábra. Heródes kiadja rendeletét a gyermekgyilkolásra.

csatlóst) bünbánat kezdi gyötörni s megvallja Heródesnek, hogy az új királyt, nem lelték a csecsemők közt. Heródest halálfélelem fogja el; az angyal megjósolja elkárkozását (Herodes, Herodes, du grober tyran . . .),² utána

¹ Fr. 1079—81. az előbbivel egyező dallamra. Úgy látszik, *Weinh.* közlése sem teljes, mert e sorok nincsenek meg nála, de meg vannak *Pailler*-nél I. 308. sz. a. 17 vszak. — u. o. 146. sz. 6 vszak variáns. — Meg van még *Lexern*-nél Kärnt. Wörterbuch. Leipz. 1862. 233. l.

² Fr. 1256—59. egy versszak. M-ben már előbb a Heródes-jelenet szakaszai közé iktatva ugyanez ének előbbi versszakai is megvannak: 1613—16., 1687—90., 1717—24. összesen négy versszak. *Vogt, Breslauer Herodes* 376. l. szintén. Az elterjedt ének nyilván átalakítása a XV. sz. passziójátékaiból ismert: „O du armer Judas, was hastu getan“-nak l. *Hoffm. v. F.* 230. s. k. II. *Wackernagel* II. 615—18. szk. *Erk-Böhme* III. 670 l.

megjelen az ördög, a rémülten könyörgővel incselkedik, majd hátára veszi és kirohan vele. Ugyanigy viszi el a kapitányt, a csatlós életben marad. A dramatikus, hatásos végű első darabot az angyal mondókája zárja be; rendes epilógus formájában bocsánatot kér a gyarló játék miatt és jó éjszakát kíván a látogatóknak, bár néhány percnyi pihenő után belekezdnek a második darabba: az „*Adam und Evaspiel*“-be (v. das Paradeisspiel).

A közbeeső rövid szünet nagyon elkel, mert az eddig lejátszott bethlehemes darab voltakép az előadás főtömegét tette ki; terjedelme egymagában kétszerese volt az utána következő másik két játéknak együttvéve. Tovább tartott $\frac{5}{4}$ óránál, míg a hátralevők együtt sem vesznek $\frac{3}{4}$ órát igénybe,¹ így az utóbbiak inkább függelékeknek is tekintendők, mint önálló daraboknak.

Az öltözőből újra kicsendül a csapat karéneke („Singen will ich aus herzensgrund . . .”)² s megjelennek a szereplők. Nagyrészt az előbbi jelmezek vannak rajtuk: Menyhért király, a ki most az Úristen, és Gábor arkangyal nem változtak, csak az utóbbinak kezében van kormánypálca helyett kivont kard. Mária korona nélkül mint megteremtendő Éva jelen meg, Boldizsár király minden dísz nélkül hosszú sárga köpenyben, mint agyag, melyből Ádám kel majd életre; velük szökel az ördög, befejezi a menetet a betanító, a ki most nem a csillagot tartja, hanem embermagas fenyőfát hoz magával: a tudás fáját, melyre egy alma van egy ág végére kötve. Az ének után a fenyőtartón kívül mind kivonulnak. Ez fájával a szín egyik oldalára áll szélről, mellé leteszik a lóczát, a miből most isten trónja lesz. Az angyal bejő s ismét elmondja annak a prológnak egy részét, melylyel az előző bethlehemes darabot kezdték.³ Újabb bevonulás következik egy nevezetes dal éneklésével, a melynek dallama a rövid darab

¹ A Christigeb. spiel 1339 soros, a Paradeisspiel 348 s., a befejező farsangi játék is kb. ugyanannyi. Utóbbinak színre vitt pontos terjedelmét nem lehet megállapítani; Schröer nem nyomatta le, csak szemelvényeket adott belőle. (201—204. ll.) Magam két kéziratban is bírom; a *förévit* leírta *Fürst Károly* tanító úr és nálam van egy *mosoni* változat kézírata; amaz 694, ez 660 sor, de az előadásban szinte felét kihagyják.

² Fr. P. (Par.-spiel) 1—18. sora, két versszak (123. l.). *Schröer* egy kézirat *modori* énekeskönyvből, melyet a *förévi* játékosok közvetítésével kapott (31. l.), ismeri ez éneket teljesen; tudja, hogy Fr. P. kezdő strófái ennek 1. és 4. versszakát teszik, valamint a befejező karének is (Fr. P. 330—38 vv. 141. l.), ugyanennek végső (14.) versszaka. Ellenőrizhettem egy nálam levő, moson megyei *szólnoki* (Zanegg) kéziratból (*Sztachovits-gyűjtemény* 5. darabja), a mely szintén teljes szöveget tartalmaz. Az ének még kiadatlan; aligha lehetett templomi, inkább holmi *Bänkelsängerlied*nek tetszik; pld. 9. versszaka így szól: („Ob in (ober ihnen) hart schwebt die gottes macht | verflucht sey in den tot, | sie beide waren in traurigkeit | darzu in grosser not, | sie wurden dan zu gleicherweis' | getrieben aus dem Paradeis | getrieben mit grossem schmerz | gar traurig war ihr herz | die zwei stunden in leid“ . . . ugyancsak 14 vszakot ismer *Pailler* I. 8. sz. a., melynek kéziratát a *Salzkammergut*ből kapta. (A fentiek hazaiak.)

³ Fr. P. 19—30. Mi. P. (mittendorfi Schlossarnál) 13—24. V. P. (Weinhold) 302—3. ll. L. P. (laufeni Hartmannál) 1—12. M. P. (mosoni Sztachovitsnál) 13—24. A sorok az előző Chr. geb. sp. prologjának elejéből és végéből valók. (42—49; 66—67 vv.) Valamennyiben szószerint egyezik. Az itt idézett darabok közel rokonvoltát I. a II. fej. alatt.

alatt, bár más-más folytatólagos szöveggel, untalan (22-szer) ismétlődik (Wie küel scheint uns der morgen . . .).¹ Körbe járva elénekelnek belőle nyolcz strófát, elmesélik benne a világ megteremtését, az Úr hatnapi munkáját odáig, míg Ádámot megteremti s a paradicsomba helyezi. Az Úr már előbb helyet foglalt a lócán, Ádám sem járt a körmenettel, hanem a teremtő lábai elé térdelve, fejét behajítja annak ölébe. Még ő t. i. nem él, csak egy darab agyag. Éva is elrejtőzik a tudás fája mögé. A dal elhangzása után az Úr Ádámhoz szól, hosszabb verses igék kíséretében megteremti őt; Ádám feláll előtte, az agyagköntöst leveti, alatta fehér ingbe van öltözve, a mivel még ártatlan voltát jelzi. Örömmel néz körül s a sok szép teremtett dolgokban gyönyörködik. Az Úr megmagyarázza neki, mit lát, mi mire való; arra is kioktatja, mit tegyen, hogy istennek tetsző legyen élete s nyomban tudtára adja, hogy a megátkozott fáról gyümölcsöt ennie nem szabad. A kar ismét hat versszakot énekel, folytatja benne a történetet Éva megteremtéséig. Ádám az Úr ölében alszik; az alkotó szavaira előlép a fa mögül Éva s az új pár megáldatik. Ádám mondókája, a mint Évával először beszél, a maga naivitásában kedves és poétikus, beszél neki az isten jószágáról, életük kellemeiről, végre közli vele is a tilalmat. Újabb három versszakos karének. Az ördög lopózkodva jó, naivul gonosznak nevezi magát, a ki nem tűrheti, hogy az ember boldog legyen; odafordul a párhoz, rövid rábeszélés után Éva hisz neki, megtántorul, megtörténik a bűnbeesés s az ördög lármás kárörömmel, ujjongva kaczagja ki áldozatait.

Ádámiban szégyenérzet és félelem ébred, Éva is rettegni kezd, az Úr

¹ Az ének szakait 2—2 soros pár versek alkotják, utánuk refrain gyanánt: „*Got loben wir schon | im höchsten tron.*“ Hosszú epikus ének, a mely folytatásonként van a darab szövegébe beleszőve s a cselekmény kimaradt hézagait pótolja elbeszéléssel. Fr. P.-vel rokon többi P.-játéknak is integrans része, bár a szakok száma nagyon változó. Fr. P.-ben 30. és 63. sorok közt nyolcz versszak; 111. és 136. s. közt hat versszak; 172. és 185. k. három versszak; 215. és 230. közt négy versszak; 305. és 310. k. egy versszak, összesen 22. V. P. (vordenbergi, Weinh. 302—371. ll.) nyolcz strófa belőle. L. P.-ben (Hartm.) két str. M. P. (mosoni Sztach.) 12 str. *Budán* is talált belőle Hartmann (VBÖU. 14. 1.) töredékeket; a Fr. P. 1. versszaka itt szósz szerint megvan a refrainnal; a német lakosság *Óbudán* s a környék falvaiban (*Solymár, Üröm* stb.) emlékszik még e játékra, de szöveget néhány sornál többet nem tudnak már; de e sorok egyeznek Fr. P.-vel (péld. a kezdő prologus négy sora = Fr. P. 19—22. vv.) *Schlossar mitterndorfi* játéka (Mi P.) 43 versszakot tartott meg, a salzburg—gasteini (S. P. Schröer-nél 142—150. ll.) 52 strófát. Ez eltérő strófaszámok azonban mit sem határoznak, mert a darabok *szavalt* szövegei közé is sűrűn felvettek belőle, elhagyva a refraint. Viszont eredetileg biztosan *nem* az énekből való sorokat (szavalt szerepréseket) áttettek az énekbe s ellátták refrainnal; biztos ilyen hely pld. Fr. P. 5., 6. és 7. énekszakai (41—58. ss. 126. l.), melyek *Hans Sachs* „*Tragedia von der schepfung . . .*“ etc. darabjából valók, a hol a sorok az Úr szavai s a rokon darabokban is „*Gottvater*“ szerepében fordulnak elő. (L. P. 12—17; Mi P. 36—41. ss.) Mint látható Fr. P.-ben *két* ilyen helyenkint beleszőtt epikus ének torlódott össze: 1. *Singen will ich aus herzensgrund.* (Bänkelsänger-dal) és 2. *Wie küel scheint uns der morgen*; utóbbi mint népszerűbb és egyházi eredetű, kiszorította a világias 1-et a darab elejére és végére. Ilyen folytatólagos epikus énekek közbeiktatásáról, mint a XV. és XVI. sz.-ban általában elterjedt formáról. l. *Weinhold* 143. l., a hol számos ily beosztású népi darabot sorol fel.

hívására nem mernek jelentkezni, végre az ördög toppan eléjük, lánczra kötözi őket s nagy lármával vonszolja a teremő színe elé, a hol maga lép fel vádlókép ellenük. Hosszas faggatásra bevallják bűnüket, de az ördögre háritják a felelősséget érte. Az Úr erre szigorú utasítást ad Gábor arkangyalnak, hogy űzze ki őket a paradicsomból. Ismét négy versszakos karének a kiutasított párról, a kik arczuk verejtékével kénytelenek dolgozni. Az emberpárban feltámad a bűnbánat, bocsánatot szeretnének nyerni, mire az angyal az eljövendő megváltóban nyujt nekik vígasztalást. Az Úr pedig az ördögöt gonosz tettéért elátkozza s a legnyomorultabb féreggé: kígyóvá változtatja. A kumpanei fölkerekedik s a darab kezdetén dalolt éneknek

7. ábra. Az Ádám és Évajáték szereplői.

utolsó versét hangoztatva kivonul. Az angyal még rövid epilógusban kér újból elnézést a jámbor hallgatóságtól. (l. a 7. sz. ábrát.)

Az előadás külső formában azonos az előbbi játékkal. A karéneket körmenet közben dalolják, az egyes szereplők éneklő hanghordozással ritmizálva beszélnek s az ütemet lépésekkel kísérik; csak az Úr marad ülve helyén. Hatásában mégis egységesebb és kerekesebb amannál, a mit a darab rövidsége, balladaszerű ódonysága s a rajta keresztülvonuló egyetlen ének hoz létre, szemben az előbbi játék elaprózottságával és más-másféle énektöredékeivel.

Befejezésül még egy *farsangi játékot* (Fastnachtspiel) adnak elő. Ezt a bohóságot ujabban ők maguk is restellik, úgy hogy az ismeretlen kaputos hallgatókat meg szokták kérni, ne nézze végig, nem érdemes rá az

egész hóbortos tréfa;¹ de maguk közt mindannyiszor eljátszák, mert hagyományos tréfáit jobban megértik és megnevetik, furcsa alakjain jól mulatnak s ez kell is a hallgatók felvidítésére a sok komoly áhitatoskodás után. Darabjuk, a *Schuster- und Schneiderspiel*, a többinél is töredékesebb, meséje alig érthető már meg, annyit toldottak, változtattak rajta idők folyamán. A változtatások többnyire az érzéken durva helyek kiküszöbölésében nyilvánultak, a mit megfelelő mással pótolni alig lehetett; így az amúgy is bonyolult mese menete elhomályosult s az összefüggést csak többszöri látás vagy gyakori szövegolvasás után lehet benne megtalálni.

A darab profán voltát mindjárt az elején jelzik, mert a szokásos kör-

8. ábra. A *Schuster- und Schneiderspiel* szereplői.

menetes ének itt már hiányzik. Azzal indul meg, hogy belép *Lux*, a szabó ollóval kezében. (l. a 8. sz. ábrát.) Tisztességtudóan bemutatkozik s egyebek közt elmondja, hogy szép felesége van, de nem zavartalan a boldogsága, mert járnak az asszony után; megfogadja, hogy ezután szemfüles lesz és vigyázni fog. Mikor így beszédközben felháborodik, verseihez ollóját csattogtatja. Visszavonul s helyét Meister *Fritz*, a foldozó varga foglalja el. Magával hordja szatyorban a szerszámait, köszönt és a lóczára ülve munkához lát. Míg dolgozik, élénk ritmusú dalt énekel. Ez az érdekes, szép melódiájú, pajzán dal fel-felcsendül az egész darab folyamán; dallamára éneklük a varga és

¹ *Schröder* sem tartotta érdemesnek közölni; kivonatát adta csak néhány strófa idézésével, I. 202—4. II.

a szabóné az egymással váltott összes párbeszédese verseket.¹ Belép a szabóné s cipőt hoz foldozni a vargának; kéri, készítse el mihamar és hozza haza lakásukra. Beszéde közben érdeklődésének félreismerhetlen jeleit adja s szerelmesen távozik. A boldog vargához most egy otromba paraszt, *Diltapp*² látogat be; ez is hozza lyukas csizmáját, de a varga a finom női cipőt mutogatva, gögösen visszautasítja az aljas munkát. Már-már összeszólalkoznak, mikor bejő tántorogva *Kükas*,³ egy öreg részeges paraszt, *Diltapp* szomszédja, nagy zsákkal hátán, pipával szájában: a csizmájáért jött, melynek készen kell már lennie. A munka még félben van. A két parlagi alak összevész a vargával, a ki kidobja őket; ezek fenyegetőzve távoznak. A szabóné türelmetlenségében ismét betoppan, cipője elkészült s együtt mennek karonfogva a szabóék háza felé. Ütközben abban állapodnak meg, hogy a varga csellel be fog éjszaka lopózni házukba, az asszony lepedőt terít rá s a férj a kisértettől megijedve, el fog futni, ők meg magukra maradnak. Meglátja őket az utcán *Kükas*, elrejtőzik, kihallgatja beszédüket, azután bosszút forralva, elsiet s a szabónak beárulja az egész tervet. Éjjel ezek ketten a belső szobában várják a vargát, a szerető megérkezik, bekopog, az asszony hozza a lepedőt (a játékban csak egy zseb-kendőt terít a fejére!), de a két elrejtőzött kiront rájuk. A paraszt oly ügyetlen, hogy a varga kisiklik kezeik közül és hazafut.

Másnap a szabóné újra fölkeresi imádotját, a ki gyáva legény s az éjszakai ijedelem után nem akar az asszony kedvére tenni. A szabóné újabb tervet eszel ki s ebben megegyeznek. Délután a férj nem lesz otthon, eljöhét bátran. Úgy is történik, de a két paraszt észreveszi, hogy a varga a szabóék háza felé tart. Összesúgnak, szidják az asszonyokat, mindegyik

¹ M. F. (*mosoni* kézirat, farsangi játék 1810-ből, Sztach. gyűjt.) az ének 1. vszaka: Ich bin ein schuster wie irs wol secht, Válatritäla, | flick alti schue machs hurti u. recht, Válatritum, valatritum, valatritäla! — Fr. F. 1853-ban: Ich bin ein schuster wie irs secht, valádrideló! | flick alte schuh machs hurtig und recht, valádridom, valádridó, valádrideló! (Schr. 202.) — Fr. F. *mai* szövege 100 év után: Ich bin ein Schuster wie's mi secht's, fladridelo, | Flick alte Schuh, machs fertig u. recht, fladridom, fladridom, fladridelo! (*Fürst K.* leírásában.) — Fr. F. most énekelt *dallamát* l. az énekek hangjegyeit tartalmazó *függelékünkben*.

² Ez a neve Schröernél 203. l. — Fr. F. új alakjában már nincs neve, csak „Nachbauer“ a szerepjelzése. — M. F.-ben *Till Tab*, majd *Didteltab*. — Farsangi játékunk eredetijére még eddig nem sikerült rábukkanni; sem a *Keller* kiadta: *Fastn. sp. aus d. XV. Jahrh. Stuttg. 1853—58.*-ban, sem *Hans Sachs*éi közt (Stuttg. Litt. Verein kiadása 24 köt.) nincs hozzá hasonló. Mivel azonban úgy az első, mint a második főrévi vallásos játékban (Fr. és Fr. P.) *Hans Sachs* hasonló tárgyú darabjaiból *azonos sorok* tömegesen találhatóak (l. a II. fej.-ben), itt is van némi jogosultsága annak, ha rámutatunk a következő egyezésekre: Eberlein *Diltapp H. Sachs* „der alte buler mit der zauberei“ c. fars. játékának főhőse; u. önála a szó máshol buta, esetlen embert jelent; u. így a régi bohózatokban: „wie dunkt euch nu ir *tiltappen* beid?“ (*Keller* id. gyűjt. I. 87.) Megjegyzendő: a főrévi közép-osztrák dialektusban a kifejezés nem használatos!

³ Schröer 203. — Az új szövegű Fr. F.-ben *Kühkas*. — M. F.-ben *Koje Käs*, később *Kiehkäs*. Fr. F.-ben később ennek feleségét egy *Hans Knoll* nevű legénnyel gyanúsítják meg. *H. Sachs*-nál („der gestolen pachen“ darabban) *Heintz Knoll* fordul elő. (l. Schröer u. o.)

a másik feleségét ócsárolja és csinos történeteket emlegetnek róluk. Össze-
verekszenek, a szabó választja széjjel őket; ennek hálából besúgják, ki
van a házában. A férj szalad haza, otthon rémület, de az asszony feltalálja
magát, a vargát sarokba rejti s dörömbölő férjét bebocsátva, leszidja; sir,
ártatlanságát hangoztatja, sok munkáját hánytorgatja fel a férj naplopásá-
val szemben, a két parasztot ellenségüknek nevezi, erre példákat hoz fel.
A férj lassan megbékül, bocsánatot kér, felesége kiengesztelődve nyakába
borul s egyúttal int a vargának, hogy menekülhet. A csel sikerül, a varga
hazafut s miközben ujjong szabadulásán, megjelenik nála a pár. A szabó
bocsánatot kér tőle, a mért rossz emberek rágalmára hallgatott; de most a
varga kerekedik fölül, vonakodik megbékülni, leszidja a szabót; utóvégre
vacsorára hívják, mely csábításnak nagylelkűen enged s együtt mennek
hármán a szabóék lakására. Az egész darabon végig a szerepet egyébként
nem vivő ördög lábatlankodik még a színen, a ki a lármás, verekedő
jelenetekben tetteleg is részt vesz. A végén valamennyi szereplő megjelen
és körbejárva, régies szerelmi dalt énekel (Ach Gott, wem soll ich klagen
mein Leid . . .) s velük együtt vonul ki a közönség.

Ez a ma már nehezen kiolvasható történet eredetileg sikerült farsangi
bohóság lehetett. Szokatlanul gazdag és változatos cselekvényt mutat a Fast-
nachtspielek rövidebb, egyszerű párbeszédekből álló, rendes alakjával szemben;
fennmaradását egyéb közreható tényezők közt nyilván ennek is köszönheti.
Valamikor a németység azon otthoni helyein, a hol a főrévivel rokonszövegű
karácsonyi darabokat játszottak, hasonló tréfával fejezték be vallásos nép-
játékaik előadását, ez azonban azóta az élő szokásból mindenütt kiveszett
s az egykori trilógikus szerkezetnek nyomai csak régi emlékezésekben,
szövegmaradványokon maradtak meg.¹ Ebben is ma Főrév az egyetlen hely,
a hol még régi farsangi játékot láthatni ugyanolyan durva vonásokkal,
nyers kétértelműségekkel és megható naivitásokkal, a hogyan negyedfélszáz
év előtt egész Középeurópában játszhatták.

Dr. Solymossy Sándor.

MAGNA UNGARIA.

(Felelet Nagy Gézának.)

Az Ethnographia f. é. 1., 2., 3. számában Nagy Géza hosszasan foglalkozik „Magna
Ungaria“ című könyvem kapcsán a baskir-magyar kérdéssel. Közben kitér oly
részletekre is, hogy én, „a fiatal szerző“, „minden áron“ be akarom bizonyítani
a baskir-magyar kapcsolat alapnélküli voltát, „utamban van“ nekem Richárd domon-
kosrendi barát értesítése, a melynek a hitelességében már „nem merek“ különben
kétkedni. Azután pedig „bajos megállania“ néki, hogy megjegyztést ne tegyen

¹ Laufen és Reichenhallban a salzachi sóhajósok játékos csoportjai 1860 körül
még adtak elő ilyeneket, de modernebb formában. Náluk egy-egy szatirikus tehetség a
kor bolondságait verselte meg s tette ilyen utójátékokban nevetségessé. I. Hartmann
VBÖU. 36. I. — A délbajor hegyvidéken ugyancsak Hartmann talált ilyen hasonló far-
sangi bohóságot: Das Jud- u. Pastorspiel, szövege u. o. 296—99. II.

az én „legenyhébber szólva túlságosan merész s az önbizalom túltengésétől nem mentes“ szavaimra Van még ott több is ebből a fajtából, de nincs különösebb értelme, hogy még egyszer ideiktassuk. Mindezekről indíttatva kénytelennek érzem magamat, hogy Nagy Géza számára nyilvánosan is kijelentsem, hogy személyem és a baskir-magyar kérdés között semminémű kapcsolat sincsen. Ennekem, ad personam, tökéletesen mindegy, hogy így áll-e a baskir kérdés, vagy pedig amúgy. Éppen azért maradjunk csak a tárgynál.

A „Magna Ungaria“ megírásánál az a szándék vezetett bennünket, hogy felkutassuk mindazon hozzáférhető történelmi, néphagyományi, ethnographiai és főképen nyelvészeti adatokat és emlékeket, a melyek Pauler Gyulának ebben a kérdésben kimondott nézetét megvilágíthatják. Vagy megerősítik vagy megdöntik. Semmit sem hallgattunk el azon adatok közül, amiknek a birtokába jutottunk, és semmit sem ferdítettünk el. Paulernek pedig az a véleménye a baskir-magyar kérdésben, hogy „a magyar és baskir egy és ugyanaz a nemzet“, majd pedig „a magyarok nemcsak a baskirok szomszédjai, hanem maguk a baskirok voltak . . .“¹ A kérdés bizonyítására idézi az arab és perzsa írókat, meg Richardus levelét. Az anthropológiában röviden Ujfalvy Károlyra hivatkozik, aki azt mondja, hogy a baskirok nagyon hasonlítanak a székelyekhez. (Mintha bizony anthropologusaink tisztázták volna a székelykérdést is?) De szerinte hatalmasan tanuskodik a népek eredetéről a jellemük is. Ezt is összeveti, mint analogiát: a baskir büszke, egykedvű és renyhe természetű, ha énekel, mindig mélabús dalai vannak, a táncot igen kedveli, vendégszerető, a bünei közt legnagyobb szerepet a lólopás játszik, és dalaik a mienkkel költői fordulatokban és bizonyos metaphorák használatában megegyeznek . . . Majd így folytatja: „E vonásokhoz, melyeknek *mind-egyike a magyarra emlékeztet*, még hozzá adhatjuk, hogy a katonaságnál — legalább 1877-ben még — különösen a *huszárokhoz és ulánusokhoz osztották be a baskirt* s mikor a múlt század közepén kezdték a baskir földön a bányákat művelni, de a bányák berendezésére, épületekre, szénégetésre sok fa kellett, a baskir pedig feltékenyen őrizte földjét s a mi azzal járt, az erdőt, méhtenyésztést: *hízélgéssel, jó bánással nyerték meg az oroszok*, úgy hogy nemcsak nehézségeket nem támasztott a bányaművelés ellen, hanem még kezükre is járt és munkájukat támogatta.“ És ezek után diadalmasan kiált fel: „Nemde magyar vonás ez is?“²

Mi nem ezen a téren iparkodtunk magyar vonásokat kutatni, mert amennyire az összehasonlító néprajzi tudomány fáklyája mutat, efajta rokonvonásokat bármelyik tetszésszerűen világtáj felől igen nagy garmadával összehordhattunk volna. Inkább olyan területre mentünk át adatgyűjtés céljából, ahol sokkal elfogadhatóbb bizonyítékokat véltünk található, s ez a nyelvkutatás. Annál is inkább, mivel éppen Pauler is, aki pedig olyan határozott és esetleg fontossá válható véleményt mondott ebben a kérdésben, sem a baskir népet, sem a baskir nyelvet nem ismerte. Egyébiránt a baskir nyelv kutatása terén sem én vagyok az úttörő, magyar részről sem, Pröhle Vilmos már 1901-ben felkutatta az ufai kormányzóság baskir dialektusát.³ Nyelvtani és szótári tekintetben feldolgozta ezt a területet, kezünkbe

¹ Pauler Gy.: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 241. l.

² Pauler U. ott 263—264. l.

³ Pröhle Vilmos: Baskir nyelvtanulmányok. Keleti Szemle IV—V.

vettük az ő anyagát, — és semmiféle bizonyítékot sem kaptunk belőle a baskir-magyar kapcsolathoz. Utána én magam jártam be a baskir területet Orenburgból kiindulva fel egészen Permig, a mely semmivel sem kisebb föld, mint egész Magyarország. Végiggyűjtöttem az orenburgi kormányzóságban az orszki, verkhnyeuralszki, troicki, cseljábinszki kerületeket, egyszóval hosszában az egész kormányzóságot végig az Uralban. A permi kormányzóságban pedig bejártam a jekatyerinburgi és oszai baskir területeket, fel egészen a Kámáig. Egybefoglalva tehát Pröhle gyűjtését és a magamét, áttekinthetjük most már az egész baskir nyelvterületet.

Mindezek után pedig térjünk át Nagy Géza egyes főbb ellenvetéseire, és azok bírálatára.

Elsősorban is megszólaltatja velem szemben az anthropológiát. Tudvalevő dolog, hogy a baskirság anthropologiai kérdésének az orosz nyelvben egész kis irodalma van már. Ha csak a legfontosabbakat említjük, tudnunk kell, hogy Malijjev, Ujfalvy és Sommier kutatásai óta nagyobb munkát végzett ezen a téren Nazarov, Weissenberg, Nyefedov és Nyikolyszki. Nagy Géza mindebből csak annyit ismer, a mit még 1882-ben Török Aurél ismertetett röviden magyar nyelven az Anthropologiai Füzetekben Malijjev és Ujfalvy méréseiről. A mi azóta történt, pedig a java kutatás csak azóta folyik, mindarról természetesen semmi tudomása sincsen. Persze azért, mivel ezek a munkák orosz nyelven íródtak, és még idáig nem akadt ember, a ki mindezt lefordította volna a rá nézve érthetetlen oroszból kényelmes magyar nyelvre. Mielőtt azonban még egyszer hozzászólana a baskirok anthropológiájához, igen ajánlanám Nyikolyszki Baskiry cz. ethnographiai és anthropologiai monografiáját, a melyben az 1899-ik évig felgyülemlett összes anthropologiai mérések és kutatások szakszerűen fel vannak dolgozva. Mindezekből le is vonja az író végezetül a levonható következtetéseket, a melyek között ránk nézve egyik legfontosabb eredmény a következő: „A baskirok anthropologiai tekintetben a török népekhez tartoznak.”¹

Nagy Géza azt véli Török Aurél ismertetése alapján, hogy az orenburgi kormányzóság bursiani (helyesebben *burzen*) és az ufai kormányzóság belebeji kerületében laknak a tisztavérű baskirok, a kiket ő erdei baskiroknak nevez, s a kik Ujfalvy szóbeli közlése szerint szakasztott másai a magyar típusnak. Nagyon rossz néven veszi tőlem, hogy én ezeket az ú. n. tisztavérű baskirokat nem ismerem, és mégis beszélni merészelek a kérdéstről. Az igazság érdekében hangsúlyoznom kell, hogy az általa sürgetett *burzen* törzset éppen nagyon jól ismerem, utazásaim közben náluk időztem aránylag a leghosszabb ideig, s éppen az ő területükről (orenburgi korm. orszki kerület) való legértékesebb néprajzi és nyelvi gyűjtésem. Ufában Pröhle Vilmos kutatott, s a mennyiben az ő anyagát alaposan áttanulmányoztam, jogom van feltételezni, hogy ezek után jobban ismerem ezt a területet is, mint Nagy Géza, a ki semmiben sem árulja el, hogy tudna valamit Pröhle ufai kutatásairól.

Nagy Géza a Magna Ungariáról szóló bírálatban saját tudományos felfogásának bizonyítására döntő fontosságúknak ismeri el a baskirföldi helynevek és egyéb elnevezések közt szerinte feltalálható magyar neveket. Mivel laikusokra

¹ Никольскій: Башкиры: 346. l.

nézve könnyen tévesztőleg hatnának az ő hangosan hirdetett egyezései és nyelvi bizonyítékai, szintén meg kell, hogy szólaltassuk mindezek felett a hideg valószínűséget. Menjünk csak sorjában:

A 13. lapon azt mondja, hogy az alánok emlékét őrzi a zlatouszti kerületben az *Alán-kul* (alán tó) és *Alanca* tó. Szerinte tehát ezen két tónévben az *alán* török-tatár szó (mert a zlatouszti kerületben török-tatár népek laknak) azonos volna az „alán“ népnévvel. Legelső sorban is azt kell tudomásul vennünk, hogy ez a szó „alán“ ebben a formájában Nagy Géza szándékos alakítását viseli magán. Az *á* betűre csak azért tett ékezetet, hogy közelebb lássék ezáltal a szó alakja az alán népnév alakjához. Igazság szerint a tó neve: *alan-kul*. Az *alan* szó pedig az egész volgavidéki törökségben mindenütt „erdőtisztás“-t jelent, a tónév értelme tehát „erdőtisztás-tó“. Az *Alanca* ennek az alapszónak a továbbképzése, és semmi köze sincs egyiknek sem az alán népnévhez.

A baskir *Duvan*, *Doan* nemzetségnévet kapcsolatba hozza a magyar (*Alap*-) *Tiván* nemzetségnévvel. A hasonlításban magában nem volna hiba, csak az a czélzatosság tűnik ki belőle, hogy a baskir *Duvan*, *Doan* szóban magyar szót, magyar nemzetségnévet vél feltalálni, pedig a baskir *Duvan*-nak a környező törökségben van meg a rokonsága. A csuvas *tevan* „rokon“-t, „atyafi“-t jelent, alaki meg jelentéstani szempontból is legközelebb áll a baskir *Duvan*-hoz (tatáruul *tōvan* = rokon). Az azonban nagyon könnyen lehetséges, hogy a magyar *Tiván* szó török-tatár származású, s ebben az esetben a viszony éppen megfordított, mint ahogyan Nagy Géza gondolja.

A helynév hasonlításai között leginkább ahhoz a véleményéhez ragaszkodik, hogy „van az ufai kormányzóságban négy *tau* végzetű tónév“, még pedig: *Buljuk-tau*, *Burli-tau*, *Bubiš-tau* és *Zurma-tau*. Hiába bizonyítom én és az egész török-tatár nyelvterület, hogy a *tau* szó nemcsak az ufai kerületek baskir dialektusában, hanem kisebb hangtani eltérésekkel Európa és Ázsia összes törökjeinél mindenütt „hegy“-et jelent, és semmi mást, Nagy Géza ezt nem akarja elhinni, hanem ragaszkodik ahhoz a nyelvészeti be nem bizonyított nézetéhez, hogy az idézett helynevekben a magyar *tó* szó maradt hátra. Nézzük csak meg jobban ezeket a helyneveket, a melyekről különben sem szabad elfelejtenünk, hogy fogya-
tákos orosz lejegyzés után ismerjük csak őket. De vegyük csak abban a formában, a mint vannak. Helyezkedjünk arra a nézőpontra, hogy ezek a nevek a magyar nyelv emlékei. Mivel mind a négy a *tau* szóval összetett szó, s ha a *tau* szóban magyar emléket keresnénk, jogosan feltételezhetnénk, hogy az összetétel első tagjainak is magyar szóknak kellene lenniök. Nézzük csak: a *Burli-tau* névben a *Burli* (helyesen *börle*) szó a Volga-vidék összes tatár dialektusaiban minden kétséget kizárólag „meszes“-et jelent (*bör* vagy *ak bör* = mész). Értelme tehát „meszes hegy“. A tatár nyelv tanúsága itt annál jelentőségesebb, mert ez összetételben a *Burli* szó azt is bebizonyítja, hogy az összetétel második tagja, a *tau* kizárólag csak *hegy*-et jelenthet. Mészkövet fejtenek belőle, s azért hívják meszes hegynek.

A *Buljuk-tau* névben az első tag szintén nem magyar, hanem minden bizonynyal török szó. Mivel a tökéletlen orosz átírás nem ad tiszta hangtani képet, lehet *bűjök* (*nagy, magas*) is, meg *bülük* (*elosztott, elvágott*) is a jelentése.

A *Bubiš-tau* első tagjában a kaukázusi török *babiš* (= kacsa),¹ kazáni tatár *beβəδš*, *beβpkε* (lud-, kacsaifók) szókat véljük felismerni, tehát az elnevezés ismét a török rokonsághoz közeledik.

A *tau* szónak állítólagos *tó* jelentésére még egy újabb adatot is hoz fel Nagy Géza és idézi Fejér György „De peregrinis nominibus Magyarorum avitorum sedium indicis“ című művét, midőn az orosz forrásokra hivatkozva azt írja, hogy az Ufa folyó a *Karatau nevű tónál* ered. Nagy kár, hogy nem nézte meg Nagy Géza az ufa kormányzóság hivatalos orosz térképét (Ilyin A. kiadása Szt.-Pétervárr), a melyen az Ufa-folyó felső folyásánál megtalálhatta volna azt a kérdéses hegylánczot, a melyre világosan rá van írva a neve: „*Karatau hegyláncz*“ (Хребетъ Каратау). A *Karatau* szó különben is annyit jelent, mint *Feketehegy* s mint hegységek neve igen gyakran előfordul széltében az egész török-tatár nyelvterületen.

Mindezeket a „*tény*“-eket pedig Nagy Géza „*döntő fontosságú adat*“-nak nevezi egyrészt a *tau* szó *tó* jelentésére, másrészt baskir helynevekben magyar szónak a feltalálására nézve. Döntsön már most e „*tények*“ után az elfogulatlan kutató.

Van még több is ebből a kalandos és erőszakos szófejtésből. Nagy Géza így folytatja: „Az Ignatjev-féle jegyzékben van ez a folyónév: *Belek*, vajjon nem olyan-e a víze, hogy télen sem fagy be, meleg a forrása, tehát ráillik a „meleg“ név s vajjon nem közvetlen mellette fekszik-e a részletesebb térképeken látható *Beleges* község?“

Nagy Géza ámbár a Magna Hungaria című könyvemet bírálgatja, úgy látszik, nem nagyon ismeri a könyvet. S ámbár baskir szónak a fejtegetésével akar foglalkozni, nem nézte meg ugyanott közölt baskir szójegyzékemet. Mert ha egy kicsit is módszeresebben nézett volna utána, megtalálhatta volna a 112. lapon, hogy *belekεs* = kicsiny. Ez tehát a *Beleges* község nevének az értelme. A *belekεs* alakon kívül u. o. a *belekεj*-t is közlöm ugyanavval a jelentéssel, látható tehát, hogy az *-εs*, *-εj* végződés képző, még pedig ebben az esetben kicsinyítő képző, s a szó gyökere *belek*, a mi annyit jelent, hogy „kis, kicsi“. Ez tehát az ő *Belek* folyónevének és *Beleges* községnevének elfogadható módszeres magyarázata. Hogy pedig ezek után mi köze van a magyar „meleg“-hez, azt ismét csak más, elfogulatlanabb kutató döntse el.

A *Varjaš* baskir helynévhez fűzött magyarázatot összehasonlító alapon már letárgyaltam a Magna Ungariában. Nagy Géza most ismét újabb adatot hoz fel egy 1812-iki orosz térképről, a mi egyébként semmit sem változtat a dolgon, s idézi utána a Bjelaja alsó folyása mellől *Now. Warjasch* községnevet. Érthetetlen, hogy miért nem használ újabb és ennél fogva bizonyára tökéletesebb térképeket is. Ugyancsak Ilyin térképén a Bjelaja alsó folyása mellett én csak a *Varmjaštī* (Вармяшты) községnevet találok.

Bezszonov meglehetősen sok baskir helynevet megfejt a baskir és tatár nyelvek ismeretével, egészen helyes, összehasonlító alapon, de Nagy Géza nem akarja elhinni néki, hanem vele szemben mindenképen magyar szókat keres bennük.

¹ Németh Gyula: Kumük tanulmányok. 99. l.

Bezsonov mindenesetre illetékesebb itt, mert legalább ismeri a kutatásnak azt a rendszeres módját, hogyha valaki baskir szókat akar fejtegetni és magyarázni, akkor első sorban is tanuljon meg baskirul. Hasonló hangzású szókat egymás mellé írni és pusztán a hasonló hangzás következtében rokonsági fokot megállapítani, nem tudomány, evvel az erőszakolt eszközzel a világ összes nyelveiből lehetne találni magyarhangzású szókat.

A térképirodalmat is rosszul ismeri. Ugyancsak valami tökéletlen 1812-iki térkép után idézi *Sarus* községnevet az Ufa középső folyása mellől és *Šarašla* folyónevet Belebejből. Az elsőben a magyar *száraz*-t, az utóbbiban a *sáros* szót látja. Az újabb és pontosabb hivatalos térkép ugyanott csak *Szarsz* (Саpъ) és *Šerašla* (Шepам.ш) neveket ismer, hogy pedig ezeknek mi közülük van a fentebbi magyar szókhöz, azt nagyon nehéz volna megállapítani.

Azt mondja, hogy a baskir *Nurguš* helynév egyenlő a magyar „nyerges” szóval. Jobb lett volna inkább, ha azt mondta volna, hogy *nur* = fény, *kuš* = madár, *Nurguš* jelentése tehát annyi, mint: *fény-madár*, *ragyogó madár*. Legalább látnánk, hogy foglalkozott valamit a török nyelvekkel.

Az sem utolsó dolog, a mikor *Soukhareva* helynévben magyar helynevet keres, pedig a szó maga törülmetszett orosz elnevezés *cyxapъ* (szukharj) gyökérből és körülbelül annyi a jelentése, mint: kétszersületes falu.

Almaz folyónévben a magyar *almás*-t látja. Annyi az igazság, hogy *almas* az egész keleti törökségben *gyémánt*-ot jelent. S mivel a nyelvben önmagában is érthető jelentése van, minden további magyarázat rendszertelen.

Nagyon jellemzetes példája még Nagy Géza szertelen magyarlátásának a Baskir-föld állítólagos régi lakossága *csudak*, *csutok* nevének magyarázata is. Azt mondja, hogy „alig lehet kétségünk, hogy a *csudak*, *csutok* . . . izről izre megfelel a többesszámú magyar *csúd-ok* szónak.” Pedig a ki az orosz nyelvben csak egy kevésbé is ismerős, annak nagyon is sok és alapos kétsége van Nagy Géza bizonykodásában. Először is, a mint a könyvem 51. lapján idézem, Suksincov orosz nyelven megírt és nagyrészt orosz parasztok szájáról gyűjtött hagyományokat említék a mesebéli *csudak*, *csutok* népről. Az orosz paraszt így hívja tehát a *csúd* népet. Ebben az elnevezésben pedig a szóvégi *k* (к) orosz kicsinyítő, míg más részről a *csudak* alakban orosz népies etymologia is rejlik, mivel ez a szó az oroszban annyit jelent, mint „csodálatos, különös ember”. Mit kereshet itt a magyar *-k* többesrag?

Semmiféle szándékunkban sincsen, hogy lekicsinyeljük a helynevek egyezéseiben rejlő fontos jelentőséget. Sőt hangsúlyozzuk, hogy igenis, nagyon lényeges dolog az, hogyha a Volga-vidék valamely táján a magyar helyneveknek megfelelő hangzású helyneveket találunk. De mindig túlságosan nagy óvatosságot kell tanúsítanunk egyrészt a hasonlóságok vagy egyezések felkeresésében, másrészt ezen helynévegyezésekből vonható következtetések levonásában. Mert a nyelvhasonlítás általában nagyon sikos talaj, s a legelső feltétele néki, hogy a kutató alaposan ismerje mindazokat a nyelveket, a melyeknek a szavait egymáshoz egyeztetni akarja. Ha meg aztán előkerülnek a hangtanilag és jelentéstanilag megengedhető egyezések, akkor még mindig kényes kérdésnek marad hátra, hogy miképpen jött létre két egymástól távolos földön ugyanaz a helynév. Ebben a kérdésben igen

tanulságos, és azt hiszem, sok tekintetben teljesen új anyagot szolgáltatok — nagyrészt saját gyűjtéseimből — a következőkben:

Ki fogom mutatni, hogy a Volga-vidék egészen más részein, a régi és az újabb baskir-föld határaitól nagyon messzire, egész sereg elfogadható magyaros hangzású helységnevet találhatunk:

Alpar (Алпаръ) mišer falu a kazáni kormányzóság szpasszki kerületében (= magy. *Alpár*).¹

Tukaj (Тукай) mišer falu a kazáni kormányzóság civilyszki kerületében (v. ö. kazáni tatár tóyaj = folyókanyarulat) (= magy. *Tokaj*).¹

Mad'žar tatár falu Kazántól délnyugati irányban kb. 30 versztnyire (= *Magyar*).

(*vīrēs*) *muD'žar* csuvas falu a kazáni kormányzóság civilyszki kerületében (= *Magyar*).

tarGan-Buš és *turčan* csuvas falu, mind a kettő a szimbirszki kormányzóságban (v. ö. csuv. *turčan* = nemes ember) (= magy. *Tárkány*).

kšə tarčan tatár falu a szimbirszki kormányzóságban (= magy. *Kicsi-Tárkány*).

ti mēs csuvas falu a kazáni kormányzóságban (= magy. *Temes*).

šəGət csuvas falu a szimbirszki kormányzóságban (= magy. *Szeged*).

jəlavar csuvas falu a szimbirszki kormányzóságban (= magy. *Gyulavár*) (v. ö. čuv. *jelā* = pogány vallás, szokás; čuv. *var* = gödör, völgy).

āreḱ kassī („Árok-falva“) csuvas falu a kazáni kormányzóság csebokszárii kerületében (= magy. *Árok*).

ššāGə, *ššak kassī* csuvas falvak, előbbi a szimbirszki, utóbbi a kazáni kormányzóságban (= magy. *Csák*).

ōyGə-Boš csuvas falu a kazáni kormányzóság kozmogymjanszki kerületében (= magy. *Ung*) (v. ö. čuv. *ōyGə* = gyűrű, karika).

Sokkal többet is felsorolhatnánk még ezekből a helynév-egyezésekből, de egyelőre példának ez is elég. Nem mondva csinált, erőszakos egyezések ezek, mint a Nagy Géza helynevei, hanem hangtanilag is megfelelő, jelentésstanilag is megengedhető párhuzamok. Ha pedig mindezekből — Nagy Géza szerint — azt akarnánk következtetni, hogy az a terület, a hol ezek a magyaros hangzású helynevek mai napiglan is fenmaradtak, a régi Nagy-Magyarország területe, akkor Nagy-Magyarországot nem a baskirok földjén, hanem ettől nagyon messzire, Nyugat felé, a Volgától nyugatra kellene keresnünk, mert a fentebb idézett rokonhelynevek mind onnan valók. Telepedéstörténeti szempontból minden ilyenfajta helynévegyezésnek meg lehet találni a magyarázatát, csak kevesebb fantáziával és több kritikával kell a kérdéshez nyúlni.

A baskir nép nevének keletkezését Nagy Géza ilyképen kezdi tárgyalni: „Történeti adatok szerint, melyeket Mészáros Gy. is felsorol, de valami sajátságos ferde szempontból néz, legelőbb a magyarságot nevezték *badsgarok* nak, *madsgarok* nak, *baskirok* nak . . .“ Hogy én bizonyos történeti adatokat ferde szempontból nézek-e vagy sem, az még majd elválik; de hogy Nagy Géza egyes történeti

¹ Ахмаровъ: О языкѣ и народности Мишарей. 41. és 56. l.

adatokat *el is fordít*, az kézenfekvő dolog. A baskirok nevérol van szó. Már a legelső forrás, Ibn Fozlán (Kr. u. 922) a *baskurd*, *basgurd*, *basdsurd* alakokat ismeri. Utána a legújabb forrásokig a következő neveket ismerjük: *basdsirt*, *beszdsert*, *bedsgard*, *bascart*, *bastarcus*, *Pascatir*. A nép önmagát *baškört*-nak hívja s csak az oroszok nevezik őket *baskirec*-nek, *baskir*-nak. Nagy Géza azonban következetesen az önmaga gyártotta *badsgar* nevet használja, azon szemellátható célzatosságnál fogva, hogy ezen az úton közelébb hozza e népvét a *madsgar* népnévhez, hogy így a baskir-magyar kérdést valamivel közelebből tárgyalhassa. De ebben az alakjában az ismerős források között sehol sem fordul elő a *badsgar* népnév. Ha pedig Nagy Gézának tudomása van róla, hogy hol kerül elő, miért nem ismerteti hát ezt az új alakot és miért nem hajlandó megnevezni a forrást?

Még másik újabb fogalommal is találkozunk a tanulmányában. Majd „*eltatárosodásnak indult baskiriai magyarság*“-ot említ (12. l.), majd meg „*eltatárosodott baskir*“-ról szól (15. l.), mind a kettő alatt pedig „*magyar*“-t kell értenünk, a mely Nagy-Magyarországban maradt. A ki ismeri egy kissé a Volga-vidéki népek ethnologiai viszonyait, az nem mondhat ilyen lehetetlen meghatározást. Különálló ethnos a tatár és különálló ethnos a baskir. Ha valamely feltételezett nép el kezd tatárosodni, abból a lehető legjobb viszonyok szerint sem lehet más, legfeljebb tatár. Baskir abból egyáltalában nem lehet. Ez épp oly lehetetlenség, mintha azt mondanám, hogy abból a magyarból, a ki elkezd oláhosodni, szerb lesz.

A volgai bolgárkérdésben szintén nyilatkozik Nagy Géza s azt mondja, hogy „a régi Nagy-Bolgárország területén még ma is vannak pogányok az ó-bolgárok egyenes leszármazottai, a csuvasok közt“. Ebben két ellenvetésünk is volna. Először is azok az ú. n. pogány csuvasok, a kiknek az ősvallását én kutattam fel eddig a legtüzetesebben, külsőségeikben és vallásos terminológiájukban egészen elmohammedánosodtak már a régi bolgár időkben s vallásuk annyira magán viseli az iszlám félreismerhetetlen bélyegét, hogy bármikor inkább tekinthették őket rossz mohammedánoknak, mint egyszerű pogányoknak. (Részletesebben lásd „A csuvas ősvallás emlékei“ cz. könyvem 1—7. lapjain.) Másodsorban nagyon merész kijelentésnek tartanám, hogy a mai csuvasok az ó-bolgárok *egyenes leszármazottai*. A tudomány ebben a kérdésben még egyáltalában nem dönthetett véglegesen, mert még idáig magukról a csuvasokról szóló ismereteink is nagyon hézagosak voltak. Úgy, hogy még nagyon messze vagyunk attól, hogy a tudomány kimondhatta volna az utolsó szót abban a kérdésben, hogy a csuvasok közvetlen utódai-e a volgai bolgároknak, vagy csak egyik alkotó elemét képezték a többfajú bolgár birodalomnak? A kérdés ezen stádiumán Nagy Géza határozott kijelentése semmit sem lendít.

A baskir-magyar kérdésben felhozott főbb ellenvetésekre ezekkel válaszolok.

Bírálata záradékában azt jegyzi még meg Nagy Géza, hogy nekem másutt van a munkálkodási helyem s hogy ne csapjak át oly térre, a hol másnemű képességekre van szükség. E jó tanácsért én is szolgálhatok jó tanácssal. Ha valaki török népek ethnologiai és nyelvi kérdéseivel szándékozik foglalkozni, ne sajnálja a fáradságot és tanuljon meg egy kicsit ezeknek a népeknek a nyelvén, mert e nélkül a legelső lépést sem teheti meg ezen a téren botlás nélkül. Azután meg ott van az a rengeteg orosz tudományos irodalom, a melyet semmiképen sem

lehet mellőzni az ural-altáji népek kutatásában s ennek az ismerete nélkül még csak a baskir-magyar kérdéssel sem lehet foglalkozni. Éppen azért ezt is igen élénken a figyelmébe ajánlom, mert török ethnologiai és nyelvi kérdésekben egészen másnemű képességekre van szükség, mint a minőkkel jelen bírálatában találkoztunk.

Dr. Mészáros Gyula.

A MAGYAR SZÉLMALOM.

(Ötödik közlemény.)

A szélmalom mesterszótára.

Az alábbiakban a szélmalom mesterszavait adom, lehetőleg tömör magyarázatok kíséretében. Hogy ezek közül melyek vonatkoznak tisztán a szélmalomra, az csak akkor lesz eldönthető, ha a száraz-, vízi- és kézimalmok nomenklaturája is megállapított már. E szótár zöme saját gyűjtésem, de bevettem az eddig publikált összes adatokat is.¹

A mesterszavak eredete szerint Biharudvariban *Herman Ottó*, a Kiskúnságban *Madarassy László*, Pusztá-Kaszapereghen (Csanád m.) — ma: Kaszaper — *Berczik Árpád*, Szegeden *Tömörkény István*, Medeséren (Udvarhely m.) *Péterfi Jenő*, Kúnszentmiklóson, Kiskúnfélegyházán, Fülöpszálláson, Óbecsén (Bács-Bodrog m.) és Beodrán (Torontál m.) *Lambrecht Kálmán* gyűjtött. A kishegyesi adatok bemondását *dr. Hirka Antal* úrnak köszönöm.

Rövidítések:

B. Sz. D. = Baróti Szabó Dávid; Kreszn. 1831 = Keresznerics Ferencz szótára 1831; P. P. = Pariz Pápai Ferencz 1708 és 1767; Sz. M. A. = Szenczi Molnár Albert; Sz. F. B. = Szikszai Fabritius Balázs; M. Nyr. = Magyar Nyelvör; Nyt. Sz. = Magyar Nyelvtörténeti szótár.

A

Ágas, minden függélyes tartógerenda; a fordítókoesi két oldalszára.

Állandó deszka — általános — a vitorlára szegezett deszka, vö. lejárodészka.

Álló ráma — Kúnszentmiklós — alsó ráma u. o. és Kiskúnfélegyháza, — a malomfal felső párkányára fektetett körgerenda, melyen a mozgó ráma forog. A malomfal külső szélénél keskenyebb és abból válszerűen emelkedik ki, vö. falkoszorú, kerek ráma, koszorúfa, koszorúgerenda, sárgerenda, sárkerék, sárráma.

Alólhajtós szélmalom — Fülöpszállás — az alulhajtós szélmalom.

Alpári szél — Kiskúnság — a hitvány, silány szél.

Alsó csap — Kúnszentmiklós — a kis bálvány alsó vascsap vége; a medve (gerenda) perselyében forog, vö. csap.

Alsó kerék — Kiskúnság — az alulhajtós szélmalom kis kereke, vö. kis kerék.

Alsó kompvas — Halas, Tömörkény — ?

Alsó korongvas — Kiskúnfélegyháza — a korongvas.

Alsó kő — Baja — az alsó malomkő, vö. padkő, fenékkő.

Alsó padlás — Kiskúnság: alsó pallás, az alulhajtós szélmalom I. emelete.

Alsó ráma, I. álló ráma.

¹ Az idézeteket I. e folyóirat f. é. kötetének 24. oldalán.

Alsó szerszám — Kishegyes — a szélmalom összes alkatrészei a felső padlásain kívül, vö. felső szerszám.

Alsó tányér, l. dob.

Alszél, āszél, őszél, őszé — általánosan — a déli szél.

Alulhajtós szélmalom — Kiskúnság, ilyen alakban Kúnszentmiklós — három szintje van: kamra, alsó és felső padlás. Neve onnan ered, hogy „minden járat alul van“ vagyis a felső malomkövet alulról hajtja a kiskerek (megfelel a felülhajtós szélmalom sebeskerének) forgatta korong tengelye: a szálvas, vö. alólhajtós sz. és felülhajtós sz.

Anczigli, l. onezidli.

Anyamitli — Fülöpszálás — a mitligerenda, vö. fiókmitli.

Anyasátorfa — Kúnszentmiklós — a tető vázának azon rúdjai, a melyek a mozgó ráma nyolez sarkából indulva ki, a csúcsig nyúlnak, szemben a csúcsig nem érő vendégsátorfával, vö. anyaszarúfa és sátorfa.

Anyaszarúfa — Fülöpszállás — az anyasátorfa, szemben a fiókszarúfával.

B

Bak — általános — a malomkő élezésekor alapul szolgáló háromlábú állvány.

Balatoní szél — Kúnszentmiklós — a Balaton felől, Ny-ról fújó.

Bálvány — általános — forgótengely. Így a szeles v. nagy kerék tengelye a szeles v. nagy bálvány, a kis v. sebeskerék tengelye a függőleges kis v. sebeskerékbálvány v. függő bálvány, középbálvány; vö. fordító bálvány.

Bálványcsap — Kúnszentmiklós — a kis bálvány felső vasvége, mely perselyében forog; vö. csap.

Bálványgerenda — Kiskúnfélegyháza — a járomgerenda.

Befogófa — Kishegyes — a kis dob rengője.

Béhasználni — Kiskúnság — való a szél.

Belévágni — Ráczevei molnárok 1728. évi czéhszabálya M. Nyr. XII. 31 — a keresztvasat a malomkőbe; Kiskúnfélegyházán a vásznat a kapocsba.

Bélliszt — Freckay — az újra örölt dercze.

Besodorgatni — Kiskúnfélegyháza — a vásznat a vitorlán.

Bevált a fog — Kúnszentmiklós — a csévébe, ha a fogak és csévék egyenlő távol állnak egymástól és egymásba illenek.

Bogdán szél — Kúnszentmiklós — össze-vissza fúj.

Bolha — Kishegyes — a járomgerenda.

Cz

Czángli — Kiskúnfélegyháza — az előprajcz.

Czánglívás — Bácska — a farmitligerendát (l. o.) a szárnyafával összekötő vaspálcza.

Czilinder — Bácska, Kiskúnság — a hatoldalú selyemszita (hengersizita) négy oldalú borító tokja.

Czilinder-kerék — Kaszaper — a czilindert forgató (szám szerint) két kerék.

Czölöp — Biharudvari — l. karó.

Czuppánt — Kiskúnság — Czuppánt — Bácska — ácskapocs, két rúd összekapcsolására. De jelenti a vitorla szárának kapcsait is, a melyek a vászon megerősítésére szolgálnak.

Czuppánt, l. czuppánt.

Cs

Csákány — általánosan — malomesákány l. o.

Csap, l. alsó csap, bálványcsap, farcsap. Általánosan minden forgótengely vasvége, mely perselyben forog.

- Csavaródob** — Kiskúnfélegyháza — a tető fordítására szolgáló dob, melyre a fordítólánzcot csavarják; vö. tekerőcsiga, fordítókoesi.
- Cselleg** — Kiskúnság — a szél, ha hol megindul, hol megáll.
- Csellegő**, l. esüllögő.
- Cséve** — Kúnszentmiklós, Bácska, — csíve: Kishegyes, — cső: Fülöpszállás, Kiskúnfélegyháza, — cső: Kishegyes — (plurális: csévék, csívék, csövek) a dob (v. orsó v. korong) és csiga alsó és felső tányérját összekötő pálcika vö. csővezés, orsópálca.
- Csiga**, l. henger és tekerőcsiga.
- Csillegő**, l. esüllögő.
- Csíve**, l. cséve.
- Csobog** — Kishegyes — a kő, ha a nedves gabona megragadja.
- Cső**, l. cséve.
- Cső**, l. cséve.
- Csőcs**, l. garat csőcse.
- Csővezés** — Fülöpszállás — a dob alsó és felső tányérja között: csövek v. csévék. Czéhremek: orsótányér becsővezése.
- Csukló** — Kiskúnfélegyháza — -ban törik meg a fogókerék.
- Csupor** — Kerekegyháza — „csúpor“-nak ejtve, a vámszedő kőpöcze.
- Csúszó** — Kiskúnfélegyháza — a görbe gerendára erősített deszka a nyomórúd tartására.
- Csúszó ráma** — Bácska — a mozgó ráma.
- Csúvár** — Szent M. Nyr. VI: 179 — a malmok ki s behordó kocsisa.
- Csuvároz** — Frecskay — a malmos, a mikor kocsin bejárja a vidéket, hogy örlendő gabonát gyűjtsön.
- Csücs**, l. garat csücse.
- Csüllögő** — Bácska, — csellegő: Kaszaper, — csillegő: Kishegyes, Kiskúnfélegyháza — a garat alatt elhelyezett poroszkafa rázta „petyegő“ szerzőm, a mely a kihulló gabona mennyiségét szabályozza, vö. kis garad, kis garat.

D

- Darú**, l. kranik.
- Dercze** — általános — az első örlés eredménye; derva. Biharban (M. Nyr. IV: 44) a tiszta lisztből sűrű szitában maradt rész, mely a korpánál táplálóbb; kenyeret sütnék belőle.
- Deszka** — általános — négy vitorlás szélmalomnál a vitorla szárának bal oldalához izesülő szélfogó lapát; hatvitorlás szélmalomnál és általánosan is minden szélfogó lapát. Van állandó és lejáródeszka.
- Deszka sróf** — Kúnszentmiklós — csavar a vitorla oldalléczen a deszka megerősítésére.
- Dob** — általános — dobhoz hasonló alakú forgó és forgató szerkezet; két lapja az alsó, ill. felső tányér v. dobtányér. A két dobtányért csévék kötik össze, vö. csavaródob, csiga, kis dob, nagy dob, orsó, szelesdob és kéreg.
- Dob bezáró** — Kúnszentmiklós — lécz a járomgerendán, a mely a kis bálvány csapját a járomgerenda perselyébe zárja.
- Dobkerék** — Kiskúnság — a nagy dob (l. o.).
- Dobszár** — Kaszaper — a villás vas faburkolata. Csakis a felülhajtós szélmalomnál van meg és a kis dobtól a kéregig nyúlik, vö. nadrág.
- Dobtányér** — Kúnszentmiklós — l. dob.
- Doromb** — Somogy m. M. Nyr. III: 141 — érdes, pl. a liszt.
- Döbön** — Kiskúnfélegyháza — lisztartó edény.
- Ducz** — Kiskúnfélegyháza — a vosnyi.
- Dunai szél** — Kiskúnság — a Duna felől fújó, ott tehát nyugati szél.

E

- Ékelve** — Biharudvari — van a kerék a tengelyére, pl. a sebeskerék a sebeskerékbálványra. Az ékek részben fa-, részben bőrdarabkák.
- Elő prajcz**, l. prajez.
- Első kóblí**, l. kóbli.
- Emelő rúd** — Fülöpszállás, Kaszaper — a fogókerék emelésére szolgál; drót köti össze a tető alól kinyúló fékrúdjával, vö. fogókerék gerendája, nyomórúd.

F

- Faguríga**, l. guríga.
- Fal** — általánosan — a malomnak vályogból és téglából megépített szilárd váza.
- Falkoszorú** — Doletsko műszótár: — az álló ráma.
- Faragófejsze** — Esztergomi molnárok czéhszabálya 1699. Frecskay M. Nyr. XII: 31.
- Faragószék** — Bácska — ácsszerszám. Van padja és babája, ennek válla, lába és talpa.
- Farcsap** — Fülöpszállás — a szelestengely vascsapja a tengelynek a vitorlával szemben levő végén. A farcsap a fargerenda perselyében forog, vö. csap.
- Farfenyő** — Bácska — a fordítószárny (l. o.) középső rúdja; kiindul a fargerendából vö. fordítófenyő, fordítógerenda, középszár.
- Fargerenda** — Bácska, Fülöpszállás, Kúnszentmiklós, Szeged, — farmitligerenda — Bácska — a tető alaperendázatának a szelestengely farcsapját perselyben tartó, a mitligerendával párhuzamos gerenda. Összeköti a két görbe gerendát, de néhol kinyúlik a tető alól. Fülöpszálláson jelenti még a középszárat is (l. o.).
- Farmítligerenda**, l. fargerenda.
- Farok** — Félegyháza — a fordítógerenda, l. fog alatt.
- Fejsze**, l. faragó- és kötőfejsze.
- Fék**, a fogókerék a rúdjával, lánczával, emelő- és nyomórúddal, vö. szabályozófék.
- Fék láncza**, l. fogóláncz.
- Fék rúdja**, l. fogórúd.
- Felöntő** — Kaszaper, Kishegyes — a fölöntővéka, melylyel a garatra öntenek fel.
- Felső korongvas** — Félegyháza — a vellás vas.
- Felső kő**, l. forgókő.
- Felső padlás**, felső pallás — Kiskúnság — rendszeren csakis az alulhajtós szélmalomnak legfelső padja, vagyis II. emelete; Kishegyesen felülhajtós szélmalomban a legfelső padot (a szeles bálvány pallását) jelenti.
- Felső ráma** — Kiskúnság — a mozgó ráma (l. o.).
- Felső szerszám** — Kishegyes — a szélmalomnak a felső padláson levő összes részei, vö. alsó szerszám.
- Felső tányér**, l. dob.
- Felsőszél**, általánosan fölszél, északi szél — Félegyháza —, főszel — Kúnszentmiklós — ÉNy-i szél.
- Felülhajtós szélmalom** — Kiskúnság — öt padja (szintje) van: lisztespad (földszint), kőpad (I. emelet), sebeskerékpád (II. emelet), [üres pad csak Biharudvariból ismeretes], nagy dob padja (III. emelet) és az ezzel összefüggő szelesbálvány pallata. Neve onnan ered, hogy a követ hajtó járatok felül vannak elhelyezve: a sebeskerékpád kis dobjainak a kőpadig lenyúló tengelye: a villás vas hajtja a felső követ; vö. alulhajtós sz.
- Felvászalni** — Kaszaper, — fölvaszolni — Bihar — a vitorlát: fölkötni rá a vásznat (négyvitorlás szélmalomnál) vagy fölrszófolni a kereteket (hatvitorlásnál), vö. levászalni.

- Fenekőkő** — Frecskay — az alsó malomkő, vö. padkő.
- Fertály** — Ráczkevei molnárok 1728. évi czéhszabálya, Frecskay: M. Nyr. XII: 31 — mérték: a véka $\frac{1}{4}$ része
- Feszítőék** — Kúnszentmiklós — bőr, ritkán fadarabkák, melyekkel a kereket tengelyére ékelik, pl. nagy szeleskereket a szelestengelyre, sebeskereket a sebeskerékbálványra (v. kis kereket a kis bálványra).
- Ficsúr** — Kishegyes — vámszedőedény.
- Finak** — Győr, M. Nyr. XI: 287 — a mérő $\frac{1}{10}$ része; Somogy m. — M. Nyr. XX: 430 — faedény, melylyel a molnár vámot vesz = finakol (l. o.). Győrmezei molnárok 1719. évi czéhszabálya, Frecskay: M. Nyr. XII: 31 — mérték: „finak és fertály (pöcsétes) egyarányosak legyenek“.
- Finakol** — Somogy m., M. Nyr. XX: 430 — vámot vesz (finakkal).
- Fiókmítli** — Fülöpszállás — a keresztmítli (= mitligerenda) mögött, vele || futó, a tető alól kinyúló gerenda. Két végét prajcsok kötik össze a karfákkal; vö. anyamítli.
- Fiókszarúfa** — Fülöpszállás — a tető vendégsátorfái (l. o.); vö. anyaszarúfa.
- Fodros korpa** — Kishegyes — egyszer örölt korpa; vö. sima korpa.
- Fog** — általános — a szeles- és sebeskerékbe illesztett pälczika. Számuk változó. Hátsó vége a fog farka, mely átütve a korongon v. keréken, kiáll.
- Fogaskerék** — Bihar, Kiskúnfélegyháza — a sebeskerék.
- Foglalólécz** — Fülöpszállás — a vitorla hosszú léczei; foglalják a keresztléczeket.
- Fogó, l. fogókerék.**
- Fogó ablaka** — Kúnszentmiklós — sátor a tető hátsó részén; kinyúlik rajta a fogórúd, vö. fogókerék sátora, kóbli.
- Fogókerék** — általános — fogó — Kiskúnság; — fék — Óbecse, Kúnszentmiklós — a szeleskereket körülvevő két félből álló korong; ha nyitva van: froghat a szeleskerék, zárva: a súrlódás következtében megállítja (ollóban van), vö. fék, pász, pászkerék.
- Fogókerék féke, l. fogórúd.**
- Fogókerék gerendája** — Bácska — az emelőrúd.
- Fogókerék rúd, l. fogórúd.**
- Fogókerék sátora, l. fogóablaka.**
- Fogóláncz** — Kiskúnság; — fék láncza — Óbecse — a fogórúdról a földig lenyúló láncz, a melylyel a fogókerék szabályozható.
- Fogórúd** — Kúnszentmiklós, — fék rúdja — Óbecse, — fogókerék féke — Óbecse, — fogókerék rúdja — Óbecse, Kishegyes — a fogó ablakán a tető alól kinyúló, a földig nyúló fogólánczban folytatódó emelőgerendája a fogókeréknek, vö. gém, pász rúdja.
- Folyógerenda** — Bihar — támasztja a padokat (függőlegesen), vö. mestergerenda.
- Fordítás** az a művelet, a midőn a mozgó tetőt a vitorlákkal a szél irányába állítják. Eszközei a tetőről lenyúló fordítófenő v. hármas fordítószárny, a karók (czölöpök), tekerőcsiga v. csavaródob, fordítóláncz és fordítórúd.
- Fordítóbálvány** — Bihar — a fordítókoesi középső oszlopa; a tekerőcsigát tartja.
- Fordítófenő, l. fordítógerenda.**
- Fordítógerenda** — Bihar, Kaszaper, — fordítófenő — Kishegyes, Kúnszentmiklós, — farfenő — Bácska — a háromágú fordítószárny középső gerendája (vö. középszár) vagy az alacsonyabb szélmalom egyetlen fordítógerendája a tető fordítására. A fordítófenő rendszeren ezt jelenti, vö. farok.
- Fordítóhenger** — Óbecse — a fordítókoesi középső ágasa a fordítóláncz felcsavarására.
- Fordítókerék** — Kúnszentmiklós — alacsonyabb szélmalom tetejének fordítására a hátolsó koblin lenyúló fordítófenő szolgál, a mely kerékben végződik. A kerék agya cca egy méteres rúdban folytatódik, a melyet czugpán-

- tokkal erősítenek a fordítófenyőhöz. A keréknek van még talpa és több küllője.
- Fordító kocsi** — általános — a fordítószárny húzására szolgáló kétkerekű hengeres kocsi, vö. gugora-kocsi, kobura-kocsi és csavaródob.
- Fordító lánccz** — Fülöpszállás, Szeged — köti a koburakocsit a fargerendához, vö. lánccz.
- Fordító rúd** — Kiskúnság, Óbecse — egy méter hosszú rúd, mely a tekerőcsiga csivéi közé dugva, a lánccz fölcsavarására s evvel a fordításra szolgál. Jelenti még az alacsonyabb szélmalomok egyetlen fordítógerendáját v. fordítófenyőjét is, vö. malomrúd, rúd.
- Fordítószárny** — Óbecse, Kishegyes — a magasabb szélmalomok háromágú fordító szerkezete; középső ága a tető alól lenyúló középszár vagy farfenyő, két oldalt illik ehhez a mitligerenda két végéből lenyúló karfa.
- Forgókő** — Fülöpszállás; Frecskay: Mest. szót.; — felső kő — Baja — a felső malomkő, vö. hékö.
- Forgómájorponk** — Túrkeve — a mozgó ráma.
- Forog** a malom, — P. P. — die Mühle geht. Mola volvitur.
- Födél talp** — Doletsko — a mozgó ráma.
- Földszint** — Szeged — a malom legalsó szintje, a hol a lisztesládák állnak, vö. lisztespad.
- Fölöntő**, l. felöntő.
- Fölszél**, l. felszél.
- Fölvásználni**, l. felvásználni.
- Fuka** — Debreczen M. Nyr. VII:189; Nagyúnság M. Nyr. III:233 — vámszedőedény; Debreczenben: „eggy icceze meg eggy meszej, rigi mirtik a malomban“; vö. kis fuka.
- Fürfal** — Óbecse — a tető homloka, vö. homlok, kuktoré, kőbli.
- Futókerék** — Óbecse, Szeged — a sebeskerék.
- Függőbálvány** — Kishegyes — a kis bálvány, mert függőlegesen áll; szemben a nem függőleges szelesbálvánnyal.

G

- Gabonás szuszínk** — Székelyföld; Malonyay, A magyar nép művészete II:10 — gabonataratóláda, vö. szuszék.
- Garad**, l. garat.
- Garádics** — Kishegyes, Kúnszentmiklós — létra, vezet a kamrából az alsó pallásra, innen a felsőre vagy a lisztespadból a többibe.
- Garad telke** — Bihar — a kéreg (l. o.) felső lapja.
- Garat** — Óbecse, Kishegyes, Kaszaper; — garad — Bihar — négyszögletű, lefelé szűkülő láda a kéreg (l. o.) fölött. Ebbe öntik fel a gabonát. Szikszai F. B.-nál: gat: a malomnak az gattyá; Sz. M. A.: gat az malomnál: claustrum; vö. nagy garat, nagy garad.
- Garat csöcse**, l. garat csüese.
- Garat csüese** — Kúnszentmiklós — garat csöcse u. o. — a nagy garat alsó nyílása, a melyen a gabonaszemek leperegnek.
- Garatfa**, l. garatsaroglya.
- Garatsaroglya** — Kúnszentmiklós; garatfa — Kaszaper; garattartó — Baja, Fülöpszállás, Óbecse — a kéreg (l. o.) nyílása fölött vagy az alsó padlás padlóján levő két, a nagy garatot tartó pálcza.
- Garattartó**, l. garatsaroglya.
- Garat telke** — Fülöpszállás — a lisztesláda fölött pálczára erősített madzag, a melylyel a kis garat (vagyis a csüllögő) magasságát szabályozzák, vö. kis garat szabályozója.
- Gat**, l. garat.

- Gém** — Bihar — „szabályozó féknek a gémje“, azaz a fogórúd.
Gerenda, l. gerendő, görbe gerenda, folyógerenda.
Gerendő — Hont m., M. Nyr. VI:182 — főgerenda.
Görbe gerenda — általános — a tető szintjében a szelestengelyvel, annak két oldalán párhuzamosan haladó gyengén íves gerenda, a tető vázának összetartására.
Görgő — Kishegyes — henger (l. o.) a fordítókoszin.
Graník — Félégyháza — a kranik.
Gugora — Óbecse — henger a fordítókoszin, a fordítólánccs fölcavarására. M. Tsz. szerint: gugara — Szeged, Tsz.; Ferenczy János — Törökbecse, M. Nyr. IX:92; gugara — Szeged, Királyi Pál; kukora — Szeged, Tsz. 143: a csavarókészülék, a milyennel a hajót, dereglyét, malmot a partra ki, vagy a harangot a toronyba fölhúzzák v. a kompkötelet kifeszítik, vö. henger.
Gugora-kocsi — Szeged — a fordítókoszi (l. o.).
Guriga — Kishegyes — v. faguriga a szelestengely homlokfali részén, ott, a hol a szelestengely kinyúlik, a nyílást elzárja, hogy az eső be ne essen.

H

- Hadar**, l. virguja alatt.
Hajtószár — Túrkeve, Herman Ottó — a vellás vas.
Hajtószárny — Bihar — a vitorla.
Hambár — Kishegyes; P. P.; B. Sz. D.; — hambár — Bihar, Künszentmiklós, Beodra — búzás szekrény a kivámolt gabona eltartására. Mindig a kőpadláson áll, vagyis a garat közelében, a hol a vámszedés történik, alulhajtós szélmalomban tehát az alsó padláson, felülhajtósban a kőpadláson.
Hátulsó kőbli, l. kőbli.
Hékő — Frecskay — a forgókő.
Henger — Óbecse — a fordítókoszi középső, láncztartó ágasa. Csigának — Óbecse — és gugorának — u. o. — is mondják; vö. görgő.
Hetes — Rimaszombat, M. Nyr. V:271 — a molnárlegényre mondják, a ki azon a héten a kő mellett áll. Család is van ilyen nevű.
Hombár, l. hambár.
Homlok — Óbecse — a szélmalom tetejének lecsapott oldala, melyen a szelestengely nyúlik ki; vö. fűrfal, kuktoré, kőbli.
Horog — Bihar — zsáktartó.
Horogfa — Félégyháza — a sátorfa (l. o.), vö. szarúfa.
Húzóvas — Félégyháza — húzza össze a fogókerék két felét.

J

- Járatni** a malmot — Kiskúnság — forogni hagyni; működtetni.
Járom, l. járomgerenda.
Járomgerenda — Künszentmiklós; — járom — Szeged, Halas — a tető szintjében, a szelestengely alatt húzódó, a két oldalt szögletgerendát összekötő gerenda, melynek közepén perselyben forog a bálvány csapja. „Járom“ azért, mert a bálvány és evvel a nagy dob ebben jár. A fargerendának néző oldalán a dobbezáróléc zárja a csapot; vö. bálványgerenda, bolha.

Lambrecht Kálmán.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A borsodmegyei palóczok.

(Harmadik közlemény.)

IV. Babonás szokások.

A bikkalji palócz, akár katolikus, akár református, egyképen babonás. Hisz a boszorkányokban, a Garabonciásokban, az ördögökben, a bűbájosokban, azok igéző és rontó hatalmában. Jólehet Bánfalva, Bánhorvát, Dédes inkább református községek, mégis csaknem annyi babonás szokás van közöttük, mint a katolikus palóczok között. S babonáik kapcsolatban vannak az emberi élet minden nevezetesebb fázisával. A születéshez, a házassághoz, a temetéshez egyaránt fűződnek, legtöbb van azonban olyan, mely az emberi betegségek gyógyítására, a termésre, a házi állatokra s azok gyógykezelésére vonatkozik.

E nép babonás lelkületéről azonban beszéljenek maguk az alább közlött babonák, melyeket a bikkalji palóczokat is jellemző zárkózott és bizalmatlan természet daczára alkalmam volt az egyes községekben feljegyezni.

Férjhezmenésre vonatkozók:

Az eladó lány Bánhorvát, Nagy-Visnyón Lucza estéjén kendermagot, kukoriczát, zabot vagy hamut, Sátán-babot hajít a szomszédok ablakába, de úgy, hogy esőrégiön (Királdon pedig karácsony estéjén a „kása kavarós kanálval“ szokták a szomszédok ablakát megkopogtatni) s ha belülről azt kiáltják rá: „*majd elmegy*“, akkor az illető férjhez megy, ha meg azt, hogy „*majd leülsz*“, vagy „*vess fatytyat*“, vagy „*ülj otthon*“, vagy „*vessz otthon*“, akkor nem megy férjhez abban az esztendőben.

Csernelyen, Bánhorvát, Andrásnap (nov. 30.) estéjén, Nagyvisnyón Lucznapkor (decz. 13-án), Sátán-Szilváson karácsony estéjén kimegy az eladó lány az udvarra s a zsupfedeles ház ereszből kihúzza egy marékravalót, azt azután jól megrázza s ha tisztabúzaszem hull belőle, gazdag emberhez, ha gabonaszem, szegényhez megy férjhez. Királdon ugyane czélból kásakeverő kanállal szokták megverni a „*házahajat*“ karácsony estéjén.

Az eladó lány „karácsony szombatján étlen-szomjan legyeék egész nap“ s este söpörje ki a házat, a szemetet pedig vigye ki egy lapáton az eresz alá s várjon ott egy darabig, meg fogja hallani az angyalok örvendetes énekét Krisztus születése felett (Bánhorvát, Nagyvisnyó. Pedig mind a kettő református község).

A fonóban a lányok csepüből kis babákat „gombolygatnak össze“, azt „*felállingattyák*“, aztán valamennyinek meggyújtják a fejét s a melyik lánynak merredől az égő babája, arrafelé fogják férjhez vinni (Bánfalva).

Lucznapkor a lányok legénynévvel ellátott papircédulákat rejtenek a térsztagombócokba s azt megfőzik és a mikor a gombócok a forrásban levő víz felszínére kerülnek, a leány kanállal kikap egyet közülük s a minő nevű cédula van benne, olyan nevű veszi el majd a leányt feleségül (Szilvás, Dédes, Sánta, Bánfalva).

A melyik leány férjhez akar menni, éjszakának idején menjen el a szomszéd faluba karót lopni, vagy vágja le ott a fonó ajtajáról a kilines madzagját és égesse el, bizonyos, hogy a legények utána fognak járni (Bánfalva). Ugyane czélből régebben azt is megtette az eladó lány anyja, hogy a tavaszi friss szántásból szedett egy marék földet, azt odahaza azután szanaszét szórta az udvaron (Bánfalva).

Karácsony éjszakáján az eladó lány kézzel vagy karóval megveri a disznóól oldalát s ha a disznó „mërröffen“, akkor bizonyos, hogy abban az évben férjhez megy (Csernely).

Szilváson pedig ugyancsak karácsony éjszakáján kovászt tesz az eladólány egy dióhéjba, azt a feje alá dugja s rajta alszik. Reggel pedig egy kis tésztával ezt a kovászt bedagasztja s a kit ezután „lételeő më'lát a kapubaó“ vagy az, vagy hasonló nevű legény veszi el feleségül.

Az eladó lány ha nagyon szerelmes valamelyik legénybe s hozzá szeretne feleségül menni, akkor csak lopja bele annak a legénynek a zsebébe a „bőregér“ levágott szárnya hegyét s az imádott legény soha sem hagyja el (Szilvás).

Az eladó lány vagy a menyecske, mikor multságba megy, varrótűt szúr az „ujjasába“, még pedig úgy, hogy a tű „foka lefeli, a hegyi pegyig fölfeli legyeék“, akkor meg nem verik szemmel (Királd).

Gyógyításra vonatkozók:

Mikor a gyermek „igézetbe“ van s „elsenyvéd“, elszárad, egy üstben „kalyinko-füvet“¹ kell megfőzni patakvizben s abban megfürösztetni (Bánhorvát, Bánfalva). A vizet azonban a vízfolyás irányában kell meríteni.

A gyermeknek, hogy meg ne *igézzék*, a füle tövit szokták megkormozni ma is (Sáta).

A melyik gyermek igézetbe van, azt kiviszi apja, anyja az erdőre, ott azután egy karvastagságú fának lehúzzák a koronáját a földre s a meghajlított törzset ketté hasítják, úgy hogy a törzs közepe táján kétfelé húzható legyen. Az így támadt üregeken keresztül a megigézett gyermeket átdugják, az ingecskéjét pedig az összeugró fatörzs közé csíptetik s otthagyják. A gyereket aztán haza viszik, de hazamenet se az apa, se az anya ne nézzen vissza az ingecskére (Bánfalva).

Ha nagyon beteg a gyermek, a keresztanyja el szokott menni a faluba 9 helyre „lisztet szénny“, azt azután meggyúrja s megsüti nagy pereznek, a gyermeket háromszor rajta átdugja s ha a beteg gyermek leány, szuka kutjának, ha fiú, kankutyának dobja oda, hogy egye meg, akkor meggyógyul (Bánfalva).

Ha a kis gyermek ijedtség folytán nagybeteg lett, olyan lepedővel borították le, „a kivel a halottat szokták kiteríteni“, azután egy tálban vizet tartottak feléje s abba „restân“ keresztül ólmot öntöttek. A vízben lehült ólmot „ruhába kötték“ s vagy a gyermek nyakába akasztották vagy a feje alá tették, hogy „mëffordújjon a nyavajája“ (Bánhorvát).

A melyik gyermek nem alszik, annak az arcát az édes anyja vizeletivel szokták megmosni (Bánfalva).

¹ Futónövény, mely lefolyik a „garad“-ba, a virágja kék, a termése pedig olyan piros, mint a ribizli.

A kinek csunya, fekete, száraz, szőrös gyermeke születik, az forraljon fel három liter tejet, „oszt mikó *mé'hhivel*“ fürössze meg benne a gyermeket háromszor, hát olyan fehér „gyönyöreő lesz, a minyeőt még sohse láttak“ (Bánfalva).

A hideglelős, hogy meggyógyuljon, egy czikkely fokhagymát 77 felé kell vágni s azt a betegnek pályinkában beadni (Bánhorvát).

A kinek „tyúksegge“ van a kezén, kössön egy fekete czérnára annyi csombókot, a hány tyúk segge van s a csombókot számlálja visszajáról (5, 4, 3, 2, 1, egy se!) tegye a czérnát a tyúkvályú alá, biztos, hogy kezének baja a czérnával együtt elpusztul (Bánhorvát).

Csernelyben e czélből fehér czérnát használnak s azt tartják, hogy az eresz alá a „csepegés“-be kell elásni.

A tyúksegget „*keresetlen szekerkenőccsel*“ vagy egérvérrel kell bekenni, vagy ha azzal a földdel „mégnyomogják“, a mi a ló patkója közül kiesett, akkor biztosan elmúlik (Csernely).

A kinek „*külse*“ van, Bánfalván babot (Nagyvisnyón lencsét vagy borsót) kell főzni s a főzelék levével a kelést mosogatni, a megfőzött babot vagy lencsét pedig kiönteni az útra, hogy a ki legelőszőr átmegy rajta, a baj „arra tapagygyék“.

A torokfájást úgy gyógyítják, hogy a kisharang köteléből egy mogyorónyi nagyságú darabot levágnak s azt az illetővel, bármily erőlködésébe kerüljön is, lenyeletik (Csokva-Omány).

A temetésről hazamenő rokonok a halottasház pitar-ajtájában egy tál vízben szokták megmosni arcukat s így biztatják egymást: „Gyere má', mosakoggy' me', hhogy sárgaságba ne jessél!“ (Sáta.)

Az eladó lánynak, ha rövid a haja, menjen ki nagypénteken hajnalban s fűzfa alatt fonja be, bizonyos, hogy hosszabbra fog nőni a jövő évben (Királd).

Az upponyi asszony pedig, hogy a bolha egész éven át ne csipje, nagypénteken éjjel a patakban ma is megfürdik.

Háziállatokra vonatkozók:

Mikor a tehén „lételeő kimegy a legelőre“, hogy meg ne rontsák, a legtöbb helyen az „ajtó-küszög“ elé kívülről végig nyújtanak egy kerek-kötő láncot, hogy azon lépjen a jószág keresztül (Bótán a falu alsó vagy felső végén a szekerúton fektetik keresztül a láncot). Ugyane czélből egy fej foghagymát megtisztítanak, azt megtörik s a tehén „*hóta gerinczét*“ balkézzelel visszajáról végig kenik vele, valamint a szarva töveit is (Bánhorvát). Bánfalván söpröt dobnak utánna, a mereseiek csipkegallyal, a nagyvisnyóiak pedig „farral“ hajtják ki az istállóból.

A tehén, hogy hamar „*megfolyassék*“, azt tartották, menjen ki az ember Szent-Györgynap éjszakáján három falu határába, szedjen ott a csipkebokorról egy-egy bolyhos, szőrös termést (mely a rózsagubacs-darázs szúrása által keletkezik), azt azután megszáritva törje porrá s sóval, korpával elkeverve, adja be a tehénnek (Bánfalva).

A melyik nap a tehén „megbornyazik“, akkornap a portábaó' nem jaó kiannyi sémmitse“ (Szilvás, Uppony) s a szilvásiak az istálló ajtó sarkába egy söpröt szoktak állítani a nyelivel lefelé, mert akkor az ördög nem fér be töle az istállóba. A bánhorvátiak rontás ellen a borjas tehénnek a „*hóta gerinczét*“, meg

a szarva tövét jól bedörzsölik foghagymával, a nagyvisnyóiak meg fonott foghagymaszárat csavargatnak a tehén szarva tövére s rajta hagyják egy napig. Bunfalván ugyancsak rontás ellen az istálló küszöbe alá három czikk foghagymát ásnak, a fonott foghagymaszárat pedig a jászol fölé a gerendára akasztják.

Mikor a borjas tehenet ellés után először kihajtják a legelőre, az istálló küszöbén foghagymaszárat vagy a kerékkötő lánczot fektetnek végig, hogy a jószág azon menjen által, akkor senki se fogja megrontani (Szilvás).

A tehén hasznát, hogy el ne vigyék, a borsodi palócz asszony ha tejet vagy tejfelt ad el a háztól, egy csipetnyi sót szokott bele vetni. Este pedig, mikor már „a nap elmegyén“, egy világért sem adna ki tejet a palócz asszony a házából. A borjas tehén első tejébe is három czikk foghagymát tesznek a rontás ellen.

Ugyanebből a czélból Bánhorváton, Nagyvisnyón a tehén szarvát egy kicsit megfűrják s „halyag mogyoró“-t dugnak bele.

A fecskéfészket sem engedik leverni a ház eresze alól, mert akkor bizonyos, hogy a tehén véresen adja le a tejet. Ha pedig már a baj előállott, legjobb olyankor a kerítés karóját kihúzni s annak a helyire tölteni a véres tejet (Nagyvisnyó, Bánhorvát). A mereseiek ilyenkor még a „hidlást“ is meg szokták fordítani a tehén alatt az istállóban. A „rontás“ megakadályozása végett füstölni is szokták a tehenet, még pedig a királdiak a foghagyma „foncsik“-jával, a bánfalviak Szent-Györgynap előtt szedett „tisztessfü“-vel. Ezzel azonban ugyanott óvatosságból még a tejes edényeket is „kimosogassák“. A szilvási palócz pedig egy újjnyi hosszúságú darab szalonnát apróra bevagdál, azután „minden közit mē'bbosolja“ s úgy adja be a tehénnek vagy ökörnek.

Hogy pedig „a tehén teje hasznos legyeék“, ahhoz is tudni kell. „Annak elébi“ kiment a palócz asszony Szent-Györgynap éjszakáján a keresztútra s ott a „halyag mogyoró“-val „karét csinyá“-t, hogy „tugygyeék a tehénhé“ (Bánfalva). Ott tanították meg rá a „rosszak“. Az ilyen bűbajos asszonyok ma is kijárnak Szent-Györgynap éjszakáján (Királdon nagypénteken hajnalban) a mezőre „harmatot szedni“ lepedővel. A lepedőt végig „huzogatják a harmatos fűvön, vetésen három határban, folyton ezt mondogatva: „szedek is, hagyok is!“ azután otthon kicsavarják s a kicsavart harmattal lisztből vakarót vagy pogácsát gyúrnak s azt kenyérsütés után a kemenczébe rakják. Az így megszáritott „bogácsát“ időnként (Mercsén „újhó'd pénteken“) megsózva be kell adni a tehénnek s böven és jól fog tejelni tőle. Az upponyi asszony azonban azt tartja, hogy „meztelenül kell szedni a harmatot s a hajnali órákban, a míg meg nem látják, mert csak akkor lesz „hasznos“. Nagyvisnyón Szent-Györgynap éjszakáján, harmatos búzát is visznek haza a tehénnek, hogy jól tejeljen.

Az upponyi asszony meg azelőtt, ha a tejfőle „nem akart összemenni“ a köpülésnél, fogta a köpülőt, a „hátára kötöte“ s így járta körül háromszor a kertet vagy pedig a köpülő alá fésűt vagy a szekérút porából egy keveset tett, akkor a tejfölt kevés ideig kellett köpülni. Ebben a hitben azután még a köpülőnyelet is halyag mogyorófából vagy csipkefából készítették.

A kinek a tehenébe pondró esett, azt tartják, menjen ki hajnalba a falun kívül, addig, a míg a madár át nem szállta a patakot, ott hajtsa le a bodzabokor tetejét a földre, taposson rá s húzzon rá kapával annyi földet, hogy annak súlya

le tudja nyomni s közben azt mondja: „No, aggyig nem eresztélek fél, míg a pondraó ki nem hull a tehenembeő“. Bizonyos, hogy megszabadul a jószág a féregtől (Mercese).

A szarvasmarha, ha „*mëccsemërlük*“, akkor „*faracsikjától*“ egészen a lapoczkáig két marékra „fél kell kënnyi ja beórit“ (t. i. marokkal jól összefogdosni), azután a „*hótagerinczët*“ hámfával jól megdörgölni s utánna egy kicsit meg is kell kergetni, akkor „*aki étel van benne, keresztü'mëgy rajta*“ s elhagyja a „*csëmërlës*“ (Nagyvisnyó).

A tehénnek, hogy sárga vaja legyen, Szent-Györgynap előtt szedett „*pim-pót*“ (tussilag farfara), „*kopotnyikot*“ és „*vërfüt*“ megszáritva, összetörve és sóval keverve szoktak beadni (Csernely).

A lovat, hogy egészséges legyen, karácsony éjjelén ma is almáról itatják (Csernelyen, Upponyban) éppen úgy mint a mátraalji palóczoknál. A nagyvisnyóiak ugyane czélból nagypénteken „*virattyig*“ vagy megúsztatják a lovat a patakban, vagy megmossák a lábait.

Az „*eleven kocsis*“ Szent-Györgynap éjjelén megjárhatja a lovat a harmatos búzában, vagy a legelön, hogy könnyenjáró s „*kövër legyeék nyárba*“ (Bánhorvát). Az upponyi pedig azt tartja, három határt kell a lóval ugyanakkor bejártni, hogy annál „*bukrosabb, szemësebb legyeék*“. Az ilyen lovat azelőtt sem fogta el soha a kerülö, „*hacsak agyon nem lötte*“.

A mely lónak a jászolya elé halott ember ujjá csontját ássák el, az mindig olyan kövër lesz, mint a háj, a szőre pedig fényes, mint a „*tyúkör*“.

A lónak soha sem lesz baja, csak egy darab (1—2 arasznyi hosszú) „*halyag-mogyoró*“ vesszöt kell a jászoly alá szögezni, egy másikat meg az istálló küszöbe alá helyezni (Bánfalva).

Akkor sem árt a lónak semmi, ha azzal a „*halyag mogyoró*“ vagy „*veresgyürü*“ vesszővel — melylyel egy halottnak sirt mértek a temetőben — a lónak a hátagerinczét bal kézzel visszajáról végig simogatják (Bánfalva).

Általában a „*halyag mogyoró*“-nak a rontás ellen bűvös erőt tulajdonítanak s használják a fentemlitetteken kívül „*járomszög*“-nek, ostornyélnek (Bánfalva), sőt a nagyvisnyói, ha útra indult, még a kezibe is halyag mogyorófa pálczát vett, hogy az úton baja ne essék. A bányafalvi ref. palócznak azonban még az ilyenfajta ostornyél sem elegendő annak a biztosítására, hogy őt magát vagy a lovat a „*rosszak*“ meg ne rontsák, hanem mielőtt útra kél, az ostornyéllal ő is keresztet húz a lovak előtt az út porába s azt mondja: „No, Isten segítségével indulyónk!“

Általában pedig sok palócz gazda, hogy a lovában kárt ne tegyenek, a kerékkötőlánczot állandóan ott tartja „*az istálló ajtaó farába'ja feödön*“ (Bánfalva).

Luczanapkor abroncsot tesznek le a „*pitar*“ vagy az udvar földjére s abba aprószemü búzát, gabonát vetnek a tyúkoknak, abban a hitben, hogy minél több szemet megeszik a tyúk, annál többet tojik majd „*egyhúzomba*“ (Bánhorvát). A nagyvisnyói palócz asszony ugyan e czélból Luczanapkor zabbal tartja jól az „*apró jószágot*“.

Lopj a malomban a „*garad*“-ból egy marék búzát s azt add a tyúkodnak, akkor is jó tojó lesz (Bánhorvát).

A „karácsonyi morzsalék“-ot összegyűjtik e vidéken is s azt rongyokba kötözve, az istállóban a jászol fölé felakasztják, hogy a jószágban kár ne essék (Királd, Mercse), vagy pedig „aprószentekkor“ az „apraótlék“-nak adják oda megenni „mer ú'cselekedteék az előttyiek is“ (Mercse).

Szokásos az is, hogy karácsony este az asztalra „mindenbeő' teszünk, a mi csak terem“: egy kevés búzát, gabonát, zabot, kendermagot, kukoriczát, foghagymát stb. és az ott áll az asztalon egészen Aprószentek napjáig, „a míg ki nem múlyik az ünnep“, akkor pedig megetetik tyúkkal, libával, disznóval, hogy jól tojjék, jól hizzék s sohse legyen semmi baja (Királd, Csernely).

Karácsony böjtjén egy kis cipót is szoktak sütni s az is ott áll az asztalon az ünnepek végeig, akkor pedig annyifelé vágják vagy törik, a hány darab marha van az istállóban s megetetik velök, mert „hasznos“ (Királd, Csernely, Sánta). Bótán, Csernelyen e cipóból a család tagjainak is juttatnak.

„Karácsony szombatján“ délben feküdjék le a gazdasszony, ha azt akarja, hogy minél hamarabb „üleős legyeék a tyúkjá“ (Szilvás). Ha pedig a másik asszony lúdjának a „hasznát akarja elvenni“, húzzon ki egy „tolyút“ a liba szárnya alól s tegye a maga libája alá, mikor a tojásan ül (Bánfalva).

Hogy a disznó „mē'ne búgják“, feneketlen szakajtót tesznek a hizóól padjára, a gerendára (Bánfalva). Ha pedig „megmalacozzik“, égő parazsat dobnak a vízbe s az abba mártott seprővel csapdossák meg a kis malacot, hogy meg ne rontsa valaki (ugyanott).

A ki sírból kiásott koporsószeget ver le a malacz vályújába, hogy arról egyék, vagy arra a helyre veri, a merre a malacz vagy a barom eljár, hogy keresztül lépjen rajta, akkor az a jószág bizonyosan eldöglik (Bánfalva).

Hogy sok béka ne legyen a ház tájékán, Szent-Györgynap éjjelén körül kell söpreni a házat az udvaron (Bánhorvát).

A mely háznál meg sok „prücsök“ van, azt tartja a bánfalvi ref. palócz asszony, vetkezzék le a gazdasszony karácsony éjszakáján s „szüzanya meztelen“ söpörje ki a házat e szavak közt: „Hess! hess! hess! mēnyeték raórátéra!“ s minden tücsök elmegy. Vagy pedig mikor kenyeret sütnék, a „rakófa“-t (a min a kenyeret berakják a kemenczébe) kenyérberakás után dobja ki az utazára s a ki felveszi, annak a házába fog menni tücsök, bogár valamennyi.

Időjárásra, termésre vonatkozók:

A sántai gazda éjféli mise után „lételeő“ az istállóba megy be s ha azt látja, hogy a tehén vagy az ökör a jobb oldalán fekszik, akkor jó nyár lesz. Akkor is, ha a Fiastyúk Katalin napján (ápr. 30.) már hajnalban elnyugszik (Bánhorvát).

Ha fénylik Vincze (jan. 22.), — Mē'ttelyik a pincze (Bánhorvát).

Ha jégeső esik a szénvonó lapátot, fejszét élivel az égnek állítva ki kell tenni a pitarajtó küszöbére vagy az udvarra (Mercse, Bóta) s az is jó, ha a szüz leány három szem jeget tesz a „kélebibe“, akkor a jégeső „kevesebb kárval“ elvonul (Mercse).

Régente nagy zivatar alkalmával „egy egész kenyeret húztak bele a kerítés karójába“, abban a hitben, hogy akkor nem üt a villám a házba (Dédes).

Általánosabb szokás kath. palócz községekben, hogy mikor „nagyon zéng

az ég" a szentelt „berkét" (barka) a „tűzre vetyik", a szentelt gyertyát meggyújtják nappal is, a mellett imádkoznak. S ha éjjel van égiháború, a palóc asszony nem restel ágyából felkelni, lámpát gyújtani, azután tüzet rak, hogy a szentelt „berkét" elégesse és azalatt, míg a vihar tart, folytonosan imádkozik (Mercse, Sáta, Bóta, Csernely, Uppony).

A Garabonciás diákban, vagy a mint itt is nevezik: „Barbonczás"-ban való hit a bikkalji palóczásnál is általános, még a református (Bánfalva, Bánhorvát, Dédes) községekben is. Azt tartják, hogy a foggal született gyermekből lesz a „Barbonczás". (A bánfalvi szerint a foggal született *hetedik* gyermekből.) Azt tartották a régiek, hogy ha az ilyen gyermeknek a körmeit mákvirággal szokták megkenni s ránézett a körmére, meglátta a föld mélyében a kékes lánggal égő pénzt és kincset. Ezek a gyermekek rendszerint 7 éves (a bánfalviak szerint 9 éves) korukban elvesztek a házból, mert éjnek idején a kéményen keresztül elröptek a többi Barbonczások. Rongyos köpenyegben, kopott kalapban járó diáknak képzelik, a ki csak tejjel és tojással él. Van olyan könyve, hogy abból leolvassa a felhőt az égről, kiolvassa a „sárkány-kigyót" a lyukból, a tóból vagy a kútból, a kantárt a fejibe vágja, megnyergeli, ráül és úgy mennek a levegőben, mint a madár. Mikor a Barbonczások ott fenn küzdenek egymással, akkor csinálják a „borulásokat, mi egyebet". Jaj annak a falunak, a hol enni nem adnak a Barbonczásnak, mert alig távozik a falu határából, vihart és égiháborút zúdít a falu nyakába. A sárkányt rendszeren olyan helyre viszik, a hol rettentő meleg van, ott azután megölik s a sárkány húsából egy-egy darabot a nyelvük alá tesznek, hogy a rekkenő hőségben lehüljenek tőle. Nagy zivatarok közeledtével még református községekben is harangozni szoktak eléje, hogy elkerülje a határt. Mert palóc hit szerint, mikor a sárkányon közeledő Barbonczás meghallja a harangszót, odaszól a sárkány-kigyónak: „Nagy kutya ugat itt, ne mennyeőnk arra!" s másfelé tér el.

Termésre vonatkozók:

Sem a vetést, sem az aratást nem jó megkezdeni péntek vagy „*újságkor*" (újholdkor), mert a búza feje üres lesz (Nagy-Visnyó, Bánfalva, Bánhorvát).

Hogy a káposzta nagyfejű legyen, a Gergely napját (márcz. 12) követő héten vagy a másikon kell a „*rásza magot*" (káposztamag) elvetni (Bánhorvát).

„Üszögös Péter napján (ápr. 29) nem vetteőnk soha se", mert akkor gazos a búza (Bánfalva, Csernely).

Vetni kora reggeltől délig szokás. „Déli harangszókor" már nem szabad. Vetésközben a magvetőnek beszélni sem szabad s ha arra tévedt ember köszönti, hogy: „Aggyon Isten jaó napot! Jaó munkát!" akkor is a maghordó s nem a magvető válaszol, hogy „Aggyon Isten keemétéknek is!"

A viola, hogy teljes legyen, azt tartják, meztelenül vesse el a leány vagy az menyecske, „*jókor hajnába*" (Bánfalva).

A karácsonyi morzsalékot jó ha Aprószentek napján, „*olyan esépp esomaókba*" a gyümölcsfára kötözik, akkor a jövő ősszel „*csak úgy esüng-bong rajta a sok gyümölcs*" (Mercse).

Jó a rosszul termő gyümölcsfa tövébe döglött kutyát vagy rókát is elásni (Mercse, Csernely).

A sátaí palócz meg azt tartja, hogy a melyik fa nem hoz gyümölcsöt, ki kell menni hozzá hajnalban, míg a madár át nem szállta a vizet s a törzsét balta fokával megveregette, ezt mondani neki: „Aggyon Isten jaó régvelt! te hütelen fa! a ki nekönk a gyümölcsödet mé' soha mé'nem mutattad. (Közben folyton veregetni kell!) Mos' még csak mékkopogtatlak evvel az éles szérszámval, de ha most egy esztendőre nem termész, Isten bizony kiváglak!“

V. Névnapi, farsangi s egyéb szokásaik.

Az egyes ünnepekörökhöz füződő szokásaik jórészben megegyezők lévén a mátraalji palóczokéval, itt csupán azok ismertetésére szoritkozom, a melyek a hevesmegyei palóczságtól elütök.

Sátán szokásos, hogy egy kis ajándék reménye fejében a gyermekek is eljárnak névnapot köszönteni a faluba s a következő verses mondókával üdvözlük a nap hőstét:

Ma régvél hajnaóba, tiszta gyaócs ruhába,
Láttam e' sszeép keépet angyali furnába,
Kinek ez az irás függött a nyakába.
Éjj tehát szent (József v. Sándor v. János) örök bó'dogságba
Vigyen fél az Isten magos ményországba.
Ott legyeék teneéked terített asztalod,
Münnyei bokreétád hogy el ne hervaggyon.
Szivesen kivánom. A hatost mé'vvárom.

Másik.

Eccsëpp tinta csippent a ceszimám orrâra,
Én is elérkeztem szen' János napjára.
A mennyi kavics van a ttenger fenekeén,
Annyi áldás legyeék a szen' János fejeén.
Hogyha mé'hó'sz nem sokára,
Tiéd lesz az egek vára. Szivembeö kivánom!

Másik.

Sándor napja ma vagyon,
Átbillegtem a fagyon.
Ha jégy garast annátok.
Tudom mé'nem bánjátok.
Ha mé'hhaltok, jaó jártok,
Rám marad a vagyontok.
Szivembeö kivánom.

Aprószentek napján Mercsén a fiú- és leánygyerekek összeállnak 3—4-en s csak úgy a „viseleő ruhá“-jukban elmennek házról házra és a következő verssel köszöntenek be:

Dicsértesseék a Jézus Kirisztus!
Ajtaó megétt állok,
Mustármagot várok,
Ha nem annak, úgy elménék,
Törjön be ja kemenezéjek.

A gazda e közben kimegy a kertbe, ott vág egy jó darab ágat vagy vesszöt a gyümölcsfáról s azzal a gyerekeket megveri, abban a hitben, hogy akkor a

gyümölcsfa jobban fog teremni. Azután a gyermekeket megajándékozta egy-egy krajezárral, dióval, tojással.

Farsang „három napkor“ vasárnap reggel, ugyancsak Mercsén, a szegényebb gyerekek nyársat vesznek a kezökbe s minden házba elmennek jót kívánni a következő mondókával:

Óh, óh fassang kedves ideő,
Elmú't má' jaz aó esztendeő,
Ez újba is vigaggyonak,
Nekem szalonnát aggyonak,
Ha nem annak szalonnát,
Farkas horgya ja disznát,
Ha nem annak tojaskát
Giriny horgya ja tyúk'át.

Ajándékul rendesen szalonnát kapnak a nyársra.

A *Gergely-járás* valamikor szokásban volt a Bikk környékén is, de ma már sok faluban még az emléke sem él. Bánhorváton még a nagyon öregek emlegetik, hogy 20—25 gyerek, pántlikákkal diszitett csúcsos papírsüvegben házról házra járt. Elöl ment a kapitány s vele vagy 3—4 „kóplór“. A sereg előtt ment a „fullajtár“, a fején egy nagy csúcsos süveg, a kezében egy nagy rúd s erre támaszkodva nagyokat ugrott a sereg előtt, a merre csak mentek. Ő ment be az egyes házakba „kvórtélyt csinóni“. A házban, a hova bementek, „karikóra ólltak“ (körbe) s a kapitány végigmutatva rajtok, így kezdte beszédét:¹

Én mint e serögnek kvórta kapitónnya
Csakhogy a kirójunk szemémre ne hónya,
Szaóllok egyet ketteőt mer' kötelesseigem,
Bór kötelesseig lesz is feőnyereseigem.
A ppallós tábora nagyon mé'kkevesű't,
Mer' a kik itt vótak, jaól és félhevesű't
Ereővel küzköttek, haza bocsá'tottuk,
Babér koszoróval jáó' mme'jjutalmaztuk.
Ha vagyon é hózba katonónak valaó,
Aggyók be közinkbe készen vórja a llaó.
Munderra, lénungra valaót is elvészónk
Mer' ha küzdönk akkaó jaól iszónk, jól eszónk.
Míngyór itt teremjén az én két káplárom
Mer' hogy szemem előtt nincs, van mór nagy károm.
És ha regrutáim akad ketteő hórom,
Én magam a trázsát körű'tök nem jórom.

Erre a káplár kilépett a körből a kapitány elé s így szólott:

Feőkapitány uram, immór jelen vagyok,
Bór kötelességem rajtam igen nagyok.
Parancsollyon azér', cselekszem ha lehet
Majd én mé'mmutatom egy kóplór mit tehet.

Ezzel a helyére visszalépett s a másik káplár ugrott a kapitány elé e szavakkal:

Feőkapitány uram, itt van a keő-kötél,
Kötözzeőnk léggrutát, vigyük magónkkal el,
Maj' mé'tanítsuk ott fegyvēr forgatósra,
Lehet mé' közembēr köztünk aratósra.

¹ Bakos Csehes József 84 éves öreg palócz közlése.

Ezután előállott a *nyársas gyermek*, a ki a kezében levő hosszú, hegyes vasnyársat a „pallás“-ba ütötte fel, mondván:

Üres az én nyórsam, nézze csak gazd'uram,
Ho'ne neheztüllyen feőkapitány uram,
Szükség egy porció, hogy minden huszórnak,
Jusson egy porció, ketteő ja kóplórnak.

A házigazda erre rendesen egy darab szalonnát húzott a nyársra. Akkor előállott egy másik gyermek, a karján kosarat tartva s így szólt:

Tűgyön lakom uram, ha mű'kell vallanyi,
Kéntekteő' jakarnék tojást vósó'llanyi,
Mostan a faluban nagyon mű'sszerettem,
Egy pór tyúk tojásér' egy garast fizettem.
De minthogy kentéknek kórót nem kívónom,
Óm légyen nyaóczával két garas, nem bónom.

A háziasszony erre 2—3 tojást tett a gyerek kosarába. Ezután egy-két gyerek állott a körbe s a következő verses mondókával biztatták a ház megnőtt gyermekét, hogy járjon iskolába:

Gyere pajtós, gyere ójji be katonónak,
Jaól van nállaónk daóga jaz új regrutónak,
Mer' a ki itt magót vitézű' viselyi
Générórink eótet tiszcségre emelyi.
Gyere pajtós, gyere, csap fél a markomba,
Had írjam a neved e szép laisromba,
Ezen szép ragyagaó aranos pännóval,
És ezen ragyagaó raózsaszín tintóval.

(Az illető gyerekeknek, a ki ezt mondta, túdtoll, tintatartó, meg „level“ volt a kezében s úgy tett a mondókája végén, mintha beírná a ház gyermekét a többi közé.)

Ezután ismét egy másik gyerek állott a körbe s a következő tréfás verset mondta befejezésül:

Én is jórta egykor az oskola mellett,
Mikor a tteheneónk tarka csikaóat ellett.
De hogy az „iszodnak“ sokat túrnyi kellett,
Az oskola idő ézibe kitellett.
Ó mily bolond vaótam, készebb vaótam sírnyi,
Készebb a lludakat mezeőre kisérnyi,
Készebb az ekével é'nnap feódet nyírnyi,
Mint az oskolába csak é ssort is írnyi.

(A káplárra fenyegetve.)

Az a verekedeő gusztaós¹ az ótkozott
Mindennap hóromszor, nêcezer mēbbotozott
Mint a két fenekű dobon, ú' ddozott,
A faromon a bot csak úgy kolompozott.

* * *

Szokásban volt e vidéken azelőtt az *ostyahordás* is karácsony táján, mely a kántornak mintegy mellékjövedelmül szolgált, mert a küldött ostyáért minden háztól kapott lencsét, babot, szilvát, mákot vagy tojást. Söt őszi vetés után, a mi

¹ custos = felvigyázó.

a vetőmagból megmaradt, azt — ha mindjárt 2—3 liternyi volt is — minden háztól elküldték a kántornak, hogy abból majd karácsonyra ostyát süssön nekik.

A *betlehemjárás*, a *húsvéti öntözködés*, a *májfaállítás* itt is szokásos, valamint a *szent Iván-éji tűzgrás* is, melyet pl. Hangonyon nem szent János estéjén, hanem szent Péter-nap előtt három este gyujtottak a leányok, legények, a kezükben egy csomó *tisztesfüvel*, *árvacsanalat* és *szekfűvirágot* tartva, előbb körüljárták a tüzet s annak a füstjében meg-megcsóválták a virágcsomót s „*karajba járva*“ dalolgatták :

Szén' Pál, szén' Péter,
Hasznos legyén az én tisztesfüvem.
Hasznájják, hasznájják,
Ha nem haszná' has fájjék.

Azután a tüzet átugrálták.

Mercsén szent Ivánkor rakják e tüzet szalmából s ott a leányok, legények, gyerekek a fentemlített virágokon kívül *borzékot* (bodza) és *papsajtot* is tartottak a füst fölé, ezt mondogatva :

Szén' Pál, szén' Péter,
Füstö'd meg a füvecském,
Tisztesid meg, hasznosid meg; vagy
Tisztes légy, hasznos légy,
Majoranna bukros légy.

A megfüstölt virágcsomót hazaviszik, a padláson megszáritják s ha a gyermek „igézetben van“, fürdőt csinálnak neki belőle. Rontás ellen e füvekkel a tejesfazekakat is ki szokták törölgetni.

A pünkösödés, az úgynevezett „*Mi van ma*“ járása, mely a Mátra környékén még a 80-as években szeltiben divott, itt Borsódban sehosem szokásos már.

Szeretik a társas összejöveteleket, főleg a téli hónapokban, mert nyáron, munkaidőben, ilyenre nem ér rá a palóc. Azelőtt nagyban járta a *disznótor*, de „*a borval együtt az is elmúlik má*“. Ilyen összejövetelek alkalmával esznek, isznak, dalolnak, tréfálnak. sőt némelyik palóc még rimes pohárköszöntőben is élteti a társaságot. Ilyen pohárköszöntők azután szállnak apáról fiúra s korábbi eredetükre azonnal rá lehet ismerni. Íme egy példánya :

Kapa-fogval kopogtatott teőkécske,
Görbe késvél leszédetett vesszeőcske,
Mogyoraó-fával mēkköttetett hordaőcska,
És abba belezáratott boroecska,
Isten aggya tēlyi legyén,
Mind a hordaó, mind a pincze,
Mind az icce, mind a baót,
Legyén úgy mint régen vaót:
A mmagyarnak sohse legyén
Se gatyáján, se esizmáján,
Se nadrágján semmi faót.
Ez ē bor, jaó bor,
Sziv vidâmitaó,
Ruha rongyositaó,
Embēr bolonditaó.
De minek okâcrt, hogy pâlmafa szülte szent Annát,

Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte szén' Fiát,
A világ Mē'vvaltaóját,
Isten éltesse jaz egész kompániát!

Legjobban szerették és szeretik megülni ma is a farsang utóját. Olyan ünnepe ez a palócznak — a mint egy upponyi ember megjegyezte —, hogy „ahhoz a karácsony is semmi“. Valóságos „*pazarló ünnep*“. Megkezdik a mulatást vasárnap s tart hamvazó szerdáig. A leányok, legények külön mulatnak egy háznál, az „*íjaó*“-ban v. „*ivaó*“-ban zeneszó mellett. Az öregek, a házasok megint külön, komák, sógorok egymáshoz mennek ilyenkor látogatóba s a bor, sör, fenteő, rétes, pampuczka járja bőviben.

A fiatalok legtöbb faluban „*rabot hordonak*“ ilyenkor. Két legényt szalma-kötéllal végig becsavargatnak, az arcját bekormozzák, az egyiknek a fejére rossz kalapot nyomnak seprű-bokrétával vagy „*tolyú*“-val, a másiknak a fejét kendővel kötik be, ringy-rongy ruhát akasztanak rá, a kezökbe baltát vagy fokost nyomnak, *aztán kerékkötő-láncrezra* verve 2—2 legény vezeti őket — régente duda — ma muzsikaszó mellett s a nyomukban legények, leányok dalolva, tánczolva haladnak végig a falun. A menet minden ház kapuja előtt meg szokott állni, azalatt 2—3 legény bemegy a házba minden jót kívánni, no meg azért is, hogy adjanak nekik valamit. S adnak is mindenütt, ki tojást, ki szalonnát, ki egy felszakajtó lisztet s azt rögtön el is teszik zsákba, vagy négy lábú tarisznyába vagy kosárba, „*mer' mindenre' van készség, a mibe tegyék!*“

Az így összegyűjtött ételt aztán egy, pénzért ez időre bérelt háznál közösen elfogyasztják.

Az öregebb házasemberek közül hajdanta nyolczan-tizen összeállottak s valamelyikök házánál külön mulattak az úgynevezett „*kan-ijó*“ (kan-ivó). Meghitt, bizalmas köre volt ez annak a 8—10 egymást megértő házasembernek, a kik teljesen fesztelenül mulattak egymás között feleségeikkel együtt. A férfiak közösen vettek bort egy „*átalagval*“ (50—60 liter), a nők pedig einivalóról gondoskodtak. Hurka, kolbász, libapecsenye, fenteő, kalács stb. volt bőviben s három napon át ettek, ittak, daloltak, táncoltak dudaszó mellett. Senki más idegen nem vegyülhetett közéjük, fiatalok meg éppen nem, mert azokat „*eltirholták*“ másfelé.

Nagy napja a palócznak még a „*búcsú*“ is. Ilyenkor a szomszédfalubeli ismerősöket is vendégül fogadják, ki kell tehát a „*gazdasszony*“-nak tenni magáért is, meg a „*ház becsületyjéért*“ is. Egy tanulmányutam alkalmával éppen az ományiak készülődtek az Anna-napi búcsúra, hogy milyen arányban, szinte hihetetlen. Az egész falu úgyszólván lázas munkában volt már három nappal a búcsú előtt. A házakat meszelték, takarították, a hol ezen túl voltak, ott sütötték a tömérdek morványkalácsot, patkót, lepényt stb. A falut a fiatal kántortanítóval jártuk be s legalább négy vagy öt helyen láttunk a falu szélesebb utcáján, a gyerekek nagy öröme, hizott malaczt pörkölni. Nincs az az ományi gazda, a kinek 15—20 vendége ne lenne ilyenkor, a jobb módúnak pedig 30—40 is van ebédre, vacsorára s nem is egy, de két napon át. A cigányzene pedig szól a faluban itt is, ott is, a bor, sör, pálinka pedig úgyszólván folyik, mintha ingyen adnák.

Istvánffy Gyula.

Oláh turkajárás Apahidán.

A görög-orosz naptár szerinti újév napján régebben divatban volt Apahidán a turkajárás, a mely azonban pár év óta már kezd a szokásból elmaradozni. Az oláhok 1906. és 1908. évi első napjain láttam utoljára s mert a régmúlt idők egy érdekes emléke fog benne maholnap itten is véglegesen kiveszni, az erre vonatkozó gyér számú feljegyzések pótlásául érdemesnek tartom róla az alábbiakban megemlékezni.

A legelső tény, mit róla papírra kell vetnem, ennek az eddig ismert turkajárások idejétől való eltérése, mert míg az aradmegyei oláh községekben karácsonykor,¹ a magyar lakosságú Magyar-Décsé községben és Szamosújvár városban húshagyókedden,² és a biharmegyei Rézbányán is karácsonykor³ van a turkajárás, addig ezt *Apahidán újév napján* szokták megtartani. Miként dr. Semayer írja, hogy „Magyar-Décsén a turkajárás immár csak rudimentum“, azonképen Apahidán sem lehet róla egyebet mondani, minthogy ma már a nép előtt is egy értelmetlen cselekedet s a mindenféle formában elharapódzott koldulásnak egy neme, mely által a pálinkát kedvelő legények egy pár korona erejéig kimulathatják magukat.

A turkajárás szereplői a következők: a turkás, oláh néven *turkê*, a turkajelmez viselő legény; a néma (*mutu*) egy bajuszos álarczot viselő és fafejszével ellátott másik legény, ki a szamosújvári turkajárásban közölt „*goczaj*“ szerepét tölti be. Az 1908. évi megfigyelésem szerint ennek a derekára erősített kötélről egy lőtt fekete vagy vetési varjú (*corvus frugilegus* L.) és egy vaskolomp csüngött alá ijesztő különlegesség gyanánt. Egy harmadik legény minden jelmez nélkül a turkatánczhoz szükséges nótát furulyázza. Ezeken kívül még 4—6 legény egészíti ki a csapatot, kik a vállalkozás részesei s mint ilyenek, a pénz begyűjtői s egyben a turkás védői vagy testőrei. Mert jegyezzük meg, hogy a jelmezbe bujtatott turkának az ijesztgetésen kívül a pajkos gyermekek esetleges támadásaival szemben semmi védelmi eszköze sincs.

Ha párhuzamba állítjuk e szereplőket a szamosújvári turkajárás részeseivel, akkor ezeket csaknem az ottani vágólegények turkatánczoltatási szerepében látjuk mozogni. A felsorolt személyek legfontosabbika itt is maga a turkás, kinek jelmezét piros koczás gyapjú-szöttesből való két abrosz képezi. Alóla az illetőnek **rendes napi öltözékéből** csak a eszmái látszanak ki. Ezt a nagy takarót tele aggatják a legények derekáról leoldott sárgarézgombos szíjjakkal, zörgőkkel és a nagyobb leányoktól kölcsönkért színes, cifra pántlikákkal. A turkás feje egy embermagasságnyi rúdra erősített gólyacsörszerű *állatfejet* (*kloncz gye turkê*) imitál, melynek alsó állkapcsa zsinég segítségével rángatva folytonosan kelcpeleget. Miként a Czárán által közölt aradmegyei és a Semayer által tüzetesen leírt szamosújvári turkajelmeznél, úgy az apahidainál is elmaradhatatlan a turkás fejének

¹ Czárán Gyula: Aradmegyei kolindálás és turkatánczoltatás. Ethnographia. 1901. évf. 221—225. l.

² Dr. Semayer Vilibáld: Turkajárás Szolnok-Dobokában. A Magy. Nemz. Múz. Néprajzi Osztályának Értesítője. 1902. évf. 97—109. l.

³ Dr. S. V.: A rézbányai turkajárás. U. o. 1903. évf. 23—29. lap. (V. ö. dr. Sebestyén: A regösök. Tartalomjegyzék szer. nt. Szerk.)

állati jelleget adó másik kelléke: a *nyúlbor*, mely a turka fejét borítja; ellenben amazoktól eltérően, ennek szarva nincs. Nyakára a leányoktól kölcsönként színes üveggyöngy-füzért akasztanak s háta közepére egy oblongum-idomú, fakeretes kis fali-tükröt varrnak fel, melybe a „mutu“ a szemlélők mulattatására időnként bele-nézeget s bajuszát pödörgeti.

De lássuk magát a turkajarást! Ezt a másfél kilométer hosszúságban elnyúló falu egyik végén kezdik meg s a rézbányai turkajárás „Laufer“-jének illetendő eljárását nem követve, minden előzetes kérés vagy bejelentés nélkül mindazon udvarba belátogatnak, a hol csak valami kilátásuk lehet néhány fillér bevételezésére. Nagy csoport utczanépség, főként gyermek kíséri ezt a felvonulást, mely nagy mulatságot szolgáltat a látványosságot kedvelő falusi népnek. Miként általában mindenütt, honnan a turkajárás ismeretes, nagy szerepet játszik a folytonos ijesztgetés, úgy itten is különösen nagy gaudiumára szolgál a gyermekeknek, ha a turkás néha-néha közjük rohanva s csipkedő szándékát mérges csöresattogtatással jelezve, valamelyiköket üldözőbe veszi. E gonosz indulatában természetesen a „mutu“ is mindenkor támogatja. De van is ám ilyenkor hadd el hadd! Az asszonyok sikoltoznak, a gyermekek visítanak s mint a verebek a karvaly elől, mindenki futva-fut a merre tud.

Az udvarokon furulyaszóra néhány percnyi ideig tánczol a turkás. Ennek végeztével a kevés pénzadomány átvétele következik. Majd eltávozik, hogy ezt a játékot a szomszédban folytathassa.

Ha dolgát Apahidán a csapat elvégezte, némelykor a közeli Pusztá-Szent-Miklósrá is ellátogatott vendégszereplésre. Tudakozódásaimra értesültem, hogy Nemes-Zsukon utoljára 1908-ban volt turkajárás. Alsó- és Felső-Zsukon már régebben megszűnt ez az érdekes ősi népszokás, melynek eredeti czélját és értelmét ma már a nép közül senki sem tudja megmagyarázni. De hogy ez mily réges-régen merülhetett feledésbe, azt legjobban az a körülmény bizonyítja, hogy a turkajárás szokásának egykoron kétségtelenül mindenütt egyazon időben végzett szertartását napjainkban a szereplés különböző helyein más és más ünnepnapokkal hozták kapcsolatba.

Orosz Endre.

NÉPKÖLTÉS ZET ÉS NÉPZENE.

A magyar nép hangszerei.

I. A kanásztülök.

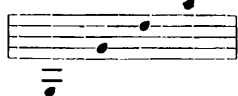
Hontmegye egyik tisztviselője áldozatkészségével lehetővé tette, hogy az Ipolyság környékéről való magyar kanásztülök-jeleket tanulmányozhassam és összegyűjthessem.

A kanásztülök tulajdonképen egy szarvból készült, nem csavart, tehát nagyon rövid és ennélfogva nagyon magashangú, természetes trombita. A rendes réztrombitánál egy oktávval is magasabb: alaphangja

körül van, sőt némelyiknél

körül. Az előbbieket rendszeresen széles fémkarika-félével vannak megtöltve, hogy hosszabbak legyenek. A tülköknek magas hangzása miatt lehetséges rajtuk az alaphangot is megfujni. Viszont ugyancsak ez az oka annak, hogy a természetes skálának három, legfeljebb négy hangját kapjuk meg belőlük. Tehát mindössze

ez volna a hangskálája; de az alaphang sohasem tiszta:

nagy szekunddal, sőt kis terczzel is mélyebb (legtöbbször a kettő között).

A tülökjelek tempója természetesen — akárcsak a népdaloké — nem állandó; a $\text{♩}/60$ és $\text{♩}/120$ közt ingadozik — sem rubato, sem pontos táncz lépés; sokszor inkább a *parlando* előadásmódhoz közeledik. Úgynevezett zenei formájuk nincs; alakjuk sem állandó — inkább afféle improvizációk, vagyis néhány motívumnak teljesen szabad, rögtönzött keverése.

Meg kell még jegyezni, hogy mint minden ajaksípon, itt is nagyon nagy a különféle magasságú hangok erőssége közti különbség (minél magasabb, annál erősebb), amit a példák olvasásánál figyelembe kell venni.

1

Poco allegro ($\text{♩} = 100$)

2

Poco vivo ($\text{♩} = 120$)

3

Moderato ($\text{♩} = 80-100$)

4

Moderato ($\text{♩} = 60-70$)

Moderato *

5

Musical score for exercise 5, Moderato. It consists of five staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic patterns, accidentals, and dynamic markings such as (p), (f), and (sf).

Moderato

6

Musical score for exercise 6, Moderato. It consists of five staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic patterns, accidentals, and dynamic markings such as *sf*, *acc.*, and *al tempo I*.

Poco allegro

7

Musical score for exercise 7, Poco allegro. It consists of five staves of music in a single system. The notation includes various rhythmic patterns, accidentals, and dynamic markings such as *sf* and *acc.*

A * -gal megjelölt hang valószínűleg valami szerkezetbeli hibának az eredménye.

Allegro

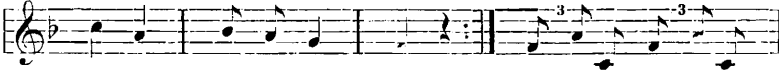
8

Ezek a tülökjelek a praktikus életben, (mikor összegyűjtik a csordát) sokkal rövidebbek; a fonográf előtt mintegy pompázni akartak a jelek kinyújtásával, a mi természetesen semmit sem változtatott karakterükön.

Úgy látszik, hogy a motívumok legnagyobb része hangutánzó, vagyis azt a néhány szótagot akarja utánozni, a mellyel falun malacgot, baromfit stb. akarnak hívogatni. Erre az összefüggésre vall a következő incidens is: Az egyik kanász elfujt már egy tülökjelet, mire én még egyet, másfajta-t kértem tőle. Erre odaszól

a társa: talán ezt: s a másik
I - lon - ka, Vi - o - la, Ma - ris - ka¹

elkezd az 5. sz.-t fújni, a melyben csakugyan ugyanez a motívum van meg. Más oldalról világítja meg ezt a kérdést a *Slovenské Spevy* II. köt.-nek 142b számú

pásztornótája
Kde sú kra - vy mo - je? Čer - nu - ša, Be - lu - ša,
(Hol vannak teheneim?) (tehénnevek)

Stra - ku - ša, Ro - hu - ša, Kde sú kra - vy mo - je?

Ennek a melódiának 4. és 5. üteme egy pásztorkészség, valószínűleg a havasi kürt hangját akarja utánozni. Analóg példákat találtam a Bihar hegység környékén gyűjtött havasi kürtjelek közt.

¹ Tehénnevek.

Egynémelyike az itt közölt motívumoknak határozott utánzása az ilyenfajta hívogató szózatnak:

Kár, hogy az ipolysági kanászok erre vonatkozó bővebb felvilágosítást nem adhattak.

Most azt kellene nyomozni, milyen más magyar vidékeken van még hasonló czifrább túlkölés, vajjon ott is hasonló motívumokkal, stb.

Bartók Béla.

I R O D A L O M.

Dr. Gopcsa László: *Örmény regék*. Fordította és bevezetéssel ellátta. Budapest. Franklin-Társulat. 1911. (Olcsó könyvtár. 1618—1619. sz.) 1—72. l. Ára 40 fillér.

A mindössze hat meséből álló „regegyűjtemény“ az Abgar Joannissiany által kiadott *Armenische Bibliothek* IV. kötetétől megjelent *Märchen und Sagen* magyarra fordított meséit foglalja magában.¹ Ezek a *mesék* (a fordító állandóan *regék*-nek nevezi) a Ván és Mus tartományokból valók, gyűjtésük s feljegyzésük idejére és helyére, valamint a feljegyző személyére nézve azonban sem a fordítás, sem a német nyelvű eredeti nem ad tájékoztatást, sőt a fordító még annak a könyvnek címét sem tartotta szükségesnek közölni, a melyből a meséket nyelvünkbe plántálta.

A mesék egytől egyig ismerős típusok változatai s annak a nagy mesekincsnek szóróadéka, mely a világ minden népénél már évezredek óta tárgya és szellemi csereforgalomnak. Az egyes helyzetek, alakok és motívumok szintén a nemzetközi mesekincs tárházából valók, csupán az előadás egynémely sajátága és a szerfelett érdekes, eredetinek látszó stereotip záróformák árulják el, hogy e mesék Kelet néphagyományának gazdag tenyészetéből kerültek hozzánk.

Érdemesnek tartjuk e helyt megjegyezni, hogy a mesékben annak az ismétlésekben és gondolatparallelismusokban kifejeződő stílusbeli sajátásnak nyomaira lelhetünk, mely a vogul, votják, osztják s némi részben a török néphagyomány nyelvét is annyira sajátosává teszi. Mivel ezekre a sajátásokra sem a fordító, sem maga Chalatianz nem terjeszkedett ki, nem áll módunkban eldönteni, hogy ezek a sajátások az örmény ethosnak is tulajdonai-e, vagy pedig a Keleten vándorló mesékkal átvett sajátások. Ebből a szempontból is sajnálnunk kell, hogy ez a kicsiny gyűjtemény a tudományos anyagközlés követelményeitől olyan messze áll.

¹ Armenische Bibliothek. Herausgegeben von Abgar Joannissiany. IV. Märchen und Sagen. Mit einer Einleitung von Grikor Chalatianz. Leipzig. Verlag von Wilhelm Friedrich.

A meséket közelebbről a következőkben ismertetjük:

1. sz. *Az ürü-testvér*. Kezdeté az özzé vált fiú- és királynévá lett nőtestvér mesekörébe tartozik. (Összehasonlító irodalom: a magyar variánsokra nézve l. Magy. Népk. Gyűjt. IX. k. 44. és 45. sz. meséit s az azokhoz írt jegyzeteimet. Külföldi variánsok: Šainėnu: 740—748. ll., Kropf és Jones: Folk-tales of the Magyars: XLI. sz. és ennek jegyzete, Grimm: 11. és 135. sz. és jegyzetei, Sklarek²: 7. sz., Kúnos¹: II. k. XVI. l., Kúnos²: 1—9. ll., Köhler: Kl. Schr.: I. 438. l., Gouzenbach: 48. és 49. sz. és jegyzetei). Folytatódik a *Holle-féle alakúlat* (összeh. irodalom: magyar variánsok: l. Magy. Népk. Gyűjt.: IX. k. 32. sz. meséjét s az ahhoz írt jegyzetet. Külföldi variánsok: Grimm: 24. sz. és jegyzete, Kúnos¹: I. k. XVIII—XIX. ll., Kúnos²: 46—63. ll., Köhler: Kl. Schr.: I. k. 129., 138., 256., 312. és 331., II. k. 374. ll., Gouzenbach: 13. és 15. sz. és jegyzetei, Hahn: Gr. u. alb. M.: 41., 49. és 72. sz. meséi s ezek jegyzetei.) aztán átesap a *Cinderella-típusba* (összehasonlító irodalom: magyar variánsok: l. Magy. Népk. Gyűjt. IX. k. 10. sz. meséjét s az ahhoz írt jegyzetet, továbbá Katona: Magyar népmese-típusok. III. A. Ethnographia: XIV. k. 135. l. Külföldi variánsok: Šainėnu: 720. l. Benfey: Pancsatantra: I. k. 255—256. ll., Grimm: 21. és 198. sz. s ezek jegyzetei, Kropf és Jones: XXXIX. sz. és jegyzete.) s végződik ismét az özzé vált fiú meséjében. Ezekből láthatólag is a romlott változatok közé tartozik. A mostoha bűnhődésének azon formája, hogy önmaával mondatják ki a halálos ítéletet, világszerte ismerős motívum.

2. sz. *A csodafülemüle*. A mese az *élettalizmán* — ez esetben a csodafülemüle — megszerzésének motívumán épül fel (összeh. irodalom: magyar variánsok: l. Magy. Népk. Gyűjt. IX. k. 34. és 68. sz. meséit s az azokhoz írt jegyzeteimet. Külföldi variánsok: Šainėnu: 405—411., 493—496. ll. Kropf és Jones: XVII. sz. és jegyzete, Grimm: 79. és 97. sz. és jegyzetei, Sklarek²: 18. sz. és jegyzete, Kúnos¹: II. k. XVIII—XIX. ll., Köhler: I. 62. l., Gouzenbach: Sic. Märchen: 5. és 26. sz. és jegyzetei.), de már a csodafülemüle elhozatala előtt a *Holle-típussal* (összeh. irodalmát l. fentebb) forrad össze. Az a vonás, hogy a bűvös madarat őrző tündér a testvérüket megrontó két királyfit próbára teszi s a madár megszerzésének körülményeit kikérdeti, igen ősi vonás, mely a magyar változatokban is megvan. Midőn a királyfi kővé vált testvérét megmenti s a boszorkánytermészetű szerecsent megöli, ez a körülmény a *két testvér* (Bitin és Auepu) motívumának összeszővődését mutatja. (Összehasonlító irodalom: magyar variánsok: l. Magyar Népk. Gyűjt. IX. k. 13. és 58. sz. meséit s azok jegyzeteit. Külföldi variánsok: Šainėnu: 599—618. és 793—805. ll., Kropf és J.: XII. és XX. sz. meséi s jegyzetei, Grimm: 60. sz. és jegyzete, Gouzenbach: 39., 40. és 44. sz. meséi s jegyzetei, Munkácsi: Vog. népk. gyűjt.: IV. k. 1. füz. 344—351. ll., Kúnos²: 173—174. ll. Sklarek¹: 291. l.)

3. sz. *Az élet almája*. Kezdeté a *Tuhkamo-típus* stereotíp hármassfeladata (a három királyfinak az almafa termését meg kell őrizni). (Összeh. irodalom: magyar variánsok: l. Magy. Népk. Gyűjt. 2. és 8. sz. meséit s ezek jegyzeteit, továbbá Katona: Magy. népmese-típusok III. B. alatt. Külföldi variánsok: Šainėnu: 430—432., 737—738. ll., Köhler: I. 292. és 516. ll., Kropf és Jones: XXX. sz. és jegyzete, Hahn: 70. sz. és jegyzete, Munkácsi: Votják népk. hagy.: 109—

111. ll., Sklarek²: 12. sz.) Folytatása a Fehérlófia-típusba vág (alvilági sárkányok megölése s elrabolt hajadonok megszabadítása). (Összehasonlító irodalom: magyar variánsok: I. Magyar Népk. Gyűjt.: IX. k. 1. és 2. sz. meséit s ezek jegyzeteit, továbbá: Katona: Magy. népmese-típusok II. alatt. Külföldi variánsok: Šainénü: 415—423., 430—432., 568—579. és 824—826. ll., Grimm: 118. és 166. sz. meséje és ezek jegyzetei, Kropf és Jones: XLVI. sz. és jegyzete, Köhler: I. 292., 516. ll. Gouzenbach: 62. és 63. sz. és ezek jegyzetei, Hahn: 70. sz. és jegyzete. Kúnos¹: I. k. XXI., XXXI—XXXII. ll. Kúnos²: 72—82., 165—171. ll. Sklarek²: 16. sz. Munkácsi: Vog. népk. gy.: II. k. 2. füz. 324—325. IV. k. 1. füz. 356—360. ll., Munkácsi: Votják népk. hagy.: 96—104. ll., Cosquin: I. k. 1. sz. és ennek jegyzete.) Az alvilági állatok közül a fekete, veres és fehér kos szerepe majdnem ugyanígy egynehány magyar változatban is. Az alvilágban járó hősnek a vizet elrabló sárkányt kell megölnie. ennek reminiscenciái hiányosabban vagy teljesebben a magyar változatokban is fellelhetők, sőt ez a motívum a Fehérlófia-típusú mesékben másutt is majdnem állandó kapcsolatban van. Érdekes jelenség ez arra nézve is, hogyan alakulnak ki a mesei hiperorganizmusok. Eddig nem ismerős megokolás mesénkben az, hogy az alvilágban azért van sötét, mert a napvilágot egy nagy sas (griff) rabolja el, melynek fiait egy sárkány öli meg. A mese végződésében újra visszatér a *férfi Hamupipőke* alakulatához s világos nyomait sejteti a *Penelope-formának*. (V. ö. J. G. v. Hahn: Griechische und alb. Märchen. Leipzig. 1864. 46. l.)

4. sz. *Nachapet leánya*. A Genovéa-alakulatnak kevés értékkel bíró s inkább csak a mese-földrajz szempontjából érdekes, alig felismerhető változata.

5. sz. *Az álomlátó*. Az *álmát eltíkoló fiú* mesekörébe tartozik. (Összehasonlító irodalom: magyar variánsok: I. Magyar Népk. Gyűjt. IX. k. 67. sz. meséjét s az ahhoz írt jegyzeteket. Külföldi változatok: Šainénü: 345., 967. ll., Kropf és Jones: XXI. és XLV. sz. meséjének jegyzete, Köhler: I. 430. l., Hahn: 45. sz. meséje s jegyzete, Sklarek²: 24. sz. meséje s jegyzete. A mesével rokon még Akhikár és Szanhérib története. L. Chauvin: Bibliographie arabe. VI. 36. s l. még Ethnographia: 1909. évf. 195—197. ll.) Az álomlátó fiú a feladott talányok megfejtése után az estországi királykisasszonyért megy, kinek kezét a kenyelfutó, nagyemelő, nagyevő, nagyívó és jólhalló segítségével meg is szerzi. Ezzel a mese a *csodás tehetségű emberek* meséjének egyik csoportjával fonódik össze. (Ennek összeh. irodalmát l. a magyar variánsokra nézve a Magy. Népk. Gyűjt. IX. k. 38. sz. meséjét s jegyzetét, a külföldiekre nézve: Šainénü: 497—500., 552—555. ll., Grimm: 134. sz. és jegyzetét, Köhler: I. k. 92., 134., 191—194., 389., 397., 431. és 544. ll., Gouzenbach: 74. sz. és jegyzetét, Hahn: 63. sz. és jegyzetét.) A végén visszatér a főthémához s az eltíkoló álom elmondásával végződik. Míg az idetartozó változatok csupán a jövőt megmutató álmodást foglalják magukban, addig az álom jelen mesénkben maga is jelkép s megfejtésre szorul. Ez a vonás egészen Kelet sajátságaiból való. Az ifjú álma ez: „Láttam álmomban egyik oldalomon egy napot, a másik oldalomon még egy napot, a mellemen pedig fényes csillag játszott“. Megfejtése (s valóban így is teljesült): két oldalán két felesége fekszik, mellén pedig az ezek egyikétől született fia játszik.

6. sz. *Az áruló anya*. A czimben jelzett „áruló anya v. testvér“ mese-típusának egyik változata. Chaltiauz meséi közt még ez a legkerekdedebb. Mikor a fiú gyilkos anyja veszedelmes kívánságát teljesíti, ez a mese is egy idegen alakulatba: az élettalizmán-félébe csap át (összeh. irodalmát lásd fentebb a 2. sz. mesénél), de ez az átmenet a mese szerkezeténél fogva sokkal természetesebb, mint más, egymástól teljesen idegen vagy egymást kizáró típusoknál. (Összehasonlító irodalom: magyar variánsokra nézve I. Magy. Népk. Gyűjt. IX. k. 13. sz. meséjét s jegyzetét, a külföldi változatokra nézve: Köhler: I. 303. skk. II, Gouzenbach: 26., 33., 34. és 48. sz. és jegyzetét, Hahn: 65. sz. és jegyzetét, Sklarek¹: 293. I. Sklarek²: 24. sz. és jegyzetét, Šainénü: 644–663. II., Munkácsi: Vog. népk. gyűjt.: II. k. 2. füz. 254. I.)

Az 1., 2., 4. és 5. sz. mese záróformája a következő: „... És az égből három alma hullott alá, az első az elbeszélő, a második az olvasó és a harmadik az egész világ számára“.

Ezek a kezdő- és záróformák a régi epikai költés formájának becses maradványai lévén, csak sajnálattal látjuk, hogy sok gyűjtő a folklorisztika mai színvonalán sem fordít erre elég gondot.

Dr. Gopesa L. vállalkozását egyébként üdvözljük s reméljük, hogy az Olcsó Könyvtár szerkesztője *nagyobb* terjedelmű mese-fordításokra is alkalmat ad neki.

Dr. Berze Nagy János.

Dr. Tesdorpf, Paul: *Beiträge zur Würdigung Charles Perraults und seiner Märchen*. Stuttgart, 1910. K 8-r. 86 l.

Perrault meséinek méltatásához, mintegy bevezetésül, nagy olvasottságra és jártasságra valló könyvecskében számol be Tesdorpf mindarról, mi a *Contes de Fées* keletkezésére és irodalmára vonatkozik. Perrault jelentősége a népmese terjedésének történetében a lehető legnagyobb. Straparola és a Grimmek által még többrebecsült Basile gyűjteményei gazdagabb forrásai a kutatásnak, de akkora népszerűséggel, mint Perrault, egyikük sem dicsekedhetik, mert hiszen Perrault 11 meséjének mindegyike, mondhatni, minden népnél mesetípus. Különösen a német meseirodalom s főként Grimmek mesegyűjteménye köszönhet sokat Perraultnak. A *Querelles des Anciens et des Modernes* nyomán fakadt kiadást nem ok nélkül követte a kiadások és fordítások egész sora, mikkel most Tesdorpf foglalkozik. Bár Grimm meséivel szembeállítva jogosan adja azoknak az igazi népmese nevét, míg Perrault meséi csak „Kunstmärchen“-számba mennek, Perrault érdemeit még sem vonja kétségbe. Könyvének a gazdag bibliographia kritikai áttekintéséhez tartozó érdeme, hogy a leghíresebb Perrault-kutatóval, Walckenaërrel együtt a Plancy-féle kiadás *L'adroite Princesse* meséjét nem tartja Perraulténak, ellenben szembeszáll e derék esztétikussal, amiért ez (1826-ban megjelent könyvében) a *Peau d'Ane* prózai feldolgozásait sem tulajdonítja Perraultnak. Tesdorpf szerint ez utóbbi sem áll mögötte a költő többi nyolcz meséjének.

Hogy dolgozata során a mese eredetére vonatkozó elméletek nevezetesebbjeit mind ösmerteti, az népszerűsítésre való, talán itt felesleges törekvés. Egyéb-

ként pedig az Anatole France-féle Samuel által eclectisme mythologique-nak nevezett) magyarázattal próbálja Perraultnak előzőihez való kapcsolatát megértetni. E véleményében természetesen nem osztozunk. Érdeme, hogy a Perrault-mesék keletkezésének közvetlen körülményeit alaposan, nagy jártassággal világítja meg.

Gálos Rezső.

Néprajzi könyvészet 1909-ről.

(Harmadik közlemény.)

Pap Domokos. Lakodalom Tordán 1702-ben. (Régi erdélyi szokásokról.) Aranyos-vidék 7—10. sz.

Perjéssy Lajos. „Hoppá machen!“ (Rajz a délvidéki svábok életéből.) Gömör-Kishont 2. sz.

Platz Bonifác. Az ősemler kritikai méltatása. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XIV. köt. 2. sz.) Budapest, 1909. Akadémia. (8-r. 42 l.) 1 K. — (Kivonat. Akad. Értes. 444—453. l.)

Rerrich Béla. Matyó építőművészet. Építő Ipar 38. sz.

Rg dr. Szombat este. Magy. Zsidó Szemle 316—325. l.

Róna-Sklarek, Elisabeth. Ungarische Volksmärchen. Ausgewählt und übersetzt. Neue Folge. Leipzig, Dieterich. 1909. (8-r. VIII, 313 l.)

Roth, Victor. Zur Trachtenkunde. Korr.-Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 1. sz.

S. E. Beitrag zur siebenbürgisch-sächsischen Tracht. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landesk. 6. sz.

Sági János. Őstelep a Balaton partján. Arch. Értes. 342—354. l.

Schweiger Lázár dr. Az ethnológiának logikai módszerei különös tekintettel Wundt néplélektani rendszerére. Budapest, 1909. (8-r. 32 l.)

Cs. Sebestyén Károly. A gyimesi csángóház. Budapest, 1909. Hornyánszky V. ny. (8-r. 11 l.)

Seprődi János. A székely tánczokról. Erd. Múz. 323—334. l.

Siebindörfer Csángó-Volksmärchen. Eingeleitet u. übers. v. Heinrich Schlandl. Die Karpathen. II. 1. 322—328. l.

Stripszky Híador dr. Az erdélyi halászat ismeretéhez. 1908. . . Ism. Timkó György. Népr. Értes. 63. l.

Stripszky Híador dr. Halottasházi játékok Máramarosban. Erd. Múz. 180—188. l.

Supka Géza. Honfoglaláskori leletről Mezőturon. Arch. Értes. 263—267. l.

Szabó Imre. Hunyadmegye erdőhátvidéke. 1909. Ism. Timkó György. Népr. Értes. 122. l.

Szmik Antal. Gizella királyné himzőiskolája. Iparművészeti tanulmány. Bpest, 1909.

Takáts Sándor. A vajdalás. Budap. Hirl. 77. sz.

Takács Sándor. A magyar pincze. Budap. Hirl. 187. sz.

Tăslăuanu, Oct. C. Mobile românești. Luceafarul. 318—323. l.

Téglás Gábor. Zsidó nevű vagy jelzetű helyek és régiségek Dácia területéről. Izr. irod. társ. 1909. Évkönyv 114—123. l.

Ungar, Hans. Der Volksname „Sachs“ im Siebenbürgisch-Sächsischen. Die Karpathen. II. 2. 502—505. l.

Vadász Ede. Kümpöt-tévelach. Zsidó szokások és szólások. Magy. Zsidó Szemle 43—48. l.

Voronca, Elena. Heracles zeu al selavilor. (Schiță folklorică.) Drapelul 83—84. sz.

Vörös György. Czigányokról. Tanulmány. Tapolczai Lapok 22—27., 29—34., 36—38. sz.

Weber, Rudolf. Zur Geschichte des Volksliedes. Karpathen-Post 23—29., 31., 32., 36., 37. sz.

- Wisliceny, Hugo.* Von Kinderspielen und Spielsachen. Budap. Tagbl. 289. sz.
Wünschendorfer, Carl. Sitten und Gebräuche der alten Zipser bei verschiedenen Familienereignissen. Tátravidék 13. sz.
Zbornik za narodni život i običaje južnik slavena. Na svijet izdaje jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. Urednik dr. D. Boranić. Knjiga XIV. U Zagrebu. (8-r.) 5 K.
Zöldi M. János. A magyar népdal. Határszéli Ujs. 47—49. sz.
Zoltai Lajos. Réz- és bronzkori leletek Debreczen város múzeumában. Múzeumi könyvt. Értés. 24—28. l.
Zollai Lajos. Bronzedények Hajdúsámsonból és Csikszentmihályról. U. o. 131—136. l.
Zsivolnov Vladimir. Karácsonyi szokások. (A szerb nép karácsonyi életéből.) Dél-magyar Közl. 6. sz.

b) *Külföldi.*

- Aigremont dr.* Fuss- u. Schuh-Symbolik und Erotik. Folkloristische und sexualwissenschaftl. Untersuchungen. Mit e. Geleitwort von Dr. Frd. G. Krauss. Leipzig, Deutsche Verlagsaktienges. (8-r. VIII, 73 l.) 2 M. 25.
Aigremont dr. Volkserotik und Pflanzenwelt. Eine Darstellung alter wie modernerot. und sexueller Gebräuche, Vergleiche, Benennungen, Sprichwörter, Redewendungen, Rätsel, Volkslieder, erot. Zaubers u. Aberglaubens, sexueller Heilkunde, die sich auf Pflanzen beziehen. 2—5. Lfrg. Halle. Prensinger. (8-r. 1—16. 49—165 l.) à 80 pf. — Ism. Bartels P. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 19. Jahrg. 341. l.
Amalfi, G. La canzone napoletana. Napoli, G. M. Priore. (8-r. 86. l.) Rövid ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 19. Jahrg. 354. l.
Anthropophyteia. Jahrbücher f. folklorist. Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtl. Moral, . . . Herausgegeben von Dr. Frdr. S. Krauss. V. Bd. Leipzig Deutsche Verlagsakt.-Ges. (8-r. 413 l.) 30 Mk.
Aston, W. G. Shinto. (The Way of the Gods.) 1905. Ism. dr. Ágner Lajos. Ethnographia 124—126. l.
Batchelor, John. The Ainu and their Folk Lore. London R. T. S. (8-r. 630 l.) 6 sh.
Ethnologica. Im Auftrage des Vereins zur Förderung des städtischen Rautenstrauch-Joest-Museums für Völkerkunde in Cöln. Herausg. v. Dr. W. Foy. I. Bd. Leipzig, K. W. Hiersemann. (8-r. VII, 282 l.) 20 Mk.
Bellosics Bálint. Az emberevéről. Uránia 365—371. l.
Black, George F. A Gipsy Bibliography. Provisional issue. 1909. (8-r. 139 l.)
Böckel, Dr. Otto. Die deutsche Volkssage. Übersichtlich dargestellt. (Aus Natur u. Geisteswelt. 262.) Leipzig, B. G. Teubner. (8-r. IV, 162 l.) 1 Mk.
A brief account of Gypsy history, persecutions, character and customs, With examples of genuine gypsy melodies. Compiled by Bob Skot, of Liverpool. Liverpool, R. Mc Gee. (8-r. 63 l.) 2 sh. 6 p.
Brummer, O. J. Über die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder. (Mémoires de la société finno-ougrienne. 28.) Helsingfors, 1909. (8-r. 153 l., 1 lev.) 7 Fmk.
Byhan, Dr. A. Die Polarvölker. Leipzig, Quelle u. Meyer. (8-r. 148 l. 16 tábla.) 1 Mk 25. — Ism. Globus 96. köt. 22. sz.
Country Folk-Lore. Vol. V. Printed Extracts. N° 7. Examples of printed Folk-Lore concerning Lincolnshire. Collected by Mrs Gutch and Mabel Peacock. London, D. Nutt. (8-r. XXIII, 437 l.) 15 sh.
Csudáky Bertalan. A török életből. Élet 13. sz.
Dachler, Ant. Die Ausbildung der Beheizung bis ins Mittelalter. 1907. — Ism. Bátky dr. Népr. Értés. 60. l.
Dachler, A. Nordische Bauernhäuser. Ism. B. Zs. U. o. 125. l.
Dachler, Anton. Karte der österreichischen Bauernhausformen. Wien. (8-r. 10 l.) 2 K 50 pf.
Dähnhardt, Osk. Natursagen. Eine Sammlung naturdeutender Sagen, Märchen, Fa-

beln und Legenden. Mit Beiträgen von V. Armhaus, M. Boehm, J. Bolte u. a. Herausg. v. —. II. Bd. Sagen zum Neuen Testament. Leipzig, B. G. Teubner. (8-r. XVI, 316 l.) 8 Mk. — Ism. Globus 96. köt. 194. l. Heller Bernát Ethnogr. 364—370. l.

Deichert, Dr. H. Wissenschaftliche und volkstümliche Heilkunst im 16. Jahrhundert. Eine kulturhistorische Studie. Hannover, F. Geibel. (8-r. 55 l.) 1 Mk.

Deutsche Weihnacht. Spiel und Lied aus alter Zeit. Mit einer Einführung von Arthur Bonus. (Die Fruchtschale. Bd. 18.) München R. Piper. (8-r. XXVII, 266 l.) 1 Mk 80.

Dieterich, K. Neues zur Sagen-geschichte und Sagen-geographie. Die Grenzboten 15. és 16. sz.

Din vieața poporului român. Culegeri și studii. București Academia romana. 1909. 4. Cântele urături și bocete de-ale poporului. Adunate de Alexandru Vasiliu. (8-r. XIX, 207, XXXIV l.) 5 lei. — 6. Jocuri de copii. De Tudor Pamfile. (8-r. 98 l.) 7. Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele. Culegere din părțile muscelului de C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache. (8-r. 122 l.) 1 lei 50 b.

Driesmans, Heinr. Rasse u. Milieu. 2. Aufl. Berlin, Vita, 1909. (8-r. XX, 321 l.) 3 M. 50. — Ism. Dr. Berndt Ludwig. Pester Lloyd 222. sz.

Edel, Edm. Der Witz der Juden. Berlin, L. Lamm. (8-r. 60 l.) 1 Mk.

Emerson, Nathaniel B. Umovitten Literature of Hawaii. The sacred songs of the Hula. Collected and translated, with notes and an account of the Hula by ... (Bulletin of the Bureau of american ethnology. 38.) Washington, 1909 (8-r. 288 l.).

Endt, Dr. Joh. Sagen und Schwänke aus dem Erzgebirge. Der Zauberer P. Hahn, der Wunderdoktor Rölz und anderes. (Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde, X.) Prag, J. G. Calve. (8-r. XI, 247 l.) 3 Mk 50 pf. — Ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde. 19. Jahrg. 465. l.

Fekete Gyula (dr. Nagyiványi). Az ősgermánok élete. Egyetértés 223. sz.

Fiók Károly. A Páncsatantra meséiből. Budap. Szemle 140. köt. 466—475. l.

Forrer, Dr. Robert. Urgeschichte des Europäers von der Menschenwerdung bis zum Anbruch der Geschichte. Stuttgart, N. Spemann. (8-r. VII, 584 l.) 6 Mk. — Ism. Globus 95. köt. 11. sz.

France, Anatole. Les sept femmes de la Barbe Bleu et autres contes merveilleux Paris, 1909. Calman. (8-r.) Ism. Eisler M. J. Pester Lloyd 145. sz.

Freybe, A. Das Memento mori in deutscher Sitte, bildlicher Darstellung und Volks-glauben, deutscher Sprache, Dichtung und Seelsorge. Gotha, F. A. Perthes. (8-r. VIII, 256 l.) 4 Mk.

Friedrichs, Gustav. Grundlage, Entstehung . . . der bekanntesten german. Märchen, Mythen und Sagen. Leipzig, 1909. — Ism. Schuller A. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landesk. 2. sz. — n. n. Literar. Zentr. Bl. 22. sz.

Fuchs, Eduard. Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. 11—20. Lfrg. Renaissance. München, A. Langen. (8-r. X, 241—500 l.) à 1 Mk.

Gendarme de Bévoite, Georges. La légende de Don Juan. 1906. Ism. Wéber Artur. Egy. Philol. Közl. 228—231. l.

Gennep, A. van. La situation actuelle des enquêtes ethnographiques. 1907. — Ism. dr. Varró István. Ethnogr. 48—51. l.

Gennep, A. v. Über den historischen Wert der Volkskunde. (Internat. Wochenschrift f. Wiss. Kunst u. Technik. 1909. 30. Jan.) Ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 19. Jahrg. 241. l.

Gerould, Gordon H. The grabeful dead, the history of a folk story. London. D. Nutt. (8-r. X, 177 l.) 10 sh. 6 p.

Goepel, Max. Beiträge zur Geschichte des Ballspiels. (Eberswaldi gym. értes. 24. l.)

Golther, W. Religion und Mythos der Germanen. Leipzig, Deutsche Zukunft (8-r. II, 115 l.) 6 Mk. — Ism. bh. Literar. Zentr.-Bl. 33. sz.

Gordon, E. M. Indian Folk Tales. Being Sidelights on Village life in Bilaspore, Central Provinces. New edition. London, E. Stock. (8-r. 112 l.) 1 sh. 6 p.

Götze, A. Brettchenweberei im Altertum. Ism. B. S. Népr. Értes. 124. l.

Grand-Carteret, John. Die Erotik in der französischen Karikatur. Nach dem franz. Manusk. deutsch herausgegeben. (Publikation der Gesellschaft österr. Bibliophilen. XVI. Stück.) In 6 Lfrg. I. Lfrg. Wien, C. W. Stern. (8-r. 1—48 l.) 6 Mk.

Grimm, Brüder Jak. u. Wilh. Kinder- und Hausmärchen. Vollständige Ausgabe, 2 Bde. Lahr, M. Schauenburg. (8-r. 384, 401 l.) 1 Mk 80.

Grisanti, C. Usi, credenze e racconti popolari di Isnello, raccolti ed ordinati —. Vol. II. Palermo, A. Reber. (8-r. 262 l.) 3 L. 50 c.

Guerber, H. A. Myths and Legends of the middle ages, their origin and influence on Literature and art. London, Harrap. (8-r. 422 l.) 7 sh. 6 p.

Gutmann, Br. Dichten und Denken der Dschagganeger. Beiträge zur ostafrikanischen Volkskunde. Leipzig. (8-r. 199 l.) 2 Mk. — Ism. Struck Bern. Globus 96. köt. 17. sz.

Haberlandt, M. dr. Neuer Führer durch das Museum f. österr. Volkskunde. Ism. B. S. Népr. Értés. 126. l.

Hahn, Dr. Ed. Die Entstehung der Pflugkultur (unseres Ackerbaues). Heidelberg, Winter. (8-r. VIII, 192 l.) 3 Mk 60.

Handbücher zur Volkskunde. Leipzig, Heims. — II. *Thimme, Adolf.* Das Märchen.

(8-r. VII, 201 l.) 2 M. — III. *Schell, Otto.* Das Volkslied. (8-r. VIII, 204 l.) 2 Mk. — IV.

Wehrhan, Karl. Kinderlied und Kinderspiel. (8-r. VIII, 189 l.) 2 Mk. — Ism. Frnkli L. Literar. Zentrbl. 9. sz. — A IV-ik köt. ism. Schullerus A. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landeskunde 2. sz.

Heeger, Dr. Geo u. Wüst, Wilh. Volkslieder aus der Rheinpfalz. Mit Singweisen aus dem Volksmunde gesammelt. Im Auftrage des Vereins f. bayer. Volkskunde, herausg. I. Bd. Kaiserslautern, H. Kayser. (8-r. XV, 304 l. és 7 lev.) 3 Mk 80.

Hehn, J. Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern, etc. Ism. Magy. Zsidó Szemle 67—69. l.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

KISEBB KÖZLEMÉNY.

A levágott fej gyónása. A Szűz Mária tiszteletének hathatós voltát példázó ezen *Mária-legendát* nem kísérhetjük el vándorútjának mindenik állomására. Ezúttal főleg csak a hazai szerkezeteket szándékozom felsorolni.

Történetíróink közül *Bonfini* és *Turóczi* mondják el a legendát. (Bonfinius: *Rerum Ungaricarum decades.* (Basileae 1568.) Dec. III. li. 3. pg. 424. — *Turóczi: Chronica Hungarorum.* P. IV. cap. 17. Schwandtner: *Scriptores Rerum Hung.* P. I. (Vindob. 1746.) pg. 231—32.) Mircse és Dán viszálya¹ s Losonezi Istvánnak ebből folyó hadjárata képezik a legendának történeti hátterét.

Középkori hitszónokaink munkáiban is találkozunk ezen legendával; nevezetesen *Temesvári Pelbárt* és *Laskai Ozsvátnál.* Figyelemreméltó *Temesvári Pelbárt*nak a *Stellarium*-ban (Li. XII. P. II. artic. 1.) előkerülő szerkezete, melyben a szájhagyomány alapján vagyon feljegyezve a legenda. Érdemesnek tartom arra, hogy a maga egészében ideiktassam:

Sed quoniam manus domini non est abbreviata his etiam nostris temporibus certa acciderunt miracula ad id fidem facientia. Nimirum *fidedignis viris qui affuerunt et vide-*

¹ Mircse és Dán viszálykodásával vezeti be *Heltai* a Hunyadi János kalandos származásáról írt verseit is, miket Nagybankai Mátyás (*História az vitéz Hunyadi János vajdáról*) versei közé ékelt, midőn ezt a históriát *Cancionale-jába* (1574) felvette. (Régi m. költők tára. IV. k. Budapest 1883. 273. l.) *Heltainál* az évszám: 1392.

runt referentibus didici quod cum ad partes transalpinas Imperator Sigismundus bellando accessisset contigit inibi quendam militem cecidisse: post multos autem annos cum iterato idem imperator partes ad illas cum exercitu accessisset: ecce omnibus audientibus vox quasi fletus: scilicet ac lugubris sibilationis cepit insonare. Cunque cuncti quid nam foret mirarentur: de mandato imperatoris ceperunt inquirere inter vepres silvasque et lucos circum adiacentes. Et ecce reppererunt quoddam cadauer iacere in quodam rubo putrefactum adeo quod incrementos iunci et spine veprium ipsum pertranseundo penetraverant: et ex illo cadauere sonus ille flebilis audiebatur resonare. Unde clara voce ait astantibus: et quid foret conquiritibus dicens. Habetis ne presbyterum cui confitear: afferte mihi domini: ego enim iam ante annos plures in bello Sigismundi imperatoris miles affui et in hoc loco pugne corruui. Sed quoniam beate marie in vita mea semper deuote seruui: ideo eius meritis fauentibus id mihi a deo concessum est et donatum misericorditer ne anima mea a corpore isto iam pene consumpto et tabefacto dissolueretur ut damnationem eternam euaderem. Unde tota anima mea in me tenetur nec mori possum donec plene confitear: quia habeo damnabilia crimina que commiseram. Et pro veritate huius confirmanda mox ut confessus fuero a flebili sibilo hoc meum cadauer cessabit: anima dissoluta que usque modo miraculose est per virginem beatam retenta. Tunc obtulerunt ei sacerdotem: et facta confessione ac absolutione mox resoluta anima vocis illius sonus cessauit: et tunc tam imperator quam omnes qui aderant deum: et beatam mariam laudauerunt. Ecce ergo miraculum.

Laskai Oszvát kétizben is elmondja a legendát prédikációiban; és pedig: a) *Biga salutis* de Sanctis (Hagenau 1497.) Serm. 66. — b) *Gemma fidei* (Hagenau 1507.) Serm. 52. *Laskai Oszvát* Turóczi támaszkodott; forrását a *Gemma fidei*-ben hűségesen idézi is: *Legitur enim in chronica Hungarorum...* Igyekszik ugyan saját szavaival előadni a legendát; de a helyiely-közzel előforduló szó szerinti egyezések világosan elárulják Turóczitól való függését.

Ugyancsak Turóczi nyomán szedte versbe a legendát *Tinódi: Zsigmond király és császárnak krónikája*, 773—812. vers. (Szilády: Régi m. költők tára. III. k. Bpest 1881. 345—46. ll. s jegyz. hozzá 467. l.)

Röviden utal a legendára *Pázmány* is: *Kalauz*, XIII. k. 5. r. (P. P. összes munkái. IV. k. 587. l.) Forrását imígy jelzi: Bonfinius megírta (Deca. 3. li. 3.).

Újabban *Tarczai György* (Divald Kornél) méltatta feldolgozásra a legendát, ily czímmel: *A levágott fej gyónása*. (Középkori magyar legenda.) A legendának kettős történeti háttere gyanánt Losonczy Istvánnak, illetőleg Maróthy János vajdának Murád szultán elleni havasföldi hadjáratát vázolja Tarczai.

A felsorolt hazai változatok igazi magyar legendának tekinthetők. Kifejezésre jut benne a nemzeti vitézség. A legenda hőse egy vitéz, kinek török szablya veszi fejét a csatában. Ellenben a legendának külföldi szerkezetei többnyire latorról avagy tolvajról regélnek, de sohasem vitézről.

A legendának említettem külföldi szerkezete utat talált hazánkba is. Nevezetesen *Temesvári Pelbárt Stellarium*-ában (Li. XII. p. II. art. 1.) leljük meg a rablóvezérről szóló változatot. Pelbárt kétrendbeli forrása: refert *Ansel. in li. miraculorum*. Et hoc idem narratur etiam in libro qui intitulatur *scala celi*. Pelbárt utalásaihoz hozzáfűzhetjük még, hogy a *Speculum exemplorum*-ban (Di. V. ex. 63.) is megvan a legendának ezen szerkezete. Továbbá *Wann Pál* — *Sermones de Tempore* (Pataviae 1491.) Serm. 52. l. — is rövid pár szóval hivatkozik a latorról szóló változatra.

Érdekes, hogy ez a Mária-legenda idővel belekerült még a *Hortulus anime* (Lyon 1513. Koberger kiadása) című imakönyvbe is. A *Hortulus* megjelölt kiadásában a „Mater digna Dei, veniae via, luxque diei“ kezdetű imádsághoz ez a megjegyzés fűződik:

Quilibet hos versus sequentes qualibet die devote dixerit meritis B. M. Virginis sine penitentia non morietur. Probatum fuit in partibus Arragonie 1400 in quodam saeculari, qui dictos versus ad honorem Virginis devotione, que poterat, quotidie decantabat. Accidit, ut capite truncato tota anima in ipso capite perseveraret, quoadusque plene confessus fuit omnia peccata sua et absolutionem accepit.¹

Az elterjedt legendának többi, nagyszámú párhuzamait itt helyszüke miatt nem sorolhatjuk fel.

Timár Kálmán.

NÉPRAJZI HIREK.

A Kalevipoeg jubileumán kitüntetett magyar műfordító. Abból az alkalomból, hogy észt rokonaink az idén ünneplik meg a Kalevipoeg megjelenésének félszázados fordulóját, társaságunk titkára, dr. Bán Aladár, folyóiratunk ezévi I. füzetében terjedelmes tanulmányt közölt az észtek méltán ünnepelt nemzeti époszáról, a Kisfaludy-Társaság egyik ülésén pedig ugyanő gyönyörű mutaványokat olvastatott fel készülő Kalevipoeg-fordításából. Mivel dr. Bán Aladár egyébként is folytatni szándékozott észtországi tanulmányait, társaságunk választmánya felkérte, hogy a kilátásban lévő nagy nemzeti ünnepen képviselje a Magyar Néprajzi Társaságot. Arról, hogy társaságunk titkára megbízatását miként teljesítette, az Észt Irodalmi Társaság egyik igazgatósági tagja s a társaság folyóiratának szerkesztője nemzetünket a Budapesti Hirlap útján (I. szept. 13-ki szám) a következő magyar levélben értesítette:

Tisztelt Szerkesztőség!

Mint az Észt Irodalmi Társaság igazgatósági tagja tudatom, hogy társaságunk 1911 szeptember 4-én tartott közgyűlésén Bán Aladár dr. tanárt a *Kalevipoeg* fordításában és a magyar irodalom terén való megismerhetésében szerzett érdemének elismeréséül a dorpáti Észt Irodalmi Társaság levelező-tagjává választotta. A választás kihirdetése a szeptember 5-én tartott *Kalevipoeg jubileumi ünnepén* történt, mint az itt küldött *Postimees* című lap mutatja. Bán Aladár dr. észt beszédben köszönte meg a választást.

Dorpát, 1911. szeptember 10-én.

Grünthal Vilmos,

az Észt Irodalmi Társaság folyóiratának szerkesztője
főgimnáziumi tanár.

A levélíró elküldötte magyar fordításban *Bán dr.* beszédét is, melyet észt nyelven mondott az ünnepségen. A beszéd ez:

Mélyen tisztelt Társaság!

A gazdag és szerencsés család gyermekei együtt növekednek és erősödnek, míg maguk is új otthon alapíthatnak az apai ház közelében. Más a sorsuk azonban azoknak. Kiknek szülei nem adhatnak egyebet, mint a puszta életet s a maguk erejére vannak utalva az ifjúkor nehéz küzdelmének megvívásában. A finn-ugor népek kis csoportja a

¹ Ehhez *Beissel* ezt a találó megjegyzést fűzi: „Eine einfältige Umdichtung einer älteren Legende enthält Kobergers 1513 zu Lyon gedruckter Hortulus. Sie wird als Paradeferd mittelalterlichen Aberglaubens oft vorgeführt“. (Stimmen aus Maria-Laach. Bd. LXXVII. [1909.] S. 185. Am. 1.)

nehéz sorsot élő családhoz hasonlít, melynek tagjait a sors szeszélye szerteszórtá a világ különböző részein; egyiket a fagyos észak szikláira, másokat Sarmatia kietlen pusztáira, a harmadikat a verőfényes dél termékeny síkjaira. Évezredek teltek el azóta, hogy e népcsalád egyes tagjai elváltak egymástól. E hosszú idő alatt elfelejtették a közös szülői házat, melyben egyszer bölcseljük állott. De a tudomány fáklója, mely minden sötétséget elűz, világosságot derített az idők éjjelébe s rámutatott az elfeledett multra. A finn-ugor népek közül azok, kiket a sors a kultúra áldásainak részeseivé tett, felébredtek évezredek álmaiból s egymásra ismertek a távolban is. Az észti, a finn és a magyar nemzet tudja, hogy ők egy közös anya gyermekei s bármennyire megtépte őket az idők vihara, ráismernek a rokonvadásokra, melyek nyelvükben és hagyományaikban a tudomány vizsgálat fényénél feltűnnek. A rokonság érzése azonban, fájdalom, most még csak oly alkalmakkor lobban fel erősebben, midőn e népcsalád egyik-másik tagja oly ünnepet ül, melynek fénye elhat a messze élő testvérekhez is. Ily ünnep ez a mai, melyre a testvér magyar nemzet a Magyar Néprajzi Társaság képviselője által elküldi testvéri üdvözlését a sokat szenvedett észti népnek, kívánva, hogy a Kalevipoeg legyen az az erős kapocs, mely az észti nép minden tagját egybefűzi a haza és nemzet szeretetében. E kívánsággal fejezem be szavaimat, kiáltva, hogy az Észti nemzet soká éljen és fejtse ki a jövőben szabadon azt a szellemi erőt, mely az évezredek nehéz küzdelemben föntartotta.

*

Kálmány Lajos fölépülése. Azok, a kik a magyar néprajzi irodalom belső családi életét ismerik, már több lusztrum óta fájalták, hogy a magyar folklore egyik legkiválóbb művelőjét, Kálmány Lajost szélütés érte, a mi nemesak a terhes gyűjtői munkásságra, hanem korábbi gyűjtéseinek földolgozására és kiadására is képtelenné tette. A hatalmas természetű alföldi plébános szervezete azonban elvégre is győzedelmeskedett a kóron. A Kisfaludy-Társaság és a M. Néprajzi Társaság köreiben már bejelentette, hogy újra megkezdte munkásságát. Az első fórum augusztusi ülésén bemutatott egy törökkori ismeretlen magyar ballada-típust, a M. Népköltési Gyűjtemény számára pedig elkészítette *Ipolyi Arnoldnak* hozzákerült nagy mese-gyűjteményének kritikai kiadását. Ugyanide szánta Abafi Lajosnak ugyancsak nála lévő kiadatlan népköltési gyűjteményét, valamint a saját gyűjtéseinek egy páratlanul gazdag új (számszerint hatodik) kötetét is. Társaságunkat, mint alapítványunk óta szereplő választmányi tagunk felolvasásaival, társaságunk folyóiratát pedig, miként jövő számunk is igazolni fogja, kutatásának, gyűjtéseinek értékesebb eredményeivel fogja megörvendeztetni.

*

Dr. Kúnos Ignác és Strausz Adolf kitüntetése. A hivatalos lap f. é. aug. 31. számának élén a következő királyi kézirat olvasható:

A Személyem körüli ministerium ideiglenes vezetésével megbízott magyar minis-
terelnököm előterjesztésére, a kereskedelmi főiskolai oktatás terén szerzett érdemeik
elismeréséül: *dr. Kúnos Ignác*nak, a keleti kereskedelmi iskola igazgatójának III. osztályú
vaskorona-rendemet díjmentesen és *Strausz Adolf*nak, ezen akadémia tanárának
Ferencz József-rendem lovagkeresztjét adományozom.

Kelt Bad-Ischiben, 1911. évi augusztus 8-án.

FERENCZ JÓZSEF, S. K.

GRÓF KHUEN-HÉDERVÁRY KÁROLY, S. K.

Ezúttal társaságunk két olyan oszlopos választmányi tagját érte méltó kitüntetés, a ki nemesak a tudomány terén, hanem az általuk betöltött főiskolai tan-székeken is a hazai néprajz ügyét szolgálta.

Budapesti VI. ker. m. kir. áll. felsőbb leányiskola és leánygimnázium — Budapesti m. kir. tanárképző-intézeti gyakorló főgimn. — Budapesti IX. ker. református főgimn. (3 K) — Budapesti orsz. izr. tanítóképző — Csányi Andor (4 K) — Csányi Károly — Csippék János — Csopey László — Czirbusz Géza dr. (6 K) — Deák Geyza — Debreczeni ref. főgimn. — Déghy Ödön dr. — Dési ref. tanítótestület (4 K) — Dénes Tibor — Dittrich Vilmos dr. (6 K) — Dobsinai polg. fiúisk. (4 K) — Elek Oszkár (9 K) — ifj. Entz Géza dr. — Eperjesi ág. h. ev. kollégium (4 K) — Fehérváry Dezső tanárj. — Fischer Károly Antal (4 K) — Folkusházy Lajos — Garay Ákos — Gárdonyi Géza — Gáspár Elek dr., m. kir. mechanikai és órásiipari szakisk. tanár — Goldziher Ignác dr. — Györgyey Illésné (4 K) — Györke Margit dr. — Hadzsics Antal (4 K) — Halasi ref. főgimn. (6 K) — Hampel József dr. — br. Hatvany József — Hegedeös Miklós — Hegybánya-Szélaknai m. kir. állami gyermekjáték készítő iskola (4 K) — Hellebrant Árpád (7 K) — Heller Bernát dr. — Heinrich Gusztáv dr. — Hoitsy Pál — Homieskó Athanáz — Horger Antal dr. — Iglói m. kir. áll. tanítóképző-intézet (4 K) — Juhász István (7 K) — Kannisto Arthur — Kardos Gyula dr. — Kardos István (4 K) — Karl Lajos dr. (4 K) — Kassai áll. felső iparisk. (4 K) — Kézdivásárhelyi áll. polg. fiúiskola (4 K) — Kir. Magyar Természettud. Társ. (3 K) — Kis Márton — Kisújszállási ev. református főgimnázium (4 K) — Klein Géza — Koch Alfréd — Kodály Zoltán — Kolozsvári m. kir. áll. fa- és fémipari szakiskola — Kolozsvári egyetemi Orvosi Kar — Kolozsvári ref. kollégium (4 K) — Kolozsvári r. kath. főgimnázium — Komáromi Andor — Kopits János — Koritsánszky Ottó — Kovács Sándor (6 K) — Körmöczbányai áll. főreálisk. (4 K) — Köszegi evang. felsőbb leányiskola (4 K) — Kreesmarik Endre — Lám Frigyes (3 K) — Lehoczky Tivadar (8 K) — Lengyel Lajos — Löfkovics Arthur — Madarassy László — Magy. Kir. Technológiai Iparmúzeum (4 K) — Marczali Henrik dr. — Marienescu Athanáz dr. (4 K) — Márki Sándor dr. — Marosvásárhelyi ref. kollégium (4 K) — Matunák Mihály (4 K) — Medveczky Károly — Modori áll. polg. isk. — Moricz Zsigmond — Munkácsi áll. főgimn. (4 K) — Nagy Tibor — Nagykállói áll. főgimn. (4 K) — Nagyvárad áll. főreálisk. (4 K) — Nyitrai püspöki nagyobb papnevelő-intézet (4 K) — Nyitrai kath. főgimnázium (4 K) — Országos Iparegyesület (6 K) — Paksi m. kir. áll. polg. iskola (6 K) — Pálos Ede (6 K) — Pálos Ödön (4 K) — Pápai Sz.-B.-rendi főgimn. (6 K) — Payer Endre dr. — Perényi Adolf — Podolini kath. gimn. (4 K) — Pozsonyi ág. h. ev. theologia Akadémia „Székács József“ köre — Pozsonyi felső keresk. iskola — Pozsonyi áll. tanítónőképző (4 K) — Pozsonyi kir. kath. főgimn. (4 K) — Princz Gyula — Privigyei kath. gimn. (4 K) — Privitzer Jenő dr. (4 K) — Pröhle Vilmos — Puky József (4 K) — Rákosi Jenő — Réthei Prikkel Marián dr. (4 K) — Rhousopoulos A. Rhousos (6 K) — Repiczky Textoris Alma — Róheim Géza (4 K) — Sárospataki áll. tanítóképző — Simonyi Zsigmond dr. — Soproni áll. felsőbb leányiskola (4 K) — Soproni evang. lyceum (4 K) — Svetschine Georgine (5 K) — Szabó Dezső (4 K) — Szamosújvári kir. kath. főgimn. — Szegedy Rezső dr. — Székely Dezső dr. (4 K) — Szémán István — Szendrei János dr. (4 K) — Téglás István — Temesváry Rezső dr. — Téry Ödön dr. — Timár Kálmán — Tiszatüredi Múzeum és Könyvtár-Egylet (4 K) — Tolnai Vilmos dr. (6 K) — Tonelli Sándor dr. — Tordai m. kir. áll. főgimn. — Tóth György dr. — Tóth Gyula — Tóth Szabó Pál dr. — Tömörkény István (4 K 50 f) — Trencsényi áll. felsőbb leányiskola (4 K) — Trocsányi Zoltán — Vácsi kegyesrendi főgimn. — Vasverő Rajmund — Viski Károly — Wagner Lajos dr. — Wolf Sándor — Zombori városi polg. fiúiskola (6 K) — Összesen 1219 K 50 f.

1912. évre: ¹ Apponyi Sándor gr. (3 K) — Baksay Sándor (6 K) — Kovács Sándor (4 K) — Lehoczky Tivadar (2 K) — Pálos Ödön — Összesen 24 K — f.

1913. évre: Szt.-Adorjáni elemi népiskola 6 K — f.

1914. évre: Szt.-Adorjáni elemi népiskola 4 K — f.

Alapítványi kamatot fizetett: Zolnai Gyula dr. 8 K — f.

Összesen befolyt hátralékokból: 71 K — f, jan. 1-től 995 K 74 f.

1911 és követk. évi díjakból 1253 „ 50 „ „ 3420 „ — „

Alapítványi kamatból 8 „ — „ „ „ 14 „ — „

Alapítványi díjakból — „ — „ „ „ 175 „ — „

Budapest, 1911 október hó.

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldy Ferencz-u. 50.).

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I., Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemzeti Múzeum.)

Főtítkár:

Solymossy Sándor dr.
(VII., Zugló-utca 16., II.)

Títkár:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utca 25., III.)

Pénztárnok:

Kövecsesi Dancs Árpád
(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Könyvtárnok:

Beluleszkó Sándor dr.
(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexics György dr.	Giesswein Sándor dr.	Sztripszky Hiador dr.
Asbóth János †	Györfly István dr.	Semayer Vilibáld dr.
Balásy Dénes	Heller Bernát dr.	Szendrei János dr.
Balassa József dr.	Huszka József	Szentmarjai Dezső
5 Barabás Samu	20 Jancsó Benedek dr.	35 Szily Kálmán dr.
Barátosi Balogh Benedek	Kodály Zoltán	Szinnyei József dr.
Bartók Béla	Kúnos Ignác dr.	Szinte Gábor
Bátky Zsigmond dr.	Madarassy László	Sztankó Béla
Binder Jenő	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
10 Borovszky Samu dr.	25 Melich János dr.	40 Téglás Gábor
Erdélyi Lajos dr.	Mészáros Gyula dr.	Thirring Gusztáv dr.
Ernyey József	Nagy Géza	Tolnai Vilmos dr.
Fabó Bertalan dr.	Nyáry Albert báró dr.	Versényi György
Feichtinger Győző	Réthy László dr.	Vikár Béla
15 Goldziher Ignác dr.	30 Strausz Adolf	45 Zsilinszky Mihály.

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő	15 Kárpáthy Kelemen, Szombathely
Baróti Lajos dr., Almádi	Lehoczky Tivadar, Munkács
Bellosics Bálint, Baja	Pápay József, Debreczen
Bünker Rajmund, Sopron	Pintér Sándor, Szécsény
5 Darnay Kálmán, Sümeg	Posta Béla dr., Kolozsvár
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár	20 Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Fiók Károly dr., Debreczen	Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Gálos Rezső, Temesvár	Szegedy Rezső dr., Pécs
Gárdonyi Géza, Eger	Szilády Zoltán dr. Nagyenyed
10 Gönczi Ferencz, Deés	Tömörkény István, Szeged
Istvánffy Gyula, Miskolcz	25 Varjú Elemér, Kassa
Kada Elek, Kecskemét	Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Karácsonyi János dr., Nagyvárad	Zoltai Lajos, Debreczen.
Kálmány Lajos, Szeged	

ETHNOGRAPHIA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉRTEŚÍTŐJE.

SZERKESZTI

DR. SEBESTYÉN GYULA.

MELLÉKLETE;

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTEŚÍTŐJE.

A társaságot illető pénzek
egyszerűen a

**MAGYAR NÉPRAJZI
TÁRSASÁGNAK,**

a fölşzólalások és lakcím-
bejelentések pedig

Kövecsesi **DANCS ÁRPÁD**
pénztárnokhoz (Budapest, II.
Toldy F.-u. 50.) küldendők.

A folyóiratot illető küldé-
mények

Dr. SEBESTYÉN GYULÁ-hoz
(M. Nemzeti Múzeum),
a társaság ügyviteléhez tar-
tozó iratok pedig

Dr. **SOLYHOSSY SÁNDOR**
főtitkárhoz (Bpest, VII. ker.
Zugló-u. 16. sz.) küldendők.

Előfizetési ára 10 kor. Bolti ára 15 kor.

A tagoknak tagdíjuk fejében jár.

Megjelenik január, márczius, április, június, október és december hónapokban.

BUDAPEST.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

1911.

TARTALOM.

	Lap
<i>Dr. Solymossy Sándor</i> : A főrévi népszínházok. (II.)	321
<i>Nagy Géza</i> : Még egyszer a baskir-magyar kérdéstről	342
<i>Lambrecht Kálmán</i> : A magyar szélmalom. (VI.)	352
Néphit és népszokások.	
<i>Istvánffy Gyula</i> : A borsodmegyei palócok. (IV.)	363
Irodalom.	
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Suomalaisen Tiedeakatemia [Toimituksia. Sarja B. Nid. I. — Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. I.	369
<i>Dr. Sebestyén Gy.</i> : Arany László: Magyar népmese-gyűjtemény	372
<i>Hellebrant Árpád</i> : Néprajzi könyvészet 1909-ről (IV.)	373
Kisebb közlemények.	
<i>Dr. Sebestyén Gy.</i> : Kőműves Kelemenné	377
<i>Kálmány Lajos</i> : A Patkó-nóta kétértelműségéről	380
<i>Szivos Béla</i> : Hajduszoboszlói patkány-bűvölés	381
<i>Gálos Rezső</i> : A póruljárt szerelmesek meséjéhez	382
— — Elásott csontok vérvéze	382
Néprajzi hírek.	
Bécsi előadás a regös-énekekről	383
A „Folklore Fellows“ szövetség magyarországi szakosztálya	383
Társulati ügyek.	
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1911 május 31-ki üléséről	384
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1911 október 25-ki üléséről	384
Jegyzőkönyvi kivonat a M. Néprajzi Társ. 1911 november 29-ki üléséről	385
A Magyar Néprajzi Társaság tagjegyzéke az 1911. év végén	387

E folyóirat összes közleményeire nézve minden jog fentartva.

Hivatalos nyugtázás

az 1911. évi október hó 1-től november hó 15-ig befolyt díjakról.

Tagsági, illetőleg előfizetési díjat fizettek:

1907. évre: Margalits Ede dr.	6 K — f.
1908. évre: Ujpesti Ferencz József-téri leányiskola	6 K — f.
1909. évre: Egri érs. tanítóképző — Bpesti keleti keresk. akadé- mia — Összesen	12 K — f.
1910. évre: Baloghy Dezső (1 K) — Beszterczenaszód-várm. Általános Tanító-Egylet — Borsodmegyei Ált. Tanítóegylet — Dobozy Vilmos dr. — Éber László dr. — Eötvös Károly — Filep Gyula dr. (4 K) — Ghyezy Elemér — Lill Tivadar (2 K) — Makoldy Sándor dr. (3 K) — Nagykárolyi kegyesr. r. k. főgimn. — Nagyvarjasi áll. el. isk. — Odescalchi Arthur hg. (2 K) — Pálincás Endre — Raschel Lambert — Sommer János — Összesen	78 K — f.

A FŐRÉVI NÉPSZÍNJÁTÉKOK.

(Második közlemény.)

II. A szöveg eredete.

A főrévi játékokat külső megjelenésükben megismerve, azt láttuk, hogy bennük az egyes jeleneteket elválasztó körmenetes énekek, akárcsak az antik drámák kórusai, csupán hangulatkísérő lírikus betoldások s a játékok drámai egysége nélkülök is teljes marad.¹ Azért most, mikor a főrévi szövegek rokonsági viszonyait és eredetkérdését lesz feladatunk vizsgálni, az énekeket az összefüggésből kikapcsolhatjuk s a típusváltozatokban sem vesszük tekintetbe.

A németiség népi rétegeiben ma többféle és különböző korokban keletkezett karácsonyi játékos szokás divatozik. Ezeket külön csoportokba foglalva, megvizsgáljuk, melyikkel mi közösséget tart a főrévi trilógia, hogy azután a vele szorosabban összefüggő típuscsoportot behatóbban szemügyre vehessük s kijelöljük benne játékaink helyét, valamint a szomszédos és rokonszövegekkel való kapcsolatát.

Nagy általánosságban a németországi karácsonyi jelenetek között három egymástól elütő jellegű és korú csoport különböztethető meg: 1. a mithikus eredetű, gyermekbüntető és gyermekajándékozó ú. n. *Engelschar*,² 2. az egyházi származású s valószínűleg ferenczrendiek révén elterjedt „bethlehemhordás“ pásztorok és napkeleti bölcsék szerepeivel, melyet több helyt *Königsschar*-nak³ neveznek; 3. a késői eredetű, részletes darab szállás-kereséssel, Heródezzel, ördöggel stb. a tulajdonképeni *Christigeburtsspiel*.

A főrévi első és fődarab: *Krisztus születése* szemmel láthatóan az utóbbi csoportba tartozik; de mivel vonatkozásaiban és népiességében nem egy helyt az előző kettőre is emlékeztet, azután meg a német szakirodalom idevágó részében annak nagy tömege ellenére is épp az osztályozás kérdése még nincsen véglegesen tisztázva, kénytelenek vagyunk mindhárom csoport jellemző vonásait itt röviden összefoglalni.

¹ Az előző fejezet kísérő jegyzeteiből kitűnt, hogy ez éneketoldások ismert egyházi dalok, a melyek alkalmasabbal vagy tetszetősebbel bármikor fel voltak cserélhetők; akadtt közöttük nem egy modern keletkezésű szemben a játékszövegek szoros egységével és változatlan régiségével.

² *Tille* Gesch. d. deut. Weihnacht. Leipzig, 1894. 107–147. (Weihnachtsumzüge), különösen 131. — A szász Érczhegységben *Adventspiel*-nek hívják; előadásuk ideje t. i. advent első vasárnapjától, vagy decz. 8-tól (*Miklós* püspök napja) újévig tart, míg az ugyanott divó *Krippenspiel* (bethlehemezés) újévtől gyertyaszentelőig járja. L. *Fr. Vogt* Weihnachtsspiele in Schlesien. Leipz. 1901. 65. s köv. II.

³ *Tille* id. m. 133–4. — *Mosen* Die Weihnachtsspiele im sächsischen Erzgebirge. Zwickau, 1861. 15–17.

Az Engelschar és Königschar kimutathatóan évszázadok óta él a nép között.¹ Álöltözékes házaló szokás mind a kettő; rövid párbeszédeselemből állanak, a melybe lehetőleg bevonják a családbeli hallgatóságot is. Lényegileg azonban éles és mélyreható különbség van közöttük. Az *Engelschar* (vagy: *Christchar*) alakjain és szövegén a pogány eredetnek kétségtelen nyomain látszanak.² Egy-egy talpig fehér ruhás szereplő vagy mint nőalak állít be a családhoz (die weisse Frau, Frau Holle, Perchta), vagy mint szakállas férfi (derékhoz kötött ló-maskarával, mint Schimmelreiter, anélkül: *Nicolo*, der weisse Nickel, der heilige Christ) kosarában gyümölcsöt: almát és diót, meg apró játékszert hoz a kicsinyeknek, az ajándékholmik többnyire csillogó aranyfüsttel vannak bevonva; mellette az elmaradhatatlan „mumus“: kifordított bundájú, torzonborz ijesztő rém, melynek vidékenként *Ruhklas*, *Ruprecht*, der schwarze Nickel, *Klaubauf* vagy *Grampus* a neve. A fehér alak megkérdi, jól viselték-e magukat az év folyamán a gyermekek, imádkoztatja őket, az ajándékokat ő osztja szét; viszont a fekete kísérő ugrál, lármát csap, virgácsal fenyegetődzik, puttonyába akarja a rosszakat rakni s búcsúzásul erkölcsi prédikációt tart a hallgatóságnak.

E játékforma a téli viharok idején babonás látomásokból eredt *bösz vadászat*-nak, a fehér lovas *Wotan* száguldó kísértetsapatának (die wilde Jagd, das wilde Heer) csenevész emléke a nép között. E rémcapatot a téli ünnepek mértéktelen torainak idején maskarákban, ijesztő öltözékekben utánózták³ s ez ismeretlenné tevő álarczos torzjelmezekben megrohanták a házakat, kellemetlen igazságokat mondtak a háziak szemébe vagy vastag tréfát üttek belőlük. Többnyire a község vagy kisváros cselédsége rendezte, köztük a főszerepet a község pásztorai vitték kolomppal, tülökkel, ostopattogtatással;⁴ az ijesztgetést főképp a gyermekvilág vette komolyan, a mihez a résztvevő pásztorok révén önkéntelenül hozzáfűződött az ugyancsak ősi, hagyományos ajándékozás szokása. A közösségek pásztorai ugyanis nyári legeltetés után, télelei leszámolásaikkor viszonzásul apró játékszereket osztottak ki a ház kicsinyei között;⁵ ez is házaló szokás volt s az álarczos felvonulásokkal csaknem egyidejű, miért is a kettő akadálytalanul egybe-

¹ *Mogk Deut. Myth.* (Paul Grundr. III.² 276. s k. II.)

² *Usener* Das Weihnachtsfest. Bonn, 1889. 247. és *Wilken* Gesch. d. geistl. Spiele in Deutschl. Götting. 1872. 31—39., e csoport christianizált formáját nézve csupán, *mithikus* eredetét kétségbevonják. Tévedésüket már *Vogt* korrigálta, id. m. 88. s k. II. — v. ö. *Mogk* dolgozatával is id. h.

³ A régi adatok összegyűjtve *Fehr*-nél Staat u. Kirche im fränkischen Reiche. Wien, 1869. 464—68. — v. ö. *Tille* id. m. 13—15. — A hazai németség is ismeri, l. *Németprónáról* Ethnogr. IX. 226. Az erdővidéki svábokról *Lauka G.* a *Társalkodóban* 1841. X. 90.

⁴ Még a múlt század közepén Schleswig-Holsteinban élő szokás volt: „de hele Ritt“ név alatt l. *Handelmann* Weihnachten in Schl. Holst. 1866. 27—29. Mecklenburgban velük megy a „Schimmel“ is. *Bartsch* Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg, 1880. 224.

⁵ *Tille* id. m. 27.

olvadhatott. Valamennyi résztvevője eredetileg *felnőtt* alak, a kik közül az északi területeken maig is megmaradtak az egykori férfiszereplők, míg délen a maskarajárásban a házi cselédségnek inkább nőtagjai szerepelvén, vezetőjük Wotan neje: a háziasság gondozója, a szintén kísérőcsapattal járó Perchta vagy Holla lett. Ez a babonás eredetű fehér asszony a közhit szerint az elhalt kis gyermekek lelkeit viszi magával, a kik kavargó hópolyhek alakjában rohannak utána. Ez utóbbi körülmény is közrehatott a szokás hagyományos formájának megváltoztatásában, úgy hogy felnőttek helyett fehérbe öltözött gyermekek kerültek mellé kíséretül s az alpesi németiség körében a szokás csakugyan átment gyermekelőadók és serdülő leányok kezére.¹

Eredetileg úgy a férfi mint a női vezető egymagában egyesítette az ajándék- és büntetésosztó szerepet, a mi a fennmaradt Schimmelreiter és Holla-mondákból kétségtelenül kitűnik² s csak a kereszténység hatása alatt vált mindegyik kettős alakká: egy jószívű jutalmazó és egy büntető félelmes figurává. Az óhajva várt jóságos ajándékozó tisztét valamely szent alak vette át: északon a fehér lovas öregből szt Miklós lett (Niklas, Mikulás, később maga Krisztus, mint felnőtt alak³), délen az aranyos holmijú fehér asszonyt Mária, arkangyal vagy Krisztus helyettesítette (utóbbi kettőt is leányszereplő adja).⁴ Viszont a büntető, ijesztető alakot meghagyta az egyház eredeti pogány nevéen, legfeljebb átformálta teljes mesebeli szörnynyé, vagy

¹ *Schmeller* Bayer. Wörterbuch I. 270—2. *Vogt* 96—114. és *Mosen* id. m. 8—11. Utóbbinak adatai az Érczhegységből valók s érdekesen mutatják az átmenetet: a felnőttek szokásának lecsúszását gyermekek kezére. Az álöltözékes csapatban kettősen jelennek meg az alakok: egy nagy és egy kis angyal, nagy és kis Ruprecht, nagy és kis pástor, stb.

² *Grimm* Deut. Myth. 250., 878. — *Schwartz* Der Schimmelreiter und die weisse Frau (Zeitschrift d. V. f. Volksk. 1897. VII. 225—44.). — *Wehrhan* Die Sage. Leipz. 1908. 82—86.

³ Hogy *Krisztus* teljesen Miklós püspök szerepét vette át, sok középnémet játék egyező versszövegéből is kitűnik. Néhol az öltözék is ugyanaz, pl. a *markersdorfi* játékban, a hol „*Herr Christ*“ püspöki ornátusban, hosszú fehér szakállal lép fel, l. *Vogt* id. m. 65. — Másol a *Niklas* jó alakjából *Petrus* lett, szintén püspöki jelmezben, viszont a fekete *Rupprich József* nevét vette fel az olyan játékokban, a melyekben a Christkindl-játék összevegyült a bethlehemezéssel, pld. az Óriáshegységben (*Vogt* 11—12.). — Krisztus illetően szerepeltetésének pogány voltát már a XVII. sz.-ban érzik. *Joh. Gabr. Drechsler* híres röpirata: De larvis natalitiis. Lips. 1683. dörög ellene; álláspontját jelzi a munka német kiadásának czime: Bericht wegen der schändlichen Weynacht-Larven, so man insgemein Heiligen Christ nennet. Leipz. 1701. A szokásnak a maihoz teljesen hasonló voltára l. ebből az idézett helyet *Tille*-nél 138.

⁴ A Budapest-környéki sváb falukban, Budakesz, Solymár, Békásmegyér, stb. ugyane játék járja, a mely az osztrák alpesi vidékek előadásaiival szinte szószerint megegyez. Itt *Mária* az ajándékosztó és *Michael* (v. Gabriel) angyal a vádló, külön komikus torz jelmezes alak: *József* (fiúszerep). A játéktípus elterjedt voltára jellemzők a hazai adatok (*Hartmann* Volkschausp. In Bayern u. Oest.-Ungarn gesammelt. Leipz. 1880. 1—6.), minthogy másfelől megtalálható hasonló szöveggel és jelmezekben Elzászban (Dame de Noël = Hollával l. *Vogt* 109.) és Waldeck, valamint Hamburg vidékén (*Tille* 116., 127.).

ördögalakká; megmaradt tehát északon a Ruprecht, Ruhklas, Schimmelreiter név,¹ délen is Perchtl néven ismeretes az a vénasszonyalak, a mely a csapattal jár s mint söprögető, virgácsos boszorkány jelen meg.

Ez az Engelschar-típus valamennyi karácsonyi játékos forma között a legrégebb; sohasem származott ki az egyházból, hanem már előbb megvolt élő hagyományként a nép közt, mint téli ünnepségeikkel kapcsolatos jelmezes, tréfás látogató-szokás s a kereszténység átformáló hatása alatt csak később alakult ki belőle a ma ismert „angyalok csoportja“. A játék ökonómiaja és régisége kapcsán az is valószínű, hogy a többi fajta, későbbi s már egyházi eredetű bethlehemzés a házról házra járást ettől a típustól vette át és tette általánossá.

A típusnak vannak saját elemei (I.), a melyek más játékokban sehol sem fordulnak elő; ezek:

1. 1. *gyermekajándékozás* (kellékek: aranyozott gyümölcsök, játékszerek);
2. *gyermekijesztés* (virgács, puttony);
3. a szereplők eredetileg mind *felnöttek*;
4. felnőtt *Krisztus-alak* (néhol Nicolaus, Petrus v. Mária, angyal, ugyanazon ajándékosztó szereppel);
5. *torzonborz jelmezű* kísérő csapat (Ruhklas, Nickel, Grampus), kifordított bundákban, szalmaövvel, lármás csörgető szerszámokkal, tülökkel;
6. *adventi* szokás.

Eredetileg idetartozó elemek még (II.), a melyek némi módosulással innen mentek át az egyházi játékokba anélkül, hogy azok lényegéhez tartoznának:

- II. 1. *házalás*;
2. az ijesztő jelmezeselek mintájára kialakult *középkori ördögalak*,² gyakran eredetére emlékeztető tülökkel (a főréviben is!) vagy ebből:
3. az angyalszót nem értő, *bundás öreg pásztor*.

A főrévi játékokban ez elemeknek (az egy ördögöt kivéve, a melyről alább lesz szó) *egyike sem* fordul elő.

Második csoport az ú. n. *Königsschar* (Hirtenspiel, Krippenspiel, Christschau etc.) pásztor és háromkirály hódolatával már teljesen egyházi termék. Meséjét az evangélistákból meríti s a középkorban kedvelt apokrifok mondái anyagával színezi. Keletkezése úgy időpont mint forrásai tekintetében részletekig megállapítható. Legrégibb liturgiai formái (XIV. század eleje), a mint azok a roueni, limogesi és freisingi (vizkeresztnapra való)

¹ Oppelaben a *Nikel* magáról mondja:

Bin der Nickel aus dem Himmel,
Reit' auf einem weissen Schimmel. (Vogt 54.)

Osztrák Sziléziában:

Schimmelreiter komm herein,
Die Kinder woll'n ni brave sein. (Peter Volksthümliches aus Österr.-Schlesien. Troppau, 1865. I. 439.)

² Roskoff Gesch. d. Teufels. Leipz. 1869. I. 187 s k. II.

misei betétekben fennmaradtak,¹ azt mutatják, hogy az a néhány mondatból álló kezdetleges, latin nyelvű párbeszéd, melyet a hódoló napkeleti bölcsek (mágusok = királyok) és az oltárra kitett jászolbölcső mellett ülő bábák (obstetrices) a vízkereszti (jan. 6.) misén egymással váltottak, szinte szó szerint *azonos étvétel* a már akkor széltében ismert *húsvéti* misebéli szentsír-jelenetnek párbeszédéből.² Ott szentsír, itt jászolbölcső, mindegyik ugyanazon a helyen, a mellékkápolna oltára mellett, ott három Mária, itt három mágus, ott angyal ül a sír mellett, itt a Jacobus Protevangéliumából ismert bábák.³ A szcenikus elrendezés, a kérdő-felelő mondatok teljesen megfelelnek. Hogy e dramatikus betoldások átkölcsönzése egyik ünnepről másikra nem mond ellent az egyház akkoriban szokásos felfogásának és eljárás módjának, bizonyoság rá az a tény, hogy ez az áttétel alig egy századdal később ugyanily módon megismétlődik: a mikor ugyanis a vízkereszti mise említett mágusjelenete tevődik át a népszerűbb és fontosabb karácsonyesti misébe. Ez utóbbiban már a jászolbölcső elé járuló és ajándékokkal hódoló papok nem a napkeleti királyokat jelképezik, hanem a három pásztort.⁴ Szerepük azonban azonos, a szöveg fedi egymást; az átvételt pedig kétségtelenné teszi a dramatikus párbeszédnek az a helye, a hol a pásztorok a mezőn elaluszhatnak s az angyalszót („Glória!” etc.) álmukban hallják. Ez a mozzanat nyíltan ellentmond az evangéliumi szövegnek, a hol t. i. az „ébredő” pásztoroknak hirdetik az angyalok a megváltó születését. De megvan az álomjelenet a napkeleti bölcsek evangéliumi hagyományában, midőn a

¹ E három teljes szövegműveken kívül részben töredékes, részben rövidített alakban megvan még több XIV. és XV. sz.-i feljegyzésben. L. e szövegeket és a teljes repertoriumot *H. Anz* könyvében: *Die lateinischen Magierspiele. Untersuchungen und Texte zur Vorgesch. d. deut. Weihnachtspiels.* Leipz. 1905.

² A húsvéti dramatikus betét legkezdetlegesebb alakja *Milchsack* és *Lange* összeállítására szerint ez: *három Mária*, kik az arimathaei sírba helyezett holttestet akarják bebalzsamozni, körmenetben járulnak az oldalkápolnák egyikében elhelyezett szent sír elé, melynek földőlapja le van emelve s mellette egy *angyalt* jelképező dalmatikás pap ül. *Angyal*: *Quem quaeritis in sepulchro o christicolae?* — *Három Mária*: *Jesum Nazarenum crucifixum.* — *Angyal*: *Non est hic, surrexit, sicut praedixerat. Ite nuntiate quia surrexit!* — A mágusok vízkereszti jelenetében (az összes emlékek fejlettebb szövegűek) *közös* ugyane néhány mondat: *Obstetrices*: *Qui sunt hi, qui stella duce nos inaudita ferentes?* — *Magi*: *Nos sumus, quos cernitis, reges . . . etc.* *Obst.* *Ecce puer adest, quem quaeritis. Jam properate, adorare, quia ipse est redemptio mundi.* — L. bővebben *értékelésben*: A karácsonyi misztériumok eredete. *Egy. Philol. közl.* XIII. 351—368.

³ Még nem Mária és József fogadják a hódolókat, mint később, mert a XII. sz.-től fogva a szent pár a jászolbölcső mellett *oltárképen* van ábrázolva. — A *bábák*, mint hivatott tanúi Mária szeplőtelen fogantatásának, először a II. sz.-beli Jacobus-féle Protevangéliumban említettek; innen a Pseudo-Máté-evangélium (De ortu beatae Mariae . . .) közvetítésével kerültek át a középkori Mária-legendákba. L. *Hennecke* Neutestamentl. Apokryphen. Tübing. 1904. 53. és *Bardenhewer* Gesch. d. altkirchl. Literatur. 1902. I. 406.

⁴ L. pl. a *roueni* pásztorjátékban (XV. sz. l. *Du Ménil* Origines latines du théâtre moderne. Paris, 1849. 147. Utána *Weinhold* id. m. 51. és *Gyulai Pál* Kisf.-Társ. Népk. Gyűjt. I. 525.). *Obstetrices* dicant: *Quem quaeritis . . . Pastores* respondeant: *Salvatorem Christum . . . Item Obstetrices* cortinam asperientes *Puerum* demonstrant dicentes: *Adest hic parvulus . . . etc.*

hódolás után az angyal „álmukban“ adja tudtukra, hogy Heródeshez vissza ne menjenek s a kised születésének helyét el ne árulják neki. A templomi háromkirály-játékok szövegében az elalvás mozzanata mindenütt előfordul¹ s ezt csakis belőle vehették át a karácsonyi misén a pásztorok a hódolás teljes mágusi szövegével együtt.

A Königsschar típusformája azután is mindvégig szoros kapcsolatban marad az egyházzal s az egyre fejlődő templomi előadások toldalékaiból, bővüléseiből táplálkozik folyton az a származéka is, a mely már a XIV. század folyamán kikerült a nép közé; ez a népi forma u. i. a templomi mutatóványokkal később is fenntartván az összeköttetést, annak újításait fokozatosan átveszi. E fokozatok részletes megállapítása nem tartozik bele a jelen összefüggésbe; itt elég annyit jeleznünk, hogy a párhuzamos fejlődés pontos kijelölése fölötté gyümölcsöző munka lenne, mert ennek kulcsa szerint esetről esetre meg lehetne állapítani az egyes népi termékeknek az egyházból való kiszármazása korát. A templomból a nép közé annak idején legnagyobb valószínűség szerint a ferenczrendiek kolduló szerzete vitte ki. A rend alapítója, assisii- szent Ferencz, legendájának egyik mondatoldalékában ugyanis el van mondva, hogy a seraphicus kevéssel halála előtt Assisi mellett a közel Greccióban (1223) karácsony estéjén tájképes bethlehemet állított fel teljes evangéliumi fölszereléssel s mellette prédikált a népnek. A monda szerint ez volt az első bethlehemállítás² s e körülményből később a francziskánus és minorita kolostortemplomok, alapítójuk példáját követve, Európa-szerte (nálunk is!) azt a kiváltságot foglalták le maguknak, hogy templomaikban marionetteszerű kis bethlehemeket állítottak ki.³ Majd pedig belátva, hogy a nép közt elterjedt Engelschar-járás, mint házaló szokás, nekik erős versenytársuk, ezt az egyházzal el nem ismert divatot azzal törekedtek ellensúlyozni, hogy székhelyük központjából a környék olyan helyeire, melyek templommal nem rendelkeztek, kiküldötték az otthoni díszes bethlehemüknek gyarlóbb mását, vagy kicsiben az egész templomot, betanított gyermekekkel egy egy felnőtt egyházi vagy tanító kíséretében s a házaknál előadatták velük amaz aktuális énekeket, párbeszédeket, melyek ugyanazon estén székhelyük templomában hangzottak el. Az ezzel járó s mindenütt egyformán fennmaradt alamiznaszedés is (ellentétben az Engelschar ajándékosztó jellegével) a kápsáló szerzetek eljárására vall; legtöbb helyt vagy az egyik marionette bábának, vagy az angyalt játszó gyerekek kezében még ott látjuk a templomi csengős perselyt.

¹ *H. Anz* id. m. 134. „magis orantibus et quasi sompno sopitis . . .“ ezalatt figyelemzeti őket az angyal: *Ite viam remeantes aliam . . . etc.* L. id. *értekezésében* is: 359. s köv. ll.

² A monda ebben nyilvánvalóan téved, mert ifj. Theodosius neje, Placidia már az V. században állít bethlehemet. (*Mannhardt Weihnachtsblüten in Sitte u. Sage.* Berl. 1864. 28.) *Cedrenus* bizanci krónikájában 1050-ből említ hasonlót.

³ *Thode Franz* v. Assisi . . . Berl. 1885. 104. — L. ezekről még *értekezésem*et: *A Bethlehem a nép-misztériumokban és a dráma történetében.* Egy. Philol. közl. XVIII. 108—120. Különnyomatban: 6—18. ll.

Oly helyeken tehát, a hol az alamiznaszedő kolostorok évszázadok folyamán zavartalanul fenntartották az érintkezést a környék lakosságával, ott a nép között is ilyen tisztán egyházi jellegű maradhatott a bethlehemes játék napjainkig. Az osztrák alpesi tartományokban, délnémet katolikus vidékeken ezt a típust találjuk meg; például: Mank-ban (Felső-Ausztria) ministráló gyerekek adják elő s a szintén ornátusba öltözött egyházi viszi utánuk a bethlehemes szekrényt. A kis marionette-alakokat tánczoltatják, az egyházi magyarázza a látóvalókat s a kísérő gyerekek felelgető énekeket adnak elő az angyal s a pásztorok személyében; végén kegyes adományokat gyűjtenek a perselybe.¹ Máshol az állandó érintkezés vagy megszakadt (pl. a reformáció következtében) vagy a szerzetek hagyták abba önként a bethlehemezést. A nép azonban a maga jószántából fenntartotta az egykor nagy kedveltségnek örvendő szokást s a játék itt népi elszigeteltségében lassan átalakult. A pásztorok szerepei bővültek, népies dalokkal, útszéli tréfákkal élénkültek,² viszont az egyházi énekeknek csupán legnépszerűbbjei maradtak meg benne, a többi kiveszett s a felnőtt kísérő (egyházi) elmaradt. Ezt a töredékes formát leljük meg az osztrák északi tartományokban és nálunk főképp az ország nyugati és északi részein. A kolostorok egységes eljárása magyarázza meg végre azt a különben különösnek tetsző tény is, hogy az említett más-más ajkú nyelvterületnek egymástól távoleső vidékein gyakran szinte szószerinti egyezéseket találunk a karácsonyi játékokban.³

Azt talán mondani sem kell, hogy a most tárgyalt két játékcsoport népi emlékei nem maradhattak meg mindenütt tipikus tiszta formájukban, hanem az egyidejű szokások élettani törvénye szerint sokszorosán elegyedtek egymással s ma tarka össze-visszaságban találunk bennük innen is, amonnan is személyeket, mondókákat és kellékeket. A keveredésnek egyik legkülönösebb eredménye pl. az a több, kivált sziléziai játékokban előforduló képtelenség, hogy *egy* előadásban ott szerepelnek: a *felnőtt* Krisztus (az első típus Schimmelreiter-Nicolo utódja) és a jászolbölcsőben fekvő *kisded* Jézus (mint a második típus főkélléke).⁴

E második típusnak (Königsschar) *eredeti* sajátos elemei (I.) tehát:

¹ *Vernaleken Mythen u. Bräuche des Volkes in Oesterreich*. Wien, 1859. 289. — Hasonló adatokat még *Rosegger Volksleben in Steiermark*. Wien, 1878. „Die Kirche“ fej. 181. s k. ll.

² Jellemző példákat ad *Pailler* id. gyűjt. I. kötetében.

³ L. pld. *Feifalik Volksschauspiele aus Mähren*. Olmütz, 1864. 22. s k. ll.-ain több morva játékot, vagy a lengyel nép *sopkái*-it, a melyek a mi magyar bábtánczoltató bethlehemeseinkkel feltűnő hasonlóságot mutatnak, v. ö. *Sebestyén Gy.* Dunántúli gyűjtés (Kisf. Társ. Népk. Gyűjt. VIII. k.) 504. Összevetésre érdemes még pl. a szepesi szász „Weihnachtsspiel“, melyet *Weber* közölt (Ethnogr. Mitteil. aus Ungarn. 1887. 77—81.) és *Sebestyén* id. gyűjteményében a 2. számú zalamegyei „Bötlehem-járáshol való versek“, 12—24.

⁴ *Vogt* id. gyűjt. ben az Óriáshegységéből valók: 11., 29—30., 57—58. stb. ll. — *Peter Volkstüml. aus Öst.-Schles.* I. 439. *Weinhold* id. m. 104—110.

I. 1. az előadók: *gyermek*¹ (Mária, József, angyal, pásztorok, néhol katoná, mint a templomi Heródes-szerep töredékemléke);²

2. főkellék: a „*bethlehem*“ (die Krippe); kis templom, istálló szabad tájékkal, jászolbölcső, eredetileg: mozgatható marionette-bábokkal;

3. az előadás ideje: karácsony és vízkereszt között 12 nap;

4. *alamizsnagyűjtés*.

Az első típusból átvett elemek (II.):

II. 1. *házzól házzajárás*;

2. az egyik pásztor (Ruhklas, Grampus, ördög mintájára) *bundás öreg*, a ki az angyalszót nem akarja érteni, keresztet nem vet stb.

A főrévi játékok s e második típus között közös elem csak a „*bethlehem*“ (ein Strohaus), a mely a főréviéknél nem fontos kellék.³ A közös nevű szerepek (Mária, József, angyal, pásztorok, Heródes) ábrázolásmódja merőben eltérő: a típusban népiesek, a főréviben egyháziak. A szerepszövegekben nincs egy közös sor; a típusban a szöveg töredékes, rövid; terjedelme 40—180 verssor között váltakozik, a főrévi karácsonyi játék egymaga 1338 sor.

Harmadik típus: a Christigeburtspiel.

Legteljesebb élő példája a főrévi, míg az alább felsorolandó rokonjátékok vagy pusztán szövegföljegyzések, vagy előadatnak ugyan, de töredékesen, néhol pedig újjáalakítva. Eredeti forrásukra az eddig tárgyalt két népies típusban nem találtunk rá; egyházas jellegük különben is oly szembeeszkő, hogy tovább kell a templomi dráma történetében keletkezésük és kiszármazásuk időpontját nyomoznunk.

Míg az előző két típus a nép szokásai közé helyezkedve, ott alig gyarapodott, sőt rövid csenevész formájában inkább szétomlott még apróbb törmelékekre, a XV. és XVI. század egyházi drámáját egy ugyanekkor kialakult középtársadalmi rend: a városok vagyonos és hatalmas polgársága fejleszti nagygyá. A korporációk, konfraternitások, mestercezhék résztvesznek az egyház ünnepeinek pompás körmeneteiben; kápolnákat tartanak, egy-egy pátronus szent emléknepjén vallásos ünnepeket rendeznek, kapcsolatuk az egyházzal szoros és tartós. A templomi előadások eddig szigorúan megtartott latin nyelvét felváltja a nép nyelve; még a biblikus és responzoriás szöveg egyideig latin, de csak vezérmotivumul szolgál, melyet az előadó nyomban utána népies versekben magyaráz meg a hallgatóságnak. A latin jelmondások,

¹ Olykor velük jár egy felnött kísérlőjük (egyházfi), a ki azonban szerepet nem játszik.

² Az egykori *főszereplők*, kiktől a szokás eredetileg nevét nyerte, t. i. a *háromkirályok* a játékok idejének vízkeresztről karácsonyra tolódása folytán elvesztették fontosságukat; emiatt kevés játékban is maradt nyomuk. Többnyire *külön* énekescsapat gyanánt járnak transzparens csillagjokkal karácsony és vízkereszt közt, de dramatikus jeleneteik a nép között már *sehol* sincsenek, csupán templomi dalokat énekelnek.

³ Azokon az előadásokon, melyeket a Néprajzi Társaság rendezett velük az Urániaszínházban (1911 decz. 28. és 29.) más bethlehemük volt, mint az előző évi otthoni előadásaik alkalmával. Szalmaviskó helyett rendes falusi ház formája volt teljes miniatüreberendezéssel.

mottók egyre rövidülnek, már laikusok is megtanulhatják, az eddig sűrű szereplő vagans klerikusokra lassanként nem lesz szükség, a kevés iskolát járt polgár is felléphet helyette, a ki a népnyelvén szóló verseket épp oly ügyesen el tudja mondani, a latin bevezető tartalomjelzéseket pedig a játékmester, a mindig papi rendű ludi magister mondja helyettük. A czehek és egyéb egyesületek vállalják a hagyományos ünnepi játékok jeleneteit, kibővítetik a szövegeket, külön emelvényeken drága öltözékekben egymást túlszárnyalni törekedve, mutogatják a nézőknek egyesületük vagyonát, a a tagok számát és képességeit. A karácsonyi játékoknak a téli idő nem kedvez ugyan, de mikor a passió- és húsvéti dráma egyre szaporodó jelenetekkel kibővül s rövid idő alatt az egész krisztusi pályafutást felöleli, hozzákapcsolják mint fontos részt az üdvözítő születésének történetét is. Itt, ebben az összefüggésben fejlődik a karácsonyi dráma nagy látványos darabbá s részleteződik olyan evangéliumi jelenetek belevonásával, a melyeket az előző két típusban hasztalan keresünk. De még itt is mellékes szerep jut neki. Az előadásra kerülő történetesorozatnak középpontja még mindig a kinszevedés és a feltámadás, az ezeket tárgyaló jelenetek a legsúlyosabbak, legrészletesebbek s az érdeklődés fő tárgyai. Még egy fejlődési fokon kell a nagy egyházi drámának átmennie, hogy ezt a középpontot elveszítse, a sorozatos jelenetek egyenlő értékűek legyenek s az *egésznek* összhatása tekintessék főcélznak.

Az 1264-ben alapított *Úrnapja*, mint az oltári szentségnek eszmei, elvont ünnepe s az akkoriban diadalmas egyház dicsőségének emléknapja, minden kiválósága mellett sem volt alkalmas dramatikus látványosságok bemutatására. Bár az év legszebb szakába esik s körmenetei, szabadban felállított díszes megállói, egyre népszerűbbé teszik, csak akkor kapcsolhatók össze drámai jelenetekkel, mikor ezek már át kezdenek csapni látványosságokba. Az egyházi dráma ilyen jellegűvé a XV. század folyamán válik s most már mi akadály a sincs annak, hogy e legkedvezőbb időpontban a passió- és húsvéti jeleneteket megismételjék, átformálva az új czelemek megfelelően. Itt az újszövetség eseményorozatának minden egyes mozzanata egyaránt fontos s csak a résztvevő egyesületek versenyén múlik, melyik legyen részletesebb, pompásabb és mozgalmasságban gazdagabb. A mit az úrnap dráma egységes középpont híjján vesztett, pótolta az egésznek nagyszerű benyomásával. Az emberiség világdrámája voltaképp itt bontakozik ki teljes nagyságában, a keresztény felfogás a maga mélységű jelentőségében. A jelenetek visszanyúlnak a világ megteremtéséig; részletes bemutatásra kerül az első emberpár története, bűnbeesése s az ígéret, hogy eljövend az Isten fia, ki öröklött bűnétől megváltja az emberi nemet. Krisztus életének ez előjátékát befejezik a sorban fellépő próféták, kik az idő beteltét egyre közelebb bekövetkezőnek jósolják. A drámai érdekkeltés e nem közönséges fokozása a naiv nézőkben mély nyomot hagyhatott s egykorú emlékezés szerint igazi örömujjongást váltott ki belőlük, mikor az Isten anyja először megjelent s az angyali üdvözlést végighallgatta. Krisztus születésének összes körülményei érdekelték a hallgatóságot, min-

den evangéliumi czélzásból jelenet lett s a karácsonyi történet előadása úgy megbővült, hogy fél napot vett igénybe. Ilyen arányban növekedett a szent történet tovább, úgy hogy az úrnapi játék teljes előadása átlag három napig tartott.

Ez úrnapi teljes nagy drámának itt csak eleje érdekel bennünket. A főrévi szöveghez összevetésül lássuk rövid tartalmi kivonatban a legteljesebben megmaradt német úrnapi darabnak: az ú. n. *egeri „Fronleichnamspiel“*-nek¹ ama részeit, a melyek Ádám és Éva megteremtésére (I.) és Krisztus születésére (II.) vonatkoznak.

I. *Világteremtés és Ádám-Évajáték* (1—512. verssor).

1. *Bevezető rész* (1—28. v.). A praecursor (prologus) közli a hallgatósággal, mit fog az első napon látni és csendre figyelmeztet.

2. *A világ megteremtése* (29—92. v.). a) Isten (Salvator) megteremti az eget és a földet, angyalokat, napot, holdat és az állatvilágot (szereplő: Salvator); b) az angyalok hódolata a teremtő előtt (szereplő: Salvator, Luczifer, Cherubin, Michael, Raffael, arkangyalok, négy angyalkar).

3. *A gonosz angyalok bukása* (93—316. v.). a) Salvator távozik, hogy megteremtse a paradicsomot; Luczifer gögösen fellázad és székét isten trónja mellé állítja, mint vele egyenrangúét (szereplő: Luczifer, Sathanas); b) Salvator visszatér; Luczifer kegyelemért esdekel, de társaival együtt pokolra taszittatik (szereplő: Salvator, Luczifer, Seraphin); c) Luczifer siralma (Luczifer, Sathanas, Belial); d) a jó angyalok hódolata (Salvator, Cherubin, angyalok).

4. *Ádám és Éva megteremtése* (317—372.). a) Isten elhatározza, hogy a bukott angyalok helyébe embert teremt (Salvator); b) Ádám megteremtése (kórus, Salvator); c) Éva megteremtése. Isten tilalma: az élet fájától nem szabad enniök (Salvator, Ádám).

5. *Bűnbeesés* (373—512.). a) Ördögök tanakodása, hogyan vehetnék rá az embert a tilalom áthágására (Lucifer, Sathanas); b) Sathanas ráveszi Évát, ez pedig Ádámot, hogy a tiltott gyümölcsöt megizleljék; utóbbiak belátják bűnüket s meztelenségük tudatára ébrednek (Sathanas, Éva, Ádám); c) Isten a paradicsomba jő; Ádámot előszólítja rejtekéből, megfeddi a párt, elátkozza a kigyót; az ember előtt kihirdeti büntetését, Cherubinnak megparancsolja, űzze ki őket a paradicsomból.

A darab további jelenetei: Kain, a vízözön, Ábrahám áldozása, az arany bornyú, Dávid és Góliát, Salamon ítélete, a próféták (513—1152. v.) nem vonatkoznak tárgyunkra.

II. *Krisztus születése* (1153—2546. verssor).

1. *Mária születése* (1153—1268.). a) Joachim búcsúzik nejétől; templomba megy áldozni (Joachim, Anna); b) a férj áldozata visszautasíttatik, mivel házassága magtalan (Abiachar, Joachim); c) nejének panaszkodik s jubaival távozva, nejét el akarja hagyni (Joachim, Anna); d) Michael arkangyal megjövendöli, hogy leánya fog születni, nejét az aranykapú alatt ölelje meg (Michael, Joachim); e) ugyanazt hirdeti ki Annának is (Michael, Anna); f) a pár találkozik s ölelkezik

¹ *Egerer Fronleichnamspiel*. Herausgegeben v. Gust. Milchsack (Bibl. d. litterar. Vereins in Stuttgart. Bd. CLVI. Tübingen, 1881.).

az aranykapú alatt (Joachim, Anna); *g*) Názarethbe érve, Mária megszületik; szülei áldozatot akarnak érte bemutatni (Joachim, Anna); *h*) Isachar szívesen fogadja az áldozatot s a pár hazatér (Isachar, Joachim).

2. *Mária házassága* (1269—1376.). *a*) Mária kéri szüleit, engedjék meg, hogy a templomnak ajánlhassa magát (Mária, Joachim); *b*) a szülők templomba viszik, hol a 12 szűz közé felvétetik (Mária, Isachar, Joachim, Anna); *c*) a főpap felszólítja, válasszon férjet magának, minthogy Dávid nemzetségéből származik; Mária vonakodik s csak isteni parancsnak akar engedelmeskedni (Isachar, Mária); *d*) a főpap a Dávid nemzetségéből való férfiakat a templomba rendeli (Isachar, Abiachar); *e*) Abiachar a rendeletet kihirdeti, a férfiak ágakkal jelenjenek meg s a melyiké Isten szólítása közben zöldül, az veszi el Máriát (Abiachar); *f*) a férfiak megjelennek; míg Abiachar az ágakat gyűjti, József el akarja magáét rejteni, de hasztalanul. Imádság után a pap olvassa a czédulákról a neveket s József említésére az ág zöldülni kezd. József korára hivatkozik, ki akar térni, de végre Máriát hazavezeti Názaretbe (Abiachar, József, Mária).

3. *Az angyali üdvözet* (1377—1418.). Mialatt Mária imádkozik, megjelen Gábrriel angyal s tudtára adja, hogy ő hozza a messiást világra. Mária kételkedik, mire jóslása hitelül megjövendőli János születését is.

4. *Mária látogatása* (1415—1474.). *a*) Mária Erzsébetet meglátogatja; mindketten Istent dicsérik (Mária, Erzsébet); *b*) János megszületik, Erzsébet megköszöni a látogatást (ú. azok).

5. *József gyanakvása* (1475—1522.). *a*) József Máriát másállapotban látva, szomorúan távozik s el akarja őt hagyni. Gábrriel megvigasztalja (Gábrriel, József); *b*) visszatér nejéhez és gyanakváért bocsánatot kér (József, Mária).

6. *Krisztus születése* (1523—1624.). *a*) Hirnök tudtul adja a császár parancsát (nuntius); *b*) Mária és József Betlehembe készülnek; Mária számaron ül, József ökröt visz magával az adó fedezésére (Mária, József); *c*) négy vendéglősnél keresnek szállást, de gúnyosan elutasíttatnak s egy bedölt kunyhóban vonják meg magukat (József, primus . . . ultimus hospes, Mária); *d*) Jézus megszületik, angyal glóriát énekel, a pár imádja a kisedet (angelus, Mária, József).

7. *A pásztorok hódolása* (1643—1716.). *a*) Az alvó pásztoroknak angyal hirdeti a megváltó születését; a pásztorok azt hiszik, álmodtak; az angyal úlból megjelenik s Betlehembe küldi őket (Uriel, primus, secundus pastor); *b*) vidám énekléssel odasietnek s imádják a kisedet (pr. sec. pastor).

8. *A három királyok* (1717—2208.). *a*) Leírják a csodás égi jelet, a mely őket útra készítette s a mely idáig előttük járt (Melchior, Balthasar, Kaspar); *b*) megkérdeztetik a zsinagóga írástudóitól, hol keressék az újszülött királyt, de ezek miről sem tudnak (marschalk Caspari, doctor); *c*) a doktor elmondja a királyok érkezését és szándékukat Heródes marsalljának (marschalk Herodis, doctor); *d*) ez ismét Heródesnek, a ki a királyokat maga elé kéreti (mar. Her. Herodes); *e*) a királyok átveszik az értesítést és követik a híradót (mar. Her. Melchior); *f*) Herodes kikérdezi őket s nem tudván az esetről, írástudóit hivatja (Melchior, Herodes, mars.); *g*) marsall hozza a doktorokat (mars. doctor); *h*) ezek Micheás prófétából kikeresik, hogy Betlehemben kellett születnie. Heródest a hír leveri s kéri a királyokat, ha meglelik, jöjjenek hozzá vissza, hogy ő is hódolhasson neki

(Herodes, primus doctor, Melchior); *i*) a királyok a csillagtól vezéreltetve Betlehembe indulnak (Melchior); *j*) megérkezve, szolgáltaiktól átveszik az ajándékokat s miután a legidősebbnek (Melchior) engedik át az elsőséget (primus, sec. ter. miles, Melchior, Balthasar, Kaspar); *k*) üdvözlik Máriát, a ki jöttök okát tudakolja; sor szerint hódolnak a kisednek, átnyújtják ajándékaikat, Mária mindegyiknek külön köszönetet mond (Melchior, Kaspar, Balthasar, Mária); *l*) angyal leleplezi előttük Heródes álnokságát s meghagyja nekik, hogy más úton térjenek haza (Uriel, Melchior).

9. *Simeon* (2209—2280.). *a*) József és Mária a törvényszabta áldozatot szándékoznak bemutatni (József, Mária); *b*) a templom előtt József két galambot vásárol (József, venditor); *c*) belépnek és Simeon karjára véve a kisedet, jövendölést mond róla (Mária, Simeon).

10. *Menekülés Egyiptomba* (2281—2356.). *a*) Heródesnek hírnök jelenti a királyok titkos eltávozását; Heródes dühöng és megesküszik, hogy Betlehemben minden két évesnél ifjabb gyermeket megölet (nuntius Her. Herodes); *b*) Gábrriel meghagyja Józsefnek, hogy Máriával s a gyermekkel siessen Egyiptomba (Gábrriel, József, Mária).

11. *A betlehemi gyermekgyilkolás* (2357—2546.). *a*) Heródes zsoldosainak dús jutalmat ígér, ha a két évesnél fiatalabb gyermekeket Betlehemben kiirtják (Herodes, primus, sec. ter. qua. qui. miles, Fillax); *b*) a zsoldosok az asszonyok jajongása közben végrehajtják a parancsot (Hiczenplicz, Schlachinhauffen, . . . etc. (Fillax, prima, sec. ter. qua. qui. mulier, Herodes, sextus miles).

Közös jelenetek tehát a főréviben s az egeri úrnapi színjátékban:

I. 1. — 2. *a*) — 4. *a*) . . . *c*) — 5. *a*) . . . *c*)

II. 3. — 6. *a*) . . . *d*) — 7. *a*) *b*) — 8. *a*) . . . *b*) — 10. *a*) *b*) — 11. *a*) *b*)

Hiányzik a főréviből: I. 2. *b*) — 3. *a*) . . . *d*)

II. 1. *a*) . . . *h*) — 2. *a*) . . . *f*) — 5. *a*) *b*) — 5. *a*) *b*) — 9. *a*) *b*).

Hiányoznak tehát: I. Az angyalok hódolása Isten előtt és az elbizakodott angyalok bukásának egész eseménysorozata. II. Mária születésének körülményei, házassága Józseffel, látogatása az áldottállapotú Erzsébetnél és József gyanakvése Mária hűtlen voltára. Végül Simeon.

Ezekből 2. *b*) és 9. *a*) *b*) lényegtelen, a tárgyhoz nem tartozó függelékek. A többi hiányzó jelenet mind olyan, hogy azokat csak *nevelési tekintetek* hagyathatták ki in usum Delphini.

A nem gyermekeknek való részeket csupán *iskoladramából* kellett kihagyni, a mit már itt szükségesnek tartok jelezni.

A főrévi és egeri szövegek azonban csak a jelenetsorok teljességében állnak közel egymáshoz; rokonságot, szövegegyezéseket egyébként nem mutatnak. Az összevetés alapján annyi kimondható, hogy a két főrévi darab szövege tartalmilag és szerkezetileg az úrnapi általános játéktípushoz oly közel áll, hogy utóbbiból való származásuk kétségtelennek tekintendő.¹ Még azt a két elemet is innen

¹ Különösen kitetszik ez akkor, ha a *Kummer* kiadta XIII. századi *egri* misztériumok erre vonatkozó részét, vagy a XIV. századi *Kindheit Jesu*-t (*Mone Schauspiele des Mittelalters I.*) összevetjük vele. Ezekben a pásztorok és háromkirályok szerepe még néhány rövid sor csupán, annál részletesebb *theologiai* excurziókat ad utóbbi pld. a próféták jelenetében (1—264. v.).

vette, a melyeket följebb a régi, rövid népjátékok s a főréviek között közösnek találtunk, t. i. az *ördögöt* és a *betlehemet*.

A főrévi földművesek Paradicsomjátéka és Krisztus születését tartalmazó karácsonyi darabja eszerint az egyszerű népjátéktípusokkal mi közöséget sem tart, hanem a maga egészében a XV. századi egyházi nagydrámának, szorosabban az úrnapi jelenetsorozatnak egyenes származéka.

Míg azonban a puszta szöveg (személyek, jelenetezés, szerepek) ide utalnak, a játék *külső szcénikai* elemeiben több oly lényegesen eltérő vonás akad, a melyek más irányú befolyásra vallanak. Az egyházi dráma egy-egy szakaszának szereplői (külön emelvényeken, vagy egy nagy pódium¹ kitűzött helyén) mind egyidőben és együttesen vannak jelen a szakasz eljátszásának befejeztéig, csak a kire sor kerül, lép ki közülök a háttérből a játék hely szélére. A főrévi játékmód szerint a színen mindig csak a jelenet tényleges szereplői láthatók, a többi nincs jelen. Említettük, hogy ezt a nyílt és változatlan színen azzal a fogással érik el, hogy jelenet-változáskor körmenetben énekelve vonul fel az egész csapat s kifelé távozva, hozzá csatlakoznak az előző jelenet szereplői, míg az újé nem megy velük, hanem a színen marad. Ez oly lényeges szcénikai különbség, hogy a honnan vették, annak a forrásnak gyökeres átalakító hatással kellett lennie az eredeti egyházi formára, mielőtt a főréviek kezére került volna.

Az említett játékmódot megtaláljuk a XV. század második fele óta elterjedt *iskoladrámában*. Már Reuchlin Henno-ja, ez első tipikus példány, a jelenetek végén klasszikusokra emlékeztető kórusokat alkalmaz. Utódai: Macropedius, Schöpfer stb-ek még szorosabban csatlakozva ó-kori mintáikhoz, kettős karokat szerepeltetnek² Rebhuhn, a ki a német nyelvnek szerez érvényt e fajban, zenét és éneket tesz felvonásai végére. A tárgyunkkal szorosabban kapcsolatos iskoladrámák közül *Chnustinus*, *Pondo* és *Lasius* írnak elő *angyalkart* és ellenkórus gyanánt *ördögök karát*.³

Lényeges változáson ment át a színpad is. Anélkül, hogy a szereplők száma csökkent volna, hiszen az iskolák akkoriban is túlszűfoltak voltak (kisebb gimnáziumok: Görlitz 1590-ben 600, Zwickau 1492-ben 900 tanulóval)⁴ s a felső osztályok növendékei, ha statiszták gyanánt is majd mind résztvettek az előadásokban, nem volt alkalmas terjedelmű helyük arra,

¹ Spandauban 1549.: „p. purificationis Mariae (febr. 2.) wurde in der Kirche eingerüst gemacht, worauf die Historia nativitatis Christi u. von den unschuldigen Kindern u. Herode gespielt wurden.“ *Joh. Bolte* Ein Spandauer Weihnachtsspiel. 1549. Märk. Forsch. XVIII. 1884. 109—222.

² *OFM Schmidt*, Die Bühnenverhältnisse d. deutsch. Schuldramas u. seiner volkstüml. Ableger im XVI. Jahrh. (Forsch. z. neuer. Liter. Gesch. XXIV. Berlin, 1903.) 176. Énekkarokról még 92. *Greff* Ábrahámjáról és *Rasser* isk. drámáiról e tekintetben 175. *Bapst* Iphigeniája előszavában a kórus betanításáról: „also abrichten, das sie im ausgange einer jeden Actus etwan eine schoene Musicam von sich verlauten lassen“. U. o. 177.

³ *Pondo*-féle darabról l. följebb 267. l. jegyz. *Chnustinus* (Knaust) Geburt unsers Herren Jesu Christi. Anno 1541., új kiad. Berlin, 1862. — *Lasius* az előbb id. spandau darab szerzője. Mindegyik hangjegyeket is ad a kar énekszövegeihez.

⁴ *L. Schmidt* id. m. 32.

hogy nagyobb tömegek egyidőben a színpadon maradhattak volna. Zárt helyen kellett játszaniok, minthogy bevett szokás szerint az előadások farsang három napján tartattak s ilyenkor még szabad helyen való játszásról szó sem lehetett. Az illető város sem engedte át szívesen a tanácstermét: gyakran megesett, hogy valamely főbb úr házánál játszottak névnapra, kitüntetéskor stb.; itt is, az iskolákban is szűkek voltak a helyiségek, nyilvános előadásokon pedig a város legnagyobb táncztermei is kicsiknek bizonyultak a nézők tömege miatt. A szín a helyiség közepére volt helyezve, vagy hordókra rakott deszkákból állt, vagy a földön játszottak; csak bejárásnak hagytak meg egy keskeny utat, többi hely körül a nézőké volt s a mindenfelől tolongó csőcselék olykor az első sorok ülőhelyeire települt honorációrokat sem kímélte.¹ Vagyis a színi elrendezés ugyanaz, mint a hogyan ma a főréviak csinálják nagykorcsmájuk termében. A jelenetek szereplőinek tehát ott is ki kellett vonulniok, hogy a következőknek helyet adhassanak. Ez a kényszer a jelenetvégi körmenetes kardalokkal együtt a főréviak eljárás módját tisztán iskoladramai formának mutatja.

A főrévi előadásnak talán legjellemzőbb és nekünk legidegenszerűbb vonása a versek *kilépegetése*. Az előadó, mikor mondókájába kezd (oldalt fordulva, nem szembe a nézővel!) egyszersmind megindul s a hangsúlyos szótagokat ejtésükkal egyidőben ritmikusan kilépi:

„Ein' schön gutn abend geb euch Got...“

A három első Hebungra ugyanannyi lépést tesz s a negyediknél fordul; a második sor ejtésekör ugyanezt megismétli ellenkező irányban, úgy hogy egy párvers elmondása után kiinduló helyére ért s arczzal is arra áll, tehát a harmadik sor szövegét folytatólag hangoztatva, régi helyéből ismételheti meg a lépéseket. Ez az archaisztikus sajátosság nem saját találmányuk, hanem együtt kellett valamikor tanulniok a régi szöveggel. Töredékeit e lépegetésnek német földön egy-két hely még megőrizte, nálunk a felsőbányai aranybányászok is erre emlékeztető módon viselkednek „Zsuzsánna“-játékukban. A bajor erdő községei karácsonyi játékaikban a lépegetést majdnem úgy végzik, mint a főréviak, de nem a vers ejtésével *egyidőben* lépkednek, hanem „a játékos álló helyében deklamál s a verssorok közötti időben lép hármat és fordul *szóltanul*, mire ismét veszteg maradva, szavalja a következő sort“.² Utóbbi formát félig elfelejtett csökevénynek kell tekin-

¹ Oppermann hildesheimi polgár naplójából (kiad. Gaedertz) id. Schmidt 56. „Das Theatrum auf der Erde und bencke herumbgemacht“, 1608.

² Hartmann (VBÖU 520.) Kobler dr. leírását idézi, a ki ott született. — Érdekes megfigyelni a *szokáskiveszés* látható példájául azt a körülményt, hogy a szóban levő, Hartmann közölte: „Weihnachtsspiel aus dem Bayerischen Wald“ (474—527. II.) a mely azonos szövegű Pailler id. gyűjteményében levő „St.-Oswalder Weihnachtsspiel“-lal (II. k. 225—281.) bár az utóbbi gyűjtő maga látta az előadást a „Mühlviertel“-ben és bőven leírja sajátosságait (a főrévi játékot is ismeri!), a lépegetésről egy szóval sem emlékszik meg. Ez annál feltűnőbb, mert szövegközlésében benne van: a *Dalkete Bauer* mondja Heródesnek „*Geht da Herr a paarmal her und hin, Dass ich mi da drüber besinn!*“ (259. l.) Úgy látszik, itt Felső-Ausztriában még az a csökevény is kiveszett az emlékezetből, a

tenünk, minthogy a lépésnek, bárki találta is ki, csak egy lehet célja: a versek kimérése, ez pedig másképp, mint a versmondással egyidőben nem történhetik; az eredeti, helyes formát tehát a főréviek tartották meg.

A mi e különös deklamáló módnak eredetét illeti, bizonyos, hogy nem az egyházi drámából öröklődött, hiszen különben a templomi előadások a XIV. század folyamán ismerték volna. Már pedig az ez időtájt onnan a nép közé kiszármazott bethlehemes játékokban e merev viselkedésnek nyoma sincs, közülök pedig nem egy híven megőrzött minden régies, eredeti vonást. Eszerint a régebbi egyházi misztérium sem ismerhette. Abban sincs semmi valószínűség, hogy a versmondásnak ezt a gyökeres módosítását később újításként hozták volna be a régi egyszerű helyett; ilyen hagyomány-felforgató újításnak t. i. feljegyzésekben, szereputasításokban feltétlenül nyomának kellett volna maradni. Viszont az iskoladrámában ismét találunk jogos alapot, hogy eredetét innen származtassuk. Melanchtonnak és kortársainak humanisztikus lelkesedése minden formát át törekedett venni, a mi a görög és római színi előadásokra jellemző lehetett. Biztos adataink ugyan nincsenek, de természetesnek látszik, hogy a deklamálásnak ismert ókori, lépegetéssel kísért formáját („pes“ és a sor végén „versus“)¹ növendékeiknek betanították. El nem képzelhető különben, hogy akár a mesterdalnokok, a kik még hatottak némiképp a népi dráma átalakulására, akár a köznép maga bukkant volna rá e merev, természetellenes s az ókorra oly nagyon emlékeztető játékmódorra.

A lépegetéssel szorosan összefügg a főréviek versmondásának kimért, félénekelő *recitativ* hanghordozása. A mozdulattal, toppantással megszabott ritmus megkivánja a merev, mechanikus, éneklésbe hajló kiejtést. Ezt is némi joggal tulajdoníthatnók iskoladrámából vett sajátjának, tekintettel kivált az ókori deklamálásnak hasonló voltára, de lehet, hogy még előbbi örökség s az iskoladráma maga is az előző egyházi előadásokból vette át, bár a nép a maga bethlehemezésében nem ismeri: csak tiszta éneklést alkalmaz és egyszerű, hangos beszédkiejtést.

Ugyancsak nem lehet visszavezetnünk egyházi előadások hatására azt a *bohózatot* sem (Schuster- und Schneiderspiel), melyet a főréviek két vallásos darabjuk után befejezésül játszanak. A templomi misztériumok sem

melyet néhány kilométerrel tovább bajor szomszédai megtartottak. A csapat kivonulásairól is megfélekedtek már (vagy valamely régi egyházas darab hatása alatt ennek analógiájára), itt sem járnak ki s be, mert *Pailler*: sämtliche Spieler . . . bleiben während des ganzen Spieles auf dem Bühnenraum, d. h. dem Platz der Wirtsstube . . .“ (231.) — Lépegetést sejtet *Edelpöck* darabjának egy helye is (Comedie von der freudenreichen geburt Jesu Christi 1568. kiadta: *Weinhold* id. gyűjt. 193—288. ll.): a 436. és köv. sorok között ez az utasítás olvasható: *Joseph spricht in dem geen.* 211. l. — A Sztachovits följegyzésében megmaradt *mosoni* (M) kézirat (l. 1. fejjegyzeteit), 1105. sora után is „*K. Caspar geht hin und her, sein Paschi steht an der Seiten, K. Casp. spricht . . .*“

¹ *Voidius* 1618-i „*Joseph und seine Brüder*“ darabjában van ugyan egy hely, a mely támogató adatnak elfogadható. József bátyjai Palesztinából Egyiptomba mennek. Az utasítás hozzá így szól: „*Sie bleiben auf dem Pallast (= podium) vn ziehen an einer seit auff vnd nieder*“ *Schmidt* id. m. 140.

eleinte, sem virágzásuk idején nem árúlnak el olyan törekvést, hogy néző híveiket a látottak hatása alól fölszabadítsák, azok komoly vallásos elmélyedését profán komédiával lerontsák. A farsangi játék (Fastnachtsspiel) mint önálló műfaj, a hová a főrévi is beletartozik, különben is újabbkeletű termék, írott emléke a XV. századot megelőző időből nincsen. Viszont tény az, hogy az iskoladráma meghonosítói nemcsak ismerték az ókori szokást: a trilógiákhoz befejezésül adott szatirjátékot, hanem alkalmazták is. Állandó járulékká nem válhatott, mert nem teheték miatta kockára az előadások nevelő és erkölcsi hatását, sem az iskolák tekintélyét. De ha valamely örömnép, világi alkalom kínálkozott, kötelességüknek eleget tettek egy-egy Terentius-darabbal s utána szívesen kerítettek sort valami tisztesebb farsangi játékra. Mikor 1518-ban a szász uralkodóherceg meglátogatja a zwickaui iskolát, tiszteletére a rector magister Stephanus Roth előadatja Eunuchust, utána pedig egy németnyelvű farsangi bohózatot.¹ A főrévi játék maga nem iskolásízű; sokkal durvább, kétértelműbb, hogysen ott megtűrhettek volna; de nem is köznépi termék. Már felfogása, szelleme sem erre vall; irányszatos darab, melyben a főszereplők polgárok, mesteremberek s az igazán kicsüfolt, nevetség tárgyává tett alakok (Diltapp és Kükas) esetlen parasztok. Ezt földnépéből való szerző nem készíthette; mutatja másfelől az előadó földmivesek jámbor, ragaszkodó tiszteletét a hagyományok iránt, hogy ezt az őket csúfoló darabot minden utógondolat nélkül játsszák ugyancsak köznépből való hallgatóság előtt. A darab tárgyválasztása, elrendezése, hangja arra vall, hogy mesterdalnok környezetből származhatott,² a mint hogy az iskola-dráma is e polgári rétegből vette kölcsön a befejező bohózatok műfaját. De a hogy a főréviiek alkalmazzák: tőle heterogén két komoly darab után vidám záradékul, az kétségkívül a klasszikus reminiscenciákon élő iskola-dráma befolyásának tulajdonítandó.

Erre emlékeztet továbbá a főrévi darabok feltűnő sok *latinos*, tudáskoskodó helye. A betlehemi vendéglősöket: Rufin, Servilus és Titusnak hívják, a pástorokat Gallus, Stichl (Stichus), Witok és Crispusnak; a „*mathematicus*“ neve Viligratia (Philocratus h.), a ki a prófétákat akarja tanuul hívni (consamanieren?); az udvari kiséret neve: apparat, a helytartó parancsa: das Mandat. A szöveg sok helye a keresett tudákos kifejezések meg nem értése, kiformalódása folytán értelmetlenné vált.³

¹ Herzog Gesch. des Zw. Gymn. 1869. 7. (id. Schmidt 101.) „Item hat man eingeführet (az Eunuchus után), wie sich 7 Weiber umb einen Mann gezancket und geschlagen, desgleichen wie 7 Bauernknechte umb eine Magd gefreyet haben, und ist dies alles zierlich und wohlgeremt agiret worden.“

² Frohning. Das Drama des Mittelalters. Stuttg. (Kürschner Nat. Lit. Bd. XIV.) III. 959.

³ Pld. Menyhért király szerepében (595—600 vv.): „Mein gatter (= quadrant) compass und all instrument | bring her du pagi (page = apród) jetzt und behend | des himmels gloria (= globus) auch nit vergisz | es scheint ein stern der nie gewesen is | wie Venus mit der sonn dich consamaniert (? conjugieret h.) | äüget was anders sich itzt vor mir (= eredeti alakja: Darneben etwas anders doch ist formiret !) A javítások hozzá az 1693-i

E népi előadásba nem illő visszasságokhoz tartozik még a *prologus*-nak közönséget üdvözlő, kétsornyi címzése is, midőn a földmivesekből álló rendes hallgatóságot az angyal így szólítja meg:

„*Ersame, wolweise, grossgünstige* herrn,
auch *tugendsame frau* und *jungfrau* in ern“ . . . (46—47. v.)

Ez az állandó megszólítás, mert az első darabot záró epilogus ismét ezzel tiszteli meg a falusi nézőket (1329—1330. vv.), majd a második: Ádám-Évajátékot újra ezzel végzi a búcsúsorokat mondó angyal (339—340. vv.). Az egyházi dráma nem udvariaskodott ennyire; régente egyszerű „silete!“ felszólítással jelezte a játék kezdetét, később legfeljebb megurazta a hallgatóságot.¹ Az iskolák *praeceptorai* azonban válogatott, iskolafenntartó hivatalos közönség előtt játszották növendékeiket; a város színejava jelen volt, a tanács urai külön is meghivattak. A *prologus* üdvözlő szavaiba bele kellett foglalni a titulusokat; a „*wolweise*“ és „*ersame*“ jelző pedig akkoriban állandó címzése a tanácsuraknak.² Maga a főrévi bekezdőének egy sora is ugyanezt mondja: „*Gruessen wir den ganzen ersamen rat*“ (29. v.) I. Ha e népi játéknak semmi egyéb vonása nem emlékeztetne is iskoladrámára, ez az egy csökevényül bennmaradt címzés biztosan nyomra vezetne.

iskoladráma szövegéből valók. I. alább. — *Viligratia* is azt mondja királyának, ki távolléte idejére rábizza az uralkodást: *gnädigster könig nach eurem content | wil ich versehen das regiment* (639—40.).

¹ Az *egeri úrnapi játékokban* (*Precursor dicit*):

Hoert ir *hern* all *gemein*,

Beide *grosz unde auch klein* . . (I. nap 1—4 v.)

Milchsack kiadás 1. I. — a II. nap ugyanezzel kezdődik (99. l. 2797—98. vv.).

² *Chnustinus* (Heinrich Knaust iskolaigazgató „zu Cöln an der Spree“) „*Christi-geburt*“-jában (1541.): „*Wirdigen vnd wolgelehrten | Ersamen Herr* vnd *hochgeerten | Erbaren Bürger* auch *dabey | Vnd jeder, was wirde er sey | Lobreichen frauen tugenthaftt, | Züchtige, werte Jungfrawschaft*“ | . . . később: „*Hie kom wir mit einander her | Wolweisen Herr* euch zu *ehr* . . .“ — *Lüneburgból* „*Die groszgünstigen Herren vom Rate*“ (Schmidt 37.) — *Ham* „*Andria*“-jában a *prolog*:

„*Groszgünstigen herren allgemein*“ (u. o. 113.)

Az iskoladráma formáit sokban átkölcsönző *Hans Sachs* (kinek darabjai közül többről kitént, hogy latin isk. drámák fordításai) szintén megteszi azt a kivételt, hogy rendes rövid megszólításától eltér, ha különösen ünnepélyes alkalomra készít darabot, pld. a „*Tragedi vom wütrich könig Herodes*“-t; ebben a *prolog*:

Der *ernholt* (= *herold*) *tridt ein unnd spricht*:

Heyl sey den *edlen, ehrenfesten*

Erbarn und *ausserwelten gesten,*

Zuchting und *tugenthafften frauen*

Und *allen, so hie wöllen schawen* . . . (Ad. Keller kiad. XI. 132.)

Mig szokásos megszólító formulája ez:

Ir *ausserwelten christen leut* . . (I. 19.)

vagy: Heyl sey euch *hie!* *allen zu frummen*

Hab wir uns *allhie furgenummen* . . (XI. 67.)

Schmidt szerint (id. m. 11.) „*die groszgünstigen Herren vom ersamen, wolweisen Rate*“, a tanácsurak e megszólító címzése az iskoladrámákban tipikus hely.

De van végül olyan döntő adatunk is, a mely az előbbiekkal együtt a kérdést teljesen tisztázza. A főrévi Christigeburtspielnek (Fr.) alapjában véve iskoladráma volta, t. i. kétségtelenül szembetűnik akkor, hogyha a XVI. és következő századból fennmaradt, hasonló tárgyú és biztosan iskolai darabokkal összevetjük. Ilyenek: *Chnustinus* (1541.) *Lasius* (1549.) *Pape* (1582.) darabjai, a *Pondo*-féle (1589.) és a névtelen 1693-i nyomtatvány.¹ Általában valamennyi erősen emlékeztet Fr.-re, kivált annak népies elemektől leginkább mentes maradt második felére: a háromkirály- és Heródes-részre; azonos egyező sorok is akadnak bennök,² közülök legfontosabb azonban az 1693-i nyomtatvány, mert *ennek 834 verssora közül 627 szószerint egyezik a mi Fr.-inkkel!*

Az egyezésekre már Bolte és Köppen rámutattak. Előbbi nem habozik kijelenteni, hogy: „1693 fontos lelet, mert a népi darabnak legrégebb följegyzése, mely a pozsonyi, főrévi, vordernbergi és rosenheimi játékok alapját képezi.“³ Később is határozottan „a főrévi játék korábbi szövegezésének“ jelenti ki. A vordernbergi játék azonban (Weinholdnál: 134—170. l.) a szorosán egybetartozók közül kirekesztendő, minthogy csak Heródes jelenetei egyeznek a rokon népi darabokkal és 1693-al. A pozsonyi szöveg (Schröer pótlása Fr. kiadásában 188—214. l.) az Fr. testvérszövege lényegtelen változatokkal, a rosenheimi (Hartmann: Obbay. Arch. 34. 153—187. l.) pedig pusztán a pásztorjátékot tartotta meg; ide kell iktatnunk még az azóta kiadott eisenerzi darabot is (Schlossarnál 117—168. l.), a melynek 152 sora azonos Fr.-rel, de alapjában romlott s nagyrészt alexandrinokba átdolgozott szöveg; — úgy, hogy a kapcsolat csupán 1693 és Fr. között derítendő ki, miáltal a többi is magyarázatot nyer. Köppen óvatosabb Boltenál; szerinte az sem lehetetlen, hogy 1693 nincs közvetlen összefüggésben

¹ *Chnustinus* I. előző jegyzetekben.

Lasius-t kiadta Joh. Bolte „Ein Spandauer Weihnachtspiel“ cz. a Märkische Forschungen XVIII. 109—222.

Pape-ből jeleneteket és összevetést ad Bolte (Jahrb. d. Ver. für niederd. Spr. Forsch. IX. 99—102).

Pondo-féle (*Wilken* tartja *Pondo*-Pfund berlini vikariust szerzőnek) kiad. Berlin, 1839. — újból: Reclam. Univ. Bibl.-ban *Gerstmann* 2071. sz. a. — E négynek hosszú czímeit l. *Goedecke Grundrisz*-ában (2. kiad.).

Az 1693-i nyomtatvány hely nélkül: *Ein schoene neue Comedia Von der gebürt Jesu Christi. Jetzt zum ersten der Jugend zum besten in Druck verfertigt.* — Egyetlen példánya a berlini kgl. Bibl.-ban; ehhez nem juthattam, de *Friedr. Vogt* marburgi egyet. tanár úr volt szíves a maga másolatpéldányát használatra átengedni.

Köppen (Beitr. z. Gesch. d. deut. Weihnachtspiele. Paderborn 1893. 88. l.) az idevágó „gelehrten Spiele“ közé felveszi még *Sebast. Wild* Weihn. Sp.-jét (Augsb. 1566.), a ki mint ismeretes az *Oberammergaui Passio* alapszövegének is szerzője; ide sorolja továbbá: az *erfurti 1553-as Dreikönigsp.*-t, *Funkelin*-ét Zürichből (1553) és a *Weinhold* kiadta *Edelpöckét* (1568); mindezek azonban polgároktól, mesteremberektől valók s az iskoladrámákhoz semmi közük.

² *Lasius*, *Pape* és *Pondo*-éből az egyezéseket összeállította Bolte Jahrb. id. h. — *Chnustinus* 2 sorára (*Friedländer* kiad. 1862. 76. l.) rámutatott *Schröer Germania*, 1876. 116. — Fr.-ben a megfelelő 2 sor: 1269—70.

³ Märkische Forsch. XVIII. 219.

Fr.-rel, hanem rövidített kiadása Fr. egykori alapszövegének. Ez utóbbi nézethez kell csatlakoznunk több okból. A két kutató nem vette észre, hogy 1693 nyomtatásából *egy sor kiesett*¹ s emiatt az előtte álló sor rímtelen maradt. A hiányzó sor azonban benn van a pozsonyi szövegben és a mosoni Sztachovich-félében. A véletlen nyomdahibából az mindenesetre világos, hogy a népjátékok 1693-nak *nem* nyomtatott példányából eredtek vagy merítettek. Sőt utóbbinak szövege egyáltalán sem nyomtatott, sem írott formájában nem tekinthető bázisnak, minthogy a többi játékok olyan sorcsoportokban is megegyeznek, a melyeknek egész jelenete hiányzik 1693-ból.² Utóbbit ennek alapján az eredet kérdéséből kiküszöbölve, az összevetésekből az tűnik ki, hogy *alapszövegül* az említett összes rokonjátékokra és 1693-ra nézve *Fr.-nek egy eredeti X alakját kell feltennünk*, a mely az 1693-nak vele való tömeges egyezésénél fogva feltétlenül *iskoladráma* lehetett,³ miből az is következik, hogy 1693. nem tekinthető egyébnek, mint egy X (Krisztus születését tárgyazó) iskoladráma késői rövidített kiadásának.

Fr. is változásokon ment keresztül X ősalakja óta. Legutolsó szövegfórmájában (1830 körül) 30 sort tartalmaz Hans Sachsól,⁴ a melyek 1693-ból hiányzanak. A betoldások Fr. különböző helyein vannak elszórva,

¹ 1693. 723. sorát angyal mondja a három királyoknak Heródes gyilkos szándékáról a kised ellen:

Ist Sinns dasselbig zu verderben . . .

(hiányzik:) Als müsst es von seinen Händen sterben.

A kiegészítés Po-ból Schröer után és Sztachovics kéziratából való. — Fr.-ben épp ez a hely *nincsen* meg, mert e helytt *Hans Sachs*ot követi, 8 sort vévén át belőle (Fr. szöveg 1083—1900 vv. és H. Sachs XI. 189. l. 18—25 vv.)

² Azonos pld. eisenerzi 866—71, Fr. 720—26 és P. megfelelő helye; úgyszintén Ei 1112—13, Fr. 1043—44. és P. — Hasonló egyezés: Mo 863—66, Fr. 565—68 és P. mindhárom passzus *hiányzik* 1693-ból.

³ Ez eredményt, dacára Bolte, Köppen és Vogt kutatásainak, a német irodalomtörténet még nem mondotta ki, úgy tetszik azért, mert 1693 iskoladráma volta adatszerűen (előadás alapján) nincs bizonyítva; de belső okokból mind a hárman annak tekintik s egybehangzó nézetükben kételkedni sem lehet. Visszatartotta a kutatókat talán az is, hogy a vele kapcsolatos Hans Sachs-kérdés nincs még tisztázva. L. alább.

⁴ Egyezések: Fr. 752—57 (6) H. S. XI. 155. l. 8—13.
— 1066—67 (2) — — 189. 14—15.
— 1083—90 (8) — — — 16—25.
— 1091—104 (14) — — — 28—36. és 190. l. 1—8.

Ezek közül a második egyezés Schröer figyelmét kikerülte, pedig nyilvánvaló: *Angyal* mondja a három királyoknak (Fr. 1066—67).

Denn Herodes fürt heimling zorn an' mász

Got geleit euch heim ein andre strasz.

Hans Sachs XI. 189. 12—15. (Der Engel kombt unnd spricht:)

Lencket nit zu Herodi wider,

Sonder ziecht eine andre strasz nider!

Wann er tregt heimlich tödlich hasz

Gott belait euch heim ewer strasz.

A többi sor azonos voltát Schröer fedezte fel. — 1693-ból valamennyi hiányzik.

a hol 1693 a többi játékok egyik-másikával megegyez s a mely régi sorok Fr.-ből szemmel láthatóan a Hans Sachs-fogalmazás kedvéért küszöböltettek ki. X tehát, a mely ez alapon H. Sachstól mentes volt, esetleg régibb keletkezésű lehetett 1557-nél, mely évben H. S. darabját írta. Bármiként volt is, Fr. régi iskoladráma szövegébe H. S. sorai *később* kerültek bele. Kérdés most már, mi okoknál fogva, mily körülmények között keveredett ide e heterogén eredetű elem?

Az előadás ismertetése folyamán láthattuk, hogy a főrévi játékok nem egy sajátságosága az iskoladramától elütő forrásra vall. Mindenekelőtt a község *felntöttei* játszáik, csak az angyal szerepe maradt gyermekkézen, mintegy az iskoladramából való emlék gyanánt. A betanító *Meistersinger* előbb *iskolába* fogja csapatát; a Singerek *erkölcsös életet* fogadnak, mindenben engedelmessékednek a mesternek, rendes *énekgyakorlatokat* tartanak; hibákra és botlásokra *pénzbüntetés* van kiszabva.¹ A játszóhelyre vonulás közben a *Sternsingerliedet* éneklük, a mely hamisítatlan mesterdaluoki termék.² Mikor faluznak, Heródes kapitánya vezeti őket, a kinek fejből kell tudni a csapat titkos *Spruch*-jait; ezek t. i. énekelt kérdések a szentírásból, mire az esetleg felelőnek szintén versben kell a választ megadni. Valamikor a főrévieken kívül más községbeliek is jártak játékos csapatral faluzni; ilyenkor ha két cumpanei találkozott, vagy egy helyre törekedtek, a két csapat útközben megállt s énekekben feladott rejtvény-versenyt rendeztek. A melyik félnek több volt a megfejtés nélkül maradt kérdése, győztes lett s az vonult be diadallal a faluba.³

Mind e vonások arra mutatnak, hogy az X régi iskoladráma szövege idővel mesterdaluoki kézre került, a mi a XVI. század folyamán gyakori eset volt. Így adták elő kahlai polgárok a hamburgi konrektornak Rebhuhn-nak német Susannáját, e típusú iskoladramát 1535-ben,⁴ követték ebben a frankfurti czéhek is.⁵ Az iparospolgárok azt hitték, megkorrigálják az iskola-előadások egyik nagy hibáját, ha gyerekek helyett felnötteket szerepeltet-

¹ Mind e vonás mesterdaluoki s egyéb régi czéhszabályokra emlékeztet.

² *Schröer* a Bartsch Germanist. Studien II. k.-ben (1875.) 197. l.

³ *Schröer* kiadta a pozsonyi kézirat: „Fragen und Antworten“ verseit, de nem juthatott hozzá a főréviekéhez; titokban akarván tartani, elrejtették előle. Azóta a csapatnak nincs már sehol versenytársa s a rejtegetésnek sincs többé értelme. *Fürst Károly* tanító úr leírta titkos könyvükből a Néprajzi Társaság számára mind a 33 rébuszkérdésüket. Az *első pl.* így hangzik:

Frage: Bist du mir ein *Singer* so von orden

Sag mir, wo Christus nach seiner gefängniss ist hingeführt worden?

Antw.: Mein *Singer* ich will dir sagen disen orden:

Er ist über den bach Kidron geführt worden...

Minden megszólító sor ezzel kezdődik: Bist du mir ein *singer*... A folytatás többféle: ... hübsch und fein, vagy ... so von tat, ... zu diser frist, ... also von gabn, ... auserlesen.

⁴ Hamburger Ratsprotokollen d. Geschäftsjahres 1536/37. „von etzlichen burgern auff offentlichem platze vor rat u. gemeinde bequem ist agiert u. gespielet“ (Schmidt 90.).

⁵ *Mentzel* Gesch. d. Schauspielkunst in Frankf. a. M. 1882. 46.

nek. „Azért egyforma nagyságú derék embereket kell venni a német tragédiák és komédiákhoz: mert a hol harcolni kell, vagy császárokat, királyokat, tekintélyes hősöket bemutatni, ott a gyermek nem használható“, mondja Puschmann Ádám, Hans Sachs tanítványa.¹ Jellemző az is, hogy a nürnbergi tanácsai protokollumok 1551-ig sűrűn jelzik az iskolák előadásait, ez évben veszi át Hans Sachs a játékok vezetését s vele „vagy ötven évre egyszerre eltűnik minden ilyen emlékezés“. Ő maga azzal kezdi drámaírói működését, hogy latin iskoladrámákat ültet át németre, népszerűsíti, összevonja, de jellemző vonásait meghagyja.²

Hogy a mi esetünkben hasonlót kell látnunk, utalnak rá a Hans Sachs-betoldásokon kívül a felsorolt, velejáró szokásemlékek. A szöveg nagy egészében változatlan maradt, igazolja az 1693-al való 627 sornyi egyezés. Az új környezetbe került játékokra azután úgyszólván keretképen rakódtak le a mesterdalnok szokások. Ez magyarázza meg a Schuster- und Schneiderspiel polgári, mesterczéhes szellemét is.

Kutatásaink eredményét összefoglalva, a förévi Christigeburtsspiel lezármazásának története következőkép áll előttünk: a játék meseanyaga, jelenetezése a XV. századi úrnapi nagy misztériumsorozatra megy vissza; csak az maradt ki belőle, a mit az onnan kölcsönző iskoladráma gyermek-előadásaiban kényesnek tartott. Megszövegezése ez utóbbi műfaj keretében történt s ezenkívül is a darab nagy egészében máig ennek formáit tartotta meg (a prolog megszólítása, latin nevek és tudakos kifejezések, versek kilépése, recitativ deklamálás, jelenetek közé ékelt körmenetes karénekek, végén farsangi játék). Az iskoladrámáknak főképp ez egyházi tárgyú része mesterdalnokok kezére kerül, a kik a maguk egyleti szokásainak keretébe helyezik a lényegében nem változtatott előadást (felnttek adják elő, betanító mester szerepe és jogai, betanuláshoz kötött fogadalmak, Sternsingerlied, Hans Sachs versbetoldások, a cumpanei énekelt Spruch-jai, a polgári körből való farsangi bohózat). E XVI. századi hagyományt hozza magával az a német fuvaros elem, mely a XVIII. század elején telepszik le mai helyére s elszigeteltségében részletekig hű ragaszkodással megtartja a régiséget napjainkig.

Dr. Solymossy Sándor.

¹ Comedia von den Patriarchen Jacob . . . 1592. „Vermanunge an den Actor“ előszóban. Hozzáteszi: In Lateinischen Comedien mag man wol Kinder gebrauchen zu einen exertitis wen ihre Praeceptores es mit jhnen austellen. Aber in deutschen Spielen werden Kinder sehr geergert.“

² Schmidt 34. Ilyen a: „Comedie v. d. ungleichen Kinder Eve“, melynek prologusában becsülettel bevallja forrását: Ein comedi u. lieblich gedicht | Das ursprüngklich hat zugericht | Im Latein *Philippus Melanchthon* | Und nun zu gut den gemeinen mon | Auch in teutsche sprach ist gewendt . . .“ Ed. Keller I. 53.

MÉG EGYSZER A BASKIR-MAGYAR KÉRDÉSRŐL.

Néhány szavam volna Mészáros Gyula válaszára, melyet „Magna Ungaria“ czimű műve bírálatára adott az Ethnographia legutóbbi füzetében.

Bírálatomban a kiindulási pont az a történeti tény volt s ennek a kimutatására fektettem a fősúlyt, hogy a Volga vidékén, nevezetesen a baskir földön egész a tatár uralomig (sőt talán még kétszáz évvel később is) volt egy magyar nyelven beszélő nép, melyet Julián, a domokosrendi magyar barát 1236-ban fölkeresett s beszélt ezen pogány magyarokkal, azok megértették az ő beszédét, ő is ezeket s éppen ezen pogány magyarokat hívták baskiroknak, mint kitünik a nem sokkal utóbb arra felé járt pápai és francia követek, Plan Carpin és Rubruquis tudósításából. De megállapítható ezen történeti tény az arab írók után is, a kik — akármiféle változatban használják is a nevet — épp úgy baskirnak mondják a volgai népet, mint a dunamelléki magyarságot. Kétféle baskirt azonban — s ez a fontos a kérdésben — csak a honfoglalás utáni időkből ismernek; a kik, mint Iba Roszteh és Gurdézi vagy Gardézi egy a honfoglalás előtti időszakból származó IX. századbeli tudósítást írtak át, csak egy baskir (madsgar) népről tudnak s ezen nép alatt pedig a honfoglaló magyarokat értik. Arról pedig Konstantinus Porphyrogenitus császártól értesülünk, mikor, hogyan és mily körülmények közt történt a megoszlás, melynél fogva a X. századbeli viszonyokról beszélő arab írók már két baskir népet különböztetnek meg; a lebediai magyarságot ugyanis ketté szakították a bessenyők, a nagyobb rész a Duna és Tisza vidékére költözött, egy töredék pedig kelet felé szorult vissza.

A mai baskirok azonban török nyelvűek, ellentét van tehát a történelmi és nyelvi tények közt.

Ezt az ellentétet többféle lehetőséggel magyarázhatjuk, nevezetesen gondolhatunk arra, hogy:

1. a baskirok a keleten visszamaradt magyarok eltörökösödött ivadékai; a hogy Pauler Gy. vélte;

2. a baskirok ezen magyarok, meg egy vagy több török törzs keverékből alakult nép, melynél a kétféle alkatelem nyelve közül a török-tatáré terjedt el; a hogy a baskirok közti kétféle anthropologiai típusból lehetne ilyes következtetésre jutni;

3. a baskir török-tatár nép, csupán egyes töredékei származnak az egykori volgavidéki magyarságtól, a mely e szerint nem gyakorolt átalakító befolyást a baskirság egyetemes ethnikumára, hanem csak részleges volt a hatása s így nyomai is a baskirságnak csupán egyik vagy másik kisebb csoportjánál maradtak fenn.

Hogy tisztábban lássunk a kérdésben, körülbelül három évvel előbb dr. Sebestyén Gyula, azon időben a Néprajzi Múzeum ideiglenes vezetésére kiküldött miniszteri biztos fölhívta dr. Mészáros Gyulát, mint a ki már előzőleg sikeres nyelvi és néprajzi tanulmányokat tett a közép-volgai csuvasok közt, keresse föl a baskirokat is s köztük szintén tegyen kutatásokat.

Hosszabb megfontolás után késznek nyilatkozott Mészáros Gy. egy három óra terjedő baskirföldi tanulmányútra s ennek tervezetét ekkép adta elő a Nép-

rajzi Múzeum igazgatóságának 1909 márczius 1-én benyújtott kérvényében, melyben három ezer koronát kért részint néprajzi tárgyak vásárlására, részint uti költségre s egyéb kiadásra (lásd: Keleti Szemle 1909. X. évf. 174.):

„Az volna a szándékom, hogy Orenburgból kiindulva északi útiránnyal bejárjam az egész baskirságlakta nyelvterületet, főképen pedig hogy felkeressem az egymástól távoleső és egymástól elkülönült három hegyi baskir nyelvszigetet, a mely Čeljabinsk, Zlatoust és Osa körül terjed el az Ural középső részén s a mely utóbbi területek tüzetes felkutatásától várhatjuk a legtöbb bizonyítékot a baskirság és magyarság közt levő kapcsolat megvilágításához. Az eddigi orosz és magyar nyomozások nem adnak kielégítő magyarázatot e fajilag kettős nép ethnológiájához; mind az ethnographiai gyűjtés tekintetében, mind pedig e két dialektus nyelvészeti tanulmányozásában csak a kezdetnél vagyunk. Ha a tek. Igazgatóság, illetőleg a M. N. Múzeum anyagi és erkölcsi támogatása lehetővé tenné, vállalkoznám e fent leírt terület bejárására és néprajzi szempontokból való felkutatására . . . , néprajzi tárgyaink lelkiismeretes összegyűjtésére. Körülbelül három hónapnyi időre tervezném e tanulmányutat, a mely idő alatt felhasználnám az alkalmat arra is, hogy e két dialektust — a mennyire időm engedné — nyelvészetileg is nyomozzam és a baskirság történelmi multjáról szóló hagyományokat és legendákat is összegyűjtsem.“

A M. N. Múzeum hozzájárult a tervezethez s a maga részéről 1700, a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság magyar bizottsága pedig 1300 koronával fedezte a kiadásokat.

Így aztán 1909 nyarán megtette Mészáros Gyula a baskiriai utat mint válaszában mondja, bejárta a baskir területet „Orenburgból kiindulva egészen Permig, a mely semmivel sem kisebb föld, mint egész Magyarország“.

Semmivel sem kisebb mint egész Magyarország, vagy nem sokkal kisebb s még csak nem is foglalja magában az egész baskir földet, mert kimaradt az ufai kormányzóság, benne a tervezetbe fölvetett zlatousti kerülettel, már pedig az ufai baskirok száma, mint birálatomban is fölhoztam, jóval nagyobb a többi — orenburgi, permi, szamarai és vjatkai területen lakó baskirságnál.¹

Orenburgtól Permig Orszk, Verkhneuralyszk és Troick felé haladva körülbelül ezer kilométer a távolság; olyanforma tehát, mint ha valaki Brassóból kiindulva Szepsiszentgyörgyön s Székelyudvarhelyen át Marosvásárhelyig, innen egyenesen Szegedig, Szegedről Karczagig, onnan Jászberényen át Egerig, Egertől Salgótarján felé Szécsényen át Balassagyarmatig, s végül Ipolyságon, Párkány-Nánán, Komáromon s Győrön át Pozsonyig utaznék. Mondjuk, hogy három hónapot szánt az illető erre az útra, mint Mészáros Gy. a baskiriai tanulmányútra, hogy néprajzi

¹ Magyarország területe Erdélylyel együtt 282,317 km², az orenburgi kormányzóságé 189,724 km², de ehhez számítandó még Permből a jekatyerinburgi és osszai kerület. Az ufai kormányzóság területe 122,009 km², van pedig itt 1897-ki adatok szerint 899,910, a Mészáros Gy. által felhozott 1878-ki adat szerint 455,700 baskir. Ezzel szemben a többi baskirság száma kerek számban 1897-ben 410 ezer (Orenburg 254,561, Perm 85,395, Szamara és Vjatka 70 ezer), Mészáros Gy. régebbi adatai szerint 287 ezer (Orenburg 1866-ban 187,241, Perm 1857-ben 67,429, Szamara 1864-ben 20,000, Vjatka 1886-ban 12,306 km².)

tárgyakat gyűjtsön s nyelvi és néprajzi kutatásokat tegyen a hétfalusi csángók, háromszéki, udvarhelyszéki s marosszéki székelyek, alföldi magyarok, kúnok, jászok, palócok s mátyusföldi és csallóközi magyarok között. Úgy-e, hogy rendszeres kutatásról ekkora területen s ily rövid idő alatt, még ha a *pragmatica sanctio* ideje körüli jóval ritkább, körülbelül a mai baskiriainak megfelelő népességi viszonyokat vesszük is figyelembe, szó sem lehet; csak éppen arról, hogy az illető utazó némi tájékozódást szerez a magyar nép nyelvi és néprajzi sajátosságai felől. De korántsem az egész magyarságé felől. Kimaradna egy ilyen tanulmányútból a magyarságnak igen jelentékeny része és pedig az 1720—1730 körüli számviszonyokat tartva szem előtt, a nagyobbik tömege: az egész tiszántúli (debreczeni-vidéki, szilágysági, szabolcsi, szathmári stb.), felső tiszai (bereg-zempléni, borsódi matyó, barkó stb.) és dunántúli (balatonvidéki, somogyi, órségi, göcseji, ormány-sági, sárközi stb.) magyarság.

Már pedig ilyenforma volt Mészáros Gy. baskiriai útja is. És ebből némi fogalmat szerezhetünk, mennyit végezhetett abból a feladatból, a mit a baskir ethnika kérdései szabnak elénk a kutatások terjedelme felől s mennyi lehet az, a mi még további kutatásra vár.

Úgy-e, senki sem hinné el, ha valaki egy ilyen utazás töredékesnél egyebnek alig mondható tudományos eredményeire hivatkozva azt állítaná, hogy teljesen megoldotta az előbb még alig ismert magyarság bonyolult ethnikai kérdéseit? Mészáros Gyulában megvolt az a bátorság, hogy a baskir föld keleti részének, nem az egész baskir földnek, csak keleti részének három hó alatti átszáguldása után negatív irányban „végérvényes“ ítéletet mondjon a magyarok és baskirok közti kapcsolat kérdésében.

Nagyon zokon vette, hogy bírálatomban lehetőleg enyhén, eltompítva kifejezéseim élet s inkább tárgyi bizonyítékok csoportosításával, miket jórésben az ő meggyőzésére szántam, rámutattam vállalkozása elhamarkodott voltára, s hivatkoztam arra, hogy a rendelkezésünkre álló tudományos anyag töredékes és elégtelen volta miatt korai olyan állítást kockáztatni meg, mintha ma már hiábavaló és fölösleges munka volna minden olyan vállalkozás, mely magyar nyomokat keres a baskir földön.

Felhoztam egyebek közt, hogy Mészáros Gy. — a mint műve egyes részei után következtettem — nem járt az ufai baskirok közt, nem állíthat tehát olyat, hogy semmiféle alapja sincs az erdei és pusztasági baskirok megkülönböztetésének, holott a Török Aurél által az „*Anthropologiai Füzetek*“ 66—106. lapjain 1882 folyamán „Az uralvidéki baskirokról“ cz. cikkében idézett Maliéff (Malyijev), ki éppen az ufai baskirok közt tett méréseket, meg az ugyanott felhozott többi anthropologus különbséget tesz közöttük. Ezek oly eltérőnek mondják a két típust, „hogy a kettőt egymástól első pillanatra meg lehet különböztetni“.

Erre azt mondja Mészáros Gyula, hogy azóta egész kis irodalma van orosz nyelven a baskir anthropológiának s hivatkozik is egy pár íróra. Azt várnánk ezek után, azért hivatkozik rájuk, mert az ő állítását igazolják, a Török A. által említett régibb anthropologusokat pedig megczáfolják. De ennek az egyenes és nyílt kimondása elmaradt. A mit az egyiktől (Nyikolyszki) idéz, mindössze az a nagy általánosságban tartott kijelentés, hogy „a baskirok anthropológiai tekintet-

ben a török népekhez tartoznak*. Erre nézve elég megállapítanunk annyit, hogy a tiszta török-tatár típuson kívül, melynek főképviselői a kirgizek s a melyhez közelednek a pusztai baskirok is, töröknek szokták nevezni azt a kaukázusi jellegű típust is, melyhez számítják az ozmanlik egy nagy tömegét, a krimi, kazáni, asztrakáni tatárt, a síksági baskirral szembehelyezett erdei baskirt, de ugyancsak ide számítják a magyarságnak egyik, az egész magyarlakta területen felfalálható és kúnok is nevezett anthropologiai alkatelemét. A Nyikovszkijtól idézett mondatban csak éppen arra nem találunk feleletet, a miért Mészáros Gyula állításával szemben Török A. cikkére hivatkoztam, hogy t. i. van-e hát különbség ezen újabb anthropologusok szerint az erdei és pusztai baskirok között?

Akár ismerem tehát a Mészáros Gy. által említett orosz műveket, akár pedig kénytelen vagyok beérni Török A. cikkével, nem lehet elütni személyeskedéssel a fölvetett kérdést.

Véletlenül azonban ismerem e kérdésben elfoglalt álláspontját az egyik újabb orosz anthropologusnak, t. i. P. S. Nazarovnak, kit Mészáros Gy. is megemlít a válaszában, munkájában is többször idéz. Mivel pedig sohasem szoktam eltitkolni, hogy csak másod kézből használom az orosz írók műveit, most is tudomásul veheti Mészáros Gy., hogy dr. Stieda Lajos, königsbergi (előbb dorpati) egyetemi tanár azon ismertetésére támaszkodom az alábbiakban, mely az „Archiv für Anthropologie“ XXVI. köt. 1900-ik évfolyamában látott napvilágot az előbbi évek alatt megjelent orosz régészeti, ethnographiai és anthropologiai munkákról. Nazarovnak a baskirokról szóló három művét, melyek a moszkvai társaság anthropologiai szakosztályának munkálatai közt a XII. kötetben láttak napvilágot, a 825—830. lapon ismerteti.

Nazarov 1889 nyarán kereste föl a baskirokat s a Mészáros Gy. útjához képest aránylag kis területen végzett kutatásokat. Útját ugyanis a Szakmara folyó közép részén kezdte meg s egész eredetéig hatolt, onnan a Bjelajához ment s víz mentében lefelé egész az orenburgi kerületig követte a Bjelaját, a hol aztán átesapott az Ika folyó mellékére s eredetétől kezdve mellette haladt a Szakmarába való torkolatáig, a honnan kiindult.

Nazarov is az orenburgi baskirok közt tett kutatásokat, mint Mészáros Gy., ő is volt a burshának (*buržen*) közt mint Mészáros Gy., — ki mint válaszából értesülünk — az orszki kerület négy törzse (a műve 62-ik lapján említett *buržen*, *kępsak*, *karakępsak* és *usęryęn*) közül aránylag nálunk időzött legtöbbet. Nazarovtól tudjuk meg, hogy az egész baskir nép hét ősnemzetségre (*sjäm = sem*) oszlik, mint a régi magyarság és a kúnok; ezek: 1. *usurgan* vagy Mészáros Gy. átirata szerint *usęryęn*; 2. *dangaur*, *tangaur* vagy *tuęgęär*; 3. *burshün*, Ujfalvynál *bursian*, Mészáros Gy. *buržen* vagy *burđžen*; 4. *kįpsak* vagy *kępsak*; 5. *katuj*; 6. *tamjan* vagy *tamęjan* és 7. *kubelak* vagy *kubęlak*. Minden többi nemzetség jövevények hozzájárulása által képződött későbbi alakulás. Mészáros Gy. Nazarovra s másokra hivatkozva még több részint nemzetség-, részint hadnevet sorol el, de arról nem szól, hogy a baskirok a föntebb felsorolt hét nemzetségnevet tartják ősinek.

A később képződött nemzetségek közt akárhány van olyan, hogy már a nevük elárulja eredetüket. Ilyenek például *arlar* az az ar-ok vagyis dotjákok;

aztán *bulær* (biler, bulár, bolgár); továbbá *kergez* (kirgiz): *merkit* az az merkit, mekrit, egy Dsingiz által meghódított és szétszórt, Plan Carpin által szintén említett altáji vidéki mongolfajta nép, melynek neve „mürkit“, mürküt“ alakban a teleut és altáji tatár nemzetségnevek közt is feltalálható;¹ *mišer*, oroszosan mes-cserják-tatár, kiknek nyelve Radloff szerint legközelebb áll a Petrarca-Codex kún nyelvéhez, a miből esetleg a miserek kún eredetére is következtethetni számbavéve, hogy a kiskúnsági, kúnszentmiklósi ú. n. tatárok mizserek voltak; *nóçajlar* az az nogajok; *sartlar* az az turkesztáni szártok; *törkmæn* vagyis turkomán stb.

Nazarov csakis négy ősnemzetség és pedig az Ik és Szakmara melléki usurgánok, északi szomszédjaik, a Szakmara középfolyása mellett tanyázó laszgaurok, az utóbbiaktól szintén északra lakó burshänek, meg a kipcsakok közt tett kutatásokat. A burshänekről megjegyzi, hogy három „voloszt“-ban laknak, kettő a Szakmara, egy a Bjelaja mellett fekszik, de csupán a *pusztai baskirok* közé tartozó szakmaraiakat mérte meg, ellenben a bjelajamellékiek közt, *kik az erdélyi baskirokhoz hasonlítanak*, már nem járt. Mészáros Gy. sehol nem árulja el, vajjon fölkereste-e ezeket a bjelajamelléki s az erdei baskirokhoz hasonló burshäneket, vagy az ő tapasztalatai is csak a pusztai burshänekre terjedtek ki, mint Nazarové. De ha nem talált valami nagy különbséget a pusztai és erdei baskirok közt: akkor aligha volt a bjelajai burshänéknél. Ujfalvy ugyanis éppen ezeket a hegyes vidéken lakó erdei bursiánokat állította szembe a pusztasági baskirokkal; ezekről mondta azt, hogy tisztavérű baskirok, magas termettel, erőteljes testalkattal, barna vagy gesztenyeszín hajjal.

Ujfalvy állításának Nazarov sem mond ellen, a mennyiben szerinte a hegyi baskirok közt lappang az erdei törzs, mely részben megváltozott ugyan idegen elemekkel való keveredés következtében, de részben megmaradt, míg a pusztai baskirok állományában nagyobb mértékben észlelhető az idegen elemekkel való vegyülék. Azt is mondja Nazarov, hogy a központ felé, hol az erdei baskirok tanyáznak, emelkedik a magas termetűek száma s a négy törzs közt éppen a burshänéknél állapít meg legnagyobb termetet, a kipcsak nemzetség átlagos magassága ugyanis 1647·6 mm, a Stieda által is közölt számok szerint, az uszurgánoké 1650·9, a dangauroké 1660·8, míg a burshänéké 1677·3 mm-re ugrik föl, de ez csak a közepes szám, mert csaknem 31%-nál 1700-tól 1829 mm a magasság.

De Malijev vagy Malijjev állítását sem czáfolta meg Nazarov, sőt megerősíti. Malijev vizsgálta meg legelőbb anthropologiailag a baskirokat és pedig az ufai kormányzóságban s ő mondta ki először, hogy szemmel látható különbség van a pusztai és hegyi baskirok közt. Amazoknak kalmik vagy mongolos jellegű az arcvonásuk, ellenben a hegyi baskir a kaukázusi tipushoz közeledik, az arc hosszú, az orr hajlott (sasorr), a profil éles, a termet magas. Igaz ugyan, hogy méréseket csak a Dim (Dema) és *Örşek* (Ursak) menti pusztai baskirok közt tett, ellen-

¹ L. Dsingiz harczeit a nekriták ellen. Bálint G. *A mongol császárság története cz. czikkében*, mely tulajdonképp a Kína fölött uralkodó mongol dinasztia kinaiból fordított hivatalos mandsú nyelvű történetéből a kezdő rész magyarosítása. (Erdélyi Múz. XII. 1895. 216, 248, 250, 255, 257. l.) — Plan Carpin a függelék 5. és 7. fejezetében említi a merkat v. merkit népet (Török A. Anthr. Füzetek. 144, 158. l. L. még Ethnographia. 1911. 155.) — V. ö. Vámbéry Á. *A török faj.* 111. l.

ben a Bjelaja jobb partján, a Szim és mellékfolyói körül tanyázó hegyi baskirok közt nem, de a különbséget jószemű ember mérések nélkül is észreveheti különböző típusok közt. Azt a kérdést, mely törzshöz tartoznak a baskirok, nem dönthetni el korábbi kutatások nélkül, tekintve azonban a teljesen különböző két típust, valószínűnek tartja azt a véleményt, hogy két különböző törzsből alakult a baskir nép.

Ez az álláspontja Malijevnek, melyre ezúttal szintén Stieda L. ismertetése után (Archiv für Anthr. X. 1878. 434—436.) s nem Török A. czikke után hivatkoztam.

Nazarov csatlakozik Malijev véleményéhez. Szerinte is úgy lakhely, mint típus szerint két nagy csoport van a baskirságban, a mitől két különböző elem keveredésére lehet következtetni s ez valószínűleg már a mai lakhelyre való költözés előtt megkezdődött. Nem tartja önálló törzsnek a baskirságot, hanem több, főleg török törzsek konglomeratumának, a mely törzsek nem egyenlő mértékben olvadnak össze, hanem megtartották eredeti sajátosságait. S valóban az ősi nemzetségeknél is van ennek nyoma. Ott van a *kataj* nemzetség, mely a Dsingiz által meghódított keletturkesztáni ujjur—mongol kataj vagy khitan nemzet egy töredéke s így minden kétségen kívül csak a tatár uralom idejében lett a baskirság egyik alkotórésze, míg más töredékei az özbegek és karakirgizek közé keveredtek. Ugyanilyen eredetű a *kipcsak*, baskir nyelven *kepsak* nemzetség, mely a baskirokon kívül meg van a teleut vagy telenget tatároknál, karakirgizeknél, a kazakirgizek középhordájánál, özbegeknél, karakalpakoknál, nogaj-tatároknál és turkómánoknál s eredetileg a Batu uralma alá tartozó tatárságnak volt a neve. Velük szemben a régi volgai bolgárság egyik törzsével, a berzullal vagy barzillal vehetjük egynek a *bursenek buurzenek* vagy *buurdzenek* nevét, melynek magyaros alakja a helységneveinkből jól ismert *Varsány*, a mi azonban I. Géza király 1075-ki garamszentbenedeki alapítólevele szerint népnév volt.¹ A *dangaurok*, *tangaurok* vagy *turgsárek* neve pedig alighanem egyik oszét (alán) nemzetség nevével, a *tagaurral* egyezik. Hogy a baskir *jörmatc* s a régi magyar *Kurtu-Gyermatu*, *Kürt-Gyarmat*, nemzetségnév közt is lehet összefüggés: erre már bírálatomban hivatkoztam.

De ezen kitérés után visszatérek oda, a honnan kiindultam. Nazarov nem Mészáros Gyulának, hanem a Török A. cikkében idézett régi anthropologusoknak ad igazat s ezek után csakugyan nem tudom, miért hivatkozott Mészáros Gy. a baskirokról szóló újabb orosz irodalomra. Talán csak nem azért, hogy alkalma legyen dicsekedni orosz nyelvismeretével?

Hivatkoztam bírálatomban a nevekre s az egykori baskiriai magyarság hagyatékának gondoltam az orenburgi mondákban emlegetett *csudak* vagy *csutok* nép nevét, melyet olyan többesképzésű alaknak tartottam, minő a baskir nemzetségnevekben nogajlar (nogajok), szartlar (szártok). Most azonban felvilágosít Mészáros Gy., hogy a „Magna Ungaria“ 49—51. lapjain Suksincov orosz író után közölt mondák nem a baskiroktól valók, hanem Suksincov orosz parasztok szájáról gyűjtötte. Ez persze nagyot változtat a dolgon. Baskiroknál lehet gondolni a beléjük

¹ „Qui wosciari dicuntus“. Knauz N. Mon. Strig. I. 58. V. 6. Turul 1910. 60. 1.

olvadt magyarság nyomaira, oroszoknál már bajosabb. Hanem bárki olvassa is el azokat a sorokat, melyekben e mondákra hivatkozik Mészáros Gyula (49. l.), velem együtt teljes joggal baskir eredetűeknek fogja tartani.

Más elbírálás alá tartozik azon jobbára ufai helynevek kérdése, melyekről azt mondtam a bírálatomban, hogy *talán* magyar eredetűek, megfelelhetnek valamely magyar szónak, magyar eredetre *gondolhatunk* elferdített, eltatárosított alakjuk mellett is. Mészáros Gy. ezzel szemben azt feleli, hogy mint pl. a *Burli-tau*, azaz „meszes hegy“ közérthető török-tatár (baskir) szókkal magyarázható meg jelentésük.

Eszem ágában sincs, hogy ezt kétségbe vonjam.

Hanem azt is jól tudom, hogy helyneveknél a pusztá etimologizálás igen sok esetben nem ér semmit. Itt nagy fontossága van a *helyi viszonyok* pontos ismeretének. Mert mit ér az olyan magyarázat, hogy mint a példakép felhozott Burli-tau jelentése baskir nyelven a. m. „meszes hegy“, ha esetleg más köztből s nem mészkőből áll a hegy, sőt eredetileg nem is a hegynek, hanem, mit az Ignatyev-féle összeírás mondja, a mellette levő tónak volt a neve Burli-tau vagy ilyenforma?

Úgy-e, hogy tiszta magyar szóból áll Kőszeg neve? mégis Borovszky Samunak lesz igaza, a ki német eredetűnek veszi helyrajzi alapon, mert Kőszeg abban a szögletben (németül: ecke) fekszik, hol a Gyöngyös-folyó (németül: Günsbach) délnek kanyarodik, tehát a látszólag magyar Kőszeg tulajdonképp Günseck (A honfoglalás 91. l.). A „kerek“ szó a régi magyar nyelvben erdőt jelentett s innen eredt több fanévvel összetett helynevünk, mit Somkerek, Meggykerék, Monyorókerék, a régi Thulgykereké stb. De Borovszky S. idézett művében felhossa a régen felváltva Simonegyházának is nevezett biharmegyei Simonkerekit, melynek utórésze már nem az erdőjelentésű magyar szónak felel meg, hanem nyilván a. m. a germán „Khirika“, „kerke“, „kerk“ vagyis templom, egyház s épp ezért a nagyküüllőmegyei Almakerék nevét is szász eredetűnek tartja annál is inkább, mert Brabant északi részében megvan a csaknem teljesen azonos Almkerk. Itt igazán bajos eldönteni, szászoktól származik-e az Almakerék név vagy a magyar elem nevezte el a vadalma-erdőről?

Helyneveknél mindig nagy szerepet játszott és játszik a névferdítés. A sepsiszéki rétyi „homárkát“, mely tulajdonképp homoktöltés, tehát török eredetű s a. m. homok-hát, a székely irástudók „húnárookra“, „húnnok árkára“ változtatták, a szomszéd Magyaros ma már alig kivehető sáncaiból a szláv eredetű „Csörszárakból (azaz ördögárok)“ pedig „Csöszárak“ lett s hozzácsinálták azt a mondat, hogy innen figyelték Attila őrei vagy csőzei az ellenséget. De nemcsak idegen eredetű neveknél tapasztaltunk ilyen átalakulást. A régi magyar Havaselvéből (havasokon túli föld, terra Transalpina) a későbbi magyarságnál Havasalja lett.

A Cibin, Szibin, Szeben folyócska mellett épült vár nevét, a Sibinburgot (Nagyszeben), midőn Herman ispánról Hermannstadtnak nevezték el a szászok a vár mellett keletkezett várost, a szebeni vár ispánjának (szászok grófja) hatósága alá tartozó földről átvitték a két erdélyi vármegye területére is és Sibinburg után az egész erdélynek Siebenbürgen (hét vár, Septem Castra) lett a neve, mert itt,

a hogy már a XIII. századbeli magyar krónika (Kézai stb.) mondja, hét várat emeltek a beköltöző magyarok.¹

Abból tehát, hogy valamely baskirföldi helynév teljesen megmagyarázható a mai baskir nyelvből, még mindig nem következik szükségképen és teljes bizonyossággal, hogy eredete is török-tatár szóra megy vissza.

Ismétlem a helyi viszonyok ismeretének fontosságát.

Ha az ufai kormányzóság zlatouszti kerületében *Nurgus*-nak neveznek egy nyereg alakú hegyet; bizony sokkal inkább gondolhatunk a magyar „nyerges“ szóra, mint a hegynévnek kissé furcsa „fénymadár“, „ragyogó madár“ jelentésű baskir-török „nus kus“-ra. Azt kellene tehát eldönteni, milyen alakú az a hegy? A szintén ufai *Almaz* község és folyó nevénel is jó volna tudnunk, nines-e azon a környéken sok vadalmafa? vagy megfordítva, ha Mészáros Gy. után baskir-török szóval „gyémánt“-nak magyarázzuk: nem fordul-e elő ott, ha nem is éppen gyémánt, legalább hegyi kristály?

Nagyon természetes, hogy ha eltűnik valamely területről egy nép, a tőle származó helynevek alakja is megváltozik. Hogy tehát megállapíthassuk, mi volt az eredetibb alak, a hol csak módunkban van, a régebbi adatokat kell szem előtt tartanunk. Midőn a török kipusztította a délvidéki magyarságot, a helyükbe költözött oláh és rácok *Buziás*ra ferditették a régi *Bodzás*, *Bozjás* nevet, *Miháld vár*ából lett *Mehádia*, *Kökénd*ből *Kikinda*. Így történt a Drávántúl is s bár Horvátország még mindig Magyarországhoz tartozik, hivatalosan is *Illoknak* írjuk *Újlakot* s *Erdeviknek*, *Erdővéget*.

A hogy ezeknél nem az újabb, hanem a régibb névalak, a moldvai csángó községeknél sem az eloláhosított újabb *Gorzest*, *Sabcu* stb., hanem a régi *Gorzafalva*, *Szabófalva* mutatja a név eredetét. A régibb térképeknek tehát e tekintetben mindig nagyobb a fontosságuk, mint az újaknak. Ezt nem tudta eddig Mészáros Gyula? Hiába emlegeti tehát, hogy az újabb és pontosabb térképek *Varmjaštit*, *Szarszot*, *Šerašlát* írnak az 1812-iki térkép *Warjasch*, *Sarus* és *Šarašla* nevei helyett: ezek az elavult névalakok a fontosabbak abból a szempontból, a miért rájuk hivatkoztam. Még meg is köszöntem volna, ha Mészáros Gy. az újabb és pontosabb térképek helyett még az 1812-ikinél is régebbi, pl. a XVIII. századból, Pallas, Ryeskov, Georgi stb. idejéből származó részletesebb térképekre figyelmeztet; ennek lett volna értelme. Különben pedig visszatérve az imént említett nevekre, közülük akár a magyar „varjas“ szóra, akár másra vezetjük is vissza az ufai *Varjaš*-folyó és község nevét: egy bizonyos, a szókezdő *v* nagyon gyanússá teszi a török-tatár eredetet. Pröhle V. ufai baskir szójegyzékében egy kivételével csupa arab és perzsa eredetű szó kezdődik *v*-vel. Ennyit én is tudok, még jobban kellene tudnia Mészáros Gyulának, a ki annyira szeret hivalkodni a török-tatár nyelvekben való ismereteivel. A nyelvismert azonban még nem nyelvtudomány; Radloff sem török, sem tatár nyelven nem tudott beszélni Mészáros Gyulával: de azért Mészáros Gyulánál alighanem jobban ismeri a török-tatár nyelvek szellemét, szerkezetét és egész nyelvanyagát.

¹ A nevet Roesler után Hunfalvy P. magyarázza. (Nyelvt. Közl. VI. 214. Magyarország. Ethn. 450.)

Arra, hogy a baskir földön s különösen a Mészáros Gyula által át nem vizsgált ufai területen magyar nyomok kereshetők a helynevekben: az általános történeti előzményeken kívül döntő fontossága van annak az Ignatyev által feljegyzett négy ufai tónévnek, a birszki kerületbeli *Buljuk-taunak*, *Burli-taunak* s *Bubis-taunak*, meg a belebeji *Zurma-taunak*, mely a tavat jelentő rendes török-baskir „kül“, „*kul*“ helyett a magyar „tó“ szónak megfelelő *tau*-ban végződik. Ne azt magyarázgassa hát Mészáros Gy., hogy a baskir *tau* szó hegyet jelent, a mit soha senki sem vont kétségbe, hanem arra feleljen: megvan-e az a négy helynév, mint tónak a neve? Arról beszéltem a bírálatomban, hogy ezt a kérdést nem okoskodással, hanem a helyszínén, az ufai kormányzóságban kell eldönteni. Csakis pontos helyrajzi ismeretek után lehet megállapítani: vajjon Ignatyev tévedésből irt-e négy hegynévet a tónevek közé vagy pedig olyan helynevek ezek a török-tatár nyelvű baskirságnál, melyeket egy, a baskirokba olvadt más nyelvű régebbi népelem hagyatékának kell tartanunk, olyan nyelvű népelemének, mely nem a „hegyet“ nevezte *tau*-nak, mint a mai baskir, hanem a „tavat“.

Mindennek pedig az a vége, hogy Mészáros Gy. három óra terjedő orenburgi tanulmányútja korántsem elégséges mindazon kérdések megoldására, melyek a baskirság alakulására, ethnikai elemeire s a magyarsággal való kapcsolat nyomain vonatkoznak. Talán még Orenburgban is lesz kutatni valónk, nekünk magyaroknak, kik magyar szemmel vizsgáljuk a baskir kérdést és sok olyat meglátunk, a mit az orosz kutató figyelemre sem méltat, legfőlebb véletlenül jegyez meg, mert abban a véleményben vagyok, hogy a Mészáros Gy. által végig száguldott területen akár az orszki, akár a verkhnye-uralyszki, akár a troicki, akár a cseljántinszki, akár a jekatyerinburgi, akár az oszai baskirság kimerítő átkutatására külön-külön sem sok háromhavi idő s akkor még mindig hátra van az ufai baskirság. egy közel, egy milliónyi, de legalább is fél milliónál nagyobb népesoport nemcsak nyelvi hanem néprajzi s anthropológiai pontos átvizsgálása. Azt talán Mészáros Gyula sem hiszi, hogy pl. a Pröhle V. által ufai területen gyűjtött, különben nagyon becses nyelvi anyag már feleslegessé tett volna pusztán nyelvészeti szempontból is minden további kutatást. Bizonyára lesznek Ufában kisebb vagy nagyobb fokú tájnyelvi különbségek s különlegesebb tájszók, különösen egyes elszigeteltebb és félreesőbb helyeken.

Mészáros Gyulának azonban nem ily elemi dolgok beismerésére van szüksége, hanem személyeskedésre s azt veti szememre, hogy a mikor az ufai kormányzóságról való elégtelen ismereteinkre hivatkozom, azért teszem, mert úgy látszik nincs tudomásom a Pröhle V. által a Keleti Szemle V. k. 1904. évfolyamában közzétett ufai nyelvanyagáról, melyhez vére a saját tapasztalatait jobban ismeri a baskirságot, mint én. Persze, hogy jobban ismeri, jobban is kell ismernie, hisz épp azért kapott költséget a baskiriai tanulmányútra, mert „csak a kezdetnél vagyunk“ „az eddigi orosz és magyar nyomozások“ után a baskir ethnológia és nyelvészet kérdéseiben. Ott van a baj, hogy a rendelkezésünkre álló korábbi adatokból is meg lehetett állapítani Mészáros Gyula baskiriai ismereteinek hézagossá és fogyatékos voltát.

A mi pedig azt illeti, ismertem-e vagy sem Pröhle V. nyelvi gyűjtését, úgy melleleg megjegyzem, hogy ámbár nem feszegettem bírálatomban sem Mészáros

Gyula művének nyelvi részét, sem általánosságban a baskir nyelvet s így egészen mellékes az általam felhozott kérdések szempontjából a dolognak ezen oldala: mégis elárulhatok Mészáros Gy. kíváncsiságának kielégítése végett annyit, hogy igenis ismerem; a baskir családi elnevezéseket, meg az állat- és növényneveket Pröhle V. cikkéből szedtem ki. De a Pröhle V. által közlött szavak sem terjeszkednek ki a rokonság megjelölésének olyan szempontjaira, a mik a baskirok izlam előtti családi rendszerének megállapítása végett szükségesek; e tekintetben ugyanis mellőzve a kérdés azon oldalát, hogy általában véve is nagyon soványak és hézagosak Pröhle V. idevonatkozó feljegyzései, nem az a fontos, mikép ejti ki a baskir az olyan általánosabb elnevezéseket, mint: *kéz*, kaz.-tat. *kéz*, baskir: *kéd* = leány; vagy: *ogul*, ozm. *oul*, baskir: *uyl* = fiú; hanem fontos a családi rendszert feltűntető kifejezések egész körének s a jelentés minden részletének pontos összegyűjtése. Talán még visszaemlékszik Mészáros Gy. arra, hogy baskir földre való elutazása előtt figyelmébe ajánltam az ilyen irányban való kimerítő kutatást s példákkal magyaráztam meg, mire terjeszsze ki a figyelmét.

Mondtam, ne elégedjek meg az olyan általános megjelöléssel: „bátya“, „néne“, „öcs“, „hug“, „vő“, „meny“, „sógor“ és így tovább, hanem nyomozza ki azt, miféle rokonsági kört foglal magában egy-egy ilyen elnevezés, így pl. mit értenek a „bátya“ szó alatt? csak az idősebb testvért-e vagy az idősebb unokatestvért és nagybátyát is? az utóbbi értelemben csupán az atya testvéröcsésének megjelölésére alkalmazzák-e a bátya szót, míg a tulajdonképeni nagybátya alatt csak az atya testvérbátyját értik s ettől ismét megkülönböztetik az anyja fitestvérét; felhoztam egy más példát is, hogy t. i. nem hívják-e „vő“-nek az öcs feleségét s „meny“-nek a hug férjét is? Vagy hogy egyforma vagy más-más szót használnak-e a sógorság megnevezésére, ha valaki a nénje vagy huga vagy a felesége nővérenek férjéről s a felesége fitestvéréről beszél? Az asszony nem nevezi-e másképp a férje bátyját s másképp a férje öcsését s nincs-e nyoma annak, hogy az utóbbit a magyarhoz hasonlóan kisebbik urának, kisebbik férjének nevezi? Vagy nem található-e egy másik, a magyarban szintén meglevő különlegesség, hogy t. i. a nő nem hugának, hanem öcsésének hívja fiatalabb nővérét s általában minden nála fiatalabb nőt?

Tett-e ilyen irányban kutatásokat Mészáros Gyula? nem tudom. Műve nyelvészeti részében mindössze öt rokonsági szót találtam: a „hug“, „anya“, „testvéröcs“, „atyafiság“ és „férj“ baskir nevét (l. 104., 114., 119., 123., 125. és 126. lap).

Felhoztam birálatomban azt is, hogy a midőn Mészáros Gy. mindenkép ráakarja sütni Julián és Richárd értesítésére a megbizhatlanságot, nevezetesen kifogásolja a volgai bolgárok pogány voltáról szóló részt: megfeledekzik arról, hogy éppen ő maga járt s tett kutatásokat a bolgárok ma is pogányságban élő ivadékai, a csuvasok közt. Erre azt válaszolja, hogy a tudomány még nem mondta ki az utolsó szót abban a kérdésben: közvetlen utódai-e a csuvasok a bolgároknak vagy csak egyik alkotó elemét képezték a bolgár birodalomnak? Egy kis módosítással, hogy t. i. nemcsak a bolgár birodalomnak, hanem a bolgár népnek is egyik alkotó eleme volt a csuvas: akár el is fogadhatom a Mészáros Gy. által mondottakat. Mindössze figyelmébe ajánlom a gr. Kuun G. és Munkácsi B. által felhozott s jó

részben az Ethnographia hasábjain közzétett bolgár nyelvi adatokat, melyek alapján teljes joggal írhatta Munkácsi B. éppen a Mészáros Gy. csuvasföldi tanulmányútjára vonatkozó s a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság magyar szakosztályának 1907. ápr. 27-iki ülésén felolvasott előterjesztésében: „ma már minden szakértő megegyezik abban, hogy a csuvas nyelv a hajdani volgavidéki bolgár nyelvnek sarjadéka.“ (Keleti Szemle VIII. 1907. 159. l.) Mennyiben maradt fenn a pogányság egész maig a csuvasoknál s mennyiben nem: e tekintetben a válaszában mondottakkal szemben idézem magának Mészáros Gyulának a szavait az 1907-ik év nyarán végzett csuvasföldi tanulmányútja hivatalos jelentéséből: „A f. é. nyár vége felé délebbre vonultam innen a szibírszki kormányzóságban, még mindig anatri-csuvas területen, Ulgaš-ba, egy ma már ritkaságszámba menő, teljesen pogány csuvas faluba . . . Annál érdekesebbek e pogánykori emlékek éppen itt a déli csuvasnál, mivel orosz kutatók e területeken még egyáltalában semmit sem írtak fel, ámbár e déli pogányság sokkal eredetibb és tisztább, mint az északi, a mely már rég idők óta ki volt téve az iszlám és a kereszténység ráhatásainak . . . Összegyűjtöttem a pogány-csuvas születési, lakodalmi és temetési szokások rendjét és szertartásait stb.“ (Keleti Szemle VIII. 1907. 337—338.).

Ne játszunk a szavakkal! Mészáros Gy. még 1907-ben is talált egy teljesen pogány-csuvas falut a Volga vidéken s azonfelül a csuvasok többi részénél is össze tudta gyűjteni a pogányságnak igen sok emlékét, bár a csuvas nép régtől fogva ki volt téve az iszlám és keresztény hatásoknak. Hát hogy lehet akkor fennakadni azon, ha csaknem hét századdal előbb, 1236-ban Julián még nagyobb-nak találta a pogányságot? Ez a kérdés lényege, nem a miről legutóbb beszélt Mészáros Gyula, midőn mindenféle leplezgetéssel igyekszik kitérni az egyenes válasz elől.

Ennyit akartam még mondani magáról a kérdésről s egy vagy más szempontból kiegészíteni bírálatomat.

Felvehetnék hasonló vagy még amolyanabb módon Mészáros Gy. személyeskedéseire is, de ezt elhagyom. Csak annyit akarok még kijelenteni, hogy arról is megvan a saját véleményem: miért akarta minden áron bebizonyítani a baskir-magyar kapcsolat lehetetlenségét s e végből nincs mit keresnünk Baskiriában. De ez már nem ide tartozik.

Nagy Géza.

A MAGYAR SZÉLMALOM.

(Befejező közlemény.)

K

Kajfertos — Félegyháza — szél az, a mely rontja a vitorlát. (Kajfertos — u. o. M. Nyr. VI: 559 — részeg.)

Kakas — általános — szélkakas, vő. szélmutató.

Kalácsliszt — Kishegyes — a legfinomabb.

Kallantyú — Óbecse, Félegyháza — a vitorla szárán levő fazarak a vászon beakasztására és a lejáródeszkák tartására. (Heves, Hont, Jászság: forgó v. rábillenő fazár, M. Tsz.)

- Kamra** — Kiskúnság — az aluhajtós szélmalom legalsó szintje. Felülhajtásban elkülönül két részre: lisztespadra és kőpadra.
- Kapocs** — Kúnszentmiklós — a kapocstartóléczen, arra szolgál, hogy a fogókerék emelésekor beléakaszszák a súlyrudat. De van kapocs a vitorlaléczen is a vászon beakasztására, belévágására.
- Kapocstartó** — Kúnszentmiklós — a jobboldali szögletgerendáról lenyúló erős lécz kapoccsal a fogókerék nyitvatartására.
- Kar**, l. karfa.
- Karapol** — Frecskay — locsol: a búzát vízzel meglocsolja.
- Karfa** — Fülöpszállás; — kar — Kaszaper — a fordítószárny két oldalgerendája: vö. szárfenyő, szárnyafa.
- Karika** — Kaszaper — a dobon, vö. ráf.
- Karimaszakasz** — Túrkeve, Herman Ottó — a majorponkon a körgerenda egyes szakaszai, részei.
- Kármentő** — Kaszaper — edény, melyet a felöntő alá tesznek, mikor a búzát a zsákból átöntik.
- Karó** — általánosan — a malom körül a földbe vert faczölöpök, számszerint 7—8, a tető fordítószervezetének megerősítésére vagy a fordítókosci beakasztására: vö. ezölöp.
- Káva**, l. kéreg.
- Kelep** — Frecskay — a szélmalom vitorlája; vö. hajtószárny, vitorla.
- Keleti szél** — a keletről fújó.
- Kengyeloszlop** — Kúnszentmiklós — a vashídat támasztja és emeli.
- Kenyérliszt** — Kúnszentmiklós — finomság szerint a sorban második.
- Kepőcze**, l. köpőcze.
- Kéreg** — Bácska, Kishegyes, Kúnság; Székelyföld, Győr m., Baja, Kaszaper, M. Tsz., Bihar; — káva — Szürnyeg, Zemplén m., M. Nyr. X: 325; — kőfészek — Frecskay; — kőkéreg — Biharudvari — a malomkövek faburkolata. Kishegyesen dobnak is mondják.
- Kerek ráma** — Kúnszentmiklós — az álló ráma, vö. szögletes ráma.
- Kerek**, l. fogó-, futó-, kis-, kúp-, nagy-, sár-, sebes-, szeleskerék, vitorla nagy kereke.
- Kerékszög** — Óbecse — a kerék tengelyén átütött, a kereket tartó fa- v. vasszög.
- Kerékmódla** — Kiskúnság — egyenes fogazó szerszám, hogy a fogak egymástól egyenlő távolságra álljanak.
- Kereszt** — Kúnszentmiklós — a nagykerék $\#$ alakú belső gerendázata, vö. körösztag.
- Keresztág** — általános — a szelestengely kiálló végének vésett lyukain átütött, egymást keresztező 2—3 gerenda, melyeknek 4—6 végéhez a vitorlaszárakat erősítik; vö. körösztag, vendégfa.
- Keresztgerenda** — Kishegyes — a mitligerenda.
- Keresztlécz** — Kiskúnság — a vitorla szárára merőlegesen illesztett vászon- és deszkatartóléczek; vö. küllő.
- Keresztmitli** — Fülöpszállás, Kaszaper — a mitligerenda (l. o.).
- Keresztváltó** — Kaszaper — ?
- Keresztvas** — általános — Ráczevei molnárok czéhsz. 1728 (Frecksay; M. Nyr. XII: 31); — körösztag — Baja — a szálvasnak a malomkőben végződő foglalója; háromágú végei a kőbe vannak vágva; vö. perpencke.
- Két kézvonó** — Óbecse; Majláthfalva, Arad m., M. Ny. VIII: 478 — faragó eszköz, főleg bognárok használják.
- Kétkövű malom** — Mola bina, eine Mühl mit Zwey Lauffern. P. P. — két köpárral őröl.
- Keverő** — Félegyháza — lisztartóláda, a melyben a különböző lisztfajtákat összekeverik.

- Kikötőláncz** — Fülöpszállás — a fargerendának a „karóhoz“ való megerősítésére.
Kímérni a hombárból a lisztet.
- Kiprajczolni** — Kiskúnság — kitámasztani, pl. a fordítórúdat a faltól egy rúddal v. a vitorlákat a prajczokkal.
- Királykerék** — Medesér, Udvarhely m. — a kis dob.
- Kiróni** — Kishegyes — kirózza a fog az orsó összes csőveit, ha csak egy is hiányzik.
- Kis bálvány** — általános — a sebes- v. alsókerék tengelye. Felülhajtós szélmalomban a mitligerendától a sebeskerékpár szintjéig halad; alulhajtósban a járomgerendától a kamra földszintjéig. Felső végén a nagy dob van, melyet a szeleskerék forgat; vö. sebeskerékbálvány, középbálvány.
- Kis dob** — Óbecse, Kishegyes — felülhajtós szélmalomban a sebeskerék forgatta dob; tengelye, a vellás vas hajtja a követ. Alulhajtós szélmalomban kis korong a neve. Szám szerint 1—2—3 kis dob lehet: mindegyik egy kőpárt hajt; vö. királykerék, orsó.
- Kisegítő vella** — Kúnszentmiklós — támasztja meg a fordító fenyőt két oldalról.
- Kis fuka** — Kaszaper — kis felöntő, vö. fuka.
- Kis garad** — Baja — a csüllögő (l. o.).
- Kis garat** — Fülöpszállás, Kúnszentmiklós — a csüllögő (l. o.).
- Kis garat szabályozója** — Kúnszentmiklós — a lisztláda mögött, a garat alatt pálezára erősített madzag; ha a pálezát jobbra v. balra elmozdítják, a kis garat (a melyet a madzag tart) emelkedik v. leereszkedik. Így szabályozható az örlendő kifolyása; vö. garat telke.
- Kis kerék** — Kúnszentmiklós — az alulhajtós szélmalomban az orsókat hajtó kerék, szemben a nagy v. szeleskerékkel. Felülhajtós szélmalomban megfelel a sebeskerék. Medeséren felülhajtós szélmalomban a szelesdob; vö. alsó kerék.
- Kis korong** — Kúnszentmiklós — az alulhajtós szélmalom kamrájában az alsókerék hajtotta dob. Tengelye a szálvás, áthatolva az alsókövön, hajtja a felső malomkövet. Felülhajtós szélmalomban kis dob a neve.
- Kóbli** — Kúnszentmiklós — ablak a szélmalom tetején, é. p. első kóbli az, a melyen a szelestengely kinyúlik (vö. homlok, fűrfal, kuktoré), hátulsó kóbli az, a melyen a fordító fenyő benyúlik a fargerendáig; vö. a fogó blaka,
- Kobura-kocsi** — Fülöpszállás — a fordítókeci (l. o.).
- Kompvas**, l. alsó kompvas.
- Kopoz** — Ada, Bács m., M. Nyr. XXVII: 477 — a hengerörlés alá való gabonát, ha esetleg még nem volna megrostálva, a malomban kopozzák meg = tisztítják meg a szeméttől.
- Korong** — Kaszaper, Kishegyes — a korongvas, de orsó is (l. o.). (Medeséren a szeleskerék.) Vö. vellás vas.
- Korongvas** — Óbecse — felülhajtós szélmalomban a felső követ emelő vasrúd, mely a vashídon nyugszik. Alulhajtósban egyúttal forgatja is a követ. P. P.-nál: korongvas a malomban: Subscus, ferrea, das Mühleisen; vö. alsó korongvas; vellás vas.
- Korpa** — általános — a legdurvább örlemény.
- Koszorúfa** — Fülöpszállás — az álló ráma.
- Koszorúgerenda** — Doletsko Műszótár — az álló ráma.
- Kő**, l. malomkö.
- Kőemelő** — Kaszaper, Kishegyes — a kranik. Kishegyesen a kőoszlop is.
- Kőemelődará** — Kishegyes — l. kranik.
- Kőfészek**, l. kéreg.
- Kőfölszódódará** — Kiskúnhalas, Szeged — l. kőemelődará.
- Kőhajtó**, l. kűhajtó.
- Kőkéreg** — Biharudvari — l. kéreg.
- Kőoszlop** — Kaszaper — l. kőpadoszlop.

Köör, l. strázsalegény.

Kőpad — Baja, Bihar, Kaszaper, Medesér — felülhajtós szélmalomban az első emelet, mert itt vannak elhelyezve a „kövek“; alulhajtós szélmalomban (Kúnság) a kamrában a kéreget eltakaró széles, ékesre faragott deszkalap a lisztesládák fölött; vö. kőpadállítás, kőpadlás.

Kőpadállítás — Félégyháza — alulhajtós szélmalomban a kövek tartó gerendája, vö. kőpad.

Kőpadlás — Kishegyes — a kőpad.

Kőpadoszlop — Kiskúnság — alulhajtós szélmalomban a kőpadot tartó oszlopok, vö. kőoszlop.

Köpor — Kishegyes — a kő megvágása után az első őrlés eredménye. Az őrlés eredmény t. i. keveredve van az élezés következtében föllépő kötőrmelékekkel.

Köpöcze — Kiskúnság, Menyhe, Nyitra m., M. Nyr. XXXIII: 463; — kopöcze — Ráczekevei molnárok czéhsz. 1728, Freckay M. Nyr. XII: 31; — köpücze — u. o. — vámszedőedény (Kúnszentmiklóson $\frac{1}{10}$ véka).

Köpücze, l. köpöcze.

Köregulátor — Kúnszentmiklós — kulcsos esavar az alulhajtós szélmalomban a kőpadoszlopok, felülhajtósban a lisztesládák oldalán a malomkö emelésére v. süllyesztésére; vö. kőszállító.

Körösztag — általánosan a kereszttag; Óbecsén a sebeskerék belső \ddagger gerendázata; vö. kereszt.

Körösztvás, l. keresztvas.

Kőszállító — Bihar, Fülöpszállás, Kishegyes — a köregulátor.

Kötél — Kaszaper — a zsák felhúzására.

Kötőfejsze — Esztergomi molnárok czéhsz. 1699, Freckay: M. Nyr. XII: 31.

Kötőrő — Kishegyes — malomköfaragó szerszám.

Kötővas — Bihar — vaskapocs.

Középbálvány — Kishegyes — a kis bálvány.

Középszár — Fülöpszállás — a fordítószárny középső gerendája.

Kraník — Bihar — köemelődarú; függőleges tengelye a kéreg mellett áll, ollóalakú karjai a forgókö felemelésére szolgálnak; vö. granik. (A német krahn v. kranich.) Darú, köfölszödő darú.

Kujkorong, l. kükorong.

Kuktöré — Kiskúnság — a tető homloka; vö. homlok, fűrfal, kőbli.

Kupa — Kishegyes — vámszedőedény.

Kupkerék — Fülöpszállás — a szeleskerék.

Kühajtó — Bihar — a vellás vas.

Kükorong — Fülöpszállás — a vellás vas.

Külső karíma — Túrkeve, Herman Ottó — a majorponk válla.

Küllő — Kiskúnfélégyháza — a vitorla keresztlécei.

L

Lajszna — Félégyháza — egyenes falécz, melyet bekormozva körülhúznak a malomkö őrlő felületén, hogy a megvágandó részek feltűnjenek.

Láncz — általános — a tekerőcsiga körül a tető fordítására; vö. fordítóláncz.

Lángliszt, l. lisztláng.

Lefojtani, l. lefujtani.

Lefujtani — Kishegyes — a követ szokták, ha erős a szél; a. m. nagyon mélyre leszállítani. Vágás előtt is lefujtják a követet, a mikor is azok lekopnak; vö. vontatás, leszállítani.

Lejáródeszka — általános — a vitorlára kallantúkkal erősített leszedhető deszkák; vö. állandó deszka.

Leszállítani — általános — a követ: a. m. a felső követ leereszteni, a mi által az őrlőnyílás megszűkül. Erre szolgál a szállítógerenda; vö. lefujtani.

- Levásznałni** — Bihar, Kaszaper — a vitorlát v. vitorlaléczet, a felvásznałt vászondarabokat leszedni; vö. felvásznałni.
- Liszt** az örlés eredménye. Fajta szerint van: búza-, rozs-, kukoricza- stb. liszt; minőség szerint: bél-, lángliszt v. lisztláng, dereze-, korpa- (fodros és síma), montliszt, pítle-, poháj-, paraszt-, padliszt, kalács-, kenyér-, zsemle- és téształiszt. Sorrend szerint I. kalács-, II. kenyér-, III. téształiszt, IV. a korpa.
- Lisztelő**, l. lisztesláda.
- Lisztesláda** v. lisztláda — Óbecse, Kishegyes, Kiskúnság, — lisztelő — Székelyföld, Háromszék m., M. Tsz. — a szélmalom földszintjén a lisztet fölfogó láda. Annyi van, a hány kőpár.
- Lisztespad** — Bihar — a felülbajtós szélmalom földszintje.
- Lisztfolyó síp** — Bihar — sípóka.
- Lisztláda**, l. lisztesláda.
- Lisztláng** — Balaton mell. 1839. M. Tsz.; Sirok, Heves m., M. Nyr. III:44; Udvarhely m., Kriza; Háromszék m., M. Tsz.; — lisztláng — Csik Madaras, M. Nyr. XX:96; — lángliszt — Kúnszentmiklós — fátýolsítán átejtett legfinomabb búzałiszt.
- Lisztmérőlapát** — általános — nagy fakanál.
- Lisztnék ereszténi** — Ráczekevei molnárok czéhsz. 1728, Freckay: M. Nyr. XII:31 — a malomkövet.
- Lisztlapoczká** — Székelyföld, M. Tsz. — a sípóka.
- Lisztsípóka** — Kaszaper — a sípóka.
- Lisztszedőlapát** — Kiskúnfélegyháza — l. lisztmérőlapát.
- Lógerkerék** — Halas, Szeged — ?

M

- Majorbank**, l. mozgó ráma.
- Majorpang**, l. mozgó ráma.
- Majorpank**, l. mozgó ráma.
- Majorponk**, l. mozgó ráma.
- Malmot vágni** — Kecskemét XVI., XVII. sz., Takáts S.: M. Nyr. XXXII:90 — a pásztorok „gulyási pásztori“ botjukkal egymásnak futottak s úgy elverték egymást, hogy „egyik sem vágott volna másnak malmot“. Takáts S. szerint malmot vág a. m. épít. Századok 1907:55.
- Malomcsákány** — Győr, M. Nyr. XII:96 — a malomkő barázdáinak kivágására.
- Malomház** — Sz. M. A., Kresznerics 1831 — Molendinum.
- Malomkő** — a malom kvarcz v. trachit örlőkövei a szélmalom kőpadján a kéregben elhelyezve. Az alsó mozdulatlan: alsó-, pad-, fenékkő; a felső forog: felső-, forgó-, hékő; vö. tót kő, rakott kő.
- Malommester** — Havadtó, Maros-Torda m., M. Nyr. XXXIII:246 — molnár.
- Malomrúd** — Medesér — a fordítórúd.
- Malomvám** — Kresznerics 1831 — Telonium molarium.
- Malomvasa** — Freckay: Találmányok könyve IV. 343 — Mühlspindel, fer de meule, mill spindle: a szálvas.
- Márponk**, l. mozgó ráma.
- Medve** — Kúnszentmiklós — alulhajtós szélmalomban a föld színén ráman nyugvó gerenda, mely perselyében a kis bálványt tartja.
- Megállítás** — általános — a molnár a malmon kívül megfogja a fogókeréklánczot, meglóbálja és ügyes mozdulattal felakasztja a nyomórúdat a csúszóba.
- Megragadni** — Kishegyes — megragadja a nedves gabona a követ s ez ilyenkor csobog.
- Megválni** — Kishegyes — a követ: csákánnyal megfaragni.
- Mérő-ólfa** — Esztergomi molnárok czéhszab. 1699. Freckay: M. Nyr. XII:31.

- Mértékek** a malomban: felöntő, fertály, finak, fuka, kepöcze, kis fuka, köpöcze, mireze, vajtakó.
- Mestergerenda** — Bihar — a padokat egymástól elválasztó vízszintes gerenda; vö. folyógerenda.
- Mestermolnár**, l. molnár.
- Migli** — Félegyháza — a mitligerenda.
- Mikligerenda**, l. mitligerenda.
- Mircze** — Nagykúnság, M. Nyr. XVI: 383 — vámszedőedény.
- Mitligerenda** — Óbecse, Kiskúnhalas, Szeged; migli — Kiskúnfélegyháza; mikligerenda — Óbecse — a szélmalom tetején kinyúló, a szelestengelyre merőleges gerenda. Kiálló két végéhez izülnek a karfák. Néhol a m. mögött, avval párhuzamosan még egy rövidebb ú. n. fiókmitli is van, a mikor az előbbi az anyamitli; vö. keresztmitli, keresztgerenda.
- Módla**, l. kerékmódla.
- Molna** — a régiségben általában, néhol ma is: malom; móna — Somogy m., M. Nyr. XVIII: 239.
- Molnár** — általában; molnos — Sopron m., Tud. Gyűjt. 1840 és 1848; mónáros — Gyöngyös, M. Nyr. V: 273 — a malom kezelője, olykor tulajdonosa is; 1724-ben Borsava: mestermolnár, Komáromy A Mgi boszork.-pörök oklvt. 353.
- Molnárgazda** — Kiskúnság — a malom tulajdonosa.
- Molnos**, l. molnár.
- Móna**, l. molna.
- Mónáros**, l. molnár.
- Mont**, l. montliszt
- Montliszt** — (Prágai András 1628: törköly = mont M. Nyr. XXVIII: 218, 276); Makó, M. Nyr. XXVIII: 276; Kishegyes, Szentgál Veszprém m. M. Nyr. III: 183 — a legfinomabb liszt, a német mundmehl-ből.
- Mozgó ráma** — Kiskúnság; majorbank — Óbecse; majorpang — Kaszaper; májorpank — Bihar és Tiszadob M. Nyr. XX: 336. — májorponk — Óbecse, Túrkeve, Herman Ottó — márponk — H. O. — A német mauerbank-ból. — a malom falán 42—44 vekszlin nyugvó gerendakarika, melylyel a szélmalom vitorlái a szél irányába állíthatók. Ezen nyugszik az egész tető, a szelestengely és mitligerenda. Vö. csúszó r., felső r., forgó májorponk, földéltalp, külső karima, párnafa, szögletes ráma és álló ráma.

N

- Nadrág** — Óbecse — a dobszár.
- Nagy bálvány** — Bihar — a szelestengely.
- Nagy dob** — felülhajtós szélmalomban általánosan a szeleskerék hajtotta ú. n. szelesdob; tengelye a kis bálvány; vö. nagy orsó, szelesdob és dobkerék.
- Nagydob padja** — Bihar — felülhajtós szélmalomban a legfelső emelet.
- Nagy garad** — Baja — a garat.
- Nagy garat** — Kiskúnság — a garat. Ellentéte a kis garat v. csüllögő.
- Nagy kerék** — Bihar, Kúnszentmiklós — a szeleskerék. Medeséren a sebeskerék.
- Nagy kerékpádlás** — Bihar — a tető alatti üreg; vö. szelesbálvány pallata.
- Nagy orsó** — Bihar — a nagy dob.
- Nagy tengely** — Óbecse — a szelestengely.
- Nappali tolvaj** — Túrkeve, Herman Ottó — az a lisztsipóka, a mely a köpadról a lisztespad hombárjába szolgál s a melyen a molnár a maga részét lebocsátgatja.
- Nyak** — Óbecse — a fordítókocsi két ágasa közötti fordítóhenger szorítója.
- Nyakravaló** — Kaszaper — vaskarika a szelestengelyen; vö. nyakvas.

- Nyaktóke** — Kishegyes — az alsó malomkö lyukában, tartja a korongvasat.
Nyakvas — Óbecse — a szelestengelyen a kopás ellen; vö. nyakravaló.
Nyomórúd — Kiskúnság — megsúlyozott gerenda a forgókerék felső ívének nyitvatartására; vö. emelőrúd.

O

- Oldalprajcz**, l. prajcz.
Ollóban van — Halas, Szeged — a szeleskerék, ha a fogókerék fogja; v. ö. fogó.
Onczidli — Kiskúnság — a vitorla keresztléczeire erősített ék a deszka föl-pöndörítésére, a mi által a vitorla lapja nem sík; vö. ánczigli.
Orsó — általános — Tokaj, (M. Nyr. XXIV : 192) dobszerkezet, szám szerint annyi van, a hány kőpár. Tengelye a szálvás, korongvas v. vellásvas, hajtja a felső követ; vö. korong, kis dob. Néhol a nagy dobot is jelenti.
Orsópálcza — Kaszaper — az orsó vagy dob csévéje.
Oszlop — általában minden függélyes tartógerenda.

Ö

- Öll** — Visnye, Somogy m., M. Nyr. XVII : 334 — ölet = örlet.
Öllőhordás — Szászfalu, Háromszék, M. Nyr. XXXVI : 327 — a molnár azon útja, mikor szekéren faluról-falura járva összegyűjti az örölni való gabonát.
Öllős — Halas, M. Nyr. XV : 333 — a ki örletés végett a malomban tartózkodik.
Ör — Bodrog, Szerdahely és vidéke, M. Nyr. XXII : 479 — öröl.
Öreglegény — Frecskay — a ki locsolja = karapolja a búzát.
Örlet — általános — öröl. Örletnek lágyra, élősre, lánggra, szításra, aprócorpára, fodorkorpára, pitlisre; derezét, korpát, elejét különválasztva és kalácsnak való-nak. Népr. Ért. IX. 179.
Örlető — Frecskay — l. öllős, a ki maga hordja örletnivalóját a malomba; vö. szeres, vendégörölő.
Örlő — Frecskay — l. öllős.
Öröl — vö. öll, ör.

P

- Pad** — általános — emelet. szint. Van : lisztespad, köpad, sebeskerécpad, nagy dob padja, szelesbálvány pallata és üres pad.
Padkő — Fülöpszállás — az alsó malomkö; vö. fenékkő.
Padliszt — 1279. évi okmányban M. Nyr. VII : 416 — „farina eorum, quod wlggo podlyst dicitur“. Jelentheti a kéregből kiszóródott lisztet, mely a padra, padlóra hullva, szeméttel keveredett.
Papucs — 1. Óbecse — faékek a vitorlán; 2. Turkeve, Herman Ottó — fogantyús ék, melyet a molnár a kö emelésekor alája tol; 3. Kishegyes — a vosznyi.
Papucsos szélmalom — Kúnszentmiklós, Monoszló Zala m. — kétpados sz.
Parasztliszt — általános — durvaliszt, t. i. szítálás nélkül.
Parasztra öröl — általános — durvára; vö. szitára öröl.
Párnafa — Doletsko Müszótár — a mozgó ráma.
Pász — Kaszaper — a fogókerék l. o. Neve onnan ered, hogy ráillik, rá-pászol (német) a szeleskerékre.
Pászkerék — Fülöpszállás — a fogókerék.
Pász rúdja — Fülöpszállás — a fogórúd.
Pasztás szél — Kishegyes — egyenetlenül fúj.
Páter — Kúnszentmiklós — a szita páterje: erős fatuskó a köpadállítás fölött, a mely körül forgó szij 12 táskája lisztet húz.
Perpencze — Csik m. M. Nyr. XII : 235 — pérpencze — általános — a forgó-

- köbe vésett, közepén négyszögletű lyukkal ellátott vas, melynél fogva a korong a követ forgatja; vö. keresztvas.
- Perselv** — Bihar, Csik m., (M. Nyr. XII: 235), Erdővidék (M. Nyr. IX: 42), Fülöpszállás, Künszentmiklós — vastányér a tengelyek csapjának befogására; vö. serpenyő.
- Pesti mérő** — Kishegyes — 3 véka $\frac{1}{4}$ része.
- Pítle** — Veszprém m., Czepléd, Heves m., Tiszafüred, Gömör m.; pítli — Czepléd, Bars m. — M. Nyr. Sz. — malombeli szitaszerszám; Bereg-Rákoson — szitált liszt; vö. pítlire őrölni.
- Pítli**, l. pítle.
- Pítlire őrölni** — Bars m., M. Nyr. XVIII: 381 — finomra őrölni; vö. pítle, pittelni.
- Pittelni** — M. Nyr. XXIV: 353 — vö. pítlire őrölni, szitára őrölni.
- Poháj** — Drávamellék, M. Nyr. V: 572; Szatmár m., M. Nyr. XI: 285 — megszitált liszt.
- Pohájós** — Szatmár m., M. Nyr. XI: 285 — lisztartóedény.
- Poroszká** — Künszentmiklós — lóherealakú, „három rovancsos“ karika a felső kő lyukán a csillegőpálcza rázására; vö. poroszkafa.
- Poroszkafa** — Félegyháza — a poroszkába dugott pálcza a csillegő rázására; vö. telek füle.
- Prajcz** — Künszentmiklós — támasztó (német Spreize); előprajcz a szelestengely mellő végétől a vitorlaszárak végéig nyúló támasztórúd; oldalprajcz (oldal p.) két-két szomszédos vitorlát összekötő rúd; vö. prájcsfa, czángli.
- Prájcsfa** — Fülöpszállás — köti össze a fiókmitlit a karfákkal. Német: Spreize; vö. prajcz.
- Putina** — Zilah, M. Nyr. XXVIII: 282 — lisztartó fadöbön.

R

- Ráf** — Félegyháza — vaskarika a dobtányérok körül, azok erősítésére. A német Reif; vö. karika.
- Rakott kő** — általános — több darabból összerótt malomkő; vö. tót kő.
- Ráma**, 1. álló, alsó, felső, kerek, mozgó, sár. szögletes ráma; 2. Künszentmiklós — négyszögletes gerendázat a föld színén a medve tartására.
- Régő**, l. rengő.
- Rengő** — Óbecse, Fülöpszállás — fagerenda, tartja a kükorongot. Biharban (M. Nyr. III: 232) fából való pad kar- és háttal. Itt is pad értelemben. Régő fák — Győr, M. Nyr. XI: 287 — rengő; vö. befogófa.
- Rínglőszlop** — Halas, Szeged — ?
- Róna** — Félegyháza — a malomköbe rótt íves vésések.
- Rónára vágni** — Félegyháza — íves véséseket róni a malomkövek őrle felületére.
- Rúd** — Kiskúnság — a fordítórúd.
- Rúdkarika** — Óbecse — a fordítórudat tartó vaskarika a fordítóhengeren.
- Rúdkörösztfá** — Óbecse — a fordítókosci két rúdjaik összekötő farúd.
- Rúdvas** — Óbecse — a fordítókosci vállát és rúdját átlósan összetartó vasrúd.

S

- Sárgerenda** — sárkerék vagy álló ráma. Boldogasszonyfalván (Malonyay: A magyar nép művészete II: 110): a tető alapgerendája.
- Sárkerék** — Óbecse — az álló ráma.
- Sárráma** — Óbecse — az álló ráma.
- Sátorfa** — általános — a tető támasztóléczei; vö. anya-, fióksátorfa, anya-, fiókszarúfa, horogfa.

- Sebeskerék** — Fülöpszállás, Kaszaper, Kishegyes, Kiskúnfélégyháza — Felülhajtós szélmalomban a sebeskerékpádon forgó nagy kerék, mely az orsókat hajtja; vö. futókerék, fogaskerék. Alulhajtós szélmalomban a kamrában forog és neve alsó v. kis kerék. Medeséren nagy kerék.
- Sebeskerékbálvány** — Bihar — a sebeskerék tengelye; vö. kis bálvány.
- Sebeskerékpád** — Bihar, Kaszaper — a felülhajtós szélmalom második emelete, a benne forgó sebeskerékről; vö. sebeskerékpádlás.
- Sebeskerékpádlás** — Kishegyes — a sebeskerékpád.
- Selymi** — Óbecse — henger a szita forgatására.
- Serpenyő** — Óbecse, Kaszaper — vas- vagy fatányér; a korongvas csapjának fészke; vö. persely.
- Serpenyő állvány** — Kaszaper — a serpenyő alapja (fakorongok).
- Síma korpa** — Kishegyes — kétszer örölt korpa; vö. fodros korpa.
- Síma szél** — Kishegyes — egyenletesen fújó.
- Símfót** — Bácska — a futókerék belső vázát erősítő deszkakörszeletek.
- Síndelező szekercze** — Esztergomi molnárok czéhszab. 1699; Freckay: M. Nyr. XII: 31 — ácsszerszám.
- Sípóka** — általánosan — négyoldalú deszkacső a lisztesláda fölött, ezen át jut a liszt a kövek közül ki; vö. lisztfolyó síp, lisztlapoczka, lisztsípóka.
- Slípper** — Bácska — a vosznyi.
- Sőrlés** — M. Nyr. XXXIV: 477 — őrlés.
- Stenglívas** — Kaszaper — a vellás vas.
- Strázsalegény** — Freckay — v. kőör, a ki karapolás közben lapátol.
- Súk** — Félégyháza — súk = egy láb, 30 cm. A malom falazata 5 súkra van a földbe eresztve.
- Súlykerék** — Félégyháza — a szeleskerék.
- Súlyrúd** — Kiskúnhalas, Kúnszentmiklós, Szeged — farúd, a fogókerék vellás vasának s evvel a fogókerék felső félkorongjának emelésére. Végén kóstály húzza le.

Sz

- Szabályozó fék** — Bihar — a fék.
- Szaka** — Ráczevei molnárok 1728. czéhszab. Freckay: M. Nyr. XII: 31 — „öreg kerékben való szaka“.
- Szállító** — Félégyháza — a szállítógerenda.
- Szállítógerenda** — Kishegyes, Kiskúnfélégyháza — a vashíd tartója.
- Szaltaszt** — Óbecse — a szitaczilinder sípókája.
- Szálvas** — Kúnszentmiklós, Győr (M. Nyr. XI: 284) — a kiskorong (alulhajtós szélmalom) tengelye, mely a forgókövet hajtja; vö. vellás vas.
- Szár** — általánosan — a vitorla szára.
- Szárfenyő** — Halas, Szeged — a fordítószárny karfái; vö. karfa.
- Szárító sróf** — Halas, Szeged (valószínűleg e. h. szállítósróf = a szállító srófja. Szerző).
- Szárny** — Félégyháza — karfa.
- Szárnyafa** — Óbecse, Kiskúnság — a fordítószárny két karfája; vö. karfa.
- Szárnyagerenda** — Óbecse — a mitligerenda.
- Szarufa** — Kiskúnfélégyháza — a sátorfa; vö. horogfa.
- Szél**, levegőmozgás, a szélmalmot hajtó erő; vö. alpári, al-, balatoni, bogdán-, dunai, fel-, kajfertós, keleti, pásztás, sima, tátorjános szél.
- Szelesbálvány** — a szeles tengely.
- Szelesbálvány pallata** — Kaszaper — a tetőzet belseje; vö. nagy kerékpádlás.
- Szelesdob** — Halas, Szeged — a nagy dob (mert a szeleskerék hajtja). Medeséren: kis kerék.
- Szeleskerék** — általánosan — a vitorlával párhuzamosan a tető alatt forgó

- nagy fogaskerék. — Hajtja a nagy v. szelesdobot: vö. kúpkerek, nagy kerék, vitorla nagy kereke, korong, súlykerék.
- Szelestengely** — általánosan — a szeleskerék tengelye; vö. nagy bálvány, nagy tengely, szelesbálvány, szelestengő, tengely.
- Szelestengő** — kiskúnság — a szelestengely.
- Szélmolnár** — Czuczor Fogarasi 1870 — a ki a szélmalomban öröl.
- Szélmutató** — Óbecse, Félégyháza — szélkakas a szélmalom tetején; vö. kakas.
- Szeres** — Tokaj, M. Nyr. XXIV: 240 — örlő vendég a malomban; vö. örlető.
- Szíta** — általánosan — szítáló szerkezet; l. ezilinder.
- Szítáló** — Óbecse — a szíta.
- Szítára örölni** — általánosan — finomra örölni, t. i. szítán átejtve; vö. parasztra örölni, pitlire örölni.
- Szögletes ráma** — Kúnszentmiklós — a mozgó ráma.
- Szögletgerenda** — Kúnszentmiklós — két, a szelestengelylyel || haladó gerenda a szögletes ráma szintjében.
- Szúszék** — Rimaszombat, M. Nyr. V: 271 — gabonatartó faláda; vö. gabonás szuszink.

T

- Tábordeszka** — Félégyháza — kijáró deszkák a homlokon a szelestengely mellett, hogy a szelestengely végéhez hozzá lehessen férti.
- Talp** — Beodra — a fordítókecsi talpa.
- Támasztóláb** — Kúnszentmiklós — a szeleskereket támasztó rudak.
- Tányér** — általánosan — minden dob v. csíve alsó és felső lapja. E szerint megkülönböztetve: alsó-, felsőtányér.
- Tátorján** — Kecskemét, M. Nyr. XIX: 46 — szélvész.
- Tátorjanszél** — Hódmezővásárhely, M. Nyr. III: 85 — tátorján.
- Tátorjános szél** — Kiskúnság, Szeged — viharos szél.
- Tekerőcsíga** — Kúnszentmiklós — a csavaró dob.
- Telek füle** — Túrkeve, Herman Ottó — a csillegő nyúlványa, a melynél a négyszögletes hajtószár a telket (csillegő) rázza; vö. poroszkafa.
- Tengely** — általánosan — a szelestengely.
- Tengely vésett lyuka** — Kúnszentmiklós — fogadja be a keresztágakat.
- Tésztalízt** — Kishegyes — sorrend szerint a harmadik lisztfajta.
- Tető** — általánosan — a szélmalom kúpalakú teteje.
- Tót kő** — az egy darabból való; vö. rakott kő.
- Tömőfa** — Kishegyes — tompa kolonc a lisztnek zsákba való tömésére.

Ü

- Ürespad** — Bihar — a sebeskerécpad és nagy dob padja között. Egyedül Biharudvariról ismeretes.

V

- Vajtakó** — Beregszász, M. Nyr. XXVII: 96 — vámszedőedény ($\frac{1}{10}$ köből, köpécze).
- Váltó** — Kaszaper — a vekszli; Kiskúnfélegyházán: dob kivevésére szolgáló eszköz.
- Vámmalom** — vö. vámörölő m.
- Vámoló** — Kishegyes — vámszedőedény.
- Vámörölőmalom** — Frecskay — az, a melyben az örlésért vámmal (a megörölt anyag bizonyos hányadával) fizetnek (a német Lohnmühle), ellentétben a

kereskedelmi malmokkal, a melyek az összevásárolt gabonát megőrölve maguk bocsátják forgalomba; vö. vámmalom.

Vánkus — Óbecse — a homloknak a szelestengelyt tartó része, párna értelemben.

Vashíd — általánosan — szál- v. korongvasat tartó vízszintes gerenda, melynek emelésével szabályozható a kőállítás. Neve onnan ered, hogy „vasat tart“.

Vashidoszlop — Bihar — a vashidat tartó függélyes oszlopok.

Vaspánt — általánosan — ácskapocs, eszkába.

Vastángli — Óbecse — támasztó vasrúd két derékszög alatt összeérő rúd kitámasztására (pl. a fordítókoszin).

Vászon — általánosan — a vitorla vászna.

Vekszli, l. vosznyi.

Vellásvas — Óbecse, Kiskúnság, Szeged: — villásvas — Kishegyes, Kaszaper, — a kis korong v. orsó vellásvégű tengelye, mely a követ hajtja; vö. hajtószár, korong, korongvas, kujkorong, kúkorong, kúhajtó, stenglivas, szálvas, felső korongvas.

Vendégfa — Beodra — a keresztág.

Vendégörlo — Freckay — az örlető.

Vendégsátorfa — Kúnszentmiklós — a tető vázának a mozgórámá szakasza közepéből kiinduló, a csücsig nem érő rúdjai, szemben a csücsig érő anyasátorfával; vö. fiókszarúfa.

Vikli, l. vosznyi.

Villa — általánosan — a villásvas vége (a felső malomkőbe vésvé).

Villásvas, l. vellásvas.

Virguja — Félegyháza — új malomkő kerekítéséhez való eszköz. Hosszabb lécz, alsó részén kikerekített deszkával és ebben tollal és peczekkel. A peczek megjelöli a kő hadarját = levágandó részét.

Vitorla — általánosan — a szélmalom 4—6 szelet felfogó lapátja. Van szára, ódal (v. foglaló) és keresztlécze, deszkája és vászna; vö. hajtószárny, kelep.

Vitorladeszka — Kishegyes — a deszka.

Vitorlalécz — Óbecse, Bihar, Kaszaper — a keresztlécz.

Vitorla nagykeréke — Óbecse — a szeleskerék.

Vitorlarúd — Kishegyes — a vitorla szára.

Vitorla szára — általánosan — a vitorla középső gerinceze, melyhez egyfelől deszka, másfelől vászon illik.

Vontatni — Kishegyes — a követ: vágás előtt lefujtva, lekopnak az örlelékek (rónák). Lefujtott állapotban örletetni (koptatni) = vontatni.

Vosznyi — Türkeve, Herman Ottó; — váltó, vekszli — Kaszaper; — vikli — Óbecse — letompított faékek az álló rámán; ezeken csúszik a mozgó ráma, (a német valezni = Walze); vö. slipper, dúcz, papucs.

Zs

Zsákfelhúzó — Kishegyes — csiga a sebeskerékpádon; vö. zsákhúzó.

Zsákhúzó — Kaszaper — a zsákfelhúzó.

Zsákkáva — Szászfalu, Háromszék m., M. Nyr. XXXVI: 328 — „faszerszám, melylyel a molnár betöltéskor nyitva tartja a zsák száját“.

Zsebeny — Kúnszentmiklós — aluhajtós szélmalom földszintjén a kis bálvány melletti két gerenda.

Zsebeny oszlopa — Kúnszentmiklós — a vashidoszlop tartógerendája.

Zsemleliszt — Kishegyes — a kenyérliszt.

Az itt közölt szókinés 505 szava közül tiszta idegen, jobbára német eredetűek a következők:

Major bank, májor ponk, major pang, major pank, már ponk = ab *Mauerbank*; a három magyaros alak tisztán mutatja a származást.

Mitli gerenda, mikligerenda, keresztmitli, migli, farmitligerenda = ab *Mitte*.

Pászkerék = egyszerű fordítása a *passendes Rad*-nak.

Czuppánt, czuppánt a német „Zugband“.

Ánczigli onczidli a német „anzügl“.

Fürfal = ab *Führmauer*.

Montliszt = ab *Mundmehl*.

Czángli, czánglivas = ab *Zange*.

Prajcz, prajcs és összetételei: előpr., odalpr. és kiprajczolni = ab *Spreize*.

Granik, kranik = ab *Krahn*, alakilag a *Kranich* = daru.

Kerékmódlá = ab *Model*.

Lajszna = ab *Leiste*.

Ráf = ab *Reif*.

Czilinder, czilinderkerék.

Kóbli, első és hátulsó k. a német „Kobl“.

Lógerkerék.

Ringlioszlop a német *Ring, Ringl*.

Slipper a német *Schlipper*.

Stenglivas a német „stängl“ a *Stange* diminutivuma.

Vastángli a német *stangl*, mint „stängl“.

Vekszi = *Wechsel*, váltó.

Vikli = *Wikler*, gombolyító, ezek a *Walze* fogalmához tartoznak.

Vosznyi = ab *Walze*.

Az idegen eredetű szavak kicsiny száma is bizonyítéka a magyarság beolvasztó, átgyűrő erejének.

Lambrecht Kálmán.

NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK.

A borsodmegyei palóczok.

(Befejező közlemény.)

VI. Palócz ételek.

A bikkalji palóczság étkezési szokásai, miután csaknem teljesen ugyanazok, mint a mátrakörnyéki palóczokéi, e helyütt csupán azon szokásos ételeket és azok készítési módját ismertetem, a melyek az *Ethnographia* 1908. évfolyamában megjelent idevonatkozó közleményemben nem fordulnak elő.

Levesfélék:

A *bablevés* olyformán készül, hogy a babot megfőzik, berántják s tejjel vagy édes tejjel behabarják.

A „*kompéros-lé*“-t úgy készítik, hogy a meghámozott s felaprított krumplit megfőzik s hagymás zsírral berántják.

A „*kása-lé*“ nem egyéb, mint rizskása-leves. A rizst megfőzik, berántják s „*jaó*-féle bossot“, köménymagot és paprikát tesznek bele. — Ehhez hasonlóan

készül a „kolbászos-lé“ is, azzal a különbséggel, hogy a rizs helyett füstölt kolbászt főznek meg.

A „csirke-leves“-t is szeretik készíteni. A csirkét előbb darabokra felvagdálva megfőzik, aztán egy serpenyőben paprikás zsirt piritanak s abba „vetik bele“ a csirkét levestől.

A „káposzta-leves“-t pedig úgy csinálják, hogy a hordós káposzta levét vízzel felhígítják s füstölt oldalast vagy vékony szalonnát főznek bele, aztán berántják.

„Lúdhús-leves“-t is csinálnak. A libát megfőzik, ennek a vizébe petrezselymet, zellert, sárgarépat, „jaó-féle bossot“, „jaó-féle sáfrányt“, kalarábét tesznek s az mind együtt fő, aztán ráöntik „bordás csikra“.¹

Főzelékfélék:

A *babot*, *lencsét* levesen is, „törötten“ is eszik. Ha levesen akarják, akkor „behabarják savanyúan“ tejfellel vagy édes tejjel és egy kis ecetet is öntenek hozzá.

A *borsót* disznóhússal megfőzik, aztán berántják.

A „*paprikás kompré*“-t olyképp készítik el, hogy a nyersen meghántott krumplit „karikára vagdalják“, aztán megmosva, egy fazékba vagy serpenyőbe, hagymás, paprikás, forró zsirra vetik s fedővel letakarják, hogy a „maga párájában“ följön meg.

Húsfélék:

A *marhahúst* megsózzák, aztán zsirt tesznek alája egy fazékba s lefödik. Mikor már „félén meffeött a maga párájába“, fokhagymát törnek bele s tovább főzik.

A *csirkét* sütve eszik, vagy „rátottába“, vagy paprikás zsirra vetve tejfellel.

A *disznóhúst* többféleképen elkészítve eszik. Disznót minden palóczgazda szokott ölni magának, „ha nem egyet, ketteőt“. Abból készítenek *kolbászt*, melybe csak fokhagymát tesznek s *réves horkát*, melybe rizskását, vöröshagymát, jóféle borsot, szegfűborsot, söt sok helyen fokhagymát és „nyess hús“-t is tesznek bele. A *füstölt disznóhúst* is meg szokták főzni, a levét behabarják savanyúan s „bordás csik“-ot vagy koczka-tésztát főznek bele.

A *tésztafélék* közül itt is ismerik a „*morvány*“-t, a „*mákos fenteő*“-t, a „*gubá*“-t vagy „*gúnárnyak*“-at, azonkívül használatos tésztafélék a következők:

A *rétes*, ennek tésztáját kinyújtják s kihúzzák olyan vékonyra, mint a „hagyma-hártya“, aztán meleg zsírral befeccskendezik s behintik vagy túróval, vagy szilvával, vagy „maruzsa szeülleővel“ (olykor cseresnyével, almával), szépen összesavarják s „kerekre hajtva“ tepsiben megsütik.

A „*mákos türt* v. *türtü*“ tésztája olyan, mint a morvány-kalácsé, este bekovászolják, reggel bedagasztják, aztán kerekre elnyújtják s mákot (olykor lekvárt) kennek rája és becsavarják s tepsiben megsütik.

A „*túrós kalács*“ ugyanabból a tésztából készül, mint a „mákos türtü“, ezt is kerekben elnyújtják, aztán tejjel kevert főtt krumplit kennek rá, arra pedig cukros, tojásos, tejeles túrot s így kerekben hagyva sütik meg.

A „*derélye*“-t nagyra szerették csinálni s túróval vagy lekvárral töltötték

¹ A „bordás csik“ nem egyéb, mint az ismert csiga-tészta. A szövöszék bordáján „arsaóval mē'ssodruk“.

meg, vagy pedig főtt krumplival, melyet megreszelve édes vagy aludt tejjel s kevés sóval keverték össze.

A „*kompri-lángos*“ vagy „*fityegeő*“ úgy készült, hogy a főtt krumplit megreszelték, aztán — víz nélkül — liszttel összegyúrták, kiszaggatták s kerekre sikálva a kemenczében megsütötték. Zsírral vagy vajjal bekenve ették.

A „*kompri-haluska*“ tésztája is ehhez hasonlóan készül, csak aztán a tésztát kanállal forró vízbe kiszaggatják s onnan a „lyukas tál“-ba teszik, hogy a víz róla lecsurogjon. Aztán forró vajjal vagy zsírral leöntve s túróval keverve eszik.

A „*lapos*“ olyan, mint a lepény, kereken, laposra, kalács-tésztából kemenczében sütik (Sáta).

A „*málé*“-t kukoriczalisztból készítik, úgy, hogy ezt forró vízbe keverik „öregén“ (sűrűn), aztán tepsiben sütve vastagon szétkenik s megsütik. Ha pedig kis kerek darabokra szaggatva sütik, akkor „*görhe*“ a neve.

A „*bocskoros málé*“-t gyúrott tésztából készítik. Lepényformára elsikálják kereken, arra rákenik a málét (a forrázott kukoriczalisztet), a tészta széléit körül felhajtják egy kicsit s tepsiben megsütik.

A „*káposztás kalács*“-ot élesztős „kőtt“ tésztából csinálják, ezt is elsikálják vastagra és apróra vagdalt s édes, cukros tejben „öregre“ főzött káposztával bekenik s megsütik.

A „*hereőcze*“ tésztáját tojással, cukorral meggyúrják, aztán olyan darabokra vagdalják, mint az ember „terénye“ s zsírban kisütik.

A „*pampuczká*“-t is élesztős tésztából zsírban sütik. Pohárral vagy kanállal kiszaggatják s a közepébe szilvát vagy mákot tesznek.

Piskótát is csinál most már a módosabbja. Egy kiló cukorhoz 20 tojást kell venni s annyi lisztet, a mennyit a tojás felfog, aztán zsírt vagy vaját bele és egy kevés „ammoniát“ (ettől „felgyön“) és azt össze kell gyúrni s nem nagyon vékonyra elsikálni. Azután szív- vagy csillagalakú bádogformával kiszaggatják s tepsiben megsütik (Mercse).

Sátán „*szent János-kenyeres kalács*“-ot is készítenek. A szent János-kenyeret megreszelik s „kőtt tésztá“-ból vagdalt négyszögű darabkába teszik s a tésztát rácsavarják s az így készült apró kifieskéket tepsiben kisütik. A tölteléknek néha füge, máskor meg főtt aszalt körte vagy alma szolgáltatja s ilyenkor „*körtés*“ vagy „*füges kalács*“ a neve.

VII. Gyermekjátékok.

1.

Egymás kezét fogva 8—10 leány, fiú körbe áll, kettő pedig a körön kívül s ezek egyike a *kisbíró*, a másik a *nagy bíró*. Aztán mindnyájan együtt éneklük:

Méj kútba tekintek,
Viol' szálat szakajtok.
Asszonyomat benne látom,
Biborba, bárson'ba
Gyöngyös koszoróba.

A dal éneklése alatt a bíró és kisbíró folyton körbe jár a gyermekkörön

kívül s a fenti vers utolsó szavánál a kihez ér, annál megáll a nagybíró s a vállát megveregeti az illetőnek e szavakkal:

Pap vagyok, mester vagyok,
Kinek látom mosolygását
Bíráó szügyi ja zálogát.

S ha erre az illető fiú- vagy leánygyerek elmosolyodik, a kisbíró zálogot vesz tőle (kendőt, kötényt, kalapot vagy más egyebet). Mikor több zálog van együtt, a két bíró megfogja az egyik zálog-kendő két végét s kihúzzák és kezükkel simogatva ezt mondják:

Szövöm, szövöm szép lyányom kendőjét.
Bécsbe vittem vaóna.
Száz forint az ára,
Monn' meg ki ja szereteöd,
Mű'kkapod a jegykendeőt.

S ha megmondja, megkapja a zálogot.

(Nagyvisnyó.)

2.

A leányok — 20—25-en — egymás kezét megfogva két másik lánynak magasra tartott karja alatt bujnak át s azalatt a két leány ezt kérdezi énekelve:

— Hol vettétek az aranyat,
Hol vettétek az ezüstöt?

A többi énekszóval ráfeleli:

— Az aranyat Aranyosba'.
Az ezüstöt Ezüstösbe'.

Ezután felváltva dalolják:

— Hol vettétek a bükkmakkot, Hol vettétek a csérmakkot?	— A gyiófát a gyijósba', Mogyoraófát mogyorósba.
— A bükkmakkot a bükkesbe. A csérmakkot a csérésbe'.	— Hol vettétek majorannát, Hol vettétek levendulát?
— Hol vettétek a gyiófát, Hol vettétek mogyoraófát?	— Majorannát kis kertembe, Levendulát levelösbe.

Aztán a két kis leány feltartott karja alatt tovább vonulva éneklük:

Ablakimba egy pár csirke,
Gyűjjön be jaz úr estére,
Abbaó lész a friss pecsenye.

S ekkor a két leány a karját leeresztve, a sorból a két utolsó leányt elvágja s ezek állanak ki s a játékot újból kezdve ezek karja alatt vonul el a leánycsapat.

(Csernely.)

3.

Fiúgyerekek összeállanak 15-en 20-an s egymás kezét megfogva sorba állanak. A sor jobb végén állót „*czigány*“-nak, a bal végén állót „*gazdá*“-nak nevezik. A *czigány* mellett álló két fiú összefogott karját fölemeli, a bal szárnyon álló „*gazda*“ pedig az egész játszó sereget átvezeti alatta, úgy hogy a „*czigány*“ szomszédja ezáltal kifordul s keresztbe tett karral fogózik a két szomszédjába. Most a kifor-

dult mellett álló két fiú emeli föl a karját s a többiek az alatt vonulnak el ismét, mire a második fiú is kifordul. És ezt mindaddig így ismétlik, míg az egész játszó csapat keresztbe tett karral nem fogózik — s közben a fúsereg folyton mondja: „Forraszd cigány ezt a láncot. Forraszd cigány ezt a láncot!”

Mikor a játszóké valamennyie kifordulva áll már, a sor végén levő „gazda” azt kérdi:

— Hogy ez a láncz, cigány?

— Tyiz fillér.

— Hagy nézzem, erőss-e ja láncz? s azzal egyet ránt a fiúk során, mely valahol természetesen megszakad. Arra a „cigány” futásnak ered, a többi utána s mikor elfogják, büntetésül meghúzzák a haját. (Csermely.)

4.

Négy nagyobb serdülő leány úgy áll föl tánczra, hogy 2—2 csipőre tett kézzel oldalt áll egymásnak s oldalt lejtve egyik pár észak-déli irányban, a másik kelet-nyugati irányban halad táncz lépésben a dal ütemeire s mintegy keresztbe tánczolnak. A tánczhoz a következő dalt dalólják:

Száraz göröt égettem,

Úgy megégett hogy!...

Édes tejet forraltam,

Úgy kifutott, hogy!...

Pap kérte ja kezemet.

Ú'sszégyeltem hogy!

Legén' mondta: üllyek mellé,

Úgy örü'tem hogy, hogy, hogy!

Még a szívem is dobog

— örömben.

(A „hogy, hogy”-nál mindnyájan tapsolnak.)

(Csermely.)

VIII. Állathívogató s tréfás versek.

— Gyermekek mondogatják. —

1. *Katicza-bogárhoz:*

Szabaókám, szabaókám.

Mére viszel engém?

Ég felé-je, feőd felé-je, temető felé-je?

(Kezüik fejére teszik a bogarat s fenti sorokat addig mondogatják, míg a kiskatoka el nem repül.)

2. *Békához:*

Kunka béka gyere fél,

Mé' hhal apád idi fél.

3. *Lepkéhez:*

Lep lé, lepe, babot adok,

Ha mégeszed, többet adok.

4. *Kőkiverőhöz* (kis lapos vörös bogárra, mely tavasszal falak tövében nap-sütött köveken mászkál):

Keökivereő ki, ki, ki!

Süss napocska ki, ki, ki!

Isten tányérkájára (a napraforgóra).

Vidd el a hideget,

Hozzd el a meleget,

Isten bogárkájára.

(Sáta.)

5. *Héjjához:*

Héjja, héjja, lakatos,
Látom lábad, ripatos,
Míg azt le nem mosárod,
Aggyig libát nem adok.

Cseölleöre, csattogaóra,
Ángyom ablakára,
Hozz' ki lyányom az ollaót,
Nyírjuk, szabjuk a posztaót,
Vessük a héjjának.

(Sáta.)

Mikor „cziczát“ játszanak (fogósdit), a cziczát így választják:

Egerbe vaót őrkkis baót,
Abba mindenféli vaót,
Czukor, kávé, mandola,
A libadat tedd oda.

A kire az utolsó szó esik, az lesz a „czicza“.

Április elsején az írni-olvasni nem tudó gyermeket ilyen feliratú czédulákkal küldözgetik házról házra:

Ma van elseő áprilyis,
Ez a fiú jaj de friss,
Ha mé' mmindég olyan friss,
Kügyék onnan tovább is.

A gyerekek, ha czigányt látnak, gúnyból így kiabálnak utána:

A czigányok örönek,
Mer' a libák döglönek.
Egyel czigán', jaj, de jaó,
Döglött libábaó valaó.

(Mercse.)

Tréfás versek:

I.

Láttam őr szúnyogot,
Nagyobb vaót őr llaóná',
Csak a tiszta faggya

Több vaót hat akaóná',
A ki jezt elhiszi,
Bolondabb a llaóná'.

II.

Gyere nállank, gyere nállaónk,
Három muzsikás van nállaónk.
Macska dudá', vereb sipol,
A pipiske szárnyon tánczol.
Két lyányom van kéreöbe,
Recze duna dáré,

Elment a kkendérfeödre,
Recze duna dáré.
Ki is nyötték a kkendért.
Fér'he kérték, el is mént,
Recze duna dáré!

III.

Az erdeöbe ja tücsök akar házasonnyi,
Ölegetyi ja legyet, el akarja vénnyi,
„Elvennélek te kis légy, ha kicsi nem vaóná'.“
„Hozzád mennék te tücsök, ha görbe nem vaóná'.“
Ugrik, pattog a baó'ha, veöfély akar lennyi,
Az ördög a küszögön bossot akar törnyi.
Farkas koma, mészáros, három ökröt vágott,
Melléje mé' mmalaczozt hatvanat lerántott.
Mé' vvaót a szen' békesség, szólnak a trombiták,
Büdösbogár a kkontrás, szúnyog meg a szekundás.
Farkas talpát igazgattya, tánczba jakar ménnyi,
Raóka farkát billegtetyi, dudás akar lennyi.

(Mercse.)

Istvánffy Gyula.

IRODALOM.

Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia. Sarja B. Nid. I. — Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. I. Helsinki 1909. Suomalaisen Tiedeakatemia Kustantama. 8°. 19 + 11 + XVII + 309 + 4 + 31 l.

I. *Grottenfelt, Kustavi: Über die alten Kvänen und Kvänland* cz. értekezése, az ó-skandináv és izlandi történeti tárgyú mesékben, mondákban s több régi történeti forrásban előforduló *kvän* nép nemzetiségét s *Kvänország* földrajzi fekvését állapítja meg. Említés e népről először 875 táján történik két egymástól teljesen független forrásban: Ottar útirajzában és az Egilmondában; ettől kezdve egész a középkor végeig gyakran fordul elő nevük.

Ennek a kérdésnek nagy irodalma van Finn- és Svédországban; a vélemények eddig két részre oszlottak: 1. a kvän törzs a finnekkel rokon néptörzs volt s a finnországi Österbotten-ben (Pohjanmaa) laktak; 2. svéddek voltak s a svédországi Norrland volt hazájuk. Az eredmény, melyre *Grottenfelt* a mondák s történeti források áttanulmányozása alapján eljut:

1. a *kvän* és *kvänland* nevek főképen Észak-Finnországra és Svédországnak legészakibb részeire vonatkoznak, néha azonban az egész Finnországra is s a finnekre általában;

2. a *kvänek* finn, közelebbről karjalai eredetűek s nevük a kainu, kainulainen (= sík föld, sík földön lakó) szavakkal összefügg;

3. az Ádám, bremai kanonok említette *terra faeminarum* (Frauenland) egy Kvänlanddal s a mondákban előforduló kvänlandi hadjárat Finnország és Svédország között tényleg megtörtént háború emléke.

II. *Hjelt, Arthur: Drei syrisch-nestorianische Grabinschriften*. A *Nestor* által keleten terjesztett keresztyénség emlékét őrzik azok a Dél-Szibériában (Vjerny közelében) talált sírfeliratok, melyeket finn tudósok Donner, Munck, Mannerheim fedeztek fel s szállítottak Európába. A XII. században ugyanis a mongolok között gyökeret vert a keresztyénség. A mongol fejedelmek, míg Buddha követői voltak (pl. Džingizkán és utódai), nem akadályozták a keresztyénség terjedését. A mongolok közül többen keresztyén nőt vettek feleségül, s maguk is keresztyénekké lettek. A XIV. század végén a keresztyénség itt hirtelen elpusztult, talán azért, mert a mongol fejedelmek az Izlámra tértek; oka lehetett azonban a pestis is, mely 1338—39-ben, a feliratok szerint ott dühöngött. A felirat tartalmazza a haláleset évét, az elhalt nevét foglalkozását s olykor egy pár áldó és dicséző szót. Hadd álljon itt mutatóban egy ilyen sírfelirat:

Az ezerhatszázötvenedik (seleucida időszámítás szerint)
Évben; ez a kigyóév.
Ez a Chan Tegin
Sirja, a tudósé.

Három ilyen sírfelirat megfejtése olvasható Hjelt cikkében.

III. *Mansikka, V. J. Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungsgegen*. A folklóre szisztematikus tárgyalása Oroszországban

is akkor kezdődik, mikor mintha az egész művelt világban valami öntudatlan szükség-érzet ébredt volna a népelet és -lélek, a mult idők alaposabb ismerete után. Az idealizmus és nemzeti lelkesedés kora volt ez, mely a tartalmatlan, túlfinomult s a népet megvető pseudoklasszicizmus helyére lépett. Ebben a korban kezdődik itt is a népköltészeti termékek gyűjtése, rendezése s elméletének megalapozása. Eleinte persze szó sem volt s nem is lehetett biztos módszerről. Általános meggyőződés volt, hogy a népköltészet termékei a dicső nemzeti multat, annak hősiek szellemét, pátriarchális ártatlanságát híven tükröztetik vissza s csak nehezen s sokára hitték el, hogy mindaz, a mit specziális őszláv terméknek tartottak, idegen népektől való kölcsönzés, esetleg az egész emberiség közkincese is lehet.

A mesékkel, dalokkal mindjárt egyidőben gyűjteni kezdték a ráolvasási, elvarázslási igéket is. *Sacharov* volt az első gyűjtő, ki már egyik-másik ráolvasási formula forrásának kutatásánál keletre utal, mint a babona bölcsőjére. Szerinte az ősi bölcső India, honnan Perzsián, Egyiptomon, Görögországon, Itálián át jut Európába s lesz az európai népek közkincesévé. Az orosz varázs-formulák legrégebb nyomát az orphikus himnuszokban fedezi fel, utolsóelőtti állomásának pedig Lengyelországot tartja, mert egy régi ráolvasásokat tartalmazó könyv lengyel betűkkel írva, Tula kormányzóságból kerül elő. *Dal* raczionalisztikus szempontból igyekszik a ráolvasásnak magyarázatát adni s ő az első, a ki a hipnotizmusnak, vagy a mint akkor mondták, az állati magnetizmusnak jelentőségét kiemeli. A kutatás módszere természetesen még sok változáson ment keresztül, de a keleti eredet, pszichológiai parallelizmus, vallásos és babonás elemek keveredése, a hipnotizmus jelentősége még ma is lényeges eleme a tudományos vizsgálatnak, míg a túlzó hazafiaságot, elfogultságot az egyre szigorúbbá váló tudományos kritika teljesen kiküszöbölte.

Több követője akadt *Grimmek* is, kinek követői megalapítják az *archaeologiai romanticismust*. Ez az irány a történelőtől kor szédítő távolataiba mélyed; a népköltési termékek alapján erkölcsköltészeti célzatot keres s azon igyekszik, hogy a természeti embernek gondolkozásmódját, képzeletének rejtett világát megismerje, nem minden sajnálkozás nélkül a régi istenek kimulását. Az orosz ráolvasási formulák tanulmányozásában kezdetben érvényesül e tudományos romantika is. A ráolvasási áldó formulák között vannak régi feljegyzések. Sok van a XVII., XVIII. századbeli falusi gyűjteményekben (*Dorfsammelbuch*), melyek bizanci eredetűek s az orvosi könyvekben, melyek nyugatról kerültek Oroszországba. Hogy mi bennük specziálisan orosz, mi a kölcsönvétel, nehéz megállapítani. *Buslajev* föllépése éppen ezért fontos, mert a kölcsönvétel lehetőségének helyét adott; ő a ráolvasási formulák egy részét keresztyén eredetűnek tartja s a formulák bonyolult összetételét hangsúlyozza. Kortársa *Afanasjev* a természet-mithológiai teoriának volt híve, a mely az égi jelenségekre vezeti vissza a ráolvasási formulák keletkezését. Az áldási formulákban a pogány imáknak a keresztyén eszmék befolyásától megrontott töredékeit látja. *Porfirjev* irodalomtörténész pedig rámutat a varázsmondások és u. n. apokrif imák kéthitűségére: a keresztyén és pogány eszmék keveredésére.

Ami a ráolvasási formulák szerkezetét illeti, *Efimenkov* megállapítja, hogy a formulák nagy részének szerkezete a negatív „*ahogy nem . . .*“ (vagy *valamint*

nem“) — „úgy ne . . .“ és a pozitív „a hogy . . .“ „úgy . . .“. Másik érdekes megfigyelése, hogy a gyakori „Én felkelek, Te áldj meg engem“ kezdet főképen Észak-Oroszországban fordul elő, míg a birodalomnak más vidékeiről való varázsigék a tengernek s Bujan szigetének megszólításával kezdődnek.

Kruševskij-től való a varázsmondásnak elfogadható definíciója: szavakban kifejezett kívánság, melyet valami cselekvény kísér, vagy nem kísér, de a melynek be kell teljesülnie. A varázsmondás a legszorosabb összefüggésben van annak a lehetőségnek hívésével, hogy a varázsló akaratát rákényszerítheti az Istenre.

Szerzőnk a varázsművek közül közszláv formuláknak tartja: a) az epikai formulákat, b) a tulajdonképeni (Beschwörungsformeln) ráolvasási formulákat, c) a melyek bizonyos paralelizmust tüntetnek fel, egy ritusnak, szimbolikus varázscselekvénynek a formulákhoz kapcsolódását.

Az epikai formulák között első a kígyó formulája, mely ritka ugyan az orosz varázsmondásokban, de annál gyakoribb az orosz apokrifokban és néplegendákban. A bolgár varázsrímek szemmel való megverés ellen a kígyót emlegetik, melynek egyik szeme, mely vízzel volt tele, szétpattant s a másik tűzszemet kioltotta.¹ E formula eredetét az orosz apokrif könyvekre vezeti vissza, közelebbről arra, a mely az ú. n. Ádám-kéziratot tárgyalja. Ádám ugyanis az ördögnek egy kéziratot ad, melyben magát és utódait az ördögnek igéri. Az ördög a kéziratot egy hordóban — szikla alá helyezi a Jordán fenekén. Krisztus megkeresztelésekor éppen erre a sziklára állott, a víz urául ismerte el őt, a tűz pedig Krisztusba ment át s a sátán lakóhelye elpusztult. Második epikai formula a gonosz szellemmel való találkozás formulája. Több varázsigé van ugyanis, melynek epikus bevezetésében el van mondva, hogy Krisztus vándorlása közben a gonosz szellemmel találkozott; e varázsigével a betegség démonát oly helyre üzik, a hol semmi kárt nem tehet. Harmadik: a csodálatos ember motivuma, a melyet a huczuloknál a tehén megrontása ellen alkalmaznak. Az ilyen varázsigékben a csodálatos ember felkel, csodálatos fejszét vesz csodálatos vállára, csodálatos helyre megy, csodálatos póznákat, rudakat vág; aztán csodálatos faluba megy, hol csodálatos ökröket fog be csodálatos járomba; olyan csodálatos helyre megy, hol csodálatos pásztorok csodálatos tejet fejnek stb. stb., — s a végén van a kívánság, hogy a gonosz szem pillantásának hatása is múltjon el. Negyedik az égből hullott lény motivuma: „Nežit leesett az égből, vak pásztorok meglátták, láb nélkül üldözöbe vették, kéz nélkül megfogták, láncz nélkül megkötözték, kés nélkül feldarabolták, tűz nélkül megsütötték, száj nélkül megették. Nežit, menj a csontból a húsbá . . . a hajba és mint a só a vízben pusztulj el.“ Ötödik a tulajdonképeni ráolvasási formula: Menj a sziklába s maradj ott mindaddig, míg ég s föld elpusztul. Hatodik köz-szláv epikai formula a „paraleliztikus“ formula, mely pozitív vagy negatív paralelizmuson alapul. Ennek az a czélja, hogy az, a mit a hasonlat első fele kifejez, teljesüljön, vagy ne

¹ Egy epikai (kígyó) formula: „Jeruzsálemben volt egy szántóföldem, a szántóföldön volt egy nagy kő, a kövön feküdt az ördög; egyik szemében tűz égett, a másik vízzel volt tele. A víz kifolyt, kioltotta a tüzet; ez által megvakult annak a szeme, a kinek gonosz tekintete van.“

teljesüljön. Pl. a mikor e megsütött hagyma kivirit, akkor fogjon elő a láz ; vagy — ha ez a két (ellentétes irányban eldobott) ködarab újra egymás mellé kerül, akkor legyen N. N.-nek gyermeke (Unmöglichkeitformel).“

A többi típusok ismertetésére nem terjeszkedhetünk ki. Számtalan típus s minden típusnak számtalan változata van különösen a véráldásokban, a vért megállító formulákban. (Vérállító ige: Valamint a Latyr-kőből egy csepp víz sem sajtolható ki, úgy az Isten szolgájából se jöjjön egy csepp vér sem.) Gyakran találkozni ezekben bibliai vonatkozású kifejezésekkel és helyekkel: Sion hegyével, Golgothával, a Jordán folyóval, Jeruzsálemmel s bibliai személyekkel: Krisztussal, a szűz Máriával. Az értekezésnek ez a legterjedelmesebb része. A vérállító igék különféle változatait, elemeit vizsgálja benne, de minthogy ez ismertetés alapján az orosz varázsigékről, elméleti irodalmuk mai állásáról teljesebb képet akartam adni, nem terjeszkedhettem ki a vérállító s fizamodást gyógyító igék részletes ismertetésére.

Végül a finn-ugor népek varázsigéit összehasonlítja az oroszokéival s megerősíti *Krohn K.* összehasonlító vizsgálatainak eredményeit, ki többek között azt is megállapítja, hogy az Oroszországban élő finn-ugorok varázsf formuláikat az oroszoktól vették át.

Az utolsó értekezés *K. R. Melander: Über die Hamarteilung in Finnland im XVII. Jahrhundert* cz. tanulmánya, melyben a földfelosztásnak *Hamarteilung* néven ismert fajához szolgáltat újabb adalékokat. *Trócsányi Zoltán.*

Arany László: Magyar népmese-gyűjtemény. (Olcso Könyvtár, 1600—1607. sz. Franklin-Társulat, 1911. 8-rét, 302 lap.) Negyedik kiadás. Ára 1 kor. 60 fill.

A magyar népköltészet legbecsesebb és legnehezebben hozzáférhető gyűjtemeinek egyikét, Arany László 1862-ben megjelent „Eredeti népmesék“ cz. gyűjteményét adta ki újra, számszerint negyedszer, a Franklin-Társulat népszerű és olcsó vállalatában, az Olcsó Könyvtárban. Az első kiadás már a 70-es években elfogyott s az évtizedes nélkülözésen csak részben segített az, hogy Gyulai Pál 1901-ben Arany László összegyűjtött munkáinak köteteibe e gyűjteményt is fölvette, sőt ez alkalommal (ha nem csalódom) kötet-jelzés nélkül, külön is szerepeltette. A jelen negyedik kiadás Gyulai rövid előszavával az itt jelzett előző kettőnek lett a lenyomata. Így aztán szóvá kell tenünk azt, hogy ebben a népszerűsítő kiadásban már igen érzékenyen érezhető a mesék összehasonlító folkrisztikai jegyzeteinek teljes hiánya. Ez érthető volt az első kiadás megjelenése idején, a mikor e gyűjtemény a maga nemében még első volt. De mikor Arany László e téren utóbb tovább tevénykedett, sőt a Kisfaludy-Társaság új Népköltési Gyűjteményének első három kötetében, az úgynevezett Arany-Gyulai kötetekben a mesei részt már szerkesztette is: minden később megjelenő ily nemű kiadvány számára példát mutatott a hazai és külföldi vonatkozásokat pontosan feltüntetető kritikai jegyzetek elkészítésére. Míg erről a kiadó-tulajdonos nem gondoskodik, ennek az irodalomtörténeti jelentőséggel bíró Arany-kötetnek az ügye nincsen elintézve. Mivel azonban a szöveg hozzáférhetővé tételéért így is hálásak vagyunk, a kiadó-tulajdonost

arra kérjük, hogy a birtokában lévő Merényi-féle népmesék könyvészeti ritkasággá vált hat kötetéből szintén rendezzen ilyen olcsó kiadást. Mi azt hisszük, hogy némi kritikai gonddal csak fokozni lehetne e gazdag gyűjtemény népszerűségét és soha el nem évülő tudományos értékét.

Dr. Sebestyén Gy.

Néprajzi könyvészet 1909-ről.

(Befejező közlemény.)

Heikel, Axel O. Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien. (Société finnoougrienne. Travaux ethnographiques. IV.) Helsingfors, 1909. (4-r. 60, 114 l. 31 tábla.)

Hellwig, A. Verbrechen und Aberglaube. Ism. Magy Zsidó Szemle 345—348. l.

Hellwig, Dr. Albert. Der Hexenmord zu Forchheim. (Pitaval der Gegenwart V. 3.-ból különnyomat.)

Hertel, J. Tantsakhyayika, die älteste Fassung des Pañcatantra, aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. I. Teil. Einleitung, 2. Teil: Übersetzung und Anmerkungen. Leipzig, Teubner, (8-r. X, 159; IV, 159 l.) 12 M. — Ism. Boltz. Ztschr. Ver. f. Volkskunde. 19. Jahrg. 460. l.

Heusler, Andreas. Geschichtliches und Mythisches in der german. Heldensage. 1909. Ism. Bleyer J. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landesk. 10—11. sz.

Heuvel, H. W. Volksgeloof en Volksleven. Zutphen, W. J. Thieme & Cie. (8-r. 448 l.) 2 fl. 75 c.

Hey, Oskar. Der Traumglaube der Antike. Ein historischer Versuch. I. (Müncheni Realgymn. értes. 40 l.)

Hollis, A. C. The Nandi, their language and folklore. With introduction by Ch. Eliot. Oxford, Clarendon Press. (8-r. XL, 328 l.) 16 sh.

Hörmann, Ludw. Tiroler Volksleben. Ein Beitrag zur deutschen Volks- u. Sittenkunde. Stuttgart, A. Bonz. (8-r. XIV, 498 l.) 5 M. — Ism. Globus 94. köt. 178. l. — Ztschr. Ver. f. Volkskunde. 19. Jahrg. 465. l. — Liter. Zentr.-Bl. 40. sz.

Huber, Michael. Beitrag zur Siebenschläferlegende des Mittelalters. Eine literargeschichtliche Unternehmung. III. Teil. Zur Ueberlieferungsgeschichte der Legende. Die syrischen Texte mit besonderer Berücksichtigung ihrer Vertreter. (Metteni gymn. értes. 72 lap.)

Hueppe, Ferdinand. Über die Herkunft und Stellung der Albanesen. (Különnyomat az „Arch. f. Rassen- u. Gesellschaftsbiologie“ 4. fiz.-ből.)

Hunziker, Dr. J. La maison suisse d'après ses formes rustiques et son développement historique. Traduction française par Fréd. Broillet. V. partie: La maison du plateau suisse (Comprenant le hautplateau suisse depuis la Sarine jusqu'à la Thur, avec la partie allemande du Jura.) I. Relations de voyage. Publié par Dr. C. Jecklin. Lausanne, Payot & Co. (8-r. VIII, 271 l.) 12 M.

Hüsing, Georg. Die iranische Überlieferung und das arische System. (Mythologische Bibliothek. II. 2.) Leipzig, J. C. Hinrichs. (8-r. XVI, 248 l.) 9 M.

Ilg, B. u. Stumme, H. Maltesische Volkslieder. 1909. Ism. —én. Ethnogr. 311. l.

Ispánovits Sándor. A finn nép és kulturája. („Uránia“ M. T. Egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 93.) Budapest, Hornyánszky V. 1909. (8-r. 17 l.)

Jacottet, E. The treasury of Ba-Suto Lore. Vol. I. Being original Se-Suto texts, with a literal english translation and notes. London, K. Paul. (8-r. XXVIII, 287 l.) 10 sh. 6 p.

Janssen, A. Coutumes des Arabes au pays de Moab. Paris. Lecoffre. (8-r. X, 448 l.)

Jegerlehner, J. Sagen aus dem Unterwallis. Unter Mitwirkung von Walliser Sagenfreunden gesammelt aus dem Volksmunde. (Schriften d. Schweizer Gesellschaft f. Volkskunde. VI.) Basel. (8-r. IX, 193 l.) 4 fr. 50 c.

John, Ernst H. H. Volkslieder und volkstümliche Lieder aus dem sächsischen Erzgebirge. Anhang: Tschumperliedchen und Spottreime. Nach Wort und Weise aus dem Munde des Volkes gesammelt und mit literarischen Anmerkungen versehen. Annaberg, Graser Verlag. (8-r. 239 l.) 4 M. 80.

John, E. Aberglaube, Sitte und Brauch im sächsischen Erzgebirge. Ein Beitrag zur deutschen Volkskunde. Annaberg, Graser. (8-r. 259 l.) 3 M. 60. Ism. Liter. Zentr.-Bl. 11. szám.

Jong, Dr. K. H. E. de. Das antike Mysterienwesen in religionsgeschichtlicher, ethnologischer und psychologischer Bedeutung. Leiden, Brill. (8-r. X, 362 l.) 9 M.

Joyce, P. W. Old Irish folk music and songs. A collection of 842 Irish airs and songs hitherto unpublished; ed. with annotations, for the Royal society of antiquaries of Ireland. New York, Longmanns, Green & Co. (36-r. 408 l.) 3 doll. 5 c.

Jungbauer, Gust. Volksdichtung aus dem Böhmerwalde. 1908. — Ism. Ss. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landesk. 4., 5. sz.

K. L. Die Eskimos. Pester Lloyd 232. sz.

Kappstein, Dr. Theod. Ahasver in der Weltpoesie. 1906. — Ism. Gálos Rezső. Ethnogr. 171—174. l.

Kehrer, H. Die heiligen drei Könige in Literatur und Kunst. 2 Bde. Leipzig, E. A. Seemann. (4-r. X, 114.; XV, 327 l.) 30 M.

Kleinpaul, Dr. Rud. Die deutschen Personennamen. Ihre Entstehung und Bedeutung. (Sammlung Göschen. 422.) Leipzig, G. J. Göschen. (16-r. 132 l.) 80 pf.

Knoop, Otto. Ostmärkische Sagen, Märchen und Erzählungen. Gesammelt u. herausg. v. —. I. Bändchen. Lissa, O. Eulitz. (8-r. VII, 193 l.) 1 M 80.

Knortz, K. Der menschliche Körper in Sage, Brauch und Sprichwort. Würzburg, C. Kabitzsch. (8-r. 240 l.) 3 M 20. Ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 19. Jahrg. 356. l.

Koch-Grünberg, Dr. Theod. Anfänge der Kunst im Urwald. — Südamerikanische Felszeichnungen. 1905—7. Ism. Bátky Zs. Népr. Értés. 118—121. l.

Kohl, F. F. Die Tiroler Bauernhochzeit. 1908. Ism. Ss. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landeskunde 4—5. sz.

Körösi László dr. Szibériai rokonainkról. Esztergom és Vid. 53. sz.

Kossinna. Der Ursprung der Urfinnen und der Urindogermanen und ihre Ausbreitung nach dem Osten. „Mannus“. I. Bd.

Kroboth, Karl. Das Kärntnervolk in seinen Gebräuchen. Mit e. Vorwort von Dr. Alex. v. Peez. Klagenfurt, J. Heyn. (8-r. IV, 129 l.) 1 M 60.

Kück, E. u. Sohnrey, H. Feste und Spiele des deutschen Landvolks. Berlin, Deutsche Landbuchh. (8-r. 298 l.) 3 M 60. Ism. Ss. Korr.-Bl. Ver. siebenb. Landeskunde 4—5. sz.

Kutschera, H. Die Chasaren. Wien, 1909. (8-r. 271 l.) Ism. Radojčić Nikola. Letopis Matice Srpski. 265. Knj. 82. l.

Lichtenberg, Reinh. Frh. v. Haus, Dorf, Stadt. Eine Entwicklungsgeschichte des antiken Städtebildes. Leipzig, R. Haupt. (8-r. IX, 280 l.) 8 M.

McClintock, Walter. Along the old North Trail: or life, legends and religions of the Blackfeet Indians, London, Macmillan. (8-r. 15 sh.)

Mansikka, V. J. Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssegen. Akademische Abhandlung. Helsingfors. (8-r. XVII, 311 l.) Ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde. 19. Jahrg. 467. l. s itt a fenti 369—372. l.

Mather, Zachary. Tales from the Welsh Hills. London, E. Stock. (8-r. 214 l.) 3 sh. 6 p.

Mausser, Dr. Otto. Die Monatsnamen der Wogulen und Altpersier. Globus 96. köt. 14. sz.

Meier, P. Jos. Mythen und Erzählungen der Küstenbewohner der Gazelle-Halb-

insel. (Neu-Pommern.) Im Urtext aufgezeichnet und ins Deutsche übertragen. (Anthropol.-Bibliothek. I. 1.) Münster i/W. Aschendorf. (8-r. XII, 291 l.) 8 Mk. — Ism. Graebner F. Globus 96. köt. 21. sz.

Meinhold, H. Die Weisheit Israels in Spruch, Sage u. Dichtung. 1908. — Ism. Magy. Zsidó Szemle 272. l.

Menzel, Dr. Theodor. Mehmed Tevfik's „Istanbul da bir sene“. (Ein Jahr in Konstantinopel.) Keleti Szemle 1—60. l.

Messikommer, H. Aus alter Zeit. Sitten und Gebräuche im zürcherischen Oberlande. Ein Beitrag zur Volkskunde. Zürich, Orell Füssli. (8-r. 200 l.) 4 fr. 50 c.

Mészáros Gyula. Csuvasországából. Alkotmány 110. sz.

Mészáros Gyula dr. A csuvas ősvallás emlékei. Gyűjtötte és feldolgozta — Budapest, 1909. Akadémia. (8-r. VIII, 471 l.) 10 K. — Ennek bevezető része. Budapest, Franklin-Társ. (8-r. 112 l.)

Mészáros Gyula dr. Baskir-országból. Alkotmány 305. sz.

Millner, Dr. S. Strafmittel in früheren Jahrhunderten. Ein Beitrag zur Geschichte des Strafrechts. Berlin. (8-r. 33 l.) 50 Pf.

Mogk, Dr. Eug. Die deutschen Sitten und Bräuche. (Meyer's Volksbücher. 1561—62.) Leipzig, Bibliogr. Institut. (16-r. 117 l.) 20 pf.

Much, Dr. M. Vorgeschichtliche Nähr- u. Nutzpflanzen Europas. Ism. B. S. Népr. Értés. 122. l.

Mühl, Gust. Die zwei Kinder mit dem goldenen Stern. Ein Märchen aus dem Munde des elsäss. Volkes, nacherzählt. (Elsässische Volksschriften. 68.) Strassburg, J. H. E. Heitz. (8-r. 23 l.) 30 Pf.

Müller, Max. Comparative Mythology. Edited with additional notes and preface on solar mythology, by A. Smythe Palmer. (8-r.)

Munkácsi, Dr. Bernhard. Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie. Keleti Szemle 61—83. l.

Nagy Géza. A skythák. Székfoglaló értekezés. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XXII. köt. 3. sz.) Budapest, 1909. Akadémia. (8-r. 96 l.) 1 K 40 f. — Ism. x. y. Arch. Értés. 372. l.

Némethy Gyula dr. A moustier-de-peyrac-i ösempár. Religio 8. sz.

Némethy Gyula dr. Chapelle-aux-Saints, Moustier de Peyrac és Heidelberg. U. o. 13. sz.

Némethy Gyula dr. A chapelle-aux-saints-i ember palinodiája. U. o. 38. sz.

Otto, Dr. Eduard. Deutsches Frauenleben im Wandel der Jahrhunderte. 2. verb. Aufl. (Aus Natur- und Geisterwelt. 45.) Leipzig, B. G. Teubner. (8-r. VII, 152 l.) 1 M.

The Panchatantra. Ed. by J. Hertel. 1908. Ism. Kégl Sándor. Egy. Philol. Közl. 383. lap.

Pauschmann, J. A. Gottfried. Das Feuer und die Menschheit. I. Abschnitt. Die Feuerfindung und die Feuerzündung. Erlangeni diss. (8-r. 72 l.)

Pelser-Berenberg, Franz v. Mitteilungen über Trachten, Hausrat, Wohn- und Lebensweise im Rheinland. 3. verbesserte u. vermehrte Auflage. Düsseldorf, L. Schwan. (4-r. 71 l.) 6 Mk. — Ism. Andree Rich. Globus 96. köt. 22. sz.

Pennell. Transsylvanian Gypsies. (Journ. of the Gypsy Lore Soc. II. 4.)

Quanter, Rud. Das Liebesleben im alten Deutschland. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des deutschen Volkes. (Das Liebesleben aller Zeiten und Völker. I.) Leipzig. (8-r. XVI, 495 l.) 10 Mk.

Ramstedt, G. J. Kalmückische Sprachproben. Gesammelt u. herausgegeben von —. I. Teil. Kalmückische Märchen. I. (Mémoires de la société finno-ougrienne. 27.) I. Helsingfors, 1909. (8-r. 154 l.) 6 Fmk.

Rank, Otto. Der Mythos von der Geburt des Helden. Versuch e. psycholog. Mythen- deutung. (Schriften zur angewandten Seelenkunde. V.) Wien, F. Deuticke. (8-r. III, 93 l.) 3 M.

Reitzenstein, Ferd. Frhr. v. Entwicklungsgeschichte der Liebe. 4. Aufl. Stuttgart, Franckh. (8-r. 111 l.) 1 M.

Rosenberg, Ad. Geschichte des Kostüms. IX. Lfrg. (II. Bd.) Berlin, E. Wasmuth. (17 lap és 8 lap szöveg.) 6 M.

Saga-Bibliothek, altnordische —. Herausgegeben von Gust. Cederschiöld, Hugo Gering u. Eug. Mogk. 14. Heft. Háls Sago ok Hálsrekka. Herausg. v. A. Le Roy Andrews. Halle, M. Niemeyer. (8-r. VIII, 141 l.) 4 M.

Sapir, Edward. Wisram Texts. Together with Wasco Tales and Myths. Collected by Jeremiah Curtin. Leiden, Brill. (8-r. VII, 314 l.) M. 8·50.

Schlegel, Rich. Bauinschriften in Frankreich. Gesammelt und herausgegeben von —. Berlin, B. Poetschki (8-r. 15 l.) 80 Pf.

Schmitt, Joh. Sagen und Geschichten aus dem lieben Badnerlande. Gesammelt und bearbeitet. 2 Bdchen. 2. verm. u. verbess. Aufl. Weinheim, F. Ackermann. (8-r. VII. 160 l.) M. 1·80.

Schönhärl, Josef. Volkskundliches aus Togo. Märchen und Fabeln, Sprichwörter u. Rätsel, Lieder und Spiele, Sagen und Täuschungsspiele der Ewe-Neger von Togo. Dresden, C. A. Koch. (8-r. X. 204 l.) 7 M.

Schuster, R. Griseldis in der französischen Literatur. Tübingen, Heckenhauer. (8-r. 4 lev. 144 l.) Diss.

Schwarz, Dr. Ignaz. Das Wiener Ghetto, seine Häuser und seine Bewohner. Wien, 1909. — Ism. Hevesi Lajos. Pester Lloyd 144. sz.

Seidel, H. Das Karpathen-Museum in Poprad. Globus 96. köt. 20. sz.

Société Ramond, Bagnères-de-Bigorre. Enquête sur le folklore dans les Pyrénées centrales. Questionnaires. (8-r. 8 l.)

Somló, F. Der Güterverkehr in der Urgesellschaft. Leipzig, 1909. (8-r. VIII. 186 l.) Ism. Rosnyay Dávid. Magy. Társ. Tud. Szemle 959—962. l.

Speck, Frank G. Ethnology of the Yucki Indians. (University of Pennsylvania. Anthropol. Publications of the university Museum. I. 1.) Philadelphia. (8-r. 154 l.)

The Story of the Crop-Eared Dog. The Story of Eagle-Boy. Edited and translated by R. A. S. Macalister. London, Nutt. (8-r.) 10 sh. 6 p.

Strackerjan, Ludwig. Aberglaube und Sagen aus dem Herzogtum Oldenburg. 2-te erweiterte Auflage. Herausg. v. Karl Willoh. 2 Bde. Oldenburg. G. Stalling. (8-r. XXI, 517; VII, 518 l.) M. 7·20. — Ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 19. Jahrg. 470. l.

Swanton, John R. Tlingit myths and texts. (Bulletin of the Bureau of american ethnology, 39.) Washington, 1909. (8-r. VII. 451 l.)

Sydow, C. W. v. Två spinnsagor, en studie i jämförande folksage forskning. Stockholm, Norstedt K. S. (8-r. 103 l.)

Takáts Sándor. Török vendéglátás. Budap. Hir. 23. sz.

Tennigkeit, Else. Weltkinder und Gotteskinder. Ostpreussisches Bauernleben, Erlebnisse und Erinnerungen. Leipzig, Modern. Verlagsbureau. (8-r. 26 l.) 50 Pf.

Tobler, Alfred. Die Appenzeller Narrengemeinde. Heiden, (8-r. 88 l.) M. 2·50.

Trede, Th. Bilder aus dem religiösen und sittlichen Volksleben Südtaliens. Auszug aus dessen vierbändigem Werke. Gotha, F. A. Perthes. (8-r. 209 l.) 4 M. — Ism. R. A. Globus 95. köt. 13. sz.

Trevelyan (Marie). Folk-lore and Folk-stories of Wales, With introduction by E. Sidney Hartland. London, E. Stock. (8-r. 364 l.) 10 sh. 6 p.

Tzigara-Samurcaş, Al. Muzeul neamului Românesc. Bucuresti, 1909.

Volksmund, der —. Alte und neue Beiträge zur Volksforschung, herausg. v. Dr. Frdr. S. Krauss. 13. Bd. Deutsche Schwänke des 16. Jahrhunderts. III. Bd. Schumanns Nachtbüchlein und Montanus' anderer Teil der Gartengesellschaft. Ausgewählt und bearbeitet von Josef Latzenhofer. Leipzig, Deutsche Verl. (8-r. XIV, 189 l.) 1 M.

Waite, A. E. The Hidden church of the Holy Grael, its legends and symbolism. (8-r.) 12 sh. 6 p.

Walther, H. J. Wasgau-Sagen und Mären. (Elsässische Volksschriften. 67.) Strassburg, J. H. E. Heitz. (8-r. 63 l.) M. 1·10.

Wechsler, Eduard. Das Kulturproblem des Minnesangs. Studien zur Vorgeschichte

der Renaissance. I. Bd. Minnesang und Christentum. Halle, M. Niemeyer. (8-r. XII, 503 l.) 15 Mark.

Wehrhan, K. Mit Gunst! Sitten, Bräuche und Feste des deutschen Handwerks. (Hillger's illustrierte Volksbücher. 113.) Berlin, H. Hillger. (8-r. 96 l.) 30 Pf.

Wenle, Dr. Karl. Native life in East Africa. The results of an ethnological research expedition. Translated by Alice Werner. London, Pitman. (8-r. XXIV, 431 l.) 12 sh. 6 p.

Wesselski, Albert. Mönchslatein. Erzählungen aus geistlichen Schriften des 13. Jahrhunderts. Leipzig, W. Heims. (8-r. LI, 264 l.) 12 M. — Ism. Thimme A. Ztschr. Ver. f. Volkskunde. 19. Jahrg. 351. l.

Weston, J. L. The legend of Sir Percival. Vol. II. (Grimm Library. Nr. 19.) London, Nutt. (8-r.) 15 sh.

Wiener, Osk. Das deutsche Bauernlied. (Sammlung gemeinnütziger Vorträge. 368. 369.) Prag, J. G. Calve. (8-r. 59—64 l.) 40 Pf.

Winkler, Heinrich. Das Baskische und der vorderasiatisch-mitteländische Völker u. Kulturkreis. Breslau, Grass, Barth & Co. 1909. (8-r.) Ism. Fuchs D. R. Keleti Szemle 156—160. l.

Winkler, Heinrich. Der uralaltaische Sprachstamm, das Finnische und das Japanische. Berlin, F. Dümmler. (8-r. VI. 316 l.) 6 M.

Winlandsagas, Die —. Die Erzählungen von der Entdeckung Nordamerikas durch die Normannen im Jahre 1000. Aus dem Ätisländischen übersetzt und mit geschichtlicher Einleitung versehen von August Kromayer. Halle, O. Hendel. (8-r. XII, 65 l.)

Wolf, L. de. Volkskundige boekenschouw, Bibliographia folklorica periodica 1908. Brugge, L. de Plancke. (8-r. 298 l.) — Ism. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 19. Jahrg. 471. l.

Wollaston, Sir A. N. Tales within Tales. Adapted from the fables of Pilpai. (8-r.) 2 sh. 6 p.

Wyl, Dr. Karl de. Rubezahl. Forschungen. Die Schriften des M. Johannes Prätorius. (Wort und Brauch. 5. Heft.) Breslau, Marcus. (8-r. VIII, 159 l.) M. 5-60.

Összeállította: *Hellebrant Árpád.*

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kömives Kelemenné. (*Jegyzet Kriza Vadrózsáinak új kritikai kiadásából.*¹) Pár soros törmelékét Erdélyi, III. köt. 151. l. közölte. Kriza első teljes szövegének megjelenése után Szabó Samu „a Nyárádmentéről“ szintén közölt a Koszorú, 1864. II. köt. 43. l. egy változatot. E változat utóbb „Székelyföldről“ jelzéssel megjelent a M. Népköltési Gyűjtemény, I. köt. 174—6. l. A M. Népköltési Gyűjtemény, III. köt. 72. l. változata az erdővidéki Kis-Bacsonban jegyzetett le. Szöveg és dallam együttesen először Bartalus, IV. köt. 4—5. l. jelent meg. Deák Farkas a Magyar Nyelvőr, 1886. évi XV. köt. 287—8. l. Nyomátról, Marosszékből, egy teljes szövegű és három kivonatolt változatot közölt. Kálmány Lajos: Szeged népe, II. köt. 167. l. pár sorát Törökbecséről mutatja be. Dr. Herrmann Antal „Kömives Kelemenné székely balladája“ cz. tárezája a Székely Nemzet 1900. évi jún. 8-iki számában egy hosszufalusi csángó változat 26 soros

¹ A Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának XI—XII. kötete. Szerk. Dr. Sebestyén Gyula. Kriza János születésének századik évfordulója alkalmából másodszor kiadta a Kisfaludy-Társaság. Az Athenaeum tulajdona. 1911. I. rész. XXXIX és 478 l. II. rész, 468 l. A két rész ára 12 korona.

töredékét ismerteti. A hétfalusi csángóknál Horger Antal is talált három töredéket, melyet az *Ethnographia* 1902. évi XIII. köt. 398—400. l. tett közzé. Egy töredékes szöveget Vikár Béla Enlakán jegyzett le s közölt az Erdély „Erdély népei“ című néprajzi mellékletének 1901. évi IV. köt. 31. l. Bartók Béla Gyergyóban az *Ethnographia* 1908. évi XIX. köt. 105. l. közölt dallamhoz szintén töredékes szöveget tudott lejegyezni. Ugyaninnen, Borszékről, Veres Gábor az *Ethnographia* 1911. évi XXII. köt. 51—3. l. a dallam-változattal már egy teljes szöveg-változatot birt közölni. Kriza szövegét németre fordítva kiadta Heinrich Gusztáv: *Ung. Volksballaden*, II. sz. „Die Frau des Baumeisters“ czimen (*Ung. Revue*, 1883. évi f. 141. l.) és Aigner L.: *Ung. Volksdichtungen*, II. kiadás 82—5. l. „Déva's hohes Schloss“ czimen.

Midőn Grozescu Julián „Egy pár Székely vadrózsáról“ czimen a Fővárosi Lapok 1863. évi 114. számában Krizát és gyűjtőit megvádolta, a Vadrózsák balladáit közt csak a Kőmives Kelemenné oláh rokonát, az „Árgesi zárdát“ vagy más czimen a „Manole mestert“ tudta megjelölni. E balladák közös tárgyára egyébként J. K. Schuller már 1858-ban felhívta hazai irodalmunk figyelmét Nagyszébenben kiadott következő füzetével: *Kloster Argisch, eine romanische Volkssage. Urtext, metrische Uebersetzung und Erläuterung. Sylvestergabe für Gönner und Freunde von Johann Karl Schuller*. Az itt közölt és németre lefordított szöveget először Alexandri Vazul adta ki: *Ballade adunate ši îndreptate. Jași, 1852—53*. II. köt. 1. l. Ezt Schuller fenti kísérletével egyidejűleg, tehát 1858-ban, Ács Károly magyarra is lefordította ily czimen: „Negru vajda és Manoli vagy az árgisi zárdá“. (Virágok a román-oláh népköltészet mezejéről. Ismerteti és kiadja — —. Első füzet, 29—45. l.). Másodszor „Az árgesi-zárda“ czimen újra lefordította Moldován Gergely: *Román népdalok és balladák. Kolozsvár, 1872. 27—38. lap*. Ugyanez czimen harmadszor lefordította Vulcanu József: *Román népdalok. (A hazai nem magyar ajkú népköltészet tára. Kiadja a Kisfaludy-Társ. III. köt. Budapest, 1877.) 146—156. l. Végül negyedszer lefordította „Mánole mester“ czimen Alexics György is: *Vad rózsapör. Ethnographia 1897. évi VIII. füzet 366—370. l. és a Néprajzi Füzetek, V. 41—45. l.* A híressé lett oláh ballada változata megvan G. D. Theodorescu: *Poesii Populare. Bucuresci, 1885. 460—470. lap*. Ezt Alexics szintén lefordította említett értekezésében a „Mánole mester“ 2. száma gyanánt. Egy másik változatát Gr. Coronini feljegyzése alapján J. K. Schuller említett füzete ismerteti. Ugyanitt van bemutatva Br. Saguna nagyszébeni oláh érsek közlése alapján egy erdélyi oláh változat is. Végül felemlítjük, hogy A. Wellmer „Aus dem walachischen Balladencyklus von Jargoran“ cz. közleményében (Über Land und Meer, 1874. évi foly. 36. sz.) szintén szerepel egy ide sorozható epikai dal. Az oláh népköltés déli aromun területén a befalazás mondája az Arta-híd építésével hozatott kapcsolatba. Változatait I. Vangeliu Petrescu: *Mostre*, II. 84—94. l.; Tașcu Iliescu: *Carte de lectura*, I. 43. l.; Obedenaru-Bianu: *Texte macedoromane*, Bucuresci, 1891. 184. l.; Gustav Weigand: *Aromunen*, II. 165. l.; az utóbbi német fordítása bő magyarázatokkal és összehasonlító folklorisztikai utalásokkal megtalálható Kurt Schladebach értekezésében: *Die aromunische Ballade von der Artabrücke (Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig. Herausg. von Dr. G. Weigand, Leipzig, 1894. 79—121. l.)*.*

A befalazás ballada-tárgyát a Balkánon csaknem minden nép ismeri. Így a mai görögök ajkáról Schladebach említett utasításai szerint hat változatot jegyeztek le. Ezek közt az első Zampélioszé volt: Ἕσματα δημοτικά τῆς Ἑλλάδος. Korkyra, 1852. DXI. sz. Ez az eredeti szöveg kíséretében németül is megjelent Theodor Kind: Anthologie neugriechischer Volkslieder. Leipzig, 1861. 90—94. l. Ugyanezt a forrás megnevezése nélkül magyarra fordította dr. Erődy Béla (E. Philologiai Közl. 1882. évi VI. k. 474—75. l.), a forrás megjelölésével pedig Sarudy György (Irodalomtört. Közl. 1899. évi IX. köt. 46—47. l.) A több változatot l. Tommaseo: Canti popolari, III. 178. l.; Syrku: Journal minist. stva narodn. prosv. 1890. febr. 318. l.; Passow: Popular. carmina Graeciae recentioris. Lipsiae, 1860. DXII. sz.; Janaraki: Ἕσματα κρητικά. Lipsea, 1876. 271. sz.; Jatridis: Συλλογὴ δημοτικῶν ᾠμάτων. Athen, 1852. 28. l. V. ö. az oláh Saineanu „Legenda meşterului Manole la Grecii modernă“ cz. cikkével (Convorbiri Literare, XXII. köt. 669—682. l.).

Az oláhokkal szomszédos bolgár nép is több dalt tud Manole mester történetéről. Egy érdekes változata német fordításban megtalálható G. Rosen: Bulgarische Volksdichtungen. Leipzig, 1879. 208. l. Ugyanaz olvasható három másik változatával kapcsolatban Schladebach i. dolgozatában a 105—8. l. Egy másik változat magyar fordítása pedig Strausz Adolf: Bolgár népköltési gyűjtemény. Budapest, 1892. I. köt. 319—320. és 329—331. l. Ugyanennek német fordítása pedig Strausz: Bulgarische Volksdichtungen. Brünn, 1895. 407. l. Strausz Adolf „Albán Skutari“ című cikke (Vasárnapi Ujság, 1887. 747. l.), viszont először érintette nálunk a nyugat-balkáni változatokat. Egy ilyen albán dalt kivonatos német fordításban megtalálhatunk Kind i. m. 205. l. s ezután magyarra fordítva Sarudy György közleményében is (l. h. 50. l.). Egy másik töredékes változat német fordítását l. J. U. Jarnik: Albanesische Lieder (Zeitschrift für Volkskunde. 1891. évi III. köt. 143. l.) s ezután Schladebach i. m. 103—4. l. Egy harmadik hozzáférhető és szerb eredetet sejtető változat olvasható végül Dozon: Contes albanais, 235. l.

A délszlávok nyelvterületén Vuk St. Karadesics volt az úttörő gyűjtő, ki a „Narodne Srpske Pjesme“ 1823-ik lipcsei kiadásának 10—20. lapjain közölte Szkadar (Skutari) építésének azt a terjedelmes szerb elbeszélését, melynek német fordítása megtalálható Tavlj: Volkslieder der Serben, Leipzig, 1853. I. köt. 79. lap s a melyet dr. Szegedy Dezső újabban magyarra is lefordított (Ethnographia, 1910. évi XXI. kötet 10—12. l.).

A későbbi gyűjtések kiderítették, hogy alig van horvát-szerb-lakta vidék, a hol a befalazásról szóló epikai dalok valamely változatát ne ismernék. E változatokat a zágrábi Hrvatske Matica kiadásában megjelent legújabb népköltési gyűjtemény (Hrvatske Narodne Pjesme) I. köt. Zágráb, 1896. 532—7. l. közli. Dr. Szegedy Dezső néhányat kivonatosan szintén ismertet, egy hercegovinai lejegyzést pedig egész terjedelmében lefordít (i. h. 16—19. l.). Egy itt nem szereplő boszniai változat magyar fordítását dr. Herrmann Antal a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének 1894. évi XVIII. köt. 304. l. adta ki.

Az itt érintett balkáni népek közt élő cigány nép szintén megismerkedett a befalazásról szóló dalokkal és elbeszélésekkel. De a nehezebben hozzáférhető

adalékok közül az összehasonlító folklorenak be kellett érnii azzal, a mit Mikloschich és Paspatis közölt. Az első az „Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas“ III. füz. 12. lapján, a második pedig „Etudes sur les Tchighianes“ cz. műve 620. lapján található meg. E két egymással rokonságban álló görögországi adatot dr. Gyorgyevics T. kiadatlan gyűjteménye alapján dr. Herrmann Antalnak sikerült megtoldani egy magyarra is lefordított szerbiai cigány népballedával (Ethnographia, 1903. évi XIV. köt. 458—9. l.).

E balkáni eredetű epikai dal keletkezésének és vándorlásának kérdésével eddig már több hazai és külföldi tudományos fejtegetés foglalkozott. Nálunk Schuller füzete volt az úttörő. Ezután Mailand Oszkár dolgozata következett „Az argesi zárda mondája“ czimen. (A dévai áll. főreáliskola 1884—85. évi értesítőjében). Ezt pedig dr. Herrmann Antal terjedelmes „Építő áldozat“ cz. tanulmánya követte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közönyében, 1894. XXVIII. köt. 302—8. l. Sarudy György értekezése, Kőmives Kelemenné mondája, az Irodalomtört. Közlemények 1899. évi IX. köt. 41—71. l. jelent meg. Horger Antal: A „Kőmives Kelemenné“ eredete czimen az Ethnographia 1902. évi XIII. köt. 392. és 440. lapjain kezdte meg két közleményre terjedő tanulmányát. Dr. Herrmann Antal szintén folytatta kutatásait, a melynek eredményeit 1899-ben a kolozsvári egyetemen, mint magántanár előadta, fentebb jelzett adalékait pedig néhány figyelembe veendő pogány votják vallásos szokással kapcsolatban az Ethnographia 1903. évi XIV. köt. 457—462. l. közölte „Az építő áldozatról“ czimen. Dr. Szegedy Rezső „A befalazott nő mondája a horváth-szerb népköltészetben“ cz. s az Ethnographia 1910. évi XXI. köt. 9—24. l. megjelent cikkére már szintén utaltunk. A hazai e nemű anyag külföldi ismertetése terén nagy szolgálatokat tesz Wlislöck Henrik két könyve: Volksglaube und religiöse Brauch der Magyaren, (Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte, VIII. köt.). Münster, 1893. 89. l. és Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen. (Beiträge zur Volks- und Völkerkunde, I. köt.) Altenburg, Berlin, 1893. 187. s köv. lapjai. A külföldi irodalomból megemlítjük Krausz, F. S.: Das Bauopfer bei den Südslaven. (Mitteilungen der Anthropologischer Gesellschaft, 1887. VII. köt. és különnyomatban is. Rowald: Das Opfer beim Baubeginn (Correspondenzblatt d. Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 1893. évi 9. sz. 90. l.). Sartori: Über das Bauopfer. (Zeitschrift für Ethnologie, 1898.). Kaindl: Hausbau und Bauopfer bei den Huzulen. Czernowitz, 1890. Végül meg kell még említenünk Saineanu és Schladebach fentebb már idézett értekezéseit, valamint Köhler R. ide tartozó összehasonlító folklorisztikai munkálatait is: Aufsätze über Märchen und Volkslieder. Berlin, 1894. 36—47. l.

Dr. Sebestyén Gy.

*

A Patkó-nóta kétértelműségéről. Mikor a *Patkók* duhajkodtak, idomult át a kurucz nóta eme vers szakasza:

Az lovamrul igen lekopott az patkó,
A ki még rajta van, az is nem igen jó;
Ha nem patkoltatok: elhal tülem az ló.

(Thaly: Adalékok. I. köt. 228. l.)

A szájhagyomány szerint *Patkó Juliannára* alkalmazták, ki lóháton járt a szegediek szerint. Ekkor nyerte a „Hosszúfarkú fecske“ ismeretes dal ama változatát, melyben a bácskai menyecske kis pejlovának, mind a négy lábáról lehullott a patkó:

Csak égy maratt rajta,
Az is kotyog rajta.

Haraszi Gyula Abafához beküldött változatában:

Gyere ki te, Jankó!
Lovam neve: Pejko;
Mind a négy lábáról
Leesett a patkó,

Még csak egy van rajta,
Az is kotyog rajta,
Kovács jó barátom.
Szoringasd meg rajta!

(Nagybecskerek.)

ellenmondást lát, hogy mind a négy lábáról leesett a patkó s mégis van rajta.

E változathól megtudjuk, hogy a kovács neve: Jankó volt; a nép magyarázataként a negyedik sor végére pont jön s az a *Patkó*, a melyik még rajta van, nem a ló lábán van, hanem a hátán s nem *patkó*, a vasdarab, hanem — *Patkó Juliánna*.

Kálmány Lajos.

*

Hajduszoboszlói patkány-büvölés. Egy hozzám írott levélből idézem: „Ifj. Fehér Gábor gimnáziumi diák egy hajduszoboszlói szüret alkalmával az ormóra lefeküdt s úgy hallgatta a szedőasszonyok beszélgetését. Így hallotta a következő dolgot, a mit az egyik Debreczenben szolgált cselédleány mesélt a többieknek.

„Valami nagy épületben szolgált Debreczenben, a hol sok lakó és két füszerüzlet is volt. Temérdek egér is volt a házban, meg patkány és pedig olyan mennyiségben, hogy nappal is nyargalásztak az udvaron. Egyszer egy *zigányasszony* vetődött be, a ki a lakóknak kártyát akart vetni s eközben meglátott egy pár szaladgáló egeret. Azonnal ajánlatot tett, hogy ő kiirtja őket, ha minden lakó fizet neki tíz krajczárt. A lakók ráálltak s erre az asszony egy varázsverset kezdett gajdolni s erre a ház minden zúgából ime, sereggestül kezdtek az egerek meg a patkányok előjönni s a legérdekesebb az volt, hogy az *anyaegerek és az anyapatkányok a szájukban hozták a fiaikat, némelyik párjával is* és körülállták a zigányasszonyt. Mikor már minden egér és patkány együtt volt s már több nem jött elő, az asszony egyet imádkozott s a kaput kinyitva, nagy énekszóval elindult kifelé a városból, a temérdek egér utána. De vert az a tenger rusnya féreg olyan port, a mint a szekérúton koczogtak, hogy az asszonyt nem lehetett látni. A város végéről visszajött a zigányasszony, hogy a honoráriumot felvegye. Hát a mint visszanéz a kapuból, látja ám, hogy egy egér visszajött utána. Mérgeesen leszidta az egeret, mire az is megfordult s észnélkül nyargalt vissza a többi után, de még az az egy is olyan port vert fel, mint egy négylovas szekér.

„A históriát a többi nehezen akarta hinni, de a leány anyja igazolta azt, mondván, hogy oly igazán látta, mint most a többieket.“

A patkányok elűzésére vonatkozólag, egyúttal itt közlöm még a Závory Béla mérnök adatát, a ki egy hajduszoboszlói tanyán járva, a dolgot a gazdától hallotta s következőleg írja le:

„Nagyon alparian nézett ki a tanyaszoba s a tulajdonos mondá, hogy tavaly

télen tengeri volt benne s a patkányok nagyon rákaptak. Próbálta ő kiirtani őket, de nem sikerült. Végre is azt tanácsolták neki, hogy menjen ki a katolikus temetőbe éjjel s egy szót sem szólva senkihez, a magával vitt fejszével a legelől talált fejfából hasítson le egy darabot s abból faragott ékekkel verje be a patkányok lyukait, majd meglátja, hogy kipusztul a féreg. Úgy is tettem — mesélte tovább a magyar — s csakugyan, azóta nyoma sincs a patkánynak: mind átköltözött a szomszéd tanyába s a szomszéd nem bírja kiirtani őket, pedig mindent elkövet, én azonban nem szólok neki még egy darabig, mert uram, én is megszenvedtem a rusnya férgektől, szenvedjen más is!“ Közli: *Szívos Béla*.

*

A pórúljárt szerelmesek meséjéhez. A pórúljárt szerelmesek — vagy másként: a három púpos — meséjének jelentékeny irodalmát (Ethn. 1907. 2. és 1908. 272.) kiegészíti *Horger* Antal derék népmesegyűjteményének egyik meséje is (M. Népk. Gy. X. 354. l.), mely annál becsesebb, mert a világirodalomban nagyon elterjedt mesének nálunk mindössze két ismert népi változatát (l. Nyv. 1874. 369., 1904., 297. és E. Ph. K. 1905, 842. l.) háromra szaporítja. A mesetárgynak ez a változata is barát-kádencia, mint a más kettő. Egy csizmadia, a kinek szép felesége volt, a pap, a kántor és a harangozó szomszédságában lakott. A szép asszonynak, mikor a vízre megy, mindhárman — de egyenként — meglátják a lábát. Többet is szeretnének látni. Az asszony erre meghívja őket másnap estére, mikor az ura nem lesz otthon, a papot kilencz, a kántort tíz, a harangozót tizenegy órára. Eddig a mese megegyezik a Ponciánus ismert (*Amantes*) elbeszélésével, a melyben én a mi népmeséinknek forrását is látom (Zsch. f. vgl. Lg. 1910. 103.) s [a mely egyébként a népmeséül a világirodalomban is elterjedt. (Ethn. XIX. 125.). A csángó mese további része azonban eltér a típus ismertebb változataitól. A feleségétől értesített s mindig a legjobbkor betoppanó férj ugyanis e mesében nem öli meg az udvarlókat, hanem megveri és nevetségessé teszi. A papot az üstbe rejti az asszony s a férje megkongatja az üstöt; a kántort leteríti az abroszszal s ráfogja, hogy kisborjú: a férje megveri, a miért nem akar szopni; a harangozót a talpak közé rejti s ott talál reá a csizmadia. Mindhármukat a szekrénybe zárja s csak úgy ereszti ki, hogy a pap négyszáz s a kántor kétszáz forintot ígér neki. A harangozónak azonban nincs pénze, neki tehát, míg a csizmadia egy csizmát megtalál, négykézláb egy égő gyertyát kell a hátán tartania. A mese egyebütt a három holtest eltemettetése kapcsán a visszajáró halott meséjének motivumaival (E. Ph. K. 848. l.) találkozik s így folytatódik. A csizmadia azonban nem öli meg felesége udvarlóit. Ezért a mesének más a befejezése is: a papról, az apáczáról és a zsidóról szóló régi, obscoen anekdotának egy változata kapcsolódott (indoktalanul) hozzá. *Gálos Rezső*.

*

Elásott csontok vérzése. Taxonyi János életrőja, Jablonkay Gábor S. J. azok között a legenda-monda- és balladatárgyak között, melyek a hanyatláskori derék szerzetes-író erkölcsi példatárban (*Az emberek erköltséinek és az Isten igazságának tükörei*) található, említi az „elásott csontok vérzését“ is (Taxonyi I, II, XII. 2. 357. l.) s hozzáteszi, hogy hasonló motivum: a bűnös kinyilatkoztatása vérzés által, Arany János balladái közt a „Tetemre hívásban“. Van

ennél jobban idevágó példa is irodalmunkban. Erdély aranykora cz. regényét u. is Jókai így fejezi be: „A pallóscsapás, mely Bánfit megölte, egy korszakot vágott ketté, melynek folytatása nem jő. Az uralkodó alak el van temetve a bethleni kápolna földébe s szellemét nem öröklé senki. Csak a midőn Erdélyt veszély fenyegeté, — úgy mond a kronikairó — népek rémültére, világ csodájára *fel szokott buzogni a vér az eltemetett honfi dísztelen sírjából*“. Világos bizonyítékául annak, hogy ártatlanul ölték meg: Bánfi Dénes híven szerette s szereti sírjában is hazáját. Jókai forrása tudvalevőleg Cserei históriája volt. S valóban e motívum nyomait megtaláljuk nála is: „... ugyanott a bethleni templomban, alacson módon eltemették s *sok esztendeig a temetésénél való föld színén buzgott fel a vére*“.

(Kazinczy Gábor kiad. 1852 85. hasáb). Gálos Rezső.

NÉPRAJZI HIREK.

Bécsi előadás a regös-énekekről. Az „Anthropologische Gesellschaft in Wien“ f. é. nov. 22-iki nyilvános ülésének egyetlen tárgya gyanánt *dr. Schweiger* Lázár előadást tartott e czímen: Die ungarischen Regös-Lieder. Ein Beitrag zu den altheidnischen Sonnwendfeiern. Az előadó tulajdonképen *dr. Sebestyén* Gyula „Regös-énekek“ és „A regösök“ című köteteinek tartalmát ismertette s különösen kiemelte azokat a tudományos eredményeket, a melyeket ezután már a pogány napfordulati szokások külföldi kutatói sem mellőzhetnek. A vetített képekkel, fonográf-felvételekkel illusztrált előadás teljes szövege az Anthropologische Gesellschaft „Mitteilungen“-jeinek közelebbi füzetében fog megjelenni.

*

A „Folklore Fellows“ szövetség magyarországi szakosztálya a f. év nov. 29-én tartott alakuló ülésén elnökévé *dr. Sebestyén Gyulát*, alelnökévé *dr. Gombocz Zoltánt* s titkárává *dr. Bán Aladárt* választotta. A szakosztály tagja eddigelé a következők: *dr. Balassa József*, *dr. Bán Aladár*, *dr. Beke Ödön*, *dr. Berze Nagy János*, *dr. Binder Jenő*, *dr. Erdélyi Lajos*, *Ernyey József*, *dr. Fuchs D. Ráfael*, *dr. Gálos Rezső*, *dr. Gombocz Zoltán*, *dr. Heller Bernát*, *dr. Horger Antal*, *Jellinek Márton*, *dr. Karl Lajos*, *dr. Kertész Manó*, *dr. Kúnos Ignác*, *dr. Munkácsi Bernát*, *dr. Mészáros Gyula*, *dr. Német Gyula*, *Roheim Géza*, *dr. Rubinyi Mózes*, *dr. Schmidt József*, *dr. Sebestyén Gyula*, *dr. Simonyi Zsigmond*, *dr. Solymossy Sándor*, *dr. Tolnai Vilmos*.

Kérjük t. tagtársainkat, szíveskedjenek a titkárral közölni; óhajtják-e e Szövetség folyóiratát, a F. F. Communications-t járattni 50% kedvezményvel. A füzetek előre meg nem állapított sorrendben jelennek meg s áruk utólag fizetendő. A már megküldött 1—4. füzeten kívül megjelent: 5. Finnische Märchenvarianten, Verzeichnis der bis 1908. gesammelten Aufzeichnungen — ausgearbeitet von Antti Aarne — és 6. Katalog der Märchen der finnländischen Schweden mit Zugrundelegung von Aarnes Verzeichnis der Märchentypen, ausgearbeitet von Oskar Hackmann.

A tagsági díjak s a Szövetség anyagi, vagy szellemi ügyeit érdeklő közlemények a titkárhoz küldendők (Budapest, VIII., Koszorú-utca 25.).

TÁRSULATI ÜGYEK.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911 május 31-én d. u. 5 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott felolvasó és zárt választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay Imre* elnök, *Csánki Dezső* és *Sebestyén Gyula* alelnökök, *Solymossy S.* főtitkár, *Bán A.* titkár, *K. Dancs Á.* pénztárnok, *Beluleszko S.* könyvtárnok; *Barabás S.*, *B. Balogh B.*, *Bátky Zs.*, *Erdélyi L.*, *Fabó B.*, *Györfy L.*, *Heller B.*, *Huszka I.*, *Réthy L.*, *Szinte G.*, *Spitzer M.*, *Versényi Gy.* vál. tagok; *Ágai Adolf*, *Fenyvessy László*, *Garay Á.*, *Horger A.*, *Jankovics Jenő*, *Lambrecht K.*, *Pörge Gergely*, *Szivos B.* tagok és vendégek.

I. A felolvasó ülés tárgyai: 1. *B. Balogh Benedek*: Kelet-szibériai utamból. Az amurmenti tunguzok néprajza. 2. *Garay Ákos*: A régi magyar hajviseletről (képekkel). *Garay* szemfájása miatt *Györfyt* kéri fel dolgozata felolvasására.

Elnök köszönetet mond a tetszéssel fogadott előadásokért.

II. A vál. ülés lefolyása: 1. *Bán A.* titkár felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét. Azután jelenti, hogy *Heikel* és *Kallas* megköszönték kültaggá történt megválasztásukat. *Kallas O.* egyúttal tolmácsolta az Ész Irod. Társ. köszönetét az Ethnographia 1911. folyama I. füzetének megküldéséért, melyben *Bán Aladár*nak a Kalevipoegról írt jubileumi cikke megjelent. Ugyancsak ő tudatta, hogy az Ész Irod. Társ. a Magy. Néprajzi Társasággal cserevizonyba óhajt lépni. Ezt az ajánlatot a választmány szívesen elfogadja. 2. *Solymossy* főtitkár kisebb jelentőségű folyóügyekről referál. 3. *K. Dancs Á.* pénztári kimutatása szerint van a) a kézipénztárban 467 kor. 48 fill., b) a postatakarékban 1058 K 32 fill. és c) a magy. leszámítoló bankban 3660 kor. Összes készpénz 5185 kor. 80 fill. Továbbá jelenti, hogy a verseczi városi múzeum az előfizetők sorába lépett. Kilépésüket bejelentették: *Dobay I.* könyvkereskedő (Gyula), *H. Gabnai F.* és *Szalay Károly* tanár (Budapest). Tud. szolg. 4. *Sebestyén Gy.* alelnök kéri, hogy szüntessük be azon tanítók tiszteletpéldányának küldését, kik gyűjtéssel nem foglalkozván, a Társaság intenczióinak nem feleltek meg. Az indítvány elfogadtatik. K. m. f. *Dr. Bán Aladár* titkár, *Szalay Imre* elnök. Hitelesítik: *B. Balogh Benedek* és *Szinte Gábor*.

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911. évi október 25-én d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartott felolvasó és választmányi üléséről.

Jelen vannak: *Szalay J.* elnök, *Csánky D.* és *Sebestyén Gy.* alelnökök, *Solymossy S.* főtitkár, *Bán A.* titkár, *K. Dancs Á.* pénztárnok, *Máder B.* ellenőr; *Barabás S.*, *Beluleszko S.*, *Binder J.*, *Fabó B.*, *Heller B.*, *Melich I.*, *Mészáros Gy.*, *Spitzer M.*, *Szentmáriay D.*, *Szinte G.*, *Versényi Gy.* vál. tagok; *Baros Gy.*, *Karl L.*, *Leidenfrost T.*, *Oszttern S.* és *Trócsányi Z. r.* tagok és vendégek.

I. A felolvasó ülésen *dr. Karl Lajos* bemutatja: „A háromnapos tornajáték meséje a világirodalomban“ cz. dolgozatát. Elnök köszönetet mond az érdekes előadásért.

II. Elnök üdvözlí a választmányt s jelen jegyzőkönyv hitelesítésére *Heller B.* és *Spitzer M.* vál. tagokat kéri fel. Ezután szomorodott szívvel jelenti, hogy érdemes vál. tagtársunk, *Asbóth János* a nyár folyamán elhunyt. A megboldogult politikai tevékenysége mellett nagy szorgalommal foglalkozott a balkáni népek ethnographiájával s társaságunk ügyeivel. A választmány mély részvétét jegyzőkönyvileg kívánja megörökíttetni.

Bán A. titkár felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét (hitelesítettik). Jelenti továbbá, hogy a választmány megbízásából és az Ész Irodalmi Társaság meghívására a M. Néprajzi Társaságot a f. év szept. 5-iki Kalevipoeg-jubileumi ünnepen képviselte s üdvözlétiinket és rokoni érzésünket tolmácsolta az ész népnek. A Dorpat városában lefolyt

ünnepeken megható melegséggel nyilvánult meg az észti nép szeretete a távoli rokonnép, a magyar iránt s az Észti Irod. Társ. elnöke, *Reiman Vilmos* köszönetét fejezte ki, hogy társaságunk képviseltette magát az ünnepeken.

Bán ez alkalommal köszönetet mond szeretett elnökünknek, mint a M. Nemzeti Múzeum igazgatójának, hogy lehetővé tette neki Észtiországi ethnographiai tanulmányozását és nagyobb néprajzi gyűjtemény egybeszerzését.

Elnök köszönettel veszi a jelentést és a Társaság képviseltetését s a jelentést jegyzőkönyvbe vétetni indítványozza, mihez a választmány hozzájárul.

Solymossy S. főtitkár jelenti, hogy a népfajok londoni kongresszusán *Kohlbach B.* tagtársunk résztvett. *Komáromi A.*: „Magyar boszorkánypercek oklevéltára“ és *Seidl A.* „Két világrészben“ cz. művét beküldötte. Ismertetésükről gondoskodunk. Az Erdélyi Múzeumegyesület vajdahunyadi kongresszusán *Csánky D.* alelnökünk s a Múzeumok és Könyvtárak orsz. szövetségének nagyváradi kongresszusán *Szalay I.* elnökünk képviselte a társaságot.

Jelenti továbbá a főtitkár, hogy *Róheim Géza* tagtársunk levélben kereste meg a választmányt arra nézve, hogy „A népmese“ czímen a népmesék keletkezéséről és kialakulásáról irandó művét, melyet saját költségén szándékozik kiadni, vegye fel a választmány a Néprajzi Könyvtár sorozatába. *Sebestyén Gy.* alelnök indítványára a választmány feltételen elfogadja az ajánlatot s a beadott tervezet megbírálására *Sebestyén Gy.* alelnököt, *Binder J.* és *Heller B.* vál. tagokat kéri fel.

Az elnök indítványára a választmány *Asbóth János* helyére *Karl Lajost* választja meg vál. tagnak a legközelebbi közgyűlésig.

A pénztárnok jelenti, hogy pénzmaradványunk a) a kézิปénztárban 523 K 9 f, b) a postatakarékban 1611 K 30 f, c) a Magyar. Leszámitoló Bankban 2912 K. Összes készpénz: 5046 K 39 f. — A taghullámzást pedig a következőkép ismerteti: Új tagokul beléptek: *Balabán I.* (aj. *Bartók B.*), *Elek O.* (aj. *Dancs Á.*), *Trócsányi Z.* (aj. *Dancs Á.*), *Zágon G. V.* (aj. *Bartók B.*), *Máday A. dr.* Genfből (aj. *Szalay J.*). Egyhangúlag megválasztatnak. — Új előfizetők: *Pröhle V.*, *Banner I.*, *Deák G.*, *Lám F.* — Kiléptek: *Beke Ö.*, *Biczó I.*, *Baros Gy.*, *György L.*, *Juhász I.*, *Kovács I.*, A pozsonyi szent ferencz-rendi hittani intézet, *Réthly A.* — Alapító tag lett: *Zolnai Gyula* egyetemi tanár.

Szalay Imre, elnök. *Dr. Bán A.*, titkár. — Hitelesítik: *B. Balogh B.*, *Szinte G.*

Jegyzőkönyvi kivonat

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1911 évi november hó 29-én a M. Nemzeti Múzeum tanács-termében d. u. 1/26-kor tartott választmányi s a M. Nemz. Múzeum főrendiházi nagy-termében d. u. 6-kor tartott felolvasó-üléséről.

I. A vál. ülésen jelen voltak: *Csánki D.* és *dr. Sebestyén Gyula* alelnökök, *dr. Solymossy Sándor* főtitkár, *dr. Bán Aladár* titkár, *K. Dancs Árpád* pénztárnok, *Beluleszko Sándor* könyvtárnok; *B. Balogh B.*, *Erdélyi L.*, *Ernyey J.*, *Heller B.*, *Horger A.*, *Karl L. Nyáry A.* báró, *Spitzer M.*, *Szinte G.*, *Téglás G.*, *Versényi Gy.* választmányi tagok.

Csánki D. alelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *B. Balogh B.* és *Karl Lajos* vál. tagokat kéri fel. A múlt ülés jegyzőkönyvének előterjesztése és hitelesítése után a főtitkár jelenti, hogy a főrevisi játékosok felajánlották működésüket a M. Népr. Társaságnak. *Sebestyén Gy.*, *Téglás G.* és *Ernyey J.* hozzászólása után a választmány elhatározza, hogy örömmel elfogadja az ajánlatot s törekedni fog, hogy a főrevisi játékokat még az idén bemutathassuk a fővárosban. Ennek, valamint egyéb hasonló nemű előadásoknak előkészítésére a választmány bizottságot küld ki; tagjai: *Alexis Gy.*, *Ernyey J.*, *Sebestyén Gy.* és *Solymossy S.*

K. Dancs Á. jelenti, hogy pénzmaradványunk a) a kézิปénztárban 763 K 83 fill., b) a postatakarékban 2739 K 95 fill. s c) a m. leszámitoló bankban 2912 K, összesen 6415 K 78 fill.

Kilépésüket bejelentették: Szentirmai F. és Thiem J. Új tagokul megválasztottak: Magyar Kázmér kir. tan., tanfelügyelő (aj. Semayer V.) és Schweiger Lázár, főrabbi (aj. Sebestyén Gy.).

II. A felolvasó-ülés 6 óra után 10 percczel kezdődött nagy és díszes közönség jelenlétében. Csánki D. rövid megnyitó beszédében rámutatott arra, hogy az észt nemzet az idén ünnepli naiv époszának, a kalevipoegnek ötvenéves jubileumát. Az ülés lefolyása ez volt: 1. *Bán Aladár*: Észtország története, földrajza és kulturális élete, 35 vetített képpel. 2. *Ernütz Vilmos* a dorpáti Postimees cz. napilap munkatársa észt beszéddel köszöntötte a Társaságot, melyet Bán A. magyar nyelven tolmácsolt. A beszéd fordítása ez:

Mélyen tisztelt Társaság!

Azon alkalommal, hogy a régibb, hatalmasabb és szerencsésebb testvérnép figyelme a kis északi nép felé fordul, midőn a buzgó észtbarát: dr. Bán Aladár önöknek a mi népünk sorsáról és kulturális törekvéseiről beszél — engedjék meg, hogy népem nevében észt nyelven mondjak a magyar nemzetnek legmelegebb és legőszintébb üdvözlőt. Midőn a nyáron Dorpátban a Kalevipoeg-ünnepen dr. Bán Aladár a magyar nemzet részéről a Magyar Néprajzi Társaság képviselőjében üdvözölt bennünket, mindnyájunk szíve megreszketett az örömtől s a keblünk mélyéből előtörő hála érzetétől. Mélyen meg voltunk indulva, hallván, hogy még sem vagyunk egészen elhagyatva, anélkül, hogy bárki is tudomást venne létünkért vívott nehéz küzdelmünkről, de sorsunkat és törekvéseinket együttérzéssel kísérik hazánk határain túl is: a magyar és a finn rokonnemzet körében. A finnugor népeknek e viszonos rokoni érzése az a hatalmas szellemi erő, mely lelkesíti a mi kultúrbaajnokainkat s nem engedi kétségbeesni őket még oly időkben sem, mint pl. az 1887—1890. években, midőn még az észt nép nevének használata is el volt tiltva. A legsötétebb időkben sem rémültek el az észt nép legjobbjai; minden erejüket megfeszítve, vállalva dolgoztak tovább, fölhasználva a legkisebb alkalmat is, tudván, hogy minden erővesztés megbosszulja magát s minden kultúrunka néhány követ szolgáltat legédesebb álmunk: a jövő Észtország alapfalainak felépítéséhez. A jövő Észtország építőmunkásainak száma emelkedik és munkakedve egyre növekszik. Az a szilárd reményesség biztatja őket, hogy a kis észt nép is megtalálhatja a maga szerény helyét nagyobb és régibb kultúrával bíró testvérei mellett a finnugor népek családjában, melynek — bár számra nézve csekély és szét van szóródva — megvannak a maga dicső feladatai az emberiség életében, a melyekért érdemes élnie, munkálkodnia és szenvednie! . . . 3. A beszéd elhangzása után *Ungváry Kálmán*, az Orsz. Színiakadémia növendéke szavalt el néhány részletet a Kalevipoegből Bán Aladár fordításában. 4. *Andrejka Margit* a Népepera ifjú művésznője három észt dalt énekelt nagy művészettel *Kereszty István* zongorakíséretével. 5. *Kereszty István* zongorán előadta a Tulják cz. észt nemzeti tánczdalt. 6. *Bán Aladár* Észtország néprajzáról tartott előadást 20 vetített kép és 70 ethnographiai tárgy bemutatásával. Az ülés összes számai nagy tetszéssel találkoztak.

Szalay Imre min. tan., elnök. Dr. Bán Aladár, titkár. — Hitelesítik: B. Balogh Benedek, Karl Lajos.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG TAGJEGYZÉKE AZ 1911. ÉV VÉGÉN.

Tiszteletbeli tagok:

<p>Andrian-Werburg Ferdinánd báró, Alt-Aussee.
† Bastian Adolf.
Biró Lajos, Bpest, VII., Cserhát-u. 23.
Csáky Albin gróf, v. b. t. t., Bpest, VI.,
Andrássy-út 114.
5 † Gyulai Pál.
Herman Ottó, II., Debrői-út 13—15.
+ Jókai Mór dr.
Keller Ottó, Stuttgart, Reinsburgstrasse 38.
Lenz Oszkár dr., Baden-Sooss bei Wien.</p> | <p>10 Lóczy Lajos dr., földt. int. igazgató,
Bpest, VII., Stefánia-út 14.
Munkácsi Bernát dr., tanfelügyelő, Bpest,
VI., Szondi-u. 9.
Radloff Vilmos, Szentpétervár.
† Tomaschek Vilmos.
† Virehow Rudolf.
15 Vámbéri Ármin, Bpest, V., Fer. J.-rakp. 24.
Wlassics Gyula dr., v. b. t. t., Bpest, VIII.,
Eszterházy-u. 24.
† Zichy Jenő gróf.</p> |
|--|---|

Külső tagok:

<p>Aspelin J. Reinhold, Helsingfors.
Bruuin Dániel, Hellerup.
Heikel O. Aksel, Helsingfors.
Kallas Oszkár, Jurjev (Livland)
5 Katanoff Miklós, Kazan.
Krohn Károly, Helsingfors.
Krausz Fr. S. dr., író, Bécs, VII., Neu-
stiftgasse 12.
Miletic Ljubomir, Sophia.</p> | <p>Paasonen Henrik, Helsingfors.
10 Ryberg Károly, Kopenhága.
Schuchardt Hugó, Grác.
Schwindt Tivadar, Helsingfors.
Setälä Emil, Helsingfors.
Šišmanov Iván, Sophia.
15 Wichmann Yrjö, egyetemi tanár, Hel-
singfors
Wiklund K. B., egyet. tanár, Upsala.</p> |
|--|---|

Alapító tagok, rendes tagok és előfizetők:¹

<p>Ábrahám Margit, áll. polg. isk. tanítónő,
Nagyenyed.
Abrubbányai áll. el. isk., Alsófehér m.
Adler Arthur, fényképész, Szászváros.
Ágai Adolf dr., szerkesztő, Bpest, Athe-
naeum.
5 Ágner Lajos dr., tanár, Budapest, I.,
Bors-u. 10.
Alapy Gyula, megy. főlevéltáros, Komárom.
Áldásy Antal dr., egyetemi magántanár,
magy. nemz. múzeumi őr, Bpest, I.,
Krisztina-u. 10.
Alexander Bernát dr., egyetemi tanár,
Bpest, IV., Ferencz József-rakpart 27.
Alexics György dr., tanár, Bpest, VIII.,
Keleti Kereskedelmi Akadémia. Vál. tag.
10 Almásy György, dr., földbirtokos, Boros-
tyánkő, Vas m. Vál. tag.</p> | <p>Alsó-kubini áll. el. isk., Árva m.
Alsó-szováti áll. el. isk., Kolozs m.
Ambrus Antal, áll. tanító, Kudsir, Hu-
nyad m.
Andrássy Károly, tanár, Beszterce.
15 Angyal Dezső, kir. tan., igazgató, Bpest,
I., Ménesi-u. 45.
Antal Géza dr., ev. ref. theol. tanár, Pápa.
Antal Gyula, gyógyszerész, Siklós.
Apponyi Sándor gr., Lengyel, Tolna m.
Aradi áll. tanítóképző.
20 Aradi áll. főreáliskola.
Aradi gimnáziumi tanári könyvtár.
Aradi Kölesey-Egyesület.
Arad szab. kir. város közönsége a. t.
(100 kor.)
Aranyosmaróthi áll. el. isk., Bars m.
25 Árvai Ignác, tanító, Bodrog, Somogy m.</p> |
|---|---|

¹ Az alapító tagok nevét kövér betűkkel jelöltük meg.

- Árvai közbirtokossági uradalom.** Árva-Váralja a t. (100 kor.).
- Auer Róbert.** Bpest, V., Eötvös-tér 2. a. t. (100 kor.).
Babies József, urad. igazgató, Zsombolya, Torontál m.
Bajai áll. tanítóképző.
- 30 **Bács-Bodrog-vármegyei Történelmi Társulat.** Zombor.
Bácsfalvi áll. elemi isk., u. p. Türkös, Brassó m.
Baksay Sándor, ev. ref. püspök, Kun-Szt.-Miklós, Pest. m.
Balabán Imre, Bpest, V., Tükör-u. 5., II. 24.
Balassa József dr., tanár, Bpest. Ferencz-József-rakpart 27. **Vál. tag.**
- 35 **Balassagyarmati főgimn.**
Balásy Dénes, tanár, Bpest. VI. Gr. Zichy Jenő-u. 34., II. 21. **Vál. tag.**
Balatonfüredi áll. polgári fiúiskola, Veszprém m.
Balatoni Múzeum-Egyesület, Keszthely, Zala m.
Balla Sándor, Bpest., II., Mérleg-u. 13. II. a. t. (100 kor.).
- 40 **Ballagi Aladár dr.,** egyet. tanár, Bpest. IX., Kinizsy-u. 29.
Balogh István, tanító, Dozmat u. p. Torony, Vas m.
Balogh Pál, hirlapíró, Bpest, VII., Thököli-út. 45.
Balogh Dezső, Balassagyarmat, Nógrád m.
Bán Aladár dr., tanár, Budapest, VIII., Koszorú-u. 25. III. 25. **Titkár.**
- 45 **Bánffyhungyadi áll. elemi isk.,** Hunyad m.
Banner Benedek, tanár, Békés.
Banner János dr., főgimn. tanár, Gyula.
Bánpecsenyédi állami elemi iskola, Trencsén m.
Bánóczy József dr., igazgató, Bpest, VIII., Rökk Szilárd-u. izr. tanítóképző.
- 50 **Barabás Samu,** orsz. levéltárnok, Bpest, I., Vár. Orsz. levéltár. **Vál. tag.**
Barátosi Balogh Benedek, sz.-föv. tanító, Budafok, Antal-u. 7. **Vál. tag.**
Baróti Lajos dr., ny. főreálisk. tanár, Almádi, Veszprém m. **Vál. tag.**
Barta Sándor dr., Bpest. IV., Reáltanoda-u. 5. a. t. (200 kor.).
Bartha Károly, vízszab. pénztárnok, Nagyszalonta
- 55 **Bártfai áll. főgimnázium.**
Bartha József dr., főgimn. tanár, Bpest, IX. Üllői-út 53.
Bartók Béla, tanár, Budapest, VI., Liszt Ferencz-tér, Orsz. zeneakad. **Vál. tag.**
Bartucz Lajos dr., egyet. tanárs., Bpest, VIII., Múzeum-körút 4.
Bábai Bay Sándor, nagybirt. belügym. titkár, Bpest, I. Krisztina-körút 161.
- 60 **Báthory Ferencz,** tanár, Nagyvárad.
Bátky Zsigm. dr., m. nemz. múzeumi s.-őr. Bpest, VIII. M. N. Múz. **Vál. tag.**
Békefi Remig dr., egyet. tanár, Bpest, VIII., József-u. 4.
Békéscsabai fels. leányisk.
Békés vármegyei közműv. egyesülete, Gyula.
- 65 **Bellosies Bálint,** tanár, Baja, Bács-Bodrog m. **Vál. tag.**
Beluleszko Sándor dr., magy. nemz. múzeumi s.-őr, Bpest, VII., Városliget, Néprajzi Múzeum. **Könyvtárnok.**
Benedek Elek, író, Bpest, VII., Vörösmarty-u. 19.
Kisbaczoni Benedek Julia Rózsa, áll. felső leányisk. tanítónő, Budapest, VIII., Üllői-út 52/b I.
Benkóczy Emil, tanár, Eger, Deák-u. 10.
- 70 **Beöthy Zsolt dr.,** min. tanácsos, egyet. tanár, főrendiházi tag, Bpest, VII., Erzsébet-körút 9.
Berczeller Imre dr., orvos, Bpest, IV., Deák-tér 1.
Berezik Árpád, ny. min. tan., Bpest, VIII., Reviczky-u. 3.
Beregszászi áll. el. isk., Bereg m.
Beregszászi áll. gimn.
- 75 **Beretzy Endre dr.,** orvos, X., Kőbánya
Bernáth Lajos, tanár, Halas, Pest m.
Berze Nagy János dr., kir. s. tanfelügyelő, Nagy-Ényed.
Berzeviczei áll. elemi iskola, Sáros m.
Berzeviczy Albert dr., v. b. t. t., a m. tud. akadémia elnöke, Bpest, VII., Erzsébet-körút 9.
- 80 **Besztercebánya sz. kir. város közkönyvtára.**
Besztercebányai kir. kath. főgimnázium.
Besztercebányai áll. felsőbb leányiskola.
Besztercei állami elemi isk., Beszterce-Naszód m.
Besztercei polg. fiúisk., B.-Naszód m.
- 85 **Besztercezenaszód-várm. Általános Tanító-Egyet.,** Beszterce.
Biczó Ilona, Bpest, VII., Jósika-u. 10.
Biju Demeter, joghallg., Karánsebes.
Bilkei áll. el. isk., Bereg m.
Binder Jenő, főreálisk. tanár, Bpest, V., Markó-u. **Vál. tag.**
- 90 **Birkás Géza dr.,** tanár, Bpest, VIII., Horánszky-u. 11.
Bobál Samu ág. ev. lelkész, Egyházm. maróth (Hont m.)
Bodola Sándor, tanár, Seps-Szt-György, Háromszék m.
Bodolai állami elemi iskola, Háromszék m.
Bogisich Mihály, püspök, Esztergom.
- 95 **Bokor Miksa,** tanár, Bpest, VI., Andrassy-út 51. III. 28.
Bonyhádi ev. főgimn.
Borbély Sándor, igazg., Vác, Pest m.
ifj. Bordeaux Pál, főisk. hallg., Déva
Boross György, Németlád, Somogy m.
- 100 **Borovszky Samu dr.,** akadémiai iroda-igazgató, Bpest, a. t. **Vál. tag.**
Borsodmegyei Ált. Tanítóegylet, Miskolcz.
Borsodmiskolci Múzeum, Miskolcz.
Borszéki áll. el. isk., Csik m.
Bóth Béla, áll. el. isk. igazgató-tanító, Magyarlapád (Alsófehér m.).
- 105 **Brádi g.-kel. román gimn.,** Hunyad m.

- Brán Lőrincz, g. kath. lelkész, Szamos-széplak, (u. p. Szamos-Udvarhely).
 † **Brankovics György**, a. t. (100 kor.).
 Brassói áll. el. isk.
 Brassói áll. felső keresk. iskola.
 110 Brassói főreálisk. ifj. önk. kör.
 Brassói r. k. főgimn.
 Brassói Magyar Kaszinó.
Brázay Zoltán, orsz. képvis., Bpest, VI.,
 Andrassy-út 31. a. t. (100 kor.).
 Breznóbányai áll. el. isk., Zólyom m.
 115 Brigham Lujza, New-York U. S. A. Tifth
 Avenue 546.
 Br. Brukenthal-Múzeum, Nagyszeben.
 Brüll Alfréd, Bpest, VI., Andrassy-út 9.
 Budai Paedagogium, I., Györi-út 9.
Budapest székesfőváros könyvtára a. t.
 (100 kor.).
 120 Budapesti I. ker. főgimn., I., Attila-u. 1.
 Budapesti I. ker. fels. leányisk. I., Vár,
 Iskola-tér 1.
 Budapesti I. ker. elemi iskola, I., Attila-
 uteza 103.
 Budapesti II. ker. áll. elemi tanítónő- és
 nevelőnőképző-intézet, Csalogány-u. 43.
 Bpesti II. k. főreálisk. II., Toldy Ferencz-u.
 125 Budapesti II. ker. közs. polg. leányisk.
 II., Batthyány-u. 8.
 Budapesti III. ker. áll. főgimn.
 Budapesti Egyetemi Könyvtár, IV.
 Budapesti kegyesrendi főgimn., IV., Város-
 háztér 4.
 Budapesti „Belvárosi közs. felsőbb leány-
 isk.” IV., Váci-u. 43.
 130 Budapesti közs. főreáliskola IV. ker. Reál-
 tanoda-u. a. t. (Feichtinger Győző úr
 100 K alapítványával).
 Budapesti V. ker. áll. főgimn. tanári
 könyvtára, Markó-u. 31.
 Budapesti V. k. áll. főreálisk., Markó-u. 20.
 Budapesti VI. ker. áll. főgimn., Munkácsi-u.
 Budapesti VI. ker. m. kir. áll. felsőbb
 leányiskola és leánygimnázium, VI.,
 Andrassy-út 65.
 135 Budapesti VI. ker. áll. tanítónőképző-int.,
 VI., Andrassy-út 21.
 Budapesti VI. ker. felső keresk. isk., Nagy-
 mező-u. 1.
 Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola, Bu-
 lyovszky-u. 22.
 Budapesti VI. ker. áll. főreálisk. ifj.
 könyvtára.
 Budapesti VI. ker. áll. tanítónőképző int.,
 VI., Felsőerdősor 3.
 140 Budapesti VI. ker. elemi iskola, VI.,
 Telep-u. 76.
 Budapesti felső építő-ipariskola, Bpest,
 VII., Thököli-út 74.
 Budapesti felső építő-ipariskola ifj. önk.
 kör, VII, Thököli-út 74.
 Budapesti m. kir. tanárképző-intézeti gya-
 korló főgimn. VIII. Trefort-u. 8.
 Budapesti VIII. ker. áll. főgimn., Tavasz-
 mező-u.
 145 Budapesti VIII. ker. polg. fiúisk., Német-u.
 Budapesti VIII. ker. közs. Röck Szilárd-
 u. elemi iskola.
 Budapesti Eötvös kollégium, I., Ménesi-
 út 11.
 Budapesti IX. ker. református főgimn.,
 Lónyay-u.
 Budapesti IX. ker. elemi iskola, IX.,
 Telep-u. 17.
 150 Budapesti X. ker. áll. főgimn., X., Kő-
 bánya, Fűzér-u.
 Budapesti X. ker. főgimnázium, X., Tiszt-
 viselőtelep.
 Budapesti Könyvtár-Egyesület, Bpest, II.,
 Szilágyi Dezső-tér 5.
 Budapesti orsz. rabbiképző-int., VIII., Bér-
 kocsis uteza.
 Budapesti orsz. izr. tanítóképző, VIII.,
 Röck Szilárd-u. 26.
 155 Budapesti Orsz. Kaszinó, IV., Semmel-
 weiss-u.
 Budiu Constantin, ker. akad. hallg.,
 Bpest, V., Kálmán-u. 6.
 Bunker Rajnárd, igazgató, Sopron. Vál. t.
 Burg Ferencz, sz.-főv. tisztv. Bpest, IV.,
 Közp. városház.
 Csaczi áll. el. isk., Trenesen m.
 160 Csabrendeki áll. el. isk., Zala m.
 Csallány Gábor, múz. ör. Szentés.
 Csánki Dezső dr., osztálytanácsos, Bpest,
 Orsz. Levéltár. **Alelnök.**
 Csányi Andor, közjegyző, Nagy-Szalonta
 Csányi Károly, orsz. m. iparműv. mű-
 zeumi igazgató-ör, Bpest, VIII., Német-
 u. 32., II. 10.
 165 † **Császka György**, a. t. (100 kor.).
 Csengey Miklós dr., kuriai tanácsjegyző,
 Bpest, VIII., Aggteleki-u. 16., II. 12.
 Csergheő Ervin, honv. százados, Rákos-
 szentmihály.
 Cserzy Mihály, író, Szeged.
 Csiki Ernő, múz. ör, Bpest, VIII. M. N.
 Múzeum.
 170 Csikós József, kir. tanf. tisztviselő, Szolnok.
 Csiky János, zeneszerző, Bpest, Bpesti
 Hírlap.
 Csiksomlyói r. k. főgimn., u. p. Várdot-
 falva.
 Csippék János, gyógyszerész, Bpest, VIII.,
 Práter-u. 45.
 Csitány Olivér, gyógyszerész, Székesfehé-
 vár, Sas-u. 8.
 175 Csokán Pál, áll. el. isk. tanító, Kútvolgy,
 Csongrád m.
Csongrád vármegye törvényhatósága, a.
 t. (200 kor.).
 Csongrádi áll. el. isk.
 Csongrád-vármegyei Történelmi Társulat
 Szentés.
 Csopcy László, tanár, Bpest, II., Szalag-
 u. 4., I. 5.
 180 Csőregi Ferencz, tanító, Bánffy-Hunyad.
 Csősz Gábor, Alpestes, u. p. Cserna-
 keresztúr, Hunyad m.
 Csúra Kamenkó, tanító, Zsablya, Bács-
 Bodrog m.
 Csurgói ev. ref. főgimn. tanári kara,
 Somogy m.
 Czettler Jenő dr., Bpest, VII., Elemér-u. 35.
 185 Czegléd-berczeli áll. el. isk. Pest m.

- Czirbusz Géza dr., egyetemi tanár, Bpest. VIII., Múzeum-körút 6—8.
Kövecsesi Dancs Árpád, Bpest, II., Toldy Ferencz-u. 50. II. 5. **Pénztáros.**
Darkó Jenő dr., főisk. tanár, Debreczen, Péterfia-u. 69.
Deák Ebner Lajos, képiro, Bpest, II., Várkert-Bazár.
- 190 Deák Geyza. Sárospatak.
Deák Jenő dr., orvos, Tapoleza, Zala m. Debreczen szab. kir. város, Hajdu m. a. t. (100 kor.).
Debreczeni keresk. tanintézet, Hajdu m. Debreczeni ref. főgimn., Hajdu m.
- 195 Déchy Mór dr., Bpest, VI., Aradi-u. 70.
Déghy Ödön dr., ügyvéd, Budapest, VIII., VIII., Üllői-út 4., II.
Dési főgimn., Szolnok-Doboka m.
Dési ref. tanítótestület, Dész.
Delmár Emil dr., Bpest, V., Széchenyi-tér 8.
- 200 Demjén Endre, gimn. tanár, Szatmár, kath. gimn.
Dénes Tibor, Bpest, V., Akadémia-u.
Dévai áll. főreálisk., Hunyad m.
Dévai áll. főreáliskola ifj. önképzőköre. Hunyad m.
Dévai áll. tanítóképző.
- 205 Dézsi Lajos dr., egy. tanár, Kolozsvár.
Diamandi Mihály, tanító, Farkasd, u. p. Perlasz, Torontál m.
Dieső-szent-mártoni áll. el. iskola Kis-Küküllő m.
Dirner Gusztáv dr., egy. tanár, a bpesti m. kir. bábaképző igazg., Bpest, IV., Kigyótér 1., II. 12.
Ditrich Vilmos dr., tanár, Bpest, IV., Veres Pálné-u. leánygimn.
- 210 Divald Kornél, író, Bpest, I., Budafoki-út 5.
Dmke nevelőint. Petőfi önk. kör., Szeged.
Dobozy Vilmos dr., Alsófehér vm. tisztifőorvosa, Nagyenyed.
Dobsinai polg. főisk. Gömör m.
Domanovszky Sándor dr., egyet. m. tanár, Bpest, I., Atilla-u. 13.
- 215 Dörner Aurél, áll. tisztv., Bpest, V., Sziget-u. 5—7.
Dörner János, tanító, Temes-Kutas, Temes m.
Dorozsmai áll. el. isk., Csongrád m.
Drávaegyházai áll. elemi isk., u. p. Mura-király (Zala m.).
† Dunkel V., K., a. t. (100 kor.).
- 220 Dura Máté, író, Bpest, I., Lágymányos-u. 4.
Éber László dr., a műeml. orsz. bizotts. titk., Bpest, VI., Allatkert-utca.
Eesedi István dr., tanár, Debreczen, Mester-u.
Egri áll. főreálisk., Heves m.
Egri érs. tanítóképző int. önképzőköre, Heves m.
- 225 Elek Emil, kir. mérnök, Nagybeacserek.
Elek Oszkár, tanár, Eger.
ifj. Entz Géza dr., egyet. magántanár, Bpest, VIII., Tisza Kálmán-tér 10.
Eötvös Károly, ügyvéd, Budapest, VI., Proféta-u. 9.
- Eperjesi kir. kath. főgimn.
- 230 Eperjesi ág. h. ev. kollégium, Sáros m.
Eperjesi áll. tanítónőképző, Sáros m.
Eperjesi «Széchenyi-Kör», Sáros m.
Erdélyi Lajos dr., egyetemi m. tanár, Budapest, I., Győri-út 13. **Vál. tag.**
Erdély Sándor dr., ügyvéd, Bpest, VIII., József-körút. 66.
- 235 Erdélyi Pál dr., könyvtár-ig., Kolozsvár, Mátyás király-tér 22., a. t. (100 kor.) **Vál. tag.**
Erdős Jeromos dr., ügyvéd, Hódmezővásárhely.
Erdőszentgyörgyi áll. el. iskola, Maros-Torda m.
Ernöi Olivér, gimn. tanár, Pozsonyszentgyörgy
Erődi Béla dr., udv. tan., főigazgató, Bpest, VII., Damjanich-u. 44.
- 240 Ernyey József, m. nemz. múz. s.-őr, Budapest, VII., Városliget, Néprajzi Múz. **Vál. tag.**
Erzsébetvárosi áll. el. isk., Kis-Küküllő m.
Erzsébetvárosi áll. főgimn.
Esztergom szab. kir. város könyvtára.
Esztergomi főgimn. tanári könyvtár.
- 245 Fabó Bertalan dr., ügyvéd, Bpest, V., Nádor-u. 13. **Vál. tag.**
Fábián Gyula, tanár, Sárvár.
Farkass Ignác, tanító, Vásáros-Dombó, Baranya m.
Farkas Sándor, gyógyszerész, Szentes, Csongrád m.
Fehérmegyei Tanító Testület, Székes-Fehérvár.
- 250 Fehér Sándor, körjegyző, Köveskál, Zala m.
Fehértemplomi áll. el. isk. Temes m.
Fehérvári Dezső dr., ügyvéd, Baja.
Fehérvári Dezső, tanárj., Baja, áll. tanítóképző int.
Feichtinger Győző, tanár, a. t. (100 kor.), Bpest, VII., Damjanich-u. 7. I. 7. **Vál. tag.**
- 255 **Fejér Jenő**, zeneszerző, Bpest, V., Mária-Valéria-u. 17. a. t. (100 K.).
Fejérmegyei és Székesfehérvár városi Múzeum, Székesfehérvár
Fejérpataky László dr., udv. tanácsos, egyet. tanár, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
Fekete József, író, Bpest, V., Szabadság-tér 10. a. t. (100 kor.).
Fekete József, paed. hallg., Bpest, I., Győri-út 13.
- 260 Felber János, plébános, Páli, Sopron m.
Felvinczi áll. el. isk., Torda-Aranyos m.
Felsőlvői ev. tanintézetek.
Felsővisői áll. el. isk., Mármaros m.
Ferber Mihály, böles. hallg., Bpest, IX., Ráday-u. 18., II.
- 265 Ferenczy Gyula, akad. igazgató, Debreczen, Hajdu m.
Filep Gyula dr., vm. t. főorvos, Kolozsvár.
Fiók Károly dr., főisk. tanár, Debreczen, Bethlen-u. 19. **Vál. tag.**
Firczak Gyula püspök, v. b. t. t., Ungvár, a. t. (100 kor.).

- Fischer Károly Antal, vasúti tisztviselő, Rákospalota-Ujfalú, Eötvös-uteza 53. (Pest m.).
- 270 Fogarasi áll. el. isk.
Fogarasi áll. főgimnázium.
Folkusházy Lajos, sz. főv. tanácsnok, Bpest, IV., Keckeméti-u. 6., III. 22.
Forgon Mihály dr., Gömörmihályfalva, u. p. Füge.
M. kir. tud. egyet. „Földrajzi Intézete“, Bpest, VIII., Sándor-u. 8.
- 275 Fraknói Vilmos dr., püspök, Bpest, VIII., Nemz. Múz.
Frecskay János, Bpest, II., Lánchíd-u. 6.
Fuchs Lajos, magy.-francz. bizt. részv. társ. ny. vezérig., Bpest, V., Nádor-u. 9.
Fülöp Gyula, néptanító, Nagyvenyim, u. p. Herczegfalva, Fehér m.
Füredi Ármin izr. ig.-tanító, Kiszvárd, Szabolcs m.
- 280 Füredi Richárd, szobrász, Bpest, Várbazár.
Gaál István dr., tanár, Déva.
Gách István, szobrász, Bpest, VII., Damjanich-u. 18.
Gállfy Ignác, igazgató, Miskolcz, Borsod m.
Gálos Rezső dr., fels. keresk. isk. tanár, Temesvár. **Vál. tag.**
- 285 Gara Pál, joghallg., Bpest, V., Báthory-u. 7.
Garay Akos, festőművész, Bpest, I., Beresényi-u. 9.
Garda Samu dr., tanár, Bpest, VII., Lövdé-
tér 2., I. 15.
Gárdonyi Géza, író, Eger, Heves m. **Vál. t.**
Gáspár Elek dr., ipariskolai szaktanár, Bpest, VIII., Tavaszmező-u. M. kir. áll. mechanikai- és órasipari szakisk.
- 290 Gaul Károly, kir. tanácsos, a m. kir. Techn. Iparmúzeum igazgatója, Bpest, VIII., Német-u. 10.
Geőcze Sarolta, igazgatónő, Bpest, II., Csalogány-u. 43.
Gerecze Péter dr., tanár, Bpest, VI. ker., Bulyovszky-u. 22.
Gerencsér István, tanítóképzői tanár, Kolozsvár.
Ghyezy Elemér, gazdálkodó, Nagy-Igmánd, Komárom m.
- 295 Giesswein Sándor dr., pápai praelatus, kanonok, orsz. képvis., Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 28/a. **Vál. tag.**
Glatt Adolf, kántortanító, Magyarorszáék, Baranya m.
Glósz Ferencz, áll. főgimn. tanár, Nagyszében.
Gohl Ödön, m. n. múzeumi őr, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
Goldziher Ignác dr., udv. tanácsos, egyet. tanár, Bpest, VII., Holló-u. 4. **Vál. tag.**
- 300 Gombocz Zoltán dr., tanár, Bpest, I., Fehérvári-u. 31., II.
Gosztony László, plébános, Csány, Zala m. Gömörmegyei múzeum, Rimaszombat.
Gömöry Sándor, üzl. főnök, Bpest, IX., Tűzoltó-u. 22.
Gönczi Ferencz, kir. tanfelügyelő, Dés, Hunyad m. **Vál. tag.**
- 305 Göbel Károly, Szulok, Somogy m.
- Graf S., ev. ref. tanító, Sopron, Halász-u. 7.
Gremberger Ernő, rajztanár, Bpest, VII., Elemér-u. 24. III. 22.
Greszler Gyula dr., áll. főreálisk. tanár, Versecz.
Groh István, tanár, Bpest, Iparműv. múz., IX., Üllői-út.
- 310 Guttenberg Pál, igazgató, Bpest, VI., Teréz-körút 31. II.
Gyárfás I. Tihamér dr., tanár, Brassó.
Gyertyánffy István, kir. tanácsos, igazgató, Bpest, I., Gellérthegy, Kelenhegyi-út 30.
Gyöngyösi áll. el. isk.
Gyönki ev. ref. gimn.
- 315 Györfly István dr., tanár, Bpest, M. N. Múz. Néprajzi O. **Vál. tag.**
Györfly Lajos.
† György Aladár, a. t. (100 kor.)
Györgyey Illésné, földbirtokos neje, Tápió-Györgye.
Györi áll. főreáliskola.
- 320 Györi áll. elemi tanítónőképzede.
Györi áll. fa- és fémipari szakiskola.
Györszigeti áll. el. isk., Győr m.
Györke Margit dr., felsőbb leányiskolai tanárnő, Székesfehérvár.
Gyulafehérvári r. kath. főgimn., Alsó-Fehér m.
- 325 Gyulai Aladár dr., fóg. tanár, Bpest, VIII., Népszínház-u. 44.
Gyulai Ágost dr., tanár, Bpest, I., Györi-út 13.
† Gyulai Pál, a. t. (100 K.)
Hadzsics Antal, udv. tanácsos, író, Ujvidék, Bács-Bodrog m.
Hajduböszörményi ref. főgimn.
- 330 Hajdunánási ev. ref. gimn. Hajdu m.
Hajnal Ignác, tanító, Csacza, Trencsén m.
Hajtmann Etelka, polg. leányisk. tanítónő, Nagykároly.
Halasi ref. főgimn.
Halka Lajos dr., orvos, Bpest, VIII., Bérkocsis-u. 19.
- 335 Hanacsék Béla, m. k. p. ü. számvizsgáló Törökszentmiklós
Hampel Geyza dr., honv. min. s. fog., Bpest, IV., Gr. Károlyi-u. 12., II. 10.
Hampel József dr., udv. tanácsos, egyet. tanár, Bpest, VIII., N. Múzeum.
Hartyáni Zoltán tanár, Bpest, II. Ribáry-u. 7.
Br. Hatvany József, gyáros, főrendiházi tag, Bpest, VI., Eötvös-u. 13.
- 340 Hatvani áll. el. isk., Heves m.
Hegedeős Miklós, kir. főmérnök, Szatmár, m. kir. folyammérnökség.
Hegybánya-Szelaknai m. kir. állami gyermekjátékkészítő iskola.
† Ifj. Heidberg Mór, a. t. (100 kor.)
Hellebrant Árpád, Bpest, V., Akadémia-palota.
- 345 Heller Bernát dr., tanár, Bpest, II. ker. főreálisk. **Vál. tag.**
Helsingforsi Ethnographiai Múzeum.
Herczeg Kálmán áll. tanító, Élesd, Biharm.
Herendi áll. el. isk., Veszprém. m.

- Heinrich Gusztáv dr., főrendiházi tag, min. tan., egyet. tanár, a m. tud. akadémia főtitkára, Budapest, V., Akadémia.
- 350 **Herrmann Antal dr.**, igazgató, egyet. magántanár, Bpest, I., Győri-út 13. a. t. (30-80 kor.) **Vál. tag.**
- Herrmann Antalné**, Bpest, Lágymányos-u. 4. a. t. (100 kor.).
- Herman Ottó**, Bpest, VIII., József-körút 65. a. t. (100 kor.).
- Heuberger Rezső, tanár, Pécs, főreáliskola.
- Hild Viktor, szerkesztő, Szolnok, Arany János-u. 238. sz.
- 355 Hódmezővásárhelyi ref. főgimn. tanári könyvtára. Csongrád m.
- Hoffer Imre, tak. p. igazg. Kiskunfélegyháza.
- Hoffer József dr., földbirt., Kiskunfélegyháza.
- Hoffmann Edith dr., önk. gyak., Bpest, VI., Népr. Múzeum.
- Hoffmann Mária dr., önk. gyak., Bpest, VI., Népr. Múzeum.
- 360 Hoitsy Pál, orsz. képvis., Bpest, IX., Ferencz-körút 36.
- Homjaskó Athanáz, festőművész, Bpest, VIII., Szigetvári-u. 15., III. 15.
- Homoródalmási áll. elemi iskola. Udvarhely m.
- Horger Antal, tanár, Bpest, VII., Damjanich-u. 49. IV. 2.
- Hornig Károly br.**, püspök, v. b. t. t., Veszprém, a. t. (100 kor.).
- 365 **Hornyánszky Aladár**, theol. tanár, Pozsony.
- Hornyánszky Gyula dr., egyet. m. tanár, Bpest, I., Logody-u. 27.
- Hornyánszky Viktor, Bpest, V., Akadémia-u. 4.
- Horgosi áll. el. isk., Csongrád m.
- Horváth Cyrill dr., egyet. magántanár, Bpest, IV., Reáltanoda-u. 7.
- 370 Hönigschmied Oszkár, tanár, Bpest, I., Mozdony-u. 13.
- Horváth Károly dr., főv. tanár, Bpest, VIII., Alföldi-u. 16., I. 31.
- † **Hunfalvy Pál**, a. t. (100 kor.).
- Hunyad vármegye törvényhatósága**, Déva, a. t. (100 kor.).
- Huszár Mihály dr., plébános, Salomvár, Zala m.
- 375 Huszka József, tanár, Bpest, IX., Fővámház-tér 10. **Vál. tag.**
- Husznay Miklós, gazdatiszt, Krasznamihályfalva, u. p. Ákos.
- Iglói m. kir. áll. tanítóképző-intézet.
- Irgalmas nővérek „Szt. Erzsébet“ int., Besztercebánya.
- Irsa Ferencz, áll. tanító, Békéscsaba.
- 380 Irtzing Ferencz, tanítóképző-int. tanárj., Bpest, I., Győri-út 13.
- d'Isoz Kálmán, múz. titkár, Bpest, VIII., M. Nemz. Múz.
- Istók János., szobrász, Bpest, II., Albrecht-út, 8. III. 12.
- Istvánffy Gyula, polgári iskolai igazgató, Miskolcz. **Vál. tag.**
- Ivánka Imre, joghallg., Dolány, u. p. Szécheny.
- 385 Jakab László dr., orvos, Bpest, VI., Nagy János-u. 47.
- Jakubovich Jenő, kísérletügyi asszisztens, Bpest, I., Kis Rókus-u. 15.
- Jancsó Benedek dr., tanár, Bpest, VII., Hernád-u. 54. **Vál. tag.**
- † **Jankó János dr.**, a. t. (100 kor.).
- Jászberényi főgimnázium, Jász-Nagykun-Szolnok m.
- 390 **Jász-Nagykun-Szolnok vármegye törvényhatósága** a. t. (100 kor.).
- Jászó-mindszenti áll. el. iskola, Abauj-Torna m.
- Jellinek Márton, böles. hallg., Bpest, V., Nádor-u. 31.
- Jeszenszky István dr., kir. közjegyző, Bpest, IV., Koronaherezeg-u. 8. I.
- † **Joannovics György**, a. t. (100 kor.).
- 395 Joó András, ev. ref. lelkész, Simontornya, Tolna m.
- Jorga Sándor, rajztanár, Bpest, IX., Ráday-u. 8., I. 8., vagy Lugos, Magyar-u. 9.
- † **József királyi herceg**, a. t. (100 kor.).
- Juhász István, p. és t. főtiszt, Bpest, VIII., Vas-u. 15/b.
- Juhász József, áll. el. isk. igazg., Türe, u. p. Magyargorbó, Kolos m.
- 400 Kada Elek, polgármester, Kecskemét, Pest m. **Vál. tag.**
- Káldy József, tanító, Veszprém-Varsány, Veszprém m.
- Kálmány Lajos, lelkész, Szeged, Oltványi-u. 2. **Vál. tag.**
- Kalotaszentkirályi áll. el. isk., Kolozs m.
- Kannisto Arthur, finn tudós, Helsingfors, Erottoja 17.
- 405 Kaposvári áll. el. isk., Somogy m.
- Kaposvári áll. főgimn. Somogy m.
- Karácsonyi Béla, tanító, Esztergom.
- Karácsonyi János dr., kanonok, Nagyvárad. **Vál. tag.**
- Karánsebesi áll. el. isk., Krassó-Szörény m.
- 410 **Karczag István**, bérlő, a. t. (100 kor.).
- Magyar Egres, u. p. Hetes, Somogy m.
- Karczagi ref. főgimn., Jász-Nagykun.
- Karczagi ref. főgimn. „Petőfi“ önképzőköre.
- Kardos Árpád, szerkesztő, Rákos-Szt. Mihály.
- Kardos Gyula dr., prem. tanár, Kassa.
- 415 Kardos István, polgári fiúisk. igazgató, Nyiregyháza.
- Karl Lajos dr., tanár, Bpest, IX., Kinizsy-u. 5. **Vál. tag.**
- Kárpáti Kelemen, tanker. főigazg. Székesfehérvár. **Vál. tag.**
- Gr. Károlyi Gyuláné, Károlyi Melinda grófnő**, Arad-Mácsa, a. t. (100 kor.).
- Kassa szab. kir. város**, Abauj m. a. t. (100 kor.).
- 420 Kassai áll. iparisk., Abauj m.

- Kassai praem. kanonok rend főgimn. Abauj m.
Kassai kir. jogakadémia, Abauj m.
Kassai Múzeum.
† **Katona Lajos dr.**, a. t. (100 kor.).
- 425 **Kecskemét th. város közönsége**, Pest m. a. t. (100 kor.).
Kégl Sándor dr., földbirt., egyet. magántanár. Pusztá-Szentkirály, u. p. Laczháza, Pest m.
Keglevich Gábor gr., Egres-Káta, u. p. Nagy Káta, Pest m.
Keleti Kereskedelmi Akadémia, Bpest, VIII., Eszterházy-u. 1/b.
Kemény Andor, áll. tanító, Tinóti, u. p. Élesd, B har m.
- 430 **Kemény Zoltán**, műépítész, Bpest, I., Bors-u. 6. I.
Kenesei Ilona, áll. tanítónő, Magyaróvár.
Kepp Frigyes dr., tanár, Nagy-Szeben.
Képviselőházi Könyvtár. Bp. V.
Keszthelyi fóg. tan. könyvt.
- 435 **Kézdivásárhelyi kath. főgimn.**, Háromszék m.
Kézdivásárhelyi áll. el. isk., Háromszék m.
Kézdivásárhelyi áll. polg. fiúiskola.
Kézdivásárhelyi m. kir. áll. polg. leányisk., Háromszék m.
Késnárki ev. lyceum. Szentes m.
- 440 **Kir. Magyar Természettud. Társ.** Bpest, VIII., Eszterházy-u.
Király György dr., tanár, Bpest, IV. ker. főreálisk.
Kiss István dr., járásorvos, Simontornya.
† **Király Pál**, a. t. (100 kor.).
Királyfalvy Károly, festőművész, Bpest, IV., Veres Pálné-u. 19.
- 445 **Kiss Lajos**, múz.-őr, H.-M.-Vásárhely.
Kiss Márton, tanító, Salomvár, Zala m.
Kiskunfélegyházi Múzeum.
Kismartoni polg. isk., Sopron m.
Kispesti áll. el. isk., Pest m.
- 450 **Kispesti felsőrészi állami elemi iskola**, Pest m.
Kisújszállási ev. ref. főgimn. könyvtára, Jász-Nagykún-Szolnok m.
Kis-várdai áll. el. isk., Szabolcs m.
Kleekner Rezső, tanár, Szeged, Dmke Intern. vezetője.
Klein Géza, fanagykeresk., Bpest, V., Nádor-u. 28.
- 455 **Klein Mihály**, tanító, Selmeczbánya, Hont m.
Klein Samu, ny. polg. isk. igazg., Dobsina, Gömör m.
Klucka József, tanár, Prága, königl. Weinberge.
Koch Alfréd, miniszt. számtiszt, Bpest, VIII., Eszterházy-u. 2.
Koch Károly, min. könyvtáros, Bpest, VIII., József-u. 32.
- 460 **Kodály Zoltán**, orsz. zeneakad. tanár, Bpest, II., Áldás-u. 11. **Vál. tag.**
Kohlbach Bertalan dr. tanár, Bpest, VII., Elemér-u. 28.
Kohn Sámuel dr., főrabbi, Bpest, VII., Holló-u. 4.
Kolba Lajos, irodafőnök, X., Kőbánya.
- Kolozsvár szab. kir. város közönsége**, a. t. (100 kor.).
- 465 **Kolozsvári áll. ipari szakiskola.**
Kolozsvári m. kir. áll. fa- és fémipari szakiskola.
Kolozsvári egyetemi Orvosi Kar.
Kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti Szemináriuma.
Kolozsvári ev. ref. kollégium.
- 470 **Kolozsvári földr. intézet.**
Kolozsvári r. k. főgimnázium.
Komáromy Andor, ny. tanfelügy. Kolozsvár.
Komoróczy Miklós, Rozsnyó, Gömör m.
Kónyi Manó, Bp. II., Szalag-u. 9.
- 475 **Kopits János**, szobrász, Bpest, I., Kelenhegyi-út 12—14.
Koritsánszky Ottó, lapszerkesztő, Bpest, VII., Szentkirályi-u. 17., II. 11.
Kormos Tivadar dr., kir. geologus, Budapest, VII., Stefánia-út 14.
Korponai áll. el. isk., Hont m.
Kovách Aladár, megyei alleveltárn., Szekszárd, Tolna m.
- 480 **Kovács Antal**, tanár, Baja.
Kovács János, Szeged, Csongrád m. Bástya-u. 15. II.
Kovács Kázmér, néptanító, Tisza-Süly, J.-Nagykún-Szolnok m.
Kovács Lajos, tanító, Nagyszalonta.
Kovács Sándor, theol. tanár, Pozsony, Convent-u. 3.
- 485 **Kovácsnai áll. el. isk.**, Háromszék m.
Kölesey Rudolf Gyula, áll. tanító, Újbánya, Bars m.
Köpeséni áll. el. isk., Moson m.
Körmöczbányai áll. főreálisk., Bars m.
Középesi Gyula, múz.-őr Nagyvárad, Rákóczi-út 802/22. (a „Biharm. és N.-Várad Rég. és Tört. Egylet“ képviselőjében).
- 490 † **Körösi József dr.**, a. t. (100 kor.).
Körösi Sándor, tanár, Bpest, VIII., Thököli-út 101.
Kőszegi evang. felsőbb leányiskola.
Krasznai áll. el. isk., Szilágy m.
Krausz Sámuel dr., tanár, Wien, II., Karmeliterg. 13.
- 495 **Kreecsmarik Endre**, ág. h. ev. tanítók. int. tanár, Szarvas, Békés m.
Kubinyi Miklós, uradalmi jogigazgató, Árva-Váralja, Árva m.
Kúnos Ignác dr., keleti akad. igazg., Bpest., VIII., Eszterházy-u. 1/b. a. t. (100 kor.) **Vál. tag.**
- Kúnszentmiklósi ev. ref. főgimnázium**, Pest m. a. t. (100 kor.).
Kuzsinszky Bálint dr., egyetemi tanár, Bpest, VIII., Csepreghy-u. 2.
- 500 † **Kuun Géza gr. dr.**, a. t. (100 kor.)
Laczák Kálmán, kir. tanfelügy. tollnok, Nagyvárad.
Lähne Vilmos, főgimn. igazgató, Sopron.
Lajtaújfalvi áll. el. isk., Sopron m.
Lajtha László, joghallg., Bpest, VII., Miksa-u. 17. II.

- 505 Lakatos Károly, könyvt. tisztv., Szeged, Somogyi könyvtár.
Lambrecht Kálmán, tanárj., Bpest, II., Debrői-út 15., Magy. Ornitholog. Közp.
Lampérth Géza dr., orsz. levéltári fogalmazó, Bp., I., Orsz. Levéltár.
László Gábor dr., kir. geologus, Bpest, VII., Stefánia-út 14.
László Gyula, tanító, Köhalom.
- 510 Lázár Béla dr., tanár, Bpest, VIII. Luther-u. 1/b. II. 7.
Lehoczky Tivadar, urad. főügyész, Munkács, Bereg m. **Vál. tag.**
Lajta Béla, műépítész, Budapest, VII., Pálma-u. 10.
Lengyel Lajos, p. ü. titkár, Nyitra.
Lengyel Sándor, tanító, Salgó, u. p. Salgó-Tarján, Nógrád m.
- 515 Lestyánszky Dezső, mérnök, Bpest, VI. Kemnitzer-u. 22.
Leszik Károly, könyvkötő, Bpest, VIII., Szent-királyi-u. 13.
Lévay József, nyug. alispán, Miskolcz, Borsod m.
Leviezky Emil, g. k. tanító, Oros.
Liber József dr., tanfelügyelő, Ipolyság.
- 520 Libertiny Gusztáv, tanfelügyelő, Galgóc, Nyitra m.
Lichtneckert József, kereskedő, Székesfehérvár.
Lillin József dr., ügyvéd, Bpest, VIII., József-körút 68. III. 26.
Lill Tivadar, Bpest, III., Lajos-u. 15.
Liman Emil dr., m. kir. pü. fogalmazó, Nagyenyed.
- 525 Lindenbaum Mór, Bpest, IV., Deák-tér 6., a. t. (100 kor.).
Lippich Elek dr., miniszteri tanácsos, Bpest, VII., Pálma-u.
Liptóújvári állami elemi iskola.
Liszt Nándor dr., Hajdú vármegye tb. főorvosa, Debreczen, József kir. hg.-u. 35—37.
Litkey Menyhért, néptanító, Torna-Ujfalu, u. p. Torna, Abauj-Torna m.
- 530 Littke Aurél, egyet. tanársegéd, Bpest, IX., Kinizsy-u. 9., III. 11.
Losonczy főgimn. tanári könyvtár, Nógrád m.
Lósy József, tanár, Bpest, VIII., Prater-utca 34.,
Löfkovics Arthur, vár. múzeumi igazg., Debreczen.
Lőcsei áll. főreálisk., Szepes m.
- 535 Lőcsei kir. főgimn.
Lőcsei m. kir. áll. felsőbb leányisk.
Lugosi áll. el. isk., Krassó-Szörény m.
Lukácsy Imre, ev. ref. lelkész, Diós-Viszló, Baranya m.
Luttár Miklós, áll. el. isk. igazgató, Fiume.
- 540 Máday Andor dr., főiskolai tanár, Genf.
Mádi áll. el. isk., Zemplén m.
Madarassy László, Bpest, VII., Dembinszky-u. 44. II. 2. **Vál. tag.**
Mader Béla, Bpest, V., Sziget-u. 5—7. III. 7. a. t. (120 kor.) **Ellenőr.**
- Magyarfenesi áll. el. isk.
545 Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, Bpest, V., Alkotmány-u. 31.
Magyar Mérnök-és Építész-Egylet, Bpest, IV., Reáltanoda-u. 13—15.
Magyarlápósi áll. el. isk., Szolnok-Doboka m.
Magyar-óvári áll. el. isk., Moson m.
Magyar-világosi áll. el. isk., Arad m.
- 550 Magyary-Kossa Gyula, dr. főisk. tanár, Bpest, VII., állatorvosi főisk.
Magy. Kir. Technológiai Iparmúzeum, Bpest, VIII., József-körút 6.
Mabler Ede dr., c. ny. rendkiv. egyet. tanár, m. n. múz. ór., Budapest, IX., Ferencz-körút 24. **Vál. tag.**
Majovszky Pál dr., min. oszt. tan. IV., Kigyó-tér 1.
Makói áll. főgimn., Csanád m.
- 555 Makoldy Sándor dr., főreáliskolai tanár, Bpest, VI., Bulyovszky-u. 22.
Málnay Béla, építész, Bpest, VII., Rottenbiller-u. 62.
Mangu Béla, megyei tb. főjegyző, Nagy-Károly, Szatmár m.
Mauks Gyula, m. mezőgazd. szöv. titk., Kispeszt, Nagy S.-u. 57.
Mányok Ferencz, tanító, Szakes, Tolna m.
- 560 Marczali Henrik dr., egyet. tanár, Bpest, VIII., József-körút 57.
Margalits Ede dr., egyet. tanár, Bpest, VIII., Gyöngytyúk-u. 12.
Marienesu Athanáz dr., kir. táblai bíró, Nagy-Szeben, Szeben m.
Márki Sándor dr., egyet. tanár, Kolozsvár.
Markovits Kálmán, huszárnagy, 16. H. E. Graz, Villengasse 5.
- 565 Marosújvári áll. el. isk., A.-Fehér m.
Máramaroszigeti áll. el. isk.
Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium, Maros-Torda m.
Maróti Géza, szobrász-tanár, Bpest, VIII., József-utca 57.
Marton Lajos dr., m. n. múzeumi s.-őr., Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
- 570 Márványi Artur, könyvker., Marosvásárhely, a fels. leányiskola részére.
Matthias Mátrainei Varga Róza, Szarvas, Békés m.
Matunák Mihály, esperes, Breznóbánya.
Medgyesi áll. el. isk., Nagy-Kükölli m.
Mednyánszky Dénes br., Bécs, XIII. (Hietzing) Trautmannsdorfgasse 27. Parterre, a. t. (120 kor.).
- 575 Medveczky Károly, plébános, Kelő, u. p. Geletnek, Bars m.
Melich János dr., egyet. m. tanár, Bpest, VIII., N. Múzeum. **Vál. tag.**
Messinger Ármán magántisztviselő, Bpest, VIII., József-u. 51.
Meszlényi Róbert, honv. m. s. fogalm., Bpest, V., Rudolf-rakpart 7.
Mészöly Gedeon, tanár, Kúnszentmiklós.
- 580 Mezőbándi áll. el. isk., Maros-Torda m.
Mezőtelegdi áll. el. isk., Bihar m.
Mezőtúri ref. főgimn. Békés m.
Mészáros Gyula, Bpest, VI., Hermina-út 65/a. **Vál. tag.**

- Miavai áll. el. isk., Nyitra.
- 585 Miklós Ferencz dr., tanár, Bpest, VIII., Üllői-út 18.
Milleker Rezső, gimn. tanár, Versecz, Petőfi-u. 53.
Modern Filológiai Szeminárium, Bpest, IV., Központi egyetem.
Modori áll. polg. isk., Pozsony m.
Mohl Adolf, esperesplébános, Tata, Komárom m.
- 590 Molecz Béla, tanár, Szentes, Csongrád m.
Molnár János, ev. ref. lelkész, Erzsébetfalva.
Molnár Mihály, kántortanító, Szőcze, Vas m., u. p. Háshegy-Rimán, via Körmen-d.
Molnár Viktor, államtitkár, Bpest, V., Közoktatási Minisztérium.
Móritz Zsigmond, író, Bpest, IX., Üllői-út 95.
- 595 Mosoni áll. el. isk., Moson m.
Munkácsi áll. el. isk., Bereg m.
Munkácsi áll. főgimn., Bereg m.
Nagyági áll. el. isk., Hunyad m.
Nagybányai áll. főgimn., Szatmár m.
- 600 Nagybányai Múzeum-Egyesület.
Nagybecskereki áll. el. isk.
Nagybereznaei áll. el. isk., Ung m.
Nagyenyedi áll. polg. leányisk., Alsó-Fehér m.
Nagyenyedi Bethlen-Kollegium könyvtára.
- 605 Nagy András dr., m. kir. határkapitány, Gyimesbükk, u. p. Gyimes, Csík m.
Nagy Dénes dr., tanár, I., Budafoki-út 5. II. 8.
Nagy Géza, magy. nemz. múzeumi igazgató-őr, Bpest, VIII., M. N. Múzeum.
Vál. tag.
Nagy Imre, igazg.-tanító, Élesd, Bihar m.
Nagy Mihály mérnök, Piliny, u. p. Endrefalva, Nógrád m.
- 610 Nagy Tibor, gépészmérnök, Bpest, I., Kemenes-u. 6. III. 20.
Nagykállói áll. főgimn., Szaboles m.
Nagykárolyi kegyesr. r. k. főgimnázium.
Nagykárolyi áll. polg. leányisk., Szatmár m.
Nagylaki áll. el. isk., Csanád m.
- 615 Nagymihályi áll. el. isk., Zemplén m.
Nagysomkúti áll. el. isk., Szatmár m.
Nagyszalontai m. kir. áll. főgimn.
Nagyszalontai Polgári Kör.
Nagyszebeni áll. főgimn.
- 620 Nagyszombati közs. polg. fiúisk. könyvtára.
Nagyszöllősi áll. el. isk., Ugoesa m.
Nagyváradai áll. főrealisk., Bihar m.
Nagyváradai közs. iskolai könyvtár, Bihar megye.
Nagyvarjasi áll. el. isk., u. p. Torna, Arad m.
- 625 Négyesy László dr., egyetemi tanár, Bpest, VIII., Sándor-tér 4.
Nemes Endre, böles. hallg., Bpest, VII., Szentkirályi-u. 47.
Nemes Ignác, Bpest, VI., Szondy-u. 63.
Nemes Mihály, tanító, Uglya, u. p. Talabor, Máramaros m.
- Németh Gyula, tanárj., Bpest, IX., Csillag-u. 2.
- 630 Németh József, tanító, Bak, Zala m.
Németh Jenő, igazg. tanító, Zala-Szt-Mihály.
Németszentmihályi áll. el. isk., Temes m.
Novák József Lajos, festő, Bpest, IX., Knezies-u. polg. fiúisk.
Nyáry Albert báró dr., földbirtokos, Bpest, VIII., Népszínház-u. 47. **Vál. tag.**
- 635 † **Nikolics Fedor br.**, a. t. (100 kor.), Nyiregyházi ág. h. ev. főgimn., Szaboles m.
Nyitrai püspöki nagyobbpapnevelő intézet.
Nyitrai kath. főgimnázium.
Odescalchi Arthur hg., Körmöczbánya.
- 640 Ódombovári áll. elemi isk., Tolna m.
Ópaulisi áll. el. isk., Arad m.
Orbán Nándor, áll. polg. isk. tanár, Kecskemét, III., Könyök-u. 105.
Orehója Béla, tanító, Monostorszeg, Bács-Bodrog m.
Oroszázi polg. isk., Békés m.
- 645 Orlay Antal dr., miniszteri tan., Bpest, IX., Ferencz-körút 19—21.
Orosz Endre, áll. tanító, Apahida, Kolozs megye.
Oroszvégi áll. el. isk., Bereg m.
Osovai áll. polg. iskola
Orsz. börtönügyi múzeum könyvtára, Bpest, X. ker. Gyűjtőfogház
- 650 Országos Iparegyesület, Bpest, VI., Gróf Zichy Jenő-u. 4.
Orsz. magy. Iparművészeti múzeum, Bpest, IX., Üllői-út 33—37.
Óvári Ferencz dr., ügyvéd, orsz. képviselő, Veszprém, a. t. (100 kor.).
Örkényi áll. el. isk., Pest m.
Osztern Salamon dr., Bpest, X. ker. áll. főgimn.
- 655 Paksi m. kir. áll. polg. iskola.
Pálffy Márton, tanár, Kolozsvár.
Pálincás Endre, földbirt., Ákos.
Pálos Éde, rajztanár, Győr.
Pálos Ödön, sz.-föv. tisztviselő, Bpest, VII., Alsó Erdősor 7.
- 660 Pancsovai áll. el. isk., Torontál m.
Pancsovai áll. főgimn.
Pápai áll. tanítóképző-int. ifj. önképzőköre,
Pápai ev. ref. főisk., Veszprém m.
Pápai Sz.-B.-rendi főgimn.
- 665 Pápay József, akad. tanár, Debreczen, Bethlem-u. 54. **Vál. tag.**
† **Papi Balogh Péter**, a. t. (100 kor.).
Papp Gusztáv, áll. igazgató, Esküllő, u. p. Élesd, Bihar m.
Papp János, m. á. v. felügyelő, Bpest, VII., Rottenbiller-u. 6.
Papp József, ev. ref. lelkész, Tomor, Abauj-Torna m.
- 670 Parajdi áll. el. isk., Udvarhely m.
Pávai Vajna Ferencz, tanárj., Oláhlapád, u. p. Nagyenyed.
Pável Ágoston, tanárj., Nagyszeben.
Pazmaneum, Wien, IX., Waisenhaus-gasse 14.
Payer Endre dr., orvos, Pozsony, Kossuth Lajos-tér.

- 675 Pécs sz. k. város Múzeuma.
Pekár Gyula dr., író, Bpest, VIII., Rökk-Szilárd-u. 32.
Perényi Adolf, tanár, Bpest, I. k. főgimn.
Perényi Lajos, polg. isk. igazgató, Bpest, I., Fehérvári-út 29. fidsz. 4.
Perlaki áll. el. isk., Zala m.
- 680 Pesty Lajos, néptanító, Nagy-Récese, Zala m.
Péter János, igazgató, Bpest, II. ker. fels. keresk. iskola.
Péter Viktor, néptanító, Vaja, Maros-Torda m.
Péterffy Márton, tanító, Kolozsvár, Tud. Egyet. Növényt. oszt.
Petrasovich Jenő, gör. kath. lelkész, Repenye, u. p. Maidánka, Máramaros m.
- 685 Petrozsényi Kaszinó, Hunyad m.
Petz Gedeon dr., egyet. tanár, Bpest, I., Üri-u. 42.
Pintér Jenő dr., tanár, a. t. (100 kor.), Bpest, I., Várfok-u. 8. fidsz. 4.
Pintér Sándor, ügyvéd, Szécsény, Nógrád m., a. t. (200 kor.). **Vál. tag.**
Podolini kath. gimn., Szepes m.
- 690 Pópa Péter, jegyző, Alsókanajel, u. p. Marossólymos.
Popovics Iván dr., tanár, Budapest, VIII., Eszterházy-u. 1/b.
Popovics V. István, orsz. képv., igazgató, Bpest, Veres Pálné-u. 25.
Posta Béla dr., egy. tanár, Kolozsvár, a. t. (100 kor.). **Vál. tag.**
Pozsonyi ág. h. ev. theologiai Akadémia.
695 Pozsonyi ág. h. ev. theologiai Akadémia. „Székács József“ köre.
Pozsonyi felsőkeresk. iskola ifj. önképzőköre.
Pozsonyi kir. jogkadémia.
Pozsonyi áll. tanítóképző, Széchenyi-u. 3.
Pozsonyi kir. kath. főgimn.
- 700 Princez Gyula dr., egyet. m. tanár, Bpest, I., Mátray-u. 9.
Privigyeyi kath. főgimn., Nyitra m.
Privitzer Jenő dr., postatiszt, Temesvár, posta- és táv. igazg.
Pröhte Vilmos dr., egyet. magántanár, Nyíregyháza
Prukker Károly irgalmasrendi gyógyszerész, Kismarton, Sopron m.
- 705 Puky József, cs. és kir. kamarás, ny. miniszt. tanácsos, Kassa, Sörház-u. 6., II.
Radvány Ferencz dr., kir. tanfelügy., Pest-Pilis-Solt vm. tanfelügyelőség.
Ranolder intézeti tanítónő-képző, Bpest, IX., Gyep-u. 23.
Ransburg Gusztáv, könyvkereskedő, Bpest, IV. Egyetem-u.
Rákosi Jenő, szerkesztő, a főrendiház tagja, Bpest, VIII., Rökk Szilárd-u. 4.
710 Rákosszentmihályi áll. el. isk., Pest m.
Rakovszky László, Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 10.
Raschel Lambert, esendőrfőhadn., Bpest, I., Vár, honv. minist. 16. ügyoszt.
† **Reiner Zsigmond dr.**, a. t. (100 kor.).
Repiczky Emilné, tanítónő, Felsődaacsólam, u. p. Szuhány. Hont m.
- 715 Réthei Prikkel Marian, dr., főgimn. tanár. Esztergom.
Rényi Árpád, p.- és t.-tiszt, Erzsébetfalva, Pest m.
Réthly Antal, met. int. assis., Bpest, II., Fő-út 6.
Rényi László dr., m. n. m.-i igazgató. ör. Bpest, VIII., M. N. Múz. **Vál. tag.**
Rettegi áll. el. isk., Szolnok-Doboka m.
- 720 Révész Béla dr., orvos, Békés-Gyula.
Révffy Lajos, tanító, Jász-Dósa, Jász-N.-K.-Szolnok m.
Rexa Dezső, m. főlevéltáros, Székesfehérvár.
Rhousoopoulos A. Rhousos, görög konzul, Bpest, IV., Veres Pálné-u. 25.
Richter Ede, tanár. múz. ig., Selmezbánya.
725 Richter M. István, fög. tanár, Székesfehérvár.
Riedl Frigyes dr., egyet. tanár, Bpest, VI., Andrássy-út 82.
Roehel Lajos dr., közs. orvos, Nagyszalonta.
Roediger Lajos, főgimn. tanár, Kovászna, Háromszék m.
Roheim Géza, Bpest, VI., Hermina-út 35/a.
730 Róheim Ödön dr., fanagykeresk., Bpest, V., Wahrmann-u. 5.
Rombauer Emil, főigazgató, Bpest, V., Markó-u. 20.
Roska Márton dr., egyet. tanárs., Kolozsvár.
Rózsahegyí kath. főgimn., Liptó m.
Rozsnyói áll. el. isk., Gömör m.
- 735 Rozsnyói kath. főgimn., Gömör m.
Ruisz Gyula, igazgató, Kisbér.
Sági János, telekkönyvv., Bpest, IV., Pestvid. törvszék.
Salló Ervin, urad. intéző, Bpest, V., Ügynök-u. 17.
Samu János, ref. főgymn. tanár, Bpest, Lónyay-u.
- 740 Sárosmegyei Múzeum. Bártfa.
Sárospataki ref. főiskolai könyvtár, Zemplén m.
Sárospataki áll. tanítóképző.
Sárosy Gergely, polg. isk. igazgató, Marozali.
Sávoly Ferencz dr., met. int. assis., Bpest, II., Ostrom-u. 31., II., 3.
- 745 Schmiedt Henrik dr., egyetemi tanár, Kolozsvár.
Schmidt Rajmund, fels. keresk. isk. tanár, Székesfehérvár.
Schmiedt Tibolt, múz. tisztv., Bpest, VI., Népr. Múzeum.
Schmutzler Nándor, kereskedő, Bpest, IV., Váezi-u. 53.
Schiff József dr., tanár, Baja.
750 **Schneller István**, egyet. tanár, Kolozsvár, a. t. (100 kor.).
Schoen Arnold, Bpest, I., Városmajor-u. 12.
Schweiger Lázár dr., rabbi, Eger.
Sebestyén Gyula dr., m. n. múz. igazgató. ör. Bpest, VIII., M. N. Múzeum, a. t. (100 kor.). **Alelnök.**

- Sebestyén Gábor, Köveskál, Zala m.
755 Cs. Sebestyén Károly, polg. isk. tanár, Szeged, III., Zászló-u. 7. **Vál. tag.**
Sebők Samu, tanár, Fogaras.
Segesvár szab. kir. város, N.-Küküllő m., a. t. (100 kor.)
Segesvári áll. el. isk., N.-Küküllő m.
Selmezbányai kir. kath. főgimn., Hont m.
760 Semayer Vilibáld dr., m. n. múz.-i osztály-igazg. Bpest, VII., Városliget, Néprajzi Múzeum. **Vál. tag.**
Seprődi János, Kolozsvár, Farkas-u. 17.
Sepsiszentgyörgyi áll. el. isk., Háromszék m.
Sepsiszentgyörgyi Kaszinó, Háromszék m.
Siegescu József dr., egyet. nyilv. rdk. tanár, Bpest, VII., Aréna-u. 11.
765 Simonyi Zsigmond dr., egyet. tanár, Bpest, IV., Ferencz József-rakpart 27.
Singer és Wolfner könyvkereskedése, Bpest, VI., Andrassy-út 10.
Singer X. Ferencz, akad. hallg., Bpest, V., Kel. ker. Akad.
Sipos Henrik, műasztalos, Bpest, IX. Ráday-u. 24.
Sochán Pál, akad. festő, T.-Szt.-Márton.
770 Solymossy Ignác, földbirtokos, Krasznamuhályfalva, u. p. Ákos.
Solymossy Sándor dr., Bpest, VII., Zugló-u. 16. II. **Főttkár.**
Sommer János, ékszerész, Makó.
Somogy vármegye törvényhatósága, a. t. (100 kor.)
Somogyi - Könyvtár, Szeged, Csongrád m.
775 Somorjai polg. isk., Pozsony m.
Soussiéh Géza gr., Kopaszhegy, u. p. Kadarkút, Somogy m.
Soproni áll. fels. leányiskola.
Soproni áll. főreálisk.
Soproni evang. lyceum.
780 Soproni Városi Múzeum.
Sövényházi Antal, polg. isk. ig., Csongrád.
Sopronvidéki r. k. Néptanító-egyesület.
Spitzer Mór, földbirtokos, Bpest, VI., Szondi-u. 98. **Vál. tag.**
G. E. Stechert and C., Bookellers, New-York.
785 Stein János, könyvkereskedő, Kolozsvár.
Stern Ábrahám, igazgató, Bpest, VII., Wesselényi-u. 44.
Stoll Ernő, Nyiregyháza, Szabolcs m.
Straitiariu Ágoston dr., ügyvéd, Hátszeg.
Strobl Alajos, szobrász, Bp., VI., Munkácsy-u.
790 Strausz Adolf, tanár, Bpest, VIII., Bérkocsis-u. 18. **Vál. tag.**
Sümegei reálisk., Zala m.
Svetschine Georgine, f. leányisk. tanítónő, Beszterezbánya.
Szabadka szab. kir. város, Bács-Bodrog m. (100 kor.)
Szabadka városi magyar főgimn., Bács-Bodrog m.
795 Szabadkai m. kir. áll. tanítónőképző-intézet.
Szabó Dezső, földbirt., Kiskúnfélegyháza.
Szabó Imre, m. k. p. ü. számtiszt, Aranyos-Maróth.
Szabó Kálmán dr., Kecskemét (városháza).
Szabó Mózes, áll. tanító, Kőbor, u. p. Lemnek, N.-Küküllő m.
800 Szabó Zoltán, közs. jegyző, Tolnaszántó, Tolna m.
Szabolcs vármegye törvényhatósága, a. t. (100 kor.)
Szájbély Kálmán, akad. hallg., Bpest, V., Kel. ker. Akad.
Szakáts Péter dr., orvos, Berhida, Veszprém m.
Szakolezai kir. kath. gimn., Nyitra m.
805 Szalay Gyula, tanító, Búd-Szt-Mihály, Szabolcs m.
Szalay Imre, min. tanácsos, a Nemz. Múzeum igazgatója, Bpest, a. t. (100 kor.) Elnök.
Szalay László dr., min. tanácsos, Bécs, IV., Margaretenstr. 26.
Szamosujvári kir. kath. főgimn., Szolnok-Doboka m.
Szamosujvári áll. polg. leányiskola, Szolnok-Doboka m.
810 Szász Károly, dr., ny. miniszt. tan. orszgy. képviselő, Bpest, IV., Molnár-u. 13.
Szászsebesi áll. el. isk., Szeben m.
Szászvárosi ev. ref. Kún-köll., Hunyad m.
Szatmár vármegye törvényhatósága, a. t. (200 kor.)
Szatmári kir. kath. főgimn.
815 Széchenyi Béla gr., v. b. t. t., a magy. szt. korona őre, Bpest, II., Lánchíd-u. 10.
Szegedi áll. főgimn. tanári könyvt.
Szegedi áll. főreálisk. tanári könyvtára, Csongrád m.
Szegedi m. kir. áll. felső iparisk.
Szegedy Rezső dr., áll. főreálisk. tanár, Pécs. **Vál. tag.**
820 Szeghalmi Gyula, tanító, Szeghalom, Békés m.
Szekszárdi főgimn., Tolna m.
Szekszárdi Úri Kaszinó, Tolna m.
Székely Dezső dr., főorvos, Hátszeg Hunyad m.
Székelykeresztúri áll. el. isk., Udvarhely m.
825 Székelykeresztúri áll. tanítóképző ifjúsági önképzőkör.
Székelykeresztúri unit. gimnázium.
Székelykevei áll. el. isk., Temes m.
Székely Mikó - kollégium, Sepsí - Szent-György, Háromszék m.
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsí-Szt.-György.
830 Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola, Udvarhely m.
Székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium, Udvarhely m.
Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn., Udvarhely m.
Széki áll. el. iskola (Szoln.-Doboka m.).
Székesfehérvár szab. kir. város tanácsa.
835 Szémán István, fög. tanár, Eperjes.
Szendrei János dr., miniszteri tanácsos, Bpest, I., Attila-u. 23. **Vál. tag.**

- Szeniczi áll. polg. isk., Nyitra m.
Szentadorjáni áll. elemi isk., Zala m.
Szentbenedekrendi Központi Könyvtár,
Győr-Szentmárton.
- 840 Szente Arnold, áll. fels. keresk. isk. tanár,
Veszprém.
Szentesi áll. főgimn. Csongrádon.
Szentgotthárdi áll. főgimn., Vas m.
Szentirmai Ferencz, szföv. polg. isk.
tanár, Bpest, IX., Knezits-u. 17.
Szentmariay Dezső, ny. kur. bíró, Bpest.
IX., Ferencz-körút 22. a. t. (100 kor.)
Vál. tag.
- 845 **Szentmártoni Darnay Kajetán**, Kapos-
vár. Somogy m., a. t. (100 kor.).
Szentmártoni Darnay Kálmán, kir. ta-
nácsos, Sümeg, Zala m., a. t. (100 kor.)
Vál. tag.
Szigetvári áll. polg. fiúiskola.
Szilády Zoltán dr., egyet. m.-tanár,
N.-Enyed. **Vál. tag.**
- Szily Kálmán dr.**, min. tan., akad. főkönyv-
tárnok, a. t. (100 kor.) **Vál. tag.**
- 850 Szinyérváraljai áll. el. isk., Szatmár m.
Szinyei József dr., egyet. tanár, Bpest,
II., Bimbó-u. 24. **Vál. tag.**
Szinte Gábor, főgimn. tanár, Bpest, VIII.,
Mátyás-tér 5/b. **Vál. tag.**
Szirmai Miksa, s.-tanfelügyelő, Belényes.
Szivós Béla, író, Bpest, VIII., József-u. 20.
- 855 Szlávik Ferencz, főgimn. tanár, Csiksomlyó.
Szmik Antal, okl. mérnök, Bpest, VIII.,
Stáhlly-u. 1. I.
Szombathelyi kath. főgim. tan. kar, Vas m.
Szomorú István, igazg.-tanító, M.-Pécska,
Arad m.
Szőnyi Lóránt, m. á. v. mérnök, Bpest,
VIII., József-u. 35—37.
- 860 Nagygyőri Szóts Imre, építész, Nyitra,
(püspöki vár) és Bpest, I., Fehérvári-
út 15/b.
Sztancsek József, tanító, Privigye, Nyitra
megye.
Sztankó Béla, tanár, Bpest, I., Budai
Paedagogium. **Vál. tag.**
Sztárcsovai áll. el. isk., Torontál m.
Sztója Miklós dr., tanár, N.-Kikinda.
- 865 Sztójkovits Viktor, jegyző, Alsókanajel,
u. p. Marossolyos.
Stripszky Hádor dr., múz. s.-őr, Bpest,
VI., Népr. Múzeum. **Vál. tag.**
Szundy Károly, író, Bpest, VIII., Luther-
u. I/a.
Szűcs István, vm. tisztv. Élesd, Bihar m.
Tagányi Károly, orsz. levéltárnok, Bpest,
Orsz. Levéltár. **Vál. tag.**
- 870 Takaró Imre, cs. és kir. ref. lelkész,
Temesvár.
Tamás László, ev. ref. lelkész, Kraszna-
mihályfalva, u. p. Ákos.
Tary Lajos, festőművész, Bpest, VIII.,
Tisza Kálmán-tér 17. I. 25.
Téglás Gábor, főigazgató, Budapest, I.,
Villányi-út 2. **Vál. tag.**
Téglás István, ny. kir. tanfelügy., Torda.
- 875 Teleki Pál gr., Fehérszék, Szatmár m.
Temesvár szab. kir. város, a. t. (100 kor.).
Temesvári áll. főgimnázium.
Temesvári áll. főreáliskola.
Temesvári áll. tanítóképző.
- 880 Temesváry Rezső dr., orvos, Bpest, VII.,
Erzsébet-körút 12.
Terenta János, áll. tanító, Muraszent-
kereszt, u. p. Muraszzerdahely, Zala m.
Téry Ödön dr., min. o.-tanácsos, Bpest,
I., Tárnok-u. 7. I.
Teutsch Gyula, liqueur-gyáros, Brassó,
Rossmarkt 4.
Thallóczy Lajos dr., osztály-főnök, Wien,
Joannessgasse 6.
- 885 P. Thewrewk Emil dr., udv. tanácsos,
egyetemi tanár, Bpest, I., Tárnok-u. 12.
Thim József dr., főszerk., Apatin.
Thirring Gusztáv dr., egyet. magántanár,
Bpest, I., Karácsonyi-u. 15. **Vál. tag.**
Thury Zsigmond, könyvtáros, Kolozsvár.
Timár Kálmán, tanárj., Kalocsa, Víg-u.
402.
- 890 Timkó György, m. nemz. múz. gyakor-
nok, Bpest, VII., Városliget, Néprajzi
Múzeum.
Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár Egylet,
Heves m.
Titeli áll. el. isk., B.-Bodrog m.
Tiszakarácsonyfalvai áll. el. isk., u. p.
Nagy-Boeskő, Máramaros m.
Tiszaújlaki áll. el. isk., Ugoesa m.
- 895 Tiszolezi áll. el. isk., Gömör m.
Tóbiás László, műépítész, Szeged.
Toldi Lajos, könyvkereskedő, Bpest, II.,
Fő-u. 2.
Tolnai Vilmos dr., az „Erzsébet Nőiskola“
tanára, Bpest, VII., Damjanich-utca
44., II. udv., III. **Vál. tag.**
Tolna vármegye múzeuma, Szegszárd.
- 900 Tonelli Sándor, dr., titkár, Bpest, I.,
Logody-u. 29.
Tordai m. kir. áll. főgimn.
Tordai áll. polg. isk., Torontál m.
† **Torma Zsófia**, a. t. (100 kor.).
Tornyai áll. el. isk. Csanád m.
- 905 Tornyai János, festőművész, H.-M.-Vá-
sárhely.
Tóth György dr., r. k. főgimn. igazgató,
Keeskemét, Pest m.
Tóth Gyula, r. k. lelkész, Tarnamera,
Heves m.
Tóth Imre, tanító, Istensegits, Bukovina.
Tóth-Szabó Pál dr., egyet. m. tanár, Bpest,
VIII., Horánszky-u. 23.
- 910 Tóth Zsigmond dr., Bpest, IX., Tűzoltó-u.
58.
Tótrónai áll. el. isk., Túróc m.
Tökölyi áll. el. isk., Pest m.
Töketeresesi áll. el. isk., Zemplén m.
Tömörkény István, író, Szeged. **Vál. tag.**
- 915 Török Andor dr., polgármester, Kézdi-
Vásárhely, Háromszék m.
Török Károly, tanító, Alsónemesapáti, Zala
m.
Treitz Péterné, művésznő, Bpest, VII.,
Stefánia-út 1.
Trócsányi Zoltán dr., akad. s.-könyvt.,
Bpest, V., Akadémia-u. 2.

- Turchányi Tihamér, tanár, Bpest, VIII., Tavaszmező-u. gimn.
- 920 Tuszkay Ödön dr., orvos, Bpest, VIII., Tavaszmező-u. főgimn.
- Trencsényi áll. felsőbb leányiskola.
Trsztenai kir. kath. gimn., Árva m.
Turócszentmártoni áll. el. isk.
Turócszentmártoni Tót Múzeum.
- 925 Újbessenyői áll. elemi isk., Temes m.
Ujházy László, gyak. főgimn. tanár, Bpest, II., Kath. főgimn.
Újpesti áll. el. isk., Attila-u., Pest m.
Újpesti áll. el. isk., Erzsébet-út, Pest m.
Újpesti áll. el. isk., Ferencz József-tér, Pest m.
- 930 Újpesti áll. el. isk., Lőrincz-u., Pest m.
Újpesti áll. el. isk., Toldi-u., Pest m.
Újpesti áll. el. leányisk., Ferencz József-tér.
Újpesti közs. gimnázium.
Újvidéki kir. kath. magyar főgimn., B.-Bodrog m.
- 935 Újtordai áll. el. isk., Aranyos-Torda m.
Undi S. Mariska, festőnő, Budapest, II., Zsigmond-u. 68. III. 16.
Ungvári áll. el. isk., Ung m.
Urhegyi Jenő, áll. tanítóképző-int. tanár, Baja, Mészáros Lázár-u.
Váczi kegyesrendi főgimn.
Váczi Múzeum-Egyesület.
- 940 Váczy János dr., tanár, Bpest, II., Szemlőhegy-u. 13.
Vágó Aladár, tanár, Szigetszentmiklós, Pest m.
Vágó Pál, festőművész, Jászapáti.
Vágújhelyi izr. reálisk.
Vajdahunyadi áll. el. isk., Hunyad m.
- 945 Vakares Kálmán dr., főgimn. tanár, Nagy-Kikinda.
Valentényi György, áll. polg. isk. igazgató, Szigetvár.
Várady József, paed. hallg., Bpest, I., Győri-út 13.
Varju Elemér, Kassa, Múzeum. **Vál. tag.**
Varga Bálint dr., tanár, Bpest, ref. főgimn.
- 950 Varró István dr., Bpest, V., Lipót-körút 1.
Vass György, keresk. akad. hallg., Bpest, V., Kálmán-u. 6.
Vass Miklós dr., tanár, Kaposvár.
Vasvármegyei Kultur-Egylet, Szombathely.
Vásárhelyi Géza, nagybirt., Bpest, VII., Király-u. 19.
- 955 Vathy István, tanító, Borszörcsök, u. p. Somlóvásárhely, Veszprém m.
Venetianer Lajos dr., rabbi, Újpest.
Verbói áll. el. isk., Nyitra m.
Veres Gábor, tanár és zeneszerző, N.-Enyed.
Versényi György dr., tanár, Bpest, VI., Szondy-u. 44/a. **Vál. tag.**
- 960 Verseezi áll. főreáliskola Temes m.
Veszprémmegyei Múzeum.
Verseezi városi Múzeum és könyvtár.
Vésztői Kaszinó, Békés m.
Vetró Lajos Endre, árv. ülnök, H.-M.-Vásárhely.
- 965 Vikár Béla, szerkesztő, Bpest, IX., Ráday-u. 41. **Vál. tag.**
Viski Károly dr., tanár, Nagyszalonta.
Vitalis István dr., liceumi tanár, Selmezbánya, Hont m.
Vogth Géza, néptanító, Csermend, u. p. Pereszlény, Nyitra m.
Vonház István dr., tanár, Jászberény.
- 970 Vörös Balduin, főgimn. tanár, Győr.
Vrabely Mihály, szerkesztő, Rákosliget, Pest m.
Wagner Lajos dr., tanár, Pozsony.
Waldmayer K., osztr.-magy. bank. titkára, Wien, Freitung 1.
Weinwurm Antal, Bpest, IV., Károly-u. 6.
- 975 Werner Boldizsár, tanító, Nagykanizsa.
Weisz Miksa dr., tanár, Bpest, VI., Szondy-u. 22.
Weber Artur dr., fels. leányisk. tanár, Bpest, II., Fő-u. 75.
Wickenburg Márk gróf, ny. államtitkár, Bpest, Andrassy-u. 83.
Wolf Sándor, bornagykereskedő, Kismarton (Sopron m.).
- 980 Zalaegerszegi áll. főgimnázium.
Zalaegerszegi áll. el. isk., Zala m.
Zayugróczy áll. el. isk., Trencsén m.
Zborói áll. el. isk., Sáros m.
Zentai főgimnázium, B.-Bodrog m.
- 985 Zempléni Imrey Árpád, író, Bpest, IV., Bástya-u. 11. fsz. 1.
Zichy István gróf, Gödöllő, Városmajor-u.
Zichyfalvai áll. el. isk., Torontál m.
Zilahy áll. el. isk., Szilágy m.
Zilahy ref. gimn.
- 990 Zilahy József.
Zilahy László, áll. főgimn. tanár, Nagyszében.
Zirczi eziszt. r. apátsági könyvtár.
Zloczky Theodor, lelkész, Eötvösfalva, u. p. Kövesliget, Máramaros m.
Zolnai Gyula dr., egyet. tanár, Kolozsvár (a. t. 200 kor.). **Vál. tag.**
- 995 Zoltai Lajos, múz.-őr Debreczen. **Vál. tag.**
Zólyomi áll. el. isk.
Zombori áll. főgimnázium.
Zsembai István, tanító, Csontosfalva Abauj-Torna m.
Zseni József, földbirtokos, Bpest, X. ker., Szabóky-u. 52.
- 1000 Zsilinszky Lajos dr., magánvállalkozó, Bpest.
Zsilinszky Mihály, v. b. t. t., ny. államtitkár, Bpest, VIII., Sándor-u. 30/a. **Vál. tag.**
Zsolnai áll. főreálisk.

Tiszteletpéldányban részesülnek :

Abercromby John, Edinburgh.

Almberg A., Helsingfors.

«Bethlen Gábor»-kör, Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 22. I.

Bibliothèque de l'Université, Sorbonne, Paris.

5 A bölcselethallgatók segítő egylete Bpest, közp. egylet.

- Bobrovnikov A. N., Kazan
Brunovszky Dezső, tanár, Déva.
Bpesti Ujságírók Egyesülete, IV., Károly-körút 2.
Délmagyarországi term. tud. társ., Temesvár.
- 10 Donner Otto, tanár, Helsingfors
Egyesült bpesti főv. takarékp., Bpest.
Első magyar ált. bizt. társ., Bpest.
Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
Ferencz József tanítók háza, Bpest, VIII., Szentkirályi-u. 47.
- 15 M. k. tud. egyet. term.-r. szövetsége, Bpest, VIII., Sándor-u., régi képviselőház.
Genetz Arvid, tanár, Helsingfors.
Kereszty István, M. Nemz. Múzeum ör, Bpest.
Kunl. Universitetes Bibliotek, Uppsala, Sverige.
Láncezy Leó, főrend. tag, Bpest, VI., Nagy János-u. 13.
- 20 Madarasi Beek Miksa br. Bpest, V., Nagykorona-u. 32.
Magyar jelzáloghitelbank, Bpest.
Magyar Nemzeti Múzeum.
Magyar Nemzeti Múzeum népr. oszt.
Magy. orsz. központi takarékpénztár, Budapest.
- 25 Magyar Sándor, gépész, Algyő, Csongrád m.
Magyar Tudományos Akadémia.
Mikkola J. J. dr., Helsingfors.
Néptanítók Otthona, Bpest.
- Ormódy Vilmos, főrend. tag, Bpest, V., Vigadó-tér 1.
- 30 Osztrák-magyar bank, Wien, I. Bank-gasse.
Osztr.-magyar bank, Bpest, V., Szabadság-tér.
<Otthon>.
Pekár Imre, a Magy. Leszám. és Pénzv. Bank vezérigazg., Bpest., XI., Lónyai-u. 17.
Pesti Hazai Takarékpénzt. Egyesület.
Pesti magy. ker. bank, Bpest.
- 35 Stumme H., Prof., Leipzig, Südstrasse 72. II.
Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingfors.
Török Aurél dr., anthrop. int. igazg., Bpest, IV., Károly-körút 26.
V. és K. Miniszt. Könyvtára, Bpest, V., Báthory-u. 12. 1. 3.
- 40 Alkotmány.
Az Ujság.
Budapester Tagblatt.
Budapesti Hirlap.
Budapesti Napló.
- 45 Egyetértés.
Független Magyarország.
Pester Lloyd.
Magyar Hirlap.
Magyar Nemzet.
- 50 Magyarország.
Pesti Hirlap.
Pesti Napló.
Vasárnapi Ujság.

Csereviszonyban állanak:

- Berliner Anthropologische Gesellschaft, Berlin, S. W. Königstrasse 120
Berliner «Zeitschrift des Vereins für Volkskunde» (Max Roediger, Berlin W. 62, Bayreuterstr. 43.)
Bosn.-Herz. Landes-Museum, Sarajevo.
«Český Lid», Prag.
- 5 Eesti Kirjanduse Selts. Jurjev (Livland) Russl.
«Erdély», Kolozsvár.
«Földrajzi Közlöny» Budapest.
«Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat».
K. B. Akademie der Wissenschaften Bibliothekar (Dr. Hilsenbeck) München, Bayern, Neuhauserstrasse 51.
- 10 Kazáni egyetemhez csatolt tudóstársaság.
«Kwartalnik historyczny», Lemberg.
«Magyar Könyvszemle», Budapest.
Magyarország vármegyéi és városai.
- «Magyar Zsidó Szemle» Budapest, VII., Rákóczi-út 68.
- 15 «Mezőgazdák», Bpest.
Mittheilung der Vereins für Sächs. Volksk. Dresden.
«Narodopisné Museum», Praha.
Berkeszi István a «Történelmi és Régészeti Értesítő» szerk., Temesvár.
Román irodalmi és közművelődési egyeslet, Nagy-Szeben.
- 20 «Sevčenko Gesellschaft», Lemberg.
«Slovenské Pohľady» Turócz-Szent-Márton.
«Towarzystwo ludoznawce», Lemberg, (Dr. Kalina Antal).
«Turista Közlöny».
Verein für Sächsische Volkskunde, Leipzig.
- 25 Wiener Anthropologische Gesellschaft.
«Uránia» Bpest., VII., Izsó-u. 4.

Tiszteleti tag 1910. év végén	17	1911. év végén	17
Külső tag 1910. év végén	14	1911. év végén	16
Alapító tag 1910. év végén	66	1911. év végén	67
Rendes tag és előfizető 1910. év végén	943	1911. év végén	936
Összes létszám 1910 végén	1040	1911 végén	1036

1911. évre:¹ Áldásy Antal dr. — Almásy György dr. (6 K) — Antal Gyula (6 K) — Bács-Bodrog-vármegyei Történelmi Társulat (4 K) — Bartha Károly (4 K) — Bártfai áll. főgimnázium (4 K) — Bartók Béla — Békéscsabai fels. leányisk. (4 K) — Békés vármegye közműv. egyesülete (6 K) — Beregszászi áll. gimn. (4 K) — Bernáth Lajos — Berze Nagy János dr. (2 K) — Besztercebánya sz. kir. város közkönyvtára — Besztercebányai kir. kath. főgimnázium (4 K) — Biju Demeter — Binder Jenő — Bobál Samu — Bodola Sándor — Bodolai állami elemi iskola (6 K) — Boross György — Brassói Magyar Kaszinó — Budapesti II. ker. áll. tanítónőképző (4 K) — Budapesti VI. ker. felső keresk. isk. (4 K) — Budapesti felső építő ipariskola ifj. önk. kör (6 K) — Budapesti VIII. ker. áll. főgimn. (4 K) — Csengey Miklós dr. — Csiksomlyói r. k. főgimn. (4 K) — Csongrád-vármegyei Történelmi Társulat — Czirbusz Géza dr. (4 K) — Dévai áll. főreálisk. — Ernői Olivér — Fogarasi áll. főgimnázium (4 K) — Frecskay János — Gálos Rezső dr. (3 K) — Gara Pál — Garda Samu dr. — Gerenesér István — Glósz Ernő (5 K) — Gombocz Zoltán dr. — Gömörmegyei múzeum — Greszler Gyula — Gyárfás I. Tihámér dr. (4 K) — Gyönki ref. gimn. (4 K) — Hajdunánási ref. gimn. (4 K) — Hajnal Ignác (6 K) — Hartváni Zoltán — Hild Viktor — Homoródalmási áll. elemi iskola (6 K) — Iparművészeti Múzeum — Irgalmas nővérek „Szt. Erzsébet” int. Besztercebánya (4 K) — Jakubovics Jenő — Jászberényi főgimnázium (4 K) — Karczagi ref. főgimn. (4 K) — Karczagi ref. főgimn. „Petőfi” önképzőköre — Kárpáthy Kelemen (8 K) — Kassai praem. kanonok rend főgimn. (4 K) — Kégl Sándor dr. — Kemény Zoltán — Kenesei Ilona — Keszthelyi főg. (4 K) — Kézdivásárhelyi kath. főgimn. (4 K) — Kézdivásárhelyi m. kir. áll. polg. leányisk. (4 K) — Késmárki ev. lyceum (4 K) — Kiskunfélegyházi Múzeum (4 K) — Kolozsvári földr. intézet — László Gábor dr. — Lőcsei áll. főreálisk. (4 K) — Lőcsei kir. főgimn. — Majovszky Pál dr. — Mangu Béla (4 K) — Mezőtúri ref. főgimn. (4 K) — Mohl Adolf (4 K) — Molecz Béla — Nagyenyedi áll. polg. leányisk. — Nagyenyedi Bethlen-Kollegium (4 K) — Nagykárolyi áll. polg. leányisk. (4 K) — Nagyszebeni áll. főgimn. (4 K) — Nagyszombati közs. polg. fiúisk. (4 K) — Nemes Endre — Nyiregyházi ág. ev. főgimn. (4 K) — Orlay Antal dr. — Országos börtönügyi múzeum könyvtára. Bpest X. — Pancsovai áll. főgimn. (4 K) — Pápai ref. főisk. — Pápai Sz.-B-rendi főgimn. (4 K) — Perényi Lajos — Petz Gedeon dr. — Popovics Iván dr. — Privitzer Jenő dr. (6 K) — Roska Márton dr. — Sárospataki főiskolai könyvtár (4 K) — Schoen Arnold — Selmezbányai kir. kath. gimn. (4 K) — Seprődi János — Sipos Henrik — Solymossy Sándor dr. — Somorjai polg. isk. (4 K) — Soproni Városi Múzeum (4 K) — Szabadkai m. kir. áll. tanítónőképzőintézet (4 K) — Szakáts Péter dr. (4 K) — Szegszárdi főgimn. (4 K) — Szegszárdi Úri Kaszinó — Székelykeresztúri áll. tanítóképző ifjúsági önképzőkör (4 K) — Székelykeresztúri unit. gimn. (4 K) — Székely Mikó-kollégium (4 K) — Székely Nemzeti Múzeum (4 K) — Szentesi áll. főgimn. (4 K) — Szigetvári áll. polg. iskola — Szirmay Miksa — Szombathelyi kath. főgimn. (4 K) — Sztója Miklós dr. — Temesvári áll. főreáliskola — Temesvári áll. tanítóképző (4 K) — Thim József dr. — Tóbiás László — Tolna vármegye múzeuma — Tordai áll. polg. isk. — Tóth Imre (6 K) — Treitz Péterné — Török Andor dr. — Tuszkay Ödön dr. — Újpesti közs. gimnázium (6 K) — Vágújhelyi izr. reálisk. (4 K) — Valentényi György — Vasvármegyei Kultur-Egylet — Vetró Lajos Endre — Weinwurm Antal (6 K) — Wickenburg Márk gr. (8 K) — Zilahy László (4 K) — Zloczky Theodor — Összesen 926 K — f.

1912. évre:¹ Beregszászi főgimnázium (8 K) — Gyönki gimnázium (6 K) — Tolna vármegye múzeuma — Összesen 24 K — f.

Összesen befolyt hátralékokból: 102 K — f, jan. 1-től 1097 K 74 f.

1911 és követk. évi díjakból 950 „ — „ — „ — „ 4370 „ — „

Alapítványi kamatból — „ — „ — „ — „ 14 „ — „

Alapítványi díjakból — „ — „ — „ — „ 175 „ — „

Budapest, 1911 december hó.

Kövecsesi Dancs Árpád,
pénztáros (II., Toldy Ferencz-u. 50.).

¹ A 10 korona évi díjtól eltérő befizetést zárójelbe foglaltan tüntettük föl.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos

(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.

(I., Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.

(M. Nemzeti Múzeum.)

Főtítkár:

Solymossy Sándor dr.

(VII., Zugló-utca 16., II)

Títkár:

Bán Aladár dr.

(VIII., Koszorú-utca 25., III.)

Pénztárnok:

Kövecsesi Dancs Árpád

(II., Toldy Ferenc-utca 50.)

Könyvtárnok:

Beluleszkó Sándor dr.

(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

Ellenőr:

Máder Béla

(Országház-tér 11.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexies György dr.	Györfly István dr.	Sztripszky Hiador dr.
Balásy Dénes	Heller Bernát dr.	Semayer Vilibáld dr.
Balassa József dr.	Huszka József	Szendrei János dr.
Barabás Samu	Jancsó Benedek dr.	Szentmarjai Dezső
5 Barátosi Balogh Benedek 20	Karl Lajos dr.	35 Szily Kálmán dr.
Bartók Béla	Kodály Zoltán	Szinnyei József dr.
Bátky Zsigmond dr.	Kúnos Ignác dr.	Szinte Gábor
Binder Jenő	Madarassy László	Sztankó Béla
Borovszky Samu dr.	Mahler Ede dr.	Tagányi Károly
10 Erdélyi Lajos dr.	25 Melich János dr.	40 Téglás Gábor
Erney József	Mészáros Gyula dr.	Thirring Gusztáv dr.
Fabó Bertalan dr.	Nagy Géza	Tolnai Vilmos dr.
Feichtinger Győző	Nyáry Albert báró dr.	Versényi György
Goldziher Ignác dr.	Réthy László dr.	Vikár Béla
15 Giesswein Sándor dr.	30 Strausz Adolf	45 Zsilinszky Mihály.

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő	15 Kárpáthy Kelemen, Szombathely
Baróti Lajos dr., Almádi	Lehoczky Tivadar, Munkács
Bellosics Bálint, Baja	Pápay József, Debreczen
Bünker Rajmund, Sopron	Pintér Sándor, Szécsény
5 Darnay Kálmán, Sümeg	Posta Béla dr., Kolozsvár
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár	20 Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Fiók Károly dr., Debreczen	Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Gálós Rezső, Temesvár	Szegedy Rezső dr., Pécs
Gárdonyi Géza, Eger	Szilády Zoltán dr. Nagyenyed
10 Gönczi Ferencz, Deés	Tömörkény István, Szeged
Istvánffy Gyula, Miskolcz	25 Varjú Elemér, Kassa
Kada Elek, Kecskemét	Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Karácsonyi János dr., Nagyvárad	Zoltai Lajos, Debreczen.
Kálmány Lajos, Szeged	